स्त्रीपर्व पत्रे २१

स्त्री॰टी॰ श्रीगणेशाय नमः गते भगवति व्यासे इत्यादि स्त्रीपर्व तत्र प्रथमोऽध्यायो व्याख्यातप्रायः गते १२ विगतात्र।
१ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् १ जनमेजय उवाच
गते भगवति व्यासे धृतराष्ट्रो महीपतिः किमचेष्टत विप्रर्षे तन्मे व्याख्यातुमर्हसि १ तथैव कौर
वो राजा धर्मपुत्रो महामनाः कृपप्रभृतयश्चैव किमकुर्वत ते त्रयः २ अश्वत्थाम्नः श्रुतं कर्म शापा
श्चान्योन्यकारितः वृत्तांतमुत्तरं ब्रूहि यदभाषत संजयः ३ वैशंपायन उ॰ हते दुर्योधने चैव हते से
न्ये च सर्वशः संजयो विगतप्रज्ञो धृतराष्ट्रमुपस्थितः ४ संजय उ॰ आगम्य नानादेशेभ्यो नानाजनप
देश्वराः पितृलोकं गता राजन् सर्वे तव सुतैः सह ५ याच्यमानेन सततं तव पुत्रेण भारत घातिता
पृथिवी सर्वा वैरस्यांतं विधित्सता ६ पुत्राणामथ पौत्राणां पितॄणां च महीपते आनुपूर्व्येण सर्वेषां प्रेत
कार्याणि कारय ७ वैशंपा॰ तच्छ्रुत्वा वचनं घोरं संजयस्य महीपतिः गतासुरिव निश्चेष्टो न्यपतत्पृथिवीत
ले ८ तं शयानमुपागम्य पृथिव्यां पृथिवीपतिं विदुरः सर्वधर्मज्ञ इदं वचनमब्रवीत् ९ उत्तिष्ठ राजन् किं शेषे
मा शुचो भरतर्षभ एषा वै सर्वसत्वानां नरेश्वर परा गतिः अभावादीनि भूतानि भावमध्यानि भारत
अभावनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ११ न शोचन्मृतमन्वेति न शोचन्म्रियते नरः एवं सांसिद्धिके लो
के किमर्थमनुशोचसि १२ अयुध्यमानो म्रियते युध्यमानश्च जीवति कालं प्राप्य महाराज न कश्चिद
तिवर्तते १३ कालः कर्षति भूतानि सर्वाणि विविधान्युत न कालस्य प्रियः कश्चिन्न द्वेष्यः कुरुसत्तम १४
यथा वायुस्तृणाग्राणि संवर्तयति सर्वतः तथा कालवशं यांति भूतानि भरतर्षभ १५ ॥ ज्ञात्वा मदंत्वेरि

स्त्री टी १

१० श्रावयेत्कथयामि २१ २२ कार्यं त्ववश्यं कर्तव्यं ऽदकदानादि २२ प्रथमोध्यायः ॥
एकसार्थप्रयातानां सर्वेषां तत्र गामिनां यस्य कालः प्रयात्यग्रे तत्र का परिदेवना १९ यो त्र्यापि निहतास्तु
द्धाजे त्वमनुशोचसि अशोच्या हि महात्मानः सर्वे ते त्रिदिवं गताः १० न यज्ञैर्दक्षिणावद्भिर्न तपोभिर्न
विद्यया तथा स्वर्गमुपायांति यथा शूरास्तनुत्यजः ११ सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे च चरितव्रताः सर्वे चा
भिमुखाः क्षीणास्तत्र का परिदेवना १४ शरीराग्निषु शूराणां जुहुवुस्ते शराहुतीः हूयमानान् शरांश्चै
व सेहुरुत्तमपूरुषाः १५ एवं राजेंद्र वाच ते स्वर्ग्यं पंथानमुत्तमं न युद्धादधिकं किंचित् क्षत्रियाणां
च विद्यते २१ क्षत्रियास्ते महात्मानः शूराः समितिशोभनाः आशिषं परमां प्राप्ता न शोच्याः सर्व एव
हि २२ आत्मनात्मानमाश्वास्य मा शुचः पुरुषर्षभ नाद्य शोकाभिभूतस्त्वं कार्यमुत्स्रष्टुमर्हसि
२२ इति महाभारते स्त्रीपर्वणि वैशं॰ विदुरस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा तु पुरुषर्षभः युज्यतां यानमित्युक्त्वा पुनरेव
वचनमब्रवीत् १ क्षिप्रमानय गांधारीं सर्वाश्च भरतस्त्रियः वधूं कुंतीमुपादाय याश्चान्यास्तत्र योषितः
२ एवमुक्त्वा स धर्मात्मा विदुरं धर्मवित्तमं शोकविप्रहतज्ञानो यानमेवान्वपद्यत ३ गांधारी पुत्रशो
कार्त्ता भर्तुर्वचनचोदिता सह कुंत्या यतो राजा सह स्त्रीभिरुपाद्रवत् ४ ताः समासाद्य राजानं भृशं शोक
समन्विताः आमंत्र्यान्योन्यमीयुः स्म भृशमुच्चुक्रुशुस्ततः ५ ताः समाश्वासयत् क्षत्ता ताभ्यश्चार्ततरः स्व
यं अश्रुकंठीः समारोप्य ततोसौ निर्ययौ पुरात् ६ ततः प्रणादः संजज्ञे सर्वेषु कुरुवेश्मसु आकुमारं
पुरं सर्वमभवच्छोककर्षितं ७ अदृष्टपूर्वा या नार्यः पुरा देवगणैरपि पृथग्जनेन दृश्यंते तास्तदानि

स्त्री॰ टी॰ ९ किशोरीणांश्वस्य शावकानां किशोरोश्वस्य शावकः इति मेदिनी अंगणोङ्गनमजिरं भूमौ ॥ ॥

२ प्रकीर्यकेशान्सुश्रोण्यो भूषणान्यवमुच्य च एकवस्त्रधरा नार्यः परिपेतुरनाथवत् ९ श्वेतपर्वतरू
पेभ्यो गृहेभ्यस्तास्त्वपाक्रमन् गुहाभ्य इव शैलानां पृषत्यो हतयूथपाः १० तान्युदीर्णानि नारीणां तदा
वृंदान्यनेकशः शोकार्तान्यद्रवन्राजन्किशोरीणामिवांगणे ११ प्रगृह्य बाहून्क्रोशंत्यः पुत्रान्भ्रा
तॄन्पितॄनपि दर्शयंतीव ता ह स्म युगांते लोकसंक्षयं १२ विलपंत्यो रुदंत्यश्च धावमानास्ततस्ततः
शोकेनाभ्याहतज्ञानाः कर्तव्यं न प्रजज्ञिरे १३ व्रीडां जग्मुः पुरा याः स्म सखीनामपि योषितः एकव
स्त्रा निर्लज्जाः श्वश्रूणां पुरतोऽभवन् १४ परस्परं सुसूक्ष्मेषु शोकेष्वाश्वासयंस्तदा ताः शोकविह्व
ला राजन्नुपैक्षंत परस्परं १५ ताभिः परिवृतो राजा रुदतीभिः सहस्रशः निर्ययौ नगराद्दीनस्तू
र्णमायोधनं प्रति १६ शिल्पिनो वणिजो वैश्याः सर्वकर्मोपजीविनः ते पार्थिवं पुरस्कृत्य निर्ययुर्न
गराद्बहिः १७ तासां विक्रोशमानानामार्तानां कुरुसंक्षये प्रादुरासीन्महाञ्छब्दो व्यथयन्भुवनान्यु
त १८ युगांतकाले संप्राप्ते भूतानां दह्यतामिव अभावः स्यादयं प्राप्त इति भूतानि मेनिरे १९ भृशमुद्वि
ग्नमनसस्ते पौराः कुरुसंक्षये प्राक्रोशंत महाराज स्वनुरक्तास्तदा भृशं २० इति स्त्रीपर्वणि ९ वैशं॰ क्रो
शमात्रं ततो गत्वा ददृशुस्तान्महारथान् शारद्वतं कृपं द्रौणिं कृतवर्माणमेव च १ ते तु दृष्ट्वैव राजानं प्रज्ञा
चक्षुषमीश्वरं अश्रुकंठा विनिःश्वस्य रुदंतमिदमब्रुवन् २ पुत्रस्तव महाराज कृत्वा कर्म सुदुष्करं
गतः सानुचरो राजञ्छक्रलोकं महीपते ३ दुर्योधनबलान्मुक्ता वयमेव त्रयो रथाः सर्वमन्यत् २

ति लोकं सैन्यं ते भरतर्षभ ४ इत्येवमुक्त्वा राजानं कृपः शारद्वतस्ततः । गांधारीं पुत्रशोकार्तामिदं वचनमब्रवीत् ५
अभीता युध्यमानास्ते घ्नंतः शत्रुगणान् बहून् । वीरकर्माणि कुर्वाणाः पुत्रास्ते निधनं गताः ६ ध्रुवं संप्राप्य लो-
कांस्ते निर्मलान् शस्त्रनिर्जितान् । भास्वरं देहमास्थाय विचरंत्यमरा इव ७ न हि कश्चिद्धि शूराणां युध्यमानः
पराङ्मुखः । शस्त्रेणा निधनं प्राप्तो न च कश्चित्कृतांजलिः ८ एवं तां क्षत्रियस्याहुः पुराणाः परमां गतिं । शस्त्रेण
निधनं संख्ये तन्न शोचितुमर्हसि ९ न चापि शत्रवस्तेषामृध्यंते राज्ञि पांडवाः । शृणु यत्कृतमस्माभिरश्व-
त्थामपुरोगमैः १० अधर्मेण हतं श्रुत्वा भीमसेनेन ते सुतं । सुप्तं शिबिरमाविश्य पांडूनां कदनं कृतं ११ पां-
चालाः निहताः सर्वे धृष्टद्युम्नपुरोगमाः । द्रुपदस्यात्मजाश्चैव द्रौपदेयाश्च पातिताः १२ तथा विशस-
नं कृत्वा पुत्रशत्रुगणस्य ते । प्राद्रवाम रणे स्थातुं न हि शक्यामहे त्रयः १३ ते हि शूरा महेष्वासाः क्षिप्रमे-
ष्यंति पांडवाः । अमर्षवशमापन्ना वैरं प्रतिजिहीर्षवः १४ ते हतानात्मजान् श्रुत्वा प्रमत्ताः पुरुषर्षभाः ।
निलेतं नः पदं शूराः क्षिप्रमेव यशस्विनि १५ तेषां तु कदनं कृत्वा संस्थातुं नोत्सहामहे । अनुजानीहि नो
राज्ञि मा च शोके मनः कृथाः १६ राजंस्त्वमनुजानीहि धैर्यमातिष्ठ चोत्तमं । दिष्टांतं पश्य चापि त्वं ताचे धर्मं
च केवलं १७ इत्येवमुक्त्वा राजानं कृत्वा चाभिप्रदक्षिणं । कृपश्च कृतवर्मा च द्रोणपुत्रश्च भारत १८ अवे-
क्षमाणा राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणं । गंगामनु महात्मानस्तूर्णमश्वानचोदयन् १९ अपक्रम्य तु ते रा-
जन् सर्व एव महारथाः । आमंत्र्यान्योन्यमुद्विग्नास्त्रिधा ते प्रययुस्तदा २० जगाम हास्तिनपुरं कृपः शारद्व-
तस्तदा । स्वमेव राष्ट्रं हार्दिक्यो द्रौणिर्व्यासाश्रमं ययौ २१ एवं ते प्रययुर्वीरा वीक्षमाणाः परस्परं । भयार्ताः पां-
डुपुत्राणामागस्कृत्वा महात्मनां २२ समेत्य वीरा राजानं तदा त्वनुदिते रवौ । विप्रजग्मुर्महाराज यथेच्छकमरिंदमाः २३

॥ ४४ ८ स्त्रीविलापपर्व ४५ ॥

स्त्री॰टी॰
१

तदनंतरं २४ अध्यायः हतेषु १५ कृपाचार्यकृतवर्मभ्यां वियोगानंतरं प्रियाप्रियैः पांडवानां प्रियाः अभिमन्युप्रभृतयः अप्रियाः दुर्योध

समासाद्याथवैशेणिंपांडुपुत्रामहारथाः अज्ञयंस्ते रणे राजन्विक्रम्य तदनंतरं २४ इति स्त्रीपर्वणि वैशं॰ हते
पुसैन्येषु धर्मराजो युधिष्ठिरः शुश्रुवे पितरं वृद्धं निर्यातं नागसाह्वयात् १ सोऽभ्ययात्पुत्रशोकार्तः पुत्रशोकप
रिप्लुतं शोचमानं महाराज भ्रातृभिः सहितस्तदा २ अन्वीयमानो वीरेण दाशार्हेण महात्मना युयुधा
नेन च तथा तथैव च युयुत्सुना ३ तमन्वयात्सुदुःखार्ता द्रौपदी शोककर्षिता सह पांचालयोषिद्भि
र्यास्तत्रासन्समागताः ४ स गंगामनु वृंदानि स्त्रीणां भरतसत्तम कुररीणामिवार्तानां क्रोशंतीनां द
दर्श च ५ ताभिः परिवृतो राजा क्रोशंतीभिः सहस्रशः ऊर्ध्वबाहुभिरार्ताभी रुदंतीभिः प्रियाप्रियैः ६
क्व नु धर्मज्ञता राज्ञः क्व नु साद्यानृशंसता यच्चावधीत्पितॄन्भ्रातॄन्गुरून्पुत्रान्सखीनपि ७ घातयित्वा
कथं द्रोणं भीष्मं चापि पितामहं मनस्ते भून्महाराज हत्वा चापि जयद्रथं ८ किं नु राज्येन ते कार्यं पितॄ
न्भ्रातॄनपश्यतः अभिमन्युं च दुर्धर्षं द्रौपदेयांश्च भारत ९ अतीत्य ता महाबाहुः क्रोशंतीः कुररीरिव व
वंदे पितरं ज्येष्ठं धर्मराजो युधिष्ठिरः १० ततोऽभिवाद्य पितरं धर्मेणामित्रकर्षणाः न्यवेदयंत नामानि पां
डवास्तेऽपि सर्वशः ११ तमात्मजांतकरणं पिता पुत्रवधार्दितः अप्रीयमाणः शोकार्तः पांडवं परिषस्व
जे १२ धर्मराजं परिष्वज्य सांत्वयित्वा च भारत दुष्टात्मा भीममन्विच्छन्दिधक्षुरिव पावकः १३ स कोपपा
वकस्तस्य शोकवायुसमीरितः भीमसेनमयं दावं दिधक्षुरिव दृश्यते १४ तस्य संकल्पमाज्ञाय भीमं प्रत्य
शुभं हरिः भीममाक्षिप्य पाणिभ्यां प्रददौ भीममायसं १५ प्रागेव तु महाबुद्धिर्बुद्ध्वा तस्येंगितं हरिः संविधाने
महाप्राज्ञस्तत्र चक्रे जनार्दनः १६ तं गृहीत्वा च पाणिभ्यां भीमसेनमयस्मयं बभंज बलवान्राजा मन्यमानो

नादयः तैर्रुदतीभिः क्रोशंतीभिरिति संबंधः ६ १४ आक्षिप्य निवार्य आयसं लोहमयं १५ संविधाने आयसस्य भीमस्य निर्माणे १६ १७ ॥

३

१७ पश्चेति धर्मादपकृतं तेआलिंगनकृतेनभीमवधः कर्त्तव्यइत्याशयः १८ वृकोदरेणग्रहतामपिनन्तो
नागायुतबलप्राणः सराजाभीममायसं भंक्त्वाविमथितोरस्कः सुस्रावरुधिरंमुखात् १८ ततःपपात
मेदिन्यांतथैवरुधिरोक्षितः प्रपुष्पिताग्रशिखरः पारिजातइवद्रुमः १९ प्रत्यगृह्णाच्चतंविद्वान्सूतो
गावल्गणिस्तदा मैवमित्यब्रवीच्चैनंशमयन्सांत्वयन्निव २० सतुकोपंसमुत्सृज्यगतमन्युर्महाम
नाः हाहाभीमेतिचुक्रोशनृपः शोकसमन्वितः २१ तंविदित्वागतक्रोधंभीमसेनवधार्दितं वासुदे
वोवरःपुंसामिदंवचनमब्रवीत् २२ माशुचोधृतराष्ट्रत्वंनैषभीमस्त्वयाहतः आयसीप्रतिमाह्ये
षात्वयाराजन्निपातिता २३ त्वांक्रोधवशमापन्नंविदित्वाभरतर्षभ मयापकृष्टःकौंतेयोमृत्यो
र्दंष्ट्रांतरंगतः २४ नहितेराजशार्दूलबलेतुल्योस्तिकश्चन कःसहेतमहाबाहोबाह्वोर्विग्रहंन
रः २५ यथांतकमनुप्राप्यजीवन्कश्चिन्नमुच्यते एवंबाह्वंतरंप्राप्यतवजीवेन्नकश्चन २६ तस्मात्पु
त्रेणयातेसौप्रतिमाकारितायसी भीमस्यसेयंकौरव्यतवैवापहृतामया २७ पुत्रशोकाभिसंत
प्तंधर्मादपकृतंमनः तवराजेंद्रतेनत्वंभीमसेनंजिघांससि २८ नत्वेतत्तेक्षमंराजन्हन्यास्त्वंय
कोदरं नहिपुत्रामहाराजजीवेयुस्तेकथंचन २९ तस्माद्यत्कृतमस्माभिर्मन्यमानैःशमंप्रति अनु
मन्यस्वतत्सर्वंमाचशोकेमनःकृथाः ३० इतिश्रीमहाभारतेस्त्रीपर्वणि वैशंपायनउवाच तत
वेष्टुंगतापुत्राणांतेषांनिमित्तंतेरणापिनाशावश्यंभावादितिभावः २९ ३० अध्यायः ततः १२३

सौ. ऐ. नतत्क्षयाः तन्न कृतवानसि ग्रस्य भावग्राह्यः ४ ९ श्रेयोहिताहितेचैव क्षममानो न गृहीतः त्वत्तवयः १०
४ एवमुपातिष्ठन्नृशंसौ चार्थ्यपरिचारकाः कृतशौचं पुनस्त्वैनं प्रोवाच मधुसूदनः १ राजन्नधीता वेदा
स्ते शास्त्राणि विविधानि च श्रुतानि च पुराणानि राजधर्माश्च केवलाः २ एवं विद्वान्महाप्राज्ञः स
मर्थः सन्बलाबले आत्मापराधात्कस्मात्त्वं कुरुषे कोपमीदृशं ३ उक्तवांस्त्वां न देवाहं भीष्म
द्रोणौ च भारत विदुरः संजयश्चैव त्वं तु राजन्न तत्क्षमः ४ सवार्यमाणो नास्माकमकार्षीर्वचनं
तदा पौरवानधिकान्राजन्बले शौर्ये च कौरव ५ राजा हि यः स्थिरप्रज्ञः स्वयं दोषानवेक्षते देश
कालविभागं च परं श्रेयः स विंदति ६ उच्यमानस्तु यः श्रेयो गृह्णीते नो हिताहिते आपदः समनु।
प्राप्य स शोचत्यनये स्थितः ७ ततोन्यवृत्तमात्मानं समवेक्षस्व भारत राजंस्त्वं ह्यविधेयात्मा दुर्यो।
धनवशे स्थितः ८ आत्मापराधादापन्नस्तत्किं भीमं जिघांससि तस्मात्संयच्छ कोपं त्वं स्वमनुस्मृत्य
दुष्कृतं ९ यस्तु तां स्पर्द्धया क्षुद्रः पांचालीमानयत्सभां स हतो भीमसेनेन वैरं प्रतिजिहीर्षता १०
आत्मनोतिक्रमं पश्य पुत्रस्य च दुरात्मनः यदनागसि पांडूनां परित्यागः परंतप ११ वैशं० एवमुक्त
स्तु कृष्णेन सर्वं सत्यं जनाधिप उवाच देवकीपुत्रं धृतराष्ट्रो महीपतिः १२ एवमेतन्महाबाहो य।
था वदसि माधव पुत्रस्नेहस्तु धर्मात्मन्धैर्यान्मां समचालयत् १३ दिष्ट्या तु पुरुषव्याघ्रो बलवा।
न्सत्यविक्रमः त्वद्गुप्तो नागमत्कृष्ण भीमो बाह्वंतरं मम १४ ॥ यदनागसि अपराधाभावे पि परित्यागो राज्याप्रदानेन ४

९ एतत्तद्वचः पांडवान्प्रशान्तमनुयतं वाक्यं १२ नचास्मत्तो मामितिपाठेस्य एवं दुर्योधनेनोक्षमाणायाः श्रा
ध्दानींत्वहमेकाग्रा गतमन्युर्गतज्वरः मध्यमं पांडवं वीरं स्प्रष्टुमिच्छामि केशव १५ हतेषु पार्थिवें
द्रेषु पुत्रेषु निहतेषु वै पांडुपुत्रेषु वै शर्मप्रीतिश्चाप्यवतिष्ठति १६ ततः सभीमं च धनंजयं च मा
द्रीसुतौ पुरुषप्रवीरौ पस्पर्शगात्रैः प्ररुदन्सुगात्री ह्यानाद्यास्य कल्याणमुवाच चैनान् १७ इति श्रीम
हाभारते स्त्रीपर्वणि १४ वैशं० एवं तत्र राष्ट्राभ्यनुज्ञातास्ततस्ते कुरुपुंगवाः अभ्ययुर्भ्रातरः सर्वे गां
धारीं सहकेशवाः १ ततो ज्ञात्वा हतामित्रं धर्मराजं युधिष्ठिरं गांधारी पुत्रशोकार्ता शप्तुमैच्छदनिंदिता २
तस्याः पापमभिप्रायं विदित्वा पांडवान्प्रति ऋषिः सत्यवतीपुत्रः प्रागेव समबुध्यत ३ स गंगायामुपस्पृ
श्य पुण्यगंधि पयः शुचिः तं देशमुपसंपेदे परमर्षिर्मनोजवः ४ दिव्येन चक्षुषा पश्यन्मनसानुगतेन
च सर्वप्राणभृतां भावं स तत्र समबुध्यत ५ स स्नुषामब्रवीत्काले कल्यवादी महातपाः शापका
लमवाक्षिप्य शमकालमुदीरयन् ६ न कोपः पांडवे कार्यो गांधारि शममाप्नुहि वचो निगृह्यतां
मेतत्शृणु चेदं वचो मम ७ उक्तास्यष्टादशाहानि पुत्रेण जयमिच्छता शिवमाशंस मे मातर्युध्य
मानस्य शत्रुभिः सा तथा याच्यमाना त्वं काले काले जयैषिणा उक्तवत्यसि गांधारि यतो धर्मस्ततो ज
यः ९ न चाप्यतीतां गांधारि वाचं ते वितथामहं स्मरामि तोक्षमाणाया स्तथा प्राहिहितान्नसि १० ॥

श्रीवचनेन ततो धर्मन्यात्स्ते न तं जानां वाचं वितथां न स्मरामीत्यन्वयः १० ॥

स्त्री॰ प॰
५

२ कृतमानाः कृताहंकाराः ४ ३१ अध्यायः तछ्रुत्वा १ २ ३ ४ ५ ॥

विग्रहेतमुलेराज्ञांगत्वापारमसंशयं जितंपांडुसुतैर्युद्धेननंधर्मस्ततोधिकः क्षमाशीलापुराभूत्वा
साधनत्वमसेकथं अधर्मेनहिधर्मज्ञेयतोधर्मस्ततोजयः १२ स्वंचधर्मपरित्यज्यवाचेवाक्रोमन
स्विनि कोपंसंयच्छगांधारिमेवंमः सत्यवादिनि १३ गांधार्युवाच भगवन्नाभ्यसूयामिनैतानिच्छा
मिनश्यतः पुत्रशोकेनतुबलान्मनोविह्वलतीवमे १४ यथैवकुंत्याकौंतेयारक्षितव्यास्तथाम
या तथैवधृतराष्ट्रेणरक्षितव्यामयायथा १५ दुर्योधनापराधेनशकुनेःसौबलस्यच कर्णदुः
शासनाभ्यांचकृतोयंकुरुसंक्षयः १६ नापराध्यतिबीभत्सुर्नचपार्थोवृकोदरः नकुलःसहदे
वोवानैवजातुयुधिष्ठिरः १७ युध्यमानाहिकौरव्याःकृन्तमानाःपरस्परं निहताःसहितास्त्वन्ये
स्तत्रनास्त्यप्रियंमम १८ किंतुकर्माकरोद्भीमोवासुदेवस्यपश्यतः दुर्योधनंसमाहूयगदायुद्धेम
हामनाः १९ शिक्षयाभ्यधिकंज्ञात्वाचरंतंबहुधारणे अधोनाभ्यांप्रहृतवांस्तन्मेकोपमवर्धय
त् २० कथंनुधर्मंधर्मज्ञैःसमुद्दिष्टंमहात्मभिः त्यजेयुराहवेशूराःप्राणहेतोःकथंचन २१ इति
स्त्रीपर्वणि १३५ वैशं॰ तछ्रुत्वावचनंतस्याभीमसेनोथभीतवत् गांधारींप्रत्युवाचेदंवचःसानु
नयंतदा १ अधर्मोयदिवाधर्मस्त्रासात्तत्रमयाकृतः आत्मानंत्रातुकामेनतन्मेत्वंक्षंतुमर्हसि २
नहिधर्मेणयुद्धस्तेपात्रितोमौमहाबलः नशक्यःकेनचिद्धंतुमतोविषममाचरं ३ ॥५

५

५ उक्तवान्न हि ते पतयः संतीत्यादि ६ असंगरस्याप्यनुपसंहृतम् ॥ १७ वृषसेनेन कर्णपुत्रेण १८ अंशो
मेन्यसेको वशिष्टोयं गदायुद्धेन वीर्यवान् मां हत्वा न हरेद्राज्यमिति वै तत्कृतं मया ४ अधर्मेणाजितः पू
र्वं तेन चापि युधिष्ठिरः निकृताश्च सदैवास्म ततो विषममाचरं ५ राजपुत्रीं च पांचालीमेकवस्त्रां रज
स्वलां भवत्याविदितं सर्वमुक्तवान्यास्तत्तव ६ दुर्योधनमसंरुह्य न शक्याभूः ससागरा केवला
भोक्तुमस्माभिरतश्चैतत्कृतं मया तथाप्यप्रियमस्माकं पुत्रस्ते समुदाचरेत् द्रौपद्या यत्सभामध्ये स
व्यमूरुमदर्शयत् ८ तदैव वध्यः सोस्माकं दुराचारश्च ते सुतः धर्मराजाज्ञया चैव स्थिताः स्म समये
तदा ९ वैरमुद्दीपितं राज्ञि पुत्रेण तव तन्महत् क्लेशिताश्च वने नित्यं तत एतत्कृतं मया १० वैरस्या
स्य गतः पारं हत्वा दुर्योधनं रणे राज्यं युधिष्ठिरः प्राप्तो वयं च गतमन्यवः ११ गांधार्युवाच नैतस्यैष वध
स्तात यत्प्रशंससि मे सुतं कृतवांश्चापि तत्सर्वं यदिदं भाषसे मयि १२ हताश्वे नकुले यत्तु वृषसेने
न भारत अपिबः शोणितं संख्ये दुःशासनशरीरजं १३ सद्भिर्विगर्हितं घोरमनार्यजनसेवितं क्रू
रं कर्माकरोस्तस्मात्तदयुक्तं वृकोदर १४ भीमसेन उवाच अन्यस्यापि न पातव्यं रुधिरं किं पुनः स्वक
स्य चैवात्मनो यथा भ्राता विशेषो नास्ति कश्चन १५ रुधिरं न व्यतिक्रामद्दंतोष्ठादंब मा शुचः वैवस्वतस्तु
तद्वेद हस्तौ मे रुधिरोक्षितौ १६ हताश्वं नकुलं दृष्ट्वा वृषसेनेन संयुगे भ्रातृणां संप्रहृष्टानां त्रासः संजनि
तो मया १७ केशपक्षपरामर्शे द्रौपद्या द्यूतकारिते क्रोधाद्यदब्रुवं चाहं तच्च मे हृदि वर्तते १८ ॥ ४४ ॥

ष्ठात् अधरोष्ठादुपरि न गतमित्यर्थः दंतोष्ठादिति पाठः १६ ॥

स्त्री. ते.
९

॥ कंचिदेकमपि निःशेषयेः शेषमेकमपि न रक्षितवानसि ॥ न वर्जिता वधकाले न त्वयका ॥ १८ ॥ कृत
तत्र धर्मश्च्युतो नास्ति भवेयं शाश्वतीः समाः प्रतिज्ञां तामनिस्तीर्य ततस्तत्कृतवानहं ॥ १९ ॥ न मामर्हसि गां
धारि दोषेण परिशंकितुं अनिगृह्य पुरा पुत्रानस्मास्वनपराधिषु अधुना किं नु दोषेण परिशंकितु
महर्षि ॥ २० ॥ गांधार्युवाच वृद्धस्यास्य शतं पुत्रान्निघ्नंस्त्वमपराजितः कस्मान्न शेषयेः कंचिद्येनाल्पमप
राधितं ॥ २१ ॥ संतानमावयोस्तात वृद्धयोर्हृतराज्ययोः कथमेव द्वयस्यास्य यष्टिरेका न वर्जिता ॥ २२ ॥ शेषे
प्यवस्थिते तात पुत्राणामंतके त्वयि न मे दुःखं भवेदेतद्यदि त्वं धर्ममाचरेः ॥ २३ ॥ वैशंपायन उ० एवमु
क्त्वा तु गांधारी युधिष्ठिरमपृच्छत क्व स राजेति सक्रोधा पुत्रपौत्रवधार्दिता ॥ २४ ॥ तामभ्यगच्छद्राजेंद्रो
वेपमानः कृतांजलिः युधिष्ठिरस्त्वैनां मधुरं वाक्यमब्रवीत् ॥ २५ ॥ पुत्रहंता नृशंसोहं तव देवि युधि
ष्ठिरः शापार्हः पृथिवीनाशे हेतुभूतः शपस्व मां ॥ २६ ॥ न हि मे जीवितेनार्थो न राज्येन धनेन वा
तादृशान्सुहृदो हत्वा मूढस्यास्य सुहृद्द्रुहः ॥ २७ ॥ तमेवंवादिनं भीतं संनिकर्षगतं तदा नोवाच किं
चिद्गांधारी निःश्वासपरमा भृशं ॥ २८ ॥ तस्यावनतदेहस्य पादयोर्निपतिष्यतः युधिष्ठिरस्य नृपतेर्ध
र्मज्ञा दीर्घदर्शिनी ॥ २९ ॥ अंगुल्यग्राणि ददृशे देवी पट्टांतरेण सा ततः स कुनखीभूतो दर्शनीयन
खो नृपः ॥ ३० ॥ तं दृष्ट्वा चार्जुनोगच्छद्वासुदेवस्य पृष्ठतः एवं संचेष्टमानांस्तानितश्चेतश्च भारत ॥ ३१ ॥ गां
धारी विगतक्रोधा सांत्वयामास मातृवत् तयाते समनुज्ञाता मातरं वीरमातरम् ॥ ३२ ॥

इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्वणि [illegible] ॥

९

४२ वोग्रावो ४४ अध्यायः एवंअवकर्त्तनंपुष्टस्थाने १ २ ३ ॥

अभ्यगच्छंतसहिताः पृथांपृथुलवक्षसः चिरस्यदृष्ट्वासापुत्रान्पुत्रादिभिरभिप्लुता १३ वाष्पमाहारय
द्देवीवस्त्रेणावृत्यवैमुखं ततोवाष्पंसमुत्सृज्यसहपुत्रेणवैपृथा १४ अपश्यदेतान्शस्त्रौघैर्बहुधा
परिविक्षतान् सातानेकैकशःपुत्रान्संस्पृशंतीपुनःपुनः १५ अन्वशोचतदुःखार्त्ताद्रौपदींचहता
त्मजां रुदंतीमथपांचालींददर्शपतितांभुवि १६ द्रौपद्युवाच आर्येपुत्राःक्वतेसर्वेसौभद्रसहितागा
ताः नत्वांतेद्याभिगच्छंतिचिरंदृष्ट्वातपस्विनीं १७ किंनुराज्येनवैकार्यंविहीनायाःसुतैर्मम तांसमा
श्वासयामासपृथापृथुललोचना १८ उत्थाप्ययाज्ञसेनींतुरुदंतींशोककर्षितां तयैवसहिताचा
पिपुत्रैरनुगतातदा १९ अभ्यगच्छतगांधारीमार्त्तामार्त्ततरास्वयं तामुवाचाथगांधारीसहवध्वायश
स्विनीं ४० मैवंपुत्रीतिदुःखार्त्तापश्यमामपिदुःखितां मन्येलोकविनाशोयंकालपर्यायचोदितः
४१ अवश्यभावीसंप्राप्तःस्वभावाल्लोमहर्षणः इदंतत्समनुप्राप्तंविदुरस्यवचोमहत् असिद्धानुन
येकृष्णेयदुवाचमहामतिः तस्मिन्नपरिहार्येर्थेव्यतीतेचविशेषतः ४२ माशुचोनहिशोच्यास्तेसं
ग्रामेनिधनंगताः यथैवत्वंतथैवाहंकोवामाश्वासयिष्यति ४४ ममैवह्यपराधेनकुलमग्र्यंवि
नाशितं ४४ इतिश्रीपर्वणि १८० वैशं० एवमुक्तातुगांधारीकुरूणामवकर्त्तनं अपश्यत्तत्रतिष्ठंती
द्दिव्येनचक्षुषा १ पतिव्रतामहाभागासमानव्रतचारिणी उग्रेणतपसायुक्तासततंब्रह्मचारिणी

स्त्री॰ ८

वरदानेनकृष्णस्यमहर्षेःपुण्यकर्मणाः दिव्यज्ञानबलोपेताविविधंपर्यदेवयत् ३ ददर्शसाबुद्धिमती
दूरादेवयथांतिके रणाजिरंनृवीराणामद्भुतंलोमहर्षणं अस्थिकेशपरिस्तीर्णंशोणितौघपरि
प्लुतं शरीरैर्बहुसाहस्रैर्विनिकीर्णंसमंततः ५ गजाश्वरथयोधानामावृतंरुधिराविलैः शरीरैरशि
रस्कैश्चविदेहैश्चशिरोगणैः ६ गजाश्वनरनारीणांनिःसत्वैरभिसंवृतं सृगालवककाकोलकं
कंकाकनिषेवितं ७ रक्षसांपुरुषादानांमोदनंकुरराकुलं अशिवाभिःशिवाभिश्चनादितंगृध्र
सेवितं ८ ततोव्यासाभ्यनुज्ञातोधृतराष्ट्रोमहीपतिः पांडुपुत्राश्चतेसर्वेयुधिष्ठिरपुरोगमाः ९
वासुदेवंपुरस्कृत्यहतबंधुंचपार्थिवं कुरुस्त्रियःसमासाद्यजग्मुरायोधनंप्रति १० समासाद्यकु
रुक्षेत्रंताःस्त्रियोनिहतेश्वराः अपश्यंतहतांस्तत्रभ्रातॄन्पुत्रान्पितॄन्पतीन् ११ क्रव्याद्भिर्भक्ष
माणान्वैगोमायुबलवायसैः भूतैःपिशाचैरक्षोभिर्विविधैश्चनिशाचरैः १२ रुद्राक्रीडनिभंदृ
ष्ट्वातदाविशसनंस्त्रियः महार्हेभ्योथयानेभ्योविक्रोशंत्योनिपेतिरे १३ अदृष्टपूर्वंपश्यंत्योदुःखार्त्ता
भरतस्त्रियः शरीरेष्वस्खलन्नन्यान्यपतंश्चापराभुवि १४ श्रांतानांचाप्यनाथानांनासीत्काचनचे
तना पांचालकुरुयोषाणांकृपणंतदभून्महत् १५ दुःखोपहतचित्ताभिःसमंतादनुनादितं दृष्ट्वायो
धनमत्युग्रंधर्मज्ञासुबलात्मजा १६ ततःसापुंडरीकाक्षमामंत्र्यपुरुषोत्तमं कुरूणांवैशसंदृष्ट्वादुःखाद्व
चनमब्रवीत् १७ पश्यैताःपुंडरीकाक्षस्नुषामेनिहतेश्वराः प्रकीर्णकेशाःक्रोशंतीःकुररीरिवमाधव १८ ८

पांचालानां भूतानां पृथिव्यादीनां कुरुपांचालवधात् कृत्स्नं पंचभौतिकं जगन्नष्टमिति भावः १९ ५
श्रमं त्वमिमसमागम्य स्मरंत्यो भरतर्षभान् पृथगेवाभ्यधावंत्यः पुत्रान्भ्रातॄन्पितॄन्पतीन् १९ वीरा
सूभिर्महाबाहो हतपुत्राभिरावृतं क्वचिच्च वीरपत्नीभिर्हतवीराभिरावृतं २० शोभितं पुरुषव्याघ्रैर्भी
ष्मकर्णाभिमन्युभिः द्रोणद्रुपदशल्यैश्च ज्वलद्भिरिव पावकैः २१ कांचनैः कवचैर्दिव्यैर्मणिभिश्च
महात्मनां अंगदैर्हस्तकेयूरैः स्रग्भिश्च समलंकृतं २२ वीरबाहुविसृष्टाभिः शक्तिभिः परिघैरपि
खड्गैश्च विविधैस्तीक्ष्णैः सशरैश्च शरासनैः २३ क्रव्यादसंघैः सहितैस्तिष्ठद्भिर्विविधैः क्वचित् क
विक्रीडमानैश्चापरैः शयानैरपरैः क्वचित् २४ एतदेवंविधं वीर संपश्यायोधनं विभो पश्यमाना
हि दह्यामि शोकेनाहं जनार्दन २५ पांचालानां कुरूणां च विनाशे मधुसूदन पंचानामपि भूतानाम
हं वधमचिंतयं २६ तान्सुपर्णाश्च गृध्राश्च विकर्षंत्यसृगुक्षितान् निगृह्य चरणैर्गृध्रा भक्षयंति सह
स्रशः २७ जयद्रथस्य कर्णस्य तथैव द्रोणभीष्मयोः अभिमन्योर्विनाशं च कश्चिंतयितुमर्हति २८
अवध्यकल्पान्निहतान्दृष्ट्वाहं मधुसूदन गृध्रकंकवकश्येनश्वसृगालादनीकृतान् २९ अमर्षव
शमापन्नान्दुर्योधनवशे स्थितान् पश्यैतान्पुरुषव्याघ्रान्संशांतान्पावकानिव ३० शयनान्युचिताः
सर्वे मृदूनि विमलानि च विपन्नाः शेरतेद्यैते वसुधां विवृतामधिशेरते ३१ बंदिभिः सततं कालेस्तुवद्भि
रभिनंदिताः शिवानामशिवा घोराः शृण्वंति विविधा गिरः ३२ ये पुरा शेरते वीराः शयनेषु यशस्विनः

२९ एताः शोचंतीः संमिलसंतिशोषः २० २१ विजन्यानमहितान् २४ ॥

वेदनाध्रुहृदिस्थांगास्तेयेषांमृष्टपोरते तेषामाभरणान्येतेगृध्रगोमायुवायसाः अहितेषांत्यशिवाघो
राविनदंत्यःपुनःपुनः बाणान्विनिशितान्पीतान्निस्त्रिंशान्विमलागदाः युद्धाभिमानिनःप्री
ताजीवंतइवबिभ्रति १५ सरूपवर्णाबहवःक्रव्यादैरवघट्टिताः ऋषभप्रतिरूपाश्चशेरतेहरित
स्रजः १६ अपरेपुनरालिंग्यगदाःपरिघबाहवः शेरतेभिमुखाःशूराःदयिताइवयोषितः १७ बिभ्र
तःकवचान्यन्येनिर्मलान्यायुधानिच नधर्षयंतिक्रव्यादाजीवंतीतिजनार्दन १८ क्रव्यादैःकृष्य
माणानामपरेषांमहात्मनां शातकौंभ्यःस्रजश्चित्राविनिकीर्णाःसमंततः १९ एतेगोमायवो
भीतानिहतानांमहात्मनां कंठांतरगतान्हारानाक्षिपंतिसहस्रशः २० सर्वेष्वपररात्रेषुयानं
दंतवंदिनः स्तुतिभिश्चपरार्थ्याभिरुपचारैश्चशिक्षिताः २१ तानिमाःपरिदेवंतिदुःखार्ताःपरमांग
नाः कृपणंवृष्णिशार्दूलदुःखशोकार्दिताभृशं २२ रक्तोत्पलवनानीवविभांतिरुचिराणिच मु
खानिपरमस्त्रीणांपरिशुष्काणिकेशव २३ रुदितोपरताह्येताध्यायंत्यःसंपरिप्लुताः कुरुस्त्रि
योभिगच्छंतितेनतेनैवदुःखिताः २४ एतान्यादित्यवर्णानितपनीयनिभानिच रोषरोदनताम्रा
णिवक्त्राणिकुरुयोषितां २५ आसामपरिपूर्णार्थंनिशम्यपरिदेवितं इतरेतरसंक्रंदान्नविजानंति
योषितः २६ एतादीर्घमिवोच्छ्वस्यविलप्यचपुनःपुनः विस्पंदमानादुःखेनवीराजहतिजीवितं २७

बह्व्योदृष्ट्वाशरीराणिक्रोशंतिविलपंतिच पाणिभिश्चापराघ्नंतिशिरांसिमृदुपाणयः ४८ शिरोभिःपा
तितैर्हस्तैःसर्वांगैर्यूथशःकृतैः इतरेतरसंपृक्तैराकीर्णाभातिमेदिनी ४९ विशिरस्कानथोकायान्दृ
ष्ट्वाघोराभिनंदिनः मुह्यंत्यनुचितानार्योविदेहानिशिरांसिच ५० शिरःकायेनसंधायप्रेक्षमाणाविचे
तसः अपश्यंत्योपरंतत्रनेदमस्येतिदुःखिताः बाहूरुचरणानन्यान्विशिखोन्मथितान्पृथक् संदधत्यो
सुखाविष्टामूर्छंत्येताःपुनःपुनः ५२ उत्कृत्तशिरसश्चान्यान्विजग्धान्मृगपक्षिभिः दृष्ट्वाकाश्चिन्न
जानंतिभर्तॄन्भरतयोषितः ५३ पाणिभिश्चापराघ्नंतिशिरांसिमधुसूदन प्रेक्ष्यभ्रातॄन्पितॄन्पुत्रान्
पतींश्चनिहतान्परैः ५४ बाहुभिश्चसकेयूरैःशिरोभिश्चसकुंडलैः अगम्यकल्पापृथिवीमांसशो
णितकर्दमा ५५ नदुःखेषूचिताःपूर्वंदुःखंगाहंत्यनिंदिताः भ्रातृभिःपितृभिःपुत्रैरुपकीर्णांवसुं
धरां ५६ यूथानीवकिशोरीणांसुकेशीनांजनार्दन स्नुषाणांधृतराष्ट्रस्यपश्यवृंदान्यनेकशः ५७
इतोदुःखतरंकिंनुकेशवप्रतिभातिमे यदिमाःकुर्वतेसर्वारूपमुच्चावचंस्त्रियः ५८ नूनमाचरितं
पापंमयापूर्वेषुजन्मसु यापश्यामिहतान्पुत्रान्पौत्रान्भ्रातॄंश्चकेशव एवमार्ताविलपतीददर्शनि
हतंसुतं ५९ इतिमहाभारतेस्त्रीपर्वणि २५ वैशं० ततोदुर्योधनंदृष्ट्वागांधारीशोककर्शिता सहसान्य
पतद्भूमौछिन्नेवकदलीवने १ सातुलब्ध्वापुनःसंज्ञांविक्रुश्यचपुनःपुनः दुर्योधनमभिप्रेक्ष्यशयानं
रुधिरोक्षितं २ परिष्वज्यचगांधारीकृपणंपर्यदेवयत् हाहापुत्रेतिशोकार्ताविललापाकुलेंद्रिया ३

गी॰री॰
९

सुराद्वजं तु विपुलं हारनिष्कनिषेवितं वारिणा नेत्रजेनोरः सिंचंती शोककर्षिता ४ समीपस्थं हृषीकेश
मिदं वचनमब्रवीत् उपस्थितेस्मिन् संग्रामे ज्ञातीनां संक्षये विभो ५ मामयं प्राह वार्ष्णेय प्रांजलिर्नृप
सत्तमः अस्मिन् ज्ञातिसमुद्धर्षे जयमंबा ब्रवीतु मे ६ इत्युक्ते जानती सर्वमहं स्वव्यसनागमं अब्रुवं
पुरुषव्याघ्र यतो धर्मस्ततो जयः ७ यथा च युध्यमानस्त्वं न वै मुह्यसि पुत्रक ध्रुवं शस्त्रजितान् लो
कान् प्राप्स्यस्यमरवत् प्रभो ८ इत्येवमब्रुवं पूर्वं नैनं शोचाम्यहं सुतं धृतराष्ट्रं तु शोचामि कृपणं हत
बांधवं ९ अमर्षणं युधां श्रेष्ठं कृतास्त्रं युद्धदुर्मदं शयानं वीरशयने पश्य माधव मे सुतं १० यो यं मूर्ध्ना
भिषिक्तानामग्रे याति परंतप सो यं पांसुषु शेते द्य पश्य कालस्य पर्ययं ११ ध्रुवं दुर्योधनो वीरो गतिं
न सुलभां गतः तथा ह्यभिमुखः शेते शयने वीरसेविते १२ यं पुरा पर्युपासीना रमयंति मनीषिणः
महीतलस्थं निहतं गृध्रास्तं पर्युपासते १३ यं पुरा व्यजनैरग्र्यैरुपवीजंति योषितः तमद्य पक्षव्यजनै
रुपवीजंति पक्षिणः १४ एष शेते महाबाहुर्बलवान् सत्यविक्रमः सिंहेनेव द्विपः संख्ये भीमसेनेन
पातितः १५ पश्य दुर्योधनं कृष्ण शयानं रुधिरोक्षितं निहतं भीमसेनेन गदां संमृज्य भारत १६ अक्षौ
हिणीर्महाबाहुर्दश चैकां च केशव आनयद्यः पुरा संख्ये सोनयान्निधनं गतः १७ एष दुर्योधनः शे
ते महेष्वासो महारथः शार्दूल इव सिंहेन भीमसेनेन पातितः १८ विदुरं ह्यवमन्यैष पितरं चैव मंद
भाक् बालो वृद्धावमानेन मंदो मृत्युवशं गतः १९ निःसपत्ना मही यस्य त्रयोदश समाः स्थिता ॥

१९ पंचशाखाभ्यां पंचांगुलिभ्यां पाणिभ्यां १० ११ अध्यायः पश्य १४ करसंमितमध्यमामनुष्ठितमध्या ५
मश्शेते निहतो भूमौ सस्नुतो मे पृथिवीपतिः २१ अपश्यं कृष्ण पृथिवीं धार्त्तराष्ट्रानुशासितां पूर्णां हस्तिग
वाश्वैस्तु वार्ष्णेय न तु तच्चिरं २२ तामेवाद्य महाबाहो पश्यामन्यानुशासनां हीनां हस्तिगवाश्वेन किं
नु जीवामि माधव २३ इदं कृच्छ्रतरं पश्य पुत्रस्यापि वधान्मम यदिमाः पर्युपासन्ते हतान् शूरान्रणे
स्त्रियः २४ प्रकीर्णकेशां सुश्रोणीं दुर्योधनशुभांकगां रुक्मवेदीनिभां पश्य कृष्ण लक्ष्मणमातरं २५
नूनमेषा पुरा बाला जीवमाने महाभुजे भुजावाश्रित्य रमते सुभुजस्य मनस्विनी २६ कथं तु शतधा ने
दं हृदयं मे विदीर्यते पश्यंत्या निहतं पुत्रं पुत्रेण सहितं रणे २७ पुत्रं रुधिरसंसिक्तमुपजिघ्रत्यनिंदि
ता दुर्योधनं तु वामोरूः पाणिना परिमार्जति २८ किं नु शोचति भर्त्तारं पुत्रं चैषा मनस्विनी तथाह्य
वस्थिता भाति पुत्रं चाप्यभिवीक्ष्य सा २९ स्वशिरः पंचशाखाभ्यामभिहत्यायतेक्षणा पतत्युरसि
वीरस्य कुरुराजस्य माधव ३० पुंडरीकमिवाभाति पुंडरीकांतरप्रभा मुखं विमृज्य पुत्रस्य भर्त्तुश्चैव
तपस्विनी ३१ यदि चाप्यागमाः संति यदि वा श्रुतयस्तथा ध्रुवं लोकानवाप्तोयं नृपो बाहुबलार्जि
तान् ३२ इति स्त्रीपर्वणि ३३ गांधार्युवाच पश्य माधव पुत्रान्मे शतसंख्यान् जितक्लमान् गदया भीम
सेनेन भूयिष्ठं निहतान्रणे १ इदं दुःखतरं मेद्य यदिमा मुक्तमूर्धजाः हतपुत्रा रणे बालाः परिधावंति मे
स्नुषाः २ प्रासादतलचारिण्यश्चरणैर्भूषणान्वितैः आपन्ना यत्स्पृशंतीमा रुधिरार्द्रां वसुंधरां ३ गृध्रा

स्त्री॰टी॰
१०

नत्सारयंत्यश्चतथागोमायुवायसान् शोकेनार्त्ताविघूर्णंत्योमत्ताइवचरंत्युत ४ एताश्चैषानवद्यांगीकर
संमितमध्यमा घोरंतद्वैशसंदृष्ट्वानिपतंत्यतिदुःखिता ५ दृष्ट्वामेपार्थिवसुतामेतांल्लक्ष्मणमातरं
राजपुत्रींमहाबाहोमनोनव्युपशाम्यति ६ भ्रातॄंश्चान्याःपतींश्चान्याःपुत्रांश्चनिहतान्रणे दृष्ट्वा
परिपतंत्येताःप्रगृह्यस्वभुजान्भुजान् ७ मध्यमानांतुनारीणांवृद्धानांचापराजित आक्रंदंहतबंधू
नांदारुणोवैशसेरणे ८ रथनीडानिदेहांश्चहतानांगजवाजिनां आश्रिताःश्रममोहार्त्ताःस्थिताः
पश्यमहाबल ९ अन्याचापहृतंकायाच्चारुकुंडलमुन्नसं स्वस्यबंधोःशिरःकृष्णगृहीत्वापश्य
तिष्ठती १० पूर्वजातिकृतंपापंमन्येनाल्पमिवानघ एताभिरनवद्याभिर्मयाचैवाल्पमेधया ११ य
दिदंधर्मराजेनपातितंनोजनार्दन नहिनाशोस्तिवार्ष्णेयकर्मणोःशुभपापयोः १२ प्रत्यग्रवयस
श्चैवदर्शनीयकुचोदराः कुलेषुजाताह्रीमत्यःकृष्णपक्ष्माक्षिमूर्धजाः १३ हंसगद्गदभाषिण्योदुः
खशोकप्रमोहिताः सारस्यइववाशंत्यःपतिताःपश्यमाधव १४ फुल्लपद्मप्रकाशानिपुंडरीका
क्षयोषितां अनवद्यानिवक्त्राणितापयत्येवरश्मिवान् १५ ईर्षूणांममपुत्राणांवासुदेवावरोध
नं मत्तमातंगदर्पाणांपश्यंत्यद्यपृथग्जनाः १६ शतचंद्राणिचर्माणिध्वजांश्चादित्यसंनिभान्
रौक्माणिचैववर्माणिनिष्कानपिचकांचनान् १७ शीर्षत्राणानिचैतानिपुत्राणांमेमहीतले पश्य
दीप्तानिगोविंदपावकान्सुहुतानिव १८ एषदुःशासनःशेतेशूरेणामित्रघातिना पीतशोणित

सर्वांगो युधि भीमेन पातितः १९ गदया भीमसेनेन पश्य माधव मे सुतं यत्तत्क्लेशाननुस्मृत्य द्रौपद्या चो
दितेन च २० दुर्योधनेन पांचाली सभायां द्यूतनिर्जिता प्रियं चिकीर्षता भ्रातुः कर्णस्य च जनार्दन २१ स
हैव सहदेवेन नकुलेनार्जुनेन च दासभार्यासि पांचालि क्षिप्रं प्रविश नो गृहं २२ ततोहमब्रुवं कृष्ण त
दा दुर्योधनं नृपं मृत्युपाशपरिक्षिप्तं शकुनिं पुत्र वर्जय २३ निबोधैनं सुदुर्बुद्धिं मातुलं कलहप्रियं क्षि
प्रमेनं परित्यज्य पुत्र शाम्यस्व पांडवैः २४ न बुध्यसे त्वं दुर्बुद्धे भीमसेनममर्षणं वाङ्नाराचैस्तुदंस्ती
क्ष्णैरुल्काभिरिव कुंजरं २५ तामेवं रहसि क्रुद्धो वाक्शल्यानवधारयन् उत्ससर्ज विषं तेषु सर्पो गोवृ
षभेष्विव २६ एष दुःशासनः शेते विक्षिप्य विपुलौ भुजौ निहतो भीमसेनेन सिंहेनेव महागजः २७
अत्यर्थमकरोद्रौद्रं भीमसेनोत्यमर्षणः दुःशासनस्य यत्क्रुद्धोपिबच्छोणितमाहवे २८ इति स्त्रीपर्व
णि १०० गांधार्युवाच एष माधव पुत्रो मे विकर्णः प्राज्ञसंमतः भूमौ विनिहतः शेते भीमेन शतधा
कृतः १ गजमध्ये हतः शेते विकर्णो मधुसूदन नीलमेघपरिक्षिप्तः शरदीव निशाकरः २ अस्य चा
पग्रहो णवपाणिः कृतकिणो महान् कथं विछिद्यते गृध्रैरेतत्कामैस्तु लब्धवान् ३ अस्य भार्यामिष
प्रेप्सून् गृध्रानेतांस्तपस्विनी वारयत्यनिशं बाला न च शक्नोति माधव ४ युवा वृन्दारकः शूरो विकर्णः
पुरुषर्षभ सुखोचितः सुखार्हश्च शेते पांसुषु माधव ५ कर्णिनालीकनाराचैर्भिन्नमर्माणमाहवे अ
द्यापि न जहात्येनं लक्ष्मीर्भरतसत्तमं ६ एष संग्रामशूरेण प्रतिज्ञां पालयिष्यता दुर्मुखोभिमुखः शेते

स्त्री॰ टी॰
२१

हतोविकर्णोहावणे ७ अस्यैतन्नदनंकृष्णसस्यापदेर्थभतिर्ते विभात्यभ्यधिकंतातसत्रस्यामिवचंद्रमाः
८ अस्याहिवर्णोकृष्णपद्यपानननमध्येहषेः सकर्थनिहतोमित्रैःपांसुनग्रसतिमेसुतः यस्याहवमुखे
सोम्यस्यानानैवोपपद्यते सकथंदुर्मुखोमित्रैर्हतोविबुधलोकजित् ९ चित्रसेनंहतंभूमौशया।
नंमधुसूदन धार्त्तराष्ट्रमिमंपश्यप्रतिमानंधनुष्मतां ११ तंचित्रमाल्याभरणंयुवत्यःशोककर्षिताः
क्रव्यादसंघैःसहितारुदत्यःपर्युपासते स्त्रीणांरुदितनिर्घोषःश्वापदानांचगर्जितं चित्ररूपमि
दंकृष्णविचित्रंप्रतिभातिमे १२ युवावृंदारकोनित्यंप्रवरस्त्रीनिषेवितः विविंशतिरसौशेतेध्वस्तः
पांसुषुमाधव १४ शरसंकृत्तवर्माणंवीरंविशसनेहतं परिवार्यासतेगृध्राःपरिविंशाहिविंश
तिं १५ प्रविश्यसमरेवीरःपांडवानामनीकिनीं सवीरशयनेशेतेपुनःसत्पुरुषोचिते १६ स्मितोपप
न्नंसुनसंसुभ्रुताराधिपोपमं अतीवशुभ्रंवदनंपश्यकृष्णविविंशतेः १७ यंस्मतंपर्युपासंतेवसुवास
वयोषितः क्रीडंतमिवगंधर्वदेवकन्याःसहस्रशः १८ हंतारंवीरसेनानांशूरंसमितिशोभनं निव
र्हणममित्राणांदुःसहंविसहेतकः १९ दुःसहस्यैतदाभातिशरीरंसंवृतंशरैः गिरिरात्मरुहैः।
फुल्लैःकर्णिकारैरिवावृतः २० शातकौंभ्यास्रजाभातिकवचेनचभास्वता अग्निनेवगिरिःश्वेतो
गतासुरपिदुःसहः २१ इतिस्त्रीपर्वणि गांधार्युवाच अध्यर्धगुणमाहुर्यंबलेशौर्येचकेशव।
पित्रात्वयाचदाशार्हदृप्तंसिंहमिवोत्कटं १ योबिभेदचमूमेकोममपुत्रस्यदुर्भिदां सभूत्वामस्य

रन्येषां मृत्युवशंगतः २ तस्योपलक्षये कृष्ण कार्ष्णेरमिततेजसः अभिमन्योर्हतस्यापि प्रभा नैवो
पशाम्यति ३ एषा विराटदुहिता स्नुषा गांडीवधन्वनः आर्त्ता बाला पतिं वीरं दृष्ट्वा शोचत्यनिंदिता ४ तमे
षा हि समासाद्य भार्या भर्तारमंतिके विराटदुहिता कृष्ण पाणिना परिमार्जति ५ तस्य वक्त्रमुपाघ्राय सौ
भद्रस्य मनस्विनी विबुद्धकमलाकारं कंबुवृत्तशिरोधरं ६ काम्यरूपवती चैषा परिष्वजति भा।
मिनी लज्जमाना पुरा चैनं माध्वीकमदमूर्छिता ७ तस्य क्षतजसंदिग्धं जातरूपपरिष्कृतं विमुच्य
कवचं वीर शरीरमभिवीक्षते ८ अवेक्षमाणा सा बाला कृष्ण त्वामभिभाषते अयं ते पुंडरीकाक्ष स
दृशाक्षो निपातितः ९ बले वीर्ये च सदृशस्तेजसा चैव तेनघ रूपेण च तथात्यर्थं शेते भुवि निपातितः १०
अत्यंतसुकुमारस्य रांकवाजिनशायिनः कच्चिदद्य शरीरं ते भूमौ न परितप्यते ११ मातंगभुजवर्ष्माणौ
ज्याक्षेपकठिनत्वचौ कांचनांगदिनौ शेते निक्षिप्य विपुलौ भुजौ १२ व्यायम्य बहुधा नूनं सुखसुप्तः
श्रमादिव एवं विलपतीमार्त्तां न हि मामभिभाषसे १३ न स्मराम्यपराधं ते किं मां न प्रतिभाषसे ननु
मां त्वं पुरा दूरादभिवीक्ष्याभिभाषसे १४ न स्मराम्यपराधं मे किं मां न प्रतिभाषसे आर्यामार्यसुभद्रां
त्वमिमांश्च त्रिदशोपमान् १५ पितृन्मां चैव दुःखार्त्तां विहाय क्व गमिष्यसि तस्य शोणितदिग्धान्वै के
शानुद्यम्य पाणिना १६ उत्संगे वक्त्रमाधाय जीवंतमभिपृच्छति स्वस्रीयं वासुदेवस्य सुतं गांडीवध।
न्वनः १७ कथं त्वां रणमध्यस्थं जघ्नुरेते महारथाः धिगस्तु क्रूरकर्तॄंस्तान् कृपकर्णजयद्रथान् १८ द्रो

स्त्री॰टी॰
१२

णाद्रोणायनीचोभौयैरसिव्यसनीकृतः नर्षभाणांसर्वेषांकथमासीन्नदामनः १९ बालंत्वांपरिवार्यैकं
ममदुःखायजघ्नुषां कथंनुपांडवेयानांपांचालानांचपश्यतां २० त्वंवीरनिधनंप्राप्तोनाथवान्सन्न
नाथवत् दृष्ट्वात्वांबहुभिःसंख्येहतंवीरपितातव २१ वीरःपुरुषशार्दूलःकथंजीवतिपांडवः न
राज्यलाभोविपुलःशत्रूणांवापराभवः २२ प्रीतिंधास्यतिपार्थानांत्वामृतेपुष्करेक्षण तवशस्त्रजि
तान्लोकान्धर्मेणचदमेनच २३ क्षिप्रमन्वागमिष्यामितत्रमांपरिपालय दुर्मरंपुनरप्राप्तेका
लेभवतिकेनचित् २४ यदहंत्वांरणेदृष्ट्वाहतंजीवामिदुर्भगा कामिदानींनरव्याघ्रश्लक्ष्णयास्मि
तयागिरा २५ पितृलोकेसमेत्यान्यामामिवामंत्रयिष्यसि नूनमप्सरसांस्वर्गेमनांसिप्रमथि
ष्यसि २६ परमेणचरूपेणगिराचस्मितपूर्वया प्राप्यपुण्यकृतांलोकानप्सरोभिःसमेयिवान् २७
सौभद्रविहरन्कालेस्मरेथाःसुकृतानिमे एतावानिहसंवासोविहितस्तेमयासह २८ षण्मासा
न्सप्तमेमासित्वंवीरनिधनंगतः इत्युक्तवचनामेतामपकर्षतिदुःखितां २९ उत्तरांमोघसंकल्पां
मत्स्यराजकुलस्त्रियः उत्तरामपकृष्यैनामार्तामार्ततराःस्वयं ३० विराटंनिहतंदृष्ट्वाक्रोशंतिवि
लपंतिच द्रोणास्त्रशरसंकृत्तंशयानंरुधिरोक्षितं ३१ विराटंवितुदंत्येतेगृध्रगोमायुवायसाः वि
नुद्यमानंविहगैर्विराटमसितेक्षणाः ३२ नशक्नुवंतिविवशाविवर्तयितुमातुराः आसामातप
तप्तानामायासेनचयोषितां ३३ श्रमेणचविवर्णानांवक्त्राणांविप्लुतेवपुः उत्तरंचाभिमन्युंच। १२

कांबोजंचमहार्हिणं २४ प्रियभूतेतानूहतान्पश्यलक्षणंचमहद्दर्शनं आयोधनशिरोमध्येशयानं।
पश्यमाधव २५ इतिमहाभारतेस्त्रीपर्वणि २५९ गांधार्युवाच एषवैकर्त्तनःशेतेमहेष्वासोमहाब
लः ज्वलितानलवत्संख्येसंशांतःपार्थतेजसा १ पश्यवैकर्त्तनंकर्णंनिहत्यातिरथान्बहून् शोणि
तौघपरीतांगंशयानंपतितंभुवि २ अमर्षीदीर्घरोषश्चमहेष्वासोमहारथः रणेविनिहतःशेतेशू
रोगांडीवधन्वना ३ यस्मात्पांडवसंत्रासान्ममपुत्रामहारथाः प्रायुध्यंतपुरस्कृत्यमातंगाइवयूथपं
४ शार्दूलमिवसिंहेनसमरेसव्यसाचिना मातंगमिवमत्तेनमातंगेननिपातितं ५ समेताःपुरुष
व्याघ्रंनिहतंशूरमाहवे प्रकीर्णमूर्धजाःपत्न्योरुदंत्यःपर्युपासते ६ उद्विग्नःसततंयस्माद्धर्मरा
जोयुधिष्ठिरः त्रयोदशसमानिद्रांचिंतयन्नाध्यगच्छत ७ अनाधृष्यःपरैर्युद्धेशत्रुभिर्मघवानिव
युगांताग्निरिवार्चिष्मान्हिमवानिवचस्थिरः ८ सभूत्वाशरणंवीरोधार्त्तराष्ट्रस्यमाधव भूमौवि
निहतःशेतेवातरुग्णइवद्रुमः ९ पश्यकर्णस्यपत्नींत्वंवृषसेनस्यमातरं लालप्यमानांकरुणं
रुदंतींपतितांभुवि १० आचार्यशापोनुगतोध्रुवंत्वांयदग्रसच्चक्रमियंधराते ततःशरेणापहृतं
शिरस्तेधनंजयेनाहवशत्रुमध्ये ११ हाहाधिगेषापतिताविसंज्ञासमीक्ष्यजांबूनदबद्धकक्षं कर्णं
महाबाहुमदीनसत्वंसुषेणमाता रुदतीभृशार्त्ता १२ स्वल्पावशेषोपिकृतोमहात्माशरीरभक्षैःप
विभत्सयद्भिः द्रष्टुंनतःप्रीतिकरःशशीवकृष्णस्यपक्षस्यचतुर्दशाहे १३ सावर्त्तमानापतितापृथिव्या

स्त्री· १४ अध्यायः इति श्रावं त्वं भीमसेनेनेति च सप्तदशार्थौ १
११ मुह्यायदीनापुनरेवचेष्टा कर्णस्यवक्त्रंपरिशुष्यमाणोनृपतेपुत्रवधाभितप्ता १४ इतिमहाभा
रतेस्त्रीपर्वणि १६· गांधार्युवाच श्रावंत्वंभीमसेनेनभवत्यग्निनिपातितं गदयोग्रोमाधवःश्वेवबहु
वेधुमवेधुवत् १ तंपश्यकदनंकृत्वाशत्रूणांमधुसूदन शयानंवीरशयनेरुधिरेणसमुक्षितं
२ तंशृगालाश्चकंकाश्चक्रव्यादाश्चपृथग्विधाः तेनतेनविकर्षंतिपश्यकालस्यपर्ययं ३ शया
नंवीरशयनेवीरमाक्रंदकारिणं श्रावंत्वंसहितानार्योहृदंस्यःपर्युपासते ४ शातिपेयंमहेष्वासंहृ
तंभल्लेनवाल्हिकं प्रसुप्तमिवशार्दूलंपश्यकृष्णमनस्विनं ५ अतीवमुखवर्णोस्यनिहतस्यापि
शोभते सोमस्येवाभिपूर्णस्यपौर्णमास्यांसमुद्यतः ६ पुत्रशोकाभितप्तेनप्रतिज्ञांपरिरक्षता पा
कशासनिनासंख्येवार्द्धक्षत्रिर्निपातितः ७ एकादशचमूर्भित्वारक्ष्यमाणंमहात्मना सत्यंचि
कीर्षतापश्यहतमेनंजयद्रथं ८ सिंधुसौवीरभर्तारंदर्पपूर्णंमनस्विनं भक्षयंत्यशिवागृध्राज
नार्दनजयद्रथं ९ संरक्ष्यमाणंभार्याभिरनुरक्ताभिरच्युत रक्षसोव्यपकर्षंतिगहनंनिम्नमंतिका
त् १० तमेताःपर्युपासंतेरक्ष्यमाणंमहाभुजं सिंधुसौवीरभर्तारंकांबोजयवनस्त्रियः ११ यदाकृ
ष्णामुपादायप्राद्रवत्केकयैःसह तदैववध्यःपांडूनांजनार्दनजयद्रथः १२ कृष्णमद्यनताह्कस्मा
नयंतिस्मतेपुनः दुःशलांमानयद्भिस्तुयदास्मतेनोजयद्रथः १३ सैषाममसुताबालाविलपंती ११

१८ प्रधानायः एषशाल्वः १७ वासिताः करिण्यः गृष्टयः सकृत्स्नसुताः ८ ॥
नदुःखिता प्रमापयति चात्मानमाक्रोशंतीच पांडवान् १४ किंनुदुःखतरंकृष्णपरंममभविष्यति म
त्सुताविधवाबालास्नुषाश्चनिहतेश्वराः १५ हाहाधिकदुःशलांपश्यवीतशोकभयामिव शिरोभ
र्तुरनासाद्यधावमानामितस्ततः १६ वारयामासयःसर्वान्पांडवान्पुत्रगृद्धिनः हत्वासविपुलाःसेना
स्वयंमृत्युवशंगतः १७ तंमत्तमिवमातंगंवीरंपरमदुर्जयं परिवार्यरुदंत्येताःस्त्रियश्चंद्रोपमाननाः
१८ इतिमहाभारतेस्त्रीपर्वणि गांधार्युवाच एषशल्योहतःशेतेसाक्षान्नकुलमातुलः धर्मज्ञेन
हतस्तातधर्मराजेनसंयुगे १ यस्त्वयास्पर्धतेनित्यंसर्वत्रपुरुषर्षभः सएषनिहतःशेतेमद्रराजो
महारथः २ येनसंगृह्णतातातरथमाधिरथेर्युधि जयार्थंपांडुपुत्राणांतदातेजोवधःकृतः ३ हाहा
धिकपश्यशल्यस्यपूर्णचंद्रसुदर्शनं मुखंपद्मपलाशाक्षंकाकैरादष्टमव्रणं ४ अस्यचामीकरा
भस्यतप्तकांचनसप्रभा आस्याद्विनिःसृताजिह्वाभक्ष्यतेकृष्णपक्षिभिः ५ युधिष्ठिरेणनिहतंशल्यं
समितिशोभनं रुदंत्यःपर्युपासंतेमद्रराजकुलस्त्रियः ६ एताःसुसूक्ष्मवसनामद्रराजंनरर्षभं
क्रोशंत्योथसमासाद्यक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभं ७ शल्यंनिपतितंनार्यःपरिवार्याभितःस्थिताः वासिता
गृष्टयःपंकेपरिमग्नमिवद्विपं ८ शल्यंशरणदंशूरंपश्यैनंरथसत्तमं शयानंवीरशयनेघोरे
विशिकलीकृतं ९ एषशैलालयोराजाभगदत्तःप्रतापवान् गजांकुशधरःश्रेष्ठःशेतेभुविनि

स्त्री·टी· ११ अहिनाह्वयास्त्रेण १२ १३ भीष्मकृत् भयंकरकर्मकृत् १४ २० निर्णये पारावर्येण परावरौ परलो
१५
पातितः १० यस्य रुक्ममयी माला शिरस्येषा विराजते स्वापदैर्भक्ष्यमाणस्य शोभयन्तीव मूर्धजान्
११ एतेन किल पार्थस्य युद्धमासीत्सुदारुणं लोमहर्षणमत्यर्थं शक्रस्येवाहिना यथा १२ योध
यित्वा महाबाहुरेष पार्थं धनंजयं संग्रामयामयित्वा च कुन्तीपुत्रेण पातितः १३ यस्मान्नास्ति समो
लोके शौर्ये वीर्ये च कश्चन स एष निहतः शेते भीष्मो भीष्मकृदाहवे पश्य शान्तनवं कृष्ण शयानं
सूर्यवर्चसं युगान्त इव कालेन पतितं सूर्यमम्बरात् १५ एष तप्त्वा रणे शत्रून् शस्त्रतापेन वीर्यवान्
नरसूर्योऽस्तमभ्येति सूर्योऽस्तमिव केशव १६ शरतल्पगतं वीरं धर्मे देवापिना समं शयानं
वीरशयने पश्य शूरनिषेविते १७ कर्णिनालीकनाराचैरास्तीर्य शयनोत्तमं आविश्य शेते भग
वान् स्कन्दः शरवणं यथा १८ अतूलपूर्णं गाङ्गेयस्त्रिभिर्बाणैः समन्वितं उपधायोपधानाग्र्यं द
त्तं गाण्डीवधन्वना १९ पालयानः पितुः शास्त्रमूर्ध्वरेता महायशाः एष शान्तनवः शेते माधवा
प्रतिमो युधि धर्मात्मा वत धर्मज्ञः पारावर्येण निर्णये अमर्त्य इव मर्त्यः सन्नेष प्राणानधारयत् २१
नास्ति युद्धे कृती कश्चिन्न विद्वान्न पराक्रमी यत्र शान्तनवो भीष्मः शेतेऽद्य निहतः परैः २२ ॥
के इहलोके तद्विषये पारावर्येण ज्ञानेन तत्त्वज्ञानबलेन प्राणानधारयदित्यर्थः २१ २२ १५

स्वयमेतेन शूरेण श्रूयमानेन पांडवैः धर्मज्ञेनाहवे मृत्युराख्यातः सत्यवादिना २४ प्रनष्टः कुरुवंशाः
मधुनर्येन समनुद्रुतः सगतः कुरुभिः सार्धं महाबुद्धिः पराभवं २५ धर्मेषु कुरवः कन्नु परिप्रक्ष्यंति मा
धव गते देवव्रते स्वर्गं देवकल्पे नरर्षभे अर्जुनस्य विनेतारमाचार्यं सात्यकेस्तथा तं पश्य पतितं
द्रोणं कुरूणां द्विजसत्तमं २६ अस्त्रं चतुर्विधं वेद यथैव त्रिदशेश्वरः भार्गवो वा महावीर्यस्तथा द्रो
णोपि माधव २७ यस्य प्रसादाद्बीभत्सुः पांडवः कर्म दुष्करं चकार स हतः शेते नैनमस्त्राण्यपाल
यन् २८ यं पुरोधाय कुरव आह्वयंते स्म पांडवान् सोयं शस्त्रभृतां श्रेष्ठो द्रोणः शस्त्रैः परिक्षतः २९
यस्य निर्दहतः सेनां गतिरग्नेरिवाभवत् स भूमौ निहतः शेते शांतार्चिरिव पावकः ३० धनुर्मुष्टि
रशीर्णश्च हस्तावापश्च माधव द्रोणस्य निहतस्यापि दृश्यते जीवतो यथा ३१ वेदा यस्माच्च चत्वा
रः सर्वास्त्राणि च केशव अनपेतानि वै शूराद्यथैवादौ प्रजापतेः ३२ वंदनार्हाविमौ तस्य वंदि
भिर्वंदितौ शुभौ गोमायवो विकर्षंति पादौ शिष्यशतार्चितौ द्रोणं द्रुपदपुत्रेण निहतं मधुसू
दन कृपी कृपणमन्वास्ते दुःखोपहतचेतना ३४ तां पश्य पतितामार्तां मुक्तकेशीमधोमुखीं
हतं पतिमुपासंतीं द्रोणं शस्त्रभृतां वरं ३५ बाणैर्भिन्नतनुत्राणं धृष्टद्युम्नेन केशव उपास्ते वै मृधे
द्रोणं जटिला ब्रह्मचारिणी ३६ प्रेतकृत्ये च यतते कृपी कृपणमातुरा हतस्य समरे भर्तुः सुकुमारी
यशस्विनी ३७ अग्निमाहृत्य विधिवत् चितां प्रज्वाल्य सर्वशः द्रोणमाधाय गायंति त्रीणि सामानि॰

स्त्री॰ टी॰
२५

४९ यस्तदाया ५० ५१ अध्यायः सोमदत्तसुतमितिसार्धश्लोकार्थः २ ॥

सामगाः ४८ कुर्वन्तिचचितामेतेजटिलाब्रह्मचारिणः धनुर्भिः शक्तिभिश्चैवरथनीडैश्चमाध
व ४९ शरैश्चविविधैरन्यैर्ध्वस्तैर्भूरितेजसं इतिद्रोणंसमाधायशंसन्तिचरुदन्तिच ५० सामभि
स्त्रिभिरंतस्थैरनुशंसंतिचापरे अग्नावग्निंसमाधायद्रोणंहुत्वाहुताशने ५१ गच्छंत्यभिमुखागंगां
द्रोणशिष्याद्विजातयः अपसव्यांचितिंकृत्वापुरस्कृत्यकृपींतदा ५२ इतिभारतेस्त्रीपर्वणि
५३ गान्धार्युवाच सोमदत्तसुतंपश्ययुयुधानेनपातितं वितुद्यमानंविहगैर्बहुभिर्माधवान्ति
के १ पुत्रशोकाभिसंतप्तः सोमदत्तोजनार्दन युयुधानंमहेष्वासंगर्हयन्निवदृश्यते २ असौहि
भूरिश्रवसोमातापरमदुःखिता आश्वासयतिभर्तारंसोमदत्तमनिंदिता ३ दिष्ट्यानैनंमहाराज
दारुणंभरतक्षये कुरुसंक्रंदनंघोरंयुगान्तमनुपश्यसि ४ दिष्ट्यायूपध्वजंवीरंपुत्रंभूरिसह
स्रदं अनेकक्रतुयज्वानंनिहतंनाद्यपश्यसि ५ दिष्ट्यास्नुषाणामाक्रंदंघोरंविलपितंबहु न
शृणोषिमहाराजसारसानामिवार्णवे ६ एकवस्त्रानुसंवीताःप्रकीर्णासितमूर्धजाः स्नुषास्ते
परिधावंतिहतापत्याहतेश्वराः ७ श्वापदैर्भक्ष्यमाणंत्वमहोदिष्ट्यानपश्यसि छिन्नबाहुंनरव्या
घ्रमर्जुनेननिपातितं ८ शलंविनिहतंसंख्येभूरिश्रवसमेवच स्नुषाश्चविविधाःसर्वादिष्ट्यान २५

रोहपश्यसि ९ दिष्ट्यातत्कांचनछत्रंयूपकेतोर्महात्मनः विनिकीर्णंरथोपस्थेसौमदत्तेर्नपश्यसि
१० अमूस्त्वभूरिश्रवसोभार्याःसात्यकिनाहतं परिवार्यानुशोचंतिभर्तारमसितेक्षणाः ११ एतावि
लपबहुलंभर्तुःशोकेनकर्षिताः पतंत्यभिमुखंभूमौकृपणंबतकेशव १२ बीभत्सुरतिबीभत्सं
कर्मेदमकरोत्कथं प्रमत्तस्ययदछैत्सीद्बाहुंशूरस्ययज्वनः १३ ततःपापतरंकर्मकृतवानपिसा
त्यकिः यस्मात्प्रायोपविष्टस्यप्राहार्षीत्संशितात्मनः १४ एकोद्वाभ्यांहतःशेषेत्वमधर्मेणधार्मिक
इतियूपध्वजस्यैताःस्त्रियःक्रोशंतिमाधव भार्यायूपध्वजस्यैषाकरसंमितमध्यमा कृत्वोत्संगे
भुजंभर्तुःकृपणंपर्यदेवयत् १६ अयंसरसनोत्कर्षीपीनस्तनविमर्दनः नाभ्यूरुजघनस्पर्शीनी
वीविस्रंसनःकरः १७ अयंसहंताशूराणांमित्राणामभयप्रदः प्रदातागोसहस्राणांक्षत्रियांतक
रःकरः १८ वासुदेवस्यसांनिध्येपार्थेनाक्लिष्टकर्मणा युध्यतःसमरेन्येनप्रमत्तस्यनिपातितः १९
किंनुवक्ष्यसिसंसत्सुकथासुचजनार्दन अर्जुनस्यमहत्कर्मस्वयंवासकिरीटवान् २० इत्येवंग
र्हयित्वैषातूष्णीमास्तेवरांगना तामेतामनुशोचंतिसपत्न्यःस्वामिवस्नुषां २१ गांधारराजःशकु
निर्बलवान्सत्यविक्रमः निहतःसहदेवेनभागिनेयेनमातुलः २२ यःपुराहेमदंडाभ्यांव्यजनाभ्यां
स्मवीज्यते सएषपक्षिभिःपक्षैःशयानउपवीज्यते २३ यःस्मरूपाणिकुरुतेशतशोथसहस्रशः
तस्यमायाविनोमायादग्धाःपांडवतेजसा २४ माययानिकृतिप्रज्ञोजितवान्योयुधिष्ठिरं सभायां

स्त्री॰ टी॰ २९ अध्यायः कांबोजास्तरणं केवलविशेषं १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
१९
विपुलं राज्यं स पुनर्जीवितं जितः २५ शाकुंताः शकुनिं कृत्स्नमस्मेतात्पर्युपासते कैतवं मम पुत्राणां
विनाशायोपशिक्षितं २६ एतेनैतन्महद्वैरं प्रसक्तं पांडवैः सह वधाय मम पुत्राणामात्मनः सगण
स्य च २७ यथैव मम पुत्राणां लोकाः शस्त्रजिता विभो एवमस्यापि दुर्बुद्धेर्लोकाः शस्त्रेण वै जिताः
२८ कथं च नायं तत्रापि पुत्रान्मे भ्रातृभिः सह विरोधयेदृजुप्रज्ञाननृजुर्मधुसूदन २९ इति महा
भारते स्त्रीपर्वणि ४२९ गांधार्युवाच कांबोजं पश्य दुर्धर्षं कांबोजास्तरणोचितं शयानमृषभस्कं
धं हतं पांसुषु माधव १ यस्य क्षतजसंदिग्धौ बाहू चंदनभूषितौ अवेक्ष्य करुणं भार्या विलपत्य
तिदुःखिता २ इमौ तौ परिघप्रख्यौ बाहू शुभतलांगुली ययोर्विवरमापन्नां न रतिर्मां पुरा जहात् ३
कां गतिं नु गमिष्यामि त्वया हीना जनेश्वर हतबंधुरनाथेव वेपती मधुरस्वना ४ आतपे क्लाम्यमाना
नां विविधानामिव स्रजां क्लांतानामपि नारीणां न श्रीर्जहति वै तनुं शयानमभितः शूरं कालिंगं
मधुसूदन पश्य दीप्तांगदयुगप्रतिबद्धमहाभुजं मागधानामधिपतिं जयत्सेनं जनार्दन मनः
श्रुतिहरो नादो मनो मोहयतीव मे ७ परिवार्य प्ररुदिता मागध्यः पश्य योषितः आसामायतने
त्राणां सुस्वराणां जनार्दन ८ प्रकीर्णसर्वाभरणा रुदंत्यः शोककर्शिताः आस्तीर्णशयनोपेता मा १९

गध्रः शेरतेभुवि ९ कोशलानामधिपतिंराजपुत्रंबृहद्बले भर्तारंपरिवार्यैताः पृथक्प्ररुदिताः स्त्रियः
१० अस्यगात्रगतान्बाणान्कार्ष्णिबाहुबलार्पितान् उद्धरंत्यसुखाविष्टामूर्छमानाः पुनः पुनः सर्वासा
मनवद्यानामातपेनपरिश्रमात् प्रम्लाननलिनाभानिभांतिवक्त्राणिमाधव ११ द्रोणेननिहताः
शूराः शेरतेरुचिरांगदाः धृष्टद्युम्नसुताः सर्वेशिशवोहेममालिनः १२ रथाग्न्यगारंचापार्चिःशर
शक्तिगदेंधनं द्रोणमासाद्यनिर्दग्धाः शलभाइवपावकं तथैवनिहताः शूराः शेरतेरुचिरांगदाः द्रो
णेनाभिमुखाः सर्वेभ्रातरः पंचकेकयः १५ तप्तकांचनवर्माणस्तालध्वजरथध्वजः भासयंतिम
हींभासाज्वलिताइवपावकाः १६ द्रोणेनद्रुपदंसंख्येपश्यमाधवपातितं महाद्विपमिवारण्येसिं
हेनमहताहतं १७ पांचालराज्ञोविमलंपुंडरीकाक्षपांडुरं आतपत्रंसमाभातिशरदीवनिशाकरः
१८ एतास्तुद्रुपदंवृद्धंस्नुषाभार्याश्चदुःखिताः दग्ध्वागच्छंतिपांचाल्यंराजानमपसव्यतः १९ धृष्टके
तुंमहेष्वासंचेदिपुंगवमंगनाः द्रोणेननिहतंशूरंहरंतिहृतचेतसः २० द्रोणास्त्रमभिहत्यैषविम
र्देमधुसूदन महेष्वासोहतःशेतेनद्याहृतइवद्रुमः २१ एषचेदिपतिःशूरोधृष्टकेतुर्महारथः शेते
विनिहतःसंख्येहत्वाशत्रून्सहस्रशः २२ वितुद्यमानंविहगैस्तंभार्याः पर्युपस्थिताः चेदिराजंहृ
षीकेशसुवेषंचारुकुंडलं २३ दाशार्हपुत्रजंवीरंशयानंसत्यविक्रमं आरोप्यांकेरुदंत्येताश्चेदिराजे
वरांगनाः २४ अस्यपुत्रंहृषीकेशसुवक्त्रंचारुकुंडलं द्रोणेनसमरेपश्यनिकृत्तंबहुधाशरैः २५

स्त्री॰ प॰
८
पितरं त्वं मातरिं शुश्रूषमाणेन तैरैः सह नाजहात्पितरं वीरमयापि मधुसूदन २६ एवंममापि पुत्रस्य शत्रुः
पितरमन्वगात् दुर्योधनेन महाबाहोर्लक्ष्मणः परवीरहा २७ विंदानुविंदावावंत्यौ पतितौ पश्य केशव
हिमांते पुष्पितौ शालौ मारुतागलिताविव २८ कांचनांगदवर्माणौ बाणखड्गधनुर्धरौ ऋषभप्रतिरू
पाक्षौ शयानौ विमलस्रजौ २९ अवध्याः पांडवाः कृष्ण सर्व एव त्वया सह ये मुक्ता द्रोणभीष्माभ्यां क
र्णाद्वैकर्तनात्कृपात् ३० दुर्योधनाद्द्रोणसुतात् सैंधवाच्च महारथात् सोमदत्ताद्विकर्णाच्च शूरा
च्च कृतवर्मणः ३१ ये हन्युः शस्त्रवेगेन देवानपि नरर्षभाः त इमे निहताः सर्वे पश्य कालस्य पर्ययं
३२ नातिभारोस्ति दैवस्य ध्रुवं माधव कश्चन यदिमे निहताः शूराः क्षत्रियैः क्षत्रियर्षभाः ३३ त
दैव निहताः कृष्ण मम पुत्रास्तरस्विनः यदैवाकृतकामस्त्वमुपप्लव्यंगतः पुनः ३४ शांतनोश्चैव
पुत्रेण प्राज्ञेन विदुरेण च तदैवोक्तास्मि मास्नेहं कुरुष्वात्मसुतेष्विति ३५ तयोर्न दर्शनं तात मि
थ्या भवितुमर्हति अचिरेणैव पुत्रा मे भस्मीभूता जनार्दन ३६ वैशंपायन उ॰ इत्युक्त्वान्यपतद्भूमौ
गांधारी शोकमूर्छिता दुःखोपहतविज्ञाना धैर्यमुत्सृज्य भारत ३७ ततः कोपपरीतांगी पुत्रशोक
परिप्लुता जगाम शौरिं दोषेण गांधारी व्यथितेंद्रिया ३८ गांधार्युवाच पांडवा धार्तराष्ट्राश्च द्रुग्धाः कृ
ष्ण परस्परं उपेक्षिता विनश्यंतस्त्वया कस्माज्जनार्दन ३९ ॥
टी॰ पितरमिति पितृपरस्पराहतिः शोकाकुलत्वान्न दोषः २६ ३५ तयोर्भीष्मविदुरयोः दर्शनं स्वनागता

॥ ४५ ॥ स्त्रीप॰
८

३८ नचाप्रीति प्रनिरस्तः परध्वंसो याति शार्ङ्गमुपेतकं कुलध्वंसप्रसक्तानिर्गांधारीश्वकेशवं ३९
शार्ङ्गेन वद्धूमत्स्येन विपुले तिष्ठता वले उभयत्र समर्थेन श्रुतवाक्येन चैव ह ४० इति तोपेक्षितो ना
शः कुरूणां मधुसूदन यस्मात्त्वया महाबाहो फलं तस्मादवाप्नुहि ४१ पतिशुश्रूषया यन्मे तपः किं
चिदुपार्जितं तेन त्वां दुरवापेन शप्स्ये चक्रगदाधर ४२ यस्मात्परस्परं घ्नन्तो ज्ञातयः कुरुपाण्डवाः उ
पेक्षितास्ते गोविंद तस्मात् ज्ञातीन्वधिष्यसि ४३ त्वमप्युपस्थिते वर्षे षट्त्रिंशे मधुसूदन हत
ज्ञातिर्हतामात्यो हतपुत्रो वनेचरः ४४ कुत्सितेनाप्युपायेन निधनं समवाप्स्यसि तवाप्येवं हत
सुता निहतज्ञातिबान्धवाः स्त्रियः परितपिष्यंति यथैव भरतस्त्रियः ४५ वैशंपायन उ० एतत्
श्रुत्वा तु वचनं वासुदेवो महामनाः उवाच देवीं गांधारीमीषदभ्युत्स्मयन्निव ४६ संहर्ता वृष्णिच
क्रस्य मदन्यो नेह विद्यते जानेऽहमेतदप्येवं चीर्णं चरसि क्षत्रिये ४७ अवध्यास्ते नरैरन्यैरपि वा दे
वदानवैः परस्परकृतं नाशं यतः प्राप्स्यंति यादवाः ४८ इत्युक्तवति दाशार्हे पाण्डवास्त्रस्तचेतसः
बभूवुर्भृशसंविग्ना निराशाश्चापि जीविते ४९ इति स्त्रीपर्वणि भगवानुवाच उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गांधारि
मा च शोके मनः कृथाः तवैव ह्यपराधेन बहवो निधनं गताः १ यत्त्वं पुत्रं दुरात्मानमीर्षुमत्यंतमानिनं
दुर्योधनं पुरस्कृत्य दुष्कृतं साधु मन्यसे २॥
४४ चीर्णं चरसि मदनुष्ठितमेवानुतिष्ठसि स्वतपोनाशार्थ
मितिभावः ४५ ४९ अध्यायः उत्तिष्ठ २ दुष्कृतं दुराचरितं स्वकीयं २॥

वैरप्रियं पुरुषं वैरपुरुषं ३ दोषदर्शी प्रमत्तः स्वहृदयदूषी ४ तपोनूपायार्थीयवत्वन्न तपोर्थीयं त्वद्धिताव
निष्टुरं वैरपुरुषं वृद्धानां शासनातिगं कथमात्मकृतं दोषं मय्याधातुमिहेच्छसि ३ मृतं वा यदि वा
नष्टं योतीतमनुशोचति दुःखेन लभते दुःखं द्वावनर्थौ प्रपद्यते ४ तपोर्थीयं ब्राह्मणी धत्त गर्भं
गौर्वोढारं धावितारं तुरंगी शूद्रा दासं पशुपालं च वैश्या वधार्थीयं त्वद्विधा राजपुत्री ५ वैशंपाय॰
तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य पुनरुक्तं वचोऽप्रियं तूष्णीं बभूव गांधारी शोकव्याकुललोचना ६ धृत
राष्ट्रस्तु राजर्षिर्निगृह्याबुद्धिजं तमः पर्यपृच्छत धर्मात्मा धर्मराजं युधिष्ठिरं ७ जीवतां परि
माणज्ञः सैन्यानामपि पांडव हतानां यदि जानीषे परिमाणं वदस्व मे ८ युधिष्ठिर उ॰ दशायु
तानामयुतं सहस्राणि च विंशतिः कोट्यः षष्टिश्च षट् चैव ये स्मिन्राजन्मृधे हताः ९ अल
क्षाणां तु वीराणां सहस्राणि चतुर्दश दश चान्यानि राजेंद्र शतं षष्टिश्च पंच च १० धृतराष्ट्र
उवाच युधिष्ठिर गतिं कां ते गताः पुरुषसत्तम आचक्ष्व मे महाबाहो सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ११
युधिष्ठिर उ॰ यैर्हुतानि शरीराणि हृष्टैः परमसंयुगे देवराजसमाँल्लोकान्गतास्ते सत्यवि
क्रमाः १२ ये च हृष्टेन मनसा मर्तव्यमिति भारत युध्यमाना हताः संख्ये ते गंधर्वैः समागताः १३

पार्थीयमेव गर्भं धत्तेऽस्मात्त्वज पार्थीयं कीर्त्या पार्थीयमपीति भावः ५ ६ ११ ॥

१२ स्वधर्मेणं दुर्योधनश्चोदितं १३ ॥
येचसंग्रामभूयिष्ठायाचमानाःपराङ्मुखाः शस्त्रेणनिधनंप्राप्ताःगतास्तेगुह्यकान्प्रति १४ पात्रमा
नाःपरैर्येतुहन्यमानानिरायुधाः ह्रीनिषेवामहात्मानःपरानभिमुखारणे १५ छिद्यमानाःशि
तैःशस्त्रैःक्षत्रधर्मपरायणाः गतास्तेब्रह्मसदनंहतावीराःसुवर्चसः १६ येतत्रनिहताराजन्
नंतमायोधनंप्रति यथाकथंचिद्राजन्संप्राप्तास्तेतरान्कुरून् १७ धृतराष्ट्र॰ केनतानवलेनै
वंपुत्रपश्यसिसिद्धवत् तन्मेवदमहाबाहोश्रोतव्यंयदिमन्यसे १८ युधिष्ठिर॰ निदेशाद्भवतःपू
र्वंवनेविचरतामया तीर्थयात्राप्रसंगेनसंप्राप्तोयमनुग्रहः १९ देवर्षिर्लोमशोदृष्टस्ततःप्राप्तो
स्म्यनुस्मृतिं दिव्यंचक्षुरनुप्राप्तंज्ञानयोगेनवैपुरा २० धृतराष्ट्र॰ येत्रानाथाजनस्यास्यसनाथा
येचभारत कच्चित्तेषांशरीराणिधक्ष्यसिविधिपूर्वकं २१ नयेषांसंतिकर्तारोनचयेत्राहिताग्न
यः वयंचकस्यकुर्यामोवहुत्वात्तातकर्मणः २२ यान्सुपर्णाश्चगृध्राश्चविकर्षंतियतस्ततः
तेषांतुकर्मणालोकाभविष्यंतियुधिष्ठिर २३ वैशंपा॰ एवमुक्तोमहाप्राज्ञःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः
आदिदेशसुधर्माणंधौम्यंसूतंचसंजयं २४ विदुरंचमहाबुद्धिंयुयुत्सुंचैवकौरवं इंद्रसेनमुखां
श्चैवभृत्यान्सूतांश्चसर्वशः २५ भवंतःकारयंत्वेषांप्रेतकार्याण्यनेकशः यथाचानाथवत्कि
चिच्छरीरंनविनश्यति २६ शासनाद्धर्मराजस्यक्षत्तासूतश्चसंजयः सुधर्माधौम्यसहितइंद्रसे।

स्त्री॰ टी॰

नादयस्तथा २७ चंदनागुरुकाष्ठानितथाकालीयकान्युत घृतंतैलंचगंधांश्चक्षौमाणिवसना
निच २८ समाहृत्यमहार्हाणिदारूणांचैवसंचयान् रथांश्चमृदितांस्तत्रनानाप्रहरणानिच २९
चिताःकृत्वाप्रयत्नेनयथामुख्यान्नराधिपान् दाहयामासधर्मात्माविधिदृष्टेनकर्मणा ३० दु
र्योधनंचराजानंभ्रातॄंश्चास्यशताधिकान् शल्यंशलंचराजानंभूरिश्रवसमेवच ३१ जयद्रथं
चराजानमभिमन्युंचभारत दौःशासनिंलक्ष्मणंचधृष्टकेतुंचपार्थिवं ३२ बृहंतंसोमदत्तं
चसृंजयांश्चशताधिकान् राजानंक्षेमधन्वानंविराटद्रुपदौतथा ३३ शिखंडिनंचपांचाल्यं
धृष्टद्युम्नंचपार्षतं युधामन्युंचविक्रांतमुत्तमौजसमेवच ३४ कौशल्यंद्रौपदेयांश्चशकु
निंचैवसौबलं अचलंवृषकंचैवभगदत्तंचपार्थिवं ३५ कर्णंवैकर्तनंचैवसहपुत्रममर्ष
णं केकयांश्चमहेष्वासान्त्रिगर्तांश्चमहारथान् ३६ घटोत्कचंराक्षसेंद्रंबकभ्रातरमेवच अ
लंबुषंराक्षसेंद्रंजलसंधंचपार्थिवं ३७ अन्यांश्चपार्थिवान्राजन्शतशोथसहस्रशः घृत
धाराहुतैर्दीप्तैःपावकैःसमदाहयन् ३८ पितृमेधाश्चकेषांचिदवर्तंतमहात्मनां सामभि
श्चाप्यगायंतेतेन्वशोच्यंतचापरैः साम्नामृचांचनादेनस्त्रीणांचरुदितस्वनैः कश्मलंसर्वभू
तानांनिशायांसमजायत ४० तेविधूमप्रदीप्ताश्चदीप्यमानाश्चपावकाः नभसीवान्वदृश्यंतग्र
हास्तन्वभ्रसंवृताः ४१ येचाप्यनाथास्तत्रासन्नानादेशसमागताः तांश्चसर्वान्समानाय्यराशी
न्

स्त्री॰ री॰
२॰

ध भवन् प्रभवन् ११ १२ नेहस्मेति कर्णोभ्रातास्त्वेनज्ञातोसतितदन्नसारिणामस्माकं किमपि दुर्लभंन
कुंडलीकवचीशूरोदिवाकरसमप्रभः स्मृत्वा तु पांडवाः सर्वेमातुर्वचनमप्रियं १३ कर्णमेवान्वशो
चतभृशंधार्त्ततराभवन् ततः सपुरुषव्याघ्रः कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः १४ उवाचमातरंवीरोनिश्व
सन्निवपन्नगः यः शरोर्मिध्वजावर्त्तोमहाभुजमहाग्रहः १५ तलशब्दानुनदितोमहाद्रथमहा
रथः यस्येषुपातमासाद्यनान्यस्तिष्ठेद्धनंजयात् १६ भवत्याः सकथंपुत्रोदेवगर्भः पुराभवत्
यस्यबाहुप्रतापेनतापिताः सर्वतोवयं १७ तमग्निमिववस्त्रेणकथंछादितवत्यसि यस्यबाहु
बलंनित्यंधार्त्तराष्ट्रैरुपासितं १८ उपासितंयथास्माभिर्बलंगांडीवधन्वनः भूमिपानांचसर्वे
षांबलंबलवतांवरः १९ नान्यः कुंतीसुतात्कर्णाद्ग्रहीद्रथिनांरथी सनः प्रथमजोभ्रातासर्व
शस्त्रभृतांवरः २० असूततंभवत्यग्रेकथमद्भुतविक्रमं अहोभवत्यामंत्रस्यगूहनेनवयंहताः
२१ निधनेनहिकर्णस्यपीडिताः स्मसबांधवाः अभिमन्योर्विनाशेनद्रौपदेयवधेनच २२ पांचाला
नांचनाशेनकुरूणांपतनेनच ततः शतगुणंदुःखमिदंमामस्पृशद्भृशं २३ कर्णमेवानुशोचन्
हिमेदह्यग्नाविवाहितः नेहस्मकिंचिदप्राप्यंभवेदपिदिविस्थितं २४ नचस्मवैशसंघोरंकौरवान्तक
रंभवेत् एवंविलप्यबहुलंधर्मराजोयुधिष्ठिरः विनदन्दुःखितोराजन्चकारास्योदकंप्रभुः २५॥

भविष्यन्नापि कौरवाणां क्षयो भविष्यतीत्यर्थः २४ ॥ २५ ॥

२०

४२ स्नेहपाचितैः स्नेहेन संप्रयुक्तैः ४२ ४४ मृदादृशः ते समासाद्य वेष्टनानि उल्मीषकरिवेधनादीनि
हत्वा सहस्रशः ४२ चित्वा दारुभिरव्यग्रैः प्रभूतैः स्नेहपाचितैः दाहयामास विदुरो धर्मराजस्य।
शासनात् ४२ कारयित्वा क्रियास्तेषां कुरुराजो युधिष्ठिरः धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य गंगामभिमुखो ग
मत् ४४ इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्वणि ४४२ वैशंपायन उ॰ ते समासाद्य गंगां तु शिवां पुण्यजलोचि
तां ह्रदिनीं वप्रसंपन्नां महानूपां महावनां १ भूषणान्युत्तरीयाणि वेष्टनान्यवमुच्य च ततः पि
तॄणां पौत्राणां स्वजनस्य च २ पुत्राणामार्यकाणां च पतीनां च कुरुस्त्रियः उदकं चक्रिरे सर्वा रुदं
त्यो भृशदुःखिताः ३ सुहृदां चापि धर्मज्ञाः प्रचक्रुः सलिलक्रियाः उदके क्रियमाणे तु वीराणां
वीरपत्निभिः ४ सूपतीर्थाभवद्गंगा भूयो विप्रससार च तन्महोदधिसंकाशं निरानंदमनुत्सवं ५
वीरपत्नीभिराकीर्णं गंगातीरमशोभत ततः कुंती महाराज सहसा शोककर्षिता ६ रुदती मे
दया वाचा पुत्रानवचनमब्रवीत् यः स शूरो महेष्वासो रथयूथपयूथपः ७ अर्जुनेन हतः संख्ये
वीरलक्षणलक्षितः ये सूतपुत्रं मन्यध्वं राधेयमिति पांडवाः ८ यो व्यराजच्चमूमध्ये दिवाकर इव प्रभुः
प्रत्ययुध्यत यः सर्वान्पुरा वः सपदानुगान् ९ दुर्योधनबलं सर्वं यः प्रकर्षन्व्यरोचत यस्य नास्ति समो वी
र्ये पृथिव्यामपि कश्चन १० यो वृणीत यशः शूरः प्राणैरपि सदा भुवि सत्यसंधस्य शूरस्य संग्रामेष्वप।
लायिनः ११ कुरुध्वमुदकं तस्य भ्रातुरक्लिष्टकर्मणः स हि वः पूर्वजो भ्राता भास्करान्मय्यजायत १२

२८ स्त्रीपर्वणि समाप्तमिदं ४ ७ ८ १२॥

स्त्री. टी. २४ इतिश्रीमत्सरवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्य कृतौ भा

२१

ततोविनेदुःसहसास्त्रियस्ताःखलुसर्वशः अभितोयाःस्थितास्तत्रतस्मिन्नुदककर्मणि २५ तत
आनाययामासकर्णस्यसपरिच्छदाः स्त्रियःकुरुपतिर्धीमान्भ्रातुःप्रेम्णायुधिष्ठिरः २६ सताभिः
सहधर्मात्माप्रेतकृत्यमनंतरं कृत्वोत्ततारगंगायाःसलिलादाकुलेंद्रियः २७ इतिश्रीमहाभारते
शतसहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यांस्त्रीपर्वसमाप्तमिदं अस्यानंतरंराजधर्मस्यायमाद्यश्लोकः
कृत्वोदकान्तेसुहृदांसर्वेषांपांडुनंदनाः विदुरोधृतराष्ट्रश्चसर्वाश्चभरतस्त्रियः ॥ ११ ॥
शुभंभूयात्लेखकपाठकयोः ॥

समाप्तमिदमेकादशं
रतभावदीपेस्त्रीपर्वार्थप्रकाशःसमाप्तिमगमत् एकोनविंशोध्यायः २१
पर्व ॥ श्रीरामायनमोनमः ॥ ११ ॥

स्त्रीपर्वक्रमे २।

आश्रमवासपर्वपत्रे ६

ॐ श्रीनारायणं नमस्कृत्य गणपतिं परं धीरं प्राणं गाथ यो गायत्रं च निधाय चेतसि धियं विन्नाम लिंवा पणन् पर्वस्याश्रमवासकादि पुत्रवन्धीर स्पर्शने भारते पूर्वा
येन तान्नुगेन विदुषा भावप्रदीपोद्भुतः १ इदं चोगसहितं ब्रह्मविद्यासमाप्तिनानन्तरं सर्वे भोगत्यागपूर्वकं श्रमाश्रुप संपत्तिर्चेन वासेना मवभवतीति धृतराष्ट्रो

आ॰ ॐ श्रीगणेशाय नमः नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् १ जनमेज

१ य उवाच प्राप्य राज्यं महात्मानः पांडवा मे पितामहाः कथमासन्महाराज धृतराष्ट्रे महात्मनि २ स तु राजा ह — कथमासन्महाराजे धृतराष्ट्रे महात्मनि २

तामात्यो हतपुत्रो निराश्रयः कथमासीद्धतैश्वर्यो गांधारी च यशस्विनी ३ कियंतं चैव कालं ते मम पूर्वपिता

महाः स्थिता राज्ये महात्मानस्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ४ वैशंपाय॰ प्राप्य राज्यं महात्मानः पांडवा हतशत्र

वः धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य पृथिवीं पर्यपालयन् ५ धृतराष्ट्रमुपातिष्ठद्विदुरः संजयस्तथा वैश्यापुत्रश्च मेधा

वी युयुत्सुः कुरुसत्तम ६ पांडवाः सर्वकार्याणि संपृच्छंति स्म तं नृपं चक्रुस्तेनाभ्यनुज्ञाता वर्षाणि द।

श पंच च ७ सदा हि गत्वा ते वीराः पर्युपासंत तं नृप पादाभिवादनं कृत्वा धर्मराजमते स्थिताः ८ ते मूर्ध्नि

समुपाघ्राताः सर्वकार्याणि चक्रिरे कुंतिभोजसुता चैव गांधारीमन्ववर्तत ९ द्रौपदी च सुभद्रा च या

श्चान्याः पांडवस्त्रियः समां वृत्तिमवर्तंत तयोः श्वश्र्वोर्यथाविधि १० शयनानि महार्हाणि वासांस्याभ

रणानि च राजार्हाणि च सर्वाणि भक्ष्यभोज्यान्यनेकशः ११ युधिष्ठिरो महाराज धृतराष्ट्रेभ्युपाहरत् त

थैव कुंती गांधार्यां गुरुवृत्तिमवर्तत ११ विदुरः संजयश्चैव युयुत्सुश्चैव कौरव उपासते स्म तं वृद्धं हतपु।

त्रं जनाधिपं १२ स्यालो द्रोणस्य यश्चासीत् दयितो ब्राह्मणो महान् स च तस्मिन्महेष्वासः कृपः समभवत्तदा

१३ व्यासश्च भगवान्नित्यमासांचक्रे नृपेण ह कथाः कुर्वन्पुराणर्षिर्देवर्षिपितृरक्षसां १४ धर्मयुक्तानि।

कार्याणि व्यवहारान्वितानि च धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातो विदुरस्तान्यकारयत् १५ सामंतेभ्यः प्रियाण्यस्य का

याचारप्रदर्शनेन स्तुवयति ततोधिगंतव्यं जातीवेश्वरत्वं वाश्चर्यं परवृत्तिप्रियं नृपं ग्रंथमारभते प्राप्य राज्यं महात्मान इत्यादि ॥२॥५॥ उपातिष्ठदारा
धितवान् ॥५॥ तस्मिन्नृपे धृतराष्ट्रे तन्निकटे प्रसभवत् १६॥

आरालिकाः सूपकाराः शाकविशेषवर्त्तीरः रागखंडः विष्णु ... शुंठीपार्श्वे ... रागखांडविकाः १८ अन्वशाद्नुशासितवान् २१

योगास्त्वचहन्यपि साध्यं तेर्थैः स्वलंकृभिः स्वतयाहि दुःसवे १६ अकरोद्धर्ममो देचवधानां मोदमानं तथा
नच धर्मसुतो राजा कदाचित्किंचिदब्रवीत् १७ विहारयात्रासु पुनः कुरुराजो युधिष्ठिरः सर्वान्कामान्महा
तेजाः प्रददावंबिकासुते १८ आरालिकाः सूपकारा रागखांडविकास्तथा उपातिष्ठंत राजानं धृतराष्ट्रं यथा
पुरा १९ वासांसि च महार्हाणि माल्यानि विविधानि च उपाजह्रुर्यथान्यायं धृतराष्ट्रस्य पांडवाः २० मैरे
यमत्स्यमांसानि पानकानि मधूनि च चित्रान्भक्ष्यविकारांश्च चक्रुरस्य यथा पुरा २१ ये चापि पृथिवीपालाः
समाजग्मुस्ततस्ततः उपाजह्रुर्यथान्यायं धृतराष्ट्रस्य पांडवाः २० उपातिष्ठंत ते सर्वे कौरवेंद्रं यथा पुरा २२
कुंती च द्रौपदी चैव सात्वती च यशस्विनी उलूपी नागकन्या च देवी चित्रांगदा तथा २३ धृष्टकेतोश्च भगि
नी जरासंधस्ता तथा एताश्चान्याश्च बह्व्यो वै योषितः पुरुषर्षभ २४ किंकराः पर्युपातिष्ठन्सर्वाः सुबलजास्त
था यथा पुत्रवियुक्तोयं न किंचिद्दुःखमाप्नुयात् २५ इति तानन्वशाद्भ्रातॄन्नित्यमेव युधिष्ठिरः एवं ते धर्म
राजस्य श्रुत्वा वचनमर्थवत् २६ सविशेषमवर्त्तंत भीममेकं तदा विना न हि तत्तस्य वीरस्य हृदयादपसर्पति
२७ धृतराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्यद्वृत्तं द्यूतकारितं इति आश्रमवासिके पर्वणि १ वैशंपायन उवाच एवं संपूजितो
राजा पांडवैरंबिकासुतः विजहार यथापूर्वमृषिभिः पर्युपासितः १ ब्रह्मदेयाग्रहारांश्च प्रददौ स कुरूद्वहः
तच्च कुंतीसुतो राजा सर्वमेवान्वपद्यत २ आनृशंस्यपरो राजा प्रीयमाणो युधिष्ठिरः उवाच स तदा भ्रातॄनमा
त्यांश्च महीपतिः ३ मया चैव भवद्भिश्च मान्य एष नराधिपः निदेशे धृतराष्ट्रस्य यस्तिष्ठति स मे सुहृत् ४
इत्याश्रमवासिके अध्यायः १ २ ३ ४ ॥

पितृदत्तेषु पिताः दत्तः प्रमीता वेदस्याहेतु ५ चिंतयते व्यवस्थिताः त्वत्प्रियमेणवयः ९ १ २१

आ० विपरीतश्च मे शत्रुर्नियमस्थश्च भवेन्नरः पितृवृत्तेषु वाहः स श्राद्धानां श्राद्धकर्मणि सुहृदांचैवसर्वेषांयावदस्य चि
२ कीर्षितं ततः स राजा कौरव्यो धृतराष्ट्रो महामनाः ६ ब्राह्मणेभ्यो यथार्हेभ्यो ददौ वित्तान्यनेकशः धर्मराजश्च
भीमश्च सव्यसाची यमावपि ७ तत्सर्वमन्ववर्तंत तस्य प्रियचिकीर्षया कथं न राजा वृद्धः स पुत्रपौत्रवधार्दि
तः ८ शोकमस्मत्कृतं प्राप्य न म्रियेतेति चिंत्यते यावद्धि कुरुवीरस्य जीवत्पुत्रस्य वै सुखं ९ वभूव तद्वा
प्नुतु भोगांश्चेति व्यवस्थिताः ततस्ते सहिताः पंच भ्रातरः पांडुनंदनाः १० तथाशीलाः समातस्थुर्धृतराष्ट्रस्य
शासने धृतराष्ट्रश्च तान्सर्वान्विनीतान्नियमे स्थितान् ११ शिष्यवृत्तिं समापन्नान्गुरुवत्पर्यपश्यत गांधारी चै
व पुत्राणां विविधैः श्राद्धकर्मभिः १२ आनृण्यमगमत्कामान्विप्रेभ्यः प्रतिपाद्य सा एवं धर्मभृतां श्रेष्ठो धर्मराजो यु
धिष्ठिरः १३ भ्रातृभिः सहितो धीमान्पूजयामास तं नृपं वैशं० स राजा सुमहातेजा वृद्धः कुरुकुलोद्वहः न दद
र्श तदा किंचिदप्रियं पांडुनंदने १४ वर्तमानेषु सद्वृत्तिं पांडवेषु महात्मसु प्रीतिमानभवद्राजा धृतराष्ट्रोंबिका
सुतः १५ सौबलेयी च गांधारी पुत्रशोकमपास्य तं सदैव प्रीतिमत्यासीत्तनयेषु निजेष्विव १६ प्रियाण्येव तु
कौरव्यो नाप्रियाणि कुरूद्वहः वैचित्रवीर्ये नृपतौ समावर्तत वीर्यवान् १७ यद्यद्ब्रूते च किंचित्स धृतराष्ट्रो जना
धिपः गुरु वा लघु वा कार्यं गांधारी च तपस्विनी १८ तं स राजा महाराज पांडवानां धुरंधरः पूजयित्वा वचस्तं द नं०
कार्षीत्परवीरहा १९ तेन तस्या[illegible]भवत्प्रीतो वृत्तेन स नराधिपः अन्वतप्यच्च संस्मृत्य पुत्रं तं मंदचेतसं २० सदा च
प्रातरुत्थाय कृतजप्यः शुचिर्नृपः आशास्ते पांडुपुत्राणां समरेष्वपराजयं २१ ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्याथ हुत्वा वै २

बहुमानात्पार्थानां अतंश्विपांडुपुत्राणामाशंसतनराधिपः २२ ततःप्रीतिंपरामापपुत्रेभ्यःसकुरूद्वहः यांप्रीतिंपां
डुपुत्रेभ्यःसमवापतदानृपः २३ ब्राह्मणानांयथार्हंतत्क्रियाणांयथाविधिः तथाविदुरमुख्यैसंघानाममभव
त्प्रियस्तदा २४ यच्चकिंचिन्नरापापंधृतराष्ट्रसुतैःकृतं अकृत्वाहृदितत्तापार्थैतन्नृपंसोन्ववर्त्तत २५ यश्च
कश्चिन्नरःकिंचिदप्रियंवोविकाःसते कुरुतेद्वेष्यतामेतिसकौंतेयस्यधीमतः २६ नराज्ञोधृतराष्ट्रस्यन
चदुर्योधनस्यवै उवाचदुष्कृतंकश्चिद्युधिष्ठिरभयान्नरः २७ धृत्यातुष्टोनरेंद्रस्यगांधारीविदुरस्तथा शौ
चेनचाजातशत्रोर्नतुभीमस्यशत्रुहन् २८ अन्ववर्त्ततंचापिनिश्चितोधर्मजोनृपं धृतराष्ट्रश्चवंमेप्रेसमदा
भवतिदुर्मनाः २९ राजानमन्ववर्त्ततधर्मपुत्रममित्रहा अन्ववर्त्ततकौरव्योहृदयेनपराजितः ३० इतिश्री
आश्रमवासिकेपर्वणि१ वैशं॰ युधिष्ठिरस्यनृपतेर्दुर्योधनपितुस्तथा नांतरंददृशूराजन्पुरुषाःप्रणयंप्रति १ य
दातुकौरवोराजापुत्रंसस्मारदुर्मतिं तदाभीमंहृदाराजन्नपध्यातिसपार्थिवः २ तथैवभीमसेनोपिधृतरा
ष्ट्रंजनाधिपं नामर्षयतराजेंद्रसदैवदुष्टवद्धृदा ३ अप्यभीमःसुहृन्मध्येबाहुशब्दंतथाकरोत् ४ संश्रवे
धृतराष्ट्रस्यगांधार्याश्चाप्यमर्षणः स्मृत्वादुर्योधनंशत्रुंकर्णदुःशासनावपि ५ सोवाचेदंसुसंरब्धोभीमःस
परुषंवचः अंधस्यनृपतेःपुत्रामयापरिघबाहुना ६ नीतालोकममुंसर्वेनानाशस्त्रास्त्रयोधिनः इमौतौप
रिघप्रख्यौभुजौममदुरासदौ ७ ययोरंतरमासाद्यधार्त्तराष्ट्राःक्षयंगताः ताविमौचंदनेनाक्तौचंदनार्हौचमेभुजौ
मैभुजौ ८ याभ्यांदुर्योधनोनीतःक्षयंससुतबांधवः एताश्चान्याश्चविविधाःशल्यभूतानराधिपः ९ वृकोद

रस्यतावाचःश्रुत्वानिर्वेदमागमत् साचबुद्धिमतीदेवीकालपर्यायवेदिनी ११ गांधारीसर्वधर्मज्ञातान्य
लीकानिशुश्रुवे ततःपंचदशेवर्षेसमतीतेनराधिपः १२ राजानिर्वेदमापेदेभीमवाग्बाणपीडितःना
वबुध्यतत्तद्राजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः १३ श्वेताश्वोवाथकुंतीवाद्रौपदीवायशस्विनी माद्रीपुत्रौचधर्मज्ञौ
चित्तंतस्यान्ववर्ततां १४ राज्ञस्तुचित्तंरक्षंतोनोचुःकिंचिदप्रियं ततःसमानयामासधृतराष्ट्रःसुहृज्ज
नं बाष्पसंदिग्धमत्यर्थमिदमाहवचतान्भृशं १५ धृतराष्ट्र उ॰ विदितंभवतामेतद्यथावृत्तःकुरुक्षयः
ममापराधात्तत्सर्वमनुज्ञातंचकौरवैः १६ योहंदुष्टमतिंमंदंज्ञातीनांभयवर्धनं दुर्योधनंकौरवाणामा
धिपत्येभ्यषेचयं १७ यच्चाहंवासुदेवस्यनाश्रौषंवाक्यमर्थवत् बध्यतांसाध्वयंपापःसामात्यइतिदुर्मतिः
१८ पुत्रस्नेहाभिभूतस्तुहितमुक्तोमनीषिभिः विदुरेणाथभीष्मेणद्रोणेनचकृपेणच १९ पदेपदेभग
वताव्यासेनचमहात्मना संजयेनाथगांधार्यातदिदंतप्यतेचमां २० यच्चाहंपांडुपुत्रेषुगुणवत्सुमहा
त्मसु नदत्तवान्श्रियंदीप्तांपितृपैतामहीमिमां २१ विनाशंपश्यमानोहिसर्वराज्ञांगदाग्रजः एतत्
श्रेयस्तुपरमममन्यतजनार्दनः २२ सोहमेतान्यलीकानिनिवृत्तान्यात्मनस्तदा हृदयेशल्यभूतानि
श्रोषनस्तु निधारयामिसहस्रशः २३ वि[illegible]पश्यामिवर्षेपंचदशेद्यवै अस्यपापस्यशुध्यर्थंनियतोस्मिसु
दुर्मतिः २४ चतुर्थेनियतेकालेकदाचिदपिचाष्टमे तृष्णाविनियतंभुंजेगांधारीवेदतन्मम २५ क
रोत्याहारमितिमांसर्वःपरिजनःसदायुधिष्ठिरभयाद्वेत्तिभृशंतप्यतिपांडवः २६ भूमौशयेजप्यपरो

र्भैक्षजिनसंवृतः नियमव्यपदेशेन गांधारी च यशस्विनी १७ हतं शतं तु पुत्राणां यया र्युद्धे पलायिनां
नानुतप्यामि तच्चाहं त्वद्धर्ममिमं विदुः १८ इत्युक्त्वा धर्मराजानमभ्यभाषत कौरवः भद्रं ते यादवीमा
तर्वचश्चेदं निबोध मे १९ सुखमस्म्युषितः पुत्र त्वया सुपरिपालितः महादानानि दत्तानि श्राद्धानि
च पुनः पुनः २० प्रकृष्टं च मया पुत्र पुण्यं चीर्णं यथाबलं गांधारी हतपुत्रेयं धैर्येणोदीक्षते च मां २१ द्रौ
हं पद्याः पकर्तारस्तव चैश्वर्यहारिणः समतीताः स्वधर्मेण हतास्ते युधि २२ नैतेषु प्रतिकर्तव्यं
पश्यामि कुरुनंदन सर्वे शस्त्रकृतांल्लोकान् गतास्ते ऽभिमुखे हताः २३ आत्मनस्तु हितं पुण्यं प्रतिकर्तव्य
मद्य वै गांधार्याश्चैव राजेंद्र तदनुज्ञातुमर्हसि २४ त्वं तु धर्मभृतां श्रेष्ठः सततं धर्मवत्सलः राजा गु
रुः प्राणभृतां तस्मादेतद्ब्रवीम्यहम् २५ अनुज्ञातस्त्वया वीर संश्रयेयं वनान्यहं चीरवल्कलभृद्राजन् गां
धार्या सहितोनया २६ तवाशिषः प्रयुंजानो भविष्यामि वनेचरः उचितं नः कुले तात सर्वेषां भरतर्षभ २७
पुत्रेष्वैश्वर्यमाधाय वयसोंते वनं नृप तत्राहं वायुभक्षो वा निराहारोपि वा वसन् २८ पत्न्या सहानया वीर च
रिष्यामि तपः परं त्वं चापि फलभोक्ता तु तप्स्यसे पार्थिवो ह्यसि २९ फलभाजो हि राजानः कल्याणस्येतर
स्य वा युधिष्ठिर उवाच न मां प्रीणयते राज्यं त्वय्येवं दुःखिते नृप धिग्मामस्तु सुदुर्बुद्धिं राज्यसक्तं प्रमादिनं ३०
योहं भवंतं दुःखार्त्तमुपवासकृशं भृशं जिताहारं क्षितिशयं न विंदे भ्रातृभिः सह ३१ अहो स्मि वंचितो मूढो

श्री॰
४

भवतागरवुद्धिना विश्वासयित्वापूर्वंमांयदिदंदुःखमश्नुथाः ४२ किंमेराज्येनभोगैर्वाकिंयज्ञैःकिंसुखेनवा
यस्यमेत्वंमहीपालदुःखान्येतान्यवाप्तवान् ४३ पीडितंचापिजानामिराज्यमात्मानमेवच अनेनवचसातत
श्रोदुःखितस्यजनेश्वर ४४ भवान्पिताभवान्माताभवान्नःपरमोगुरुः भवताविप्रहीणाहिक्वनुतिष्ठामहेव
यं ४५ औरसोभवतःपुत्रोयुयुत्सुर्नृपसत्तम अस्तुराजामहाराजयमन्यंमन्यसेभवान् ४६ अहंवनंग
मिष्यामिभवान्राज्यंप्रशास्तु नमामयशसादग्धंभूयस्त्वंदग्धुमर्हसि ४७ नाहंराजाभवान्राजाभव
तःपरवानहं कथंगुरुंत्वांधर्मज्ञमनुज्ञातुमिहोत्सहे ४८ नमन्युर्हृदिनःकश्चित्सुयोधनकृतेनघ भवि
त॰ तव्यंतथातद्धिवयंचान्येचमोहिताः ४९ वयंपुत्राहिभवतोयथादुर्योधनादयः गांधारीचैवकुंतीचनि
र्विशेषामतिर्मम ५० समांत्वंयदिराजेंद्रपरित्यज्यगमिष्यसि पृष्ठतस्त्वानुयास्यामिसत्यमात्मानमाल
भे ५१ इयंहिवसुसंपूर्णामहीसागरमेखला भवताविप्रहीणस्यनमेप्रीतिकरीभवेत् ५२ भवदीयमि
दंसर्वंशिरसात्वांप्रसादये त्वदधीनाःस्मराजेंद्रव्येतुतेमानसोज्वरः ५३ भवितव्यमनुप्राप्तोमन्येत्वंवसुधा
मा॰ धिप दिष्ट्याशुश्रूषमाणस्त्वांमोक्षिष्येमनसोज्वरं ५४ धृतराष्ट्रउवाच तापस्येमेमनस्तातवर्ततेकुरुनंद
न उचितंचकुलेस्माकमरण्यगमनंप्रभो ५५ चिरमस्मुषितःपुत्रचिरंशुश्रूषितस्त्वया वृद्धंमामप्यनुज्ञा
तुमर्हसित्वंनराधिप ५६ वैशंपायनः इत्युक्त्वाधर्मराजानंवेपमानःकृतांजलिः उवाचवचनंराजाधृतराष्ट्रो ४

विक्रमतः ५७ संजयं च महात्मानं कृपं चापि महारथं अनेनेतमिहेच्छामि भवद्भिर्वैसुपार्थिवं ५८ ग्लायते
मे मनो हीदं मुखं च परिशुष्यति वयसा च प्रकृष्टेन वाग्व्यायामेन चैव ह ५९ इत्युक्त्वा स तु धर्मात्मा वृद्धो राजा
कुरूद्वहः गांधारीं शिश्रिये धीमान्सहसैव गतासुवत् ६० तं तु दृष्ट्वा समासीनं विसंज्ञमिव कौरवं आर्तिं राजा
गमत्तीव्रां कौंतेयः परवीरहा ६१ सोयं नागायुतप्राणस्प्रोते राजा गतासवत् युधिष्ठि० यस्य नागसहस्रेण
प्राणसंख्येन वै बलं ६२ आयसी प्रतिमा येन भीमसेनस्य सा पुरा चूर्णीकृता बलवता सोबला माश्रितः स्त्रि
यं ६३ धिगस्तु मामधर्मज्ञं धिग्बुद्धिं धिक् च मे श्रुतं यत्कृते पृथिवीपालः शेते यमतथोचितः ६४ अहमप्यु
पवत्स्यामि यथैवायं गुरुर्मम यदि राजा न भुंक्तेयं गांधारी च यशस्विनी ६५ वैशं० ततोस्य पाणिना राजन्
जलशीतेन पांडवः उरो मुखं च शनकैः पर्यमार्जत धर्मवित् ६६ तेन रत्नौषधिमता पुण्येन च सुगंधिना पा
णिस्पर्शेन राज्ञः स राजा संज्ञामवाप ह ६७ धृतराष्ट्र उ० स्पृश मां पाणिना भूयः परिष्वज च पांडव जीवामी
वातिसंस्पर्शात्तव राजीवलोचन ६८ मूर्धानं च तवाघ्रातुमिच्छामि मनुजाधिप पाणिभ्यां च परिस्प्रष्टुं
प्रीणनं हि महन्मम ६९ अष्टमो ह्यद्य कालोयमाहारस्य कृतस्य मे येनाहं कुरुशार्दूल शक्नोमि न विचेष्टि
पावृका५ तुं ७० व्यायामश्चायमत्यर्थं कृतस्त्वामभि[illegible] ततो ग्लानमना स्तात नष्टसत्त्व इवाभवं ७१ तवामृतरसप्र
ख्यं हस्तस्पर्शमिमं प्रभो लब्ध्वा संजीवितोस्मीति मन्ये कुरुकुलो[illegible]द्वह ७२ वैशं० एवमुक्तस्तु कौंतेयः
पित्रा ज्येष्ठेन भारत पस्पर्श सर्वगात्रेषु सौहार्दा[illegible]त्तं नैस्तदा ७३ उपलभ्य ततः प्राणां धृतराष्ट्रो महीपतिः बा

शू ष्ट्र

श्रा
५

द्भ्यां संपरिष्वज्य मूर्ध्न्युपाजिघ्रत पाण्डवं १४ विदुराद्यश्च ते सर्वे रुरुदुः दुःखिता भृशं अतिदुःखाच्च राजानं नोचुः
किंचन पाण्डवं १५ गान्धारी त्वेव धर्मज्ञा मनसोद्वहती भृशं दुःखान्यधारयद्राजन्नैवमित्येव चाब्रवीत् १६
इतरास्तु स्त्रियः सर्वाः कुन्त्या सह सुदुःखिताः नेत्रैरागतविक्लेदैः परिवार्य स्थिताभवन् १७ अथाब्रवी
त्पुनर्वाक्यं धृतराष्ट्रो युधिष्ठिरं अनुजानीहि मां राजंस्तापसे भरतर्षभ १८ ग्लायते मे मनस्तात भूयो भू
यः प्रजल्पतः न मामतः परं पुत्र परिक्लेष्टुमिहार्हसि १९ तस्मिंस्तु कौरवेन्द्रे तं तथा ब्रुवति पाण्डवं सर्वे
षामेव योधानामार्त्तनादो महानभूत् २० दृष्ट्वा कृशं विवर्णं च राजानमतथोचितं उपवासपरिश्रान्तं त्व
गस्थिपरिवारणं २१ धर्मपुत्रः स पितरं परिष्वज्य महाप्रभुं शोकजं बाष्पमुत्सृज्य पुनर्वचनमब्रवीत्
२२ न कामये नरश्रेष्ठ जीवितं पृथिवीं तथा यथा तव प्रियं राजंश्चिकीर्षामि परंतप २३ यदि त्वाहमनुग्रा
ह्यो भवतो दयितोपि वा क्रियतां तावदाहारस्ततो वेत्स्याम्यहं परं २४ ततोब्रवीन्महातेजा धृतराष्ट्रो युधि
ष्ठिरं अनुज्ञातस्त्वया पुत्र भुंजीयामिति कामये २५ इति ब्रुवति राजेन्द्रे धृतराष्ट्रे युधिष्ठिरं ऋषिः सत्यवतीसु
तो व्यासोभ्येत्य वचोब्रवीत् २६ इति आश्रमवासिके पर्वणि ३ व्यास उवाच युधिष्ठिर महाबाहो यथाह कुरु
नंदन धृतराष्ट्रो महातेजास्तत्कुरुष्वाविचारयन् १ अयं हि वृद्धो नृपतिर्हतपुत्रो विशेषतः नेदं कृच्छ्रं वि
दि षहितुं समर्हेति मतिर्मम २ गान्धारी च महाभागा प्राज्ञा करुणवेदिनी पुत्रशोकं महाराज धैर्येणोद्वहते भृशं
३ अहमप्येतदेव त्वां ब्रवीमि कुरु मे वचः अनुज्ञां लभतां राजा मा वृथे[illegible]हरिष्यति ४ राजर्षीणां पुराणानां ५

पं २ म

मनुयातु गतिं नृपः राजर्षीणां हि सर्वेषामंते वनमुपाश्रयः वैशंपायन उवाच इत्युक्तः स तदा राज्ञा व्यासे
नाद्भुतकर्मणा प्रत्युवाच महातेजा धर्मराजो महामुनिं ६ भगवानेव नो मान्यो भगवानेव नो गुरुः भ
ज्य॰ गवानस्य रा स्य कुलस्य च परायणं ७ अहं तु पुत्रो भगवन्पिता राजा गुरुश्च मे निदेशवर्ती च पितुः पुत्रो
भवति धर्मतः ८ वैशं॰ इत्युक्तः स तु तं प्राह व्यासो वेदविदां वरः युधिष्ठिरं महातेजाः पुनरेव महाक
विः ९ एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत राजायं वृद्धतां प्राप्तः प्रमाणे परमे स्थितः १० सोयं मयाभ्यनु
ज्ञातस्त्वया च पृथिवीपतिः करोतु स्वमभिप्रायं मास्य विघ्नकरो भव ११ एष एव परो धर्मो राजर्षीणां यु
धिष्ठिर समरे वा भवेन्मृत्युर्वने वा विधिपूर्वकं १२ पित्रा तु तव राजेंद्र पांडुना पृथिवीक्षिता शिष्यवृत्तेन रा
जायं गुरुवत्पर्युपासितः १३ क्रतुभिर्दक्षिणावद्भिः रत्नपर्वतशोभितैः महद्भिरिष्टं गोभिर्भुक्ता प्रजाश्च प
रिपालिताः १४ पुत्रसंस्थं च विपुलं राज्यं विप्रोषिते त्वयि त्रयोदश समा भुक्तं दत्तं च विविधं वसु १५ त्वया चा
यं नरव्याघ्र गुरुशुश्रूषया नृप आराधितः सभृत्येन गांधारी च यशस्विनी १६ अनुजानीहि पितरं समयोऽ
स्य तपोविधौ न मन्युर्विद्यते चास्य सुसूक्ष्मोपि युधिष्ठिर १७ वैशं॰ एतावदुक्त्वा वचनमनुमान्य च पार्थिवं
तथास्त्विति च तेनोक्तः कौंतेयेन ययौ वनं १८ गते भगवति व्यासे राजा पांडुसुतस्तदा प्रोवाच पितरं वृद्धं मं
दं मंदमिवानतः १९ यदाह भगवान्व्यासो यच्चापि भवतो मतं यथाह च महेष्वासः कृपो विदुर एव च २०
युयुत्सुः संजयश्चैव तत्कर्तास्म्यहमंजसा सर्व एव हि मान्या मे कुलस्यास्य हितैषिणः २१ इदं तु याचे नृपते

ऽऽवतां तावदाहारस्तेनाक्षाश्रूयंयुतिः २१ इति श्रीआश्रमवासिके पर्वणि ४ ततो राज्ञाभ्यनुज्ञातो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ॥१॥
अध्यायः ॥१ २ अष्टांगे स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि वा राज्यांगानि प्रसिद्धान्यथः पौराणां श्रेण्यो विवेत्यमरः ८ १२ कर्मसु शुद्धान्मनोच

त्वामहंष्टिरमानतः ययौ स्वभवनं राजा गांधार्यानुगतस्तदा १ मंदप्राणगतिर्धीमान्कृच्छ्रादिव समुद्वहन्
आ० पदातिः समहीपालो जीर्णो गजपतिर्यथा २ तमन्वगच्छद्विदुरो विद्वान्सूतश्च संजयः स चापि परमेष्वासः
५ कृपः शारद्वतस्तथा ३ स प्रविश्य गृहं राजन्कृतपूर्वाह्निकक्रियः तर्पयित्वा द्विजश्रेष्ठानाहारमकरोत्तदा
४ गांधारी चैव धर्मज्ञा कुंत्या सह मनस्विनी वधूभिरुपचारेण पूजिताभुक्त भारत ५ कृताहारं कृता
हाराः सर्वे ते विदुरादयः पांडवाश्च कुरुश्रेष्ठमुपातिष्ठंत तं नृपं ६ ततोब्रवीन्महाराज कुंतीपुत्रमु
पह्वरे निषण्णं पाणिना पृष्ठे संस्पृशन्नंबिकासुतः ७ अप्रमादस्त्वया कार्यः सर्वथा कुरुनंदन अ
ष्टांगे राजशार्दूल राज्ये धर्मपुरस्कृते ८ तत्तु शक्यं महाराज रक्षितुं पांडुनंदन राज्यं धर्मेण कौंतेय
विद्वानसि निबोध तत् ९ विद्यावृद्धान्सदैव त्वमुपासीथा युधिष्ठिर शृणुयास्ते च यद्ब्रूयुः कुर्याश्चैवा
विचारयन् १० प्रातरुत्थाय तान्राजन्पूजयित्वा यथाविधि कृत्यकाले समुत्पन्ने पृच्छेथाः कार्यमात्म
नः ११ ते तु संमानिता राजंस्त्वया कार्यहितार्थिना प्रवक्ष्यंति हितं तात सर्वथा तव भारत १२ इंद्रिया
णि च सर्वाणि वाजिवत्परिपालयेः हिताय वै भविष्यंति रक्षितं द्रविणं यथा १३ अमात्यानुपधातीता
न्पितृपैतामहाञ्छुचीन् दांतान्कर्मसु शुद्धांश्च शुद्धान्सर्वेषु योजयेः १४ चारयेथाश्च सततं चारैरविदि
तैः परैः परीक्षितैर्बहुविधैः स्वराष्ट्रे प्रतिवासिभिः १५ पुरे च ते सुगुप्तं स्याद्दृढप्राकारतोरणं अट्टाट्टालक
२७ संबाधं षट्पदं सर्वतोदिशं १६ तस्य द्वाराणि सर्वाणि पर्याप्तानि बृहंति च सर्वतः सुविभक्तानि यंत्रै ५

गुणानमात्यांश्चारयेथाः स्वगुप्तेरणन्वयः १४ १५ अट्टाः दुर्गोपरिभागे संचारस्थानानि षट्पदं षड्भिः पदैः पदन्यासस्थानैर्युक्तं तेन सप्रप्राका
रमिति गम्यते तत्र सप्तम स्यांतः पुरत्वात् षड्वान्येषां पदनीयानि स्थानानि ॥१६॥ १७ ॥

निःशलाकेनलोपनलेवाऽस्यासमन्नः परवारेनानुंनशक्याइति २३ धारेमाणं दंडयनस्यापराधस्य २८ आदानरुचयः [illegible]न्तोवापजीविनश्चौराथा २९

गावदितानिच ९ पुरुषैरलमर्थैस्तैर्विदितैः कुलशीलतः आत्माचरक्षः सततं भोजनादिषु भारत १८
विहाराहारकालेषु माल्यशय्यासनेषु च स्त्रियश्च तेसुगुप्ताः स्युर्वृद्धाभिरधिष्ठिताः १९ शीलवद्भिःकु
लीनैश्च विद्वद्भिश्च युधिष्ठिर मंत्रिणश्चैव कुर्वीथा द्विजान्विद्याविशारदान् २० विनीतांश्च कुलीनांश्च
धर्मार्थकुशलानृजून् तैः सार्धं मंत्रयेथास्त्वं नात्यर्थं बहुभिः सह २१ समस्तैरपि च व्यस्तैर्व्यपदेशेन
केनचित् समेरन्नं मंत्रगृहे स्थलं चारुह्य मंत्रयेः २२ अरण्ये निःशलाके वा न च रात्रौ कथंचन वानराः प
क्षिणश्चैव ये मनुष्यानुसारिणः २३ सर्वे मंत्रगृहे वर्ज्या ये चापि जडपंगवः मंत्रभेदे हि ये दोषा भवंति पृ
थिवीक्षितां २४ न ते शक्याः समाधातुं कथंचिदिति मे मतिः दोषांश्च मंत्रब्रूयास्त्वं मंत्रिमं——डले २५ भरस्य
अभेदे च गुणान्राजन्पुनः पुनररिंदम पौरजानपदानां च शौचाशौचे युधिष्ठिर २६ यथा स्याद्विदितं राजं
स्तथा कार्यं कुरूद्वह [illegible]वाच व्यवहारश्च ते तात नित्यमाप्तैरधिष्ठितः परिमाणं विदित्वा च दंडं योज्यस्तु हृष्टैर्हितैरज्ञ नित्यं चारैरधिष्ठितः २
दंड्येषु भारत २७ नयेयुर्ये यथान्यायं पुरुषास्ते युधिष्ठिर आदानरुचयश्चैव परदाराभिमर्शिनः २८ उग्रदं
डप्रधानाश्च मिथ्याव्याहारिणस्तथा आक्रोष्टारश्च लुब्धाश्च हर्तारः साहसप्रियाः २९ सभाविहारभेत्ता
रो वर्णानां च प्रदूषकाः हिरण्यदंड्या वध्याश्च कर्तव्या देशकालतः ३० प्रातरेव हि पश्येथा ये कुर्युर्व्य
यकर्म ते अलंकारमथो भोज्यमतऊर्ध्वं समाचरेः ३१ पश्येथाश्च ततो योधान्सदा त्वं प्रतिहर्षयन् दूता
नां च चराणां च प्रदोषस्ते सदा भवेत् ३२ सदा चापररात्रे ते भवेत्कार्यार्थनिर्णये मध्यरात्रे विहारस्ते म

हिरण्यदंड्यवध्याः पूर्वोक्ताः सर्वदेशकालानुरोधेन दंड्या वध्या वेति शेषं ३० प्रदोषो रजनीमुखं दूतादीनां दर्शनकालः तेभ्यः श्रुत्वा [illegible]

नतादिद्वादशराजमण्डलेतनाः निरूढीनानामध्यायां शूद्रस्मावेदेयमित्यर्थः व्यवहारिणः काह शिल्पिप्रभृतयः ५० मण्डलानीति मित्रमित्रमित्यादीनि
उदासीनानन्यः द्वयोर्मध्ये चान्यो १ चतुर्णां शत्रुजातानां शत्रुः शत्रुमित्रं अमित्रमित्रं यार्थं यतन यार्थी वेति २ पञ्चकं परे भेदं च भवति तस्माद्द्वादश

श्री॰

ध्याक्षश्च सदा भवेत् ११ सर्वे त्वौपयिकाः कालाः कार्याणां भरतर्षभ तथैवालंकृतः काले तिष्ठेथा भूरि
दक्षिणः १४ चक्रवत्तात कार्याणां [illegible] पर्यायो दृश्यते सदा कोशसंनिचयं येन तं कुर्वीथा न्याय
तः सदा १५ विविधस्य महाराज विपरीतं विवर्जयेः चारैर्विदित्वा शत्रूंश्च ये राज्ञामन्तरैषिणः १६ ता
न्नाप्तैः पुरुषैर्दूरा द्वातयेथा नराधिप कर्मदृष्ट्याथ भृत्यांस्त्वं वरयेथाः कुरूद्वह १७ कारयेथाश्च क
र्माणि युक्तायुक्तैरधिष्ठितैः सेनाप्रणेता च भवेत्तव तात दृढव्रतः १८ शूरः क्लेशसहश्चैव हितो भ
क्तश्च पूरुषः सर्वे जनपदाश्चैव तव कर्माणि पाण्डव १९ गोवद्रासभवच्चैव कुर्युर्ये व्यवहारिणः स्वरंध्रं
परंध्रं च स्वेषु चैव परेषु च ५० उपलक्षयितव्यं ते नित्यमेव युधिष्ठिर देशजाश्चैव पुरुषा विक्रान्ताः स्वे
षु कर्मसु ५१ यात्राभिरनुरूपाभिरनुग्राह्या हितास्त्वया गुणार्थिनां गुणः कार्यो विदुषा वै जनाधिप
५२ अविचाल्याश्च ते ते स्युरचला इव नित्यशः आश्रमवासिके पर्वणि ५ अ० तराष्ट्र उ० मण्डलानि च बुध्ये

मा॰ थाः परेषामात्मनस्तथा उदासीनगणानां च मध्यस्थानां च भारत १ चतुर्णां शत्रुजातानां सर्वेषामात
तायिनां मित्रं चामित्रमित्रं च बोद्धव्यं तेऽरिकर्शन २ तथामात्या जनपदा दुर्गाणि विविधानि च बला
नि च कुरुश्रेष्ठ भवन्त्येषां यथेच्छकं ३ ते च द्वादश कौन्तेय राज्ञां वै विविधात्मकाः मन्त्रिप्रधानाश्च गुणाः
षष्टिर्द्वादश च प्रभो ४ एतन्मण्डलमित्याहुराचार्या नीतिकोविदाः अत्र षाड्गुण्यमायत्तं युधिष्ठिर निबो
धत ५ वृद्धिक्षयौ च विज्ञेयौ स्थानं च कुरुसत्तम द्विसप्तत्या महाबाहो ततः षाड्गुण्यचारिणः ६ यदा

लिङ्गे यथा मे दोनभवादिति ३ द्वादशचत्वारः शत्रुजाताः पुरातन आततायिनः मित्रममित्रं मित्राममित्रं वा निष्ठुर्गुणाः हृष्यादी न्यष्टाक्षेपाने कार्याणि नि
वानादकोविशाविरसंधयाः नानिकात्तस्य शुन्यदृष्टोनाः मन्त्रादीन्यष्टादश तीर्थानीति पञ्चपुत्रा विद्या नार्थे लातव्याः वैविदुषा दानार्थे ४ षाड्गुण्य

भा॰ आ॰ ६

संधायमितिपः संधिंकरोति तस्पपुत्रैर्विग्रहः सार्धं समनिवर्तेस्यादपेदित्यर्थः ग्रहणपदं यानिकदाचित् १२ नसामप्यागतमर्थं प्रमोदेनत्यादिहारेयज्ञोपि
वार्तेयः दीनानंपवपिपादीन्विभावयेत् नयेत १३ पुणपद्देतिशेषः तत्रहिंस्यः जिगीषुरितिशेषः १५ नात्मेच्छयानोच्छेदनीयः १७ वैतसीं हन्निभवते

सपत्नोवलवान्मत्पतत्तथाबलः विग्रहंशत्रून्कौन्तेयजेयः क्षितिपतिस्तदा ७ यदापरेतुबलि
नः सपत्नस्यैवदुर्बलः सार्धं विद्वांस्तथाक्षीणः परैः संधिंसमाश्रयेत् ८ द्रव्याणांसंचयश्चैवकर्तव्यः
स्यान्महांस्तथा यदासमर्थोयानायनचिरेणैवभारत ९ तदासर्वंविधेयंस्यात्स्थानेननसविचारये
त् भूमिरल्पफलादेयाविपरीतस्यभारत १० हिरण्यंकुप्यभूयिष्ठंमित्रंक्षीणमथोबलं विपरीता
न्निगृह्णीयात्स्वयंसंधिविशारदः ११ संध्यर्थंराजपुत्रंवालिप्सेथाभरतर्षभ विपरीतेनतच्छेयः पुत्रक
स्मिन्विदापदि १२ तस्यप्रमोक्षेयत्नंचकुर्याः सोपायमन्त्रवित् प्रकृतीनांचराजेन्द्रराजाद्दीनांविभाव
येत् १३ क्रमेणयुगपत्सर्वंव्यवसायंमहाबलः पीडितंस्तम्भनंचैवकोषभंगस्तथैवच १४ कार्यं
यत्नेनशत्रूणांस्वराज्यंरक्षतास्वयं नचहिंस्योभ्युपगतः सामन्तोवृद्धिमिच्छता १५ कौन्तेयतंन
हिंस्येथायोमहीं विजिगीषते गणानांभेदनेयोगंगीप्सेथाःसहमन्त्रिभिः १६ साधुसंग्रहणाच्चैव
पापनिग्रहणात्तथा दुर्बलाश्चापिसततंनावेष्टव्याबलीयसा १७ तिष्ठेयाराजशार्दूलवैतसीं
वृत्तिमास्थितः यद्येनमभियायाच्चबलाद्वादुर्बलंनृपः १८ सामादिभिरुपायैस्तंक्रमेणविनिव
र्तयेः अशक्नुवंश्चयुद्धायनिष्पतेत्सहमन्त्रिभिः १९ कोषेणपौरैर्दण्डेनयेचास्यप्रियकारिणः अ
संभवेतुसर्वस्ययथामुख्येननिष्पतेत् २० क्रमेणानेनमोक्षःस्याच्छरीरमितिकेवलं इतिश्रीग्रामकेप
ं २ पर्युपासनकालेत्वविपरीतंविधीयते आमर्दकालेराजेन्द्र
व्यपोहेत् शत्रुरात्मवानितिचस्मरेत् २ पर्युपासनकालेत्व
प्रिपः २० ग्रहणंभवेदुपायांतरसमुत्थेनशरीरलेशमुद्रायनिष्पतेन एवंशरीरमात्रलेणमुक्तिः शरसमादित्यर्थः २० अप्यायः संधिपत्र
ित्रिति शेषः एवंतां १८ ग्रहणंभवेदुपायांतरसमुत्थेन शरीरलेवशुद्धायनिष्पतेन पूर्वं शरीरमात्रतेणमुक्तिः १ स्मरनयोपायेवि
वलप्रतिपाणिकादुर्वलप्रतियोगिकावेतिद्वियानिसंधिविग्रहं स्थित्वास्थिरोभूत्वाद्वैविध्येवलावनेसाना शत्रुपर्युपासनेतिभावः १ स्मरनयोपायेवि
द्रुदिः १ शत्रुन्नाद्गुः संधिविग्रहसमस्तयोपाग्रहाद्वियोनिंद्विविधोपायंबहुवर्त्स्वयुधिष्ठिर १ कौरव्यपर्युपासीथाः स्थित्वाद्वैविध्यमात्मनः पूर्वबलः ४
हृ

स्तोऽरिन्तु तं स्वरूपनिश्चयमनमिति ४ त्रिविधां शक्तिं ५ तामेवाह उत्साहेति ६ मौलं पनचलं ७ ९ विकल्पा ईतिप्रभृतयः तान् उपन्यस्य गणयेत्

श्री॰ पसर्पेत्ततः परं ३ व्यसनं भेदनं चैव शत्रूणां कारयेत्ततः कर्षणं भीषणं चैव युद्धे चैव बलक्षयं ४ प्रया

८ णमानो नृपतिस्त्रिविधं परिचिंतयेत् आत्मनश्चैव शत्रोश्च शक्तिं शक्तिविशारदः ५ उत्साहप्रभुशक्तिभ्यां म

न्त्रशक्त्या च भारत उत्साहप्रभुशक्तिभ्यां मन्त्रशक्त्या च भारत उपपन्नो नृपो यायाद्विपरीतं च वर्जयेत् ६

आदरीत बलं राजा मौलं मित्रबलं तथा अटवीबलं भृतं चैव तथा श्रेणीबलं प्रभो ७ तत्र मित्रबलं

राजन्मौलं चैव विशिष्यते श्रेणीबलं भृतं चैव तुल्ये एवेति मे मतिः ८ तथा चारबलं चैव परस्परस

मं नृप विज्ञेयं बहुकालेषु राज्ञा काल उपस्थिते ९ आपदश्चापि बोद्धव्या बहुरूपा नराधिप भवं

ति राजन्कौरव्य पार्थक्याश्च ततः पृथक् १० विकल्पा बहुधा राजन्नापदां पांडुनंदन सामादिभिरुपन्यस्य

गणयेत्ता नृपः सदा ११ यात्रां गच्छेद्बलैर्युक्तो राजा सद्भिः परंतप युक्तश्च कालदेशाभ्यां बलैरात्मगुणै

श्रु॰ स्तथा १२ हृष्टपुष्टबलो गच्छेद्राजा वृद्ध्युदये ततः प्रकाशश्चाप्यथोपायाद्यावत्तावपि पांडव १३ त

णाम्नानेवाजिरथप्रवाहां ध्वजद्रुमैः संवृतकूलरोधसं पदातिनागैर्बहुकर्दमां नदीं सपत्ननाशे नृ

पतिः प्रयोजयेत् १४ अथोपपत्त्या शकटं पद्मं वज्रं च भारत उशना वेद यच्छास्त्रं तत्रैतद्विहितं विभो १५

वारयित्वा परबलं कृत्वा स्वबलदर्शनं स्वभूमौ योजयेद्युद्धं परभूमौ तथैव च १६ बलं प्रसादयेद्राजा नि

क्षिपेद्बलिनो नरान् ज्ञात्वा स्वविषयं तत्र सामादिभिरुपक्रमेत् १७ सर्वथैव महाराज शरीरं धारयेदिह ८

प्रेत्य चेह च कर्तव्यमात्मनिःश्रेयसं परं १८ एवमेतन्महाराज राजा सम्यक्समाचरन् प्रेत्य स्वर्गमवाप्नो

नुवोपचित्वा बहेत येत् ११ अनन्ताव काले शिशिरादौ १३ १८

त्यिराजधर्मेणपालयन् १९ एवंत्वयाकुरुश्रेष्ठ वर्तितव्यंप्रजाहितं उभयोर्लोकयोस्तातप्राप्स्यसेनित्यमे
वहि २० भीष्मेणसर्वमुक्तोसिकृष्णेनविदुरेणच मयाप्यवश्यंवक्तव्यंप्रीत्यातेनृपसत्तम २१ एतत्सर्वं
यथान्यायंकुर्वीथाभूरिदक्षिण प्रियस्तथाप्रजानांत्वंस्वर्गेसुखमवाप्स्यसि २२ अश्वमेधसहस्रेणयो
यजेत्पृथिवीपतिः पालयेद्वापिधर्मेणप्रजास्तुल्यंफलंभवेत् २३ आश्रमवासिकेपर्वणि युधि
एवमेतत्करिष्यामियथात्थपृथिवीपते भूयश्चैवानुशास्योहंभवतापार्थिवर्षभ १ भीष्मेस्वर्गमनुप्रा
प्तेगतेचमधुसूदने विदुरेसंजयेचैवकोन्योमांवक्तुमर्हति २ यत्तुमामनुशास्तीहभवानद्यहितेस्थि
तः कर्तास्मितन्महीपालनिर्वृतोभवपार्थिव ३ एवमुक्तःसराजर्षिर्धर्मराजेनधीमता कौन्तेयंसमनुज्ञा
तुमियेषभरतर्षभः ४ पुत्रसंशाम्यतांतावन्ममापिबलवान्श्रमः इत्युक्त्वाप्राविशद्राजागांधारीभ
वनंतदा ५ तमासनगतंदेवीगांधारीधर्मचारिणी उवाचकालेकालज्ञाप्रजापतिसमंपतिं ६ अनुज्ञा
तःस्वयंतेनव्यासेनत्वंमहर्षिणा युधिष्ठिरस्यानुमतेकदारण्यंगमिष्यसि ७ धृतराष्ट्रउ गांधार्यहम
नुज्ञातःस्वयंपित्रामहात्मना युधिष्ठिरस्यानुमतेगंतास्मिनचिराद्वने ८ अहंहितावत्सर्वेषांतेषांद्यू
तदेविनां पुत्राणांदातुमिच्छामिप्रेतभावानुगंवसु सर्वप्रकृतिसांनिध्यंकारयित्वास्ववेश्मनि ९ वैशंपा
इत्युक्त्वाधर्मराजायप्रेषयामासवैतदा ११ ततोनिष्क्रम्यनृपतिस्तस्मादंतःपुरात्तदा ददर्शतंजनंसर्वं
सर्वाश्चप्रकृतीस्तथा १२ समवेतांश्चतान्सर्वान्पौरान्जानपदांस्तथा तानागतानभिप्रेक्ष्यसमस्तांश्चसुहृ

सर्वंतत्कृतवान्सर्वंसमानिन्येमहीपतिः १० ततःप्रतीतमनसोब्राह्मणाःकुरुजांगलाः
क्षत्रियाश्चैववैश्याश्चशूद्राश्चैवसमाययुः ११ त्रुटिः ५ २पं

आ॰ ८

तंने १३ ब्राह्मणांश्च महीपालनानादेशसमागतान् उवाचमतिमान्राजा धृतराष्ट्रोविशांपते १४ भवंतः
कुरवश्चैवचिरकालंसहोषिताः परस्परस्यसुहृदःपरस्परहितेरताः १५ यदिदानीमहंब्रूयामस्मिन्का
लउपस्थिते तथाभवद्भिःकर्तव्यमविचार्यवचोमम १६ अरण्यगमनेबुद्धिर्गांधारीसहितस्यमे व्यास
स्यानुमतेराजंस्तथाकुंतीसुतस्यच १७ भवंतोप्यनुजानंतुमाचवोभूद्विचारणा अस्माकंभवतांचैव
येयंप्रीतिर्हिशाश्वती १८ नचसान्येषुदेशेषुराज्ञामितिमतिर्मम श्रांतोस्मिवयसानेनतथापुत्रविना
कृतः १९ उपवासकृशश्चास्मिगांधारीसहितोनघाः युधिष्ठिरगतेराज्येप्राप्तश्चास्मिसुखंमहत् २० म
न्येदुर्योधनैश्वर्याद्विशिष्टमितिसत्तमाः ममत्वंधस्यवृद्धस्यहतपुत्रस्यकागतिः २१ ऋतेवनंमहाभा
गास्तन्मानुज्ञातुमर्हथ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासर्वेतेकुरुजांगलाः २२ बाष्पसंदिग्धयावाचारुरुदुर्भर
तर्षभ तानविब्रुवतःकिंचित्सर्वान्शोकपरायणान् पुनरेवमहातेजाधृतराष्ट्रोब्रवीदिदं २३ आ
श्रमवासिकेपर्वणि धृतराष्ट्र उ॰ शांतनुःपालयामासयथावद्वसुधामिमां तथाविचित्रवीर्यश्चभी
ष्मेणपरिपालितः १ पालयामासनस्तातविदितार्थोनसंशयः यथाचपांडुर्भ्रातामेदयितोभवता
मभूत् २ सचापिपालयामासयथावत्तच्चवेत्थह मयाचभवतांसम्यक्शुश्रूषायाकृतानघाः ३
असम्यग्वामहाभागास्तत्क्षंतव्यमतंद्रितैः यदादुर्योधनेनेदंभुक्तंराज्यमकंटकं ४ अपितत्रनवोमंदो ८
दुर्बुद्धिरपराद्धवान् तस्यापराधाद्दुर्बुद्धेरभिमानान्महीक्षितां ५ विमर्दःसुमहानासीदनयात्मत्कृताद

ध तन्मयासाधुवापीदंयदिवासाधुवैकृतं ६ तद्वोहृदिनकर्त्तव्यंमयाबद्धोयमंजलिः वृद्धोयंहतपुत्रोयंदुः
खितोयंनराधिपः ७ पूर्वराज्ञांचपुत्रोयमितिकृत्वानुजानथ इयंचकृपणावृद्धाहतपुत्रातपस्विनी ८ गांधारी
पुत्रशोकार्त्तायुष्मान्याचतिवैमया हतपुत्राविमौवृद्धौविदित्वादुःखितौतथा ९ अनुजानीतभद्रंवोव्रजाव
शरणंचवः अयंचकौरवोराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः १० सर्वैर्भवद्भिर्द्रष्टव्यःसमेषुविषमेषुच नजातुवि
षमंचैवगमिष्यतिकदाचन ११ चत्वारःसचिवायस्यभ्रातरोविपुलौजसः लोकपालसमाह्येतेसर्वेधर्मा
र्थदर्शिनः १२ ब्रह्मेवभगवानेषःसर्वभूतजगत्पतिः युधिष्ठिरोमहातेजाभवतःपालयिष्यति १३ अ
वश्यमेववक्तव्यमितिकृत्वाब्रवीमिवः एषन्यासोमयादत्तःसर्वेषांवोयुधिष्ठिरः १४ भवंतोस्यचवीरस्य
न्यासभूताःकृतामया यदेवतैःकृतंकिंचिद्व्यलीकंवःसुतैर्मम १५ यदन्येनमदीयेनतदनुज्ञातुमर्ह
थ भवद्भिर्नहिमेमन्युःकृतपूर्वःकथंचन १६ अत्यंतगुरुभक्तानामेषोंजलिरिदंनमः तेषामस्थिरबुद्धीनां
लुब्धानांकामचारिणां १७ कृतेयाचेद्यवःसर्वान्गांधारीसहितोनघाः इत्युक्तास्तेततःसर्वेपौरजानपदाज
नाः नोचुर्बाष्पकलाःकिंचिद्वीक्षांचक्रुःपरस्परं १८ आश्रमवासिकेपर्वणि ९ वैशं॰ एवमुक्तास्तुतैस्तेनपौ
रजानपदाजनाःवृद्धेनराज्ञाकौरव्यनष्टसंज्ञाइवाभवन् १ तूष्णींभूतांस्ततस्तांस्तुबाष्पकंठान्महीपतिः धृ
तराष्ट्रोमहीपालःपुनरेवाभ्यभाषत २ वृद्धंचहतपुत्रंचधर्मपत्न्यासहानया विलपंतंबहुविधंकृपणं
चैवसत्तमाः ३ पित्रास्वयमनुज्ञातंकृष्णद्वैपायनेनवै वनवासायधर्मज्ञाधर्मज्ञेननृपेणह ४ सोहंपुनः

श्रा०
११

पुनस्त्वैवपितरमावनतोनताः गांधार्यासहितंतन्मांसमवज्ञातुमर्हथ ५ वैशं० तच्छ्रुत्वाकुरुराजस्यवाक्या
निकरुणानिते रुरुदुःसर्वशोराजन्समेताःकुरुजांगलाः ६ उत्तरीयैःकरैश्चापिसंछाद्यवदनानिते रु
रुदुःशोकसंतप्तामुहूर्तंपितृमातृवत् ७ हृदयैःशून्यभूतैस्तेधृतराष्ट्रप्रवासजं दुःखंसंतारयंतोहि न
ष्टसंज्ञाइवाभवन् ८ तेविनीयतमायासंधृतराष्ट्रवियोगजं शनैःशनैस्तदान्योन्यमब्रुवन्स्वमतां
स्तत ९ ततःसंधायतेसर्वेवाक्यान्यथसमासतः एकस्मिन्ब्राह्मणेराजन्निवेश्योचुर्नराधिपं १०
ततःस्वाचरणोविप्रः संमतोर्थविशारदः सांवाख्योवह्वृचोराजन्वक्तुंसमुपचक्रमे ११ अनुमान्यम
हाराजंततस्सदःसंप्रसाद्यच विप्रःप्रगल्भोमेधावीसराजानमुवाचह १२ राजन्वाक्यंजनस्यास्यम
यिसर्वंसमर्पितं वक्ष्यामितदहंवीरतज्जुषस्वनराधिप १३ यथावदस्मिराजेंद्रसर्वमेतत्तथाविभो ना
त्रमिथ्याब्रवःकिंचित्त्वद्युक्तंनःपरस्परं १४ नजातस्यववंशस्यराज्ञाकश्चित्कदाचन राजासीद्यःप्र
जापालप्रजानामप्रियोभवेत् १५ पितृवद्भ्रातृवच्चैवभवंतःपालयंतिनः नचदुर्योधनःकिंचिदयु
क्तंकृतवान्नृपः १६ यथाब्रवीतिधर्मात्मामुनिःसत्यवतीसुतः तथाकुरुमहाराजसहितःपरमोगु
रुः १७ नकार्यंत्वयेतभवतादुःखशोकपरायणाः भविष्याम्यहंराजन्भवद्गुणशतैर्युताः १८ यथाशांतनु
नागुप्ताराजन्चित्रांगदेनच भीष्मवीर्योपगूढेनपित्रातवचपार्थिव १९ भवद्बुद्धीक्षणाच्चैवपांडुनाथपृथिवी
क्षिता तथादुर्योधनेनापिराज्ञासुपरिपालिताः २० नस्वल्पमपिपुत्रस्तेव्यलीकंकृतवान्नृप पितरीवसुवि १

सुखोषितास्तस्मिन्नपिनराधिपे २१ वयमास्य यथासम्यक् भवताविदितंतथा तथावर्षसहस्राणिकुंती
पुत्रेणधीमता २२ पाल्यमानाधृतिमतावयंविंदामहेनृप राजर्षीणांपुराणानांभवतांपुण्यकर्मणां २३
कुरुसंवरणादीनांभरतस्यचधीमतः वृत्तंसमनुयात्येषधर्मात्माभूरिदक्षिणः २४ नात्रवाच्यंमहाराज।
सुसूक्ष्ममपिविद्यते उषितास्मसुखंनित्यंभवतापरिपालिताः २५ सुसूक्ष्मंचव्यलीकंतेसपुत्रस्यनविद्य
ते यत्तुज्ञातिविमर्देस्मिन्नात्थदुर्योधनंप्रति २६ भवंतमनुनेष्यामितत्रापिकुरुनंदन ब्राह्मणउवा·
नतद्दुर्योधनकृतंनचतद्भवताकृतं नकर्णसौबलाभ्यांचकुरवोयत्क्षयंगताः २७ दैवंतत्तुविजानीमो
यन्नशक्यंप्रबाधितुं दैवंपुरुषकारेणनशक्यमपिबाधितुं २८ अक्षौहिण्योमहाराजदशाष्टौचसमा
गताः कुरुभिर्योधपुंगवैः अष्टादशाहेनहताः भीष्मद्रोणकृपैश्चैवकर्णेनचमहात्मना युयुधानेन
वीरेणधृष्टद्युम्नेनचैवह ३० चतुर्भिःपांडुपुत्रैश्चभीमार्जुनयमैस्तथा नचक्षयोयंनृपतेऋतेदैवब
लादभूत ३१ अवश्यमेवसंग्रामेक्षत्रियेणविशेषतः कर्तव्यंनिधनंकालेमर्तव्यंक्षत्रबंधुना ३२ तैरि
यंपुरुषव्याघ्रैर्विद्याबाहुबलान्वितैः पृथिवीनिहतासर्वासहयासरथद्विपा ३३ नसराज्ञांवधेसूनुः।
कारणंतेमहात्मनो नभवान्नचतेभृत्यानकर्णोनचसौबलः ३४ यद्विशस्ताःकुरुश्रेष्ठराजान
स्सहस्रशः सर्वंदैवकृतंविद्धिकोत्रकिंवक्तुमर्हति ३५ गुरुर्मतोभवानस्यकृत्स्नस्यजगतःप्रभोः ध
र्मात्मानमतस्तुभ्यमनुजानीमहेसुतं ३६ लभतांवीरलोकान्ससहायोनराधिपः द्विजाग्र्यैःसमनु।

इष्टिप्रदानमपिपुत्रस्य देवेनार्थं पांडवेष्वपार्थं समर्पितम् ३९ ५२ अध्यायः ननरतिर

आ॰ ज्ञातस्त्रिदिवे मोदतां सुखे ३० आस्यते च भवान्नूनं धर्मे च परमां स्थितिं वेद धर्मं च कृत्स्नेन सम्यक्त्वम
११ वसुव्रत ३८ इष्टिप्रदानमपि ते पांडवान्प्रति नो वृथा समर्थास्त्रिदिवस्यापि पालने किं पुनः क्षितेः ३९ अ
नुवर्त्स्यति वा धीमन्समेषु विषमेषु च प्रजाः कुरुकुलश्रेष्ठ पांडवान्शीलभूषणान् ४० ब्रह्मदेयाग्रहा
रांश्च परिबर्हांश्च पार्थिवः पूर्वराजाभिपन्नांश्च पालयत्येव पांडवः ४१ दीर्घदर्शी मृदुर्दान्तः सदा वैश्रव
णो यथा अक्षुद्रसचिवश्चायं कुंतीपुत्रो महामनाः ४२ अप्यमित्रे दयावांश्च शुचिश्च भरतर्षभः ऋजु पश्यति मेधा
वी पुत्रवत्पाति नः सदा ४३ विप्रियं च जनस्यास्य संसर्गाद्धर्मजस्य वै न करिष्यंति राजर्षे तथा भीमार्जुनादयः ४४
मंदा मृदुषु कौरव्य तीक्ष्णेष्वाशीविषोपमाः वीर्यवंतो महात्मानः पौराणां च हिते रताः ४५ न कुंती न च पांचाली
न चोलूपी न सात्वती अस्मिन्जने करिष्यंति प्रतिकूलानि कर्हिचित् ४६ भवत्कृतमिमं स्नेहं युधिष्ठिरवि
वर्द्धितं न पृष्ठतः करिष्यंति पौरजानपदा जनाः ४७ अधर्मिष्ठानपि सतः कुंतीपुत्रा महारथाः मानवान्पाल
यिष्यंति भूत्वा धर्मपरायणाः ४८ स राजन्मानसं दुःखमपनीय युधिष्ठिरात् कुरु कार्याणि धर्म्याणि नम
स्ते पुरुषर्षभ ४९ वैशंपायनः तस्य तद्वचनं धर्म्यमनुमान्य गुणोत्तरं साधु साध्विति सर्वः स जनः प्रतिगृहीत
वान् ५० धृतराष्ट्रश्च तद्वाक्यमभिपूज्य पुनः पुनः विसर्जयामास तदा प्रकृतीस्तु शनैः शनैः ५१ स तैः संपूजि
तो राजा शिवेनावेक्षितस्तथा प्रांजलिः पूजयामास तं जनं भरतर्षभ ५२ ततो विवेश भवनं गांधार्या सहितो नि
जं व्युष्टायां चैव शर्वर्यां यच्चकार निबोध तत् ५३ इति आश्रमवासिके पर्वणि १० वैशं॰ ततो रजन्यां व्युष्टायां धृ ११

किं विदर्थं किं विकार्यं वा नेत्वामभीप्सति द्रष्टुमिति शेषः नरेषा हम्याद्युमिति ४ १८

ततो हृष्टो विकाशस्ततः विदुरं प्रेषयामास युधिष्ठिरनिवेशने १ स गत्वा राजवचनादुवाचा[ ]तमीश्वरं युधिष्ठिरं महा
तेजाः सर्वबुद्धिमतां वरः २ धृतराष्ट्रो महाराजो वनवासाय दीक्षितः गमिष्यति वनं राजन्नागतां कार्तिकीमि
मां ३ स त्वां कुरुकुलश्रेष्ठ किंचिदर्थमभीप्सति श्राद्धमिच्छति दातुं स गांगेयस्य महात्मनः ४ द्रोणस्य सोमदत्त
स्य वाह्लीकस्य च धीमतः पुत्राणां चैव सर्वेषां ये चान्ये सुहृदो हताः यदि चाप्यनुजानीषे सैंधवापसदस्य च ५
तच्छ्रुत्वा तु वचनं विदुरस्य युधिष्ठिरः ६ हृष्टः संपूजयामास गुडाकेशश्च पांडवः न तु भीमो दृढक्रोधस्तद्वचो
जगृहे तदा ७ विदुरस्य महातेजा दुर्योधनकृतं स्मरन् अभिप्रायं विदित्वा तु भीमसेनस्य फाल्गुनः ८ किरीटी
किंचिदानम्य तमुवाच नरर्षभं भीम राजा पिता वृद्धो वनवासाय दीक्षितः ९ दातुमिच्छति सर्वेषां सुहृदामौर्ध्व
दैहिकं भवता निर्जितं वित्तं दातुमिच्छति कौरवः १० भीष्मादीनां महाबाहो तदनुज्ञातुमर्हसि दिष्ट्या त्वं म
हाबाहो धृतराष्ट्रः प्रयाचते ११ याचितो यः पुरास्माभिः पश्य कालस्य पर्ययं योसौ पृथिव्याः कृत्स्नाया भर्ता
भूत्वा नराधिपः १२ परैर्विनिहतामात्यो वनं गंतुमभी[प्स]ति मा तेन्यत्पुरुषव्याघ्र दानाद्भवतु दर्शनं १३ अय
शस्यमतोन्यत्स्याद्धर्मश्च महाभुज राजानमुपशिक्षस्व ज्येष्ठं भ्रातरमीश्वरं १४ अर्हस्त्वमसि दातुं वै नादातुं भ
रतर्षभ एवं ब्रुवाणं बीभत्सुं धर्मराजोप्यपूजयत् १५ भीमसेनस्तु सक्रोधः प्रोवाचेदं वचस्तदा वयं भीष्म
स्य दास्यामः प्रेतकार्यं तु फाल्गुन १६ सोमदत्तस्य नृपतेर्भूरिश्रवस एव च वाह्लीकस्य च राजर्षेर्द्रोणस्य च महात्म
नः १७ अन्येषां चैव सर्वेषां कुंती कर्णाय दास्यति श्राद्धानि पुरुषव्याघ्र मा प्रदात्कौरवो नृपः १८ इति मे वर्तते बु

कैतेहतैर्वैरंविस्मृत्यमृमित्रीवसि २ २६ अध्यायः भीमेति १
आ॰ द्विर्मानोनंदंतुपात्रवःकष्टात्कष्टतरंयांतुसर्वेदुर्योधनादयः १९ यैरियंपृथिवीकृत्स्नाघातिताकुलपांसनैः कु
१२ तस्त्वमसिविस्मृत्यवैरंद्वादशवार्षिके २० अज्ञातवासंगहनेद्रौपदीशोकवर्धनं कृतदाधृतराष्ट्रस्यस्नेहोः
स्माकमभवत्तदा कुत्साजितोपसंवीतोहृताभरणभूषणः सार्धंपांचालपुत्र्यात्वंराजानमुपजग्मिवान् २२
कृतदाद्रोणभीष्मौतेसोमदत्तोपिवाभवत् यत्रत्रयोदशसमावनेवन्येनजीवथ २३ नतदात्वांपिताज्येष्ठः
पितृत्वेनाभिवीक्षते किंतेतद्विस्मृतंपार्थयदेषकुलपांसनः २४ दुर्वृत्तोविदुरंप्राहद्यूतेकिंजितमित्युत
तमेवंवादिनंराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः २५ उवाचवचनंधीमान्जोषमास्वेतिभर्त्सयन् आश्रमवासिके
पर्वणिअर्जुनः भीमज्येष्ठोगुरुर्मेत्वंनातोन्यत्कुमस्तहे धृतराष्ट्रस्तुराजर्षिःसर्वथामानमर्हति १न
भा॰ स्मरंत्यपरा निस्मरंतिसुकृतान्यपि असंभिन्नार्यमर्यादाःसाधवःपुरुषोत्तमाः २ इतितस्यवचःश्रुत्वाफा
ल्गुनस्यमहात्मनः विदुरंप्राहधर्मात्माकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ३ इदंमद्वचनात्क्षत्तःकौरवंब्रूहिपार्थिवं याव त्त॰
दिच्छतिपुत्राणांश्राद्धंतावद्ददाम्यहं ४ भीष्मादीनांचसर्वेषांसुहृदामात्मकारिणां ममकोशादितिविभोमा
भूत्भूपः सुदुर्मनाः ५ वैशं॰ इत्युक्त्वाधर्मराजस्तमर्जुनंप्रत्यपूजयत् भीमसेनःकटाक्षेणवीक्षांचक्रेधनंजय
यं ६ ततःसविदुरंधीमान्वाक्यमाहयुधिष्ठिरः भीमसेनेनकोपंसनृपतिःकर्तुमर्हति ७ परिक्लिष्टोहिभी
मोयंहिमवृष्ट्यातपादिभिः दुःखैर्बहुविधैर्धीमानरण्येविदितंतव ८ इदंमद्वचनात्ब्रूहिराजेंनभरतर्षभ दुं
यद्यदिच्छसियावच्चगृह्यतांमद्गृहादिति ९ यन्मात्सर्यमयंभीमःकरोतिभृशदुःखितः नैतन्मनसिकर्तुं १२

यत्नमास्ति धनं किंचिदर्जुनस्य च वेश्मनि तस्य स्वामी महाराज इति वाच्यः स पार्थिवः ११

यमिति वाच्यः स पार्थिवः १० ददातु राजा विप्रेभ्यो यथेष्टं क्रियतां क्रियाः पुत्राणां सुहृदां चैव गच्छत्वानृण्यम
द्य सः ११ इदं चापि शरीरं मे तवायत्तं जनाधिप धनानि चेति विद्धि त्वं न मेत्रास्ति संशयः १२ इति श्रीआश्रमवासि
के पर्वणि वैशंपायनः एवमुक्तस्तु राज्ञा स विदुरो बुद्धिसत्तमः धृतराष्ट्रमुपेत्यैवं वाक्यमाह महार्थवत् १
उक्तो युधिष्ठिरो राजा भवद्वचनमादितः स च संश्रुत्य वाक्यं ते प्रशशंस महाद्युतिः २ बीभत्सुश्च महातेजा नि
वेदयति ते गृहान् वसु तस्य गृहे तच्च प्राणानपि च केवलान् ३ धर्मराजश्च पुत्रस्ते राज्यं प्राणान्धनानि च अ
नुजानाति राजर्षे यच्चान्यदपि किंचन ४ भीमस्तु सर्वदुःखानि संस्मृत्य बहुलान्युत कृच्छ्रादिव महाबाहु
रनुजज्ञे विनिःश्वसन् ५ स राजन्धर्मशीलेन राज्ञा भीमस्तदा तथा अनुनीतो महाबाहुः सौहृदे स्थापितोपि च ६
न च मन्युस्त्वया कार्य इति त्वां प्राह धर्मराट् संस्मृत्य भीमस्तु हि वैरं यदन्यायवदाचरत् ७ एवं प्रायो हि धर्मोयं क्ष
त्रियाणां नराधिप युद्धे क्षत्रियधर्मे च निरतोयं वृकोदरः ८ वृकोदरकृते चाहमर्जुनश्च पुनःपुनः प्रसीद
६॰ याचे नृपते भवान्प्रभु र्विहास्यति ९ तद्ददातु भवान्वित्तं यावदिच्छसि पार्थिव त्वमीश्वरो राज्यस्य प्राणानाम
पि भारत १० ब्रह्मदेयाग्रहारांश्च पुत्राणामौर्ध्वदेहिकं इतो रत्नानि गाश्चैव दासीदासमजाविकं ११ आनयित्वा
कुरुश्रेष्ठो ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छतु दीनांधकृपणेभ्यश्च तत्र तत्र नृपत्वया १२ बह्वन्नरसपानाढ्याः सभा वि
त्य॰ दुरकारय गवां निपानान्यन्यच्च विविधं पुण्यकर्मकृत् १३ इति मामब्रवीद्राजा पार्थश्चैव धनंजयः यदत्रानं
तरं कार्यं तद्भवान्वक्तुमर्हति १४ इत्युक्ते विदुरेणाथ धृतराष्ट्रोभ्यनंदनात् मनश्चक्रे महादाने कार्ति
क्यां जनमेजय १५ इति श्रीआश्रमवासिके पर्वणि वैशं॰ विदुरेणैवमुक्तस्तु धृतराष्ट्रो जनाधिपः प्रीति

आ· मानभवद्राजन्राज्ञोनिलोऽस्य कर्मणि १ ततोभिरूपान्भीष्माय ब्राह्मणानृषिसत्तमान् पुत्रार्थे सुहृदश्चैव ससमीक्ष्य
१२ सहस्रशः २ कारयित्वान्नपानानि यानान्याच्छादनानि च सुवर्णमणिरत्नानि दासीदासमजाविकं ३ कंबला
नि च रत्नानि ग्रामान्क्षेत्रानजाविकं सालंकारान्गजानश्वान्कन्याश्चैव परस्त्रियः ४ उद्दिश्योद्दिश्य सर्वेभ्यो
ददौ स नृपसत्तमः द्रोणं संकीर्त्य भीष्मं च सोमदत्तं च वाल्हिकं ५ दुर्योधनं च राजानं पुत्रांश्चैव पृथक् पृथक्
जयद्रथपुरोगांश्च सुहृदश्चापि सर्वशः ६ सश्राद्धयज्ञो ववृते बहुगोधनदक्षिणः अनेकधनरत्नौघो यु
धिष्ठिरमते तदा ७ अनिशं यत्र पुरुषा गणकालेखकास्तथा युधिष्ठिरस्य वचनात्पृच्छंति स्म तं नृप ८ आ
ज्ञापय किमेतेभ्यः प्रदेयं दीयतामिति तदुपस्थितमेवात्र वचनांते ददुस्तदा ९ शतदेये [illegible] शतं स
हस्रे चायुतं तथा दीयते वचनाद्राज्ञः कुंतीपुत्रस्य धीमतः १० एवं स वसुधाराभिर्वर्षमाणो नृपांबु
दः तर्पयामास विप्रांस्तान्वर्षन्सस्यमिवांबुदः ११ ततोनंतरमेवात्र सर्ववर्णान्महामते अन्नपानर
सौघेन प्लावयामास पार्थिवः १२ सवस्त्रधनरत्नौघो मृदंगनिनदो महान् गवाश्वमकरावर्तो नाना
धौ· रत्नमहाकरः १३ ग्रामाग्रहारद्वीपाढ्यो मणिहेमजलार्णवः जगत्संप्लावयामास धृतराष्ट्रांबुदो
द्धतः १४ एवं स पुत्रपौत्राणां पितॄणामात्मनस्तथा गांधार्याश्च महाराज प्रददावौर्ध्वदेहिकं १५
परिश्रांतो यदासीत्स ददद्दानान्यनेकशः निवर्तयामास तदा दानयज्ञं नराधिपः १६ एवं स राजा कौ
रव्यश्चक्रे दानमहाक्रतुं नटनर्तकलास्याढ्यं बह्वन्नरसदक्षिणं १७ दशाहमेवं दानानि दत्वा राजांबि
काः सुतः बभूव पुत्रपौत्राणामनृणो भरतर्षभ १८ इति आश्रमवासिके पर्वणि वैशं· ततः १३
१४
धं·

तदेतेन पूर्वं येन प्रव्रजिष्यता कुटुंबानुमतिः पितृतर्पणं चावश्यकं तदन्यथा वारणे प्रव्रज्याफलानिष्पत्तिरिति प्रदर्शयन् तदाह पुत्र व्रज्यां वर्णयति

प्रभाते राजा स धृतराष्ट्रोंबिकासुतः आहूय पांडवान्वीरान्वनवासे कृतक्षणः १ गांधारीसहितो धीमान
भिनंद्य यथाविधि कार्तिक्यां कारयित्वेष्टिं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः २ अग्निहोत्रं पुरस्कृत्य बल्कलाजिनसंवृतो
वधूजनवृतो राजा निर्ययौ भवनात्ततः ३ ततः स्त्रियः कौरवपांडवानां याश्चाप्यन्याः कौरवराजवंश्याः ता
सां नादः प्रादुरासीत्तदानीं वैचित्रवीर्ये नृपतौ प्रयाते ४ ततो राजा प्रांजलिर्वेपमानो युधिष्ठिरः सस्व
नं बाष्पकंठः विमुच्योच्चैर्महानादं हि साधो क्व यास्यसीत्यपतत्तात भूमौ ५ तथार्जुनस्तीव्रदुःखाभित
प्तो मुहुर्मुहुर्निःश्वसन्भारताग्र्यः युधिष्ठिरमेवमित्येवमुक्त्वा निगृह्याथो दीनवत्सीदमानः ६ वृकोद
रः फाल्गुनश्चैव वीरो माद्रीपुत्रौ विदुरः संजयश्च वैश्यापुत्रः सहितो गौतमेन धौम्यो विप्राश्चान्वयु
र्बाष्पकंठाः ७ कुंती गांधारीं बद्धनेत्रां व्रजंतीं स्कंधासक्तं हस्तमथोद्वहंती राजा गांधार्याः स्कंधदेशे
वसज्य पाणिं ययौ धृतराष्ट्रः प्रतीतः ८ तथा कृष्णा द्रौपदी सात्वती च बालापत्या चोत्तरा कौरवी च
चित्रांगदा याश्च काश्चित्स्त्रियोन्याः सार्धं राज्ञा प्रस्थितास्ता वधूभिः ९ तासां नादो रुदतीनां तदासीद्रा
जन्दुःखात्कुररीणामिवोच्चैः ततो निष्पेतुर्ब्राह्मणक्षत्रियाणां विशां शूद्राणां चैव भार्याः समंतात्
१० तन्निर्याणे दुःखितः पौरवर्गो गजाह्वये चैव बभूव राजन् यथापूर्वं गच्छतां पांडवानां द्यूते राजन्कौ
रवाणां सभायां ११ इत्याश्रमवासिके पर्वणि १५ ततः प्रासादहर्म्येषु वसुधायां च पार्थिव नारीणां च नराणां च
स्वनः सुमहानभूत् १ स राजा राजमार्गेण नृनारीसंकुलेन च कथंचिन्निर्ययौ धीमान्वेपमानः कृतांज

ततः प्रभात इत्यादिना १ इष्टिं पुदवसनीयाख्यां २ कुंती गांधारीमपतदिति शेषः किंभूता प्रथी ... धार्यो हस्तं ... प्रणयः तत

यानापर्यंतं बद्धं मसंततसूर्याग्रमाः कदाचिदपि नरस्त्रियो रंडे महावनं गच्छति कौरवेंद्रे शोकेनार्ता राजमार्गं प्रपेदुः १३ ५ कुटिः पं २

ततो लाजैः सुमनोभिश्च राजा विचित्राभिस्तद्गृहं पूजयित्वा संयुज्यार्थैर्भृत्यवर्गं च सर्वं ततः समुत्सृज्य ययौ नरेंद्रः ५ ११

आ०
५४

लिः ३ सवर्धमानद्वारेणनिर्ययौगजसाह्वयात् विसर्जयामासचतं जनौघंसमुहुर्मुहुः ३ वनंगंतुंचविदुरो
राजासहकृतलक्षणः संजयश्चमहामात्रःसूतोगावल्गणिस्तथा ४ कृपंनिवर्त्तयामासयुयुत्सुंचमहारथं
धृतराष्ट्रोमहीपालःपरिदाययुधिष्ठिरे ५ निवृत्तेपौरवर्गेचराजासांतःपुरस्तदा धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातोनि
वर्तितुमियेषह ६ सोब्रवीन्मातरंकुंतींवनंतमनुजग्मुषीं अहंराजानमन्विष्ये भवतीविनिवर्त्ततां ७ व
धूपरिवृताराज्ञिनगरंगंतुमर्हसि राजायात्वेषधर्मात्मातापस्येकृतनिश्चयः ८ इत्युक्ताधर्मराजेनवा
ष्पव्याकुललोचना जगामैवतदाकुंतीगांधारींपरिगृह्यह ९ कुंत्युवाच सहदेवेमहाराजमाप्रमादं
कृथाःक्वचित् एषमामनुरक्तोहिराजंस्त्वांचैवसर्वदा १० कर्णंस्मरेथाःसततंसंग्रामेष्वपलायिनं अ
वकीर्णोहिसमरेवीरोदुःप्रज्ञयातदा ११ आयसंहृदयंनूनंमंदायाममपुत्रक यत्सूर्यजमपश्यंत्याः
शतधानविदीर्यते १२ एवंगतेतुकिंशक्यंमयाकर्तुमरिंदम ममदोषोयमत्यर्थंख्यापितोयन्नसूर्यजः
तन्निमित्तंमहाबाहोदानंदद्याःसमुत्तमं सहैवभ्रातृभिःसार्द्धंसूर्यजस्यारिमर्दन १४ द्रौपद्याश्चप्रि
येनित्यंस्थातव्यमरिकर्षन भीमसेनोर्जुनश्चैवनकुलश्चकुरूद्वह १५ समाधेयास्त्वयाराजंस्त्वय्यद्य
कुलधूर्गता श्वश्रूश्वशुरयोःपादान्शुश्रूषंतीवनेत्वहं गांधारीसहितावत्स्येतापसीमलपंकिनी १६
वैशं० एवमुक्तःसधर्मात्माभ्रातृभिःसहि[illegible]वशी विषादमगमद्धीमान्नचकिंचिदुवाचह १७ स
मुहूर्तमिवतुध्यात्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः उवाचमातरंदीनश्चिंताशोकपरायणः १८ किमिदंतेव्यवसि ५४

रा २

पुरोद्यतानपुत्रानद्द्हिर्गतनुपुत्रान् विदुलायावचोभिः अस्माद्यः अस्माहपुत्रानहत्वा २ अध्यायः १२

तेनैवंत्वंवक्तुमर्हसि नत्वामभ्यनुजानामिप्रसादंकर्त्तुमर्हसि १९ प्रोद्यतान्पुरायस्मात्तस्माद्युधिष्ठ
र्थेने विदुलायावचोभिस्त्वंनास्मांस्त्यक्तुमर्हसि २० निहत्यपृथिवीपालान्राज्यंप्राप्तमिदंत्वया तव
प्रज्ञामुपश्रुत्यवासुदेवान्नरर्षभात् २१ क्वसाबुद्धिरियंचाद्यभवत्यायच्छ्रुतंमया क्षत्रधर्मेस्थितिंचोक्त्वा
तस्याश्च्यवितुमिच्छसि २२ अस्मानुत्सृज्यराज्यंचस्नुषांचेमांयशस्विनीं कथंवत्स्यसिदुर्गेषुवनेष्वद्यप्र
सीदमे २३ इतिवाष्पकलावाचःकुंतीपुत्रस्यशृण्वती साजगामा[illegible]श्रुपूर्णाक्षीभीमस्तामिदमब्रवीत् सु
२४ यदाराज्यमिदंकुंतिभोक्तव्यंपुत्रनिर्जितं प्राप्तव्याराजधर्माश्चतदेयंतेकुतोमतिः २५ किंवयंकारि
ताःपूर्वंभवत्यापृथिवीक्षयं कस्यहेतोःपरित्यज्यवनंगंतुमभीप्ससि २६ वनाच्चापिकिमानीताभव
त्याबालकावयं दुःखशोकसमाविष्टौमाद्रीपुत्राविमौतथा २७ प्रसीदमातर्मागास्त्वंवनमद्य
यशस्विनी श्रियंयौधिष्ठिरींमातर्भुंक्ष्वतावद्बलार्जितां २८ इतिसानिश्चितैवाथवनवासायभावि
नी लालप्यतांबहुविधंपुत्राणांनाकरोद्वचः २९ द्रौपदीचान्वयाच्छ्वश्रूंविषण्णवदनातदा वनवा
सायगच्छंतींरुदतीभद्रयासह ३० सापुत्रान्रुदतःसर्वान्मुहुर्मुहुरवेक्षती जगामैवमहाप्राज्ञाव
नायकृतनिश्चया ३१ अन्वयुःपांडवास्तांतुसभृत्यांतःपुरास्तथा ततःप्रमृज्यसाश्रूणिपुत्रान्वचन सु
मब्रवीत् ३२ आश्रमवासिकेपर्वणि कुंत्युवाच एवमेतन्महाबाहोयथावदसिपांडव कृतमुद्ध
र्षणंपूर्वंमयावःसीदतांनृपाः १ द्यूतापहृतराज्यानांपतितानांसुखादपि ज्ञातिभिःपरिभूतानां

श्री॰ कृतमुद्धर्षणं मया २ कथं पांडोर्नेनेनष्पेत संततिः पुरुषर्षभाः यशश्चैवोन्नतस्येपत इति चोद्धर्षणं कृतं ३ युध
१५ ष्ठिरसमाः सर्वे देवतुल्यपराक्रमाः पापैरेवं मुच्येत्वाः स्थितेवं तत्कृतं मया ४ कथं धर्मभृतां श्रेष्ठो राजा तेवा
सवोपमः पुनर्वनेन दुःखी स्यादिति चोद्धर्षणं कृतं ५ नागायुतसमप्राणः ख्यातविक्रमपौरुषः नायं भीमो
ऽयं गच्छेदिति चोद्धर्षणं कृतं ६ भीमसेनादवरजस्तथायं वासवोपमः विजयो नावसीदेत इति चोद्धर्षणं
कृतं ७ नकुलः सहदेवश्च तथैमौ गुरुवर्तिनौ तथाकथं न सीदेतामिति चोद्धर्षणं कृतं ८ इयं च दृष्टद्यु
प्रपामा तथायतलोचना दुःख्या समभातले क्लिश्यमाभूदिति च तत्कृतं ९ प्रेतत्तामेव वो भीमसीदंतीं कद
लीमिव स्त्रीधर्मिणीमरिष्टांगीं तथा द्यूतपराजितां १० दुःशासनो यदा मौर्ख्याद्दासीवत्पर्यकर्षत तदैव
विदितं मह्यं पराभूतमिदं कुलं ११ निषण्णाः कुरवश्चैव तदा मे श्वशुरादयः सा दैवं नाथमिच्छंती व्यलप
त्कुररी यथा १२ क्लेशयद्देपरामृष्टा पापेन हतबुद्धिना यदा दुःशासनेनैषा तदा मुह्याम्यहं नृप १३ युष्म
त्तेजोविवृद्ध्यर्थं मया ह्युद्धर्षणं कृतं तदानीं विडुला वाक्यैरिति तिहित्व पुत्रकाः १४ कथं न राजवंशोयं त
स्य प्रत्याप्य सुतान्मम पांडोरिति मया पुत्रास्तस्मादुद्धर्षणं कृतं १५ न तस्य पुत्राः पौत्रा वा कुरवस्ते च पार्थि
वाः लभंते सुकृतांल्लोकान्यस्माद्वंशः प्रणश्यति १६ भुंक्ते राज्यफलं पुत्रा भर्तुर्मे विपुलं पुरा महात्मा
नि दत्वा निपीतः सोमो यथाविधि १७ नाहमात्मफलार्थं वै वासुदेवमचूचुदं विडुलायाः प्रलापैस्तैः पा
लनार्थं च तत्कृतं १८ नाहं राज्यफलं पुत्राः कामये पुत्र निर्जितं पतिलोकानहं पुण्यान् कामये तपसा १५

विभो १९ श्वश्रूश्वशुरयोः कृत्वा शुश्रूषां वनवासिनोः तपसा शोषयिष्यामि युधिष्ठिर कलेवरं २० निव
र्तस्व कुरुश्रेष्ठ भीमसेनादिभिः सह धर्मे ते धीयतां बुद्धिर्मनस्ते महदस्तु च २१ इति महाभारते आश्र
मवासिके पर्वणि ७ वैशंपा० कुंत्यास्तु वचनं श्रुत्वा पांडवा राजसत्तम व्रीडिताः संन्यवर्तंत पांचाल्या
सहितानघाः १ ततः शब्दो महानेव सर्वेषामभवत्तदा अंतःपुराणां रुदतां दृष्ट्वा कुंतीं तथागतां २
प्रदक्षिणमथावृत्य राजानं पांडवास्तदा अभिवाद्य न्यवर्तंत पृथां तामनिवर्त्य वै ३ ततोऽब्रवीन्मह
तेजा धृतराष्ट्रोंऽबिकासुतः गांधारीं विदुरं चैव समाभाष्य च गृह्य च ४ युधिष्ठिरस्य जननी देवी सा
धु निवर्त्यतां यथा युधिष्ठिरः प्राह तत्सर्वं सत्यमेव हि ५ पुत्रैश्वर्यं महदिदमपास्य च महाफलं का
नु गच्छेद्दुर्गं वनं त्यक्त्वा पुत्रान्मूढवत् ६ राज्यस्थया तपस्तप्तुं दानव्रतकृतं महत् अनया शक्यमेवा
द्य श्रूयतां च वचो मम ७ गांधारि परितुष्टोऽस्मि वध्वाः शुश्रूषणेन वै तस्मात्त्वमेनां धर्मज्ञे समनुज्ञातुमर्ह
सि ८ इत्युक्ता सौबलेयी तु राज्ञा कुंतीमुवाच ह तत्सर्वं राजवचनं स्वं च वाक्यं विशेषवत् ९ न च सा व
नवासाय देवीं कृतमतिं तदा शक्नोत्युपावर्तयितुं कुंतीं धर्मपरां सतीं १० तस्यास्तां तु स्थितिं ज्ञात्वा व्यव
सायं कुरुस्त्रियः निवृत्तांश्च कुरुश्रेष्ठान्दृष्ट्वा प्ररुरुदुस्तदा ११ उपावृत्तेषु पार्थेषु सर्वास्वेव वधूषु च ययौ
राजा महाप्राज्ञो धृतराष्ट्रो वनं तदा १२ पांडवाश्चातिदीनास्ते दुःखशोकपरायणाः यानैः स्त्रीसहिताः स
र्वे पुरं प्रविविशुस्तदा १३ तदहृष्टमनानंदं गतोत्सवमिवाभवत् नगरं हास्तिनपुरं सस्त्रीवृद्धकुमारकं १४

श्रा०
१९
सर्वे वा सन्निवृत्ता हाः पौरवा जानमन्यवः कुंत्या हीनाः सुदुःखार्ता वत्साइव विनाकृताः १५ धृतराष्ट्रस्तु
तेनाह्ना गत्वा सुमहदंतरं ततो भागीरथीतीरे निवासमकरोत्प्रभुः १६ प्रादुःकृता यथान्यायमग्नयो वेदपा
रगैः व्यराजंत द्विजश्रेष्ठैस्तत्र तत्र तपोवने १७ प्रादुःकृताग्निरभवत्स च वृद्धो नराधिपः स राजाग्नीन्पर्युपास्य
हुत्वा च विधिवत्तदा १८ संध्यागतं सहस्रांशुमुपातिष्ठत भारत ॥ विदुरः संजयश्चैव राज्ञः शय्यां कुशैस्ततः
१९ चक्रतुः कुरुवीरस्य गांधार्याश्चाविदूरतः गांधार्याः संनिकर्षे तु निषसाद कुशेष्वथ २० युधिष्ठिर
स्य जननी कुंती साधुव्रते स्थिता तेषां संश्रवणे चाप्यनिषेदुर्विदुरादयः २१ याजकाश्च यथोद्देशं द्विजा ये
चानुयायिनः प्राधीतद्विजमुख्यास्ताः संप्रज्वलितपावकाः २२ बभूव तेषां रजनी ब्राह्मी प्रीतिवर्द्धिनी त वि
तो रात्र्यां व्यतीतायां कृतपूर्वाह्णिकक्रियाः २३ हुत्वाग्निं विधिवत्सर्वे प्रययुस्ते यथाक्रमं उदङ्मुखा निरी
क्षंतउपवासपरायणाः २४ स तेषामतिदुःखोऽभून्निवासः प्रथमेहनि शोचतां शोच्यमानानां पौरजा
नपदैर्जनैः २५ आश्रमवासिके पर्वणि १८ वैशं० ततो भागीरथीतीरे मेध्ये पुण्यजनोचिते निवासमक
रोद्राजा विदुरस्य मते स्थितः १ तत्रैनं पर्युपातिष्ठन् ब्राह्मणा वनवासिनः क्षत्रविट्शूद्रसंघाश्च बह
वो भरतर्षभ २ स तैः परिवृतो राजा कथाभिः परिनंद्य तान् अनुजज्ञे सशिष्यान्वै विधिवत्प्रतिपूज्य च
३ सायाह्ने स महीपालस्ततो गंगामुपेत्य च चकार विधिवच्छौचं गांधारी च यशस्विनी ४ तथैवान्ये पृथक्
वै तीर्थेष्वाप्लुत्य भारत चक्रुः सर्वाः क्रियास्तत्र पुरुषा विदुरादयः ५ कृतशौचं ततो वृद्धं श्वशुरं कुंतिभोज १९
सु

ता गांधारीचसहिताराजनगंगातीरमुपागमत ६ राज्ञस्तुयाजकैस्तत्रकृतोवेदीपरिस्कृतः जुहावत
त्रवह्निंसनृपतिः सत्यसंगरः ७ ततोभागीरथीतीरात्कुरुक्षेत्रंजगामसः सानुगोनृपतिर्वृद्धोनिय
तःसंयतेंद्रियः ८ तत्राश्रमपदंधीमानभिगम्यसपार्थिवः आससादाथराजर्षिःशतयूपंमनीषिणं
९ सहिराजामहानासीत्केकयेषुपरंतप सपुत्रंमनुजेश्वर्येनिवेश्यवनमाविशत् १० तेनासौस
हितोराजाययौव्यासाश्रमंप्रति तत्रैनंविधिवद्राजाप्रत्यगृह्णात्कुरूद्वह ११ सदीक्षांतत्रसंप्राप्य
राजाकौरवनंदनः शतयूपाश्रमेतस्मिन्निवासमकरोत्तदा १२ तस्मैसर्वंविधिंराजन्राजाचाख्यौम
हामतिः आरण्यकंमहाराजव्यासस्यानुमतेतदा १३ एवंसतपसाराजाधृतराष्ट्रोमहामनाः
योजयामासचात्मानंतांश्चाप्यनुचरांस्तदा १४ तथैवदेवीगांधारीवल्कलाजिनधारिणी कुंत्या
सहमहाराजसमानव्रतचारिणी १५ कर्मणामनसावाचाचक्षुषाचैवतेनृप सन्नियम्येंद्रियग्रा
ममास्थितेपरमंतपः १६ त्वगस्थिभूतःपरिशुष्कमांसोजटाजिनीवल्कलसंवृतांगः सपार्थिव
ना॰ स्तत्रतपश्चचारमहर्षिवत्तीव्रमपेतमोहः १७ क्षत्ताचधर्मार्थविदग्र्यबुद्धिःससंजयस्तंनृपतिंसदा
रं उपाचरद्घोरतपोजितात्मातदाकृशोवल्कलचीरवासाः १८ आश्रमवासिकेपर्वणि १४ वेशेः ततः
स्तेमुनिश्रेष्ठाराजानंद्रष्टुमभ्ययुः नारदःपर्वतश्चैवदेवलश्चमहातपाः १ द्वैपायनःसशिष्यश्च
सिद्धाश्चान्येमनीषिणः शतयूपश्चराजर्षिर्वृद्धःपरमधार्मिकः २ तेषांकुंतीमहाराजपूजांचक्रेय

श्री॰
१

शाविति तेचापितनुयुक्तस्मास्तापमाः परिवर्षया ३ तत्रधर्म्याः कथास्तात चक्रुस्ते परमर्षयः रमा
यंतो महात्मानेपतराष्ट्रं जनाधिपं ४ कथांतरे तु कस्मिंश्चिद्देवर्षिर्नारदस्ततः कथामिमाम
कथयत्सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ५ नारद॰ केकयाधिपतिः श्रीमान्राजासीदकुतोभयः सहस्रचि
त्यइत्युक्तः शतयूपपितामहः ६ सपुत्रे राज्यमासज्य ज्येष्ठे परमधार्मिके सहस्रचित्यो धर्मात्मा
विवेश वनं नृपः ७ सगत्वा तपसः पारं दीप्तस्य स नराधिपः पुरंदरस्य संस्थानं प्रतिपेदे महा[illegible] युधि: ८

दृष्ट्वा पूर्वैः स्तव हुधोरा
जन्यं पतन्नाम यथा मह
द्रसदने राजा नव सा दृष्ट
हि न्निवः ९ तथैवा शैल
तथा राजा भगदत्तपिता
महः ८

तनौ बलेनैव नृपो महेंद्रसदनं गतः १० तथा पृषध्रो राजासीद्राजन्वज्रधरोपमः सचापि तपसा
प्राप्तो नाकपृष्ठमितो नृपः ११ अस्मिन्नरण्ये नृपति स्तपस्तप्त्वा दिवंगतः १२ शशलोमा च राजा
सीद्राजन्परमधार्मिकः सम्यगस्मिन्वने तप्त्वा ततो दिवमवाप्नुवान् १४ द्वैपायनप्रसादाच्च त्वमपी
दं तपोवनं राजन्नवाप्य दुष्प्रापां गतिमग्र्यां गमिष्यसि १५ त्वं चापि राजशार्दूल तपसोंते श्रिया॰
वृतः गांधारीसहितो गंता गतिं तेषां महात्मनां १६ पांडुः स्मरति नित्यं च बलहंतुः समीपगः त्वां
सदैव महाराज श्रेयसा स च योक्ष्यति १७ तव शुश्रूषया चैव गांधार्याश्च यशस्विनी भर्तुः सलोक
तामेषा गमिष्यति वधूस्तव १८ युधिष्ठिरस्य जननी सहि धर्मः सनातनः वयमेतत्प्रपश्यामो नृ
पते दिव्यचक्षुषा १९ प्रवेक्ष्यति महात्मानं विदुरश्च युधिष्ठिरं संजयस्तदनुध्यानादितः स्वर्गम
वाप्स्यति २० वैशं॰ एतच्छ्रुत्वा कौरवेंद्रो महात्मा सार्धं पत्न्या प्रीतिमान्संबभूव विज्ञाय वाक्यं नारदस्य ८

प्रशस्य वेदैश्चांचातुलांनारदाय २१ ततः सर्वे नारदं विप्रसंघाः संपूजयामासुरतीव राजन् राज्ञः प्रीत्या
युधिष्ठिरस्य तेवै पुनः पुनः संप्रहृष्टास्तदानीं २२ वैशं० नारदस्ततस्तांकां शशंसुर्द्विजसत्तमाः श्रात
वणस्तु राजर्षिर्नारदं वाक्यमब्रवीत् २३ अहो भगवता श्रद्धा कुरुराजस्य बर्धिता सर्वस्य च जनस्या
म॰ स्य चैवमहाद्युते २४ अस्ति काचिद्विवक्षा तु तां मे निगदतः शृणु युधिष्ठिर प्रतिजल्पं देवर्षे
लोकपूजित २५ सर्वज्ञं त्वं तत्त्वज्ञो भवान्दिव्येन चक्षुषा पृष्टः पश्यसि विप्रर्षे गतीर्या विवि
धान्नृणां २६ उक्तावान्नृपतीनां त्वं महेन्द्रस्य सलोकता न त्वस्य नृपतेर्लोकाः कथितास्ते महामुने
२७ स्थानमप्यस्य नृपतेः श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो त्वत्तः कीदृक्कदाचेति तन्ममाख्याहि तत्त्वतः २८ ए
वमुक्तो नारदस्तेन वाक्यं सर्वमनोनुगं आजहार सभामध्ये दिव्यदर्शी महातपाः २९ नारद उवा
यद्दृष्ट्या शक्रसदो गत्वा शक्रं शचीपतिं दृष्टवानस्मि राजर्षे तत्र पाण्डुं नराधिपं ३० तद्वै युधि
ष्ठिर स्वकथा मम भवन्नृप तपसा दुष्करस्यास्य यदयं तप्यते तपः ३१ तत्राहमिदमश्रौषं शक्रस्य
वदतः स्वयं वर्षाणि त्रीणि शिष्टानि राज्ञोस्य परमायुषः ३२ ततः कुवेरभवने गान्धारीसहितो
नृपः प्रयाता धृतराष्ट्रोयं राजराजाभिसत्कृतः ३३ कामगेन विमानेन दिव्याभरणभूषितः ऋषिपु
त्रो महाभागस्तपसा दग्धकिल्बिषः ३४ संचरिष्यति लोकांश्च देवगन्धर्वरक्षसां स्वच्छन्देनेति धर्मा
त्मा यन्मां त्वमनुपृच्छसि ३५ देवगुह्यमिदं प्रीत्या मया वः कथितं महत् भवन्तो हि श्रुतधनास्तपसा

श्री० हतकिल्बिषाः १६ वैशंपायन उ० इतितस्यवचः श्रुत्वादेवर्षेर्मधुरंवचः सर्वेसुमनसःप्रीताबभूवुः।
१८ सचपार्थिवः १७ एवंकथाभिरन्वास्यधृतराष्ट्रंमनीषिणः विप्रजग्मुर्यथाकामंतेसिद्धगतिमा
स्थिताः १८ आश्रमवासिकेपर्वणि १ वैशंपा० वनंगतेकौरवेंद्रेदुःखशोकसमन्विताः बभूवुः
पांडवाराजन्मातृशोकेनचान्विताः १ तथापौरजनःसर्वःशोचन्नास्तेजनाधिपं कुर्वाणाश्चक
थास्तत्रब्राह्मणानृपतिंप्रति २ कथंनुराजावृद्धःसवनेवसतिनिर्जने गांधारीचमहाभागा
साचकुंतीपृथाकथं ३ सत्वोर्हःसहितराजर्षिस्सुखोचितहनंमहत्किमवस्थःसमासाद्य
प्रज्ञाचक्षुर्हतात्मजः ४ सुदुष्करंकृतवतीकुंतीपुत्रानपश्यती राजश्रियंपरित्यज्यवनं
वासमरोचयत् ५ विदुरःकिमवस्थश्चभ्रातुःशुश्रूषणात्मवान् सचगावल्गणिर्धीमान्
नृपपिंडानुपालकः ६ आकुमारंचपौरास्तेचिंताशोकसमाहताः तत्रतत्रकथाश्चक्रुःसमासा
द्यपरस्परं ७ पांडवाश्चैवतेसर्वेभृशंशोकपरायणाः शोचंतोमातरंवृद्धामूषुर्नातिचिरंपु
रे ८ तथैववृद्धंपितरंहतपुत्रंजनेश्वरं गांधारींचमहाभागांविदुरंचमहामतिं ९ तेषांबभूव
संप्रीतिस्तास्तांविचिंतयतांतदा नराज्येनचनारीषुनवेदाध्ययनेषुच १० परंनिर्वेदमगमंश्चिंतयं
तोनराधिपं तंचज्ञातिवधंघोरंसंस्मरंतःपुनःपुनः ११ अभिमन्योश्चबालस्यविनाशंरणमूर्ध
नि कर्णस्यचमहाबाहोःसंग्रामेष्वपलायिनः १२ तथैवद्रौपदेयानामन्येषांसुहृदामपि वधं १८

संस्मृत्य ते वीराणां नातिप्रमनसोऽभवन् १३ हतप्रवीरां पृथिवीं हतरत्नां च भारत सदैव चिंतयंतस्ते न
शर्म चोपलेभिरे १४ द्रौपदी हतपुत्रा च सुभद्रा चैव भामिनी नातिप्रीतियुते देव्यौ तदास्तामप्रहृष्टव
द्या° त् १५ वैराट्यास्तनयं दृष्ट्वा पितरं ते परीक्षितं धारयंति स्म ते प्राणांस्तव पूर्वपितामहाः १६ आश्र
मवासिके पर्वणि ३ वैशं° एवं ते पुरुषव्याघ्राः पांडवा मातृनंदनाः स्मरंतो मातरं वीरा बभूवुर्भृ
शदुःखिताः १ ये राजकार्येषु पुरा व्यासक्ता नित्यशोऽभवन् ते राजकार्याणि तदा नाकार्षुः सर्वतः
पुरे २ प्रविष्टा इव शोकेन नाभ्यनंदंत किंचन संभाष्यमाणा अपि ते न किंचित्प्रत्यपूजयन् ३ ते
स वीरा दुर्धर्षा गांभीर्ये सागरोपमाः शोकोपहतविज्ञाना नष्टसंज्ञा इवाभवन् ४ अचिंतयंश्च
जननीं ततस्ते पांडुनंदनाः कथं नु वृद्धमिथुनं वहत्यति कृशा पृथा ५ कथं च स महीपालो हतपुत्रो
निराश्रयः पत्न्या सह वसत्येको वने श्वापदसेविते ६ सा च देवी महाभागा गांधारी हतबांधवा पतिमं
धं कथं वृद्धमन्वेति विजने वने ७ एवं तेषां कथयतामौत्सुक्यमभवत्तदा गमने चाभवद्बुद्धिर्धृतरा
ष्ट्रदिदृक्षया ८ सहदेवस्तु राजानं प्रणिपत्येदमब्रवीत् अहो मे भवतो दृष्टं हृदयं गमनं प्रति ९ न
हि त्वां गौरवेणाहमशकं वक्तुमंजसा गमनं प्रति राजेंद्र तदिदं समुपस्थितं १० दिष्ट्या द्रक्ष्यामि तां कुंतीं
वर्तयंतीं तपस्विनीं जटिलां तापसीं वृद्धां कुशकाशपरिक्षतां ११ प्रासादहर्म्यसंवृद्धामसंत सुखभा

आ.
२

गिनीं कदा तु जननीं श्रांतां द्रक्ष्यामि भृशदुःखितां १२ अनित्यास्त्वेवमर्त्यानां गतयो भरतर्षभ कुंती राजस
तां पुत्र वसत्यसुखिता वने १३ सहदेववचः श्रुत्वा द्रौपदी योषितां वरा उवाच देवी राजानमभिपूज्या
भिनंद्य च १४ कदा द्रक्ष्यामि तां देवीं यदि जीवति सा पृथा जीवंत्या ह्यद्य मे प्रीतिर्भविष्यति जनाधिप १५
एषा तेस्तु मतिर्नित्यं धर्मे ते रमतां मनः यो ह्यत्वमस्मान्राजेंद्र श्रेयसा योजयिष्यसि १६ अग्रपादस्थि
तं चेमं विद्धि राजन्वधूजनम् कांक्षंतं दर्शनं कुंत्या गांधार्याः श्वशुरस्य च १७ इत्युक्तः स नृपो देव्या
द्रौपद्या भरतर्षभ सेनाध्यक्षान्समानाय्य सर्वानिदमुवाच ह १८ निर्यातयत मे सेनां प्रभूतरथकुं
जरां द्रक्ष्यामि वनसंस्थं च धृतराष्ट्रं महीपतिं १९ स्त्र्यध्यक्षांश्चाब्रवीद्राजा यानानि विविधानि मे स
ज्जी क्रियंतां सर्वाणि शिबिकाश्च सहस्रशः २० शकटापणवेशाश्च कोषः शिल्पिन एव च निर्यांतु
कोषपालाश्च कुरुक्षेत्राश्रमं प्रति २१ यश्च पौरजनः कश्चिद्द्रष्टुमिच्छति पार्थिवं अनावृतः सुवि
हितः स च यातु सुरक्षितः २२ सूदाः पौरोगवाश्चैव सर्वं चैव महानसं विविधं भक्ष्यभोज्यं च शकटै
र्ह्रियतां मम २३ प्रयाणं घुष्यतां चैव श्वोभूत इति मा चिरं क्रियतां पथि चाप्यद्य वेश्मानि विविधा
नि च २४ एवमाज्ञाप्य राजा स भ्रातृभिः सह पांडवः श्वोभूते निर्ययौ राजन्सस्त्रीवृद्धपुरःसरः २५
स बहिर्दिवसानेव जनौघं परिपालयन् न्यवसन्नृपतिः पंच ततो गच्छद्वनं प्रति २६ आश्रम

२१

वासिकेपर्वणि ॥ वैशं॰ अज्ञापयामासततःसेनांभरतसत्तमः अर्जुनप्रमुखैर्गुप्तांलोकपालोपमै
र्नरैः १ योगोयोगइतिप्रीत्याततःशब्दोमहानभूत् क्रोशतांसादिनांतत्रयुज्यतामितिभारत २ के
चिद्यानैर्नराजग्मुःकेचिदश्वैर्महाजवैः कांचनैश्चरथैःकेचित्ज्वलितज्वलनोपमैः ३ गजे
न्द्रैश्चतथैवान्येकेचिदुष्ट्रैर्नराधिप पदातिनस्तथैवान्येनखरप्रासयोधिनः ४ पौरजानपदाश्चै
वयानैर्बहुविधैस्तथा अन्वयुःकुरुराजानंधृतराष्ट्रदिदृक्षवः ५ संस्तूयमानोबहुभिःसूत
मागधबंदिभिः पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि रथानीकेनमहतानिर्जगामकुरूद्वहः
८ गजैश्चाचलसंकाशैर्भीमकर्मावृकोदरः सज्जयंत्रायुधोपेतैःप्रययौपवनात्मजः ९ माद्रीपु
त्रावपितथाहयारोहौसुसंवृतौजग्मतुःशीघ्रगमनौसन्नद्धकवचध्वजौ १० अर्जुनश्चमहातेजा
रथेनादित्यवर्चसा वशीश्वेतैर्हयैर्युक्तैर्दिव्यैरन्वगमन्नृपं ११ द्रौपदीप्रमुखाश्चापिस्त्रीसंघाः
शिबिकायुताः स्त्र्यध्यक्षयुक्ताःप्रययुर्विसृजंतोमितंवसु १२ समृद्धनररथाश्वंवेणुवीणानुना
दितं शुशुभेपांडवंसैन्यंतत्तदाभरतर्षभ १३ नदीतीरेषुरम्येषुसरःसुचविशांपते वासान्कृत्वा सा॰
क्रमेणाथजग्मुस्तेकुरुपुंगवाः १४ युयुत्सुश्चमहातेजाधौम्यश्चैवपुरोहितः युधिष्ठिरस्यवचना
त्पुरगुप्तिंप्रचक्रतुः १५ ततोयुधिष्ठिरोराजाकुरुक्षेत्रमवातरत् क्रमेणोत्तीर्ययमुनांनदींपरमपा

आ·
२०·

वर्तिनीं १९ सददर्शाश्रमंदूराद्राजर्षेस्तस्यधीमतः शतयूपस्यकौरव्यधृतराष्ट्रस्यचैवह २० ततःप्रमुदि
तःसर्वोजनस्तद्वनमंजसा विवेशसमहानादैरापूर्यभरतर्षभ २१ आश्रमवासिकेपर्वणि २३ वैशं·
ततस्तेपांडवादूरादवतीर्यपदातयः अभिजग्मुर्नरपतेराश्रमंविनयानताः १ सचयोधजनःसर्वो
येचराष्ट्रनिवासिनः स्त्रियश्चकुरुमुख्यानांपद्भिरेवान्वयुस्तदा २ आश्रमंतेततोजग्मुर्धृतराष्ट्र
स्यपांडवाः शून्यंमृगगणाकीर्णंकदलीवनशोभितं ३ ततस्तत्रसमाजग्मुस्तापसानियतव्र
ताः पांडवानागतान्द्रष्टुंकौतूहलसमन्विताः ४ तानपृछत्ततोराजाक्वासौकौरववंशभृत् पिता
ज्येष्ठोगतोस्माकमितिवाष्पपरिप्लुतः ५ तेतमूचुस्ततोवाक्यंयमुनामवगाहितुं पुष्पाणामु
दकुंभस्यचार्थेगतइतिप्रभो ६ तैराख्यातेनमार्गेणततस्तेजग्मुरंजसा ददृशुश्चाविदूरेतान्स
र्वानथपदातयः ७ ततस्तेसत्वराजग्मुःपितुर्दर्शनकांक्षिणः सहदेवस्तुवेगेनप्राधावद्यत्रसा
पृथा ८ ससुस्वरंरुरोदधीमान्मातुःपादावुपस्पृशन् साचवाष्पाकुलमुखीददर्शदयितंसुतं
९ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यसमुन्नाम्यचपुत्रकं गांधार्याःकथयामाससहदेवमुपस्थितं १० अनं
तरंचराजानंभीमसेनमथार्जुनं नकुलंचपृथादृष्ट्वात्वरमाणोपचक्रमे ११ साह्यग्रेगछतितं
योर्दंपत्योर्हतपुत्रयोः कर्षंतीतौततस्तेतांदृष्ट्वासंन्यपतन्भुवि १२ राजातान्स्वरयोगेनस्पर्शे २०

नेवमहामना प्रत्यभिज्ञायमेधावीसमाश्वसयतप्रभुः १३ ततस्तेवाष्पमुत्सृज्यगांधारीसहितंनृपं
उपतस्थुर्महात्मानोमातरंचयथाविधि १४ सर्वेषांतोयकलशान्जगृहुस्तेस्वयंतदा पांडवाल्लब्ध
संज्ञास्तेमात्रा[illegible]श्वासिताःपुनः १५ तथानार्योनृसिंहानांसोवरोधजनस्तदा पौरजानपदाश्चैवद
दृशुस्तंजनाधिपं १६ निवेदयामासतदाजनंतंनामगोत्रतः युधिष्ठिरोनरपतिःसचैनंप्रत्यपूजयत्
१७ सतैःपरिवृतोमेनेहर्षवाष्पाविलेक्षणः राजात्मानंगृहगतंपुरेवगजसाह्वये १८ अभिवादितो
वधूभिश्चकृष्णाद्याभिःसपार्थिवः गांधार्यासहितोधीमान्कुंत्याचप्रत्यनंदत १९ ततश्चाश्रममुपा
गच्छत्सिद्धचारणसेवितं दिदृक्षुभिःसमाकीर्णंनभस्तारागणैरिव २० आश्रमवासिकेपर्वणि वै
शं० सतैःसहनरव्याघ्रैर्भ्रातृभिर्भरतर्षभ राजारुचिरपद्माक्षैरासांचक्रेतदाश्रमे १ तापसैश्चमहाभा
गैर्नानादेशसमागतैः द्रष्टुंनृपतेःपुत्रान्पांडवान्पृथुवक्षसः २ तेब्रुवन्ज्ञातुमिच्छामःकतमोत्रयुधि
ष्ठिरः भीमार्जुनौयमौचैवद्रौपदीचयशस्विनी ३ तानाचख्यौतदासूतःसर्वांस्तानभिनामतः संजयो
द्रौपदींचैवसर्वाश्चान्याःकुरुस्त्रियः ४ संजयउवाच यएषजांबूनदशुद्धगौरतनुर्महासिंहइव
प्रवृद्धः प्रचंडघोणःपृथुदीर्घनेत्रस्ताम्रायताक्षःकुरुराजएषः ५ अयंपुनर्गजयूथपाभःसिंहोन्नतां
सोगजखेलगामी पद्मायताक्षोर्जुनएषवीरः ७ कुंतीसमीपेपुरुषोत्तमौतयमाविमौविष्णुमहेंद्र

पुनर्मत्तगजेंद्रगामी
प्रतप्तचामीकरशुद्ध
गौरः पृथ्वायतांसः
पृथुदीर्घबाहुर्वृकोद
रःपश्यतपश्यतेमं ६
यस्त्वेषपार्श्वेस्यमहाध
नुष्मान्श्यामोयुवावारणयूथपाभः

श्रा० कल्पौ मनुष्यलोके सकले समोस्ति तयोर्न रूपेन बलेन शीले ८ इयं पुनः पद्मदलायताक्षी मध्यंवयः
किंचिदिव स्पृशंती नीलोत्पलाभा सुरदेवतेव कृष्णा स्थिता मूर्तिमतीव लक्ष्मीः ९ अस्यास्तु पार्श्वे
५ कनकोत्तमाभा येषा प्रभा मूर्तिमतीव सौमी मध्येस्थिता सा भगिनी द्विजाग्र्या चक्रायुधस्याप्रति
मस्य तस्य १० इयं च जांबूनदशुद्धगौरी पार्थस्य भार्या भुजगेंद्रकन्या चित्रांगदा चैव नरेंद्रकन्या येषा
सवर्णाग्रमधूकपुष्पैः ११ इयं स्वसा राजचमूपतेश्च प्रवृद्धनीलोत्पलदामवर्णा पस्पर्ध कृष्णेन स
दा नृपो यो वृकोदरस्यैष परिग्रहाग्र्यः १२ इयं च राज्ञो मगधाधिपस्य सुता जरासंध इति श्रुतस्य य
वीयसा माद्रवतीसुतस्य भार्या मता चंपकदामगौरी १३ इयं तु [illegible] गौरी येषापरासन्न इंदीवरश्यामतनुः स्थितानु
महीतले च भार्या मता माद्रवतीसुतस्य ज्येष्ठस्य सेयं कमलायताक्षी १४ इयं तु निष्टप्तसुवर्ण
गौरी राज्ञो विराटस्य सुता सपुत्रा भार्याभिमन्योर्निहतो रणे यो द्रोणादिभिस्तैर्विरथो रथस्थैः १५
एतास्तु सीमंतशिरोरुहा याः शुक्लोत्तरीया नरराजपत्न्यः राज्ञोस्य वृद्धस्य परेशताख्याः स्नुषा वि
वीरा हतपुत्रनाथाः १६ एता यथामुख्यमुदाहृता वो ब्राह्मण्यभावादृजुबुद्धिसत्वाः सर्वा भवद्भिः प
रिपृच्छ्यमाना नरेंद्रपत्न्यः सुविशुद्धसत्वाः १७ वैशं० एवं स राजा कुरुवृद्धवर्यः समागतस्तैर्नरदेवपुत्रैः २१
पप्रच्छ सर्वं कुशलं तदानीं गतेषु सर्वेष्वथ तापसेषु १८ योधेषु चाश्रममंडलं तं मुक्त्वा निविष्टे

पुविमुच्यपदं स्त्रीवृद्धबालेचसुसंनिविष्टेयथार्हतस्तान्कुशलान्यपृच्छत ११ आश्रमवासिके प
र्वणि २५ धृतरा॰ युधिष्ठिरमहाबाहोकच्चित्त्वंकुशलीह्यसि सहितोभ्रातृभिः सर्वैःपौरजानपदैस्त
था १ येचत्वामनुजीवंतिकच्चित्तेपिनिरामयाः सचिवाभृत्यवर्गाश्चगुरवश्चैवतेन्नृप २ कच्चित्तेपि ४
निरातंकावसंतिविषयेतव कच्चिद्वर्तसिपौराणींवृत्तिंराजर्षिसेवितां ३ कच्चिद्दायाननुच्छिद्यको
शस्तेभिप्रपूर्यते अरिमध्यस्थमित्रेषुवर्तसेचानुरूपतः ४ ब्राह्मणानग्रहारैर्वायथावदनुपश्य
सि कच्चित्तेपरितुष्यंतिशीलेनभरतर्षभ ५ शत्रवोपिकुतःपौराभृत्यावास्वजनोपिवा कच्चि
द्यजसिराजेंद्रश्रद्धावान्पितृदेवताः ६ अतिथीनन्नपानेनकच्चिदर्चसिभारत कच्चिन्नयप
थे विप्राः स्वकर्मनिरतास्तव ७ क्षत्रियावैश्यवर्गावाशूद्रावापिकुटुंबिनः कच्चित्स्त्रीबा
लवृद्धंतेनशोचतिनयाचते ८ जामयःपूजिताःकच्चित्तवगेहेनरर्षभ कच्चिद्राजर्षिवंशोयंत्वा
मासाद्यमहीपतिं ९ यथोचितंमहाराजयशसानावसीदति वैशं॰ इत्येवंवादिनंतंसन्यायवि
त्प्रत्यभाषत कुशलप्रश्नसंयुक्तंकुशलोवाक्यकर्मणि १० युधिष्ठिर॰ कच्चित्तेवर्धतेराजंस्तपोद
मशमश्रुते अपिमेजननीचेयंशुश्रूषुर्विगतक्लमा ११ अप्यास्याःसफलोराजन्वनवासोभवि
ष्यति इयंचमाताज्येष्ठामेशीतवाताध्वकर्षिता १२ घोरेणतपसायुक्तादेवीकच्चिन्नशोचति ह

आ०
२२ तान्त्रतान्महावीर्यांस्तत्रधर्मपरायणान् १३ नापश्यायतिवाकश्चित्सम्यापक्कृतःसदा कृशावासो
विदुरोराजन्नेमंपश्यामहेवयं १४ संजयःकुशलीचायंकच्चिन्नुतपसिस्थितः वैशं० इत्युक्तःप्रत्यु
वाचेदंधृतराष्ट्रोजनाधिपं कुशलीविदुरःपुत्रतपोघोरंसमाश्रितः १५ वायुभक्षोनिराहारःकृशो ८०
धमनिसंततः कदाचिद्दृश्यतेविप्रैःशून्येस्मिन्काननेक्वचित् इत्येवंब्रुवतस्तस्यजटीवीटामुखः
कृशः दिग्वासामलदिग्धांगोवनरेणुसमुक्षितः १७ दूरादालक्षितःक्षत्ताजनाख्यातोमहीपतेः
निवर्तमानःसहसाराजन्दृष्ट्वाश्रमंप्रति १८ तमन्वधावन्नृपतिरेकएवयुधिष्ठिरःप्रविशंतं
वनंघोरंलक्ष्यालक्ष्यंक्वचित्क्वचित् १९ भोभोविदुरराजाहंदयितस्तेयुधिष्ठिरः इतिब्रुवन्नरप
तिस्तंयत्नादभ्यधावत २० ततोविविक्तएकांतेतस्थौबुद्धिमतांवरः विदुरोवृक्षमाश्रित्यकेचि
त्तत्रवनांतरे २१ तंराजाक्षीणभूयिष्ठमाकृतीमात्रसूचितं अभिजज्ञेमहाबुद्धिंमहाबुद्धिर्युधि
ष्ठिरः २२ युधिष्ठिरोहमस्मीतिवाक्यमग्रतःस्थितः विदुरस्यश्रवेराजातंचप्रत्यभ्यपूजयत् २३
ततःसोनिमिषोभूत्वाराजानंतमुदैक्षत संयोज्यविदुरस्तस्मिन्दृष्टिंदृष्ट्यासमाहितः २४ विवेश
विदुरोधीमान्गात्रैर्गात्राणिचैवह प्राणान्प्राणेषुचदधदिंद्रियेषुतथेंद्रियं २५ संयोगबलमा २२
स्थायविवेशनृपतेस्तनं विदुरोधर्मराजस्यतेजसाप्रज्वलन्निव २६ विदुरस्यशरीरंतत्तथैवस्तब्ध

लोचने कृत्वास्थितं तदा राजा ददर्श गतचेतनं २६ बलवन्तं तथात्मानं मेने बहुगुणं तदा धर्मराजो
महातेजास्तच्च सस्मार पाण्डवः २७ पौराणमात्मनः सर्वं विद्यावान्स विशाम्पते योगधर्मं महातेजा व्या
सेन कथितं यथा २८ धर्मराजश्च तत्रैनं संचस्कारयिषुस्तदा दग्धुकामो भवद्विद्वानथ वागभ्यभा
षत २९ भोभो राजन्न दग्धव्यमेतद्विदुरसंज्ञकं कलेवरमिहैवं ते एष धर्मः सनातनः ३० लोकाः
सान्तानिका नाम भविष्यन्त्यस्य भारत यतिधर्ममवाप्तो सौ नैष शोच्यः परंतप ३१ इत्युक्तो धर्मराजः
स विनिवृत्य ततः पुनः राज्ञो वैचित्रवीर्यस्य तत्सर्वं प्रत्यवेदयत् ३२ ततः स राजा द्युतिमांस्ते च स
र्वे जनस्तदा भीमसेनादयश्चैव परं विस्मयमागताः ३३ तच्छ्रुत्वा प्रीतिमान् राजा भूत्वा धर्मजम
ब्रवीत् अपो मूलं फलं चैव ममेदं प्रतिगृह्यतां ३४ यदन्नो हि नरो राजंस्तदन्नोस्यातिथिः स्मृतः इत्युक्तः
स तथेत्येवं प्राह धर्मात्मजो नृप ३५ फलं मूलं च बुभुजे राज्ञा दत्तं महानुजः ततस्ते वृक्षमूलेषु
कृतवासपरिग्रहाः ३६ तां रात्रिमवसन्सर्वे फलमूलजलाशनाः आश्रमवासिके पर्वणि २६ वैशं
ततस्तु राजन्नेतेषामाश्रमे पुण्यकर्मणां शिवा नक्षत्रसंपन्ना सा व्यतीयाय शर्वरी १ ततस्तत्र
कथाश्चासंस्तेषां धर्मार्थलक्षणाः विचित्रपदसंचारा नानाश्रुतिभिरन्विताः २ पाण्डवास्त्वभि
तो मातुर्धरण्यां सुषुपुस्तदा उत्सृज्य तु महार्हाणि शयनानि नराधिप ३ यदाहारोभवद्राजा धृतरा
ष्ट्रो महामनाः तदाहारा नरवीरास्ते न्यवसंस्तां निशां तदा ४ व्यतीतायां तु शर्वर्यां कृतपौर्वाह्णिक

श्रा क्रियः भ्रातृभिः सहितो राजा ददर्शाश्रममंडलं ५ सांतःपुरपरीवारः सभृत्यः सपुरोहितः यथासुखं च भि
श्रोहृष्टोऽभ्यगात् धृतराष्ट्राश्रमं नृप तया ६ ददर्श तत्र वेदीश्च संप्रज्वलितपावकाः कृता[?]षेकैर्मुनिभिर्हुताग्नि
२२ भिरुपस्थिताः ७ वानेयपुष्पनिकरैराज्यधूमोद्गमैरपि ब्राह्मेण वपुषा युक्ता युक्ता मुनिगणैस्त
ताः ८ मृगयूथैरनुद्विग्नैस्तत्र तत्र समाश्रितैः अशंकितैः पक्षिगणैः प्रगीतैरिव च प्रभो ९ केका
भिर्नीलकंठानां दात्यूहानां च कूजितैः कोकिलानां कुहूरवैः स्वरैः श्रुतिमनोहरैः १० प्राधीतद्वि
जघोषैश्च क्वचित्क्वचिदलंकृतं फलमूलसमाहारैर्महद्भिश्चोपशोभितं ११ ततः स राजा प्रददौ
तापसार्थमुपाहृतान् कलशान्कांचनांस्ताम्रांस्तथैवोदुंबरानपि १२ अजिनानि प्रवेणीश्च स्रुक्स्रु
वं च महीपतिः कमंडलूंश्च स्थालीश्च पिठराणि च भारत १३ भाजनानि च लोहानि पात्रीश्च विवि
धा नृप यद्यदिच्छति यावच्च यच्चान्यदपि भाजनं १४ एवं स राजा धर्मात्मा परीत्याश्रममंडलं वसु
विश्राण्य तत्सर्वं पुनरायान्महीपतिः १५ कृताह्निकं च राजानं धृतराष्ट्रं महीपतिं ददर्शासीनम
व्यग्रं गांधारीसहितं तदा १६ मातरं चाविदूरस्थां शिष्यवत्प्रणतां स्थितां कुंतीं ददर्श धर्मात्मा शि
ष्टाचारसमन्वितां १७ स तमभ्यर्च्य राजानं नाम संश्राव्य चात्मनः निषीदेत्यभ्यनुज्ञातो बृस्यामुप
विवेश ह १८ भीमसेनादयश्चैव पांडवा भरतर्षभ अभिवाद्योपसंगृह्य निषेदुः पार्थिवाज्ञया १९
स तैः परिवृतो राजा शुशुभेतीव कौरवः बिभ्रद्ब्राह्मीं श्रियं दीप्तां देवैरिव बृहस्पतिः २० तथा तेषूप २२

विष्टेषु समाजग्मुर्महर्षयः शतयूपप्रभृतयः कुरुक्षेत्रनिवासिनः २१ व्यासश्च भगवान्विप्रो देवर्षि
गणसेवितः वृतः शिष्यैर्महातेजा दर्शयामास पार्थिवं २२ ततः स राजा कौरव्यः कुंतीपुत्रश्च वीर्यवान्
भीमसेनादयश्चैव प्रत्युत्थायाभ्यवादयन् २३ समागतस्ततो व्यासः शतयूपादिभिर्वृतः धृतरा
ष्ट्रं महीपालमास्यतामित्यभाषत २४ वरं तु विष्टरं कौश्यं कृष्णाजिनकुशोत्तरं प्रतिपेदे तदा व्यास
स्तदर्थमुपकल्पितं २५ ते च सर्वे द्विजश्रेष्ठा विष्टरेषु समंततः द्वैपायनाभ्यनुज्ञाता निषेदुर्विपुलौ
जसः २६ आश्रमवासिके पर्वणि वेशो ततः समुपविष्टेषु पांडवेषु महात्मसु व्यासः सत्य
वतीपुत्र इदं वचनमब्रवीत् १ धृतराष्ट्र महाबाहो कच्चित्ते वर्द्धते तपः कच्चिन्मनस्ते प्रीणाति व
नवासेन नराधिप २ कच्चिद्धृदि न ते शोको राजन्पुत्रविनाशजः कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि सुप्रसन्ना
नि तेनघ ३ कच्चिद्बुद्धिं दृढां कृत्वा चरस्यारण्यकं विधिं कच्चिद्वधूश्च गांधारी न शोकेनाभिभूयते
४ महाप्राज्ञा बुद्धिमती देवी धर्मार्थदर्शिनी आगमापायतत्वज्ञा कच्चिदेषा न शोचति ५ कच्चित्कुं
ती च राजंस्त्वां शुश्रूषत्यनहंकृता या परित्यज्य स्वं पुत्रं गुरुशुश्रूषणे रता ६ कच्चिद्धर्मसुतो राजा
महात्मा सुमहामनाः भीमार्जुनयमाश्चैव कच्चिदेतेपि सांत्विताः ७ कच्चिन्नंदसि दृष्ट्वैतान्कच्चि
त्ते निर्मलं मनः कच्चिच्छुद्धभावोसि जातज्ञानो नराधिप ८ एतद्धि त्रितयं श्रेष्ठं सर्वभूतेषु भारत

दि२

आ॰ निर्विशंतामहाराजमस्यमक्रोधएवच ९ कच्चित्तेनचमोहोस्तिवनवासेनभारत स्ववशोवन्यमन्नंवाउपवा
२४ सोवाभवेत् १० विदितंचापिराजेंद्रविदुरस्यमहात्मनः गमनंविधिनानेनधर्मस्यसुमहात्मनः ११ मां
डव्यशापाद्धिसवैधर्मोविदुरतांगतः महाबुद्धिर्महायोगीमहात्मासुमहामनाः १२ बृहस्पतिर्वादेषु वे॰
शुक्रोवाप्यसुरेषुच नतथाबुद्धिसंपन्नोयथासपुरुषर्षभः १३ तपोबलव्ययंकृत्वासुचिरात्संभृतं त
तदा मांडव्येनर्षिणाधर्मोह्यभिभूतःसनातनः १४ नियोगाद्ब्रह्मणःपूर्वंमयास्वेनबलेनच वैचित्र
वीर्यकेक्षेत्रेजातःससुमहामतिः १५ भ्रातातवमहाराजदेवदेवःसनातनः धारणान्मनसाध्यानाद्यं
धर्मंकवयोविदुः १६ सत्येनसंवर्धयतियोदमेनशमेनच अहिंसयाचदानेनतप्यमानःसना
तनः १७ येनयोगबलाज्जातःकुरुराजोयुधिष्ठिरः धर्मइत्येषनृपतेप्राज्ञेनामितबुद्धिना १८ य
थावह्निर्यथावायुर्यथापःपृथिवीयथा यथाकाशंतथाधर्मइहचामुत्रचस्थितः १९ सर्वग
श्चैवराजेंद्रसर्वंव्याप्यचराचरं दृश्यतेदेवदेवैःससिद्धैर्निर्मुक्तकल्मषैः २० योहिधर्मःसविदुरो
यःसपांडवएषसः सएषराजन्दृश्यस्तेपांडवःप्रेष्यवस्थितः २१ प्रविष्टःसमहात्मानंभ्रातातेबु
द्धिसत्तमः दृष्ट्वामहात्माकौंतेयंमहायोगबलान्वितः २२ त्वांचापिश्रेयसायोक्ष्यतेनचिराद्भरतर्षभ
संशयच्छेदनार्थायप्राप्तंमांविद्धिपुत्रक २३ नकृतंयैःपुराकैश्चित्कर्मलोकेमहर्षिभिः आश्चर्यं २४

ष्टंतंतपसःफलंतद्द्रक्षीयामिवः २४ किमिच्छसिमहीपालमत्तःप्राप्तुमभीप्सितं द्रष्टुंस्प्रष्टुमथश्रोतुंत
त्कर्तास्मितवानघ २५ आश्रमवासिकेपर्वणि जनमेजयउ० वानवासंगतेविप्रधृतराष्ट्रेमहीपतौ
सभार्येनृपशार्दूलेवध्वाकुंत्यासमन्विते १ विदुरेचापिसंसिद्धेधर्मराजंव्यपाश्रिते वसत्सुपांडुपुत्रे
षुसर्वेष्वाश्रममंडले २ यत्तदाश्चर्यमितिवैकरिष्यामीत्युवाचह व्यासःपरमतेजस्वीमहर्षिस्तद्वद
मे ३ वनवासेचकौरव्यःकियंतंकालमच्युतः युधिष्ठिरोनरपतिर्न्यवसत्सजनस्तदा ४ किमाहा
राश्चतेतत्रससैन्यान्यवसन्प्रभोः सांतःपुरामहात्मानइतितद्ब्रूहिमेनघ ५ वैशं० तेनुज्ञातास्तदा
राजन्कुरुराजेनपांडवाः विविधान्यन्नपानानिविश्राम्यानुभवंतिते ६ मासमेकंविजह्रुस्तेस
सैन्यांतःपुरावने अथतत्रागमद्व्यासोयथोक्तंतेमयानघ ७ तथाचतेषांसर्वेषांकथाभिर्नृपसंनि
धौ व्यासमन्वासतांराजन्नाजग्मुर्मुनयोपरे ८ नारदःपर्वतश्चैवदेवलश्चमहातपाः विश्वावसुः
स्तुंबुरुश्चचित्रसेनश्चभारत ९ तेषामपियथान्यायंपूजांचक्रेमहातपाः धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातःकुरुरा
जोयुधिष्ठिरः १० निषेदुस्तेततःसर्वेपूजांप्राप्ययुधिष्ठिरात् आसनेष्वथपुण्येषुबर्हिणेषुवरेषुच ११
तेषुतत्रोपविष्टेषुसतुराजामहामतिः पांडुपुत्रैःपरिवृतोनिषसादकुरूद्वहः १२ गांधारीचैवकुं
तीचद्रौपदीसात्वतीतथा स्त्रियश्चान्यास्तथान्याभिःसहोपविविशुस्ततः १३ तेषांतत्रकथादिव्याधर्मि
ष्ठाश्चाभवन्नृप ऋषीणांचपुराणानांदेवासुरविमिश्रिताः १४ ततःकथांतेव्यासस्तंप्रज्ञाचक्षुषमीश्व

आ.
२५
रं गोवाचवदतांश्रेष्ठः पुनरेवसतद्वचः १५ प्रीयमाणोमहातेजाः सर्ववेदविदांवरः विदितंममराजेंद्रय
द्धेहृदिविवर्त्तितं १६ दह्यमानस्यशोकेनतवपुत्रकृतेनवै गांधार्याश्चैवयद्दुःखंहृदितिष्ठतिनित्यदा
१७ कुंत्याश्चयन्महाराजद्रौपद्याश्चहृदिस्थितम् यच्चधारयतेतीव्रंदुःखंपुत्रविनाशजं १८ सुभद्राकृष्ण
भगिनीतच्चापिविदितंमम श्रुतासमागममिदंसर्वेषांवस्ततोनृप १९ संशयच्छेदनायायप्राप्तःकौ
रवनंदन इमेचदेवगंधर्वाःसर्वेचैवमहर्षयः २० पश्यंतुतपसोवीर्यमद्यमेचिरसंभृतं तदुच्य
तांमहाराजकंकामंप्रदिशामिते २१ प्रवणोस्मिवरंदातुंपश्यमेतपसःफलं एवमुक्तःसराजेंद्रोव्या
सेनामितबुद्धिना २२ मुहूर्त्तमिवसंचिंत्यवचनायोपचक्रमे धन्योस्म्यनुगृहीतश्चसफलंजीवितं
ममे २३ यन्मेसमागमोद्येहभवद्भिःसहसाधुभिः अद्यचाप्यवगच्छामिगतिमिष्टामिहात्मनः २४ ष्टामि॥
ब्रह्मकल्पैर्भवद्भिर्यत्समेतोहंतपोधनाः दर्शनादेवभवतांपूतोहंनात्रसंशयः २५ विद्यतेनभयं
चापिपरलोकान्ममानघाः किंतुतस्यसुदुर्बुद्धेर्मंदस्यापनयैर्भृशं २६ दूयतेमेमनोनित्यंस्मरतःपु
त्रगृद्धिनः अपापाःपांडवायेननिकृताःपापबुद्धिना २७ घातिताष्पृथिवीयेनसहयाससनरद्विपा
राजानश्चमहात्मानोनानाजनपदेश्वराः २८ आगम्यममपुत्रार्थेसर्वेमृत्युवशंगताः येतेपितॄंश्चदा
रांश्चप्राणांश्चमनसःप्रियान् २९ परित्यज्यगताःशूराःप्रेतराजनिवेशनं कृथितासंगतिर्ब्रह्मन्मित्रार्थे
येहतामृधे ३० तथैवपुत्रपौत्राणांममयेनिहतायुधि दूयतेमेमनोभीक्ष्णंघातयित्वामहाबलं ३१ भी २५

धं शांतनवं वृद्धं द्रोणं च द्विजसत्तमं ममपुत्रेणमंदेनपापेनसुहृदद्विषा २२ त्वयंनीतंकुलेदीप्तं
पृथिवीराज्यमिच्छता एतत्सर्वमनुस्मृत्यदह्यमानोदिवानिशं २३ नशांतिमधिगच्छामिदुःखशोकस-
माहतः इतिमेचिंतयानस्यपितःशांतिर्नविद्यते २४ वैशंपायन तच्छ्रुत्वाविविधंतस्यराजर्षेःपरि-
देवितं पुनर्नवीकृतःशोकोगांधार्याजनमेजय २५ कुंत्याद्रुपदपुत्र्याश्चसुभद्रायास्तथैवच तासां
चवरनारीणांवधूनांकौरवस्यह २६ पुत्रशोकसमाविष्टागांधारीत्विदमब्रवीत् श्वशुरंबद्धनयना
देवीप्रांजलिरुत्थिता २७ षोडशेमानिवर्षाणिगतानिमुनिपुंगव अस्यराज्ञोहतान्पुत्रान्शोच-
तोनशमोविभो २८ पुत्रशोकसमाविष्टोनिश्वसन्ह्येषभूमिपः नशेतेवसतीःसर्वाधृतराष्ट्रोम-
हामुने २९ लोकानन्यान्समर्थोसिस्रष्टुंसर्वांस्तपोबलात् किमुलोकांतरगतान्राज्ञोदर्शयितुं
सुतान् ४० इयंचद्रौपदीकृष्णाहतज्ञातिसुताभृशं शोचत्यतीवसर्वासांस्नुषाणांदयितास्नुषा
४१ तथाकृष्णस्यभगिनीसुभद्राभद्रभाषिणी सौभद्रवधसंतप्ताभृशंशोचतिभाविनी ४२ इयंच
भूरिश्रवसोभार्यापरमसंमता भर्तृव्यसनशोकार्ताभृशंशोचतिभाविनी ४३ यस्यास्तुश्वशुरो
धीमान्बाह्लिकःसकुरूद्वहः निहतःसोमदत्तश्चपित्रासहमहारणे ४४ श्रीमतोस्यमहाबुद्धेः
संग्रामेष्वपलायिनः पुत्रस्यतेपुत्रशतंनिहतंयद्रणाजिरे ४५ तस्यभार्याशतमिदंदुःखशोकस

आ॰ माहृतं पुनःपुनःवर्धयानंशोकेराज्ञेममेव च ४६ तेनारंभेणमहतामामुपास्तेमहास्वने येचशूरा
२६ महात्मनःश्वशुरामेमहारथाः ४७ सोमदत्तप्रभृतयोकान्नुतेषांगतिःप्रभो तवप्रसादाद्भगव[...] न्वि॰
शोकोयंमहीपतिः ४८ यथास्याद्भविताचाहंकुंतीचेयंवधूस्तव इत्युक्तवत्यांगांधार्यांकुंतीव्रतकृशा
नना ४९ प्रच्छन्नजातंपुत्रंतंसस्मारादित्यसंनिभं तमृषिर्वरदोव्यासोदूरश्रवण[...]नः ५० अपश्यद्दु दर्शि॰
खितांदेवीमातरंसव्यसाचिनः तामुवाचततोव्यासोयत्तेकार्यंविवक्षितं ५१ तद्ब्रूहित्वंमहाभागेय
न्मेमनसिवर्त्तते श्वशुरायततःकुंतीप्रणम्यशिरसा[...]रा ५२ उवाचवाक्यंसव्रीडंविवृण्वानापुरातनं
५३ आश्रमवासिकेपर्वणि कुंत्युवाच भगवन्श्वशुरोमेसिदैवतस्यापिदैवतं समेदेवातिदेवस्त्वंश्रु
णुसत्यांगिरंमम १ तपस्वीकोपनोविप्रोदुर्वासानाममेपितुः भिक्षामुपागतोभोक्तुंतमहंपर्यतोष
यं २ शौचेनत्वागसस्त्यागैःशुद्धेनमनसातथा कोपस्थानेष्वपिमह[...]कुप्यंनकदाचन ३ सप्रीतो त्वा॰
वरदोमेभूत्कृतकृत्योमहामुनिः अवश्यंतेगृहीतव्यमितिमांसोब्रवीद्वचः ४ ततःशापभयाद्वि
प्रमवोचंपुनरेवतं एवमस्त्वितिचप्राहपुनरेवसमेद्विजः ५ धर्मस्यजननीभद्रेभवित्रीत्वंशुभानने व
शेस्थास्यंतितेदेवायांस्त्वमावाहयिष्यसि ६ इत्युक्त्वांतर्हितोविप्रस्ततोहंविस्मिताभवं नचसर्वास्वव
स्थासुस्मृतिर्मेविप्रणश्यति ७ अथहर्म्यतलस्थानंरविमुद्यंतमीक्षती संस्मृत्यतदृषेर्वाक्यंस्पृहयं २६

तीदिवाकरं ८ स्थिताहं बालभावेन तत्र दोषमबुध्यती अथ देवः सहस्रांशुर्मत्समीपगतोऽभवत् ९
द्विधा कृत्वात्मनो देहं भूमौ च गगनेपि च ततापलोकानेकेन द्वितीयेनागमत्समां १० समामुवाच वे
पंतीं वरं मत्तो वृणीष्वह गम्यतामिति तं चाहं प्रणम्य शिरसावदं ११ समामुवाच तिग्मांशुर्वृथाह्वा
नं न मे क्षमं धक्ष्यामि त्वां च विप्रं च येन दत्तो वरस्तव १२ तमहं रक्षती विप्रं शापादनपकारिणं
पुत्रो मे त्वत्समो देव भवेदिति ततोब्रुवं १३ ततो मां तेजसाविश्य मोहयित्वा च भानुमान् उवाच भ
विता पुत्रस्तवेत्यभ्यगमद्दिवं १४ ततोहमंतर्भवने पितुर्वृत्तांतरक्षिणी गूढोत्पन्नं सुतं बालं जले
कर्णमवासृजं १५ नूनं तस्यैव देवस्य प्रसादात्पुनरेव तु कन्याहमभवं विप्र यथा प्राह स मामृ
षिः १६ स मया मूढया पुत्रो ज्ञायमानोप्युपेक्षितः तन्मां दहति विप्रर्षे यथा सुविदितं तव १७
यदि पापमपापं वा तदेतद्विवृतं मया तं द्रष्टुमिच्छामि भगवन्व्यपनेतुं त्वमर्हसि १८ यच्चास्य राज्ञो
विदितं हृदिस्थं भवतोनघ तं चायं लभतां काममद्यैव मुनिसत्तम १९ इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं व्या
सो वेदविदां वरः साधु सर्वमिदं भाव्यमेवमेतद्यथात्थ मां २० अपराधश्च ते नास्ति कन्याभावं ग
तासि यत् देवाश्चैश्वर्यवंतो वै शरीराण्याविशंति वै २१ संति देवनिकायाश्च संकल्पाज्जनयंति वै वा
चा दृष्ट्या तथा स्पर्शात्संहर्षेणेति पंचधा २२ मनुष्यधर्मे वर्तंत्यास्तव मोहो न विद्यते इति कुंति

आ॰
२

विजानीहि स्थितेतते मानसो ज्वरः २२ सर्वबलवतां पथ्यं सर्वबलवतो शुचि। सर्वबलवतो धर्मः सर्वब
लवतां स्वकं २४ इति श्री आश्रमवासिके पर्वणि २९ व्यासः भद्रे द्रक्ष्यसि गांधारि पुत्रान्भ्रातॄन्सखींस्त
था वधूश्च पतिभिः सार्धं निशि सुप्तोत्थितानिव कर्णं द्रक्ष्यति कुंती च सौभद्रं चापि यादवी द्रौप।
दी पंच पुत्रांश्च पितॄन्भ्रातॄंस्तथैव च २ पूर्वमेवैष हृदये व्यवसायो भवन्मम यदास्मि चोदितो
राज्ञा भवत्या पृथयैव च ३ न ते शोच्या महात्मानः सर्व एव नरर्षभाः क्षत्रधर्मपराः संतस्तथा हि
निधनं गताः ४ भवितव्यमवश्यं तत्सुरकार्यमनिंदिते अवते॰स्ततः सर्वे देवभागा महीतलं रु॰
५ गंधर्वाप्सरसश्चैव पिशाचा गुह्यराक्षसाः तथा पुण्यजनाश्चैव सिद्धा देवर्षयोपि च ६ देवा
श्च दानवाश्चैव तथा देवर्षयोमलाः त एते निधनं प्राप्ताः कुरुक्षेत्ररणाजिरे ७ गंधर्वराज्ञो यो
धीमान्धृतराष्ट्र इति श्रुतः स एव मानुषे लोके धृतराष्ट्रः पतिस्तव ८ पांडुं मरुद्गणा॰द्धिवि। न्वि॰
शिष्टतममच्युते धर्मस्यांशोभवत्क्षत्ता राजा चैव युधिष्ठिरः ९ कलिं दुर्योधनं विद्धि शकुनिं द्वा
परं तथा दुःशासनादीन्विद्धि त्वं राक्षसान्शुभदर्शने १० मरुद्गणाद्भीमसेनं बलवंतमरिं।
दमं विद्धि त्वं तु नरमृषिमिमं पार्थं धनंजयं ११ नारायणं हृषीकेशमश्विनौ यमजौ तथा द्वि
धा कृत्वात्मनो देहमादित्यं तपतां वरं १२ लोकांश्च तापयानं वै विद्धि कर्णं च शोभने यः सवै

२

पार्थं हृतं संहर्षजननं तथा १२ यश्च पांडवदायादो हतः षड्भिर्महारथैः समेतो मरुद्भिः सौभद्रो योगादेवाभव
त्सुधा १४ द्रौपद्या सह संभूतं धृष्टद्युम्नं च पावकात् अग्नेर्भागं शुभं विद्धि राक्षसं तु शिखंडिनं १५ द्रोणपुत्र
मतेर्भागं विद्धि द्रोणिं च रुद्रजं भीष्मं च विद्धि गांगेयं वसुं मानुषतां गतं १६ एवमेते महाप्राज्ञ देवा मानु
ष्यमेत्य हि ततः पुनर्गताः स्वर्गं कृते कर्मणि शोभने १७ यच्च वै हृदि सर्वेषां दुःखमेतच्चिरं स्थितं तद
द्य व्यपनेष्यामि परलोककृतात् भयात् १८ सर्वे भवंतो गच्छंतु नदीं भागीरथीं प्रति तत्र द्रक्ष्यथ तान्सर्वान्ये
हतास्मिन्रणाजिरे १९ वैशंपायनः इति व्यासस्य वचनं श्रुत्वा सर्वो जनस्तदा महता सिंहनादेन गंगा
मभिमुखो ययौ २० धृतराष्ट्रश्च सामात्यः प्रययौ सह पांडवैः सहितो मुनिमुख्यैश्च गंधर्वैश्च सम
मागतैः २१ ततो गंगां समासाद्य क्रमेण स जनार्णवः निवासमकरोत्सर्वो यथाप्रीति यथासुखं २२
राजा च पांडवैः सार्धमिष्टे देशे सहानुगः निवासमकरोद्धीमान्सस्त्रीवृद्धपुरःसरः २३ जगाम तद्दह
श्चापि तेषां वर्षशतं यथा निशां प्रतीक्षमाणानां दिदृक्षूणां च तान्नृपान् २४ अथ पुण्यं गिरिवर
मस्तमभ्यगमद्रविः ततः कृताभिषेकास्ते नैशं कर्म समाचरन् २५ आश्रमवासिके पर्वणि ३१ वैशंपा
ततो निशायां प्राप्तायां कृतसायाह्निकक्रियाः व्यासमभ्यगमन्सर्वे ये चात्र समागताः १ धृतराष्ट्र
स्तु धर्मात्मा पांडवैः सहितस्तदा शुचिरेकमनाः सार्धमृषिभिस्तैरुपाविशत् २ गांधार्या सह नार्य
स्तु सहिताः समुपाविशन् पौरजानपदाश्चापि जनः सर्वो यथावयः ३ ततो व्यासो महातेजाः पुण्ये

भा॰ भागीरथीजलं अवगाह्याजुहावाथसर्वान्लोकान्महामुनिः ४ पांडवानांचयेयोधाःकौरवाणांचस
९८ र्वशः राजानश्चमहाभागानानादेशनिवासिनः ५ ततःसुतुमुलःशब्दोजलांतेजनमेजयप्रादुरासी
द्यथापूर्वंकुरुपांडवसेनयोः ६ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेभीष्मद्रोणपुरोगमाः ससैन्याःसलिलात्तस्मात्सम
त्तस्थुःसहस्रशः ७ विराटद्रुपदौचैवसहपुत्रौससैनिकौ द्रौपदेयाश्चसौभद्रोराक्षसश्चघटोत्कचः।
कर्णदुर्योधनौचैवशकुनिश्चमहारथः दुःशासनादयश्चैवधार्तराष्ट्रामहाबलाः ९ जरासंधिर्भ।
गदत्तोजलसंधश्चवीर्यवान् भूरिश्रवाःशलःशल्योवृषसेनश्चसानुजः १० लक्ष्मणोराजपुत्रश्च
धृष्टद्युम्नस्यचात्मजः शिखंडिपुत्राःसर्वेचधृष्टकेतुश्चसानुजः ११ अचलोवृषकश्चैवराक्षसश्चा
प्यलायुधः वाल्हिकःसोमदत्तश्चचेकितानश्चपार्थिवः १२ एतेचान्येचवहवोवहुत्वाद्येनकी।
र्तिताः सर्वेभास्वरदेहास्तेसमुत्तस्थुर्जलात्ततः १३ यस्यवीरस्ययोवेषोयोध्वजोयच्चवाहनं ते
नतेनव्यदृश्यंतसमुपेतानराधिपाः १४ दिव्यांबरधराःसर्वेसर्वेभ्राजिष्णुकुंडलाः निर्वैरानिरहंका
राविगतक्रोधमत्सराः १५ गंधर्वैरुपगीयंतस्तूयमानाश्चवंदिभिः दिव्यमाल्यांबरधरावृताश्चा। दि॰
प्सरसांगणैः १६ धृतराष्ट्रस्यचतदादिव्यंचक्षुर्नराधिप मुनिःसत्यवतीपुत्रःप्रीतःप्रादात्तपोब।
लात् १७ दिव्यज्ञानबलोपेतागांधारीचयशस्विनी ददर्शपुत्रांस्तान्सर्वान्येचान्येपिमृधेहताः १८ ९८
तदद्भुतमचिंत्यंचसुमहल्लोमहर्षणं विस्मितःसजनःसर्वोददर्शानिमिषेक्षणः १९ तदुत्सव।

महोत्सवेहृष्टनारीनराकुलं आश्चर्यभूतंददृशेचित्रंपटगतंयथा २९ धृतराष्ट्रस्तुतान्सर्वान्पश्यन्दिव्ये
नचक्षुषा मुमुदेभरतश्रेष्ठप्रसादात्तस्यवैमुनेः ३१ आश्रमवासिकेपर्वणि वैशंपायः ततस्तेपुरुषश्रे
ष्ठाः समाजग्मुः परस्परं विगतक्रोधमात्सर्याः सर्वेविगतकल्मषाः १ विधिंपरममास्थायब्रह्मर्षिवि
हितंशुभं संहृष्टमनसः सर्वेदेवलोकइवामराः २ पुत्रःपित्राचमात्राचभार्याश्चपतिभिःसह भ्राता
भ्रातासखाचैवसख्याराजन्समागताः ३ पांडवस्तुमहेष्वासंकर्णंसौभद्रमेवच संप्रहर्षात्समाजग्मुर्द्रौ
पदेयाश्चसर्वशः ४ ततस्तेप्रीयमाणावैकर्णेनसहपांडवाः समेत्यपृथिवीपालसौहृदेवस्थिताभ
वन् ५ परस्परंसमागम्ययोधास्तेभरतर्षभ मुनेःप्रसादात्तेह्येवंक्षत्रियानष्टमन्यवः ६ असौहृदं
परित्यज्यसौहृदेपर्यवस्थिताः एवंसमागताःसर्वेकुरुभिर्बांधवैःसह ७ पुत्रैश्चपुरुषव्याघ्राःकु
रुवोन्येचपार्थिव तांरात्रिमखिलामेवविहृत्यप्रीतमानसाः ८ मेनिरेपरितोषेणनृपाःस्वर्गसदो
यथा नात्रशोकोभयंत्रासोनारतिर्नायशोभवत् ९ परस्परंसमागम्ययोधानोभरतर्षभ समागा
तास्ताःपितृभिर्भ्रातृभिःपतिभिःसुतैः १० मुदंपरमिकांप्राप्यनार्योदुःखमथात्यजन् एकांरात्रिंवि
हृत्यैवंतेवीरास्ताश्चयोषितः ११ आमंत्र्यान्योन्यमाश्लिष्यततोजग्मुर्यथागतं ततोविसर्जयामास
लोकांस्तान्मुनिपुंगवः १२ क्षणेनांतर्हिताश्चैवपश्यतामेवतेभवन् अवगाह्यमहात्मानःपुण्यां

श्री
२९

भागीरथीं नदीं १३ स्त्रयाः सध्वजाश्च वसानि वेश्मानि भेजिरे देवलोकं ययुः केचित्केचिद्ब्रह्मसदस्त
था १४ केचिच्च वारुणं लोकं केचित्कौवेरमाप्नुवन् ततो वैवस्वतं लोकं केचिच्चैवाप्नुवन्नृपाः १५
गतस्तानां पिशाचानां केचिच्चाप्नुवतान्नृपान् विविधगतयश्चान्ये यानवाप्यानवैरीह १६ आजग्मु
स्ते महात्मानः सवाहाः सपदानुगाः गतेषु तेषु सर्वेषु सलिलस्थो महामुनिः १७ धर्मशीलो महा
तेजाः कुरूणां हितकृत्तथा ततः प्रोवाच ताः सर्वाः क्षत्रिया निहतेश्वराः १८ या याः पतिकृतां लो
कानिच्छंति परमस्त्रियः ता जाह्नवीजले क्षिप्रमवगाहंत्वतंद्रिताः १९ ततस्तस्य वचः श्रुत्वा श्रद्द
धाना वरांगनाः श्वशुरं समनुज्ञाप्य विविशुर्जाह्नवीजले २० विमुक्ता मानुषैर्देहैस्ततस्ता भर्तृभिः
सह समाजग्मुस्तदा साध्व्यः सर्वा एव विशांपते २१ एवं क्रमेण सर्वास्ताः शीलवत्यः पतिव्रताः प्रवि
श्य क्षत्रियास्मुक्ता जग्मुर्भर्तृसलोकतां २२ दिव्यरूपसमायुक्ता दिव्याभरणभूषिताः दिव्यमाल्यांब
रधरा यथा सां पतयस्तथा २३ ताः शीलगुणसंपन्ना विमानस्था गतक्लमाः सर्वाः सर्वगुणोपेताः
स्वस्थानं प्रतिपेदिरे २४ यस्य यस्य तु यः कामस्तस्मिन्काले बभूव ह तं तं विसृष्टवान् व्यासो वर
दो धर्मवत्सलः २५ तच्छ्रुत्वा नरदेवानां पुनरागमनं नराः जहृषुर्मुदिताश्चासन्नानादेशगता अपि
२६ प्रियैः समागमस्तेषां यः सम्यक्शृणुयान्नरः प्रियाणि लभते नित्यमिह च प्रेत्य चैव ह २७ ॥ १२ २९

वंथवसंयोगमनायासमनामयं यश्चैतच्छ्रावयेद्विद्वान्विद्वेषो धर्मवित्तमः २८ सयशः प्राप्नुयाल्लोके प
रां च शुभां गतिं स्वाध्याययुक्ता मनुजास्तपोयुक्ताश्च भारत २९ साध्वाचारा दमोपेता दाननिर्धूतक
ल्मषाः ऋजवः शुचयः शान्ता हिंसानृतविवर्जिताः ३० आस्तिकाः श्रद्दधानाश्च धृतिमन्तश्च मानवाः श्रु
त्वाश्चर्यमिदं पर्व ह्यवाप्स्यन्ति परां गतिं ३१ इति आश्रमवासिके पर्वणि सौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वा नरो
विद्वान्हृष्टोभूज्जनमेजयः पितामहानां सर्वेषां गमनागमने तदा १ अब्रवीच्च मुदा युक्तः पुनरागा
मनं प्रति कथं नु त्यक्तदेहानां पुनस्तद्रूपदर्शनं २ इत्युक्तः स द्विजश्रेष्ठो व्यासशिष्यः प्रतापवान् प्रो
वाच वदतां श्रेष्ठस्तं नृपं जनमेजयं ३ वैशंपायन उ० अविप्रणाशः सर्वेषां कर्मणामिति निश्चयः क
र्मजानि शरीराणि तथैवाकृतयो नृप ४ महाभूतानि नित्यानि भूताधिपतिसंश्रयात् तेषां चानित्य
संवासो न विनाशो वियुज्यतां ५ अनायासकृतं कर्म सत्यश्रेष्ठः फलागमः आत्मा चैभिः समायुक्तः
सुखदुःखमुपाश्नुते ६ अविनाश्यस्तथा युक्तः क्षेत्रज्ञ इति निश्चयः भूतानामात्मको भावो यथा
सौ न वियुज्यते ७ यावन्न क्षीयते कर्म तावत्तस्य स्वरूपता संक्षीणकर्मा नरो लोके रूपान्यत्वं निय
च्छति ८ नानाभावास्तथैकत्वं शरीरं प्राप्य संहताः भवन्ति ते तथा नित्याः पृथग्भावं विजानतां ९ अ
श्वमेधे श्रुतिश्चेयमश्वसंज्ञपनं प्रति लोकान्तरगता नित्यं प्राणा नित्यं शरीरिणां १० अहं हितं वदाम्ये
तत्प्रियं वै तव पार्थिव देवयाना हि पन्थानः श्रुतास्ते यज्ञसंस्तरे ११ सुकृतो यत्र ते यज्ञस्तत्र देवा हि
३

आ॰ तत्रैव यदा सम वित्ता देवाः पश्यंतो गमनेश्वराः १२ गतिमंतश्च तेनेष्टा नान्ये नित्या भवंत्युत नित्येभि
२ त्यं च केवलं नित्ये चात्मनि पूरुषः १३ अस्पतानां समायोगं यः पश्यति तथा मतिः वियोगे शोचते त्यर्थं स
बाल इति मे मतिः १४ वियोगे दोषदर्शी यः संयोगं स विसर्जयेत् असंगे संगमो नास्ति दुःखं भुवि वियोगि
जं १५ परापरज्ञस्तु परो नाभिमानादुदीरितः अपरज्ञः परां बुद्धिं ज्ञात्वा मोहाद्विमुच्यते १६ अदर्शनादापति
तः पुनश्चादर्शनं गतः नाहं तं वेद्मि नासौ मां न च मेस्ति विरागता १७ येन येन शरीरेण करोत्ययमनीश्वरः
तेन तेन शरीरेण तदवश्यमुपाश्नुते १८ मानसं मनसाप्नोति शारीरं च शरीरवान् १९ आश्रमवासिके
पर्वणि वैशंपायनउ॰ अदृष्ट्वा तु नृपः पुत्रान् दर्शनं प्रतिलब्धवान् ऋषेः प्रसादात्पुत्राणां स्वरूपाणां
कुरूद्वह १ स राजा राजधर्मांश्च ब्रह्मोपनिषदं तथा अवाप्तवान्नरश्रेष्ठो बुद्धिनिश्चयमेव च २ विदुरश्च
महाप्राज्ञो ययौ सिद्धिं तपोबलात् धृतराष्ट्रः समासाद्य व्यासं चैव तपस्विनं ३ जनमेजयउ॰ ममापि वर
दो व्यासो दर्शयेत्पितरं यदि तद्रूपवेषवयसं श्रद्दध्यां सर्वमेव ते ४ प्रियं मे स्यात्कृतार्थश्च स्यामहं कृत
निश्चयः प्रसादादृषिमुख्यस्य मम कामः समृध्यतां ५ सौतिरुवाच इत्युक्ते वचने तस्मिन्नृपेण व्यासः प्र
तापवान् प्रसादमकरोद्धीमानानयच्च परीक्षितं ६ ततस्तद्रूपवयसमागतं नृपतिं दिवः श्रीमंतं पितरं
राजा ददर्श जनमेजयः ७ पितरं स्नापयामास स्वयं सस्नौ च पार्थिवः स्नात्वा स नरपतिर्विप्रमास्तीकमि
दमब्रवीत् ० यायावरकुलोत्पन्नं जरत्कारुसुतं तदा आस्तीक विविधाश्चर्यो यज्ञोयमिति मे मतिः ९ २
शमीकं च महात्मानं पुत्रं तं चास्य शृंगिणम् अमात्या ये च भूतस्य राज्ञस्तांश्च ददर्श ह ८ ततः सोवभृथे राजा मुदितो जनमेजयः ९ त्रुटिः पं २

परयागं पिता साक्षान्मम शोकप्रणाशनः आस्तीक उवाच ऋषिर्हि पायुनो यत्र पुराणस्तपसो निधिः यस्ये
कुरुकुलश्रेष्ठ जनस्य लोकावुभौ जितौ १० श्रुतं विचित्रमाख्यानं त्वया पांडवनंदन सर्वाश्रमसमानी
तागत स्वपदं वीपितः ११ कथं चित्तत्त्वको मन्कः सत्यत्वात्तव पार्थिव ऋषयः पूजिताः सर्वे गतिर्दि
ष्टा महात्मनः १२ प्रासः स विपुलो धर्मः श्रुत्वा पापविनाशनं विमुक्तो हृदयग्रंथिर्हृदा राजन दर्श
नात् १३ ये च पक्षधरा धर्मे सद्वृत्तरुचयश्च ये यान् दृष्ट्वा हीयते पापं तेभ्यः कार्या नमस्क्रिया १४
सौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठात्स राजा जनमेजयः पूजयामास तमृषिमनुमान्य पुनः पुनः
१५ पप्रच्छ तमृषिं चापि वैशंपायनमच्युतं कथावशेषं धर्मज्ञो वनवासस्य सत्तम ॥ आश्रमवा
सिके पर्वणि ३५ जनमे॰ दृष्ट्वा पुत्रांस्तथा पौत्रान्सानुयात्रान्जनाधिप धृतराष्ट्रः किमकरोद्राजा चै
व युधिष्ठिरः १ वैशंपा॰ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं पुत्राणां दर्शनं नृप वीतशोकः स राजर्षिः पुनराश्र
ममागमत् २ इतरस्तु जनः सर्वस्ते चैव परमर्षयः प्रतिजग्मुर्यथाकामं धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञया
३ पांडवास्तु महात्मानो लघुभूयिष्ठसैनिकाः पुनर्जग्मुर्महात्मानं सदारास्तं महीपतिं ४ तमा
श्रमपदं धीमान् ब्रह्मर्षिर्लोकपूजितः मुनिः सत्यवतीपुत्रो धृतराष्ट्रमभाषत ५ धृतराष्ट्र महा
बाहो शृणु कौरवनंदन श्रुतं ते ज्ञानवृद्धानामृषीणां पुण्यकर्मणां ६ ऋद्धाभिजनवृद्धानां वेदवे

श्रा॰ दांगवेदिनां धर्मज्ञानांपुराणानांवदतांविविधाःकथाः ७ मास्मशोकेमनःकार्षीर्दिष्टेनव्यथतेबुधः श्रुतंदे
२१ वरहस्यंतेनारदाद्देवदर्शनात् ८ गतास्तेक्षत्रधर्मेणशस्त्रपूतांगतिंशुभां यथादृष्टास्त्वयापुत्रास्तथाकाम
विहारिणः ९ युधिष्ठिरस्त्वयंधीमान्भवंतमनुरुध्यते सहितोभ्रातृभिःसर्वैःसदारःससुहृज्जनः १० वि
सर्जयैनंयात्वेषःस्वराज्यमनुशासतां मासःसमधिकस्तेषामतीतोवसतांमुने ११ एतद्धिनित्यंयत्नेन
पदंरक्ष्यंनराधिप बहुप्रत्यर्थिकंह्येतद्राज्यंनामकुरूद्वह १२ इत्युक्तःकौरवोराजाव्यासेनामिततेजसा
युधिष्ठिरमथाहूयवाग्मीवचनमब्रवीत् १३ अजातशत्रोभद्रंतेशृणुमेभ्रातृभिःसह त्वत्प्रसादा
न्महीपालशोकोनास्मान्प्रबाधते १४ रमेचाहंत्वयापुत्रपुरेवगजसाह्वये नाथेनानुगतोविद्वन्प्रि
येषुपरिवर्त्तिना १५ प्राप्तंपुत्रफलंत्वत्तःप्रीतिर्मेपरमात्वयि नमेमन्युर्महाबाहोगम्यतांपुत्रमाचिरं १६
भवंतंचेहसंप्रेक्ष्यतपोमेपरिहीयते तपोयुक्तंशरीरंचत्वांदृष्ट्वाधारितंपुनः १७ मातरौतेतथैवेमेशीर्ण
पर्णकृताशने ममतुल्यव्रतेपुत्र नचिरंवर्त्तयिष्यतः १८ दुर्योधनप्रभृतयोदृष्टालोकांतरंगताः
व्यासस्यतपसोवीर्याद्भवतश्चसमागमात् १९ प्रयोजनंचनिर्वृत्तंजीवितस्यममानघ उग्रंतपःसमा
स्थास्येत्वमनुज्ञातुमर्हसि २० त्वय्यद्यपिंडःकीर्तिश्चकुलंचेदंप्रतिष्ठितं श्वोवाद्यवामहाबाहोगम्यतां
पुत्रमाचिरं २१ राजनीतिःसुबहुशःश्रुतातेभरतर्षभ संदेष्टव्यंनपश्यामिकृतमेभवतावभो २२ वैशं॰ २१

इत्युक्तवचनंतंतन्नृपोराजानमब्रवीत् नमामर्हसिधर्मज्ञपरित्यक्तुमनागसं २३ कामंगच्छंतुमेसर्वे
भ्रातरोनुचरास्तथा भवंतमहमन्विष्येमातरंचयतव्रतः २४ तमुवाचाथगांधारीमेवंपुत्रशृणुष्वचैत
त्वधीनंकुरुकुलंपिंडश्चश्वशुरस्यमे २५ गम्यतांपुत्रपर्याप्तमेतावत्पूजितावयं राज्ञायदाहतत्कार्यं
त्वयापुत्रपितुर्वचः २६ वैशंपा॰ इत्युक्तःसतुगांधार्याकुंतीमिदमभाषत स्नेहवाष्पाकुलेनेत्रःप्रस
मृदतीवचः २७ विसर्जयतिमांराजागांधारीचयशस्विनी भवत्यांबद्धचित्तस्तुकथंयास्यामिदु
खितः २८ नचोत्सहेतपोविघ्नंकर्तुंतेधर्मचारिणि तपसोहिपरंनास्तितपसाविंदतेमहत् २९
मयापिनतथाराज्ञिराज्येबुद्धिर्यथापुरा तिपुरुषामेयशंगांगीयविवलतिर्न
शहूंश्चमहातानतनास्थितंपरमंतपः ४ परित्यक्त्वापालवकुपालीमजतत्हरसगांधारीमरुचावे
दत्तपश्चत्रयमंतप गंधतवत्तेनवायपितालवत्सपीवं गोनमितिकुलमिभगावेपदिदश्च
२१ ६ नारसस्वाव स्थितीथगमहाराजश्पाताप्रतंगघानानां ययाथुतंतंबहूंटवमयानसिंहनाचेते
लालानिहितेनुसयवतराजतानेदन कुंतलेवनानितानमंगंगांधाहावंयथोत्तए ३० गांधारीत्वत्तिकार
पीतमहत्या संजयेनचसतेनमात्रिहेनवांशमयानव्हः ३१ प्रातस्येपतनाशंप्रोक्तापिताते
वनतेषतः वीवसंनुवितमानामगवाशुभचेलेगवपुत्ति ३२ हवेमसतिलिंबिः सवैःद्वनयानोमहातपस्व
मलपसेचनावलाम भवेनपः ३३ गांधारीतनेलाहाथीगुंतीमाामौपवासिनी संजयःपश्रम

आ॰ तपसे वा त्वरकं मे मनः सर्वात्मना तथा १० अन्येषां च महीं कृत्वा न मे प्रीतिकरी शुभे बांधवानः परी
५ क्षीणां बलं तेन यथा पुरा ११ पांचालाः सुभृशं क्षीणाः कथामात्रावशेषिताः न तेषां कुलकर्त्तारं कं
चित् पश्याम्यहं शुभे १२ सर्वे हि भस्मसान्नीतास्ते द्रोणेन रणाजिरे अवशिष्टाश्च निहता द्रोणपुत्रेण वै
निशि १३ चेदयश्चैव मत्स्याश्च दृष्टपूर्वास्तथैव ते केवलं वृ[illegible]चक्रं च वासुदेवपरिग्रहात् १४ यदृच्छा शि॰
स्थातमिच्छामि धर्मार्थं नार्थहेतवे ततः शिवेन पश्यन्तः सर्वान् दुर्लभेन तव दर्शने १५ अविषह्यं च राजा
हि तीव्रं चारप्यते तपः एतच्छ्रुत्वा महाबाहुः सहदेवो युधांपतिः १६ युधिष्ठिरमुवाचेदं बाष्पव्या
कुललोचनः नोत्सहेऽहं परित्यक्तुं मातरं भरतर्षभ १७ प्रतियातु भवान् क्षिप्रं तपस्तप्स्याम्यहं वि
भो इहैव शोषयिष्यामि तपसेदं कलेवरं १८ पादशुश्रूषणे रक्तो राज्ञो मात्रोस्तथानयोः तमुवाच
ततः कुंती परिष्वज्य महाभुजे १९ गम्यतां पुत्र मैवं त्वं वोचः कुरु वचो मम आगमा वः शिवाः सं
तु स्वस्था भवत पुत्रकाः २० उपरोधो भवेदेवम[illegible]स्माकं तपसः कृते त्वत्स्नेहपाशबद्धा च ही
येयं तपसः परात् २१ तस्मात्पुत्रक गच्छ त्वं शिष्टमल्पं च नः प्रभो एवं संस्तंभिते वाक्यैः कुंत्या व
कु विधैर्मनः २२ सहदेवस्य राजेंद्र राज्ञश्चैव विशेषतः तेमाद्या समनुज्ञाता राज्ञा च कुरुपुंगवाः
२३ अभिवाद्य कुरुश्रेष्ठमामंत्रयितुमारभन् युधिष्ठिर उवाच राज्यं प्रतियास्यामः शिवेन प्रतिनं
दिताः अनुज्ञातास्त्वया राजन् गमिष्यामो विकल्मषाः २४ एवमुक्तः स राजर्षिर्धर्मराज्ञा महात्मना अ १२

नुजज्ञेसकौरव्यमभिनंद्ययुधिष्ठिरं ४५ भीमंचबलिनांश्रेष्ठंसांत्वयामासपार्थिवः सम्यगाश्वास्यमे
धावीप्रत्यनंदतवीर्यवान् ४६ अर्जुनंचसमाश्लिष्ययमौचपुरुषर्षभौ अन्वजानात्सकौरव्यःपरि
ष्वज्याभिनंद्यच ४७ गांधार्याचाभ्यनुज्ञाताःकृतपादाभिवादनाः जनन्यासमुपाघ्राताःपरिष्वक्ता
श्चतेनृपं ४८ चक्रुःप्रदक्षिणांसर्वेवत्साइवनिवारणे पुनःपुनर्निरीक्षंतःप्रचक्रुस्तेप्रदक्षिणं
४९ द्रौपदीप्रमुखाश्चैवसर्वाःकौरवयोषितः न्यायतःश्वशुरेवृत्तिंप्रयुज्यप्रययुस्ततः ५० श्वश्र्वा
ःसमनुज्ञाताःपरिष्वज्याभिनंदिताः संदिष्टाश्चेतिकर्तव्यंप्रययुर्भर्तृभिःसह ५१ ततःप्रजज्ञे
निनादःसूतानांयुज्यतामिति उष्ट्राणांक्रोशतांचापिहयानांहेषतामपि ५२ ततोयुधिष्ठिरोरा
जासदारःसहसैनिकः नगरंहास्तिनपुरंपुनरायात्सबांधवः ५३ आश्रमवासिकेपर्वणि वैशं॰
द्विवर्षोपनिवृत्तेषुपांडवेषुयदृच्छया देवर्षिर्नारदोराजन्नाजगामयुधिष्ठिरं १ तमभ्यर्च्यमहा
बाहुःकुरुराजोयुधिष्ठिरः आसीनंपरिविश्वस्तंप्रोवाचवदतांवरः २ चिरान्नानुपश्यामिभग
वंतमुपस्थितं कच्चित्तेकुशलंविप्रशुभंवाप्रत्युपस्थितं ३ केदेशाःपरिदृष्टास्तेकिंचकार्यंकरो
मिते तद्ब्रूहिद्विजमुख्यत्वंत्वंह्यस्माकंपरागतिः ४ नारदउवाच चिरदृष्टोसिमेत्येवमागतोहंत
पोवनात् परिदृष्टानितीर्थानिगंगाचैवमयानृप ५ युधिष्ठिरः वदंतिपुरुषामेद्यगंगातीरनिवा
सिनः धृतराष्ट्रंमहात्मानमास्थितंपरमंतपः ६ परिदृष्टस्त्वयातत्रकुशलीसकुरूद्वहः गांधारीचपृ

आ॰ याचैवसूतपुत्रश्चसंजयः ७ कथंसवर्त्ततेवाद्यपितामममपार्थिवः श्रोतुमिच्छामिभगवन्यदिदृष्टस्त्व
३३ यानघ ८ नारदउवाच स्थिरीभूयमहाराजशृणुवृत्तंयथातथं यथाश्रुतंचदृष्टंचमयातस्मिंस्तपोवने
९ वनवासनिवृत्तेषुभवत्सुकुरुनंदन कुरुक्षेत्रात्पितातुभ्यंगंगाद्वारंययौनृप १० गांधार्यासहितोधी
मान्वध्वाकुंत्यासमन्वितः संजयेनचसूतेनसाग्निहोत्रःसयाजकः ११ आतस्थेसतपस्तीव्रंपिता
तवतपोधनः वीटांमुखेसमादायवायुभक्षोभवन्मुनिः १२ वनेसमुनिभिःसर्वैःपूज्यमानोमहा
तपाः त्वगस्थिमात्रशेषःसषण्मासानभवन्नृपः १३ गांधारीतुजलाहाराकुंतीमासोपवासिनी सं
जयःषष्ठभक्तेनवर्त्तयामासभारत १४ अग्नींस्तुयाजकास्तत्रजुहुवुर्विधिवत्प्रभो दृश्यपतेर्दृश्यपत
श्चैववनेतस्मिन्नृपस्यवै १५ अनिकेतोथराजासबभूववनगोचरः तेचापिसहितेदेव्यौसंज
यश्चतमन्वयुः १६ संजयोनृपतेर्नेतासमेषुविषमेषुच गांधार्यास्तुपृथाराजन्चक्षुरासीद
निंदिता १७ ततःकदाचिद्गंगायाःकच्छेसनृपसत्तमः गंगायामाप्लुतोधीमानाश्रमाभिमुखो
भवत् अथवायुःसमुद्भूतोदावाग्निरभवन्महान् ददाहतद्वनंसर्वंपरिगृह्यसमंततः १९ दह
त्सुमृगयूथेषुद्विजिह्वेषुसमंततः वराहाणांचयूथेषुसंश्रयत्सुजलाशयान् २० समाविष्टे
वनेतस्मिन्प्राप्तेव्यसनउत्तमे निराहारतयाराजामंदप्राणविचेष्टितः २१ असमर्थोपसरणेसु
कृशौमातरौचते ततःसनृपतिर्दृष्ट्वावह्निमायांतमंतिकात् २२ इदमाहततःसूतंसंजयंजय ३३

नोवरः गच्छ संजय यत्र दावाग्निर्न त्वां दहति कर्हिचित् २३ वयमत्राग्निना युक्ता गमिष्यामः परां गतिं
तमुवाच किलोद्विग्नः संजयो वदतां वर २४ राजन्मृत्युरनिष्टोयं भविता ते वृथाग्निना न चोपायं प्र
पश्यामि मोक्षणे जातवेदसः २५ यदत्रानंतरं कार्यं तद्भवान्वक्तुमर्हति इत्युक्तः संजयेनेदं पुन
राह स पार्थिवः २६ नैष मृत्युरनिष्टो नो निःसृतानां गृहात्स्वयं जलमग्निस्तथा वायुरथवापि
विकर्षणं २७ तापसानां प्रशस्येते गच्छ संजय माचिरं इत्युक्त्वा संजयं राजा समाधाय मनस्तदा
२८ प्राङ्मुखः सह गांधार्या कुंत्या चोपाविशत्तदा संजयस्तं तथा दृष्ट्वा प्रदक्षिणमथाकरोत् २९
उवाच चैनं मेधावी युंक्ष्वात्मानमिति प्रभो ऋषिपुत्रो मनीषी स राजा चक्रेस्य तद्वचः ३० संनिरुध्येंद्रि
यग्राममासीत्काष्ठोपमस्तदा गांधारी च महाभागा जननी च पृथा तव ३१ दावाग्निना समायुक्तेस
व राजा पिता तव संजयस्तु महामात्रस्तस्माद्दावादमुच्यत ३२ गंगाकूले मया दृष्टस्तापसैः परिवा
रितः स तानामंत्र्य तेजस्वी निवेद्यैतच्च सर्वशः ३३ प्रययौ संजयो धीमान्हिमवंतं महीधरं एवं स
निधनं प्राप्तः कुरुराजो महामनाः ३४ गांधारी च पृथा चैव जनन्यौ ते विशांपते यदृच्छयानुव्रज
ता मया राज्ञः कलेवरं ३५ तयोश्च देव्योरुभयोर्मया दृष्टानि भारत तं तपोवने तस्मिन्समाजग्मु
स्तपोधनाः ३६ श्रुत्वा राज्ञस्तदा निष्ठां न त्वशोचन्गतीश्च ते तत्राश्रौषमहं सर्वमेतत्पुरुषसत्तम ३७

आ०
२४

यथाचनृपतिर्दग्धोदेव्यौतेचेतिपांडव नशोचितव्यंराजेंद्रस्वतःसपृथिवीपतिः ३८ प्राप्तवानग्निसंयोगं
गांधारीजननीचते वैशं० एतच्छ्रुत्वाचसर्वेषांपांडवानांमहात्मनां निर्याणंधृतराष्ट्रस्यशोकःसम
भवन्महान् अंतःपुराणांचतदामहानार्तस्वरोभवत् ४० पौराणांचमहाराज श्रुत्वाराज्ञस्तदाग
तिं अहोधिगितिराजानंविक्रुश्यभृशदुःखिताः ४१ ऊर्ध्वबाहुःस्मरन्मातुःप्ररुरोदयुधिष्ठिरः भीम
सेनपुरोगाश्चभ्रातरःसर्वएवते अंतःपुरेषुचतदासमहान्रुदितस्वनः प्रादुरासीन्महाराजपृथां
श्रुत्वातथागतां ४३ तेचवृद्धंतथादग्धंहतपुत्रंनराधिपं अन्वशोचंततेसर्वेगांधारींचतपस्विनीं
४४ तस्मिन्नुपरतेशब्देमुहूर्तादिवभारत निगृह्यबाष्पंधैर्येणधर्मराजोब्रवीदिदं ४५ आश्रमवा
सिके युधिष्ठिरः० तथामहात्मनस्तस्यतपस्युग्रेचवर्तिनः अनाथस्येवचवनेतिष्ठत्स्वस्मासुबंधुषु
१ दुर्विज्ञेयागतिर्ब्रह्मन्पुरुषाणांमतिर्मम यत्रवैचित्रवीर्योसौदग्धएवंवनाग्निना २ यस्यपुत्रशता
तंश्रीमद्भवद्बाहुशालिनः नागायुतबलोराजासदग्धोहिदवाग्निना ३ यंपुरापर्यवीजंतताल
वृंतैर्वरस्त्रियः तंगृध्राःपर्यवीजंतदावाग्निपरिकालितं ४ सूतमागधसंघैश्चशयानोयःप्र
बोध्यते धरण्यांसनृपःशेतेपापस्यममकर्मभिः ५ नचशोचामिगांधारींहतपुत्रांयशस्विनीं
पतिलोकमनुप्राप्तांतथाभर्तृव्रतेस्थितां ६ पृथामेवचशोचामियापुत्रैश्वर्यमृद्धिमत् उत्सृ० २४

न्यममहद्दीर्शं वनवासमरोचयत् ७ धिग्राज्यमिदमस्माकं धिग्बलं धिक्पराक्रमं क्षत्रधर्मं च धिग्यस्मा
न्मृताजीवामहेवयं ८ सूक्ष्मा किलकालस्यगतिर्हिजवरोत्तम यत्समुत्सृज्यराज्यंसावनवासमरो
चयत् ९ युधिष्ठिरस्यजननीभीमस्यविजयस्यच अनाथवत्कथंदग्धाइतिमुह्यामिचिंतयन् १०
वृथासंतर्पितोवह्निःखांडवेसव्यसाचिना उपकारमजानन्सकृतघ्नइतिमेमतिः ११ यत्रादहत्सभ
गवन्मातरंसव्यसाचिनः कृत्वायोब्राह्मणच्छद्मभिक्षार्थीसमुपागतः १२ धिगग्निंधिक्चपार्थस्यविश्रु
तांसत्यसंधतां इदंकष्टतरंचान्यद्भगवन्प्रतिभातिमे १३ वृथाग्निनासमायोगोयदभूत्पृथिवीपतेः त
थातपस्विनस्तस्यराजर्षेःकौरवस्यह १४ कथमेवंविधोमर्त्यःप्रशास्यपृथिवीमिमां तिष्ठत्सुमंत्र
पूतेषुतस्याग्निषुमहावने १५ वृथाग्निनासमायुक्तोनिष्ठांप्राप्तःपितामम मन्येपृथावेपमानाकृ
शाधमनिसंतता १६ हाततधर्मराजेतिसमाक्रंदन्महाभये भीमपर्याप्नुहिभयादितिचैवाभिवा
षती १७ समंततःपरिक्षिप्तामाताभूत्सादवाग्निना सहदेवःप्रियस्तस्याःपुत्रेभ्योधिकएवतु १८
नचैनांमोक्षयामासवीरोमाद्रवतीसुतः तच्छ्रुत्वारुरुदुःसर्वेसमालिंग्यपरस्परं १९ पांडवाःपंच
दुःखार्ताभूतानीवयुगक्षये तेषांतुपुरुषेंद्राणांरुदतांरुदितस्वनः २० प्रासादाभोगसंरुद्धोअ
न्वरौत्सीत्सरोदसी २१ आश्रमवासिकेपर्वणि नारदः नासौवृथाग्निनादग्धोयथातत्रश्रुतंम
या वैचित्रवीर्योनृपतिस्तन्मेवक्ष्यामिभारत १ वनंप्रविशतातेनवायुभक्षेणधीमता अग्नयःका

ष्पिवेष्टितस्तस्था इति नः श्रुतं २ यात्राकाले ततस्तस्य तानग्नीन्निर्जने वने समुत्सृज्य यथाकामं जग्मु
र्भरतसत्तम ३ स विवृद्धस्तदा वह्निर्वने तस्मिन्न भस्म किल तेन तद्वनमादीप्तमिति ते तापसा ब्रुवन् ४ स
राजा जाह्नवीकूले यथा ते कथितं मया तेनाग्निना समायुक्तः स्वेनैव भरतर्षभ ५ एवमावेदयामासुर्मु
नयस्ते ममानघ ये ते भागीरथीतीरे मया दृष्टा युधिष्ठिर ६ एवं स्वेनाग्निना राजा समायुक्तो महीप
ते मा शोचिष्ठास्त्वं नृपतिर्गतः स परमां गतिम् ७ गुरुशुश्रूषया चैव जननी ते जनाधिप प्राप्ता सुम
हतीं सिद्धिमिति मे नात्र संशयः ८ कर्तुमर्हसि राजेन्द्र तेषां त्वमुदकक्रियां भ्रातृभिः सहितः सर्वैरेत
द्रविधीयतां ९ वैशं० ततः स पृथिवीपालः पाण्डवानां धुरन्धरः निर्ययौ सहसोदर्यः सदारो भरतर्षभः
१० पौरजानपदाश्चैव राजभक्तिपुरस्कृताः गंगां प्रजग्मुरभितो वाससैकेन संवृताः ११ ततोऽवगा
ह्य सलिलं सर्वे ते नरपुंगवाः युयुत्सुमग्रतः कृत्वा ददुस्तोयं महात्मने १२ गांधार्याश्च पृथायाश्च
विधिवन्नामगोत्रतः शौचं निवर्तयन्तस्ते तत्रोषुर्नगराद्बहिः प्रेषयामास स नरान्विधिज्ञानाप्तका
रिणः गंगाद्वारं नरश्रेष्ठो यत्र दग्धो भवन्नृपः १३ तत्रैव तेषां कृत्यानि गंगाद्वारे त्वशाद्वदा कर्त
व्यानीति पुरुषान्दत्तदेयान्महीपतिः १४ द्वादशेऽहनि तेभ्यः स कृतशौचो नराधिपः ददौ श्रा
वि॰ द्धानि विधिवद्दक्षिणावन्ति पाण्डवः १५ धृतराष्ट्रं समुद्दिश्य ददौ स पृथिवीपतिः सुवर्णं रजतं गाश्च
प्राय शय्याश्च सुमहाधनाः १६ गांधार्याश्चैव तेजस्वी पृथायाश्च पृथक् पृथक् संकीर्त्य नामनी राजा ददौ

संकल्पयत्कौरव्यःकुल्यानस्त्रीनिवेदकःसंवृत्तमभिवेन्मनरः २२ संयोज्यगंगयेतिशेषः २१ ३१ इतिश्रीनैलकंठीयेभारतभावदीपेआश्रम

श्रा. ३६ दानमनुत्तमम् १८ योयदिच्छतियावच्चतावत्सलभतेनरः शयनंभोजनंयानंमणिरत्नमथोधनं १९
यानमाच्छादनंभोगान्दासीश्चसमलंकृताः ददौराजासमुद्दिश्यपितरौमातरंमहीपतिः २० ततस्स
पृथिवीपालोदत्वाश्राद्धान्यनेकशः प्रविवेशपुरंराजानगरंवारणाह्वयं २१ तेचापिराजवचना
त्पुरुषायेगताभवन् संकल्पतेषांकुल्यानिपुनःप्रत्यागमंस्ततः २२ माल्यैर्गंधैश्चविविधैश्च
यित्वायथाविधि कुल्यानितेषांसंयोज्यतदाचख्युर्महीपतेः २३ समाश्वास्यतुराजानंधर्मा
त्मानंयुधिष्ठिरं नारदोप्यगमद्राजन्नमहर्षिर्यथेप्सितं २४ एवंवर्षाण्यतीतानिधृतराष्ट्रस्य
धीमतः वनवासेतथात्रीणिनगरेदशपंचच २५ हतपुत्रस्यसंग्रामेदानानिददतःसदा ज्ञाति
संबंधिमित्राणांभ्रातृणांस्वजनस्यच २६ युधिष्ठिरस्तुनृपतिर्नातिप्रीतमनास्तदा धारयामास
तद्राज्यंनिहतज्ञातिबांधवः २७ तथाश्रमवासिकेपर्वण्यपिसमाहितः गंधमाल्यादियुक्तं
बहुविध्यंभोजयेद्द्विजान् २८ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकंपर्वसमाप्तमिति ॥ ३३ ॥ ३६
शुभमस्तुभूयात्लेखकपाठकयोः ॥ अतःपरंमौसलंपर्वयस्यायमा
दिमःश्लोकः षट्त्रिंशेत्वथसंप्राप्तेवर्षेकौरवनंदनः ददर्शविपरीतानिनि
मित्तानियुधिष्ठिरः ॥१॥

पर्वार्थप्रकाशःसमाप्तः

आश्रमवासपर्व ३६

कर्णपर्व पत्रे १८३

क॰ टी॰ १

ॐ श्रीगणेशाय नमः नरनारायणौ नत्वा प्राचीनाचार्यवर्त्मना कर्णपर्वार्थविद्योतो भावदीपो वितन्यते १ ननु
विराटादिपर्ववत्तात्पर्यक्रमेणार्थलब्धानामर्थः सैवयानीत्याकपटपूर्वकेणकुलहृद्वधेननरश्रे
ष्ठान्तपूर्वकेण महागुरुवधेन च सिध्यतो मुक्तं तावन्नैतेषार्थनिरूपणसमाप्तेः अतः परं कामभोक्तावेव
निरूपणीयाविति कर्णपर्वादित्रयं नारंभणीयमिति चेत् सत्यं यथा धर्मार्थौ निरूपितौ एवं धर्माभासो
र्थाभासश्च निरूपणीयः परिहाराय एवमधर्मानर्थौ अधर्माभासानर्थाभासौ च निरूपणीयौ हानाय यथो
पादानाय च तदर्थमनन्तरग्रंथः कामभोक्तयोः भागावबोधकः तत्र चौरेभ्यः कार्पटिकमार्गमुपदिशन्तः स

ॐ श्रीगणेशाय नमः नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरये
त् १ वैशंपायन उवाच ततो द्रोणे हते राजन् दुर्योधनमुखा नृपाः भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपा
गमन् १

त्यवादिनः सत्यवदनं धर्माभासः एवं अविचार्य ब्राह्मणचवत्सघातं संभ्रान्तो व्याधस्याहिंसत्वमधर्माभा
सः तथाशोकहेतुनाकुलक्षयेण प्राप्तो मोक्षोऽर्थाभासः स्वप्नानां हननमधर्मः तत्कृतो ब्रह्मलोकाभि
भवोऽनर्थः प्रारब्धागतस्वसैनिकक्षयार्थमन्यायेनापि कृतो ब्रह्मवधो नरश्च तत्र ब्रह्मवधवदनर्थः
अपि त्वनर्थाभास एव न च तेन ब्रह्महा भवेदित्यानन्तर्यविधेर्दोषाभावस्मरणात् तेषामर्थानां निरूप
णार्थमुत्तरः संदर्भः आख्यायिकानन्तरं तत्र पतितपर्यायानस्मादिदमपि पर्वत्रयं अध्यापकमेव ततो द्रोणे हते राज

निमग्नानपिप्लवमानानन्जीवितेप्सयाचेष्टांकुर्वाणान् १९ २३ दिष्टेदैवेपाहहतेअभावितःस्वस्वसामग्रीभाविनोदुः
खसमग्रीगावुयोनव्यथतेतहिपर्ययेवाहष्यतीत्यर्थः २४ २९ दिष्टंअवश्यंभावि २० हितीयः हतेग्रस्तस्य।

दुर्योधनस्यकर्णस्यभोजस्यकृतवर्मणः मद्रराजस्यशल्यस्यद्रौणेश्चैवकृपस्यच १९ ममपुत्रस्यचशेष
स्यतथान्येषांचसंजय विप्रकृतेष्वनीकेषुमुखवर्णोभवत्कथं २१ एतत्सर्वयथावृत्तंतथागावल्गणेम
म शंसत्वंपाण्डवेयानांमामकानांचविक्रमं २२ संजयउवाच तवापराधाद्यद्वृत्तंकौरवेयेषुमारिष
तच्छ्रुत्वामाव्यथांकार्षीर्दिष्टेनव्यथतेबुधः २३ यस्माद्भावीभावीवाभवेदर्थोनरंप्रति अप्राप्तौत
स्यवाप्राप्तौनकश्चिद्व्यथतेबुधः २४ धृतराष्ट्रउवाच नव्यथाभ्यधिकाकाचिद्विद्यतेममसंजयदि
ष्टमेतत्पुरामन्येकथयस्वयथेच्छकं २५ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि २ संजयउवाच हतेद्रो
णेमहेष्वासेतवपुत्रामहारथाः बभूवुरस्वस्थमुखाविषण्णागतचेतसः १ अवाङ्मुखाःशस्त्र
भृतःसर्वएवविशांपतेअवेक्षमाणाःशोकार्तानाभ्यभाषन्परस्परं २ तान्दृष्ट्वाव्यथिताकारान्
सैन्यानितवभारत ऊर्ध्वमेवनिरैक्षन्तदुःखत्रस्तान्यनेकशः ३ शस्त्राण्येषांतुराजेन्द्रशोणिताक्ता
निसर्वशः प्राभ्रश्यंतकराग्रेभ्योदृष्ट्वाद्रोणंहतंयुधि ४ ॥

मुखाःदीनवदनाः १ २ ऊर्ध्वंऊर्ध्वगमनमेवनत्वपोवस्थान् ३ ४ ॥ ॥

कं.टी.
४

हतस्यानां भुंश्रोतिशिष्टसूचकउक्तं एवं बहूनां त्वंधशैथिल्यमयीत्याह तानीति दिविस्थितानि पतमानानि
नक्षत्राणीव शुभ्रो मन्त्रोन्यह पश्यंते त्वमर्थः ५ स्तिमितं सन्यं पतो गतसत्वं उद्विग्रचित्तं ९ ७ वध्यंति वध्य
तानि दृष्ट्वा हतान्यरिष्टानि लंबमानानि भारत ग्रहपश्यं तमहाराजनक्षत्राणि यथा दिवि ५ तथा स्ति
मितं दृष्ट्वा गतसत्वमवस्थितं बलं तव महाराज राजा दुर्योधनोब्रवीत् ६ भवतां बाहुवीर्यं हि
समाश्रित्य मया युधि पांडवेयाः समाहूताः युद्धं चेदं प्रवर्तितं ७ तदिदं निहते द्रोणे विषण्णमिव
लक्ष्यते युध्यमाना ह्य समरे योधा वध्यंति सर्वशः ८ जयो वापि वधो वापि युध्यमानस्य संयुगे भ
वेत्किमत्र चित्रं वै युध्यध्वं सर्वतोमुखाः ९ पश्यध्वं च महात्मानं कर्णं वैकर्तनं युधि प्रचरंतं म
हेष्वासं दिव्यैरस्त्रैर्महाबलं १० यस्य वै युधि संत्रासात् कुंतीपुत्रो धनंजयः निवर्तते सदा मंदः।
सिंहात् क्षुद्रमृगो यथा ११ येन नागायुतप्राणो भीमसेनो महाबलः मानुषेणैव युद्धेन तामवस्थां
प्रवेशितः १२ येन दिव्यास्त्रविच्छूरो मायावी सघटोत्कचः अमोघया रणे शक्त्या निहतो भैरवं नदन् १३
तस्य दुर्वाररवीर्यस्य सत्यसंधस्य धीमतः बाह्वोर्द्रविणमक्षय्यमद्य द्रक्ष्यथ संयुगे १४ द्रोणपुत्रस्य वि
क्रांतं राधेयस्यैव चोभयोः पश्यंतु पांडुपुत्रास्ते विलवासवयोरिव १५ सर्व एव भवंतश्च शक्ताः
प्रत्येकशो पि वा पांडुपुत्रान्रणे हंतुं ससैन्यान् किमु संहताः १६ ॥ ते पैरेति निशोध्यः ९ किमत्र चित्रं त्वं रणे
पांडवैर्जितं चेन्नैतदाश्चर्यं ९ अस्माकमसकृज्जयो जातः इत्याह पश्यध्वमित्यादि १०।११ तां द्रोणपर्व सिद्धा १२।१३

इस्सयदर्शयिष्यत १९ १९ अग्रेग्रेपुंखेषुसंसक्ता प्रेर्यमाणास्यशरस्याग्रेणपुंखेषुप्रेरितेषुपुंखेनसंसक्ताःइषुधाराः
सर्वशीलरेषुसंधानादविछिन्नप्रवाहाःइत्यर्थः २० पीडयित्वाहत्वेत्यनेककर्तृकेपिक्त्वाप्रत्ययश्छांदसः अग्रे
वीर्यवंतः कृतास्त्राश्चदुःसहयाद्युपस्यायं १९ संजयउवाच एवमुक्त्वाततः कर्णंचक्रेसेनापतिंतदा त
वपुत्रोमहावीर्योभ्रातृभिःसहितोनघ १७ सेनापत्यमवाप्याथकर्णोराजन्महारथः सिंहनादंविन
द्योच्चैःप्रायुध्यतरणोत्कटः १८ ससृंजयानांसर्वेषांपंचालानांचमारिष केकयानांविदेहानांचका
रकदनंमहत् १९ तस्येषुधाराःशतशःप्रादुरासंश्छरासनात् अग्रेपुंखेषुसंसक्तायथाभ्रमरपंक्तयः
२० सपीडयित्वापांचालान्पांडवांश्चतरस्विनः हत्वासहस्रशोयोधानर्जुनेननिपातितः २१ इतिश्री
महाभारतेकर्णपर्वणिसंजयवाक्येनामाध्यायः १९ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वामहाराजधृतरा
ष्ट्रोंबिकासुतः शोकस्यांतमपश्यन्वैहतंमेनेसुयोधनं १ विह्वलःपतितोभूमौनष्टचेताइवद्विपः
तस्मिन्निपतितेभूमौविह्वलेराजसत्तमे २ आर्तनादोमहानासीत्स्त्रीणांभरतसत्तम सशब्दःपृ
थिवींकृत्स्नांपूरयामाससर्वशः ३ शोकार्णवेमहाघोरेनिमग्नाभरतस्त्रियः रुरुदुर्दुःखशोकार्ताभृ
शमुद्विग्नचेतसः ४ राजानंचसमासाद्यगांधारीभरतर्षभ निःसंज्ञापतिताभूमौसर्वाण्यंतःपुरस्त्रियः
५ ततस्ताःसंजयोराजन्समाश्वासयदातुराः मुह्यमानाःसुबहुशोमुंचंत्योवारिनेत्रजं ५ ॥ भ्योपिदुःखं
नेत्यतिवनिर्वंतेवापारहृदये पीडयनन्निव्रन्नितिवार्थः २१ इतिकर्णपर्वणिटीकायां एतत् १ विह्वलःचलनास

मधः काष्ठवत्पतितः २ अंतःपुराणिस्त्रियः ५ ॥ ६

क.टि.
५

कदल्य इव वेपमाना ग्रामं निति शोषः १८ दृष्ट्वा मनसैवात्मप्रत्ययेन दुःखवतीर्ज्ञात्वा १ ९ जीवन्नो
मद्भ्रातानि पश्येदिति मनसि निधाय याह्यवत्त्वयेति १३ जयेश्चेति दृष्टवियोगमात्रेण दशरथादिर्मृतः

समाश्वस्तास्त्रियस्तास्तु वेपमाना मुहुर्मुहुः कदल्य इव वातेन वेपमानाः समंततः ७ राजाथ
विदुरश्चापि प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरं आश्वासयामास तदा सिंचंस्तोयेन कौरवं ८ स लब्ध्वा शनै
कैः संज्ञां ताश्च दृष्ट्वा स्त्रियो नृपः उन्मत्त इव राजेंद्र स्थितस्तूष्णीं विशांपते ९ ततो ध्यात्वा चिरं
कालं निश्वस्य च पुनः पुनः स्वान्पुत्रान्गर्हयामास बहु मेने च पांडवान् १० गर्हयंश्चात्मनो
बुद्धिं शकुनेः सौबलस्य च ध्यात्वा तु सुचिरं कालं वेपमानो मुहुर्मुहुः ११ संस्तभ्य च मनो भू
यो राजा धैर्यसमन्वितः पुनर्गावल्गणिं सूतं पर्यपृच्छत संजय १२ यत्त्वया कथितं वाक्यं श्रुतं स
जय तन्मया कच्चिद्दुर्योधनः सूत न गतो वै यमक्षयं १३ जये निराशः पुत्रो मे सततं जयकाम
कः ब्रूहि संजय तत्त्वेन पुनरुक्तां कथामिमां १४ एवमुक्तोऽब्रवीत्सूतो राजानं जनमेजय हतो वै
कर्णो राजन्सह पुत्रैर्महारथः १५ भ्रातरश्च महेष्वासाः सूतपुत्रस्य तनुजाः दुःशासनश्च नि
हतः पांडवेन यशस्विना १६ पीतं रुधिरं कोपाद्भीमसेनेन संयुगे १७ इति श्रीकर्णपर्वणि धृ
राष्ट्रशोको नाम ९ वैशंपायन उवाच इति श्रुत्वा महाराज धृतराष्ट्रोंबिकासुतः अब्रवीत्संजयं सू
स्य तज्जये नैराश्यमधिकं मरणकारणमस्तीति भावः उक्तां संक्षेपेण पुनर्ब्रूहि विस्तरेण १४ १९ चतुर्थः इति ५
१५

दुःशासनेनदुर्योधनेनग्रहीर्घजीविनोल्पायुषःमयैववृद्धेनीतत्वात्पुत्रोमरणोन्मुखःकृतःइतिभावंहत्वानिघ्नन् १

दुःशासनेनमेतातपुत्रस्यादीर्घदर्शिनः हतंवैकर्तनंश्रुत्वाशोकोमर्माणिकृंतति २ तस्यमेसंश
यंछिंधिदुःखपारंतितीर्षतः कुरूणांसंजयानांचकेचजीवंतिकेमृताः ३ संजयउवाच हतः।
शांतनवोराजन्दुराधर्षःप्रतापवान् हत्वापांडवयोधानामर्बुदंदशभिर्दिनैः ४ तथाद्रोणोमहे
ष्वासःपांचालानांरथव्रजान् निहत्ययुधिदुर्धर्षःपश्चाद्रुक्मरथोहतः ५ हतशेषस्यभीष्मेणद्रो
णेनचमहात्मनाअर्धंनिहत्यसैन्यस्यकर्णोवैकर्तनोहतः ६ विविंशतिर्महाराजराजपुत्रोमहा
बलः आनर्तयोधान्शतशोनिहत्यनिहतोरणे ७ तथापुत्रोविकर्णस्तेक्षत्रव्रतमनुस्मरन्
क्षीणवाहायुधःशूरःस्थितोभिमुखतःपरान् ८ घोररूपान्परिक्लेशान्दुर्योधनकृतान्बहून् प्र
तिज्ञांस्मरताचैवभीमसेनेनपातितः ९ विंदानुविंदावावंत्यौराजपुत्रौमहारथौ कृत्वात्वसु
करंकर्मगतौवैवस्वतक्षयं १० सिंधुराष्ट्रमुखानीहदशराष्ट्राणियानिह वशेतिष्ठंतिवीरस्य
यःस्थितस्तवशासने ११ अक्षौहिणीर्दशैकांचविनिर्जित्यशितैःशरैः अर्जुनेनहतोराजन्
महावीर्योजयद्रथः १२ तथादुर्योधनसुतस्तरस्वीयुद्धदुर्मदः वर्तमानःपितुःशास्त्रेसौभद्रेण
निपातितः १३ ॥

४ निहत्येवदुर्द्धर्षइत्यन्वयःजातइतिशेषः ५ हतोगतःपरलोकमितिशेषःएवमग्रेपियोज्यं १० १३ ॥

तथादौःशासनिःशूरोबाहुशालीरणोत्कटः द्रौपदेयेनसंगम्यगमितोयमसादनं १४ किराता
नामधिपतिःसागरानूपवासिनां देवराजस्यधर्मात्माप्रियोबहुमतःसखा १५ भगदत्तोमहीपा
लःक्षत्रधर्मरतःसदा धनंजयेनविक्रम्यगमितोयमसादनं १६ तथाकौरवदायादोन्यस्त
शस्त्रोमहायशाः हतोभूरिश्रवाराजन्शूरःसात्यकिनायुधि १७ श्रुतायुरपिचांबष्टःक्षत्रिया
णांधुरंधरः चरन्नभीतवत्संख्येनिहतःसव्यसाचिना १८ तवपुत्रःसदामर्षीकृतास्त्रोयुद्ध
दुर्मदः दुःशासनोमहाराजभीमसेनेनपातितः १९ यस्यराजन्गजानीकंबहुसाहस्रमद्भुतं
सुदक्षिणःससंग्रामेनिहतःसव्यसाचिना २० कोशलानामधिपतिर्हत्वाबहुमतान्परान्
सौभद्रेणहविक्रम्यगमितोयमसादनं २१ बहुशोयोधयित्वातुभीमसेनंमहारथं चित्रसे
नस्तवसुतोभीमसेनेनपातितः २२ मद्रराजात्मजःशूरःपरेषांभयवर्धनः असिचर्मधरःश्री
मान्सौभद्रेणनिपातितः २३ समःकर्णस्यसमरेयःसकर्णस्यपश्यतः वृषसेनोमहातेजाःशी
घ्रास्त्रोदृढविक्रमः २४ अभिमन्योर्वधंश्रुत्वाप्रतिज्ञामपिचात्मनः धनंजयेनविक्रम्यगमितोयम
सादनं २५ नित्यप्रसक्तवैरोयःपांडवैःपृथिवीपतिः विश्राव्यवैरंपार्थेनश्रुतायुःसनिपातितः २६ ६

२६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ॥

शल्यपुत्रस्तुविक्रांतःसहदेवेनमारिष हतोरुक्मरथोराजन्भ्रातामातुलजोयुधि २७ राजाभ
गीरथोवृद्धोबृहत्क्षत्रश्चकेकयः पराक्रमंतौविक्रांतौनिहतौवीर्यवत्तरौ २८ भगदत्तसुतोरा
जन्कृतप्रज्ञोमहाबलः श्येनवच्चरतासंख्येनकुलेननिपातितः २९ पितामहस्तवतथावा
ल्हिकःसहवाल्हिकैः निहतोभीमसेनेनमहाबलपराक्रमः ३० जयत्सेनस्तथाराजन्जारासं
धिर्महाबलः मागधोनिहतःसंख्येसौभद्रेणमहात्मना ३१ पुत्रस्तेदुर्मुखोराजन्दुःसहश्चमहा
रथः गदयाभीमसेनेननिहतौशूरमानिनौ ३२ दुर्मर्षणोदुर्विषहोदुर्जयश्चमहारथः कृ
त्वात्वसुकरंकर्मगतावैवस्वतक्षयं ३३ उभौकलिंगवृषकौभ्रातरौयुद्धदुर्मदौकृत्वाचासु
करंकर्मगतौवैवस्वतक्षयं ३४ सचिवोवृषवर्मातेसूतःपरमवीर्यवान् भीमसेनेनवि
क्रम्यगमितोयमसादनं ३५ तथैवपौरवोराजानागायुतबलोमहान् समरेपांडुपुत्रेणनि
हतःसव्यसाचिना ३६ वसातयोमहाराजद्विसाहस्राःप्रहारिणः शूरसेनाश्चविक्रांताःसर्वेयु
धिनिपातिताः ३७ अभीषाहाःकवचिनःप्रहरंतोरणोत्कटाः शिबयश्चरथोदाराःकलिंगसहि
ताहताः ३८ गोकुलेनित्यसंवृद्धायुद्धेपरमकोपनाः तेपावृतकवीराश्चनिहताःसव्यसावि
नाग्रेणयोबहुसाहस्राःस ।

क॰ टि॰ ४९ ५० अपावृत्तकवीराः अपगते प्राप्तं तं कं कुत्सितं संग्रामात्परावर्तनं येषां ते संसप्तकसहचरा गोपाल
७

सप्तकगणाश्च ये ते सर्वे पार्थमासाद्य गता वैवस्वतक्षयं शाल्वो नवमहाराज राजानौ वृषकाच
लौ त्वदर्थमतिविक्रान्तौ निहतौ सव्यसाचिना उग्रकर्मा महेष्वासो नामतः कर्मतस्तथा शाल्व
राजो महाबाहुर्भीमसेनेन पातितः ४९ ओघवांश्च महाराज बृहन्तः सहितो रणे पराक्रमन्तौ
मित्रार्थे गतौ वैवस्वतक्षयं तथैव रथिनां श्रेष्ठः क्षेमधूर्तिर्विशांपते निहतो गदया राजन्भीम
सेनेन संयुगे ५० तथा राजन्महेष्वासो जलसंधो महाबलः सुमहत्कदनं कृत्वा हतः सात्यकि
नारणे ५१ अलंबुषो राक्षसेन्द्रः खरबन्धुरयानवान् घटोत्कचेन विक्रम्य गमितो यमसादनं ५२
राधेयाः सूतपुत्राश्च भ्रातरश्च महारथाः केकयाः सर्वशश्चापि निहताः सव्यसाचिना ५३ मा
लवा मद्रकाश्चैव द्रविडाश्चोग्रकर्मिणः यौधेयाश्च ललित्थाश्च क्षुद्रकाश्चाप्युशीनराः ५४
मावेल्लकास्तुण्डिकेराः सावित्रीपुत्रकाश्च ये प्राच्योदीच्याः प्रतीच्याश्च दाक्षिणात्याश्च मारिष
५५ पत्तीनां निहताः संघा हयानां प्रयुतानि च रथव्रजाश्च निहता हताश्च वरवारणाः ५६ स
ध्वजाः सायुधाः शूराः सवर्माम्बरभूषणाः कालेन महता यत्ताः कुलैर्ये च विवर्द्धिताः ५७ ॥

का: ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ॥ ७

त्वरंबंधुरथानवान्त्वंतीहलांबंधुरंरम्यंयानंविद्यतेयस्यत्वेरेगर्दभैर्बंधुरंयानंअध्यास्तेगर्दभसंयुतरथवान्
तेहताःसमरेराजन्पार्थेनाक्लिष्टकर्मणा अन्येतथामितबलाःपरस्परवधैषिणः ४८ एतेचान्येच
बहवोराजानःसगणारणे हताःसहस्रशोराजन्यन्मांत्वंपरिपृच्छसि ४९ एवमेषक्षयोवृत्तःक
र्णार्जुनसमागमे महेंद्रेणयथावृत्रोयथारामेणरावणः ५० यथाकृष्णेननरकोमुरश्चनिहतो
रणे कार्तवीर्यश्चरामेणभार्गवेणयथाहतः ५१ सज्ञातिबांधवःशूरःसमरेयुद्धदुर्मदः रणंकृ
त्वामहायुद्धंघोरंत्रैलोक्यमोहने ५२ यथास्कंदेनमहिषोयथारुद्रेणचांधकः तथार्जुनेनसमह
तोद्वैरथेयुद्धदुर्मदः ५३ सामात्यबांधवोराजन्कर्णःप्रहरतांवरः जयाशाधार्तराष्ट्राणांवैरस्यच
मुखंयतः ५४ तीर्णस्तत्पांडवोराजन्यत्पुरानाववुध्यसे उच्यमानोमहाराजबंधुभिर्हितकांक्षि
भिः ५५ तदिदंसमनुप्राप्तंव्यसनंसुमहात्ययं पुत्राणांराज्यकामानांत्वयाराजन्हितैषिणा ५६
अहितान्येवचीर्णानितेषांतत्फलमागतं इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिसंजयवाक्यं धृतराष्ट्र
उवाच आख्यातामामकास्तातनिहतायुधिपांडवैः हतांश्चपांडवेयानांमामकैर्ब्रूहिसंजय १ संज
यउवाच कुंतयोयुधिविक्रांतामहासत्वामहाबलाः सानुबंधाःसहामात्यागांगेयेननिपातिताः २
वा ४८ कृष्णेननरकारिणानरकोमुरुश्चयथेत्यन्वयः ४९ ५० ५१ कर्णस्तयाहतइत्यनुकृष्यते ५२
पंचमःअध्यायः १ ॥ २ ॥

क.टी. ७ षड्भिर्द्रौणिद्रोणिशाल्यकर्णकृपकृतवर्मभिः परमैरथैः अतिरथैः महामात्रैर्मृधे अशक्नुवद्भिरेकैक
८ नारायणाबालभद्राःस्मरास्त्रशतघ्नोपरे अनुरक्तास्त्ववीरेणभीष्मेणयुधिपातिताः ३ समःकिरीटि
नासंख्येवीर्येणचबलेनच सत्यजित्सत्यसंधेनद्रोणेननिहतोयुधि ४ पांचालानांमहेष्वासाः
सर्वयुद्धविशारदाः द्रोणेनसहसंग्राममागतावैवस्वतक्षयं ५ तथाविराटद्रुपदौवृद्धौसहसुतौ।
तौनृपौ पराक्रमंतौमित्रार्थेद्रोणेननिहतौरणे ६ योबालएवसमरेसंमितःसव्यसाचिना
केशवेनचदुर्धर्षोबलदेवेनवाविभो ७ परेषांकदनंकृत्वामहारथविशारदः परिवार्यम
हावीरैःषड्भिःपरमकैरथैः ८ अशक्नुवद्भिर्बीभत्सुमभिमन्युर्निपातितः कृतंतंविरथंवीरंक्ष
त्रधर्मेव्यवस्थितं ९ दौःशासनिर्महाराजसौभद्रंहतवान्रणे सपत्नानांनिहंताचमहत्यासे
नयावृतः १० अंबष्ठस्यसुतःश्रीमान्मित्रहेतोःपराक्रमन् आसाद्यलक्ष्मणंवीरंदुर्योधनसुतंर
णे ११ सुमहत्कदनंकृत्वागतोवैवस्वतक्षयं बृहंतःसुमहेष्वासःकृतास्त्रोयुद्धदुर्मदः १२ दुःशा
सनेनविक्रम्यगमितोयमसादनं मणिमान्दंडधारौचराजानौयुद्धदुर्मदौ १३ पराक्रमंतौमित्रार्थे
द्रोणेनायुधिपातितौ अंशुमान्भोजराजस्तुसहसैन्योमहारथः १४ भारद्वाजेनविक्रम्यगमितोयमसाद
नं सामुद्रश्चित्रसेनश्चसहपुत्रेणभारत १५॥
समेनहतत्वमितिशेषः ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५॥ ८

१५ रोचमानौपकनामानौभ्रातरौ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ॥
समुद्रसेनेनबलान्मितोयमसादनं अनूपवासीनीलश्चव्याघ्रदत्तश्चवीर्यवान् १६ अश्वत्थाम्ना
विकर्णेनगमितोयमसादनं चित्रायुधश्चित्रयोधीकृत्वाचकदनंमहत् चित्रमार्गेणविक्रम्यवि
कर्णेनहतोमृधे वृकोदरसमोयुद्धेवृतःकेकययोधिभिः १७ केकेयेनचविक्रम्यभ्राताभ्रात्रानि
पातितः जनमेजयोगदायोधीपार्वतीयःप्रतापवान् १८ दुर्मुखेनमहाराजतवपुत्रेणपातितः
रोचमानौनरव्याघ्रौरोचमानौग्रहाविव १९ द्रोणेनयुगपद्राजन्दिवंसंप्रापितौशरैः नृपाश्चप्रति
युध्यंतःपराक्रांताविशांपते २० कृत्वानसुकरंकर्मगतावैवस्वतक्षयं पुरुजित्कुंतिभोजश्चमातु
लौसव्यसाचिनः २१ संग्रामनिर्जितान्लोकान्गमितौद्रोणसायकैः अभिभूःकाशिराजश्चकाशिकै
र्बहुभिर्वृतः २२ वसुदानस्यपुत्रेणन्यासितोदेहमाहवे अमितौजायुधामन्युरुत्तमौजाश्चवीर्य
वान् २३ निहत्यशतशःशूरानस्मदीयैर्निपातिताः मित्रवर्माचपांचाल्यःक्षत्रधर्माचभारत २४
द्रोणेनपरमेष्वासौगमितौयमसादनं शिखंडितनयोयुद्धेक्षत्रदेवोयुधांपतिः २५ लक्ष्मणेनहतो
राजंस्तवपौत्रेणभारत सुचित्रश्चित्रवर्माचपितापुत्रौमहारथौ २६ प्रचरंतौमहावीरौद्रोणेननि
हतौरणे वार्द्धक्षेमिर्महाराजसमुद्रइवपर्वणि २७ आयुधक्षयमासाद्यप्रशांतिंपरमांगतः सेनाबिंदु
सुतःश्रेष्ठःशस्त्रवान्प्रवरोयुधि २८ बाल्हीकेनमहाराजकौरवेंद्रेणपातितः धृष्टकेतुर्महाराज
चेदीनांप्रवरोरथः २९ कृत्वानसुकरंकर्मगतोवैवस्वतक्षयं तथासत्यधृतिर्वीरःकृत्वाकदनमाहवे

क॰टी॰
२

१८ छ१९ मामकस्यकृतोत्सेकस्यकेदारान्नतिशापितोदकस्यत्वद्भसरमद्भवावशेषंनपश्यामि ककुदेमृथा
नवृरुषसमम्रहेभीष्मद्रोणाकर्णारूपेमर्दितेनाशितेसतिअसतितवछे २ शंतप्रांतमहस्वदप्राकं आर्षीविभ
पांडवार्थेपराक्रांतोगमितोयमसादनं सेनाबिंदुःकुरुश्रेष्ठकृत्वाकदनमाहवे ११ पुत्रस्तुशिशुपाल
स्यसुकेतुःपृथिवीपतिः निहत्यशात्रवान्संख्येद्रोणेननिहतोमृधे १२ तथासत्यधृतिर्वीरोमदिराश्व
श्ववीर्यवान् सूर्यदत्तश्चविक्रांतोनिहतोद्रोणसायकैः १३ श्रेणिमांश्चमहाराजयुध्यमानःपराक्रमी
कृत्वानसुकरंकर्मगतोवैवस्वतक्षयं १४ तथैवयुधिविक्रांतोमागधःपरमास्त्रवित् भीष्मेणनि
हतोराजन्शेतेपरवीरहा विराटपुत्रःशंखस्तूत्तरश्चमहारथः १५ कुर्वंतोसुमहत्कर्मगता
वैवस्वतक्षयं वसुदानश्चकदनंकुर्वाणोतीवसंयुगे १६ भारद्वाजेनविक्रम्यगमितोयमसाद
नं एतेचान्येचबहवःपांडवानांमहारथाः १७ हताद्रोणेनविक्रम्ययन्मांत्वंपरिपृच्छसि इतिश्रीम
हाभारतेकर्णपर्वणिसंजयवाक्यं धृतराष्ट्रः मामकस्यास्यसैन्यस्यहतशेषस्यसंजय अवशेषंन
पश्यामिककुदेमृदितेसति १ तौहिवीरौमहेष्वासौमदर्थेकुरुसत्तमौ भीष्मद्रोणौहतौश्रुत्वाना
र्थोवैजीवितेनमे २ नचशोचामिराधेयंहतमाहवशोभिनं यस्यबाह्वोर्बलंतुल्यंकुंजराणांशतं

शतं ३ ॥ ३३

क्रियुतायुतः कुंजराणामयुतेनतुल्यंबाह्वोर्बलंयस्यतस्यापिवधंनमृष्यामीतिनअपितुमृष्याम्येवमृ।
तजयिनोभीष्मस्यतातद्रोणस्यापिभयबलवतोद्रोणस्यचवधंकुर्वतांपरेषांकर्णवधस्योत्करत्वादितिभावः २

मत्तामत्तश्रयाः चित्राणि अनेकनानायुधप्रसवन्तमाणि शुभ्राणि दीप्तिमंति चतुर्विधानि हृदहस्तशास्त्र
वेधीनि विहितानि धनुर्वेदोदितानि चित्रशुभ्रदीप्तविहितास्मेववाचतुर्विधानि अत्रविहितानि कृत्रिमाणि
निशंचः अस्त्रांतरनिवर्त्यमाग्नेयादिनतिमात्रनिवर्त्यनारायणास्त्रादिप्रयोक्तृकनिवर्त्यब्रह्मशिरआदिम

हंतप्रवरसैन्यमेयथाशंससिसंजय अहतानपिमेशंसकेत्रजीवंतिकेचन ४ एतेषुहिमृतेष्वद्य
येत्वयापरिकीर्तिताः येपिजीवंतितेसर्वेमृताइतिमतिर्मम ५ संजयउवाच यस्मिन्महास्त्राणिसम
र्पितानिचित्राणिशुभ्राणिचतुर्विधानि दिव्यानिराजन्विहितानिचैवद्रोणेनवीरेद्विजसत्तमेन ६
महारथःकृतिमान्क्षिप्रहस्तोदृढायुधोदृढमुष्टिर्दृढेषुः सवीर्यवान्द्रोणपुत्रस्तरस्वीव्यवस्थितोयो
द्धुकामस्त्वदर्थे ७ आनर्तवासीहृदिकात्मजोसौमहारथः सात्वतानांवरिष्ठः स्वयंभोजःकृतवर्मा
कृतास्त्रोव्यवस्थितोयोद्धुकामस्त्वदर्थे ८ आर्तायनिःसमरेदुःप्रकंप्यःसेनाग्रणीः प्रथमस्तावका
नांयःस्वस्त्रीयान्पांडवेयान्विसृज्यसत्यांवाचंतांचिकीर्षुस्तरस्वी ९ तेजोवधंसूतपुत्रस्यसंख्येप्रति
श्रुत्वाजातशत्रोःपुरस्तात् दुराधर्षःशक्रसमानवीर्यःशल्यःस्थितोयोद्धुकामस्त्वदर्थे १० आजाने
यैःसैंधवैःपार्वतीयैर्नदीजकांबोजवनायुजैश्च गांधारराजःस्वबलेनयुक्तोव्यवस्थितोयोद्धुकामस्त्वद र्थे

वेध्यापत्यनिवर्त्यपाशुपतादि एवंचतुर्विधानि वीरेनिहितानिसमर्पितानि ६ कृतिमान्प्रबंधयत्नः ७ ८ आर्ता
यनिःशल्यः स्वस्त्रीयान्भागिनेयान् उभयोरेवभागिनेयत्वेपिलिंगसमवायात्सर्वेषांभागिनेयत्वं ९ १० ११॥

क.भी.
१०

तृणभोजीपीरावृभोजी ८ नागपत्तिप्रयायीनागैःपत्तिभिश्चप्रयातंशीलमस्य नागरथप्रयायीतिपाठांतरं ९
शारद्वतोगौतमश्चापिराजन्महाबाहुर्बहुचित्रास्त्रयोधी धनुश्चित्रंसुमहच्चारसाद्व्यवस्थितोयोद्धु
कामःप्रगृह्य १२ महारथःकेकयराजपुत्रःसदश्वयुक्तंचपताकिनंच रथंसमारुह्यकुरुप्रवीर।
व्यवस्थितोयोद्धुकामस्त्वदर्थे १३ तथासुतस्तेज्वलनार्कवर्णंरथंसमास्थायकुरुप्रवीरःव्यवस्थि
तःपुरुमित्रोनरेंद्रव्यभ्रेसूर्योभ्राजमानोयथाच १४ दुर्योधनोनागकुलस्यमध्येव्यवस्थितः
सिंहइवावभासेरथेनजांबूनदभूषणेनव्यवस्थितःसमरेयोत्स्यमानः १५ सराजमध्येपुरुषप्र
वीरोराजजांबूनदचित्रवर्मा पद्मप्रभोवह्निरिवाल्पधूमोमेघांतरेसूर्यइवप्रकाशः १६ तथासुषे
णोप्यसिचर्मपाणिस्तवात्मजःसत्यसेनश्चवीरःव्यवस्थितौचित्रसेनेनसार्धंहृष्टात्मानौसम
रेयोद्धुकामौ १७ ह्रीनिषेवोभारतराजपुत्रउग्रायुधःक्षणभोजीसुदर्शः जारासंधिःप्रथमश्चा
दृढश्चचित्रायुधःश्रुतवर्माजयश्च १८ शलश्चसत्यव्रतदुःशलौचव्यवस्थिताःसहसैन्यानराग्र्याः
कैतव्यानामधिपःशूरमानीरणेरणेशत्रुहाराजपुत्रः रथीहयीनागपत्तिप्रयायीव्यवस्थितोयोद्धु
कामस्त्वदर्थे १९ वीरःश्रुतायुश्चधृतायुधश्चचित्रांगदश्चित्रसेनश्चवीरःव्यवस्थितायोद्धुकामा
नराग्र्याःप्रहारिणोमानिनःसत्यसंधाः २० ॥

२२ सैन्याः सेनामर्हन्तितेराजानः यथायथं यत्नहृदयेपि जीवमानाग्राख्याताः इदंभाविजयपराजयादिकं
इतिअनेनपतत्हृदयबलतोलनेन व्यक्तंस्पष्टमभिगच्छामिजानामि अर्थाभिपन्नितः फलोपयन्नितः तेनज

कर्णात्मजः सत्यसंधो महात्मा व्यवस्थितः समरे योद्धुकामः अथापरो कर्णसुतो वरास्त्रो व्यवस्थितो
लघुहस्तो नरेंद्र २१ महत्तबलं दुर्भिदमल्पवीर्यैः समन्वितो योद्धुकामस्त्वदर्थे २२ एतैश्च मुख्यै
र्वरैश्च राजन्योधप्रवीरैरमितप्रभावैः व्यवस्थितो नागकुलस्य मध्ये यथा महेंद्रः कुरुराजो जया
य २३ धृतराष्ट्र उवाच आख्याता जीवमाना ये परेभ्यो ये यथातथं २४ इतीदमवगच्छामि व्यक्तं सर्वेति
पातिताः वैशं० एवं ब्रुवन्नेव तदा धृतराष्ट्रोंबिकासुतः २५ हतप्रवीरं विध्वस्तं किंचिच्छेषं स्वकं
बलं श्रुत्वा व्यामोहमागच्छच्छोकव्याकुलितेंद्रियः मुह्यमानोब्रवीच्चापि मुहूर्तं तिष्ठ संजय व्या
कुलं मे मनस्तात श्रुत्वा सुमहदप्रियं २६ मनो मुह्यति चांगानि न च शक्नोमि धारितुं इत्येवमुक्त्वा
वचनं धृतराष्ट्रोंबिकासुतः भ्रांतचित्तस्ततः सोथ बभूव जगतीपतिः इतिश्रीमहाभारते कर्णप
र्वणि संजयवाक्यं नाम २८ जनमेजय उवाच श्रुत्वा कर्णं हतं युद्धे पुत्रांश्चैवापलायिनः नरेंद्रः
किंचिदाश्वस्तो द्विजश्रेष्ठ किमब्रवीत् १ प्राप्तवान् परमं दुःखं पुत्रव्यसनजं महत् तस्मिन् यदुक्तवा
न्कालेतन्ममाचक्ष्व पृच्छतः २ ॥

योमदीयानां नास्तीति निश्चिनोमीति भावः २४ २५ अंगानि चक्षुरादीनि मनश्च मुह्यति २८ सप्तमः १२

क०टी० श्रुत्वाभार्गवस्यरामस्यशृक्स्यवा ४९ कर्णस्यवधंसंचिंत्यमनसालोच्यइदंकृत्स्नंजगत्स्वसैन्यंवानास्तीतिसं
११ चिंत्यनिश्चित्यविललापेतितृतीयेनसंबंधः प्राणिनांप्रवध्यात्कर्णादन्येषांनरणांतुल्यानांमंदत्वादल्पवी

वैशं० श्रुत्वाकर्णस्यनिधनमश्रद्धेयमिवाद्भुतं भूतसंमोहनंभीमंमेरोःसंसर्पणंयथा ३ चित्तमोह
मिवायुक्तंभार्गवस्यमहामतेः पराजयमिवेंद्रस्यद्विषद्भ्योभीमकर्मणः ४ दिवःप्रपतनंभानोरुर्व्यामि
वमहाद्युतेः संशोषणमिवाचिंत्यंसमुद्रस्याक्षयांभसः ५ महीवियद्दिगंबूनांसर्वनाशमिवाद्भुतं
कर्मणोरिववैफल्यमुभयोःपुण्यपापयोः ६ संचिंत्यनिपुणंबुध्याधृतराष्ट्रोजनेश्वरः नेदमस्ती
तिनिश्चित्यकर्णस्यसमरेवधं ७ प्राणिनामेवमन्येषांस्यादपीतिविनाशनं शोकाग्निनादह्यमानो
धम्यमानइवाशये ८ विस्रस्तांगःश्वसन्दीनोहाहेत्युक्त्वासुदुःखितः विललापमहाराजधृतराष्ट्रोवि
कामतः ९ धृतराष्ट्रउवाच संजयाधिरथिर्वीरःसिंहद्विरदविक्रमः वृषभप्रतिमस्कंधोवृषभाक्षग
तिस्वरः १० वृषभोवृषभस्येवयोयुद्धेननिवर्तते शत्रोरपिमहेंद्रस्यवज्रसंहननोयुवा ११ यस्यज्या
तलशब्देनशरवृष्टिरवेणच रथाश्वनरमातंगानावतिष्ठंतिसंयुगे १२ यमाश्रित्यमहाबाहुंद्विषद्वि
जयकांक्षया दुर्योधनोकरोद्वैरंपांडुपुत्रैर्महारथैः १३ सकथंरथिनांश्रेष्ठःकर्णःपार्थेनसंयुगे नि
हतःपुरुषव्याघ्रःप्रसह्यासह्यविक्रमः १४ ॥

एतावन्तःइतिग्रंथेनैवकारणंविनाशनंस्यादपीतिहेतो
राशयेवेनसिधम्यमानःइवविस्रस्तांगः यथाग्निरिंधम्यमानपाषाणादिःशीर्यतेतद्वद्विशीर्णांगइत्यर्थः ९ ११

१ ननिवर्त्तनत इतिष्ठेदः ११ १२ १३ १४ १५ अवाचीनं चिंतयाथोमुखं ७ १२ जलवर्षित्वादेवेषु महेंद्रोवृषः धन
योनामन्यतवैनित्यमच्युतंचधनंजयं नवाक्षीन्सहितानन्यान्स्वबाहुबलदर्पितः १५ शार्ङ्गगांडीव
धन्वानौसहितावपराजितौ अहंदिव्याद्रथादेकः पातयिष्यामिसंयुगे १६ इतियःसततंमंदमवोच
लोभमोहितं दुर्योधनमवाचीनंराज्यकामकमातुरं ७ योजयेत्सर्वकांबोजानावंत्यान्केकयैः
सह गांधारान्मद्रकान्मत्स्यांस्त्रिगर्तांस्तंगणान्शकान् १८ पांचालांश्चविदेहांश्चकुलिंदान्काशि
कोशलान् सुह्मानंगांश्चवंगांश्चनिषादान्पुंड्रचीनकान् १९ वत्सान्कलिंगांस्तरलानश्मकान्
ऋषिकानपिजित्वैतान्समरेवीरश्चक्रेबलिभृतःपुरा २० शरव्रातैःसुनिशितैःसुतीक्ष्णैःकंकपत्रि
भिः दुर्योधनस्यवृद्ध्यर्थंराधेयोरथिनांवरः २१ दिव्यास्त्रविन्महातेजाःकर्णोवैकर्तनोवृषः
सेनागोपश्चसकथंशत्रुभिःपरमास्त्रवित् २२ घातितःपांडवैःशूरैःसमरेवीर्यशालिभिः सु
षोमहेंद्रोदेवेषुवृषःकर्णोनरेष्वपि २३ तृतीयमन्यंलोकेषुवृषंनेवानुशुश्रुमः उच्चैःश्रवाव
रोश्वानांराज्ञांवैश्रवणोवरः २४ वरोमहेंद्रोदेवानांकर्णःप्रहरतांवरः योजितःपार्थिवैःशूरैःस
मर्थैर्वीर्यशालिभिः २५ दुर्योधनस्यवृद्ध्यर्थंकृत्स्नामुर्वीमथाजयत् यंलब्ध्वामागधोराजासांत्वमानो
यसौहृदैः २६ ॥
वर्षितान्मन्येषुकर्णोवृषः तृतीयंएवमभितःवृष्टिकर्तारंवृषं २३ अमितरतिष्ठेदः योजितोनियोजितोम

का.शे. यमितिमागाधोप्यस्यैवबलेननबलवानितिभावः २० ३० १२ विप्लवःनौकाहीनः ९ ७ ८ ४ ११ ॥
६६ भ्रैरोत्सीत्पार्थिवं तत्रमत्तेयात्व कौरवान् तंश्रुत्वानिहतंकर्णंद्वैरथेसव्यसाचिना २६ शोकार्णवे
निमग्नोहंभिन्नानौरिवसागरेतंतवषंनिहतंश्रुत्वाद्वैरथेरथिनांवरं २७ शोकार्णवेनिमग्नोहमप्लवः
सागरेयथा ईदृशैर्यद्यहंदुःखैर्नविनश्यामिसंजय २८ वज्राद्दृढतरंमन्येहृदयंममदुर्भिदं ज्ञाति
संबंधिमित्राणामिमंश्रुत्वापराभवं २९ कोमदन्यःपुमांल्लोकेनजह्यात्सूतजीवितं विषमग्निंप्र
पातंचपर्वताग्राद्दहंवृणे ३० नहिशक्ष्यामिदुःखानिसोढुंकष्टानिसंजय ३१ इतिश्रीमहाभारते
कर्णपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्यं २४९ संजयउवाच श्रियाकुलेनयशसातपसाचश्रुतेनच त्वाम
द्यसंतोमन्यंतेययातिमिवनाहुषं १ श्रुतेमहर्षिप्रतिमःकृतकृत्योसिपार्थिव पर्यवस्थापया
त्मानंमाविषादेमनःकृथाः २ धृतराष्ट्रउवाच दैवमेवपरंमन्येधिक्पौरुषमनर्थकं यत्रशा
लप्रतीकाशःकर्णोहन्यतसंयुगे ३ हत्वायुधिष्ठिरानीकंपांचालानांरथव्रजान् प्रताप्यशरव
र्षेणदिशःसर्वामहारथः ४ मोहयित्वारणेपार्थान्वज्रहस्तइवासुरान् सकथंनिहतःशेते
वायुरुग्णइवद्रुमः ५ शोकस्यांतंनपश्यामिपारंजलनिधेरिव चिंतामेवर्धतेतीव्रमुमूर्षाचा
पिजायते ६ कर्णस्यनिधनंश्रुत्वाविजयंफाल्गुनस्यच अश्रद्धेयमहंमन्येवधंकर्णस्यसंजय ७
वज्रसारमयंनूनंहृदयंदुर्भिदंमम यच्छ्रुत्वापुरुषव्याघ्रंहतंकर्णंनदीर्यते ८ ॥ ६६

११ दुःखात् भीष्मद्रोणवधजात् दुःखंचव्यसनंचतद्भये दुःखंकर्णवधजं व्यसनंशोषनाशनं १२ तदेवाद्य भी
ष्मत्यादिना १३ पार्थैपारप्रदंनौकाम्यानीयं १४ प्रतिमाने ध्वजभूते १५ पद्यापंगोरध्वागमनेदुर्घटमेवंदुर्यो
धायुर्नूनंमहदीर्घमेविहितंदैवतैःपुरा यत्रकर्णंहतंश्रुत्वाजीवामीहसुदुःखितः २ धिग्जीवितमि
दंचैवमहद्दीनस्यमेसंजय अद्यचाहंदशामेतांगतःसंजयगर्हितां ४ कृपणंवर्तयिष्यामिशोच्यःस
र्वस्यमेदधीः अहमेवपुराभूत्वासर्वलोकस्यसत्कृतः ११ परिभूतःकथंसूतपरैःशक्ष्यामिजीवितुं
दुःखात्सुदुःखंव्यसनंप्राप्तवानस्मिसंजय १२ भीष्मद्रोणवधेनैवकर्णस्यचमहात्मनः नावशेषं
प्रपश्यामिसूतपुत्रेहतेयुधि १३ सहिपार्थैमहानासीत्पुत्राणांममसंजय युद्धेहिनिहतःशूरोवि
सृजन्सायकान्बहून् १४ कोहिमेजीवितेनार्थस्तमृतेपुरुषर्षभं रथादाधिरथिर्नूनंनन्यपत।
त्सायकार्दितः १५ पर्वतस्येवशिखरंवज्रपाताद्विदारितं सशेतेपृथिवींनूनंशोभयन्रुधिरोक्षि
तः १६ मातंगइवमत्तेनद्विपेंद्रेणनिपातितः योबलंधार्तराष्ट्राणांपांडवानांयतोभयं १७ सोर्जु
नेनहतःकर्णःप्रतिमानंधनुष्मतां सहिवीरोमहेष्वासोमित्राणामभयंकरः १८ शेतेविनिह
तोवीरोदेवेंद्रेणेवाचलः पंगोरिवाध्वगमनंदरिद्रस्येवकामितं १९ दुर्योधनस्यचाकूतंतृषि
तस्येवविप्रुषः अन्यथाचिंतितंकार्यमन्यथातत्तजायते २० ॥ यतस्याकूतमभिप्रायोदुर्घटः तृषि
तस्यविप्रुषोजलबिंदवोयथात्तलोपप्रशमायनभवंतिएवंदुर्योधनचेष्टितमपीष्टसिध्यर्थेनपर्याप्तमि

सुग्रेमलं

क॰ द्रो॰ दीनपौरुषः नष्टपराक्रमः २१ अन्येत्वज्ञाः १५ १८ ताड्यमानाः ताड्यंतः २१ अप्रतिपद्यंते शिखंडिनाश्रितः

१३ अहो नु बलवद्दैवं कालश्च दुरतिक्रमः पलायमानः कृपणो दीनात्मा दीनपौरुषः २१ कच्चिद्धि नि

हतः सूतपुत्रो दुःशासनो मम कच्चिन्न दीनाचरितं कृतवांस्तात मे सुतो २२ कच्चिन्न निहतः शूरो

श्री ३ यथान्ये तत्र पार्थिवाः युधिष्ठिरस्य वचनमायुध्यस्वेति सर्वदा २३ दुर्योधनोनाभ्यगृह्णान्मूढः पथ्य

मिवौषधं शरतल्पे शयानेन भीष्मेण सुमहात्मना २४ पानीयं याचितः पार्थः सोविध्यन्मेदिनी

तलं जलस्य धारां जनितां दृष्ट्वा पांडुसुतेन च २५ अब्रवीत्स महाबाहुस्तात संशाम्य पांडवैः प्र

शमाद्धि भवेच्छांतिर्मदंतं युद्धमस्तु वः २६ भ्रातृभावेन पृथिवीं भुंक्ष्व पांडुसुतैः सह अकुर्वन्व

चनं तस्य नूनं शोचति पुत्रकः २७ तदिदं समनुप्राप्तं वचनं दीर्घदर्शिनः अहं तु निहतामात्यो ह

तपुत्रश्च संजय २८ द्यूततः कृच्छ्रमापन्नो लूनपक्ष इव द्विजः यथा हि शकुनिं गृह्य छित्वा पक्षौ

च संजय २९ विसर्जयंति संहृष्टाः क्रीडमानाः कुमारकाः लूनपक्षतया तस्य गमनेनोपपद्य

ते ३० तथाहमपि संप्राप्तो लूनपक्ष इव द्विजः क्षीणः सर्वार्थहीनश्च निर्ज्ञातिर्बंधुवर्जितः ३१ कां

दिशं प्रतिपत्स्यामि दीनः शत्रुवशंगतः ३२ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि वैशं॰ इत्येवं धृतराष्ट्रो

विलप्य बहुदुःखितः प्रोवाच संजयं भूयः शोकव्याकुलमानसः ३३ धृतराष्ट्र॰ योजयत्सर्वकांबो

जानं बष्ठान्केकयैः सह गांधारांश्च विदेहांश्च जित्वा कार्यार्थमाहवे ३४ ॥ यमनेगोकुर्वीत ३२ ३३ ३४ १३

द्रौपदिनाद्रुपदपुत्रेणधृष्टद्युम्नेन ४३ कुंडलाभ्यांसकवचाभ्यामर्थेतादर्थ्येचतत्रयौ ४४ अवमन्यैवमवमे
दुर्योधनस्यच्छद्मार्थेयोजयत्पृथिवीप्रभुः सजितःपांडवैःशूरैःसमरेबाहुशालिभिः ४५ तस्मिन्
तेमहेष्वासेकर्णयुधिकिरीटिनाकेवीराःपर्यतिष्ठंनतन्ममाचक्ष्वसंजय ४६ कच्चिन्नैकःपरित्य
क्तःपांडवैर्निहतोरणे उक्तंत्वयापुरातातयथावीरोनिपातितः ४७ भीष्ममप्रतिपद्यंतंशिखंडी
सायकोत्तमैः पातयामाससमरेसर्वशस्त्रभृतांवरं ४८ तथाद्रौपदिनाद्रोणस्सर्वायुधोयु
धि युक्तयोगोमहेष्वासःशरैर्बहुभिराचितः ४९ निहतःखड्गमुद्यम्यधृष्टद्युम्नेनसंजय अंत
रेणहतावेतौछलेनचविशेषतः ५० अश्रौषमहमेतद्वैभीष्मद्रोणौनिपातितौ भीष्मद्रोणौहिस
मरेनहन्याद्वज्रभृत्स्वयं ५१ न्यायेनयुध्यमानौहितद्वैसत्यंब्रवीमिते कर्णत्वस्त्रंतमस्त्राणिदि
व्यानिचबहूनिच ५२ कथमिंद्रोपमंवीरंमृत्युर्युद्धेसमस्पृशत् यस्यविद्युत्प्रभांशक्तिंदिव्यांकां
चनभूषणां ५३ प्रायच्छद्द्विषतांहंत्रींकुंडलाभ्यांपुरंदरः यस्यसर्पमुखोदिव्यश्शरःकांचनभूष
णः अशेतनिहितःपत्रीचंदनेष्वरिमर्दनः भीष्मद्रोणमुखान्वीरान्योवमन्यमहारथान् ५४ जाम
दग्न्यान्महाघोरंब्राह्ममस्त्रमशिक्षत यश्चद्रोणमुखान्दृष्ट्वाविमुखानर्दितान्शरैः ५५ सौभद्रस्य
महाबाहुर्व्यधमत्कार्मुकंशितैः यश्चनागायुतप्राणंवज्ररंहसमच्युतं ५६ ॥

ने ५४ ५५ ५६ ॥

कर्णे. ५९ रथेति रथभंगाद्यभावेन समरस्तुर्न भवेदिति भावः ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९
१४ विरथं सहसा कृत्वा भीमसेनमथाहसत् सहदेवं च निर्जित्य शरैः संनतपर्वभिः ४७ कृपया विर
थं कृत्वा नाहनद्धर्मवित्तया यश्च मायासहस्राणि विकुर्वाणं जयैषिणं ४८ घटोत्कचं राक्षसेंद्रं
शक्रशक्त्या निजघ्निवान् एतांश्च दिवसानस्य युद्धे भीतो धनंजयः ४९ नागमद्द्वैरथं वीरः स
कथं निहतो रणे रथभंगो न चेत्तस्य धनुर्वा नस्य शीर्यत ५० न चेदस्त्राणि निर्णेष्टुः स कथं निह
तः परैः को हि शक्तो रणे कर्णं विधुन्वानं महद्धनुः ५१ विमुंचंतं शरान्घोरान् दिव्यान्यस्त्राणि
चाहवे जेतुं पुरुषशार्दूल शार्दूलमिव वेगिनं ५२ ध्रुवं तस्य धनुश्छिन्नं रथो वापि महीं गतः
अस्त्राणि वा प्रणष्टानि यथा शंससि मे हतं ५३ न ह्यन्यदपि पश्यामि कारणं तस्य नाशने न हन्मि
फाल्गुनं यावत्तावत्पादौ न धावये ५४ इति यस्य महाघोरं व्रतमासीन्महात्मनः यस्य भीतो र
णे निद्रां धर्मराजो युधिष्ठिरः ५५ त्रयोदश समा नित्यं नाभजन्नरषर्षभः यस्य वीर्यवतो वीर्य
मुपाश्रित्य महात्मनः ५६ मम पुत्रः सभां भार्यां पांडूनां नीतवान्बलात् तत्रापि च सभामध्ये
पांडवानां च पश्यतां ५७ दासभार्येति पांचालीमब्रवीत्कुरुसंनिधौ न संति पतयः कृष्णे सर्वे
षंढतिलैः समाः ५८ उपतिष्ठस्व भर्तारमन्यं वा वरवर्णिनि इत्येवं यः पुरा वाचो रूक्षाः सं
श्रावयन्नरुषा। ५९ ॥ १४

८८ प्रतीपं प्रातिभयेन अभिधावद्भिः सर्वदिग्भ्यः समागतैः ८९ आधिरथेः अधिरथपुत्रस्य सोमसूर्यसाहच
सभायां सूतजः कर्णः मकथं निहतः परैः यदि भीष्मो रणश्लाघी द्रोणो वा युधि दुर्मदः ९० नहनि
ष्यति कौंतेयान् मत्पातात् सुयोधन सर्वानेव हनिष्यामि इत्येतत्ते मानसो ज्वरः ९१ किं करिष्यति गां
डीवमत्ययोचमहेषुधी स्विग्धचंदनदिग्धस्य मञ्छरस्याभिधावतः ९२ सनूनमृषभस्कंधो
ऽर्जुनेन कथं हतः यश्च गांडीवमुक्तानां स्पर्शमुग्रमचिंतयन् ९३ अपतिर्ह्यसि कृष्णेति ब्रुवन्पार्थी
नवेक्षत यस्य नासीद्भयं पार्थैः सपुत्रैः सजनार्दनैः ९४ स्वबाहुबलमाश्रित्य मुहूर्तमपि संजय
तस्य नाहं वधं मन्ये देवैरपि सवासवैः ९५ प्रतीपमभिधावद्भिः किं पुनस्तात पांडवैः नहि मा
मे स्पृशान स्तलत्रैर्वापि गिरः हतः ९६ प्रमाना धिरथेर्यस्या तेक श्चिदन्तमवेतो र्हति अपि मान्ये
दिनीहीना सोमसूर्यप्रभांशुभिः ९७ न वधः पुरुषेंद्रस्य संयुगेष्वपलायिनः येन मंदः सहाये
न भ्रात्रा दुःशासनेन च ९८ वासुदेवस्य दुर्बुद्धिः प्रत्याख्यानमरोचत सनूनं वृषभस्कंधं कर्णं
दृष्ट्वा निपातितं ९९ दुःशासनं च निहतं मन्ये शोचति पुत्रकः हतं वैकर्तनं श्रुत्वा द्वैरथे सव्यसा
विना ७० ॥

र्यीत्य प्रकर्षेण भातीति योगात् प्रभो वह्निः तेषां त्रयाणामंशुभिः मयूखैः ९० मंदो दुर्योधनः ९१ ७०॥

क॰री॰ आप्लुवानितिपाठेनिवर्तितमुखान्नत्तप्लुवाःकौरवाःयदिपलायंतेतदाआप्लुवाएवभवंतीत्यर्थः ७१

१५

जयतःपांडवान्दृष्ट्वाकिंस्विद्दुर्योधनोब्रवीत् दुर्मर्षणंहतंदृष्ट्वावृषसेनंचसंयुगे ७१ प्रभग्नंचब
लंदृष्ट्वावध्यमानंमहारथैः पराङ्मुखांश्चराजन्यपलायनपरायणान् ७२ विद्रुतान्रथिनोदृ
ष्ट्वामन्येशोचतिपुत्रकः अनेयश्चाभिमानीचबद्धबुद्धिरजितेंद्रियः ७३ हतोत्साहंबलंदृष्ट्वाकिंस्वि
द्दुर्योधनोब्रवीत् स्वयंवैरंमहत्कृत्वावार्यमाणःसुहृद्गणैः ७४ प्रधानेर्हतंमुपिष्टैःकिंस्विद्दु
र्योधनोब्रवीत् भ्रातरंनिहतंदृष्ट्वाभीमसेनेनसंयुगे ७५ रुधिरेपीयमानेचकिंस्विद्दुर्योधनोब्र
वीत् सहसागांधारराजेनसभायांयदभाषत ७६ कर्णार्जुनौरणेहंताहतेतस्मिन्किमब्रवीत् द्यूतं
कृत्वापुराहृष्टोवंचयित्वाचपांडवान् ७७ शकुनिःसौबलस्तातहतेकर्णेकिमब्रवीत् कृतव
र्मामहेष्वासःसात्वतानांमहारथः ७८ हतंवैकर्तनंदृष्ट्वाहार्दिक्यःकिमभाषत ब्राह्मणाः
क्षत्रियावैश्यायस्यशिक्षामुपासते ७९ धनुर्वेदंचिकीर्षतोद्रोणपुत्रस्यधीमतः युवारूपेण
संपन्नोदर्शनीयोमहायशाः ८० अश्वत्थामाहतेकर्णेकिमभाषतसंजय आचार्योयोधनुर्वे
देगौतमोरथसत्तमः ८१ ॥

७२ अनेयःअशिक्षणीयःयतोभिमानीविद्वत्वाभिमानीअतएवबद्धबुद्धिःहितमजानन् ७४ प्रधनेरणे ७५ ८१ १५

कानिवाक्यानीतिशेषः ८४ ८० प्रत्युदीयुःकथमितिशेषः ८८ ८९ हतोत्सेधस्यविनष्टोत्कर्षस्य ९० ९४ १
कृपःशारद्वतस्तातहतेकर्णेकिमब्रवीत् मद्रराजोमहेष्वासःशल्यःसमितिशोभनः ८२ दृष्ट्वा
विनिहतंकर्णंसारथ्येरथिनांवरः किमभाषतसौवीरोमद्राणामधिपोबली ८३ दृष्ट्वाविनिह
तंसमरेयोधावारणादुर्जयाः येचकेचनराजानःपृथिव्यांयोद्धुमागताः ८४ मद्रराजःकथंशल्यो
नियुक्तोरथिनांवरः वैकर्तनस्यसारथ्येतन्ममाचक्ष्वसंजय ८५ केरक्षंदक्षिणंचक्रंसूतपुत्रस्य
युध्यतः वामंचक्रंररक्षुर्वाकेवावीरस्यपृष्ठतः ८६ केकर्णंनजहुःशूराःकेक्षुद्राःप्राद्रवंस्ततः
कथंचवःसमेतानांहतःकर्णोमहारथः ८७ पांडवाश्चकथंशूराःप्रत्युदीयुर्महारथाः सृजंतःशर
वर्षाणिवारिधाराइवांबुदाः ८८ सचसर्पमुखोदिव्योमहेषुप्रवरस्तदा व्यर्थःकथंसमभवत्तन्म
माचक्ष्वसंजय ८९ मामकस्यास्यसैन्यस्यहतोत्सेधस्यसंजय अवशेषंनपश्यामिककुदेमृदि
तेसति ९० तौहिवीरौमहेष्वासौमदर्थेत्यक्तजीवितौ भीष्मद्रोणौहतौश्रुत्वाकोन्वर्थोजीविते
नमे ९१ पुनःपुनर्नमृष्यामिहतंकर्णंचपांडवैः यस्यबाह्वोर्बलंतुल्यंकुंजराणांशतंशतैः ९२
द्रोणेहतेचयद्वृत्तंकौरवाणांपरैःसह संग्रामेनरवीराणांतन्ममाचक्ष्वसंजय ९३ यथाकर्णश्चकौं
तेयैःसहयुद्धमयोजयत् यथाचद्विषतांहंतारणेशांतस्तदुच्यतां ९४ इतिकर्णपर्वणि संजयउवा
च हतेद्रोणेमहेष्वासेतस्मिन्नहनिभारत कृतेचमोघसंकल्पेद्रोणपुत्रेमहारथे १ ॥ ११ ॥

क.टी. स्वबलं प्रतिद्रवं तं दृष्ट्वा १ शास्त्रजयैः आयच्छद्भिः यतमानैः अस्यहारं अस्त्रव्यवहारे शस्त्राहारमिति वा पाठः ५ ६ पर्यं
१६ केष्ववरासनेषु ७ सान्त्वा प्रियवचसा परमवल्गुना अतिमधुरेण ८ कार्यंतरे आवश्यकत्वे तरे यत्कार्यं कर्त्तव्यं

द्रवमाणे महाराज कौरवाणां बलार्णवे महत्या पार्थः स्वकं सैन्यमतिष्ठज्ज्ञातिभिर्वृतः २ तमवस्थि
तमाज्ञाय पुत्रस्ते भरतर्षभ विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा पौरुषेणान्ववारयत् ३ स्वमनीकमवस्थाप्य बाहु
वीर्यमुपाश्रितः युध्वा च सुचिरं कालं पाण्डवैः सह भारत ४ लब्धलक्षैः परैर्हृष्टैर्व्यायच्छद्भिश्चिरं
तदा सन्ध्याकालं समासाद्य प्रत्याहारमकारयत् ५ कृत्वावहारं सैन्यानां प्रविश्य शिबिरं स्वकं
कुरवः सहितं मंत्रं मंत्रयां चक्रिरे मिथः ६ पर्यंकेषु परार्द्ध्येषु स्पर्ध्यास्तरणवत्सु च वरासनेषू
पविष्टाः सुखशय्यास्विवामराः ७ ततो दुर्योधनो राजा साम्ना परमवल्गुना तानाभाष्य महेष्वा
सान्प्राप्तकालमभाषत ८ मतं मतिमतां श्रेष्ठाः सर्वे प्रब्रूत मा चिरं एवं गते तु किं कार्यं किं च का
र्यतरं नृपाः ९ संजय उवाच एवमुक्ते नरेंद्रेण नरसिंहा युयुत्सवः चक्रुर्नानाविधाश्चेष्टाः सिंहा
सनगतास्तदा १० तेषां निशम्येंगितानि युद्धे प्राणान्जुहूषतां समुद्वीक्ष्य मुखं राज्ञो बालार्कसम
तेजसं ११ आचार्यपुत्रो मेधावी वाक्यज्ञो वाक्यमाददे रागो योगस्तथा दाक्ष्यं नयश्चेत्यर्थसाधकाः १२

मंसंमतं तत प्रब्रूत ९ चेष्टाः शौर्याभिनयरूपाः भुजास्फालनाद्याः १० निशाम्य आलोच्य वर्चसं छांदसं
स्त्वं ११ रागः स्वामिभक्तिः योगो देशकालादिसंपत्तिः दाक्ष्यं बलं नयो नीतिः १२ ॥ १६

१३ १४ सर्व्वार्थैः रागादिभिः स्वनीतैः दैवमनुलोम्यते नुकूलं क्रियते न केवलं रागाद्यपेतत्वयाविस्त्रगणीताराः
...त्दयः प्रवलाः इत्यर्थः १५ १६ १७ वहुमतीं वहुल्यवतीं प्रतिशयितामितियावत् १८ १९ शुभं वचः श्रुत्वा
उपायाः पंडितैः प्रोक्तास्ते तु दैवमुपाश्रिताः लोकप्रवीरायेस्माकं देवकल्पा महारथाः १३ नीतिमं
तस्तथायुक्तादत्ताराज्ञा श्वते हताः नत्वेव कार्यं नैराश्यमस्माभिर्विजयंप्रति १४ स्वनीतेविहस
वीर्य्यैर्देवमप्यनुलोम्यते तेवयंप्रवरंनृणां सर्वैर्गुणगणैर्युतं १५ कर्णमेवाभिषेक्ष्यामः सेनाप
त्येनभारत कर्णसेनापतिंकृत्वा प्रमथिष्यामहे रिपून् १६ एष ह्यतिबलः शूरः कृतास्त्रो युद्ध
र्मदः वैवस्वत इवासह्यः शक्तोजेतुं रणे रिपून् १७ एतदाचार्य्यतनयात्श्रुत्वाराजंस्तवात्मजः श्रा
शांच महतीं चक्रे कर्णप्रति स वै तदा १८ हते भीष्मे च द्रोणे च कर्णोजेष्यति पांडवान् तामाशां
हृदये कृत्वा समाश्वस्य च भारत १९ ततोदुर्योधनः प्रीतः प्रियं श्रुत्वा स्य तद्वचः प्रीतिसत्कारसं
युक्तं तथ्यमात्महितं शुभं २० स्वं मनः सममास्थाय वाहुवीर्यमुपाश्रितः दुर्योधनोमहाराजरा
धेयमिदमब्रवीत् २१ कर्णजानामितेवीर्यं सौहृदं परमं मयि तथापि त्वां महाबाहो प्रवक्ष्या
मिहितंवचः २२ श्रुत्वायथेष्टं चकुरु वीर यत्तव रोचते भवान्प्राज्ञतमो नित्यं मम चैव परा गतिः २३

मनः समाधायाब्रवीदितिद्वयोः संबंधः २० २१ २२ २३ ॥

कृ.टी. ताभ्यांसकाशात्द्विगुणवत्तरःबलवत्तरः २१ २२ ताभ्यामपिनमितःसम्यक्कृतातोविक्रमोयस्य २३ विदि
१२

भीष्मद्रोणावतिरथौहतौसेनापतीमम सेनापतिर्भवानस्तुताभ्यांद्विगुणवत्तरः २४ वृद्धौचतौ
महेष्वासौसापेक्षौचधनंजये मानि तौचमयावीरौराधेयवचनात्तव २५ पितामहस्त्वंसंप्रेक्ष्यपां
डुपुत्रान्महारणे रक्षितास्तातभीष्मेणदिवसानिदशैवतु २६ न्यस्तशस्त्रेचभवतिहतोभीष्मः
पितामहः शिखंडिनंपुरस्कृत्यफाल्गुनेनमहाहवे २७ हतेतस्मिन्महेष्वासेशरतल्पगतेतत
था त्वयोक्तेपुरुषव्याघ्रद्रोणोह्यासीत्पुरःसरः २८ तेनापिरक्षिताःपार्थाःशिष्यत्वादितिमेम
तिः सचापिनिहतोवृद्धोधृष्टद्युम्नेनसत्वरं २९ निहताभ्यांप्रधानाभ्यांताभ्याममितविक्रम त्व
त्समंसमरेयोधंनान्यंपश्यामिचिंतयन् ३० भवानेवततःशक्तोविजयायनसंशयः पूर्वंमध्ये
चपश्चाच्चतथैवविहितंहितं ३१ सभवान्पूर्ववत्सत्वधुरमुद्वोढुमर्हति अभिषेचयसेनान्ये
स्वयमात्मानमात्मना ३२ देवतानांयथास्कंदःसेनानीःप्रभुरव्ययः तथाभवानिमांसेनांधार्त
राष्ट्रींबिभर्तुवै ३३ जहिशत्रुगणान्सर्वान्महेंद्रोदानवानिव प्रवस्थितेरणेदृष्ट्वापांडवास्त्वांमहा
रथाः ३४ द्रविष्यंतिसपांचालाविष्णुंदृष्ट्वेवदानवाः तस्मात्वंपुरुषव्याघ्रप्रकर्षेतांमहाचमूं ३५

तंवयेनिघोषः ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ॥ १८

३६ ३८ कर्णमेवं तदाब्रवीत् दुर्योधन इति शोचः न युयुत्सति युद्धेच्छामपि न करिष्यति किं पुनर्युद्धमिति भा
वः ३६ ४२ शातकुंभमयैः सौवर्णैः माहेयैर्महीमयैश्च कुंभैः ४४ विषाणैः द्विपस्य गजस्य दंतमयैः पा
भवस्त्वयि स्थिते यत्ते पांडवा मंदचेतसः द्रविष्यंति सहामात्याः पांचालाः संजयास्तथा ३६ यथाद्य
भ्युदितः सूर्यः प्रतपन् स्वेन तेजसा व्यपोहति तमस्तीव्रं तथा शत्रून् व्यपोहय ३७ संजय उ॰ आशाब
लवती राजन् पुत्रस्य तव साभवत् हते भीष्मे च द्रोणे च कर्णो जेष्यति पांडवान् ३८ तामाशां हृदये
कृत्वा कर्णमेवं तदाब्रवीत् सूतपुत्र न ते पार्थः स्थित्वाग्रे संयुयुत्सति ३९ कर्ण उवाच उक्तमेतन्म
या पूर्वं गांधारे तव संनिधौ जेष्यामि पांडवान् सर्वान् सपुत्रान् सजनार्दनान् ४० सेनापतिर्भविष्यामि
तवाहं नात्र संशयः स्थिरो भव महाराज विजितान् विद्धि पांडवान् ४१ संजय उ॰ एवमुक्तो महा
राज ततो दुर्योधनो नृपः उत्तस्थौ राजभिः सार्द्धं देवैरिव शतक्रतुः ४२ सेनापत्येन सत्कर्तुं कर्णं
स्कंदमिवामराः ततोभिषिषिचुः कर्णं विधिदृष्टेन कर्मणा ४३ दुर्योधनमुखा राजन् राजा
नो विजयैषिणः शातकुंभमयैः कुंभैर्माहेयैश्चाभिमंत्रितैः ४४ तोयपूर्णैर्विषाणैश्च द्विपख
ड्गमहर्षभैः मणिमुक्तायुतैश्चान्यैः पुण्यगंधैस्तथौषधैः ४५ औदुंबरे समासीनमासने क्षौमसंवृते शा
स्त्रदृष्टेन विधिना संभारैश्च सुसंभृतैः ४६ ॥

दैः खड्गस्य गंडकस्य महर्षभस्य गवयस्य च शृंगैः वि
षाणं दंतं शृंगयोरिति विश्वः द्विपखड्गमहर्षभीयैः तद्धितलोपश्चार्षः ४६ ॥

क॰टी॰ ५॰ नहीतिशराणांदर्शनेपिनालंकिमुतस्पर्शइत्यर्थः ५१ ५२ ५७ इतिदशमः सेना १ २ ॥

१८ ब्राह्मणाः क्षत्रियावैश्यास्तथाशूद्राश्चसंमताः तष्टुवुस्तंमहात्मानमभिषिक्तंवराननं ४७ त
तोभिषिक्तोराजेंद्रनिष्कैर्गोभिर्धनेनच वाचयामासविप्राग्र्यान्राधेयःपरवीरहा ४८ जयपार्था
न्सगोविंदान्सानुगांस्तान्महामृधे इतितंबंदिनःप्राहुर्द्विजाश्चपुरुषर्षभ ४९ जहिपार्थान्सपां
चालान्राधेयविजयायनः अघन्निवसदाभानुस्तमांस्युग्रैर्गभस्तिभिः ५० नह्यलंत्वद्विसृष्टानां
शराणांवैसकेशवाः उलूकाःसूर्यरश्मीनांज्वलतामिवदर्शने ५१ नहिपार्थाःसपांचालाः
स्थातुंशक्तास्तवाग्रतः आत्तशस्त्रस्यसमरेमहेंद्रस्येवदानवाः ५२ अभिषिक्तस्तुराधेयःप्रभ
यामितप्रभः अत्यरिच्यतरूपेणदिवाकरइवापरः ५३ सेनापत्येतुराधेयमभिषिच्यसु
तस्तव अमन्यततदात्मानंकृतार्थंकालचोदितः ५४ कर्णोपिराजन्संप्राप्यसेनापत्यमरिं
दमः योगमाज्ञापयामाससूर्यस्योदयनंप्रति ५५ तवपुत्रैर्वृतःकर्णःशुशुभेतत्रभारत
देवैरिवयथास्कंदःसंग्रामेतारकामये ५६ इतिकर्णपर्वणिकर्णाभिषेकः ११९ धृतराष्ट्र
उवाच सेनापत्यंतुसंप्राप्यकर्णोवैकर्तनस्तदा तथोक्तश्चस्वयंराज्ञास्निग्धंभ्रातृसमंवचः १
योगमाज्ञाप्यसेनानामादित्येभ्युदितेतदा अकरोत्किंमहाप्राज्ञस्तन्ममाचक्ष्वसंजय २ ॥ १८

नंदीतूर्यं आनंदवाद्यं १४ कल्पतां सन्नह्यमानानां वरूथिनां सन्नद्धानां नराणां सन्नह्यमानानां गजादीनां च शब्दो बभूवेति द्वयोः संबंधः ३ श्वेतेत्यादि विशेषणद्वयं स्यंदनेनेत्यस्य ७ ८ अभिपताकेन वायोः प्रातिकूल्याद् अभि

संजय उवाच कर्णस्य मतमाज्ञाय पुत्रास्ते भरतर्षभ योगमाज्ञापयामास नंदितूर्यपुरःसरं ३ महत्यपरात्रे च तत वै सैन्यस्य मारिष योगो योगेति सहसा प्रादुरासीन्महास्वनः ४ कल्पतां नागमुख्यानां रथानां च वरूथिनां संनह्यतां पदातीनां वाजिनां च विशांपते ५ क्रोशतां चैव योधानां त्वरितानां परस्परं बभूव तुमुलः शब्दो दिवस्पृक् सुमहास्वनः ६ ततः श्वेतपताकेन बलाकावर्णवाजिना हेमपृष्ठेन धनुषा नागकक्षेण केतुना ७ तूणीरशतपूर्णेन सगदेन वरूथिना शतघ्नीकिंकिणीशक्तिशूलतोमरधारिणा ८ कार्मुकैरुपपन्नेन विमलादित्यवर्चसा रथेनाभिपताकेन सूतपुत्रोभ्यदृश्यत ९ ध्मापयन्वारिजं राजन्हेमजालविभूषितं विधुन्वानो महच्चापं कार्तस्वरविभूषितं १० दृष्ट्वा कर्णं महेष्वासं रथस्थं रथिनां वरं भानुमंतमिवोद्यंतं तमो निघ्नन्दुरासदं ११ न भीष्मव्यसनं केचिन्नापि द्रोणस्य मारिष नान्येषां पुरुषव्याघ्र मेनिरे तत्र कौरवाः १२ ततस्तु त्वरयन्योधान् शंखशब्देन मारिष कर्णो निष्कर्षयामास कौरवाणां महद्बलम् १३ ॥

मुक्तपताकेन पतत्वराजयस्तबकं ९ १० निघ्नन् निघ्नंतं घ्नंतमित्यपि वा पाठः ११ १२ १३ ॥

क.प.१०. अनुपादेपादरक्षानस्तापिपञ्चाङ्गगे १९ दक्षिणेअनुपादे २० २१ २२ २३ २४ २५ ॥
१९

युक्तःस्वहाममहेष्वासोमकरंशत्रुतापनः प्रत्युद्यातस्तथाकर्णःपांडवान्विजिगीषया १४ मकरस्य
तुंडेवैकर्णोराजन्व्यवस्थितः नेत्राभ्यांशकुनिःशूरउलूकश्चमहारथः १५ द्रोणपुत्रस्तुशिरसि
ग्रीवायांसर्वसोदराः मध्येदुर्योधनोराजाबलेनमहतावृतः १६ वामपादेतुराजेंद्रकृतवर्माव्यव
स्थितः नारायणबलैर्युक्तोगोपालैर्युद्धदुर्मदैः १७ पादेतुदक्षिणेराजन्गौतमःसत्यविक्रमः त्रि
गर्तैःसुमहेष्वासैर्दाक्षिणात्यैश्चसंवृतः १८ अनुपादस्तुयोवामस्तत्रशल्योव्यवस्थितः महत्या
सेनयासार्धंमद्रदेशसमुत्थया १९ दक्षिणेतुमहाराजसुषेणःसत्यसंगरः वृतोरथसहस्रेण
दंतिनांचत्रिभिःशतैः २० पुच्छेह्यास्तांमहावीर्यौभ्रातरौपार्थिवौतदा चित्रश्चचित्रसेनश्चमह
त्यासेनयावृतौ २१ तथाप्रयातेराजेंद्रकर्णेनरवरोत्तमे धनंजयमभिप्रेक्ष्यधर्मराजोब्रवीदिदं
२२ पश्यपार्थयथासेनाधार्तराष्ट्रीहसंयुगे कर्णेनविहितावीरगुप्तावीरैर्महारथैः २३ हतवी
रतमाह्येषाधार्तराष्ट्रीमहाचमूः फाल्गुनशेषामहाबाहोतृणैस्तुल्यामतामम २४ एकोह्यत्रमहे
ष्वासःसूतपुत्रोविराजते सदेवासुरगंधर्वैःसकिंनरमहोरगैः २५ ॥ १४

२९ यहरासवव्यूहंरचयत १७ १८ २९ ॥

चराचरैस्त्रिभिर्लोकैर्योजेयोरथिनांवरः तंहत्वायमहावाहोविजयस्तवफाल्गुन [२६] ३६ तत्रभवेछ
लोममहादशवार्षिकः एवंज्ञात्वामहावाहो यथेछसि २७ भ्रातरैतद्वचःश्रुत्वापांडवः
श्वेतवाहनः ग्रहीचेद्रोणाव्यूहेनप्रत्यव्यूहततांचमूं २८ वामपार्श्वेततस्याथभीमसेनोव्यवस्थितः
दक्षिणेचमहेष्वासोधृष्टद्युम्नोव्यवस्थितः २९ मध्येव्यूहस्यराजातुपांडवश्चधनंजयः नकुलः
सहदेवश्चधर्मराजस्यपृष्ठतः ३० चक्ररक्षौतपांचाल्यौयुधामन्युत्तमौजसौ नार्जुनंजहतुर्युद्धेपा
ल्यमानौकिरीटिना ३१ शेषान्नृपतयोवीरास्थितान्व्यूहस्यदंशिताः यथाभागंयथोत्साहंयथायत्
नंचभारत ३२ एवमेतन्महाव्यूहंव्यूह्यभारतपांडवाः तावकाश्चमहेष्वासायुद्धायैवमनोदधुः ३३
दृष्ट्वाव्यूढांतवचमूंसतपुत्रेणसंयुगे निहतान्पांडवान्मेनेधार्तराष्ट्रःसबांधवः ३४ तथैवपांडवी
सेनाव्यूढांदृष्ट्वायुधिष्ठिरः धार्तराष्ट्रान्हतान्मेनेसकर्णान्वैजनाधिपः ३५ ततःशंखाश्चभेर्यश्चप
णवानकडुंडुभिः डिंडिमाश्चाप्यहन्यंतप्रघोराश्चसमंततः ३६ सेनयोरूभयोराजन्प्रावाद्यंतमहास्व
नाः सिंहनादश्चसंजज्ञेशूराणांजयगृद्धिनां ३७ हयहेषितशब्दाश्चवारणानांचबृंहतां रथनेमिस्व
नाश्चोग्राःसंबभूवुर्जनाधिप ३८ नद्रोणव्यसनेकश्चिज्ज्ञानीतेतत्रभारतदृष्ट्वाकर्णंमहेष्वासंम्रवे
व्यूहस्यदंशितम ३९ ॥

क॰ दी॰
५४

५० ५१ एकादशः तेसेनेप्रगद्यताभावस्तुंदसः १ देहानांपाप्मनामस्तंनाचनाशनात् २ शूर्णचंद्रार्कणांकांति
भिः समैः पद्मानांगंधतः समैः तस्लरुः आस्तीर्णवंतः ३ ४ आयताः पुष्टाः आयताः दीर्घाः ५ प्रहि
३भेसेनेमहाराजप्रहृष्टनरसंकुले योद्धुकामेस्थितेराजन्हंतमन्योन्यमोजसा ५० तत्रपत्तौसमंरथौ
हष्टान्योन्यंव्यवस्थितौ अनीकमध्येराजेंद्रचेरतुःकर्णपांडवौ ५१ नृत्यमानेचतेसेनेसमेयातांपर
स्परं तेषांपदैः प्रपदैश्चनिर्जग्मुस्तेपृथुत्सवः ५२ ततःप्रववृतेयुद्धंनरवारणवाजिनां रथानांच
महाराजअन्योन्यमभिनिघ्नतां ५३ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि ४४ संजयउवाच तेसेनेभ्य
न्यमासाद्यप्रहृष्टाश्वनरद्विपे ब्रहत्यौसंप्रजह्राते देवासुरसमप्रभे १ ततोनररथाश्वेभैः पत्तयश्चो
ग्रविक्रमाः संप्रहारान्परंशोचक्रुर्देहपाप्मासुनाशनान् २ पूर्णचंद्रार्कपद्मानांकांतिभिर्गंधतः स
मैः उत्तमांगैर्नरसिंहानांनरसिंहास्तस्तरुर्महीं ३ अर्धचंद्रैस्तथाभल्लैः क्षुरप्रैरसिपट्टिशैः परश्वधैः
श्चाप्यकृंतन्नुत्तमांगानियुध्यतां ४ आयतायतबाहूनांआयतायतबाहुभिः बाहवःपातितारे
जुर्धरण्यांसायुधांगदैः ५ तैःस्फुरद्भिर्महीभातिरक्तांगुलितलैस्तथा गरुडप्रहितैरुग्रैः पंचास्यैर
रगैरिव ६ हिरदस्यंदनाश्वेभ्यःपेतुर्वीराद्विषद्धताः विमानेभ्योयथाक्षीणपुण्याःस्वर्गसदस्तथा ७

तैःनिरस्तैः श्रीहाकल्याणे ६ ७ ॥ ३३ ॥ २०

८९ आपीडिनः भूषावंतः नानारूपाविविधरागाणि वसनानि येषां ते विरागवसनाः ६ ७ ६८ ५९
गदाभिरन्ये गुर्वीभिः परिघैर्मुसलैरपि योधिताः प्रासशः येनु वीरा वीरतरैरणे ८ रथा रथैर्विम
थिता मत्ता मत्तैर्द्विपा द्विपैः सादिनः सादिभिश्चैव तस्मिन्परमसंकुले ९ रथैर्नरा रथा नागैरश्वारो
हाश्च पत्तिभिः अश्वारोहैः पदाताश्च निहता युधि शेरते १० रथाश्च पतयो नागैरथाश्वैभाश्च पत्ति
भिः रथपत्तिद्विपाश्चाश्वैः रथैश्चापि नरद्विपाः ११ रथाश्वभनराणां तु नराश्वभरथैः कृतं पाणिपा
दैश्च शस्त्रैश्च रथैश्च कदनं महत् १२ तथा तस्मिन्बले शूरैर्वध्यमाने हतेपि च अस्मानभ्याय
युः पार्थाद्वृकोदरपुरोगमाः १३ धृष्टद्युम्नः शिखंडी च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः सात्यकिश्चेकिता
नश्च द्राविडैः सैनिकैः सह १४ वृता व्यूहेन महता पांड्याश्चोलाः सकेरलाः व्यूढोरस्का दीर्घ
भुजाः प्रांशवः पृथुलोचनाः १५ आपीडिनो रक्तदंता मत्तमातंगविक्रमाः नानाविरागवसना गं
धचूर्णावचूर्णिताः १६ बद्धासयः पाशहस्ता वारणप्रतिवारणाः समानमृत्यवो राजन्नास्मज
तपरस्परं १७ कलापिनश्चापहस्ता दीर्घकेशाः प्रियंवदाः पत्तयः सादिनश्चान्ये घोररूपपराक्र
माः १८ अथापरे पुनः शूराश्चेदिपांचाल केकयाः कारूषाः कोशलाः
कांच्या मागधाश्चापि दुद्रुवुः १९ ॥

क.टी.
११

२० महामात्ररथैरितिपाठेश्रेष्ठरथैः गजधूर्गतः गजस्कंधगतः २१ उदयाग्राद्रिभवनेउदयाद्रेरग्रभवने
अग्राद्रीत्यग्रशब्दस्यपूर्वनिपातश्चार्षः उदयनाम्नोग्राद्रिः पूर्वपर्वतः सएवभवनमितिवाउदयाग्रा
द्रिभवनमितिपाठेउदयाचलस्याग्रेस्थंगेग्रत्रेरर्कभूतस्यभवने २२ शारदस्यशारदाउपलक्षितस्य २३

तेषांरथाश्वनागाश्वप्रवराश्चोग्रपत्तयः नानावाद्यधरैर्हृष्टान्नदंतिचहसंतिच २० तस्यसैन्यस्य
महतोमहामात्रवरैर्वृतः मध्येद्रुकोदरोभ्यायात्त्वदीयान्नागधूर्गतः २१ सनागप्रवरोत्युग्रोविधि
वत्कल्पितोबभौ उदयाग्राद्रिभवनेयथाभ्युदितभास्करे २२ तस्यायसंवर्मवरंवररत्नविभूषितं
ताराव्याप्तस्यनभसः शारदस्यसमत्विषं २३ सतोमरव्यग्रकरश्चारुमौलिःस्वलंकृतः शरन्मध्यं
दिनार्काभस्तेजसाव्यदहद्रिपून् २४ तंदृष्ट्वाद्विरदंदूरात्क्षेमधूर्तिर्द्विपस्थितः आह्वयन्नभिदु
द्रावप्रमनाःप्रमनस्तरं २५ तयोःसमभवद्युद्धंद्विपयोरुग्ररूपयोः यदृच्छयाद्रुमवतोर्महापर्
वतयोरिव २६ संसक्तनागौतौवीरौतोमरैरितरेतरं बलवत्सूर्यरश्म्याभिर्भित्वान्योन्यंविनेदतुः
२७ अपसृत्यतुनागाभ्यांमंडलानिविचेरतुः प्रगृह्यचोभौधनुषीजघ्नतुर्वैपरस्परं २८ क्ष्वेडि
तास्फोटितरवैर्बाणशब्दैश्चसर्वतः तौजनंहर्षयंतौचसिंहनादंप्रचक्रतुः २९ ॥

चारुमौलिःरम्यकिरीटः द्विपस्थितोद्विपारूढःप्रमनाःप्रकृष्टमनाःप्रमनस्तरेप्रसन्नतरमनसंविने
दतुः संनिहितौबभूवतुः वतुषुरित्यर्थः २७ २८ २९ ॥ ११

अपरैस्तोमरैरेव ११ १२ स भीमसेनः मेघैः सप्तसप्तिरिवांशुमान् यथा मेघान्तर्हितस्य सूर्यस्य मरीचयः र
श्मिरूपेण सर्वतः प्रचरन्ति एवं रश्मिस्थानीयास्तोमराः १३ अंजोगतिं क्रमजगति १४ १५ गृह्यमाणः निर
स्य यत्नकराभ्यां तोहिपाभ्यां कृतिनावुभौ वातोद्धूतपताकाभ्यां पृथुधानेमहाबलो १६ ताव
मोमस्य धनुषी छित्वाभ्योसंविनेदतः प्राक्षितोमरवर्षेणप्रावृणमेघाविवांबुभिः ११ हेमपूर्ति
तराभीमंतोमरेणस्तनांतरे निर्बिभेदातिवेगेन षड्भिश्चाप्यपरैर्नदन् १८ स भीमसेनः शुशुभेतो
मरैरंगमाश्रितैः क्रोधदीप्तवपुर्मेघैः सप्तसप्तिरिवांशुमान् ११ ततो भास्करवर्णाभमंजोगतिम
यस्मयं समर्जतोमरं भीमः प्रत्यमित्राय यत्नवान् २४ ततः कुलूताधिपतिश्चापमानम्य सायकैः
दशभिस्तोमरं भित्वा षष्ट्या विव्याध पाण्डवं २५ अथ कार्मुकमादाय भीमो जलदनिस्वनं रिपोरभ्य
र्दयन्नागमुन्नदन्पाण्डवः शरैः २६ स शरौघार्दितो नागो भीमसेनेन संयुगे गृह्यमाणोपि नातिष्ठ
द्वातोद्धूत इवांबुदः २७ तमभ्यधावद्द्विरदं भीमो भीमस्वनागराट् महाबातेरितं मेघं वातोद्धूत
इवांबुदः २८ संनिवार्यात्मनोनागं स्वेमधूर्त्तिः प्रतापवान् विव्याधाभिद्रुतं बाणैर्भीमसेनस्य कुं
जरं २९ ततः साधु विसृष्टेन क्षुरेणानतपर्वणा छित्वा शरासनं शत्रोर्नागं सामित्रमार्दयत् ३० ॥

ह्यमाणः हेमपूर्त्तिना २० २८ २९ अमित्रं शत्रुसंबंधिनं सामित्रमितिपाठांतरम् ३० ॥ ७

कं॰ री॰ अहनद्धतवान् ४३ हतः गदया शकलीकृतः अत एव अभितो द्विपं द्विपस्याभितः पपात ४४ ४५ क्षेमधू
ततः क्रुद्धो रणे भीमं क्षेमधूर्तिः पराभिनत् जघान चास्य द्विरदं नाराचैः सर्वमर्मसु ४६ स पपात
महानागो भीमसेनस्य भारत पुरा नागस्य पतनादवप्लुत्य स्थितो महीं ४७ तमभीमोपि द्विरदं गद
यासममोथयत् तस्मात्प्रमथितान्नागात्क्षेमधूर्तिमवप्लुतं ४८ उद्यतासिमुपायांतं गदयाहं
न्वृकोदरः स पपात हतः सासिर्व्यसुस्तमभितो द्विपं ४९ वज्रप्रभग्नमचलं सिंहो वज्रहतो यथा
तं हतं नृपतिं दृष्ट्वा कुलूतानां यशस्करं ५० प्राद्रवद्व्यथिता सेना त्वदीया भरतर्षभ इति कर्ण
पर्वणि क्षेमधूर्तिवधः ४८ संजय उवाच ततः कर्णो महेष्वासः पांडवानामनीकिनीं जघा
न समरे शूरः शरैः संनतपर्वभिः १ तथैव पांडवा राजंस्तव पुत्रस्य वाहिनीं कर्णस्य प्रमुखे
क्रुद्धा निजघ्नुस्ते महारथाः २ कर्णो विराजन्समरे व्यहनत्पांडवीं चमूं नाराचैरर्करश्म्याभैः
कर्मारपरिमार्जितैः ३ तत्र भारत कर्णेन नाराचैस्ताडिता गजाः नेदुः सेदुश्च मम्लुश्च बभ्रमु
श्च दिशो दश ४ वध्यमाने बले तस्मिन्सूतपुत्रेण मारिष नकुलोभ्यद्रवत्तूर्णं सूतपुत्रं महाहवे
५ भीमसेनस्तथा द्रौणिं कुर्वाणं कर्म दुष्करं विंदानुविंदौ कैकेयौ सात्यकिः समवारयत् ६
तिवधो द्वादशः ततः द्रौणिमभ्य ६ ॥ २२ ॥

१८ कृपेणायुयुधे इतिशेषः ५ माद्रीपुत्रः सुतं तनवेतस्य त्वाप्याङ् शासनमिति ७ लघुशीघ्रं सु शुशोभनं ॥

श्रुतकर्माणमायांतं चित्रसेनो महीपतिः प्रतिविंध्यस्तथा चित्रं चित्रकेतनकार्मुकं ७ दुर्योधनस्तु
राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं संसप्तकगणान् क्रुद्धो ह्यभ्यधावद्धनंजयः ८ धृष्टद्युम्नः कृपेणायत।
स्मिन्वीरवरक्षये शिखंडी कृतवर्माणं समासादयदच्युते ९ श्रुतकीर्तिस्तथा शल्यं माद्रीपुत्रः सु
तेनव दुःशासनं महाराज सहदेवः प्रतापवान् १० केकयौ सात्यकिं युद्धे शरवर्षेण भास्वता सात्य
किः केकयौ चापि छादयामास भारत ११ तावेनं भ्रातरौ वीरौ जघ्नतुर्हृदये भृशं विषाणाभ्यां यथा
नागौ प्रतिनागं महावने १२ शरसंभिन्नवर्माणौ तावुभौ भ्रातरौ रणे सात्यकिं सत्यकर्माणं राजन्वि
व्यधतुः शरैः १३ तैः सात्यकिर्महाराज प्रहसन्सर्वतो दिशः छादयंछरवर्षेण वारयामास भारत १४
वार्यमाणौ ततस्तौ तु शैनेयशरवृष्टिभिः शैनेयस्य रथं तूर्णं छादयामासतुः शरैः १५ तयोस्तु
धनुषी चित्रे छित्वा शौरिर्महायशाः अथ तौ सायकैस्तीक्ष्णैर्वारयामास संयुगे १६ अथान्ये धनुषी
विचित्रे प्रगृह्य च महाशरान् सात्यकिं छादयंतौ तौ चेरतुर्लघु सुष्ठु च १७ ताभ्यां मुक्ता महाबाणाः कं
कबर्हिणवाससः द्योतयंतो दिशः सर्वाः संपेतुः स्वर्णभूषणाः १८

[illegible] १३ १४ १५ १६ १७ १८ ॥

वाणांधकारमभवत्तयोराजन्महामृधे अन्योन्यस्यधनुश्छित्वाविच्छिडस्तेमहारथाः १९ ततःक्रुद्धो
महाराजसात्यकिर्युद्धदुर्मदः धनुरन्यत्समादायसज्यंकृत्वाचसंयुगे २० क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेन
अनुविंदशिरोहरत् अपतत्तच्छिरोराजन्कुंडलोपचितंमहत् २१ शंबरस्यशिरोयद्वन्निहत।
स्यमहारणे शोचयन्केकयान्सर्वान्जगामाशुवसुंधरां २२ तंदृष्ट्वानिहतंशूरंभ्रातातस्यमहा
रथः सज्यमन्यद्धनुःकृत्वाशैनेयंपर्यवारयत् २३ सषष्ट्यासात्यकिंविध्वास्वर्णपुंखैःशिला।
शितैः ननादबलवान्नादंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् २४ सात्यकिंचततस्तूर्णंकेकयानांमहार
थः शरैरनेकसाहस्रैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् २५ सशरैःक्षतसर्वांगःसात्यकिःसत्यविक्रमः
रराजसमरेराजन्सपुष्पइवकिंशुकः २६ सात्यकिःसमरेविद्धःकेकयेनमहात्मना केके।
यंपंचविंशत्याविव्याधप्रहसन्निव २७ तावन्योन्यस्यसमरेसंछिद्यधनुषीशुभे हत्वाचसार
थीतूर्णंहयांश्चरथिनौवरौ २८ विरथावसियुद्धायसमाजग्मतुराहवे शतचंद्रचितेगृह्य
चर्मणीसुभुजौतदा २९ व्यरोचेतांमहारंगेनिस्त्रिंशवरधारिणौ यथादेवासुरेयुद्धेजंभ।
शक्रौमहाबलौ ३० ॥

२४ अपहस्तेनतिर्यक्करस्तेन २५ २६ त्रयोदश्गः श्रुतकर्मा १ अभिसारः अभिसाराधिपतिश्चित्रसेनः आह॥
मंडलानिततस्तौतुविचरंतौमहारणे अन्योन्यमभितस्तूर्णंसमाजघ्नतुराहवे २१ अन्योन्यस्य
वधेचैवचक्रतुर्यत्नमुत्तमं कैकेयस्यद्विधाचर्मततश्चिच्छेदसात्वतः २२ सात्यकेस्तुतथैवासौ
चर्मचिच्छेदपार्थिवः चर्मछित्वातुकैकेयस्तारागणशतैर्वृतं २३ चचारमंडलान्येवगतप्रत्याग
तानिच तंचरंतंमहारंगेनिस्त्रिंशवरधारिणं २४ अपहस्तेनचिच्छेदशैनेयस्त्वरयान्वितः सव
र्मीकैकयोराजन्द्विधाछिन्नोमहारणे २५ निपपातमहेष्वासोवज्राहतइवाचलः तंनिहत्यरणेशू
रःशैनेयोरथसत्तमः २६ युधामन्युरथंतूर्णमारुरोहपरंतपः ततोन्यंरथमास्थायविधिवत्क
ल्पितंपुनः २७ कैकेयानांमहत्सैन्यंव्यधमत्सात्यकिःशरैः साबध्यमानासमरेकैकेयानांमहाच
मूः २८ तमुत्सृज्यरणेशत्रुंप्रदुद्राव दिशोदश २९ इतिश्रीकर्णपर्वणिविंदानुविंदवधः ५६
संजयउवाच श्रुतकर्माततोराजंश्चित्रसेनंमहीपतिं आजघ्नेसमरेक्रुद्धःपंचाशद्भिःशिलीमु
खैः १ अभिसारस्तुतंराजन्नवभिर्नतपर्वभिः श्रुतकर्माणमाहत्यसूतंविव्याधपंचभिः २
श्रुतकर्माततःक्रुद्धश्चित्रसेनंचमूमुखे नाराचेनसुतीक्ष्णेनमर्मदेशेसमार्पयत् ३॥

क.री.
४४

मर्छां ग्रथनिद्रांकपमलेग्र्यविनंतं ४ एवंश्रुतकर्माणं ५ तंश्रुतकर्माणं ६ ७ सशरैरितिनोष्टीगोपृथ्यः सो
शेमहोत्नः सपयाश्वेगादौ ग्रलंकृतएवंसपशेरलंकृतः स्पर्शः ८ ९ १० कृतच्छविः ग्राहितशोभः ११ १२ ह

सोतिविद्धो महाराज नाराचेन महात्मना मर्छामभियपौ वीरः कश्मलं चाविवेश ह ४ एतस्मिन्नं
तरे चैव श्रुतकीर्तिर्महायशाः नवत्या जगतीपालं छादयामास पत्रिभिः ५ प्रतिलभ्य ततः संज्ञां
चित्रसेनो महारथः धनुश्चिच्छेद भल्लेन तं च विव्याध सप्तभिः ६ सोन्यत्कार्मुकमादाय वेगघ्नं रुक्म
भूषितं चित्ररूपधरं चक्रे चित्रसेनं शरोर्मिभिः ७ स शरैश्चित्रितो राजा चित्रमाल्यधरो युवा युवे
व समरे शोभन्गोष्ठीमध्ये स्वलंकृतः ८ श्रुतकर्माणमथ वै नाराचेन स्तनान्तरे बिभेद नरशार्दूल
तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ९ श्रुतकर्मापि समरे नाराचेन समर्पितः सुस्राव रुधिरं तत्र गैरिकाद्रिरिवा
चलः १० ततः स रुधिराक्तांगो रुधिरेणाकृतच्छविः रराज समरे वीरः सपुष्प इव किंशुकः श्रुत
कर्मा ततो राजन् शत्रुणा समभिद्रुतः शत्रुसंवारणं क्रुद्धो द्विधा विच्छेद कार्मुकं १२ अथैनं छि
न्नधन्वानं नाराचानां शतैस्त्रिभिः छादयन् समरे राजन् विव्याध च सुपत्रिभिः १३ ततोपरेण भल्लेन
तीक्ष्णेन निशितेन च जहार स शिरस्त्राणं शिरस्तस्य महात्मनः १४ तच्छिरो न्यपतद्भूमौ चित्रसेनस्य
दीप्तिमत् यदृच्छया यथा चन्द्रश्च्युतः स्वर्गान्महीतलं १५ ॥

पत्रिभिः शोभनपुंखैर्बर्हिणीनाराचानां शतैः ११

१६ प्रेतराड्यमः १७ हा वीरा वाग्निलिनदग्धाः १८ १९ २० २१ २२ स्वर्णचंद्रां सुवर्णमयदंडान्वितां २३ २४ २५
राजानं निहतं दृष्ट्वा ते भिसारं तमारिष प्रवद्रुवंत वेगेन विवशेन ससैनिकाः १६ ततः क्रुद्धो महे
ष्वासस्तस्मिन्स्थाद्रवद्धरैः अंतकाले यथा क्रुद्धः सर्वभूतानि प्रेतराट् १७ ते वध्यमानाः समरे तत्वपो
त्रेणाथ त्विना व्यद्रवंत दिशस्तूर्णं दावदग्धा इव द्विपाः १८ तांस्तु विद्रवतो दृष्ट्वा निरुत्साहान्द्विषज्जये
द्रावयत्त्रिशुभिस्तीक्ष्णैः श्रुतकर्मा व्यरोचत १९ प्रतिविंध्यस्ततश्चित्रं भित्त्वा पंचभिराशुगैः सारथिं च
त्रिभिर्विध्वा ध्वजमेकेषुणापि च २० तं चित्रो नवभिर्भल्लैर्बाह्वोरसि चार्पयत् स्वर्णपुंखैः शितैरा
ग्रैः कंकबर्हिणवाजितैः २१ प्रतिविंध्यो धनुश्छित्वा तस्य भारत सायकैः पंचभिर्निशितैर्बाणैरथै
नं स हि जघ्निवान् २२ ततः शक्तिं महाराज स्वर्णचंद्रां दुरासदां प्राहिणोत्तव पौत्राय घोरामग्निशिखा
मिव २३ तामापतंतीं सहसा महोल्काप्रतिमां तदा द्विधा चिच्छेद समरे प्रतिविंध्यो हसन्निव २४
सा पपात द्विधा छिन्ना प्रतिविंध्यशरैः शितैः युगांते सर्वभूतानि त्रासयंती यथाशनिः २५ शक्तिं
तां प्रहतां दृष्ट्वा चित्रो गृह्य महागदां प्रतिविंध्याय चिक्षेप रुक्मजालविभूषितां २६ सा जघान ह
यांस्तस्य सारथिं च महारणे रथं प्रमृद्य वेगेन धरणीमन्वपद्यत २७ ॥

क.री. प्रावरणं ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ चतुर्दशः भीमः १ ॥

१५

एतस्मिन्नेवकालेतुरथादास्थायभारतशक्तिंविक्षेपविज्ञायस्वर्णदेशमलंकृतां तामापतंतींजग्रा
हविद्वेराजन्महात्मनाः ततस्तामेवचिक्षेपप्रतिविंध्यायपार्थिव समासाद्यरणेशूरंप्रतिविंध्यं
महाप्रभा ८ निर्भिद्यदक्षिणंबाहुंनिपपातमहीतले पतितासाभासयच्चैवतंदेशमशनिर्यथा ९
प्रतिविंध्यस्ततोराजंस्तोमरंहेमभूषितं प्रेषयामाससंक्रुद्धश्चित्रस्यवधकांक्षया १० सतस्यव
र्मावरणंभित्त्वाहृदयमेवच जगामधरणींतूर्णंमहोरगइवाशुगः ११ सपपाततदाराजन्ना
हतेनसमाहतः प्रसार्यविपुलौबाहूपीनौपरिघसंनिभौ १२ चित्रसेनंहतंदृष्ट्वातावकाः शर
णाभिनः अभ्यद्रवंतवेगेनप्रतिविंध्यंसमंततः १३ सृजंतोविविधान्बाणान्शतघ्नीश्चसकिं
किणीः तमवच्छादयामासुःसूर्यमभ्रगणाइव १४ तान्विधम्यमहाबाहुःशरजालेनसंयुगे
व्यद्रावयत्तवचमूंवज्रहस्तइवासुरी १५ तेवध्यमानाःसमरेतावकाःपांडवैर्नृप विप्रकीर्यंत
सहसावातनुन्नाघनाइव १६ विप्रद्रुतेबलेतस्मिन्वध्यमानेसमंततः द्रौणिरेकोभ्ययात्तूर्णं
भीमसेनंमहाबलं १७ ततःसमागमोघोरोबभूवसहसातयोः यथादेवासुरेयुद्धेवृत्रवासव
योरिव १८ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि संजयउवाच भीमसेनंततोद्रौणीराजन्विव्याधपत्रि
णा परयात्वरयायुक्तोदर्शयन्हस्तलाघवं १ ॥ १५

२२४५ खङ्गः गंडकः ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ कृतप्रतिकृतेऽन्योन्यास्त्रप्रतिघाते १३ ॥

अथैनं पुनराजघ्ने नवत्या निशितैः शरैः सर्वमर्माणि संप्रेक्ष्य मर्मज्ञो लघुहस्तवत् २ भीमसे
नः समाकीर्णो द्रौणिना निशितैः शरैः रराज समरे राजन् रश्मिवानिव भास्करः ३ ततः शरसह
स्रेण सुप्रयुक्तेन पांडवः द्रोणपुत्रमवच्छाद्य सिंहनादममुंचत ४ शरैः शरांस्ततो द्रौणिः संवार्य
युधि पांडवं ललाटेऽभ्याहनद्राजन्नाराचेन स्मयन्निव ५ ललाटस्थं ततो बाणं धारयामास पां
डवः यथा शृंगं वने दृप्तः खड्गो धारयते नृप ६ ततो द्रौणिं रणे भीमो यतमानं पराक्रमी त्रिभिर्वि
व्याध नाराचैर्ललाटे विस्मयन्निव ७ ललाटस्थैस्ततो बाणैर्ब्राह्मणो स व्यशोभत प्रावृषीव यथा
सिक्तः त्रिशृंगः पर्वतोत्तमः ८ ततः शरशतैर्द्रौणिरर्दयामास पांडवं न चैनं कंपयामास मात
रिश्वेव पर्वतं ९ तथैव पांडवो युद्धे द्रौणिं शरशतैः शितैः नाकंपयत संहृष्टो वार्यौघ इव पर्वतं
१० तावन्योन्यं शरैर्घोरैश्छादयानौ महारथौ रथवर्यगतौ वीरौ शुशुभाते बलोत्कटौ ११ आदित्या
विव संदीप्तौ लोकक्षयकरावुभौ स्वरश्मिभिरिवान्योन्यं तापयंतौ शरोत्तमैः १२ ततः प्रतिकृते य
त्नं कुर्वाणौ तौ महारणे कृतप्रतिकृते यत्तौ शरसंघैरभीतवत् १३ ॥

क.रो. १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ ईषत्तः स्त्रांचक्रतः २२ २३ २४ २५ ॥
२६

यात्राविव च संग्रामे चेरतुस्तौ नरोत्तमौ शारदाभ्रोद्गताघर्षौ चापवज्रभयंकरौ १४ अभूतां तावदृ
श्यौ च शरजालैः समंततः मेघजालैरिवच्छन्नौ गगने चेंद्रभास्करौ १५ चकाशेते मुहूर्तेन तत।
स्तावप्यरिंदमौ विमुक्तावस्त्रजालेन अंगारकबुधाविव १६ अथ तत्रैव संग्रामे वर्तमाने सुदारु
णे अपसव्यं ततश्चक्रे द्रोणिस्तत्र वृकोदरं १७ किरन्शरशतैरुग्रैर्धाराभिरिव पर्वतं न ततन्मर
षे भीमः शत्रोर्विजयलक्षणं १८ प्रतिचक्रे ततो राजन्पांडवोप्यपसव्यतः मंडलानां विभागेषु गत
प्रत्यागतेषु च १९ बभूव तुमुलं युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः चरित्वा विविधान्मार्गान्मंडलस्थानमे।
व च २० शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः अन्योन्यस्य वधे चैव चक्रतुर्यत्नमुत्तमं २१ ईषतु
र्विरथौ चैव कर्तुमन्योन्यमाहवे ततो द्रोणिर्महास्त्राणि प्रादुश्चक्रे महारथः २२ तान्यस्त्रैरेव समरे
प्रतिजघ्ने स्म पांडवः ततो घोरं महाराज अस्त्रयुद्धमवर्तत २३ ग्रहयुद्धं यथा घोरं प्रजासंहरणे
ह्यभूत् ते बाणाः समसज्जंत मुक्तास्ताभ्यां तु भारत २४ द्योतयंतो दिशः सर्वास्तच्च सैन्यं समंततः
बाणसंघैर्वृतं घोरमाकाशं समपद्यत २५ ॥

२६

उल्कानांग्रन्योन्याभिमर्दसंपातास्तेनावृतमिवेतिलक्षोपमा १५ तथैवदशनच्छदौक्रोधात्संदशतोस्तौ १६

उल्कापाताच्छ्रुतंयुद्धंप्रजानांसंक्षयेनृप बाणाभिघातात्संजज्ञेतत्रभारतपावकः १७ सविस्फुलिं
गोरीमार्चिर्योदहद्वाहिनीद्वयं तत्रसिद्धामहाराजसंपतंतोब्रुवन्वचः १८ युद्धानामतिसर्वेषांयु
द्धमेतदितिप्रभो सर्वयुद्धानिचैतस्यकलांनार्हंतिषोडशीं १९ नेदृशंचपुनर्युद्धंभविष्यतिकदाच
न अहोज्ञानेनसंपंनावुभौब्राह्मणक्षत्रियौ २० अहोशौर्येणसंपन्नावुभावोग्रपराक्रमौ अहोभी
मबलोभीमएतस्यचकृतास्त्रता २१ अहोवीर्यस्यसारत्वमहोसौष्ठवमेतयोः स्थितावेतौहिसमरे
कालांतकयमोपमौ २२ रुद्राद्वाविवसंभूतौयथाद्वाविवभास्करौ यमौवापुरुषव्याघ्रौघोररू
पावुभौरणे २३ इतिवाचःस्मश्रूयंतेसिद्धानांवैमुहुर्मुहुः सिंहनादश्चसंजज्ञेसमेतानांदिवौकसां
२४ अद्भुतंचाप्यचिंत्यंचदृष्ट्वाकर्मतयोरणे सिद्धचारणसंघानांविस्मयःसमपद्यत २५ प्रशंस
न्तिस्मदेवाःसिद्धाश्चपरमर्षयः साधुदौर्योणमहाबाहोसाधुभीमेतिचाब्रुवन् २६ तौस्थितौसमरे
राजन्परस्परकृतागसौ परस्परमुदीक्षेतांक्रोधादुद्धत्यचक्षुषी २७ क्रोधरक्तेक्षणौतौतुक्रोधा
त्स्फुरिताधरौ क्रोधात्सदष्टदशनौतथैवदशनच्छदौ २८ ॥ ११ ॥

क॰टी॰ ३९ ३६ ४० ४१ तौ बाणौघभल्लशाहता विनिहेतोः शराभ्यां अग्रभागाभ्यां तयोः नदीययोरथ्ययोरूपस्थमस्त्वे
१०
अन्योन्यं छादयंतौ स्म शरवृष्ट्या महारथौ शरांबुधारौ समरे शस्त्रविद्युत्प्रकाशिनौ ३८ तावन्यो
न्यं ध्वजं विध्वा सारथिं च महारणे अन्योन्यस्य हयान्विध्वा विभिदाते परस्परं ३९ ततः क्रुद्धो महा
राजतोतमानौ च ममृते अग्रजत्रतुः समासाद्य वज्रवेगो ऽदुरासदो ४० तौ परस्परवेगाच्च शराभ्यां
वभल्लशाहतौ निपेततुर्महावीर्यौ रथोपस्थे तयोस्तदा ४१ ततस्तु सारथिर्ज्ञात्वा द्रोणपुत्रमचेत
नं अपोवाह रणाद्राजन्सर्वसैन्यस्य पश्यतः ४२ तथैव पांडवं राजन्विह्वलं तं मुहुर्मुहुः अपोवाह
रथेनाजौ सारथिः शत्रुतापनं ४३ इति कर्णपर्वणि अश्वत्थामभीमसेनयुद्धं धृतराष्ट्र उवाच य
थासंसप्तकैः सार्द्धमर्जुनस्याभवद्रणः अन्येषां च महीपानां पांडवैस्तद्ब्रवीहि मे अश्वत्थाम्नस्तथा
युद्धमर्जुनस्य च संजय २ संजय उवाच शृणु राजन्यथा वृत्तं संग्रामं ब्रुवतो मम वीराणां शत्रुभिः
सार्द्धं देहपाप्मनाशनं २ पार्थः संसप्तकबलं प्रविश्यार्णवसंनिभं व्यक्षोभयदमित्रघ्नो महा
वातइवार्णवं ४ ॥

९ राजबाणैरत्युग्रमहाहवे उभौ विचितिपतत्सूर्णमन्योन्यस्य वधैषिणौ ४० तौ सायकैर्महा ९ त्रुटितः मूलपंक्तिः १

देशौ रथिनौ निपावनत् पंचदशोऽध्यायः १ २ ३ ४ ॥ ३३ १०

मरत्नान् रत्नांगुलीयकादियुक्तान् सरत्नानिति पाठे रत्निः कूर्पराद्यकनिष्ठांतः करः तत्सहितान् पाणीन् ८ ९
सुसंरब्धान् अत्यन्तसंरंभान् संमर्दानिति पाठे शोभन स्वर्णदः संमर्दो येषां तथाभूतान् वासिता पुष्पवती गौः तद्वर्थ्य ॥ १२
छिन्नेति त्रिवेणुः उभयतः काष्ठद्वयसहितो धूर्दण्डः अतस्त्रकाधारदण्डः ११ योक्त्राणि बंधनरज्जवः स्वपथः
शिरांसि उन्नम्य वीराणां शितैर्भल्लैर्धनंजयः शरांश्चैव भवक्त्राणि सदिभ्रुदशनानि च ५ संततश्चा
त्तितैः विशंविनालैर्नलिनैरिव सुवृत्तानायतान्पुष्टान् चंदनागुरुभूषितान् ६ सायुधान्सतल
त्रांश्च पंचास्योरगसंनिभान् बाहून्क्षुरैरमित्राणां चिच्छेद समरेऽर्जुनः ७ धुर्यान्धुर्यतरान्सूतांस्त
जांश्चापानि सायकान् पाणीन्सरत्नान्सकृद्भल्लैश्चिच्छेद पांडवः ८ रथान्द्विपान्हयांश्चैव सारो
हानर्जुनो युधि शरैरनेकसाहस्रैर्निन्ये राजन्यमक्षयं ९ तं प्रवीराः सुसंरब्धा नर्दमाना इव वृष
भाः वासितार्थमिव क्रुद्धमभिद्रुत्य महोत्कटाः १० निघ्नन्तमभिजघ्नुस्ते शरैः शृंगैरिव वृषभाः त
स्य तेषां च तद्युद्धमभवल्लोमहर्षणं ११ त्रैलोक्यविजये यद्वद्दैत्यानां सह वज्रिणा अस्त्रैरस्त्राणि
संवार्य द्विषतां सर्वतोऽर्जुनः १२ इषुभिर्बहुभिस्तूर्णं विद्ध्वा प्राणान्नहारसः छिन्नत्रिवेणुचक्राक्षान्
योधान्सारथीन् १२ विध्वस्तायुधतूणीरान्समुन्मथितकेतनान् संछिन्नयोक्त्ररश्मीकान्विवरू
थान्विकूबरान् १४ विप्रस्तबंधुरयुगान्विस्रस्ताक्षप्रमंडलान् रथान्विशकलीकुर्वन्महाभ्राणीव
मरुतः विवरूथान् रथगुप्तिरहितान् कूबरं त्रिवेणोरग्रभागः बंधुरं रथतल्पः युगं धूरग्रकाष्ठं १४ अक्ष
प्रमंडलं रथनीडं तयोः संधानकाष्ठं तानि विशकलीकुर्वन् विश्लेषेण शकलीकुर्वन् १५

कृ.टी.
१८

१७ वैडारीनांकांसादीनपयासंख्येविभुनः १८ १९ अमित्रघ्नाःकराकारमग्रफलकंयेषांतानस्त्रमित्रघ्नक

विस्मापयन्सेवलीयंहिषतांभयवर्धनं महास्थसहस्रसमंकर्माकरोज्जयः १९ सिद्धादेवर्षि
संघाश्चचारणाश्चापितुष्टुवुः देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवर्षाणिचापतन् १७ केशवार्जुनयोर्मूर्द्धि
प्राहवाक्काशरीरिणी वैडाग्रनिलसूर्याणांकांतिदीप्तिबलद्युतीः १८ यौसदाविप्रतवीराविमौ
तौकेशवार्जुनौ ब्रह्मेशानाविवाजय्यौवीरावेकरथेस्थितौ १९ सर्वभूतवरौवीरौनरनारायणौ
विमौ इत्येतन्महदाश्चर्यंदृष्ट्वाश्रुत्वाचभारत २० अश्वत्थामासुसंयतः कृत्स्नावभ्यद्रवद्रणे अ
थपांडवमस्यंतममित्रघ्नकरोच्छरान् २१ सेषुणापाणिनाहूयप्रहसन्द्रौणिरब्रवीत् यदिमांम
न्यसेवीरप्राप्तमर्हमिहातिथिं २२ ततःसर्वात्मनाद्ययुद्धातिथ्यंप्रयच्छमे एवमाचार्यपुत्रे
णसमाहूतोयुयुत्सया २३ बहुमेनेर्जुनोत्मानमितिचाहजनार्दनं संसप्तकाश्चमेवध्याद्रौ
णिराहूयतेचमां २४ यदत्रानंतरंप्राप्तंशंसमेतद्धिमाधव आतिथ्यकर्माभ्युत्थायदीयतांय
दिमन्यसे २५ एवमुक्तोब्रवीत्पार्थंकृष्णोद्रोणात्मजांतिके जैत्रेणविधिनाहूतेवायुरिंद्रमिवा
ध्वरे २६ तमामंत्रैकमनसंकेशवो द्रौणिमब्रवीत् अश्वत्थामन्स्थिरोभूत्वाप्रहराशुसहस्व च २

रान् २१ अर्हेहंज्जयित्वंयोगं २२ २३ २४ अनंतरंप्रथमे २० ॥ २१ ॥ १८

२८ गायसः यत्नवान् २४ इषुधिभ्यस्ततिभ्यः शराः पेतुः लोमभ्योपि वर्मभ्योपि चयेतस्तत्र हेत ब्रह्मवादिनः
निर्वेष्टुं भर्तृपिंडं हि कालायमुपजीविनां सत्त्सोविवादोविप्राणांस्मृलोताचौजयाजयो २८ यामभ्य।
र्थयसेमोहाद्विद्यापार्थस्यसन्क्रियां तामामुमिच्छन्युद्धस्वस्थितोभुत्वाद्यपांडव २९ इत्युक्तोवासुदे
वेनतथेत्युक्त्वाद्विजोत्तमः विद्याधकेशावंबष्यानाराचैरर्जुनंत्रिभिः ३० तस्यार्जुनः सुसंक्रुद्धस्त्रिभि
र्बाणैः शरासनं विच्छेदवास्मदादत्तद्रोणिर्ह्नोरितं रथनुः ३१ सज्जंकृत्वानिमेषाद्धविद्याधार्जुन।
केशवौ त्रिभिः शतैर्वासुदेवं सहस्रेणचपांडवं ३२ ततः शरसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच स
सृजेद्रोणिरायस्तः संस्तभ्यचरणोर्जुनं ३३ इषुधेर्धनुषश्चैवज्यायाश्चैवाथमारिष बाहुभ्यांकराभ्या
मुरसोवदनघ्राणनेत्रतः ३४ कर्णाभ्यांशिरसोंगेभ्योलोमवर्मभ्यएवच रथध्वजेभ्यश्चशरानि
ष्पेतुर्ब्रह्मवादिनः ३५ शरजालेनमहताविद्ध्वामाधवपांडवौ ननादमुदितोद्रोणिर्महामेघौ
घनिस्वनं ३६ तस्यतंनिनदंश्रुत्वापांडवोच्युतमब्रवीत् पश्यमाधवदौरात्म्यंगुरुपुत्रस्यमांप्रति ३७
वधप्राप्तौमन्यतेनौप्रावेश्यशरवेश्मनि एषोस्मिहन्मिसंकल्पंशिक्षयाचबलेनच ३८ अश्व
त्थाम्नः शरानस्तान्छित्वैकैकंत्रिधात्रिधा व्यधमद्भरतश्रेष्ठोनीहारमिवमारुतः ३९ ॥

योगावलवतस्त्वर्थः ॥

क॰टी॰ ४० महत्तशैलंशिलासमूहोयस्मिन्तंमहाशैलंपर्वतमिवेतिशेषः पांडवेस्त्राणीमत्रकांडकोषानितिपाठे॰
५६

ततःसंसप्तकानीकंयःसात्वततरयहिपान् ध्वजपत्तिगणान्ग्रैवीणोर्विव्याधपांडवः ४१ येयेदृ
ष्टिरेतत्रयद्यद्रूपास्तदाजनाः तेतेतत्रशरैर्व्याप्तंमेनिरेत्मानमात्मना ४२ तेगांडीवप्रमुक्तास्तुनाना
रूपाःपतत्रिणः क्रोशेमात्रेस्थितान्घ्नंतिद्विपांश्चपुरुषान्रणे ४३ भल्लैःछिन्नाःकराःपेतुःकरि
णांमदवर्षिणां यथावनेपरशुभिर्निकृत्ताःसुमहाद्रुमाः ४४ पश्चात्तुशैलवत्पेतुस्तेगजाःसहसा
दिभिः वज्रिवज्रप्रमथितायथैवाद्रिचयास्तथा गंधर्वनगराकारान्रथांश्चैवसुकल्पितान् वि
नीतैर्जवनैर्युक्तानास्थितान्युद्धदुर्मदैः ४५ शरैर्विशकलीकुर्वन्नमित्रानभ्यवीवृषत् स्वलंकृ
तानश्वसादींस्पतीश्चाहनत्धनंजयः ४६ धनंजययुगांतार्कःसंसप्तकमहार्णवं व्यशोषयतदुःशोषं
तीव्रैःशरगभस्तिभिः ४७ पुनर्द्रोणिंमहाशैलंनाराचैर्वज्रसंनिभैः निर्बिभेदमहावेगैस्त्वरन्व
ज्रीवपर्वतं ४८ तमाचार्यसुतःक्रुद्धःसाश्वयंतारमाशुगैः युयुत्सुरागामयोद्धुंपार्थस्तानाच्छिनच्छ
रान् ४९ ततःपरमसंक्रुद्धःपांडवेस्त्राण्यवासृजत् अश्वत्थामाभिरूपायगृहानतिथयेयथा ५०

बाणानांकोशमुक्तानांत्रिषंगात्स्ववेदयत् ५० ॥ ॥ ५६

ततःसत्त्वमभितःसत्त्वंलक्षीकृत्य १ विमार्गस्थौवक्रातिचारगौ २२ कृष्णौकृत्स्नार्जुनौ ग्रासतःदीपयांचक्रतुः
ग्रथसंसप्तकांस्त्यक्त्वापांडवोद्रौणिमभ्ययात् अपांक्तेयानिवत्यक्त्वादातापांक्तेयमर्थिनं ५१ इतिश्रीक
र्णपर्वणि ८८ संजयउवाच ततःसमभवद्युद्धंशुक्रांगिरसवर्चसोः नक्षत्रमभितोव्योम्निशुक्रांगिरस
योरिव १ संतापयंतावन्योन्यंदीप्तैःशरगभस्तिभिः लोकत्रासकरावास्तांविमार्गस्थौग्रहाविव २ ततो
विध्यद्भ्रुवोर्मध्येनाराचेनार्जुनोभृशं सतेनविबभौद्रौणिरूर्ध्वरश्मिर्यथारविः ३ अथकृष्णौशरश
तैरश्वत्थाम्नार्दितौभृशं स्वरश्मिजालविकचौयुगांतार्काविवासतुः ४ ततोर्जुनःसर्वतोधारमस्त्र
मवासृजद्वासुदेवेभिभूते द्रौणायनिंचाभ्यहनत्पृषत्कैर्वज्राग्निवैवस्वतदंडकल्पैः ५ सकेशवंचा
र्जुनंचातितेजाविव्याधमर्मस्वतिरौद्रकर्माबाणैः सुयुक्तैरतितीव्रवेगैर्यैराहतोमृत्युरपिव्यथेत ६ द्रो
णेरिषूनर्जुनःसंनिवार्यव्यायच्छतस्तस्यततोद्विगुणैः सुपुंखैःतंसाश्वसूतध्वजमेकवीरमावृत्यसंसप्तक
सैन्यमार्छत् ७ धनूंषिबाणानिषुधीर्धनुर्ज्याःपाणीन्भुजान्पाणिगतंचशस्त्रं छत्राणिकेतूंस्तुर
गान्रथेषांवस्त्राणिमाल्यान्यथभूषणानि ८ चर्माणिवर्माणिमनोरमाणिप्रियाणिसर्वाणिशि
रांसिचैव चिच्छेदपार्थोद्विषतांप्रयुक्तैर्बाणैःस्थितानामपराङ्मुखानां ९ सुकल्पिताःस्यंदनवाजि
नागाःसमास्थितायत्नकृतैर्नृवीरैः पार्थेरितैर्बाणशतैर्निरस्तास्तैरेवसार्धंनृवरानिपेतुः १० ॥

४ सर्वतोधारंसर्वतोसृधारावर्षकं वज्रकल्पैःअमोघैः अग्निकल्पैःदाहकैः वैवस्वतदंडकल्पैःप्राणहरैः ५
६ व्यायच्छतोयतमानस्यग्राहंतत्गतवान् ७ ८ ९ सुकल्पिताःसुसंनद्धाः यत्नकृतैःकृतयत्नैः तैरेवबाणैरेव १०

क०टी० ११ देवरिपुस्त्वामेव हि द्विपस्थेति गजारूढत्वेनेत्यर्थः १२ कवानुषंगः १३ १४ तेष्वस्यमानं तान् तदस्मात्

१०

पद्मार्कपूर्णेन्दुनिभाननानि किरीटमाल्याभरणोज्ज्वलानि भल्लार्धचंद्रक्षुरकर्तितानि प्रपेतुरु
र्व्यां नरशिरांस्यजस्रं ११ अथ द्विपैर्देवरिपुद्विपाभैर्देवारिदर्पापहमस्तदग्रे कलिंगवंगांगनिषा
दवीरा जिगीषवः पांडवमभ्यधावन् १२ तेषां द्विपानां निचकर्त पार्थो वर्माणि चर्माणि कराणि यं
न्तृ तॄन् ध्वजान्पताकांश्च ततः प्रपेतुर्वज्राहतानीव गिरेः शिरांसि १३ तेषु प्रभग्नेषु गुरोस्तनूजं बा
णैः किरीटी नवसूर्यवर्णैः प्रच्छादयामास महाभ्रजालैर्वायुः समुद्यन्तमिवांशुमंतं १४ ततोऽर्जु
नेषून् निषुभिर्निरस्य द्रौणिः शितैरर्जुनवासुदेवौ प्रच्छादयित्वा दिवि चंद्रसूर्यौ ननाद सोऽम्भोद इवा
तपान्ते १५ तमर्जुनस्तांश्च पुनस्त्वदीयानभ्यर्दितस्तैरभिहत्य शस्त्रैः बाणांधकारं सहसैव कृत्वा
विव्याध सर्वानिषुभिः सुपुंखैः १६ नाप्याददत्संदधन्नैव मुंचन्बाणान्रणेऽदृश्यत सव्यसाची।
रथांश्च नागांस्तुरगान्पदातीन्संस्यूतदेहान्ददृशुर्हतांश्च
१७ ॥

१५ तैः कृतं बाणांधकारं कृत्वा छित्वा कृती छेदने १६ संस्यूता ग्रथिताः संमेलनमेव हूवंतः १७ ॥ .११ १०

समाश्रविच्चनेन समग्रधनुर्वेदविदा अक्रियावान् प्रतिकाररहितः २१ अविकर्णैः अविकर्णेन नल्पाग्रैः २२

सेथाथ नाराचवरान्दशाशु द्रौणिस्त्वरन्नेकमिवोत्ससर्ज तेषां च पंचार्जुनमभ्यविध्यन् पंचाच्युतं तं नि
र्विभिद्युः सुपुंखाः १८ तेनाहतौ सर्वमनुष्यमुख्यावसक्तवंतौ धनदेंद्रकल्पौ समास्त्रविद्येन तथाभिभू
तौ हतौ रणे तौ वितिमेनिरे स्म १९ अथार्जुनं प्राह दशार्हनाथः प्रमाद्यसे किं जहि योधमेतं कुर्याद्धि दो
षं समुपेक्षितोयं कष्टो भवेद्व्याधिरिवाक्रियावान् २० तथेति चोक्त्वाच्युतमप्रमादी द्रौणिं प्रयत्नादिषु
भिस्ततक्ष भुजौ वरौ चंदनसारदिग्धौ वक्षः शिरोथाप्रतिमौ तथोरू २१ गांडीवमुक्तैः कुपितो विकर्णै
र्द्रौणिं शरैः संयति निर्विभेद छित्वा तु रश्मींस्तुरगान् विव्यधे ते रणाद्दूरमतीव जह्रुः २२ स तैर्हृतो वातज
वैस्तुरंगैर्द्रौणिर्दृढं पार्थशराभिभूतः इयेष नावृत्य पुनस्तु योद्धुं पार्थेन सार्धं मतिमान्विमृश्य जा
नन् जयं नियतं वृष्णिवीरे धनंजये चांगिरसां वरिष्ठः विवेश कर्णस्य बलं तरस्वी क्षीणः स्त्राहः क्षीणबा
णास्त्रयोगः २३ नियम्य स हयान्द्रौणिः समाश्वास्य च मारिष रथाश्वनरसंबाधं कर्णस्य प्राविशद्बलं
२४ प्रतीपकारिणि रणादश्वत्थाम्नि हृते हयैः मंत्रौषधिक्रियायोगैर्व्याधौ देहादिवाहृते २५ संसप्तका
नभिमुखौ प्रयातौ केशवार्जुनौ वातोद्धूतपताकेन स्यंदनेनौघनादिना २६ इति श्री कर्णपर्वणि संज
उवाच अथोत्तरेण पांडूनां सेनायां ध्वनिरुत्थितः रथनागाश्वपत्तीनां दंडधारेण वध्यतां १॥

श्रीगिरसांश्रेणिरोगोना

णां मध्ये २३ २४ २५ २६ [illegible] औघनादिना क्लोघवन्नादवता सन्नदृशाः अथो उत्तरेण उत्तरतः वध्यतां वध्यमा

क. टी. ३१

२ अनवरः अग्रहीनः ४ अंकुशाग्रहे अंकुशधारणे हस्तिपृष्ठे समर्थः ग्रहे ग्राहिन्यादिग्रहसमूहे पृष्ठपरिग्रहे च
अप्रसह्यः विकचः कचोपलक्षितशिरोरहितः केतुरूपी ग्रहः विकचो विशीर्णो ग्रहः धूमकेतुरूपी उ
त्पातग्रहः ५ दानवनागसंनिभं गजासुरोपमं गजमित्यर्थात् समास्थितः सहेतीत्यन्वयः ६ रथात्सादे

न्निवर्तयित्वा तु रथं केशवोऽर्जुनमब्रवीत् वाहयन्नेव तुरगान्गरुडानिलरंहसः मागधोऽप्यतिविक्रां
तो द्विरदेन प्रमाथिना भगदत्तादनवरः शिक्षया च बलेन च ३ एनं हत्वा निहंतासि पुनः संशप्तका
निति वाक्यांते प्रापयत्पार्थं दुर्योधनांतिकं प्रति ४ स मागधानां प्रवरोंकुशग्रहो ग्रहेऽप्रसह्यो विक
चो यथा ग्रहः सपत्नसेनां प्रममाथ दारुणो महीं समग्रां विकचो यथा ग्रहः ५ सुकल्पितं दानव
नागसंनिभं महाभ्रनिर्ह्रादममित्रमर्दनं रथाश्वमातंगगणान्सहस्रशः समास्थितो हंति शरैर्नरा
नपि ६ रथानधिष्ठाय सवाजिसारथीन्नरांश्च पादैर्द्विरदोऽप्यपोथयत् द्विपांश्च पद्भ्यां समरे करेण
द्विपोत्तमो हंति च कालचक्रवत् ७ नरांस्तु कार्ष्णायसवर्मभूषणान्निपात्य साश्वानपि पत्तिभिः
सह व्यपोथयद्दंतिवरेण शुष्मिणा सशब्दवत्स्थूलनलान्यथा तथा ८ ॥

रधिष्ठाय आक्रम्य समरे मर्दयामास स्यन्दनार्थस्य समानकर्षः एवं करेण शुंडया नरादीन व्यपोथयदि
ति एवं द्विपो हंति रथादीनित्यर्थात् ७ शुष्मिणा बलवता स्थूलं सुषिरं तृणविशेषं ८ ॥ ३१

संकुलेरणादेशोऽस्तिसामर्थ्यात्तेयं ९ १० सगुणेषुकार्मुकंमौर्वीबाणसहितंधनुः नियं... रनियंतारं ११ ध्वजा
युतोद्यातकमनंदंतिनोरितिविग्रहः १२ सहदेवगुणायत १३ १४ चरन्गच्छन्भ्रमन्भ्रांतिप्राप्नुवन् अतएवअ।
अथार्जुनोऽप्यातलनेमिनिस्वनेमृदंगभेरीबहुशंखनादिते रथाश्वमातंगसहस्रसंकुलेरथोत्तमेना
भ्यपतद्द्विपोत्तमं ९ ततोर्जुनेद्वादशभिः शरोत्तमैर्जनार्दनंषोडशभिः समार्पयत् सदंडधारस्तु शा
त्रिभिस्त्रिभिस्ततोननादप्रजहाससचासकृत् १० ततोस्यपार्थः सगुणेषुकार्मुकंचकर्तभल्लैर्ध्वजम
प्यलंकृतं पुनर्नियं...स्महपादगोऽशनं ततः सचक्रोधगिरिव्रजेश्वरः ११ ततोर्जुनंभिन्नकटेनदंति
नाघनाघनेनानिलतुल्यवर्चसा अतीवचुक्षोभयिषुर्जनार्दनंधनंजयंचाभिजघान्तोमरैः १२ अ
थास्यबाहूद्विपहस्तसन्निभौशिरश्चशौंडनिभाननंत्रिभिः क्षुरैः प्रचिच्छेदसहैवपांडवस्ततोद्विपं
बाणशतैः समार्पयत् १३ सपार्थबाणैस्तपनीयभूषणैः समाचितः कांचनवर्मभृद्द्विपः तथाच
काशेनिशिपर्वतोयथादावाग्निनाप्रज्वलितौषधिद्रुमः १४ सवेदनार्तोबुदनिस्वनोनदंश्चलन्भ्रमन्प्र
स्खलितान्तरोऽद्रवत् पपातरुग्णः सनियंतृकस्तथायथागिरिर्वज्रविदारितस्तथा १५ हिमावदाते
नसुवर्णमालिनाहिमाद्रिकूटप्रतिमेनदंतिनाहतेरणेभ्रातरिदंडआव्रजन् जिघांसुरिंद्रावरजंधनंजयं
स्खलितांतरःमध्येस्खलन्नित्यर्थः सनियंतृकः महामात्रसहितः पपात तथापातयोग्यंयथास्यात्तथारुग्णः
पीडितोयथैवंभूतः पपातेतिपूर्वेणान्वयः १५ इंद्रावरजंविष्णुंकृष्णमित्यर्थः धनंजयंचजिघांसुर्दंडआव्रज
न्नतंदंतिनासहेतिशेषः १६ ॥

क॰ टी॰ नर्दयन्शङ्खंकारयन् ७ १८ अस्तान्अस्त्राबलात् १९ २० राजेन्तमाः महाराजारूढाः तौदंडधारनद्गा।
२२

सतोमरैरर्ककरप्रभैस्त्रिभिर्जनार्दनंपंचभिरर्जुनंशितैः समर्पयित्वाविननादनर्दयंस्ततोस्यवाह
निचकर्तपांडवः ७ त्वरप्रक्रमेसुम्भभृशंसतोमरोत्रुभांगरोचंदनरूषितोभुजौ राजात्पतेतौयुग
पदिरेजतुर्यथाद्रिशृंगाद्रुचिरौमहोरगौ ८ तथार्द्धचंद्रेणहतंकिरीटिनापपातदंडस्यशिरःक्षि
तिंद्विपात् सशोणितार्द्रोनिपतन्विरेजेदिवाकरोस्तादिवपश्चिमांदिशं ९ अथद्विपंश्वेतवराभ्रसं
निभंदिवाकरांशुप्रतिमैःशरोत्तमैः बिभेदपार्थःसपपातनादयन्हिमाद्रिकूटंकुलिशाहतंय
था १० ततोपरेतत्प्रतिमागजोत्तमाजिगीषवःसंप्रतिसव्यसाचिना तथाकृतास्तेचतथैवतौद्वि
पौततःप्रभग्नंसुमहद्रिपोर्बलं ११ राजारथाश्वाःपुरुषाश्चसंघशःपरस्परघ्नाःपरिपेतुराहवे प
रस्परप्रस्खलिताःसमाहताभृशंनिपेतुर्बहुभाषिणोहताः १२ अथार्जुनंस्वेपरिवार्यसैनिकाः
पुरंदरंदेवगणाइवाब्रुवन् अभैष्मयस्मान्मरणादिवप्रजाःसवीरदिष्ट्यानिहतस्त्वयारिपुः
१३ ॥

द्रोर्द्विपौसाध्वसौकृतौछिन्नौतथातेपिकृताःछिन्नाः ११ १२ १३ ॥ २२

२४ १९ अष्टादशाःअस्याः १ धुर्यान्श्रेष्ठान् धुर्यगतान्वाहादीन् अमित्रवीराणां चिच्छेदेति द्वयोः संबंधः ४ वासिता
र्थेवा मिताकरिणीनार्यावासितेस्त्रीभोक्तृतेइतिविश्वः यथास्वयंवरस्थांस्त्रियं प्राप्तुंवृषभाश्च अन्नृषभाश्चतेषा

नवेदइतिख्यातंस्मंजनंभयात् द्विषद्भिरेवंबलिभिःप्रपीडितं तथाभविष्याद्विषतांप्रमोदनंयथाहृते
त्वयिहतोविसृजन् २४ इतीवभूयश्चसुहृद्गिरीरितानिशम्यवाचःसुमनास्ततोर्जुनः यथानुरूपंप्र
तिपूज्यतंजनंजगामसंसप्तकसंघहापुनः २५ इतिकर्णपर्वणि ७१ संजयउवाच प्रत्यागत्यपुनर्जि
ष्णुर्जघ्नेसंसप्तकान्बहून् वक्रातिवक्रगमनादंगारकइवग्रहः १ पार्थबाणहताराजन्नराश्वरथकुं
जराः विचेलुर्बभ्रमुर्नेशुःपेतुर्मम्लुश्चभारत २ धुर्यान्धुर्यगतान्सूतान्ध्वजांश्चापानिसायकान्।
पाणीन्पाणिगतंशस्त्रंबाहूनपिशिरांसिच ३ भल्लैःक्षुरैरर्धचन्द्रैर्वत्सदंतैश्चपांडवः चिच्छेदामि
त्रवीराणांसमरेप्रतियुध्यतां ४ वासितार्थेयुयुत्संतोवृषभावृषभंयथा नियतेत्यर्जुनंशूराःशत
शोथसहस्रशः ५ तेषांतस्यचतद्युद्धमभवल्लोमहर्षणं त्रैलोक्यविजयेयादृग्दैत्यानांसहवज्रि
णा ६ तमविध्यत्त्रिभिर्बाणैर्दंदशूकैरिवाहिभिः उग्रायुधस्ततस्तस्यशिरःकायादपाहरत् ७ ते
र्जुनंसर्वतःक्रुद्धानानाशस्त्रैरवीवृषन् मरुद्भिःप्रेरितामेघाहिमवंतमिवोष्णगे ८ ॥

यथैववृषभावृषभंश्रेष्ठंयोयकल्लंग्रहेदूर्विकयानिपततिएवंयुद्धेर्जुनंप्राप्तुंराजानइत्यर्थः वासितंप्रतिश्रेष्ठ
राज्यादिकंवावस्तु ५६ तस्यउग्रायुधस्यतस्यत्रपाहरदर्जुनः ७ उष्णगोग्रीष्मेगातेसतिप्राप्नुषीत्यर्थः उष्णग्री
ष्मागतोतीतोयत्रसउष्णगः कालविशेषइतिविग्रहः ८ ॥ ४५ ॥

क.टी. अग्नेः तिग्मैः १ १० अनुकर्षः रथाधःस्थं दारु ११ १२ १३ निर्जिह्वांत्राः निर्गताः जिह्वाः अंत्राणि च येषां ते
३३

अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्विषतां सर्वतोऽर्जुनः सम्यगस्तैः शरैः सर्वान्सहितानहनद्बहून् ९ छिन्नत्रिवे
णसंघातान् तांश्च पार्ष्णिसारथीन् विहस्तान्हततूणीरान्विचक्ररथकेतनान् १० संछिन्नरश्मि
योक्त्राक्षान्व्यनुकर्षयुगान्रथान् विध्वस्तसर्वसंनाहान्बाणैश्चक्रेऽर्जुनस्तदा ११ ते रथास्तत्र विध्व
स्ताः परार्ध्या भांत्यनेकशः धनिनामिव वेश्मानि हतान्यग्न्यनिलांबुभिः १२ द्विपाः संभिन्नमर्मा
णो वज्राशनिसमैः शरैः पेतुर्गिर्यग्रवेश्मानि वज्रपाताग्निभिर्यथा १३ सारोहास्तुरगाः पेतुर्ब
हवोऽर्जुनताडिताः निर्जिह्वांत्राः क्षितौ क्षीणा रुधिरार्द्राः सुदुर्दृशः १४ नराश्वनागा नाराचैः सं
स्यूताः सव्यसाचिना बभ्रमुश्चस्खलुः पेतुर्नेदुर्मम्लुश्च मारिष १५ अनेकैश्च शिलाधौतैर्वज्रा
शनिविषोपमैः शरैर्निजघ्निवान्पार्थो महेंद्र इव दानवान् १६ महार्हवर्माभरणा नानारूपां
बरायुधाः सरथाः सध्वजा वीरा हताः पार्थेन शेरते १७ ॥

१४ १५ १६ १७ ॥ ३३

१८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ॥

विजिताः पुण्यकर्माणो विशिष्टाभिजनश्रुताः गताः शरीरैर्वसुधामूर्जितैः कर्मभिर्दिवं १८ अ
थार्जुनं रथवरं त्वदीयाः समभिद्रवन् नानाजनपदाध्यक्षाः सगणा जातमन्यवः १९ उह्यमाना
रथाश्वैस्ते पत्तयश्च जिघांसवः समभ्यधावन्त्संततो विविधं क्षिप्रमायुधं २० तदायुधमहावर्षं
मुक्तं योधमहाम्बुदैः व्यधमन्निशितैर्बाणैः क्षिप्रमर्जुनमारुतः २१ साश्वपत्तिद्विपरथं महाश
स्त्रौघमप्लवं सहसा संतितीर्षन्तं पार्थं शस्त्रास्त्रसेतुना २२ अथाब्रवीद्वासुदेवः पार्थ किं क्रीड
से नघ संसप्तकान्प्रमथ्यैनांस्ततः कर्णवधे त्वर २३ तथेत्युक्त्वार्जुनः क्षिप्रं शिष्टान्संसप्तकांस्त
दा आक्षिप्य शस्त्रेण बलाद्दैत्यानिन्द्र इवावधीत् २४ आददत्संदधन्नेषून्दृष्टः कैश्चिद्रणेऽर्जु
नः विमुंचन्वा शरान्शीघ्रं दृश्यते बहुभिरपि २५ आश्चर्यमिति गोविन्दः सममन्यत भारत हं
सांशुगौरास्ते सेनां हंसाः सर इवाविशन् २६ ततः संग्रामभूमिं च वर्तमाने जनक्षये प्रेक्षमा
णो गोविन्दः सव्यसाचिनमब्रवीत् २७ एष पार्थ महारौद्रो वर्तते भरतक्षयः पृथिव्यां पार्थिवानां वै
दुर्योधनकृते महान् २८ पश्य भारत चापानि रुक्मपृष्ठानि धन्विनां महतां चापविद्धानि कलापा
निषुधीस्तथा २९ जातरूपमयैः पुंखैः शरांश्च नतपर्वणः तैलधौतांश्च नाराचान्विमुक्तानिव पन्न

क·टी·
३४

कलापानथालंकारान् ३० आकीर्णान्सर्वतो वितिमान् ११ १२ १३ १४ १५ वाजीनांच शरीरैश्च निर्मितं बंधः देश्चमा
आकीर्णांस्तोमरांश्चापि विविधान्हेमभूषितान् चर्माणि चापविद्धानि रुक्मपृष्ठानि भारत ३१ सुव
र्णविकृतान्प्रासान् शक्तीः कनकभूषिताः जांबूनदमयैः पट्टैर्बद्धाश्च विपुलागदाः ३२ जातरूप
मयीश्चर्ष्टीः पट्टिशान्हेमभूषितान् दंडैः कनकचित्रैश्च विप्रविद्धान्परश्वधान् ३३ परिघान्भिंदि
पालांश्च भुशुंडीः कणपानपि अयस्कुंतांश्च पतितान्मुसलानि गुरूणि च ३४ नानाविधानि श
स्त्राणि प्रगृह्य जयगृद्धिनः जीवंत इव दृश्यंते गतसत्वास्तरस्विनः ३५ गदाविमथितैर्गात्रैर्मु
सलैर्भिन्नमस्तकान् गजवाजिरथैः क्षुण्णान्पश्य योधान्सहस्रशः ३६ मनुष्यगजवाजीनां श
रशान्त्रस्थितोमरैः निस्त्रिंशैः पट्टिशैः प्रासैर्नखरैर्लगुडैरपि ३७ शरीरैर्बहुधाछिन्नैः शोणितौ
घपरिप्लुतैः गतासुभिरमित्रघ्न संवृता रणभूमयः ३८ बाहुभिश्चंदनादिग्धैः सांगदैः शुभभू
षणैः सतलत्रैः सकेयूरैर्भाति भारत मेदिनी ३९ सांगुलित्रैर्भुजाग्रैश्च विप्रविद्धैरलंकृतैः
हस्तिहस्तोपमैश्छिन्नैरूरुभिश्च तरस्विनां ४० बद्धचूडामणिवरैः शिरोभिश्च सकुंडलैः रथ्या
श्च बहुधा भग्नान्हेमकिंकिणिनः शुभान् ४१ अश्वांश्च बहुधा पश्य शोणितेन परिप्लुतान् १
अनुकर्षानुपासंगान्पताका विविधान्ध्वजान् ४२ ॥

ब ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२॥ २८

४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४

योधानांच महाशंखान्यांद्गुरांश्च प्रकीर्णकान् निरस्तजिह्वान्मातंगान्शयानान्पर्वतोपमान् ४३
वैजयंतीर्विचित्राश्च हतांश्च गजयोधिनः वारणानां परिस्तोमान्सयुक्तानेककंबलान् ४४ विपा
टितविचित्राश्च रूपचित्राः कुथास्तथा भिन्नाश्च बहुधा घंटाः पतद्भिश्चूर्णिता गजैः ४५ वैदूर्य
मणिदंडांश्च पतितांश्चांकुशान्भुवि अश्वानां च युगापीडान्नलविचित्रान्रक्तुदान् ४६ विद्धाःसा
दिध्वजाग्रेषु सुवर्णविकृताः कुथाः विचित्रान्मणिचित्रांश्च जातरूपपरिष्कृतान् ४७ अश्वा
स्तरपरिस्तोमानरांकवान्पतितान्भुवि चूडामणीन्नरेंद्राणां विचित्राः कांचनस्रजः ४८ छ
त्राणि चापविद्धानि चामरव्यजनानि च चंद्रनक्षत्रभासैश्च वदनैश्चारुकुंडलैः ४९ क्लृप्तश्म
श्रुभिराकीर्णांपूर्णचंद्रनिभैर्महीं कुमुदोत्पलपद्मानां खंडैःफुल्लं यथासरः तथा महीभृतां
वक्त्रैः कुमुदोत्पलसंनिभैः तारागणविचित्रस्य निर्मलेंदुद्युतित्विषः ५१ पश्यैमां नभसस्तु
ल्यांशस्त्वत्र मालिनीं एतत्तवैवानुरूपं कर्मार्जुन महाहवे ५२ दिविवा देवराजस्य त्वयायत्कृ
तमाहवे एवं तां दर्शयन्कृष्णो युद्धभूमिं किरीटिने ५३ गच्छन्नेवाशृणोच्छब्दं दुर्योधनबलेमह
त् शंखदुंदुभिनिर्घोषं भेरीपणवनिस्वनं ५४ ॥

क.री. ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ एकोनविंशः प्रोक्तः १ २ ३ ४ ५ पराभूतः प्रकोपितः ६ ७ ८ ॥

५५ रथाश्वगजनागांश्च पत्तींश्चैव सहस्रशः प्रविश्य पतङ्गले क्रमस्तव सैन्यं तेऽतिवेगिनः ५५ पांडो
नाभ्यर्दितं सैन्यं त्वदीयं वीक्ष्य विस्मितः सहितानां विधेयानां विप्रस्त्रं प्रवरो युधि ५६ न्यहनत्
द्विषतां पूगानानातस्तेनैतकोपयथा गजवाजिमनुष्याणां शरीराणि शितैः शरैः ५७ जित्वा प्रहर
तां श्रेष्ठो विदेहासूनपातयत् शत्रुप्रवीरैरस्त्राणि नानाशस्त्राणि सायकैः ५८ छित्वा तानवधीच्छ
त्रून्पांडवः शक्रवासवान् ५९ इति श्रीकर्णपर्वणि १९ धृतराष्ट्र उवाच प्रोक्तस्त्वया पूर्वमेव।
प्रवीरो लोकविश्रुतः न त्वस्य कर्म संग्रामे त्वया संजय कीर्तितं १ तस्य विस्तरशो ब्रूहि प्रवीरस्या
द्य विक्रमं शिक्षां प्रभावं वीर्यं च प्रमाणं दर्पमेव च २ संजय उवाच भीष्मद्रोणकृपद्रौणिकर्णा
र्जुनजनार्दनान् समाप्तविद्यान्धनुषि श्रेष्ठान्यान्मन्यसे रथान् ३ योऽत्यात्त्वपतिवीर्येण सर्वा
नेतान्महारथान् न मेने चात्मना तुल्यं कंचिदेव जनेश्वर ४ तुल्यतां द्रोणभीष्माभ्यामात्मनो।
यो न मन्यते वासुदेवार्जुनाभ्यां च न्यूनतां नैच्छनात्मनि ५ स पांड्यो नृपतिश्रेष्ठः सर्वशस्त्रभृ
तां वरः कर्णस्यानीकमहनत्पराभूत इवान्तकः ६ तदुदीर्णरथाश्वं च पत्तिप्रवरसंकुलं कुलाल
चक्रवद्भ्रान्तं पांड्येनाभ्याहतं बलात् ७ व्यश्वसूतध्वजरथान्विप्रविद्धायुधद्विपान् सम्यगस्तैः शरैः ५५
पांड्यो वायुर्मेघानिवाक्षिपत् ८ ॥

९ मः पांड्यः स्मसनकरोदितिद्वयोः संबंधः १० ॥ १४ मुष्टिश्लिष्टायतज्यं मुष्टिदेशे श्लिष्टा च आयता च ज्या य
स्य तत्तथा एतस्मिन्नेव वृत्ते पांड्य धनुर्मंडलाकारे विपरीताकारे च दृश्यत इति भावः वर्षतः मतः मत्तः १५ ब
हिरद्वान्द्विरदारोहान्विपताकायुधध्वजान् सपादरक्षान्हन्नहत्वेणाग्नीनिवाद्रिहा ९ सशक्तिप्रा
सतूणीरानश्वारोहान्हयानपि पुलिंदान्खसबाह्लीकनिषादांध्रकुंतलान् १० दाक्षिणात्यांश्च
भोजांश्च शूरान्संग्रामकर्कशान् विशस्त्रकवचान्बाणैः कृत्वा चैवाकरोद्व्यसून् ११ चतुरंगबलं
बाणैर्निघ्नंतं पांड्यमाहवे दृष्ट्वा द्रौणिरसंभ्रांतमसंभ्रांतस्ततोऽभ्ययात् १२ आभाष्य चैनं मधुरम
भितस्तमभीतवत् प्राह प्रहरतां श्रेष्ठः स्मितपूर्वं समाह्वयत् १३ राजन्कमलपत्राक्ष विशिष्टाभिज
नश्रुत वज्रसंहननप्रख्य प्रख्यातबलपौरुष १४ मुष्टिश्लिष्टायतज्यं च व्यायताभ्यां महद्धनुः दो
र्भ्यां विस्फारयन्भासि महाजलदवद्भृशं १५ शरवर्षैर्महावेगैरमित्रानभिवर्षतः मदन्यं नानुप
श्यामि प्रतिवीरं तवाहवे १६ रथद्विरदपत्त्यश्वानेकः प्रमथसे बहून् मृगसंघानिवारण्ये विभीर्भी
मबलो हरिः १७ महता रथघोषेण दिवं भूमिं च नादयन् वर्षांते सस्यहा मेघो भासि ह्रादीव पा
र्थिव १८ संस्पृशानः शरांस्तीक्ष्णांस्तूणादाशीविषोपमान् मयैवैकेन युध्यस्व त्र्यंबकेणांधको यथा
१९ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा प्रहरेति च ताडितः कर्णिना द्रोणतनयं विव्याध मलयध्वजः २० ॥
मथ्यसे प्रमथ्यासि १७ सस्यहा शुतिदृष्टा धारा महाह्रादी गर्जन् १८ १९ ताडितस्ताडितोऽनेन मलयवता कृत्रिमो।
ध्वजो यस्य मलयध्वज इति प्रवीरस्यैव नामांतरं वा २० ॥

क.टी. गत्वादृशाम्यांऽन्यत्वमभिमृत्वी निर्यह्रः मंदरो गोमत्रिका धुवाः स्वलिता यमकाक्रांता क्रुष्टेती घुगती विंडः शि
रोहृदयपार्श्वदेशास्पृशात्सिकः मंदारोऽथ छिन्नवक्र गोमूत्रिकाकवचनिकृंतनी सव्यापसव्यगामिनी
१९ धुवा नियमेन लक्ष्यभेदिनी स्वलिता लक्ष्यच्युता यमकाक्रांता लक्ष्यं भित्त्वा भित्त्वा मक्षक्षिर्गताक्रुष्टा लक्ष्यैक

मर्मभेदिभिरत्युग्रैर्बाणैरग्निशिखोपमैः सपत्न्यभ्यहनद्द्रौणिः पांड्यमाचार्यसत्तमः २१ ततोऽपरा
स्त्रीन्द्राणग्रान्नाराचान्मर्मभेदिनः गत्वादृशाभ्यां संयुक्तानश्वत्थामाप्यवासृजत् २२ तान्पांड्यान
छिन्नवांस्तान्नवभिर्निशितैः शरैः चतुर्भिरर्दयच्चाश्वानाशु ते व्यसवोऽभवन् २३ अथ द्रोणसुतस्ये
षून्छित्त्वा निशितैः शरैः धनुर्ज्यां विततां पांड्यश्चिच्छेदादित्यतेजसः २४ दिव्यं धनुरथाधिज्यं
कृत्वा द्रौणिरमित्रहा प्रेक्ष्य चाशु रथे युक्तान्नरैरन्यान्नरोत्तमान् २५ ततः शरसहस्राणि प्रेषया
मास वै द्विजः इषुसंबाधमाकाशमकरोद्दिश एव च २६ ततस्तानस्यतः सर्वान्द्रौणेर्बाणान्म
हात्मनः जानानोऽप्यक्षयान्पांड्योऽशातयत्पुरुषर्षभः २७ प्रयुक्तांस्तान्प्रयत्नेन छित्त्वा द्रौणेरिषू
न्नरिः चक्ररक्षौ रणे तस्य प्राणुदन्निशितैः शरैः २८ अथारेर्लाघवं दृष्ट्वा मंडलीकृतकार्मुकः प्रा
स्यद्द्रोणसुतो बाणान्वृष्टिं पूषानुजो यथा २९ ॥

देशस्य बाह्लादेर्हृद्वीतिनवगतयः दशमी गतिः
स्वशिरसा सह हृत्यातिनी प्रतिकृष्टा नाम तया गत्या प्रक्षिप्तानपि शरान्नवसंख्याकान्नवभिः शरैः अच्छि
नदिति संबंधः २२ २८ पूषानुजः पर्जन्यः पूषात्मज इति पाठेऽपि स एवार्थः वृष्टेः सूर्यप्रभवत्वदर्शनात् २९ १९

अष्टवृषभवाह्यानिगृष्ठेशाकटानियदायुधसंभारंऊहुः वहंतितत्सर्वंद्रोणोष्टमभागेनयामार्धेनदीणमिन

अष्टावष्टगवान्यष्टुःशकटानियदायुधं अन्हस्तदष्टभागेनद्रोणिश्छित्वोपमारिष १० तमंतकमि
वक्रुद्धमंतकसंकाशतकोपमं येयेदहृशिरेतत्रविसंज्ञाःप्रायशोभवन् ११ पर्जन्यइववर्षंतंदृष्ट्वा
सात्रिदुमांमहीं आचार्यपुत्रस्तोमेनोबाणाद्भुष्टाव्यवीवृषत् १२ द्रोणिपर्जन्यमुक्तांतांबाणवृ
ष्टिंमृड्ःसह्वा वायव्यास्त्रेणमंत्तिप्यमुद्रांपांड्यानिलोनुदत् १३ तस्यनानदतःकेतुंचंदनागु
रुरूषितं मलयप्रतिमंद्रोणिश्छित्वास्वाश्ववरोह्नत् १४ सूतमेकेषुणाहत्वामहाजलद
निस्वनं धनुश्छित्वार्धचंद्रेणतिलशोव्यधमद्रथं १५ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यछित्वासर्वायुधानिच
प्राप्तमप्यहितंद्रोणिर्नजघानरणेप्सया १६ एतस्मिन्नंतरेकर्णोराजानीकमुपाद्रवत् द्रावया
मासमत्तदापांडवानांमहद्बलं १७ विरथान्रथिनश्चक्रेराजानस्तांश्चभारत गजान्वद्धभिरान्
छिन्नैरंसंनतपर्वभिः १८ अथद्रोणिर्महेष्वासःपांड्यंशत्रुनिवर्हणं विरथंरथिनांश्रेष्ठंनाह
नद्युद्धकांक्षया १९ हतेश्वरोदंतिवरःसुकल्पितस्त्वराभिसृष्टःप्रतिशाङ्गोवली तमाद्रवत्
द्रोणिप्रसारहतत्स्वरन्नवेनकृत्वाप्रतिहस्तिगर्जितं २० ॥

श्लो: १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ हतेश्वरोयःकश्चित् तेपांड २० ॥

क॰ टी॰
५

मलयध्वजः पांड्यस्तं पद्व्यागतं वारणं समभ्यतिष्ठत् ४० बलेन ग्रस्य सर्वे गजेन्द्रमोपतत्सेन मस्तुनाचतैः प
तिपीड्यन् स्वेक्कुशेन कोपयन् ग्रद्रिपतिर्मलयस्तस्येश्वरः पांड्यः ४१ द्रोणेः वरांगभूषणं किरीटं तोमरेण प
तंवारणं वारणपुङ्गकोविदो द्विपोत्तमं पर्वतसानुसंनिभं समभ्यतिष्ठन्मलयध्वजस्त्वरन्यथाद्रि
श्रृंगं हरिरुन्नदंस्तथा ४२ सतोमरं भास्कररश्मिवर्चसं बलास्त्रसर्गोत्तमयत्नमन्युभिः ससर्ज
शीघ्रं परिपीड्यनाजं गुरोः सुतायाद्रिपतीश्वरो नदन् ४३ मणिप्रवेकोत्तमवज्रहारकैरलंकृ
तं चांशुकमाल्यमौक्तिकैः हतो हतोसीत्यसकृन्मुदा नदन्पराहनद्द्रौणिवरांगभूषणं ४३
ततः स चेद्ग्रहपावकत्विषं भृशातिपातात्पतितं विचूर्णितं महेंद्रवज्राभिहतं महाद्रिनेयथा
द्रिशृंगं धरणीतले तथा ४४ ततः प्रजज्वालपरेण मन्युना पदाहतो नागपतिर्यथा तथा समा
ददे चानकदेंडसंनिभान्निषून्मित्रार्दिकरांस्ततर्दश ४५ द्विपस्य पादाग्रकरान्स पंचभिर्न्ट
पस्यबाहू च शिरोथ पत्रिभिः जघान षड्भिः षडनुत्तमत्विषः सपाड्यराजानुचरान्महारथान्
४६ सुदीर्घवृत्तौ वरचंदनोक्षितौ सुवर्णमुक्तामणिवज्रभूषणौ भुजौ धरायां पतितौ नृपस्य
तौ विचेष्टतुस्तार्क्ष्यहताविवोरगौ ४७ शिरश्च तत्पूर्णशशिप्रभाननं सरोषताम्रायतनेत्रमु
न्नसं क्षितावपि भ्राजति तत्सकुंडलं विशाखयोर्मध्यगतः शशी यथा ४८ स तु द्विपः पंचभिरु
त्तमेषुभिः कृतः षडंशोथ नरोन्नपत्रिभिः कृतो दशांशः कुशलेन युध्यता यथा हविस्तद्दशदे
राहनत् इषून्समाददे द्रौणिरिति शेषः ४७ ततः स तर्कशः पद्मसराजो दशधाभक्तोयथादशहवि
ष्काया मिष्टौ पिष्टपिण्डो दशधा क्रियते तथेत्यर्थः ४८ ४९ ॥

१८

पांडोस्याश्रीनृपादृशः प्रदापयंदेहयित्वा प्रशांतः शैणिबाणेरितिघोषः यथास्वधान्येतशरीररूपैर्हविः प्रा
प्यपित्रप्रियां ज्वलनः प्रशमानाग्निः जलेनशाम्यति तद्वदित्यर्थः ५ समासविधेःसम्यगासविधेःसमा
सपादशेषात्समभोजनान्नमूलदायपांडोस्यमनुष्यकुंजरान् स्वधामिवाप्य ज्वलनः पितृप्रिय
लतः प्रशांतः सलिलप्रवाहतः ५ समासविधेस्तगुरोः सुतंनृपः समासकर्माणमुपेत्यतेसु
तः स्वरूहतोत्यर्थमष्टजयन्मुदाजितेबलौविस्मितावामरेश्वरः ५१ इतिकर्णपर्वणिप्रवीरव
धः ८२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच पांडोहतेकिमकरोदर्जुनोयुधिसंजयएकवीरेणकर्णेनद्रावितेषु
पांडुषुच १ समासविद्योबलवान्युक्तोवीरः सपांडवः सर्वभूतेष्वनुज्ञातः शंकरेणमहात्म
ना २ तस्मान्महद्भयंतीव्रममित्रघ्नाद्धनंजयात् सयत्तत्राकरोत्पार्थस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ३
संजयउवाच हतेपांड्येर्जुनेकृष्णस्त्वरन्नाहवचोहितं पश्यामिनाहंराजानमपयातोस्त्रपांड
वान् ४ निवृत्तेश्वपुनः पार्थैर्भग्नेशत्रुबलेमहत् अश्वत्थाम्नश्चसंकल्पाद्धताः कर्णेनसंज
याः ५ तथाश्वरथनागानां कृतंचकदनंमहत् सर्वमाख्यातवान्वीरोवासुदेवः किरीटिने
६ एतच्छ्रुत्वाचदृष्ट्वाचभ्रातुर्घोरंमहद्भयं वाहयाश्वान्हृषीकेशक्षिप्रमित्याहपांडवः ७ ततः
प्रायाद्धृषीकेशोरथेनाप्रतियोधिना दारुणश्चपुनस्तत्रप्रादुरासीत्समागमः ८ ततः पुनः समाजग्मुरभी
ताः कुरुपांडवाः भीमसेनमुखाः पार्थाः सूतपुत्रमुखावयं ९ ततः प्रववृतेभूयः संग्रामोराजसत्तमकर्ण
सकर्माणंकृतवक्रान्तंविशः पांडवे १ अनुज्ञातः स्वप्रजप्योभविष्यसीत्यनग्रहीतः राजानेयुधिष्ठिरे ४ भ्रातः

क.टी.
५

११ १२ ग्रांसर्गविपत्प्रेतविदे १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ ग्रंडजैर्जलपक्षिभिः सारसादिभिः स्राकीर्णं

धनूंषिबाणान्यविज्ञानसिपट्टिशतोमरान् ममलानिभुशुंडीश्च सशक्त्यृष्टिपरश्वधान् ११ गा
दाःप्रासान्शितान्कुंतान्भिंडिपालान्महांकुशान् प्रयत्यतिप्रमापेतुः परस्परजिघांसया १२
बाणज्यातलशब्देन द्योदिशः प्रदिशो वियत् पृथिवीं नेमिघोषेण नादयंतोभ्ययुः परान् १३
तेन शब्देन महता संहृष्टाश्चक्रुराहवे वीरा वीरैर्महाघोरं कलहांतेतितीर्षवः १४ ज्यातलत्र
धनुः शब्दः कुंजराणां च बृंहितं पादातानां च पततां रणो नादो महानभूत् १५ तालशब्दांश्च
विविधान्स्वराणां चाभिगर्जितं श्रुत्वा तत्र भृशं त्रेसुः पेतुर्मम्लुश्च सैनिकाः १६ तेषां निनर्द
तां चैव शस्त्रवर्षं च मं च तं बहूनाधिरथिर्वीरैः प्रममाथेषुभिः परान् १७ पंचपांचालवीरा
णां रथान्पंच च पंच च सास्वसूतध्वजान्कर्णः शरैर्निन्ये यमक्षयं १८ योधमुख्या महावीर्याः
पांडूनां कर्णमाहवे शीघ्रास्त्रा दिवमावृत्य परिवव्रुः समंततः १९ ततः कर्णो द्विषत्सेनां शा
रवर्षैर्विलोडयन् विजगाहेंडजाकीर्णां पद्मिनीमिव यूथपः २० द्विषन्मध्यमवस्कंद्य राधेयो ध
नरुत्तम विधुन्वानः शितैर्बाणैः शिरांस्युन्मथ्य पातयत् २१ चर्मवर्माणि संछिन्नान्यपतन्भुवि दे
हिनां विषेहुर्नास्य संस्पर्शं द्वितीयस्य पतत्त्रिणः २२ ॥ प्रवरस्कंधनिपतन्मध्यमार्गादन्यत्र ह्रेत्समर्थः १६

ग्रस्तमथनैः प्राणाउन्मथ्यंत्येभिस्तैः मौर्वी मौर्वीच्युतैः बाणैः तलत्रेषु ज्याघातवारणस्थानेषु न्यहनत् य
यानेशरंसंधानेशक्नुवंति तथाचकारेत्यर्थः २२ व्यापतत्सुमानेषु पतमानेषु २४ विमस्तिष्केक्षणायुधाःम

वर्मदेहास्तुमथनैर्हतिनैषःप्रच्युतैःशरैः मौर्वीतलत्रेष्वहनत्कशयावाजिनोयथा २३ पांडुसृंजय
पांचालानशरगोचरमागतान् ममर्दतरसाकर्णःसिंहोमृगगणानिव २४ ततःपांचालराजश्च
द्रौपदेयाश्चमारिष यमौचयुयुधानश्चसहिताःकर्णमभ्ययुः २५ तेषुव्यापतमानेषुकुरुपांचा
लपांडुषु प्रियानसूनरणेत्यक्त्वायोधाजघ्नुःपरस्परं २६ सुसंनद्धाःकवचिनःसशिरस्त्राणभूषणाः
गदाभिर्मुशलैश्चान्येपरिघैश्चमहाबलाः २७ समभ्यधावंतभृशंकालदंडैरिवोद्यतैः नर्दंतश्चा
ह्वयंतश्चप्रवल्गंतश्चमारिष २८ ततोनिजघ्नुरन्योन्यंपेतुश्चान्योन्यताडिताः वमंतोरुधिरंगात्रैर्वि
मस्तिष्केक्षणायुधाः २९ दंतपूर्णैःसरुधिरैर्वक्त्रैर्दाडिमसंनिभैः जीवंतइवचाप्येकेतस्थुःशस्त्रो
स्त्रोपबृंहिताः ३० परस्परंचाप्यपरेपट्टिशैरसिभिस्तथा शक्तिभिर्भिंडिपालैश्चनखरप्रासतोम
रैः ३१ ततक्षुश्चिच्छिदुश्चान्येबिभिदुश्चिक्षिपुस्तथा संचकर्तुश्चजघ्नुश्चक्रुद्धारणमहार्णवे ३२
पेतुरन्योन्यनिहताव्यसवोरुधिरोक्षिताः क्षरंतःस्वरसंरक्तंप्रकृत्ताश्चंदनाइव ३३ ॥

स्तिष्कंशिरोभागस्थमांसपिंडः २९ परस्परैःततक्षुःपट्टिशैरसिभिश्चचिच्छिदुःशक्तिभिर्बिभिदुःभिंडि
पालैश्चिक्षिपुःनखरैःसंचकर्तुःप्रासतोमरैर्जघ्नुः ३१ स्वरसंस्निग्धंप्रकृत्ताश्छिन्नाःचंदनाःरक्तचंदनाः ३३ ३३

क॰ टी॰ ९९ २ समाहन्यसंमृत्वमृत्युम १८ पद्मानीववदनानिचस्रजश्चगात्राणि १९ समन्तानिदारक्लिन्नानिम
रथैरथाविनिहता हस्तिभिश्चापिहस्तिनः नरैर्नराहताःपेतुरश्वाश्चाश्वैःसहस्रशः २४ ध्वजाः।
शिरांसिछत्राणिद्विपहस्तान्नराणांभुजाः क्षुरैर्भल्लार्धचंद्रैश्चछिन्नाःपेतुर्महीतले २५ नराश्वनागाः
सहयानरथान्समृद्नताहवे अश्वारोहैर्हताःशूराश्छिन्नहस्ताश्चदंतिनः २६ सपताकाध्वजाःपे
तुर्विशीर्णाइवपर्वताः पत्तिभिश्चसमाप्लुत्यद्विरदाःस्यंदनास्तथा २७ हताश्चहन्यमानाश्चपति
ताश्चैवसर्वशः अश्वारोहाःसमासाद्यत्वरिताःपत्तिभिर्हताः २८ सादिभिःपत्तिसंघाश्चनिहतायु
धिशेरते मृदितानीवपद्मानिप्रम्लानाइववस्रजः २९ हतानांवदनान्यासन्गात्राणिचमहाह
वे रूपाण्यत्यर्थकांतानिद्विरदाश्वनराणांनृप ५० समन्नानीववस्त्राणिप्रपुर्दुर्दर्शनानिपरं ५१
इतिकर्णपर्वणि ८५२ संजयउवाच हस्तिभिस्तुमहामात्रास्तवपुत्रेणचोदिताः ५८ धृष्टद्युम्नंजि
घांसंतःक्रुद्धाःपार्षतमभ्ययुः १ प्राच्याश्चदाक्षिणात्याश्चप्रवरागजयोधिनः अंगावंगाश्च
पुंड्राश्चमागधास्ताम्रलिप्तकाः २ मेकलाःकोशलामद्रादशार्णानिषधास्तथा गजयुद्धेषुकुश
लाःकलिंगैःसहभारत ३ शरतोमरनाराचैर्वृष्टिमंतइवांबुदाः सिषिचुस्तेततःसर्वेपांचालवल
माहवे ४ तान्संमिमर्दिषुर्नागान्पार्ष्णिंगुष्ठांकुशैर्भृशं चोदितान्पार्षतोबाणैर्नाराचैरभ्यवीवृषत ५
लिनानिएकविंशःहस्तिभिः ५ ५ पार्ष्णिःपादस्यपश्चाद्भागःअंगुष्ठःप्रसिद्धःअंकुशःप्रतोदः पार्ष्ण्यंगुष्ठांकुशाश्चेतिद्वोकेवलांकुशाश्चतैः ५॥ ९९

६ प्रच्छाद्यमाने धृष्टद्युम्ने १८ ॥ १२ आवर्जितः प्रहारवंचनेन रक्षितः कायो येन तस्य १३ १४ १५ १६ १८

एकैकं दशभिः षड्भिरष्टाभिरपि भारत द्विरदानभिविव्याध क्षिप्तैर्गिरिनिभान्शरैः ६ प्रच्छाद्यमा
ने द्विरदैर्मेघैरिव दिवाकरे प्रययुः पांडुपांचाला नदंतो निशितायुधाः ७ तान्नागानभिवर्षंतो
ज्यातंत्रीतलनादितैः नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ८ सात्यकिश्च शिखंडी च चेकि
तानश्च वीर्यवान् समंतात्सिषिचुर्वीरा मेघास्तोयैरिवाचलान् ९ ते म्लेच्छैः प्रेषिता नागा नरान्
श्वान्रथानपि हस्तैरादाय ममृदुः पद्भिश्चाप्यतिमन्यवः १० बिभिदुश्च विषाणाग्रैः समादा
य च चिक्षिपुः विषाणलग्नाश्चाप्यन्ये परिपेतुर्विभीषणाः ११ प्रमुखे वर्तमानं तु द्विपमंगस्य
सात्यकिः नाराचेनोग्रवेगेन भित्त्वा मर्मण्यपातयत् १२ तस्यावर्जितकायस्य द्विरदादुत्पतिष्य
तः नाराचेनाहनद्वक्षः सात्यकिः सोऽपतद्भुवि १३ पुंड्रस्यापततो नागं चलंतमिव पर्वतं सह
देवः प्रयत्नात्तैर्नाराचैरहनत्त्रिभिः १४ विपताकं वियंतारं विवर्मध्वजजीवितं तं कृत्वा द्वि
रदं भूयः सहदेवोंगमभ्ययात् १५ सहदेवं तु नकुलो वारयित्वांगमार्दयत् नाराचैर्यमदंडाभै
स्त्रिभिर्नागं शतेन च १६ दिवाकरकरप्रख्यानंगश्चिक्षेप तोमरान् नकुलाय शतान्यष्टौ त्रिधै
कैकं तमच्छिनत् १७ तथार्धचंद्रेण शिरस्तस्य चिच्छेद पांडवः स पपात हतो म्लेच्छस्तेनैव सह दं
तिना १८ ॥

क॰टी॰ २१ २० ३१ द्वाविंशः सह १ ग्राद्रधुवुः ग्रामितवंतः २ ॥

८०

वंगराजं महामात्रं नागेनर्क्कुलमभ्ययुः १९ वलत
श्चांगपुत्रे निहते हस्तिशिक्षाविशारदे अंगाः क्रुद्धा महामात्रा नागैर्नकुलमभ्ययुः १९ चलत
ताकैः समंतुवेर्ह्मकताननच्छदैः मिमर्दिषंतस्त्वरिताः प्रदीप्तैरिवपर्वतैः २० मेकलोत्कल
कालिंगानिषधास्ताम्रलिप्तकाः शरतोमरवर्षाणिविमुंचंतोजिघांसवः २१ तैस्छाद्यमानं
नकुलंदिवाकरमिवांबुदैः परिपेतुः सुसंरब्धाः पांडुपांचालसोमकाः २२ ततस्तदभवद्युद्धं
रथिनांहस्तिभिः सह सृजतांशरवर्षाणितोमरांश्चसहस्रशः २३ नागानांप्रास्फुटन्कुंभामर्मा
णिविविधानिच दंताश्चैवातिविद्धानांनाराचैर्भूषणानिच २४ तेषामष्टौमहानागांश्चतुः
षष्ट्यासुतेजनैः सहदेवोजघानाशुतेपतन्सहसादिभिः २५ अंजोगतिभिरायम्यप्रयत्नाद्
नुरुत्तमं नाराचैरहनन्नागान्नकुलःकुलनंदनः २६ ततःपांचालशैनेयौद्रौपदेयाःप्रभ
द्रकाः शिखंडीचमहानागान्सिषिचुःशरवृष्टिभिः २७ तेपांडुयोधांबुधरैःप्रावृहिरदपर्वताः
वाणवर्षैर्हताःपेतुर्वज्रवर्षैरिवाचलाः २८ एवंहत्वातवगजांस्तेपांडुरथकुंजराः द्रुतांसेनामवे
क्षंततभिन्नकूलामिवापगां २९ तांतेसेनांसमालोक्यपांडुपुत्रस्यसैनिकाः विक्षोभयित्वाचपुनःकर्ण
समभिदुद्रुवुः ३० इतिकर्णपर्वणि २२ संजयउवाच सहदेवंतथाक्रुद्धंदहंतंतववाहिनीं दुःशा
सनोमहाराजभ्राताभ्रातरमभ्ययात् १ तौसमेतौमहायुद्धेदृष्ट्वातत्रमहारथाः सिंहनादरवांश्चक्रुर्वा

[illegible]

४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ ॥

ततोभारतक्रुद्धेनतवपुत्रेणधन्विना पांडुपुत्रस्त्रिभिर्बाणैर्वक्षस्यभिहतोबली ३ सहदेवस्त
तोराजन्नाराचेनतवात्मजं विध्वाविव्याधसप्तत्यासारथिंचत्रिभिःशरैः ४ दुःशासनस्ततस्या
पंछित्वाराजन्महाहवे सहदेवंत्रिसप्तत्याबाह्वोरसिचार्पयत् ५ सहदेवस्ततःक्रुद्धःखड्गंगृह्यम
हाहवे आविध्यप्राससर्जतूर्णंतवपुत्ररथंप्रति ६ समार्गणगुणंचापंछित्वातस्यमहानसिः निप
पाततत्तोभूमौच्युतःसर्पइवांबरात् ७ अथान्यद्धनुरादायसहदेवःप्रतापवान्दुःशासनायचि
क्षेपबाणमंतकरंततः ८ तमापतंतंविशिखंयमदंडोपमत्विषं खड्गेनशितधारेणद्विधाचि
छेदकौरवः ९ ततस्तंनिशितंखड्गमाविध्ययुधिसत्वरः धनुश्चान्यत्समादायशरंजग्राहवीर्य
वान् १० तमापतंतंसहसानिस्त्रिंशंनिशितैःशरैः पातयामाससमरेसहदेवोहसन्निव ११ ततो
बाणांस्ततःषष्टिंतवपुत्रोमहारणे सहदेवरथंतूर्णंप्रेषयामासभारत १२ तांश्छरान्समरेराज
न्वेगेनापततोबहून् एकैकंपंचभिर्बाणैःसहदेवोन्यकृंतत १३ संनिवार्यमहाबाणांस्तवपु
त्रेणप्रेषितान् अथास्मैसबहून्बाणान्प्रेषयामाससंयुगे १४ तान्बाणांस्तवपुत्रोपिछित्वैकै
कंत्रिभिःशरैः ननादसुमहानादंदारयाणोवसुंधरां १५ ततोदुःशासनोराजन्विध्वापांडुसुतं
रणे सारथिंनवभिर्बाणैर्माद्रेयस्यसमार्पयत् १६ ॥

कर्ण.
७४

२० २१ पिपीलिकपुटं पिपीलिकावासपटलं २२ त्रयोविंशः नकुलेरभसेरणोत्सकं १ २ ३ ४ ५ ६ ७

ततः क्रुद्धो महाराज सहदेवः प्रतापवान् समाधत्त शरं घोरं मृत्युकालांतकोपमं १७ विकृ
ष्य बलवच्चापं तव पुत्राय सोसृजत् सतं निर्भिद्य वेगेन भित्वा च कवचं महत् १८ प्राविशद्ध
रणीं राजन्वल्मीकमिव पन्नगः ततः संमुमुहे राजंस्तव पुत्रो महारथः १९ मूर्छं चैनं समालो
क्य सारथिस्त्वरितो रथं अपोवाह भृशं त्रस्तो वध्यमानः शितैः शरैः २० पराजित्य रणे तं तु को
रव्यं पांडुनंदनः दुर्योधनबलं दृष्ट्वा प्रममाथ समंततः २१ पिपीलिकपुटं राजन्यथा मृद्नन्नरो
रुषा तथा सा कौरवीं सेना मृदिता तेन भारत २२ इति श्री कर्णपर्वणि ९४ संजय उवाच नकु
लं रभसं युद्धे द्रावयंतं वरूथिनीं कर्णो वैकर्तनो राजन्वारयामास वै रुषा १ नकुलस्तु ततः क
र्णं प्रहसन्निदमब्रवीत् चिरस्य बत दृष्टोहं दैवतैः सौम्य चक्षुषा २ यस्य मां त्वं रणे पाप चक्षु
र्विषयमागतः त्वं हि मूलमनर्थानां वैरस्य कलहस्य च ३ त्वद्दोषात्कुरवः क्षीणाः समासाद्य
परस्परं त्वामद्य समरे हत्वा कृतकृत्योस्मि विज्वरः ४ एवमुक्तः प्रत्युवाच नकुलं सूतनंदनः
सदृशं राजपुत्रस्य धन्विनश्च विशेषतः ५ प्रहरस्व च मे वीर पश्यामस्तव पौरुषं कर्म कृत्वा रणे
शूर ततः कत्थितुमर्हसि ६ अनुक्त्वा समरे तात शूरा युध्यंति शक्तितः प्रयुध्यस्व मया शक्त्या
स्पा
हनिष्ये दर्पमेव ते ७ ॥

धा

८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३

इत्युक्त्वा प्राहरत्तूर्णं पांडुपुत्राय सूतजः विव्याध चैनं समरे त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः ८ नकुलस्तु
ततो विद्धः सूतपुत्रेण भारत अशीत्याशीविषप्रख्यैः सूतपुत्रमविध्यत ९ तस्य कर्णो धनुश्छि
त्वा स्वर्णपुंखैः शिलाशितैः त्रिंशता परमेष्वासः शरैः पांडवमर्दयत् १० ते तस्य कवचं भित्वा पपुः
शोणितमाहवे आशीविषा यथा नागा भित्वा गां सलिलं पपुः ११ अथान्यद्धनुरादाय हेमपृष्ठं
दुरासदं कर्णं विव्याध सप्तत्या सारथिं च त्रिभिः शरैः १२ ततः क्रुद्धो महाराज नकुलः परवीरहा
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन कर्णस्य धनुरच्छिनत् १३ अथैनं छिन्नधन्वानं सायकानां शतैस्त्रिभिः ।
आजघ्ने प्रहसन्वीरः सर्वलोकमहारथं १४ कर्णमभ्यर्दितं दृष्ट्वा पांडुपुत्रेण मारिष विस्मयं परमं
जग्मू रथिनः सह दैवतैः १५ अथान्यद्धनुरादाय कर्णो वैकर्तनस्तदा नकुलं पंचभिर्बाणैर्जत्रुदे
शे समार्पयत् १६ तत्रस्थैरथ तैर्बाणैर्माद्रीपुत्रो व्यरोचयत् स्वरश्मिभिरिवादित्यो भुवने विसृज
न्प्रभा १७ नकुलस्तु ततः कर्णं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः अथास्य धनुषः कोटिं पुनश्चिच्छेद मारिष १८
सोन्यत्कार्मुकमादाय समरे वेगवत्तरं नकुलस्य ततो बाणैः समंतात् छादयद्दिशः १९ संछाद्य
मानः सहसा कर्णचापच्युतैः शरैः चिच्छेद च शरांस्तूर्णं शरैरेव महारथः २० ततो बाणमयं जा
लं विततं व्योम्नि दृश्यते खद्योतानामिव व्रातैः संपतद्भिर्यथा नभः २१ ॥

क॰टी॰ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५

४२ तैर्विमुक्तैः शरश्शातैश्छादितं गगनं तदा शलभानां यथा व्रातैस्तद्वदासीद्विशांपते २२ ते शरा
हेमविकृताः संपतंतो मुहुर्मुहुः श्रेणीकृता व्यकाशंत क्रौंचाः श्रेणीकृता इव २३ बाणजाला
वृते व्योम्नि छादिते च दिवाकरे नस्म संपतते भूम्यां किंचिदप्यंतरिक्षगं २४ निरुद्धे तत्र मार्गे च
शरसंघैः समंततः व्यरोचेतां महात्मानौ कालसूर्याविवोदितौ २५ कर्णचापच्युतैर्बाणैर्वध्य
मानास्तु सोमकाः अवालीयंत राजेंद्र वेदनार्त्ता भृशार्दिताः २६ नकुलस्य तथा बाणैर्हन्यमा
ना चमूस्तव व्यशीर्यत दिशो राजन्वातनुन्ना इवांबुदाः २७ ते सेने हन्यमाने तु ताभ्यां दिव्यैर्महा
शरैः शरपातमपाक्रम्य तस्थतुः प्रेक्षिके तदा २८ प्रोत्सारिते जने तस्मिन्कर्णपांडवयोः शरैः
अविध्येतां महात्मानावन्योन्यं शरवृष्टिभिः २९ विदर्शयंतौ दिव्यानि शस्त्राणि बलमूर्धनि
छादयंतौ च सहसा परस्परवधैषिणौ ३० नकुलेन शरा मुक्ताः कंकबर्हिणवाससः सूतपुत्र
मवच्छाद्य व्यतिष्ठंत यथांबरे ३१ तथैव सूतपुत्रेण प्रेषिताः परमाहवे पांडुपुत्रमवच्छाद्य व्य
तिष्ठंतांबरे शराः ३२ शरवेश्मप्रविष्टौ तौ ददृशाते न केनचिन् सूर्याचंद्रमसौ राजन्छाद्यमानौ
घनैरिव ३३ ततः क्रुद्धो रणे कर्णः कृत्वा घोरतरं वपुः पांडवं छादयामास समंताच्छरवृष्टिभिः ३४
सोतिछन्नो महाराज सूतपुत्रेण पांडवः न चकार व्यथां राजन्भास्करो जलदैर्यथा ३५ ॥ ४२

४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ॥

ततःप्रहस्याधिरथिःशरजालानिमारिष प्रेषयामाससमरेशतशोथसहस्रशः ४६ एकच्छायम
भूत्सर्वंतस्यबाणैर्महात्मनः अभ्रच्छायेवसंजज्ञेसंपतद्भिःशरोत्तमैः ४७ ततःकर्णोमहाराजधनु
श्छित्वामहात्मनः सारथिंपातयामासरथनीडाद्धसन्निव ४८ ततोश्वांश्चतुरश्चास्यचतुर्भिर्निशि
तैःशरैः यमस्यभवनंतूर्णंप्रेषयामासभारत ४९ अथास्यतंरथंदिव्यंतिलशोव्यधमच्छरैः पता
कांचछत्रंताम्रगदांखड्गंचमारिष ५० शतचंद्रंचतच्चर्मसर्वोपकरणानिच हताश्वोविरथश्चैव।
विवर्माचविशांपते ५१ अवतीर्यरथात्तूर्णंपरिघंगृह्यधिष्ठितः तमुद्यंतंमहाघोरंपरिघंतस्य
तेजः ५२ व्यहनत्सायकैराजन्सुतीक्ष्णैर्भीमसाधनैः व्यायुधंचैनमालक्ष्यशरैःसंनतपर्वभिः ५३
अर्दयद्बहुभिःकर्णोनचैनंसमपीडयत् सह्यमानःसमरेकृतास्त्रेणबलीयसा ५४ पाडवस्स
हसाराजन्व्याकुलोव्याकुलेंद्रियः तमभिद्रुत्यराधेयःप्रहसन्वैपुनःपुनः ५५ सज्जमस्यधनुःकं
ठेव्यवासृजतभारत ततःसशृंगेराजन्कंठासक्तमहद्धनुः ५६ परिवेषमनुप्राप्तोयथासा।
द्योम्रिचंद्रमाः यथैवचासितोमेघःशक्रचापेनशोभितः ५७ तमब्रवीत्ततःकर्णोवृथैवव्याहृ
तवानसि वदेदानींपुनर्हृष्टोवध्यमानःपुनःपुनः ५८ मायोत्सीःकुरुभिःसार्द्धंबलवद्भिश्चपां
ड्वा सहृष्टोस्तातयुध्यस्वब्रीडंमाकुरुपांडव ५९ ॥

क.डी. ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ॥

९३ गृहवागतुमाद्दयपद्रवाक्रस्सफाल्गुनो एवमुक्तामहाराजव्यसर्जयततंतदा ५० वधेप्रार्थंतंत
श्रुतोनाहनद्धर्मवित्तदा स्मृत्वाकुंत्यावचोराजंस्ततएनंव्यसर्जयत् ५१ विसृष्टःपांडवोराजन्स्त
पुत्रेणधन्विनाव्रीडन्निवजगामाथयुधिष्ठिररथंप्रति ५२ आरुरोहरथंचापिसूतपुत्रप्रतापितः
निश्वसनदुःखसंतप्तःकुंभस्थइवपन्नगः ५३ तंविजित्याथकर्णोपिपांचालांस्त्वरितोययौ रथे
नातिपताकेनचंद्रवर्णहयेनच ५४ तत्राक्रंदोमहानासीत्पांडवानांविशांपते दृष्ट्वासेनापति
गो प्राप्तंपांचालांरथव्रजान् ५५ तत्राकरोन्महाराजकदनंसूतनंदनः मध्यंप्राप्तेदिनकरेचक्रव
द्विचरन्प्रभुः ५६ भग्नचक्रैरथैःकेचिच्छिन्नध्वजपताकिभिः हताश्वैर्हतसूतैश्चप्रभग्नातै
श्वमारिष ५७ ह्रियमाणानपश्यामपांचालानांरथव्रजान् तत्रतत्रचसंभ्रांताविचेरुरथकुंज
राः ५८ दावाग्निपरिदग्धांगायथैवस्युर्महावने भिन्नकुंभाःरुधिराःछिन्नहस्ताश्चवारणाः
५९ छिन्नगात्रावराश्चैवछिन्नवालधयोपरे छिन्नाभ्राणीवसंपेतुर्हन्यमानामहात्मना ६०
अपरेत्रासितानागानाराचशरतोमरैः तमेवाभिमुखंजग्मुःशलभाइवपावकं ६१ अपरेनि
ष्टनंतस्त्वदृश्यंतमहाद्विपाः क्षरंतःशोणितंगात्रैर्नगाइवजलास्रवाः ६२ ॥ ९३

९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ॥

अस्त्रैर्विप्रयुक्तांश्च वालवंधैश्च वाजिनः राजतैश्च तथा कांस्यैः सौवर्णैश्चैव भूषणैः ९३ हीनांश्चा
भरणैश्चैव खलीनैश्च विवर्जितान् चामरैश्च कुथाभिश्च तूणीरैः पतितैरपि ९४ निहतैः सादिभि
श्चैव शूरैराहवशोभितैः अपश्याम रणे तत्र भ्राम्यमाणान्हयोत्तमान् ९५ प्राशैः खङ्गैश्च रहिता
नृष्टिभिश्चापि भारत हयसादीनपश्याम कंचुकोष्णीषधारिणः ९६ निहतान्वध्यमानांश्च वे
पमानांश्च भारत नानांगावयवैर्हीनांस्तत्र तत्रैव भारत ९७ रथान्हेमपरिष्कारान्संयुक्तान्जव
नैर्हयैः भ्राम्यमाणानपश्याम हतेषु रथिषु द्रुतं ९८ भग्नाक्षकूवरान्कांश्चित्भग्नचक्रांश्च भार
त विपताकध्वजांश्चान्यान्छिन्नेषादंडवंधुरान् ९९ विहतान्रथिनस्तत्र धावमानांस्ततस्ततः
सूतपुत्रप्रयुक्तैस्तीक्ष्णैर्हन्यमानान्विशांपते ७० विशस्त्रांश्च तथैवान्यान्सशस्त्रांश्च हतान्वहून् ता
रकाजालसंछन्नान्वरघंटाविशोभितान् ७१ नानावर्णविचित्राभिः पताकाभिरलंकृतान्
वारणाननुपश्याम धावमानान्समंततः ७२ शिरांसि बाहूनूरूंश्च छिन्नानन्यांस्तथैव च कर्ण =
चापच्युतैर्बाणैरपश्याम समंततः ७३ महान्व्यतिकरो रौद्रो योधानामन्वपद्यत कर्णसायकनु ४
न्नानां युध्यतां च शितैः शरैः ७४ ते वध्यमानाः समरे सूतपुत्रेण संजयाः तमेवाभिमुखं यांति ६
पतंगा इव पावकं ७५ तं दहंतमनीकानि तत्र तत्र महारथं क्षत्रिया वर्जयामासुर्युगांताग्निमिवो ६

हतशेषास्तयेवीराः पांचालानांमहारथाः तान्प्रभग्नान्द्रुतान्वीरः दृष्ट्वाविकिरञ्छरैः १७ प्रभग्ना
वततेजस्वीविप्रकीर्णकवचध्वजान् तापयामासतान्बाणैः सूतपुत्रोमहाबलः १८ मध्यंदिनमनु
प्राप्तोभूतानीवतमोनुदः १९ इतिकर्णपर्वणि संजयउवाच युयुत्सुंतवपुत्रस्तद्रावयंतंबलम
हत् उलूकोन्यपतत्तूर्णंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् १ युयुत्सुश्चततोराजन्शितधारेणपत्रिणा
उलूकंताडयामासवज्रेणेवमहाबलं २ उलूकस्तुततः क्रुद्धस्तवपुत्रस्यसंयुगे क्षुरप्रेणध
नुश्छित्वाताडयामासकर्णिना ३ तदपास्यधनुश्छिन्नंयुयुत्सुर्वेगवत्तरं अन्यदादत्तसुमहच्
चापंसंरक्तलोचनः ४ शाकुनिंचततः षष्ट्याविव्याधभरतर्षभ सारथिंत्रिभिरानर्छत्तंच
भूयोप्यविध्यत ५ उलूकस्तंतुविंशत्याविद्ध्वास्वर्णविभूषितैः अथास्यसमरेक्रुद्धोध्वजंचि
च्छेदकांचनं ६ सच्छिन्नयष्टिः सुमहाञ्छीर्यमाणोमहाध्वजः पपातप्रमुखेराजन्युयुत्सोः
कांचनध्वजः ७ ध्वजमुन्मथितंदृष्ट्वायुयुत्सुः क्रोधमूर्छितः उलूकंपंचभिर्बाणैराजघा
नस्तनांतरे ८ उलूकस्तस्यसमरेतैलधौतेनमारिष शिरश्चिच्छेदभल्लेनयंतुर्भरतसत्तम
९ तच्छिन्नमपतद्भूमौयुयुत्सोः सारथेस्तदा तारारूपंयथाचित्रंनिपपातमहीतले १० जघा
नचतुरोवाहांस्तंचविव्याधपंचभिः सोतिविद्धोबलवताप्रत्यपायाद्रथांतरं ११ ॥ ४४

१२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ ॥

तान्निर्जित्यरणेराजन्नकुलस्त्वरितोययौ पांचालान्संजयांश्चैवविनिघ्नन्निशितैःशरैः १२ शता
नीकंमहाराजश्रुतकर्मासुतस्तव व्यश्वस्तनरथंचक्रेनिमेषार्द्धादसंभ्रमः १३ हताश्वेतुरथेतिष्ठ
न्शतानीकोमहारथः गदांचिक्षेपसंक्रुद्धस्तवपुत्रस्यमारिष १४ साकृत्वास्यंदनंभस्महयांश्चै
वससारथीन् पपातधरणींतूर्णंदारयंतीवभारत १५ तावुभौविरथौवीरौकुरूणांकीर्त्तिवर्ध
नौ व्यपाक्रमेतांयुद्धात्प्रेक्षमाणौपरस्परं १६ पुत्रस्तुतवसंभ्रांतोविविंशोरथमारुहत् शतानी
कोपित्वरितःप्रतिविंध्यरथंगतः १७ सुतसोमंतुशकुनिर्विद्ध्वातुनिशितैःशरैः नाकंपयतसं
क्रुद्धोवार्योघइवपर्वतं १८ सुतसोमस्तुतंदृष्ट्वापितुरत्यंतवैरिणं शरैरनेकसाहस्रैश्छादया
मासभारत १९ तान्शरान्शकुनिस्तूर्णंचिच्छेदान्यैःपतत्रिभिः लघ्वस्त्रश्चित्रयोधीचजितका
शीचसंयुगे २० निवार्यसमरेचापिशरांस्तान्निशितैःशरैः आजघानसुसंक्रुद्धःसुतसोमंत्रिभिः
शरैः २१ तस्याश्वान्केतनंसूतंतिलशोव्यधमच्छरैः स्यालस्तवमहाराजततउच्चुक्रुशुर्जनाः २२
हताश्वोविरथश्चैवछिन्नकेतुश्चमारिष धन्वीधनुर्वरंगृह्यरथाद्भूमावतिष्ठत २३ व्यसृजत्सा
यकांश्चैवस्वर्णपुंखान्शिलाशितान् छादयामाससमरेतवस्यालस्यतंरथं २४ शलभानामि
वव्रातान्शरव्रातान्महारथः रथोपगान्समीक्ष्यैवंविव्यथेनैवसौबलः २५ ॥

के०टी० मंडलानिभ्रांतमुद्भ्रांतमित्यादीन्मार्गान् प्रवलोमविलोमभेदेनद्विगुणतयाचतुर्दश ११ २५ मंडलानो
७७ प्रममाथशरांस्तस्यशरव्रातैर्महायशाः तत्राद्भुतंतयोर्युद्धमसिहस्तावपिदिविस्थिताः २६ ततसो
मस्यतत्कर्मदृष्ट्वाश्रेष्ठेयमद्भुते रथस्यशक्रनिपत्तपदातिः समयोधयत् २७ तस्यतीतोर्महा
वेगैर्भल्लैः संनतपर्वभिः प्रहृतत्कार्मुकंराजन्तृणीरांश्चैवसर्वशः २८ सछिन्नधन्वाविरथःख
ड्गमुद्यम्यचानदत वैदूर्योत्पलवर्णाभंदंतिदंतमयत्सरुं २९ भ्राम्यमाणंततस्तेनविमलावर
वर्चसं कालदंडोपमंमेनेसुतसोमस्यधीमतः ३० साचरत्सहसात्वष्टौमंडलानिसहस्रशः
चतुर्दशमहाराजशिक्षाबलसमन्वितः ३१ भ्रांतमुद्भ्रांतमाविद्धमाप्लुतंविप्लुतंसृतं संपातं
समुदीर्णंचदर्शयामाससंयुगे ३२ सौबलस्तुततस्तस्यप्राप्तोसौछिद्यतेपवीर्यवान् मानापतत
एवाशुविछेदपरमासिना ३३ ततःक्रुद्धोमहाराजसौबलःपुनरेवच प्राहिणोत्सुतसोमाय
प्राणनाशीविषोपमान् ३४ विछेदतांस्तुखड्गेनशितयाचबलेनच दर्शयन्लाघवंयुद्धेतार्स
तुल्यपराक्रमः ३५ तस्यसंचरतोराजन्मंडलावर्तनेतदा क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनखड्गंविछेद
सप्रभं ३६ सछिन्नःसहसाभूमौनिपपातमहानसिः अर्द्धमस्यस्थितेहस्तेसत्सरोस्तत्रभार
त ३७ छिन्नमाज्ञायनिस्त्रिंशमवप्लुत्यपदानिषट् प्राविध्यत्ततःशेषंसुतसोमोमहारथः ३८
भ्रावर्तनप्रवलोमविलोमाभ्यासे ३९ प्रसभ्रसेःसुतसोःशोभनमुष्टेः ४० ॥ ७७ ॥ ७७

द्युम्न
५९ प्राग्भोष्ट्रपारः सिंहवत्तौपशुपतिप्रांशोरोन्सिंहवथात्मा १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ॥
मछित्वासगुणंचापंबाणेनतस्यमहात्मनः पपातधरणींतूर्णंस्वर्णवज्रविभूषितं ४९ ततसोम
स्ततोगच्छद्भुतकीर्तिर्महारथं सौबलोपिधनुर्गृह्यघोरमन्यत्सुदुर्जयं ५० अभ्ययात्पांडवीकं
निघ्नन्शत्रुगणान्बहून् तत्रनादोमहानासीत्पांडवानांविशांपते ५१ सौबलंसमरेदृष्ट्वाविचरं
तमभीतवत् तान्यनीकानिदृप्तानिशस्त्रवंतिमहांतिच ५२ द्राव्यमाणान्यदृश्यंतसौबलेनम
हात्मना यथादैत्यचमूराजन्देवराजेनमर्दिता ५३ तथैवपांडवींसेनांसौबलेयोव्यनाशयत्
५४ इतिश्रीकर्णपर्वणिपंचविंशोध्यायः २५ संजयउवाच धृष्टद्युम्नंकृपोराजन्वारयामा
ससंयुगे यथादृष्ट्वावनेसिंहंशरभोवारयेद्युधि १ निरुद्धःपार्षतस्तेनगौतमेनबलीयसा
पदात्पदंविचलितुंनाशकत्तत्रभारत २ गौतमस्यरथंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नरथंप्रति वित्रेसुःसर्व
भूतानिक्षयंप्राप्तंचमेनिरे ३ तत्रावोचन्विमनसोरथिनःसादिनस्तथा द्रोणस्यनिधनान्नूनं
संक्रुद्धोद्विपदांवरः ४ शारद्वतोमहातेजादिव्यास्त्रविदुदारधीः अपिस्वस्तिभवेदद्यधृष्टद्यु
म्नस्यगौतमात् ५ अपीयंवाहिनीकृत्स्नामुच्येतमहतोभयात् अप्ययंब्राह्मणःसर्वान्नो
हन्यात्समागतान् ६ यादृशंदृश्यतेरूपमंतकप्रतिमंभृशं गमिष्यत्यद्यपदवींभारद्वाजस्य
गौतमः ७ आचार्यःक्षिप्रहस्तश्चविजयीचसदायुधि अस्त्रवान्वीर्यसंपन्नःक्रोधेनचसमन्वितः ८

पार्षतस्त्वमहायुद्धेविमुक्तोयामिलस्सते इत्येवंविविधावाचस्तावकानांपरैःसह ९ अश्रूयंतमहा
राजंस्तयोस्तत्र समागमे विनिघ्नतस्ततःक्रोधात्कृपःशारद्वतोनृप १० पार्षतंवारयामासनिश्चे
ष्टंसर्वमर्मसु सद्यमानःसमरेगौतमेनमहात्मना ११ कर्तव्यंनस्मजानातिमोहेनमहतावृतः
तमब्रवीत्ततोयंताकच्चित्क्षेमंतुपार्षत १२ ईदृशंव्यसनंयुद्धेनतेदृष्टंमयाक्वचित् दैवयोगात्तु
तेबाणानापतन्मर्मभेदिनः १३ प्रेषिताद्विजमुख्येनमर्माण्युद्दिश्यसर्वतः आवर्तयेरथंतूर्णंनि
दीवेगमिवार्णवात् १४ अवध्यंब्राह्मणंमन्येयेनतेविक्रमोहतः धृष्टद्युम्नस्ततोराजन्शनकै
रब्रवीद्वचः १५ मुह्यतेमेमनस्तातगात्रस्वेदश्चजायते वेपथुश्चशरीरेमेरोमहर्षश्चसारथे १६ व
र्जयन्ब्राह्मणंयुद्धेशनैर्याहियतोर्जुनः अर्जुनंभीमसेनंवासमरेप्राप्यसारथे १७ क्षेममद्यभ
वेदेवमेषामेनैष्ठिकीमतिः ततःप्रायान्महाराजसारथिस्त्वरयन्हयान् १८ यतोभीमोमहेष्वा
सोयुयुधेनवसेतिकेः प्रद्रुतंचरथंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नस्यमारिष १९ किरन्शरशतान्येवगौत
मोनुययौतदा शंखंचपूरयामासमुहुर्मुहुररिंदमः २० पार्षतंत्रासयामासमहेंद्रोनमुचिंयथा
शिखंडिनंतुसमरेभीष्ममृत्युंडरामदं २१ हार्दिक्योवारयामासस्मयन्निवमुहुर्मुहुः शि
खंडीतुसमासाद्यहार्दिकानांमहारथं २२ ॥

२१ वर्मणः वर्मशाप्यश्रभुरूपंतमुष्टाः वर्मनविछिद्रुरित्यर्थः २१ २१ एवमवंतवान् २१ २२ पार्षतंशिखंडिनं २२
पंचभिर्निशितैर्भल्लैर्जत्रुदेशेसमाहनत् कृतवर्मातुसंक्रुद्धोभित्वाघ्रष्टापतत्रिभिः २३ धनुरेकेनचि
छेदहसन्राजन्महारथः अथान्यद्धनुरादाययाज्ञसेनिर्महाबली २४ तिष्ठतिष्ठेतिसंक्रुद्धोहार्दि
क्यंप्रत्यभाषत ततोऽस्यनवतिंबाणान्रुक्मपुंखान्सुतेजनान् २५ प्रेषयामाससराजेंद्रतेस्याभ्र
श्यंतवर्मणः वितथांस्तान्समालक्ष्यपतितांश्चमहीतले २६ त्वरमाणस्ततीक्ष्णेनकार्मुकंचि
छिदेभ्रशं अथैनंछिन्नधन्वानंभग्नशृंगमिवर्षभं अशीत्यामार्गणैःक्रुद्धोबाह्वोरुरस्यचार्प
यत् कृतवर्मातुसंक्रुद्धोमार्गणैःक्षतविक्षतः २८ एवमरुधिरंगात्रैःकुंभवक्त्रादिवोदकं रु
धिरेणपरिक्लिन्नःकृतवर्मात्वराजत २९ वर्षेणाक्लेदितोराजन्यथागैरिकपर्वतः अथान्य
द्धनुरादायसमार्गणगुणंप्रभुः ३० शिखंडिनंबाणगणैःस्कंधदेशेभ्यताडयत् स्कंधदेशस्थि
तैर्बाणैःशिखंडीतुव्यराजत ३१ अन्योन्यंशृंगाभिहतौरेजतुर्वृषभाविव अन्योन्यस्यवधे।
यत्नंकुर्वाणौतौमहारथौ ३२ रथाभ्यांचेरतुस्तत्रमंडलानिसहस्रशः कृतवर्मामहाराजपा
र्षतंनिशितैःशरैः ३४ रणेविव्याधसमरेस्वर्णपुंखैःशिलाशितैः ततोऽस्यसमरेबाणंभो
जःप्रहरतांवरः ३५ जीवितांतकरंघोरंव्यसृजत्त्वरयान्वितः सतेनाभिहतोराजन्मूर्छामाशु
समाविशत् ३६ ॥

ध्वजयष्टिंचसहसाशितेनैकेनकश्मलावृतः अपोवाहरणात्तूर्णंसारथीरथिनांवरं १७ हार्दिक्य
शरसंतप्तंनिःश्वसंतंपुनःपुनः पराजितेततःश्रुत्वेद्रुपदस्यात्मजेप्रभो १८ पांडवस्यांडवीसेनाव
ध्यमानासमंततः १९ इतिकर्णपर्वणि संजयउवाच श्वेताश्वोथमहाराजव्यधमत्तावकंबलं
यथावायुःसमासाद्यतूलराशिंसमंततः १ प्रत्युद्ययुस्त्रिगर्तास्तंशिबयःकौरवैःसहशाल्वाः
संसप्तकाश्चैवनारायणबलंचतत् २ सत्यसेनश्चंद्रदेवोमित्रदेवःश्रुतंजयः सौश्रुतिश्चित्रसे
नश्चमित्रवर्माचभारत ३ त्रिगर्तराजःसमरेभ्रातृभिःपरिवारितः पुत्रैश्चैवमहेष्वासैर्नाना
शस्त्रविशारदैः ४ व्यसृजंतशरव्रातान्किरंतोर्जुनमाहवे अभ्यवर्तंतसहसावार्योघाइव
सागरं ५ तेत्वर्जुनंसमासाद्ययोधाःशतसहस्रशः अगच्छन्विलयंसर्वेतार्क्ष्यंदृष्ट्वेवपन्नगाः ६
तेहन्यमानाःसमरेनाजहुःपांडवंरणेहन्यमानामहाराजशलभाइवपावकं ७ सत्यसेनस्त्रि
भिर्बाणैर्विव्याधयुधिपांडवं मित्रदेवस्त्रिषष्ट्यातुचंद्रसेनस्तुसप्तभिः ८ मित्रवर्मात्रिसप्तत्या
सौश्रुतिश्चापिसप्तभिः शत्रुंजयस्तुविंशत्यासुशर्मानवभिःशरैः ९ सविद्धोबहुभिःसंख्येप्रति
विव्याधतान्नृपान् सौश्रुतिंसप्तभिर्विध्वासत्यसेनंत्रिभिःशरैः १० शत्रुंजयंचविंशत्याचंद्रदे
वंतथाष्टभिः मित्रदेवंशतेनैवश्रुतसेनंत्रिभिःशरैः ११ ॥

१२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ ॥

नवभिर्मित्रवर्माणंसुशर्माणंतथाष्टभिः शात्रुंजयंचराजानंहत्वातत्रशिलाशितैः १२ सौश्रुतेः
सशिरस्त्राणंशिरःकायादपाहरत् त्वरितश्चंडदेवंचशरैर्निन्येयमक्षयं १३ तथेतरान्महा
राजयतमानान्महारथान् पंचभिःपंचभिर्बाणैरेकैकंप्रत्यवारयत् १४ सत्यसेनस्तुसंक्रुद्ध
स्तोमरंव्यसृजन्महत् समुद्दिश्यरणेकृष्णंसिंहनादंननादच १५ सनिर्भिद्यभुजंसव्यंमाधव
स्यमहात्मनः अयस्मयोहेमदंडोजगामधरणींतदा १६ माधवस्यतुविद्धस्यतोमरेणमहारणे प्रतो
दःप्रापतद्धस्ताद्रश्मयश्चविशांपते १७ वासुदेवंविभिन्नांगंदृष्ट्वापार्थोधनंजयः क्रोधमाहारय
त्तीव्रंकृष्णंचेदमुवाचह १८ प्रापयाश्वान्महाबाहोसत्यसेनंप्रतिप्रभो यावदेवशरैस्तीक्ष्णैर्नयामि
यमसादनं १९ प्रतोदंगृह्यसोन्यंतुरश्मीनपियथापुरा बाहयामासतानश्वान्सत्यसेनरथंप्रति
२० विष्वक्सेनंतुनिर्भिन्नंदृष्ट्वापार्थोधनंजयः सत्यसेनंशरैस्तीक्ष्णैर्वारयित्वामहारथः २१
ततःसुनिशितैर्भल्लैराज्ञस्तस्यमहच्छिरः कुंडलोपचितंकायाच्चकर्तपृतनांतरे २२ तंनिकृ
त्यशितैर्बाणैर्मित्रवर्माणमाक्षिपत् वत्सदंतेनतीक्ष्णेनसारथिंचास्यमारिष २३ ततःशरशतै
र्भूयःसंसप्तकगणान्बली पातयामाससंक्रुद्धःशतशोथसहस्रशः २४ ततोरजतपुंखेनराज
न्शीर्षंमहात्मनः मित्रसेनस्यचिच्छेदक्षुरप्रेणमहारथः २५ ॥

कं॰टी॰ ५८

२६ ध्वजादीनांशब्दोश्रूयतेतिशेषेणान्वयः २९ ३० ३१ ३२ ३६ हस्तावापंचास्यतःछिंदतः ३७ स्वानुगाःस्वयया।

सुशर्माणंससंक्रुद्धोजत्रुदेशेसमाहनत् ततःसंसप्तकाःसर्वेपरिवार्यधनंजयं २६ शस्त्रौघैर्मम्रदुः
क्रुद्धानादयंतोदिशोदश अभ्यर्दितस्ततैर्जिष्णुःशक्रतुल्यपराक्रमः २७ ऐंद्रमस्त्रममेयात्माप्रादु
श्चक्रेमहारथः ततःशरसहस्राणिप्रादुरासन्विशांपते २८ ध्वजानांछिद्यमानानांकार्मुकानां
चमारिष रथानांसपताकानांतूणीराणांयुगैःसह २९ अक्षाणामथचक्राणांयोक्त्राणांरश्मि
भिःसह कूबराणांवरूथानांपृषत्कानांचसंयुगे ३० अश्वानांपततांचापिप्रासानामृष्टिभिः
सह गदानांपरिघाणांचशक्तितोमरपट्टिशैः ३१ शतघ्नीनांसचक्राणांभुजानांचोरुभिःसह
कंठसूत्रांगदानांचकेयूराणांचमारिष ३२ हाराणामथनिष्काणांतनुत्राणांचभारत छत्राणां
व्यजनानांचशिरसांमुकुटैःसह ३३ अश्रूयतमहान्शब्दस्तत्रतत्रविशांपते सकुंडलानिस्वक्षा।
णिपूर्णचंद्रनिभानिच ३४ शिरांस्युर्व्यामदृश्यंतताराजालमिवांबरे सुस्रग्वीणिसुवासांसिचं
दनेनोक्षितानिच ३५ शरीराणिव्यदृश्यंतनिहतानांमहीतले गंधर्वनगराकारंघोरमायोधनं
तदा ३६ निहतैराजपुत्रैश्चक्षत्रियैश्चमहाबलैः हस्तिभिःपतितैश्चैवतुरगैश्चाभवन्मही ३७ अगम्य
रूपासमरेविशीर्णैरिवपर्वतैः नासीच्चक्रपथस्तत्रपांडवस्यमहात्मनः ३८ ॥

तस्मिन्नष्टेनचराःसीदंत्येवंरथानांभंगंदृष्ट्वाचक्राणिनश्यंतिप्रत्तभंगादितिप्रातंकादिवेतिपाठेचिंतयेवे ५८

सीदमानानिपंकमज्जनात् ४९ ४२ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
निघ्नतः प्राद्रवान् भल्लैर्हस्त्यश्वं चाप्यतो महत् आतंकादिवसीदंति रथचक्राणि मारिष ४९ चा
नलस्य संग्रामे तस्मिन्लोहितकर्दमे सीदमानानि चक्राणि समुद्धृत्य रणाग्रतः ५० श्रमेण महता
युक्तामनोमारुतरंहसः वध्यमानं तु तत्सैन्यं पांडुपुत्रेण धन्विना ५१ प्रायशो विमुखं सर्वं नाव
तिष्ठत भारत तान्जित्वा समरे जिष्णुः संसप्तकगणान्बहून् ५२ विरराज तदा पार्थो विधूमोग्निरि
वज्वलन् ५३ इतिकर्णपर्वणि ॥५९ संजयउवाच युधिष्ठिरं महाराज विसृजंतं शरान्बहून्
स्वयं दुर्योधनो राजा प्रत्यगृह्णदभीतवत् १ तमापतंतं सहसा तव पुत्रं महारथं धर्मराजो द्रुतं
विध्वा तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् २ स तु तं प्रति विव्याध नवभिर्निशितैः शरैः सारथिं चास्य भल्ले
न भृशं क्रुद्धो भ्यताडयत् ३ ततो युधिष्ठिरो राजन्स्वर्णपुंखान्शिलीमुखान् दुर्योधनाय चिक्षे
प त्रयोदश शिलाशितान् ४ चतुर्भिश्चतुरो वाहांस्तस्य हत्वा महारथः पंचमेन शिरः कायात्सार
थेश्च समाक्षिपत् ५ षष्ठेन तु ध्वजं राज्ञः सप्तमेन तु कार्मुकं अष्टमेन तथा खड्गं पातयामास भूतले
६ पंचभिर्नृपतिं चापि धर्मराजोर्दयद्भृशं हताश्वात्तु रथात्तस्मादवप्लुत्य सुतस्तव ७ उत्तमं व्यसनं प्रा
प्तो भूमावेवावतिष्ठत तं तु कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कर्णद्रौणिकृपादयः ८ अभ्यवर्तंत सहसा परीप्संतो नराधि
पं अथ पांडुसुताः सर्वे परिवार्य युधिष्ठिरं ९ अन्वयुः समरे राजंस्ततो युद्धमवर्तत ततस्तूर्यसहस्राणि

क॰ पी॰ ५५ ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ श्राभरणान्यवचक्रुः प्रवगान्मक्षतवेतः २४ ॥

ततः किलकिलाशब्दः प्रादुरासन्महीपते यत्राभ्यगच्छन्समरे पांचालाः कौरवैः सह ११ नरा नरैः समा
जग्मुर्वारणा वरवारणैः रथाश्च रथिभिः सार्धं हयाश्च हयसादिभिः १२ द्वंद्वान्यासन्महाराज प्रेक्षणीया
नि संयुगे विविधान्यप्यचिंत्यानि शस्त्रवंत्युत्तमानि च १३ तेयुराः समरे सर्वे चित्रं लघु च सुष्टु च ग्रयुध्य
न महावेगाः परस्परवधैषिणः १४ अन्योन्यं समरे जघ्नुर्योधव्रतमनुष्ठिताः न हि ते समरं चक्रुः पृष्ठतो
वै कथंचन १५ मुहूर्तमेव तद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनं तत उन्मत्तवद्राजन्निर्मर्यादमवर्तत १६ रथी
नागं समासाद्य दारयन्निशितैः शरैः प्रेषयामास कालाय शरैः संनतपर्वभिः १७ नागा हयान्समा
साद्य विक्षिपंतो बहून्रणे दारयामासुरत्युग्रं तत्र तत्र तदा तदा १८ हयारोहाश्च बहवः परिवार्य ह
योत्तमान् तलशब्दं रवं चक्रुः संपतंतस्ततस्ततः १९ धावमानांस्ततस्तांस्तु द्रवमाणान्महाराजा
न् पार्श्वतः पृष्ठतश्चैव निजघ्नुर्हयसादिनः २० विद्राव्य च बहूनश्चान्नागा राजन्मदोत्कटाः विषा
णैश्चापरे जघ्नुर्ममृदुश्चापरे भृशं २१ साश्वारोहांश्च तुरगान्विषाणैर्विव्यधू रुषा अपरे चिक्षिपुर्वे
गात्सरथ्यान्ति बलात्तदा २२ पादातैराहता नागा विवरेषु समंततः चक्रुरार्तस्वरं घोरं दुद्रुवुश्च दि
शो दश २३ पदातीनां तु सहसा प्रकुत्तानां महाहवे उत्सृज्याभरणं तूर्णमवबध्नुरणाजिरे २४ ॥

५५

निमित्तं जयद्रथे हतं महांतो राजा येषां ते महाराजाः गजारोहाः जगृहुः हस्तिभिर्ग्राहयामासतुः परिणाम्य विनाम्य
हस्तिनमिति शेषः विभिंडस्य प्राग्नताजैरेव २५।२६।२७।१० प्रतिमानेषु गजदंतांतरालेषु प्रासैः निगृहीताः कुं

निमित्तं मन्यमानास्तु परिणम्य महाराजाः जगृहुर्विभिंडश्चैव चित्राण्याभरणानि च २५ तांस्तत्र
प्रसक्तान्वै परिवार्य पदातयः हस्त्यारोहान्निजघ्नुस्ते महावेगा बलोत्कटाः २६ अपरे हस्तिभिर्हसैः
त्वविदितमाम महाहवे निपतंतो विषाणाग्रैर्भृशं विद्धाः सुपीडिताः २७ अपरे सहसागत्य विषाणै
रेव सूदिताः सेनांतरं समासाद्य केचित्तत्र महागजैः २८ तत्र गात्रा महाराज विदित्य च पुनः पुनः
अपरे व्यजनानीव विभ्राम्य निहता मृधे २९ पुरःसराश्च नागानामपरेषां विशांपते शरीराण्यपि
विद्धानि तत्र वारणानि २ पुरःसराश्च नागानामपरेषां विशांपते शरीराण्यपि विद्धानि तत्र तत्र
रणाजिरे ३० प्रतिमानेषु कुंभेषु दंतवेष्टेषु चापरे निगृहीता भृशं नागाः प्रासतोमरशक्तिभिः ३१
निगृह्य च गजाः केचित्पार्श्वस्थैर्भृशदारुणैः रथाश्वसादिभिस्तत्र संभिन्ना न्यपतन्भुवि ३२ स
हयाः सादिनस्तत्र तोमरेण महामृधे भूमावमृद्नन्वेगेन सवर्माणं पदातिनं ३३ तथा सावरणान्
कांश्चित्तत्र तत्र विशांपते रथान्नागाः समासाद्य परिगृह्य च मारिष ३४ व्याक्षिपन्सहसा तत्र घोररू
पे भयानके नाराचैर्निहताश्चापि गजाः पेतुर्महाबलाः ३५ ॥
भेषु तोमरैः दंतवेष्टेषु शक्तिभिश्च निगृहीताः प्रतिमानं प्रतिच्छाया गजदंतांतरालयोरिति मेदिनी ३१।३५

क.टी. ४७ ४० ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६०

६०

पर्वतस्येव शिखरं वज्रहतं महीतले योधायोधान्समासाद्य मुष्टिभिर्व्यहनन्युधि ४७ केशेष्वन्यो
न्यमाक्षिप्य चिक्षिपुर्विभिदुश्च ह उद्यम्य च भुजानन्ये निक्षिप्य च महीतले ४८ पदा चोरः समाक्रम्य
स्फुरतो पाहरंच्छिरः पततश्चापरो राजन्विजहारासिना शिरः जीवतश्च तथैवान्यः शस्त्रं काये न्यम
ज्जयत् मुष्टियुद्धं महच्चासीद्योधानां तत्र भारत ४९ तथा केशग्रहश्चोग्रो बाहुयुद्धं च भैरवं समास
क्तस्य चान्येन अविज्ञातस्तथापरः ५० जहार समरे प्राणान्नानाशस्त्रैरनेकधा संसक्तेषु च योधेषु
वर्तमाने च संकुले ५१ कबंधान्युत्थितानि स्युः शतशोथ सहस्रशः शोणितैः सिच्यमानानि शस्त्
राणि कवचानि च ५२ महारागानुरक्तानि वस्त्राणीव चकाशिरे एवमेतन्महद्युद्धं दारुणं श
स्त्रसंकुले ५३ उन्मत्तगंगाप्रतिमं शब्देनापूरयज्जगत् नैव स्वेन परे राजन्विज्ञायंते शरातुराः ५४
योद्धव्यमिति युध्यंते राजानो जयगृद्धिनः स्वान्स्वे जघ्नुर्महाराज परांश्चैव समागतान् ५५ उभयोः
सेनयोर्वीरैर्व्याकुलं समपद्यत रथैर्भग्नैर्महाराज वारणैश्च निपातितैः ५६ हयैश्च पतितैस्तत्र
नरैश्च विनिपातितैः अगम्यरूपा पृथिवी क्षणेन समपद्यत ५७ क्षणेनासीन्महीपाल क्षतजौघ
प्रवर्तिनी पंचालानहनत्कर्णस्त्रिगर्तांश्च धनंजयः ५८ भीमसेनः कुरून्राजन्हस्त्यनीकं च सर्वशः
एवमेष क्षयो वृत्तः कुरुपांडवसेनयोः ५९ अपराह्णे गते सूर्ये कांक्षतां विपुलं यशः ६० ॥ ५५ ६०

अष्टाविंशः अति ॥ १२ विरथः कृतःसमाक्रांतस्तत्र युद्धे धर्मपुत्रः कथंतेनविरथंचक्रे तस्यतेचनरपतिर्दुर्योधनःकथंश्च
इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि ॥ ११४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अतितीव्राणिदुःखानिदुःसहानिबहूनिच
त्वत्तोहंसंजयाश्रौषंपुत्राणांचैवसंक्षयं १ यथात्वंमेकथयसेयथायुद्धमवर्तत नसंतिसूतकौर
वाःइतिमेनिश्चितामतिः २ दुर्योधनस्तुविरथःकृतस्तत्रमहारथः धर्मपुत्रःकथंचक्रेतस्यवानृपतिः
कथं ३ अपराह्णेकथंयुद्धमभवल्लोमहर्षणं तन्ममाचक्ष्वतत्त्वेनकुशलोह्यसिसंजय ४ संजयउवाच
संसक्तेषुतुसैन्येषुवध्यमानेषुभागशः रथमन्यंसमास्थायपुत्रस्तवविशांपते ५ क्रोधेनमहतायु
क्तःसविषोभुजगोयथा दुर्योधनःसमालक्ष्यधर्मराजंयुधिष्ठिरं ६ प्रोवाचसूतंत्वरितोयाहिया
हीतिभारत तत्रमांप्रापयक्षिप्रंसारथेयत्रपांडवः ७ ध्रियमाणेनछत्रेणराजाराजतिदंशितः स
सूतश्चोदितोराज्ञाराज्ञःस्यंदनमुत्तमं ८ युधिष्ठिरस्याभिमुखंप्रेषयामाससंयुगे ततोयुधिष्ठिरः
क्रुद्धःप्रभिन्नइवकुंजरः ९ सारथिंचोदयामासयाहियत्रसुयोधनः तौसमाजग्मतुर्वीरौभ्रातरौर
थसत्तमौ १० समेत्यचमहावीरौसंरब्धौयुद्धदुर्मदौ ववर्षतुर्महेष्वासौशरैरन्योन्यमाहवे ११ त
तोदुर्योधनोराजाधर्मशीलस्यमारिष शिलाशितेनभल्लेनधनुश्चिच्छेदसंयुगे १२ तन्नामृष्यत
संक्रुद्धोह्यवमानंयुधिष्ठिरः अपविध्यधनुश्छिन्नंक्रोधसंरक्तलोचनः १३ ॥

पुस्तकइतिशोध्यः ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० अपविध्यस्यत्का ११ १२ १३ ॥

क॰री॰ १४ १५ २२ २३ सर्वपारसवीं निरस्कारविनाशे च पुंसि पारसवः पुमानिति २४ २५ २६ २७ २८ २९

५२

अन्यत्कार्मुकमादाय धर्मपुत्रश्च मन्युमान् दुर्योधनस्य चिच्छेद ध्वजं कार्मुकमेव च १४ अथान्यद्धनुरा
दाय पत्रि विव्याध च युधिष्ठिरं तावन्योन्यं सुसंक्रुद्धौ शरवर्षाण्यमुंचतां १५ सिंहाविव सुसंरब्धौ परस्पर
जिगीषया जघ्नतुस्तौ रणेऽन्योन्यं नर्दमानौ वृषाविव १६ अंतरं मार्गमाणौ च चेरतुस्तौ महारथौ ततः
पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैस्तौ तु कृतव्रणौ १७ विरेजतुर्महाराज किंशुकाविव पुष्पितौ ततो राजन्विमु
चंतौ सिंहनादान्मुहुर्मुहुः १८ तलयोश्च तथा शब्दान्धनुषश्च महाहवे शंखशब्दरवांश्चैव चक्र
तुस्तौ नरेश्वरौ १९ अन्योन्यं तौ महाराज पीडयांचक्रतुर्भृशं ततो युधिष्ठिरो राजा पुत्रं तव शरैस्त्रि
भिः २० आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रवेगैर्दुरासदैः प्रतिविव्याध तं तूर्णं तव पुत्रो महीपतिः २१ पं
चभिर्निशितैर्बाणैः स्वर्णपुंखैः शिलाशितैः ततो दुर्योधनो राजा शक्तिं चिक्षेप भारत २२ सर्वा
पारसवीं तीक्ष्णां महोल्काप्रतिमां तदा तामापतंतीं सहसा धर्मराजः शितैः शरैः २३ त्रिभिश्चिच्छे
द सहसा तं च विव्याध पंचभिः निपपात ततः सा तु स्वर्णदंडा महास्वना २४ निपतंती महोल्केव
व्यराजच्छिखिसंनिभा शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा पुत्रस्तव विशांपते २५ नवभिर्निशितैस्तीक्ष्णैर्निज
घान युधिष्ठिरं सोतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः २६ ॥ ५२

२७ २८ २९ २९ एकोनविंशः ततः १ २ ३

दुर्योधनंसमुद्दिश्यबाणंजग्राहसत्वरः समाधत्तचतेबाणंधनुर्मध्येमहाबलः २७ चिक्षेपचमहा
राजततःक्रुद्धःपराक्रमी सतुबाणःसमासाद्यतवपुत्रंमहारथं २८ व्यामोहयतराजानंधरणींचज
गामह ततोदुर्योधनःक्रुद्धोगदामुद्यम्यवेगितः २९ विधित्सुःकलहस्यांतंधर्मराजमुपाद्रवत् त
मुद्यतगदंदृष्ट्वादंडहस्तमिवांतकं ३० धर्मराजोमहाशक्तिंप्राहिणोत्तवसूनवे दीप्यमानांमहावे
गांमहोल्कांज्वलितामिव ३१ रथस्थःसतयाविद्धोवर्मभित्त्वास्तनांतरे भृशंसंविग्नहृदयःपपात
चमुमोहच ३२ भीमस्तमाहचततःप्रतिज्ञामनुचिंतयन् नायंवध्यस्तवनृपइत्युक्तःसन्यवर्तत
३३ ततस्त्वरितमागम्यकृतवर्मातवात्मजं प्रत्यपद्यतराजानंनिमग्नंव्यसनार्णवे ३४ गदामादाय
भीमोपिहेमपट्टपरिष्कृतां अभिदुद्राववेगेनकृतवर्माणमाहवे ३५ एवंतदभवद्युद्धंत्वदीयानां
परैःसह अपराह्णेमहाराजकांक्षतांविजयंयुधि ३६ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि २०५ संज
यउवाच ततःकर्णंपुरस्कृत्यत्वदीयायुधिदुर्मदाः पुनरावृत्त्यसंग्रामंचक्रुर्देवासुरोपमं १ द्विरद
नररथाश्वशंखशब्दैःपरिहृषितात्विविधैश्चशस्त्रपातैः द्विरदरथपदातिसादिसंघाःपरिकुपि
ताभिमुखाःप्रजघ्निरेते २ शितपरशुवरासिपट्टिशैरिषुभिरनेकविधैश्चसूदिताः द्विरदरथह
यामहाहवेवरपुरुषैःपुरुषाश्चवाहनैः ३ ॥

५ ७ लवणजलः सारसमुद्रः ८ त्रिदशवरावरजोपमं कुसत्तलं ९ १० ११ १२ हतोग्रवगतो १३ ॥

कमलदिनकरेंदुसंनिभैः सितदशनैः समुन्नताग्रनासिकैः रुचिरमुकुटकुंडलैर्महीपुरुषशि
रोभिरवास्तृताबभौ ४ परिघमुशलशक्तितोमरैर्नखरभुशुंडिगदाशतैर्हताः द्विरदनरहयाः
सहस्रशो रुधिरनदीप्रवहास्तदाभवन् ५ प्रहतरथनराश्वकुंजरं प्रतिभयदर्शनमुल्बणव्र
णं तदहितहतमाबभौ बलं पितृपतिराष्ट्रमिव प्रजात्यये ६ अथ तव नरदेव सैनिकास्तव
वसुतास्सुरसुतसंनिभाः अमितबलपुरःसरा रणे कुरुवृषभाः शिनिपुत्रमभ्ययुः ७ तद
तिरुधिरभीममाबभौ पुरुषवराश्वरथद्विपाकुलं लवणजलसमुद्धतस्वनं बलमसुरामरसै
न्यसप्रभं ८ सुरपतिसमविक्रमस्ततस्त्रिदशवरावरजोपमं युधि दिनकरकिरणप्रभैः पृषत्कै
रवितनयाभ्यहनच्छिनिप्रवीरः ९ तमपि सरथवाजिसारथिं शिनिवृषभो विविधैः शरैस्त्वरन्
भुजगविषसमप्रभै रणे पुरुषवरं समवास्तृणोत्तदा १० शिनिवृषभशरप्रपीडितं तव सुहृदो
वसुषेणमभ्ययुः त्वरितमतिरथा रथर्षभं द्विरदरथाश्वपदातिभिः सह ११ तदुदधिनिभमा
द्रवद्बलं त्वरिततरैः समभिद्रुतं परैः द्रुपदसुतमुखैस्तदाभवत्पुरुषरथाश्वगजक्षयो महान्
१२ अथ पुरुषवरौ कृताह्निकौ भवमभिपूज्य यथाविधि प्रभुं अरिवधकृतनिश्चयौ द्रुतं तव बल
मर्जुनकेशवौ सृतौ १३ ॥

१४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ ॥

जलदनिनदनिस्वनेरथेपवनविधूतपताककेतने सितहयमुपयांतमंतिकं कृतमनसोददृशु
रदारयः १४ अथविस्फार्यगांडीवंरथेनत्मन्निवार्जुनः शरसंबाधमकरोत्तवदिशःप्रदिशस्तथा
१५ रथान्विमानप्रतिमान्मंजयन्सायुधध्वजान् ससारथीन्सहाश्वांस्तैरस्त्राणीवानिलोवधीत् १६
गजान्नागप्रणोहांश्चवैजयंत्यायुधध्वजान् सादिनोश्वांश्चपत्तींश्चशरैर्निन्येयमक्षयं १७ तमंतक
मिवक्रुद्धमनिवार्यमहारथं दुर्योधनोभ्ययादेकोनिघ्नन्बाणैरजिह्मगैः १८ तस्यार्जुनोधनुःसू
तमश्वान्केतुंचसायकैः हत्वासप्तभिरेकेनछत्रंचिच्छेदपत्रिणा १९ नवमंचसमाधायव्य
सृजत्प्राणघातिनं दुर्योधनायेषुवरंतंद्रौणिःसप्तधाच्छिनत् २० ततोद्रौणेर्धनुश्छित्वाहत्वाचाश्व
वरांश्शरैः कृपस्यापितदत्युग्रंधनुश्चिच्छेदपांडवः २१ हार्दिक्यस्यधनुश्छित्वाध्वजंचाश्वांस्तदा
वधीत् दुःशासनस्येष्वसनंछित्वाराधेयमभ्ययात् २२ अथसात्यकिमुत्सृज्यत्वरन्कर्णोर्जु
नंत्रिभिः विध्वाविव्याधविंशत्याकृष्णंपार्थंपुनःपुनः २३ नग्लानिरासीत्कर्णस्यनिपतःसाय
कान्बहून् रणेविनिघ्नतःशत्रून्क्रुद्धस्येवशतक्रतोः २४ अथसात्यकिरागत्यकर्णंविध्वाशि
तैःशरैः नवत्यानवभिश्चोग्रैःशतेनपुनरार्पयत् २५ ततःप्रवीराःपार्थानांसर्वेकर्णमपीडयन्
युधामन्युःशिखंडीचद्रौपदेयाःप्रभद्रकाः २६ उत्तमौजायुयुत्सुश्चयमौपार्षतएवच चेदिकारु
षमत्स्यानांकेकयानांचयद्बलं २७ ॥

क. टी.
५२

१५ निष्केवलंनिष्किंनंकैवल्यंमरणंयस्मिन्तत्तथा १६ प्रत्यपद्यतप्रविष्टः १७ १९ २४ ५० ॥

चेकितानस्यबलवान्धर्मराजस्यसुव्रतः एतेरथास्तुहार्दिक्यःपत्तिभिश्चोग्रविक्रमैः १८ परिवार्य
शरैःकर्णंनानाशस्त्रैरवाकिरन् भाषंतोवाग्भिरुग्राभिःसर्वेकर्णवधेधृताः १९ तांश्चशस्त्रवृष्टिंब
हुधाकर्णस्थितांशितैःशरैः अपोवाहास्त्रवीर्येणद्रुमंभंक्त्वेवमारुतः २० रथिनःसमहामात्रान्गा
जानश्वान्ससादिनः पत्तिव्रातांश्चसंक्रुद्धोनिघ्नन्कर्णोव्यदृश्यत २१ तद्वध्यमानंपांडूनांबलंकर्ण
स्यतेजसा विशस्त्रपत्रदेहासुंप्रायआसीत्पराङ्मुखं २२ अथकर्णास्त्रमस्त्रेणप्रतिहत्यार्जुनः
स्मयन् दिशंखंचैवभूमिंचप्रावृणोच्छरवृष्टिभिः २३ मुसलानीवसंपेतुःपरिघाइवचेषवः श
तघ्न्यइवचाप्यन्येवज्राण्युग्राणिचापरे २४ तैर्वध्यमानंतत्सैन्यंसपत्त्यश्वरथद्विपं निमीलिताक्ष
मत्यर्थंबभ्रामचननादच २५ निष्केवल्यंतदायुद्धंप्राप्तंश्वनराद्विपाः हन्यमानाःशरैराजंस्त्रस्ता
भीताःप्रदुद्रुवुः २६ त्वदीयानांतदायुद्धेसंसक्तानांजयैषिणां गिरिमस्तंसमासाद्यप्रत्यपद्यतभा
नुमान् २७ तमसाचमहाराजरजसाचविशेषतः नकिंचित्प्रत्यपश्याममशुभंवाथवाशुभं २८
तेत्रस्यंतोमहेष्वासाराज्ञिमुद्धस्यभारत अपयानंततश्चक्रुःसहिताःसर्वयोधिभिः २९ कौरवेषु
पयातेषुतदाराजन्दिनक्षये जयंसुमनसःप्राप्यपार्थाःस्वशिबिरंययुः ५० ॥

५२

४२ ४४ विंदाः सेनच्छेदेन रक्षया आततायिनः शास्त्रपाणेः १ भद्रांश्च भद्रांश्च बलिभृतः करदान् २ अर्वल्लतश्चोषया
शाणांभवत्तान्दुर्योधनारीन् ४ ते प्रस्मरीयाः न निंद्याः ते शात्रुसाभ्यामासाद्याकाज्ञ यमिदं तथा दुर्योधनोपि नि
नादित्रशब्दैर्विविधैः सिंहनादैः सगर्जितैः पराजपहर्स्वतस्त्वं तत्राच्युतार्जुनौ ४१ कृते व्यवहारे तै
वीरैः सैनिकाः सर्वएव ते आशीर्वाचः पांडवेषु प्रायुंजंत नरेश्वराः ४२ ततः कृते व्यवहारे च प्रहृष्टाश्च
च पांडवाः निशायां शिबिरं गत्वा न्यवसंत ते नरेश्वराः ४३ ततो रक्षः पिशाचाश्च अपराश्चैव संचयाः
जग्मुर्गणा यथा न्वे घोरे रुद्रस्याक्रीडसंनिभे ४४ इति कर्णपर्वणि प्रथमो युद्धदिवसः २२४९ ८८ धृतराष्ट्र उ
वाच सेनच्छेदेन न सर्वानवधीद्यक्रमर्जुनः नह्यस्य समरे मुच्येदंतकोप्याततायिनः १ पार्थश्चैको
हरच्छ्रामेकश्चाग्निमतर्पयत् एकश्चेमां महीं जित्वा चक्रे बलिभृतो नृपान् २ एको निवातकवचा
न्हनद्दिव्यकार्मुकः एकः किरातरूपेण स्थितं शर्वमयोधयत् ३ एको ह्यरक्षद्भरतानेको भवमतो
षयत् तेनैकेन जिताः सर्वे महीपाश्चुग्रतेजसा ४ न ते निंद्याः प्रशस्यास्ते यत्ते चक्रुर्ब्रवीहि तत् त
तो दुर्योधनः सूत पश्चात्किमकरोत्तदा ५ संजय उवाच हतप्रहतविध्वस्तविवर्मायुधवाहनाः
दीनस्वरा दूयमाना मानिनः शत्रुनिर्जिताः ६ ॥
यः अपितत्त विस्वनः ताहश्रांशात्रुं प्राप्य व्याति गतश्चत्वर्थः ७ हतास्ताडिताः प्रहताः छिन्नावयवाः ।
विध्वस्ताः वाहनेभ्योधः पातिताः ६ ॥

क॰टी॰ ९ सहसाग्रकस्मात १० ११ मतेस्थितेनेतिशेषः १२ प्रतीपकर्त्तारं शत्रूणां छेत्तारं प्रवीरं प्रकृष्टं वीरं १४
५५

शिबिरस्थाः पुनर्मंत्रं मंत्रयंतिस्म कौरवाः भग्नदंष्ट्रा हतविषाः पादाक्रांता इवोरगाः ७ तानब्रवी
त्ततः कर्णः क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् करं करेण निष्पीड्य प्रेक्षमाणस्तवात्मजं ८ यत्तो दृढश्च दक्षश्च
धृतिमानर्जुनः सदा संबोधयति चाप्येनं यथाकालमधोक्षजः ९ सहसास्त्रविसर्गेण वयं तेना
द्य वंचिताः श्वस्त्वहं तस्य संकल्पं सर्वं कर्त्ता महीपते १० एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा सोनुज्ञातो नृपोत्तमा
न् तेनुज्ञातास्तान् नृपाः सर्वे स्वानि वेश्मानि भेजिरे ११ सुखोषितास्तां रजनीं हृष्टा युद्धाय निर्ययुः तेप
श्यन्विहितं व्यूहं धर्मराजेन दुर्जयं १२ प्रयत्नात्कुरुमुख्येन बृहस्पत्युशनोमतं प्रथप्रतीपकर्त्ता
रं प्रवीरं परवीरहा १३ सस्मार वृषभस्कंधं कर्णं दुर्योधनस्तदा पुरंदरसमं युद्धे मरुद्गणसमं बले १४
कार्त्तवीर्यसमं वीर्ये कर्णं राज्ञोगमन्मनः सर्वेषां चैव सैन्यानां कर्णमेवागमन्मनः १५ सूतपुत्रं
महेष्वासं बंधुमात्ययिकेष्विव धृतराष्ट्र उवाच ततो दुर्योधनः सूत पश्चात्किमकरोत्तदा यद्वो
गमन्मनो मंदाः कर्णं वैकर्त्तनं प्रति १६ ॥

आत्ययिकेषु प्राणसंकटेष्वप्यापत्सु पत प्रपिः प्रश्ने ७ ८ १४ ११७ ५५

मनःकर्णाश्रयेणास्य दुःभाविनाशानवधानात् २० २१ २२ निष्ठाविपाकः २४ २५ कर्णश्चनीतिमानितिमन्यते ॥

गृध्यपश्यत ताधेयेषुधीतार्न्नेदृवभास्करं हतेवहारेसैन्यानांप्रहतेचरणोपुनः १७ कथंवैकर्तनःक
र्णस्तत्रायुध्यत संजय कथंचपांडवाःसर्वेयुयुधुस्तत्रसत्तज १८ कर्णोह्येकोमहाबाहुर्हन्यात्सार्था
न्ससंजयान् कर्णस्य भुजयोर्वीर्यंशक्रविष्णुसमंयुधि १९ तस्यशस्त्राणिघोराणिविक्रमश्चमहा
त्मनः कर्णमाश्रित्यसंग्रामेमंदोदुर्योधनोनृपः २० दुर्योधनंततोदृष्ट्वापांडवेनभृशार्दितं पराक्रां
तान्पांडुसुतान्दृष्ट्वाचापिमहारथः २१ कर्णमाश्रित्यसंग्रामेमंदोदुर्योधनःपुनः जेतुमुत्सहते
पार्थान्सपुत्रान्सहकेशवान् २२ अहोवतमहद्दुःखंयत्रपांडुसुतान्रणे नातरद्भसःकर्णोदै
वंनूनंपरायणं २३ अहोद्यूतस्यनिष्ठेयंघोरासंप्रतिवर्त्तते अहोतीव्राणिदुःखानिदुर्योधनकृता
न्यहं २४ सोढाघोराणिबहुशःशल्यभूतानिसंजय सौबलंचतदातातनीतिमानितिमन्यते २५
कर्णश्चरभसोनित्यंराजानंचाप्यनुव्रतः यदेववर्त्तमानेषुमहायुद्धेषुसंजय २६ अश्रौषंनिहृ
तान्पुत्रान्नित्यमेवचनिर्जितान् नपांडवानांसमरेकश्चिदस्तिनिवारकः २७ स्त्रीमध्यमिवगा
हंतेदैवंनबलवत्तरं संजयउवाच राजन्पूर्वनिमित्तानिधर्मिष्ठानिविचिंतय २८ अतिक्रांतंहि
यत्कार्यंपश्चाच्चिंतयतेनरः तच्चास्यनभवेत्कार्यंचिंतयाचविनश्यति २९ ॥

तिपूर्वेणान्वयः २९ स्त्री
मध्यमिवगाहंते सेनांमदंतीत्यर्थः २८ निमित्तानियुतानीनिधर्मिष्ठानीतिसोपालंभंविरुद्धानीत्यर्थः

क. टी.
५५

कार्यं नाम्लाभात्वंद्दूरप्राप्तं प्राप्तं तदुर्लभं यत्पतः विजाननतापि त्वया प्रामाप्राम विचारणं उक्ता गुरुपरीक्षणेन
कृतमिन्वयः १० २० शक्तशक्तीति मम ग्रजुनवधे सामर्थ्याभावं चोतयति २८ श्रेयस्करं ग्रात्मत्राणकरं

तदिदं तव कार्यं तद्दूरप्राप्तं विजाननतः नकृतं यत्त्वया पूर्वं प्राप्ताप्राप्त विचारणं १९ उक्तोसि बहुधा रा
जन्मा युध्यस्वेति पांडवैः ग्रहीष्येन च तन्मोहाद्गुह्वनं च विशांपते ३१ त्वया पापानि घोराणि समा
चीर्णानि पांडुषु त्वत्कृते वर्त्तते घोरः पार्थिवानां जनक्षयः ३२ तत्त्विदानीमतिक्रांते मा शुचो भ
रतर्षभ प्रणमर्वं यथा त्वं त्वं घोरं वैशसमच्युत ३३ प्रभातायां रजन्यां तु कर्णो राजानमभ्यया
त् समेत्य च महाबाहुर्दुर्योधनमथाब्रवीत् ३४ कर्ण उवाच ग्रयराजन्समेष्यामि पांडवेन य
शस्विना निहनिष्यामि तं वीरं स वा मां निहनिष्यति ३५ बहुत्वान्मम कार्याणां तथा पार्थस्य भा
रत नाभूत्समागमो राजन्मम चैवार्जुनस्य च ३६ इदं तु मे यथाप्रज्ञं शृणु वाक्यं विशांपते ग्रनिह
त्य रणे पार्थं नाहमेष्यामि भारत ३७ हतप्रवीरे सैन्येस्मिन्मयि चावस्थिते युधि ग्रभियास्यति मां
पार्थः शक्रशक्तिविनाकृतं ३८ ततः श्रेयस्करं यच्च तन्निबोध जनेश्वर ग्रायुधानां च मे वीर्यं दिव्या
नामर्जुनस्य च ३९ कार्यस्य महतो भेदे लाघवे दूरपाते च सौष्ठवे चास्त्रपाते च सव्यसाचीन मत्स
॥ मः ५०
३९ वीर्यसमानमिति शेषः कार्यस्य कर्त्तव्यस्य परकीयस्य भेदे विनाशे लाघवे शीघ्रसौष्ठ
वे कौशले प्राणे शारीरबले शौर्ये मानसबले विज्ञाने ग्रस्त्रशिक्षायां विक्रमे फलोपधाने स्वाणां नि
मित्तज्ञानयोगे लक्ष्यसंबंधावधारणे ५० ॥ ५५

४१ महामात्रंश्रेष्ठं विजयाख्यंनामप्रसिद्धं ४२ ४३ ४४ ४९ सिद्धिर्मोक्षः ग्रात्मवतोजितचित्तस्य ५० ५१ ५५ ॥
प्राणिश्रेष्ठोर्यथविज्ञानेविक्रमेचापिभारत निमित्तज्ञानयोगेचसव्यसाचीनमत्समः ४१ सर्वायुध
महामात्रं विजयंनामतद्धनुः इंद्रार्थं प्रियकामेननिर्मितंविश्वकर्मणा ४२ येनदैत्यगणान्राजन्
जितवान्वैशतक्रतुः यस्यघोषेणदैत्यानांव्यामुह्यंतदिशोदश ४३ तद्भार्गवायप्रायच्छच्छक्रः पर
मसंमतं तद्दिव्यंभार्गवोमह्यमददद्धनुरुत्तमं ४४ तेनयोत्स्येमहाबाहुमर्जुनंजयतांवरं यथेंद्रः
समरेसर्वान्दैतेयान्वैसमागतान् ४५ धनुर्घोरंरामदत्तंगांडीवात्तद्विशिष्यते त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी
धनुषायेननिर्जिता ४६ धनुषोयस्यकर्माणिदिव्यानिप्राहभार्गवः तद्रामोह्यददन्मह्यंयेनयोत्
स्यामिपांडवं ४७ अद्यदुर्योधनाहंत्वानंदयिष्येसबांधवं निहत्यसमरेवीरमर्जुनंजयतांवरं ४८
सपर्वतवनद्वीपाहतवीरासमागरापुत्रपौत्रप्रतिष्ठातेभविष्यत्यद्यपार्थिव ४९ नाशक्यंविद्य
तेमेयत्त्वत्प्रियार्थंविशेषतः सम्यक्धर्मानुरक्तस्यसिद्धिरात्मवतोयथा ५० नहिमांसमरेसो
ढुंसशक्तोग्निंतरुर्यथा अवश्यंतुमयावाच्यंयेनहीनोस्मिफाल्गुनात् ५१ ज्यातस्यधनुषोदिव्या
तथाक्षय्यमहेषुधी सारथिस्तस्यगोविंदोममताहृङ्नविद्यते ५२ तस्यदिव्यंधनुः श्रेष्ठंगांडीव
मजितंयुधि विजयंचमहद्दिव्यंममापिधनुरुत्तमं ५३ तत्राहमधिकः पार्थाद्धनुषातेनपार्थि
व येनचाप्यधिकोवीरः पांडवस्तंनिबोधमे ५४ ॥

शल्यःकृष्णतुल्यःबाणाःशकटंबहुलंतथाबाणानामतुलंजयं एवंवक्ष्यस्त्वेनदिव्यास्त्रजयश्चमाधा
रथिमिग्राहश्च दाशार्हःसर्वलोकनमस्कृतः अग्निदत्तश्च वैदिव्योरथःकांचनभूषणः ५५ अ
छेद्यःसर्वतोवीरवाजिनश्चमनोजवाः ध्वजश्च दिव्योद्युतिमान्वानरोविस्मयंकरः ५६ कृष्ण
श्च स्रष्टाजगतोरथंतमभिरक्षति एतैर्द्रव्यैरहंहीनोयोद्धुमिच्छामिपांडवं ५७ अयंतुसदृशः
शौरेःशल्यःसमितिशोभनः सारथ्यंयदिमेकुर्याद्ध्रुवस्तेविजयोभवेत् ५८ तस्यमेसारथिः
शल्योभवत्वसुकरःपरैः नाराचान्गार्ध्रपत्रांश्च शकटानिवहंतुमे ५९ रथाश्च मुख्याराजें
द्रयुक्तावाजिभिरुत्तमैः आयांतुपश्चात्सततंमामेवभरतर्षभ ६० एवमभ्यधिकःपार्थाद्भ
विष्यामिगुणैरहं शल्योप्यभ्यधिकःकृष्णादर्जुनादपिचाप्यहं ६१ यथाश्वहृदयंवेददाशा
र्हःपरवीरहा तथाशल्योविजानीतेहययानंमहारथः ६२ बाहुवीर्येसमोनास्तिमद्रराज
स्यकश्चन तथास्त्रैर्मत्समोनास्तिकश्चिदेवधनुर्धरः ६३ तथाशल्यसमोनास्तिहययानेहि
कश्चन सोयमभ्यधिकःकृष्णाद्भविष्यतिरथोमम ६४ एवंकृतेरथस्थोहंगुणैरभ्यधिको
र्जुनात् भवेयुधिजयेयंचफाल्गुनंकुरुसत्तम ६५ समुद्यांतंनशक्ष्यंतिदेवाअपिसवासवाः
एतत्कृतंमहाराजत्वयेच्छामिपरंतप ६६ ॥

ह्र अयमित्यादिना ५८ ५९ ६२ भवेभवेयंभवेदितिपाठःप्रमादिकः ६४ ६५ ६६ ॥

७२ एका त्रिंशः पुत्रविनयेननत्वा प्रणयात्प्रकृष्टात्न्यायात्युक्तियुक्तादित्यर्थः १ २ ३ ४ ५ ६
क्रियतामेषकामोमेमावःकालोत्यगादयं एवंकृतेकृतंमह्यंसर्वकामैर्भविष्यति ६७ ततोहस्तसि
संग्रामेयत्करिष्यामिभारत सर्वथापांडवान्संख्येविजेष्येवैसमागतान् ६८ नहिमेसमरेशक्ताःस
मुद्यातेसुरासुराः किमुपांडुसुताराजन्रणेमानुषयोनयः ६९ संजयउवाच एवमुक्तस्तवसुतः
कर्णेनाहवशोभिना संपूज्यसंप्रहृष्टात्मा ततोराधेयमब्रवीत् ७० दुर्योधनउवाच एवमेतत्करि
ष्यामियथात्वंकर्णमन्यसे सोपासंगारथाःसाश्वाःस्वनुयास्यंतिसंयुगे ७१ नाराचानार्धपत्रं
श्वप्राकरानिवहंततेअनुयास्यामकर्णत्वांवयंसर्वेचपार्थिवाः ७२ संजयउवाच एवमुक्त्वाम
हाराजतवपुत्रःप्रतापवान् अभिगम्याब्रवीद्राजामद्रराजमिदंवचः ७३ इतिकर्णपर्वणि ३१
३२ अ० ३२ संजयउवाच पुत्रस्तवमहाराजमद्रराजमहारथं विनयेनोपसंगम्यप्रणयाद्वाक्य
मब्रवीत् १ सत्यव्रतमहाभागद्विषतांतापवर्धन मद्रेश्वररणेशूरपरसैन्यभयंकर २ श्रुतवा
नसिकर्णस्यब्रुवतोवदतोवर यथानृपतिसिंहानांमध्येत्वांवरयेस्वयं ३ तत्त्वामप्रतिवीर्या
द्यशत्रुपक्षक्षयावह मद्रेश्वरप्रयाचेहंशिरसाविनयेनच ४ तस्मात्पार्थविनाशार्थंहितार्थं
ममचैवहि सारथ्यंरथिनांश्रेष्ठप्रणयात्कर्तुमर्हसि ५ त्वयियंतरिराधेयोविद्विषोमेविजेष्य
ते अभीषूणांहिकर्णस्यग्रहीतान्योनविद्यते ६ ॥

क॰टी॰ ५२ अभीषूनांहयरश्मीनां ९ ७ ८ १६ १२ १५ १९ २०

अतेहितांमहाभागवासुदेवसमंयुधि मपाहिसर्वथाकर्णंयथाब्रह्मामहेश्वरं ७ यथाचस
र्वथापत्सुवार्ष्णेयःपातिपांडवं तथामद्रेश्वराद्यत्वंराधेयंप्रतिपालय ८ भीष्मोद्रोणःकृपःकर्णो
भवान्भोजश्चवीर्यवान् शकुनिःसौबलोद्रौणिरहमेवचनोबलं ९ एवमेषकृतोभागोनवधा
पृथिवीपते नचभागोत्रभीष्मस्यद्रोणस्यचमहात्मनः १० ताभ्यामतीत्यतौभागौनिहताममशत्र
वः वृद्धौहितौमहेष्वासौछलेननिहतौयुधि ११ कृत्वानसुकरंकर्मगतौस्वर्गमितोनघ तथान्ये
पुरुषव्याघ्राःपरैर्विनिहतायुधि १२ अस्मदीयाश्चबहवःस्वर्गायोपगतारणे त्यक्त्वाप्राणान्यथा
शक्तिचेष्टांकृत्वाचपुष्कलं १३ तदिदंहतभूयिष्टंबलंममनराधिप पूर्वमप्यल्पकैःपार्थैर्हतं
किमुतसांप्रतं १४ बलवंतोमहात्मानःकौंतेयाःसत्यविक्रमाः बलंशेषंनहन्युर्मेयथातत्कुरु
पार्थिव १५ हतवीरमिदंसैन्यंपांडवैःसमरेविभो कर्णोह्येकोमहाबाहुरस्मत्प्रियहितेरतः १६
भवांश्चपुरुषव्याघ्रसर्वलोकमहारथः शल्यकर्णोर्जुनेनाद्ययोद्धुमिच्छतिसंयुगे १७ तस्मिन्ज
याशाविपुलामद्रराजनराधिप तस्याभीशुग्रहवरोनान्योस्तिभुविकश्चन पार्थस्यसमरेकृष्णोय
थाभीशुग्रहोवरः तथात्वमपिकर्णस्यरथेभीशुग्रहोभव १९ तेनयुक्तोरणेपार्थोरक्ष्यमाणश्चपा
र्थिव यानिकर्माणिकुरुतेप्रत्यक्षाणितथैवतत २० ॥

५६

२१ २५ २२ अन्तरायतो २८ २९ ३१ विश्रब्धं निःशंकं यथास्यात्तथा ३२ ॥

पूर्वं नः समरे ह्येवमवधीदर्जुनो रिपून् इदानीं विक्रमो ह्यस्य कृष्णेन सहितस्य च २१ कृष्णेन सहि
तः पार्थो धार्तराष्ट्रीं महाचमूम् अहन्यहनि मद्रेश द्रावयन् दृश्यते युधि २२ भागोवशिष्टः कर्णस्य त
व चैव महाद्युते तं भागं सह कर्णेन युगपन्नाशयाद्य हि २३ अरुणेन यथा सार्द्धं तमः सूर्यो व्यपोह
ति तथा कर्णेन सहितो जहि पार्थं महाहवे २४ उद्यन्तौ च यथा सूर्यौ बालसूर्यसमप्रभौ कर्णशल्यौ
रणे दृष्ट्वा विद्रवन्तु महारथाः २५ सूर्यारुणौ यथा दृष्ट्वा तमो नश्यति मारिष तथा नश्यन्तु कौ
न्तेयाः सपांचालाः ससृंजयाः २६ रथिनां प्रवरः कर्णो यन्तॄणां प्रवरो भवान् संयोगो युवयोर्लोके
नाभून्न च भविष्यति २७ यथा सर्वास्ववस्थासु वार्ष्णेयः पाति पांडवं तथा भवान् परित्रातु कर्णं वै
कर्तनं रणे २८ त्वया सारथिना ह्येष अप्रधृष्यो भविष्यति देवतानामपि रणे सशक्राणां महीपते
किं पुनः पांडवेयानां मा विशंकीर्वचो मम २९ संजय उवाच दुर्योधनवचः श्रुत्वा शल्यः क्रोधस
मन्वितः त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा धुन्वन् हस्तौ पुनः पुनः ३० क्रोधरक्ते महानेत्रे परिवृत्य महाभुजः
कुलैश्वर्यश्रुतबलैर्दृप्तः शल्योब्रवीदिदं ३१ शल्य उवाच अवमन्यसि गांधारे ध्रुवं च परिशंकसे य
न्मां ब्रवीषि विस्रब्धं सारथ्यं क्रियतामिति ३२ अस्मत्तोभ्यधिकं कर्णं मन्यमानः प्रशंससि न चाहं
युधि राधेयं गणये तुल्यमात्मनः ३३ ॥

शां.टी.
५८

४८ निधायवत्कृतमप्रमानमितिशेषः प्रवर्त्तेतत्त्वकृमितिशेषः ४९ ५० अधुरिनीचेकर्मणि ५१ पापीयसः
आदिश्यतामभ्यधिकोममांशः पृथिवीपते नमर्हसमेरेजितमाभिषाभियथागते ४४ अथवाप्ये
कप्ताहंयोत्स्यामिकुरुनंदन पशुपवीर्यममाघत्वंसंग्रामेदृहतोरिपून् ४५ यथाभिमानंकौरव
निधायहृदयेप्रमान् अस्महितःप्रवर्त्ततमामांत्वमभिशंकिथाः ४६ युधिष्ठाप्यवमानोमेनकर्त
व्यःकथंचन पशुपतीनोममभुजोवज्रसंहननोपमौ ४७ यतःपशुपचमेचित्रेपाराणाशीविषो
पमान् रथेपशुपचमेक्लृप्तंमदश्वैर्वातवेगितैः ४८ गदांचपशुपगांधरोहेमपट्टविभूषितां दारये
यंमहीकृतस्त्रांविकिरेयंचपर्वतान् ४९ शोषयेयंसमुद्रांश्चतेजसास्वेनपार्थिव तंमामेवंविधंरा
जंस्समर्थमरिनिग्रहे ५० कस्माद्युनक्तिसाध्येनीचस्मार्थिश्रेणि नमामधुरिराजेंद्रनियोक्तु
त्वमिहार्हसि ५१ नहिपापीयसःश्रेयान्भर्त्ताश्रेष्ठत्वमस्त्यहं योह्यभ्युपगतंप्रीत्यागरीयांसंवशे।
स्थितं ५२ वशेपापीयसोधत्तेतस्यापमथरोतरं ब्रह्मणाब्राह्मणाःसृष्टामुखात्तत्रेचवाङ्गतः
५३ ऊरुभ्यामसृजद्वैश्यान्शूद्रानपद्भ्यामितिश्रुतिः तेभ्योवर्णाविशेषाश्चप्रतिलोमानुलोमजाः
५४ अथान्योन्यस्यसंयोगाज्जातवर्णस्यभारत गोप्तारःसंग्रहीतारोदातारःक्षत्रियाःस्मृताः ५५
याजनाध्यापनैर्विप्राविशुद्धैश्चप्रतिग्रहैः लोकस्यानुग्रहार्थायस्थापिताब्राह्मणाभुवि ५६ ॥
नीचयोनेःश्रेष्ठत्वेदासत्वंकर्त्तव्यमितिशेषः ५२ वशेप्राज्ञायां अथयोग्यतांनीचोच्चयोर्वैपरीत्यकरणजमहत्त्वा ५८

४७ ४८ ४९ ५० ५५ ऋतमितिऋतमेवअयनंब्राह्मणोयेषांतेऋतायनाः तेषांगोत्रापत्यमार्तायनिस्त्वं ४६
क्षत्रियस्यपाल्यंचविशांदानंचधर्मतः ब्रह्मक्षत्रविशांशूद्राविहिताःपरिचारकाः ४७ ब्रह्मक्षत्र
स्यविहिताः सूतावैपरिचारकाः नक्षत्रियोवैसूतानांशृणुयाच्चकथंचन ४८ अहंमूर्धाभिषिक्तो
हिराजर्षिकुलजोनृप महारथःसमाख्यातःसेव्यःस्तुत्यश्चवन्दिनां ४९ सोहमेतादृशोभूत्वानेहा
रिबलसूदनः सूतपुत्रस्यसंग्रामेसारथ्यंकर्तुमुत्सहे ५० अवमानमहंप्राप्यनयोत्स्यामिकथंचन
आपृच्छेत्वाद्यगांधारेगमिष्यामिगृहायवै ५१ संजयउवाच एवमुक्त्वामहाराजशल्यःसमितिशोभ
नः उत्थायप्रययौतूर्णंराजमध्यादमर्षितः ५२ प्रणयाद्बहुमानाच्चतंनिगृह्यसुतस्तव अब्रवी
न्मधुरंवाक्यंसाम्नासर्वार्थसाधकं ५३ यथाशल्यविजानीषेएवमेतदसंशयं अभिप्रायस्तुमेक
श्चित्तंनिबोधजनेश्वर ५४ नकर्णोभ्यधिकस्त्वत्तोनशंकेत्वांचपार्थिव नहिमद्रेश्वरोराजाकुर्या
यदनृतंभवेत् ५५ ऋतमेवहिपूर्वास्तेवदन्तिपुरुषोत्तमाः तस्मादार्तायनिःप्रोक्तोभवानिति
मतिर्मम ५६ शल्यभूतस्तुशत्रूणांयस्मात्त्वंयुधिमानद तस्माच्छल्योहितेनामकथ्यतेपृथिवीत
ले ५७ यदेतद्व्याहृतंपूर्वंभवताभूरिदक्षिण तदेवकुरुधर्मज्ञमदर्थंयद्यदुच्यसे ५८ नचत्वत्तोहि
राधेयोनचाहमपिवीर्यवान् वृणेहंत्वांहयाग्र्याणांयन्तारमिहसंयुगे ५९ ॥
मद्रेश्वरेत्यस्याश्वविदेशजत्वाद्विशेषेणाश्वहृदयाभिज्ञत्वमुच्यते ६० ॥

क॰टि॰ वाचउत्सृजेयंतात ग्रन्थेनत्वंतथाधृतिभावः ९३ ९४ हाविंशः भूयः १ पितुःपुरतःमह्यंमम २२ तारकामयःता
५ मन्येचाभ्यधिकंशल्यगुणैःकर्णंधनंजयात् भवंतंवासुदेवाच्चलोकोयमितिमन्यते ९० कर्णोह्य
भ्यधिकःपार्थादस्त्रैरेवनरर्षभ भवानभ्यधिकःकृष्णादश्वज्ञानेबलेतथा ९१ यथाश्वहृदयंवेद
वासुदेवोमहामनाः द्विगुणंत्वंतथावेत्सिमद्रराजेश्वरात्मज ९२ शल्यउवाच यन्मांब्रवीषिगां
धारेमध्येसैन्यस्यकौरव विशिष्टंदेवकीपुत्रात्प्रीतिमानस्म्यहंत्वयि ९३ एषसारथ्यमातिष्ठे
यशस्विनः युध्यतःपांडवाग्र्येणयथात्वंवीरमन्यसे ९४ समयश्चहिमेवीरकश्चिद्वैक
र्तनंप्रति उत्सृजेयंयथाश्रद्धमहंवाचोस्यसंनिधौ ९५ संजयउवाच तथेतिराजन्पुत्रस्तेसह
कर्णेनभारत अब्रवीन्मद्रराजस्यमतंभरतसत्तम ९६ इतिश्रीकर्णपर्वणि ३२ दुर्योधनउ
वाच भूयएवतुमद्रेशयत्तेवक्ष्यामितच्छृणु यथापुरावृत्तमिदंयुद्धेदेवासुरेविभो १ यदुक्तवान्
पितुर्मह्यंमार्कंडेयोमहानृषिः तदशेषेणब्रुवतोममराजर्षिसत्तम २ निबोधमनसाचात्रन
तेकार्याविचारणा देवानामसुराणांचपरस्परजिगीषया ३ बभूवप्रथमोराजन्संग्रामस्तार
कामयः निर्जिताश्चतदादैत्यादैवतैरितिनःश्रुतं ४ निर्जितेषुचदैत्येषुतारकस्यसुतास्त्रयः
ताराक्षःकमलाक्षश्चविद्युन्मालीचपार्थिव ५ ॥ एकास्त्रत्रणत्रवग्रामयोरोगवरावरोभवहेतत्ववत्रस
तया ६ दमेनबाह्येंद्रियजयेनतपसाचित्तस्यैकाग्र्येण नियमेनशौचादिनासमाधिनाब्रह्मत्याने न७ ५९

१९ चक्रस्थं त्रासावश्यं यथेष्टसंचारीत्यर्थः चक्रस्थमित्यत्र तृतीयमिति पाठः प्रामादिकः १८ १९ ॥
तपउग्रंसमास्थायनियमेपरमेस्थिताः तपसाकर्षयामासुर्देहान्स्वान्शत्रुतापन ६ दमेनतपसा
चैवनियमेनसमाधिना तेषांपितामहः प्रीतोवरदः प्रददौवरं ७ अवध्यत्वंचतेराजन्सर्वभूतस्यस
र्वदा सहितावरयामासुः सर्वलोकपितामहं ८ तानब्रवीत्तदादेवोलोकानांप्रभुरीश्वरः नास्तिस
र्वामरत्वंवैनिवर्त्तध्वमितोसुराः ९ अन्यंवरंवृणीध्वंवैयादृशंसंप्ररोच्यते ततस्तेसहिताराजन्संप्र
धार्यासकृत्सभं १० सर्वलोकेश्वरंवाक्यंप्रणम्येदमथाब्रुवन् अस्मभ्यंत्वंवरंदेवसंप्रयच्छपितामह
ह ११ वयंपुराणित्रीण्येवसमास्थायमहीमिमां विचरिष्यामलोकेस्मिन्त्वत्प्रसादपुरस्कृताः १२
ततोवर्षसहस्रेतुसमेष्यामःपरस्परं एकीभावंगमिष्यंतिपुराण्येतानिचानघ १३ समागता
निचैतानियोहन्याद्भगवंस्तदा एकेषुणादेववरः सनोमृत्युर्भविष्यति १४ एवमस्त्वितितान्दे
वः प्रत्युक्त्वाप्राविशद्दिवं तेतुलब्धवराः प्रीताः संप्रधार्यपरस्परं १५ पुरत्रयविसृष्ट्यर्थंमयंव
व्रुर्महासुरं विश्वकर्माणमजरंदैत्यदानवपूजितं १६ ततोमयः स्वतपसाचक्रेधीमान्पुराणि
च त्रीणिकांचनमेकंवैरौप्यंकार्ष्णायसंतथा १७ कांचनंदिवितत्रासीदंतरिक्षेचराजतं आ
यसंचाभवद्भूमौतत्तीयंपृथिवीपते १८ एकैकंयोजनशतंविस्तारायामतःसमं गृहाट्टाल
कसंयुक्तंबृहत्प्राकारतोरणं १९ ॥

९०

गृहप्रवरसंबाधमसंबाधमहापथं प्रासादैर्विविधैश्चापिहर्म्यैश्चैवोपशोभितं २० पुरेषुचाभवंस्त्र
त्रराजानोवैपृथक्पृथक् कांचनंतारकाक्षस्यचित्रमासीन्महात्मनः २१ राजतंकमलाक्षस्य
विद्युन्मालिनआयसं त्रयस्तेदैत्यराजानस्त्रींल्लोकानस्त्रतेजसा २२ आक्रम्यतस्थुस्तत्रचकश्चना
मप्रजापतिः तेषांदानवमुख्यानांप्रयुतान्यर्बुदानिच २३ कोट्यश्चाप्रतिवीराणांसमाजग्मुस्त
तस्ततः मांसाशिनः सुदृप्ताश्चसुरैर्विनिकृताःपुरा २४ महदैश्वर्यमिच्छंतस्त्रिपुरंदुर्गमाश्रि
ताः सर्वेषांचपुनस्तेषांसर्वयोगावहोमयः २५ तमाश्रित्यहितेसर्वेवर्तयंतेकुतोभयाः यो
हियन्मनसाकामंदध्यौत्रिपुरसंश्रयः २६ तस्मैकामंमयस्तंतंविदधेमाययातदा तारकाक्ष
सुतोवीरोहरिर्नाममहाबलः २७ तपस्तेपेपरमकंयेनातुष्यत्पितामहः संतुष्टमवृणोद्दे
वंवापीभवतुनःपुरे २८ शस्त्रैर्विनिहतायत्रक्षिप्ताःस्युर्बलवत्तराः सतुलब्ध्वावरंवीरस्ता
रकाक्षसुतोहरिः २९ ससृजेतत्रवापींतांमृतानांजीवनींप्रभो येनरूपेणदैत्यस्तुयेनवेषे
णचैवह ३० मृतस्तस्यांपरिक्षिप्तस्तादृशेनैवजज्ञिवान् तांप्राप्यतेपुनस्तांस्तुलोकान्सर्वा
न्बबाधिरे ३१ ॥ ३३ ॥

९.

३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४४ आदित्यादेवाः ४५ ॥

महतातपसासिद्धाः सुराणांभयवर्धनाः नतेषाममभवद्राजन्नूत्तयोयुद्धेकदाचन ३२ ततस्तेलोभ
मोहाभ्याममभिभूताविचेतसः निर्ह्रीकाःसंस्थिताःसर्वेस्थापिताःसमलूलुपन् ३३ विद्राव्यसर्व
गणान्देवांस्तत्रतत्रनरात्तथ विचेरुःस्वेनकामेनवरदानेनदर्पिताः ३४ देवोद्यानानिसर्वाणित्रि
याणिवरदिवौकसां ऋषीणामाश्रमान्पुण्यान्रम्याञ्जनपदांस्तथा ३५ व्यनाशयंतमर्यादादान
वादुष्टचारिणः पीड्यमानेषुलोकेषुततःशक्रोमरुद्गुणः ३६ पुराण्यायोधयांचक्रेवज्रपातैःस
मंततः नाशकज्जनाम्भेद्यानियदाभेत्तुंपुरंदरः ३७ पुराणिवरदत्तानिधातातेनराधिप तदा
भीतःसुरपतिर्मुक्त्वातानिपुराण्यथ ३८ तैरेवविबुधैःसार्द्धंपितामहमरिंदम जगामाथतत्रदा
त्यातंविप्रकारंसुरेतरैः ३९ तेतत्वंसर्वमाख्यायशिरोभिःसंप्रणम्यच वधोपायमपृच्छंतभग
वंतंपितामहं ४० श्रुत्वातद्भगवान्देवोदेवानिदमुवाचह ममापिसोपराध्नोतियोयुष्माकम
सौम्यकृत् ४१ असुराहिदुरात्मानःसर्वएवसुरद्विषः अपराध्यंतिसततंयेयुष्मान्पीडयंत्युत
४२ अहंहितुल्यःसर्वेषांभूतानांनात्रसंशयः अधार्मिकास्तुहंतव्याइतिमेव्रतमाहितं ४३ ए
केषुणाविभेद्यानितानिदुर्गाणिनान्यथा नचस्थाणुमृतेशक्तोभेत्तुमेकेषुणापुरः ४४ ते
यूयंस्थाणुमीशानंजिष्णुमक्लिष्टकारिणं योद्धारंवृणुतादित्याःसतान्हंतासुरेतरान् ४५ ॥

क॰ टी॰ ४६ उग्राभिः रक्तोद्भीभिः आत्मन्यात्मं आत्मनात्मनो व्यधिकेन ४८ आत्मनः मनसः योगं सर्ववृत्तिनिरोधं सांख्यं सम्यक्
ख्यापनं आत्मनो जडवर्गात्पृथक्ग्रहणं आत्मा मनः वशो आत्ता यो ४९ ५० भगवंतं षड्विधैश्वर्यवंतं एकम
५९ चिंतेतं यथा यथोपासत इति श्रुतेर्यथा भावनं शिवविरूपाद्यैर्विविधानि नानारूपं अकल्पयत् आत्मनः।

इति तस्य वचः श्रुत्वा देवाः शक्रपुरोगमाः ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा हृषीकेशं प्रणेमुः ४६ तपोनि
यमसाध्याय परं ब्रह्म शाश्वतं ऋषिभिः सह धर्मज्ञा भवं सर्वात्मना गताः ४७ तष्टुवुर्वाग्भिर
ग्राभिर्भयेष्वभयदं नृप सर्वात्मानं महात्मानं येनाप्तं सर्वमात्मना ४८ तपोविशेषैर्विविधैर्यो
गं यो वेद चात्मनः यः सांख्यमात्मनो वेत्ति यस्य चात्मा वशे सदा ४९ ते तं ददृशुरीशानं तेजोराशि
मुमापतिं अनन्यसदृशं लोके भगवंतमकल्मषं ५० एकं च भगवंतं ते नानारूपमकल्पयन्
आत्मनः प्रतिरूपाणि रूपाण्यथ महात्मनि ५१ परस्परस्य चापश्यन्सर्वे परमविस्मिताः सर्व
भूतमयं दृष्ट्वा तमजं जगतः पतिं ५२ देवा ब्रह्मर्षयश्चैव शिरोभिर्धरणीं गताः तान्स्वस्तिवा
देनाभ्यर्च्य समुत्थाप्य च शंकरः ५३ ॥

चितस्य प्रतिरूपाणि संकल्पानुसारीणि प्रतिबिंबानि वा परस्
परस्य चेति ईश्वरस्वरूपे सर्वे आत्मानं परांश्चापश्यन्निति सार्धश्लोकः ५१ ५२ ५३ ॥ ५९

५५ ईज्यतेरिज्यमानाय ५६ कथनायहिंस्रायभजस्वइष्टैःकामैःश्रयस्वअतव्ययगान्तु ५८ ५९ ६० ६१

ब्रूतब्रूतेतिभगवान्स्मयमानोऽभ्यभाषत त्र्यंबकेणाभ्यनुज्ञातास्ततस्तेस्वस्थचेतसः ५४ नमोनमो
नमस्तेस्तुप्रभोइत्यब्रुवन्वचः नमोदेवाधिदेवायधन्विनेवनमालिने ५५ प्रजापतिमखघ्नायप्र
जापतिभिरीड्यसे नमस्तुतायस्तुत्यायस्तूयमानायशंभवे ५६ विलोहितायरुद्रायनीलग्रीवा
यशूलिने अमोघायमृगाक्षायक्षमायक्रथनायच ५७ अर्हायचैवशुद्धायक्षयायक्रथनायच
दुर्वारणायकाव्यायब्रह्मणेब्रह्मचारिणे ५८ ईशानायाप्रमेयायनियन्त्रेचर्मवाससे तपोरता
यपिंगायव्रतिनेकृत्तिवाससे ५९ कुमारपित्रेत्र्यक्षायप्रवरायुधधारिणे प्रपन्नार्तिविनाशायब्र
ह्मद्विट्संघघातिने ६० वनस्पतीनांपतयेनराणांपतयेनमः गवांचपतयेनित्यंयज्ञानांप
तयेनमः ६१ नमोस्तुतेससैन्यायत्र्यंबकायामितौजसे मनोवाक्कर्मभिर्देवत्वांप्रपन्नान्भ
जस्वनः ६२ ततःप्रसन्नोभगवान्स्वागतेनाभिनंद्यच प्रोवाचव्येतुवस्त्रासोब्रूतकिंकरवाणि
वः ६३ इतिकर्णपर्वणि ३४ दुर्योधनउवाच पितृदेवर्षिसंघेभ्योभयेदत्तेमहात्मना स
त्कृत्यशंकरंप्राहब्रह्मालोकहितंवचः १ तवातिसर्गाद्देवेशप्राजापत्यमिदंपदं मयाधितिष्ठ
ताद्दत्तोदानवेभ्योमहान्वरः २॥

६१ ६२ त्र्यंविषाः पितृप्रभये इतिच्छेदः १ वधे निमित्तिप्रमपदिः प्रतिकूलःशत्रुः २ ॥ ॥

नं.हे.

९२

२४ येधतत्रवर्धतनेत्रसिद्धावयंशरणंगताः त्वामितिशेषः ५९ संहताएकीभूताः एवं ७ तेषांते

तानतिक्रांतमर्यादान्नाम्नः संहर्तुमर्हसि त्वामृतेभूतभव्येशत्वंह्येषांप्रत्यरिर्विधे ३ सत्वंदेवश्र
ण्णानांपाचतांचदिवौकसां कुरुप्रसादंदेवेशदानवान्जहिशंकर ४ त्वत्प्रसादाज्जगत्सर्वंसु
खमेधतमानदशाश्वतस्त्वंहिलोकेशतेवयंशरणंगताः ५ व्यासउवाच हंतव्याःशत्रवःस
र्वेयुष्माकमितिमेमतिः नत्वेकउत्सहेहन्तुंबलस्थाहिसुरद्विषः ६ तेएवंसहिताःसर्वेमदी
येनार्द्धतेजसाजयध्वं युधितान्शत्रून्संघातोहिमहाबलः ७ देवाऊचुः अस्मत्तेजोबलंया
वत्तावद्द्विगुणमाहवे तेषामितिहिमन्यामोदृष्टतेजोबलाहिते ८ श्रीभगवानुवाच वध्या
स्तेसर्वतःपापायेयुष्मास्वपराधिनः ममतेजोबलार्द्धेनसर्वान्निघ्नतशात्रवान् ९ देवाऊचुः
बिभर्तुंभवतोर्द्धंतनशक्तामोमहेश्वर सर्वेषांनोबलार्द्धेनत्वमेवजहिशात्रवान् १० श्रीभगवा
नुवाच यदिशक्तिर्नवःकाचिद्बिभर्तुमामकंबलं अहमेतान्निष्यामियुष्मत्तेजोर्द्धबृंहितः ११
ततस्तथेतिदेवेशास्तेरुद्रोराजसत्तम अर्द्धमादायसर्वेषांतेजसाभ्यधिकोभवत् १२ ॥

नोस्मत्तेजसोहिद्विगुणंदृष्टमेवेत्यर्थः ८ ११ अर्द्धतेजसः १२ ॥ ९२ ॥ ९२

१२ महतासर्वा लिशणापिनावलेनदीघतिप्रकाशतेः इतिमहादेवः १४ मूर्तीः तेजोमात्राः समाधायपण्कीक्तम १५ वि
हिते पूर्वेसापिते पश्चात यैव विश्वकर्मणा कृते १७ शृंगं शृंगाकारावरिकापृष्ठं कोटं मलः पालः कुश्म
लस्तमाग्रभागस्तस्य वतीत्ताभागः सोमः शल्यो विष्णुस्तेजनमितिश्रुतेः १८ १९ अतश्चक्राधारदंडः तेषा

मत्तदेवो वलेनासीत्सर्वेभ्यो बलवत्तरः महादेवस्ततिख्यातस्ततः प्रभृति शंकरः १९ ततो ब्रवीन्म
हादेवो धनुर्बाणधरो ह्यहं हनिष्यामि रथेनाजौ तान्रिपून्वो दिवौकसः १४ ते यूयं मे रथं चैव धनु
र्बाणं तथैव च पश्यध्वं यावदद्यैतान्पातयामि महीतले १५ देवा ऊचुः मूर्तीः सर्वाः समाधा
य त्रैलोक्यस्य ततस्ततः रथं ते कल्पयिष्यामो देवेश्वर सुवर्चसम् १६ तथैव बुध्या विहितं विश्व
कर्मकृतं शुभं ततो विबुधशार्दूलास्ते रथं समकल्पयन् १७ विष्णुः सोमो हुताशश्च तस्येषुं सम
कल्पयन् शृंगमग्निर्बभूवास्य भल्लः सोमो विशांपते १८ कुड्मलश्चाभवद्विष्णुस्तस्मिन्निषु
वरे तदा रथं वसुंधरा देवी विशालपुरमालिनी १९ सपर्वतवनद्वीपा चक्रुर्भूतधरा तदा मेरु
ः पर्वतश्चासीत्तेजोगात्तस्य महानदी २० दिशश्च प्रदिशश्चैव परिवारो रथस्य तु ईषा नक्षत्रवंशश्च
गः कृतयुगोभवत् २१ कूवरश्च रथस्यासीद्वासुकिर्भुजगोत्तमः अपस्करमधिष्ठाने हिमवान्विंध्य
पर्वतः २२ ॥
अत्ताधारकाष्ठं महानदी गंगा ईषायुगात्तसंधानं त्रिवेणमयं काष्ठं युगः धुर्ययोजनदंडः २४ कूबरः युगं
धरः २५ अपस्करः पश्चात्काष्ठं भुजगोत्तमः शेषः अधिष्ठाने चक्रे चक्राधारौ अधिष्ठानं पुरे वक्रे प्रभावे धाम्नि ते

का.टी.

वृत्तं बंधनपाशसमुदायः समुद्रः जलमयत्वेन विकृष्णत्वात् परिष्कारं चक्रवस्त्रादि सिंधुर्यमुनाख्या नदी तिरः
मिस्त्रिवेणस्थानीयाभिः सहितमाकाशपुरं धूर्नागः उपस्करः बंधादिसामग्री अनुकर्षः रथाधस्थितदारु वरू
४४ थो रथगुप्तिः २५ धर्मादयस्त्रिवेणसहस्राववपुरे रथतल्पे २६ पूर्वं हिमवद्विंध्यपर्वतौ चक्रत्वेनोक्तौ अत्र सूर्यचंद्रा

उदयास्तावधिष्ठाने गिरी चक्रुः सुरोत्तमाः २२ समुद्रमलमस्य जन्हानवालयमन्तमे सप्तर्षिमंडले
वैवरथस्यासीत्परिष्कृतः २३ गंगासरस्वतीसिंधुर्धुरमाकाशमेव च उपस्करो रथस्यासन्नापः स
वीश्च निम्नगाः २४ अहोरात्राः कलाश्चैव काष्ठाश्च ऋतवस्तथा अनुकर्षं ग्रहा दीप्ता वरूथं चापि
तारकाः २५ धर्मार्थकामसंयुक्तं त्रिवेणं दारु बंधने ओषधीर्वीरुधश्चैव घंटाः पुष्पफलोपगाः
२६ सूर्याचंद्रमसौ कृत्वा चक्रे रथवरोत्तमे पक्षौ पूर्वापरौ तत्र कृते रात्र्यहनी शुभे २७ दशनागप
तीनीषां धृतराष्ट्रमुखोत्तमा योक्त्राणि चक्रुर्नागांश्च निःश्वसंतो महोरगान् २८ द्यां युगं युगचर्मा
णि संवर्तकबलाहकान् कालपृष्ठोथ नहुषः कर्कोटकधनंजयौ २९ इतरे चाभवन्नागा ह
यानां वालबंधनाः दिशश्च प्रदिशश्चैव रश्मयो रथवाजिनां ३० संध्यां धृतिं च मेधां च स्थितिं
संनतिमेव च ग्रहनक्षत्रताराभिश्चर्मचित्रं नभस्तलं ३१ ॥ चक्रत्वेन दृष्टावत्र अतश्चक्रोर
धः इति गम्यते अतः समुद्रोप्यक्षांतरमिति विज्ञेयो वार्थः पूर्वः पक्षः पूर्वांगे रात्रिः अपरः पक्षोपरां
गे अहः २७ २८ द्यां हि नीषं युगं च चर्तनस्य रुत्वाद्रथस्य संवर्तकबलाहकान् युगचर्माणि
पृथ्यक्षं युगयोर्यंतस्थानिकानि इति २९ वालबंधना अश्वकेसरबंधनाः ३० नभस्तलं चर्म ४४

रथस्य वाह्यमावरणं नक्षत्रसंघादिभिर्ग्रहादिभिश्च विचित्रं १९ सिनीवाली पूर्वा अमावास्या अनुमतिः पूर्वा पौर्णमासी कुहूः उत्तरा अमावास्या राका उत्तरा पौर्णमासी २० रोहकान् सिनीवाल्यादयः पिशाचादीन् कंटकान् अ
ग्रकीलकान् धर्मादयस्तत्र कंटके पुरुषमयः २१ मनः अधिष्ठानं रथाधारभूः मनोमयो रथ इत्यर्थः १

सरांबुप्रेतवित्तानां पतीन् लोकेश्वरान् हयान् सिनीवालीमनुमतिं कुहूं राकां च सुव्रतां २२ योक्त्रा
णि चक्रुर्वाहानां रोहकांस्तत्र कंटकान् धर्मः सत्यं तपोर्थश्च विहितास्तत्र रश्मयः अधिष्ठानं मन
आसीत् परिरथ्या सरस्वती नानावर्णाश्च चित्राश्च पताकाः पवनेरिताः २३ विद्युदिंद्रधनुर्नद्धं र
थे दीप्तं व्यदीपयत् वषट्कारः प्रतोदोभूद्गायत्री शीर्षबंधना २४ यो यज्ञे विहितः पूर्वमीशा
नस्य महात्मनः संवत्सरो धनुस्तद्वै सावित्री ज्या महास्वना २५ दिव्यं च वर्म विहितं महार्हं रत्नभू
षितं अभेद्यं विरजस्कं वै कालचक्रबहिष्कृतं २६ ध्वजयष्टिरभून्मेरुः श्रीमान्कनकपर्वतः पता
काश्चाभवन्मेघास्तडिद्भिः समलंकृताः २७ रेजुरध्वर्युमध्यस्था ज्वलंत इव पावकाः कृप्तं तं तु
रथं दृष्ट्वा विस्मिता देवताभवन् २८ सर्वलोकस्य तेजांसि दृष्ट्वैकस्थानि मारिष युक्तं निवेदया
मासुर्देवास्तस्मै महात्मने ४ ॥

परिरथ्या प्रचारमार्गः सरस्वती वाग्देवी मनःकल्पितः शब्दमात्रशरीर इत्यर्थः २४ २५ २६ २७ २८
अध्वर्यूणां मध्ये स्थिता ज्वलंतः पावकाः धिष्ण्यगाः २९ ४ ॥

का॰री॰ ४१ गोवृषं ध्वजत्वेन स्थापयामास ४२ परिस्कंदाः पार्श्वगोपाः ४३ ४४ ४६ छायां शर्वो क्रमाविर्जीर्णां शरव
२४ ब्रह्मरूपत्वात्मनस्तत्वा ४७ ४८ ४९ धनुर्ज्या कालरात्रिरूपा तस्याः संस्पर्शेन विषेहुः न सेहिरे सुराः

एवं तस्मिन्महाभाग कल्पिते रथसत्तमे देवैर्मनुजशार्दूल द्विषतामभिमर्दने ४१ स्वान्यायुधा
नि मुख्यानि न्यदधाच्छंकरो रथे ध्वजयष्टिं वियत्कृत्वा स्थापयामास गोवृषं ४२ ब्रह्मदंडः का
लदंडो रुद्रदंडस्तथा ज्वरः परिस्कंदा रथस्यास्य सर्वतो दिशमुद्यताः ४३ अथर्वांगिरसावास्तां
चक्ररक्षौ महात्मनः ऋग्वेदः सामवेदश्च पुराणं च पुरःसराः ४४ इतिहासयजुर्वेदौ पृष्ठरक्षौ
बभूवतुः दिव्या वाचश्च विद्याश्च परिपार्श्वचराः स्थिताः ४५ स्तोत्रादयश्च राजेंद्र वषट्कार
स्तथैव च ओंकारश्च मनुश्रेष्ठ राजन्नतिशोभाकरो भवत् ४६ विचित्रमृतुभिः षड्भिः कृत्वा संव
त्सरं धनुः छायामेवात्मनश्चक्रे धनुर्ज्यामक्षयांरणे ४७ कालो हि भगवान्रुद्रस्तस्य संवत्सरो ध
नुः तस्माद्रौद्री कालरात्रिर्ज्या कृता धनुषोऽजरा ४८ इषुश्चाप्यभवद्विष्णुर्ज्वलनः सोम एव
च अग्नीषोमौ जगत्कृत्स्नं वैष्णवं चोच्यते जगत् ४९ विष्णुश्चात्मा भगवतो भवस्यामिततेज
सः तस्माद्धनुर्ज्यासंस्पर्शं न विषेहुर्हरस्य ते ५० तस्मिन्शरे तिग्ममन्युर्मुमोचासह्यमीश्वरः
भृग्वंगिरोमन्युभवं क्रोधाग्निमतिदुःसहं ५१॥

५० तिग्ममन्युः तीक्ष्णसंकल्पः ५१ ॥ ~

२४

ग्रभयमिति छेदः संधिरार्षः ५२ ५३ तैः रथादिभूतैः आत्मगुणैः आत्मनो भोक्तृगुणभूतैर्भोगैः ५४ बाणमाश

सनी ललोहितो धूम्रः कृत्तिवासा भयंकरः आदित्यायुतसंकाशस्तेजोज्वालावृतो ज्वलन् ५२ दुश्चाव
चावनो जेता हन्ता ब्रह्मद्विषां हरः नियंता शास्ता च हंता च धर्माधर्मं त्रिलोकान् ५३ प्रमाथिभिर्भीमब
लैर्भीमरूपैर्मनोजवैः विभाति भगवान् स्थाणुस्तैरेवात्मगुणैर्वृतः ५४ तस्यांगानि समाश्रित्य स्थि
तं विश्वमिदं जगत् जंगमाजंगमं राजन् शुशुभेद्भुतदर्शनं ५५ दृष्ट्वा तं तं रथं युक्तं कवची सश
रुद्र ५ रासनी बाणमादाय तद्दिव्यं सोमवि[illegible]ग्निसंभवं ५६ तस्य राजंस्तदा देवाः कल्पयांचक्रिरे प्रभो पु
ण्यगंधवहं राजन् श्वसनं देवसत्तमे ५७ तत्रास्थाय महादेवस्त्रासयन् देवतान्यपि शृंगरोहत्तदाय
तः कंपयन्निव मेदिनीं ५८ तमारुरुक्षं देवेशं तुष्टुवुः परमर्षयः गंधर्वा देवसंघाश्च तथैवाप्स
रसां गणाः ब्रह्मर्षिभिः स्तूयमानो वंद्यमानश्च वंदिभिः तथैवाप्सरसां वृंदैर्नृत्यद्भिर्नृत्यकोविदैः
५९ स शोभमानो वरदः खड्गी बाणी शरासनी हसन्निवाब्रवीद्देवान् सारथिः को भविष्यति ६० तम
ब्रुवन्देवगणा यं भवान् संनियोक्ष्यते स भविष्यति देवेश सारथिस्ते न संशयः ६१ तानब्रवीत्पुन
र्देवो मत्तः श्रेष्ठतरो हि यः तं सारथिं कुरुध्वं मे स्वयं संचिंत्य माचिरं ६२ ॥

यस्थितं तं तैः दृष्ट्वा देवास्तस्मात् कृत्स्नजयावहं श्वसनं कल्पयांचक्रिरे इत्यन्वयः ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१

का॰ टी॰ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ ॥

४४

एतच्छ्रुत्वाततोदेवावाक्यमुक्तंमहात्मना गत्वापितामहंदेवाःप्रसाद्येदंवचोब्रुवन् ९३ यथात्व
त्कथितंदेवत्रिदशारिविनिग्रहे तथाचकृतमस्माभिःप्रसंनोनोवृषध्वजः ९४ रथश्चविहितो
ऽस्माभिर्विचित्रायुधसंवृतः सारथिंचनजानीमःकःस्यात्तस्मिन्रथोत्तमे ९५ तस्माद्विधीयतांक
श्चित्सारथिर्देवसत्तम सफलांतांगिरंदेवकर्त्तुमर्हसिनोविभो ९६ एवमस्मासुहिपुराभगव
न्नुक्तवानसि हितंकर्त्तास्मिभवतामितितत्कर्तुमर्हसि ९७ सदेवयुक्तोरथसत्तमोनोदुराधरो
द्रावणःशात्रवाणां पिनाकपाणिर्विहितोत्रयोद्धाविभीषयन्दानवानुद्यतोसौ ९८ तथैववे
दाश्चतुरोहयाग्र्याधरासशैलाचरथामहात्मनः नक्षत्रवंशानुगतोवरूथीहरोयोद्धासारथिर्ना
भिलक्ष्यः ९९ तत्रसारथिरेष्टव्यःसर्वैरेतैर्विशेषवान् तत्प्रतिष्ठोरथोदेवहयायोद्धातथैवच १००
कवचानिसशस्त्राणिकार्मुकंचपितामह त्वामृतेसारथिंतत्रनान्यंपश्यामहेवयं १०१ त्वंहिसर्व
गुणैर्युक्तोदेवताभ्योधिकःप्रभो सरथंतूर्णमारुह्यसंयच्छपरमान्हयान् १०२ जयायत्रिदिवेशानां
वधायत्रिदशद्विषां इतितेशिरसागत्वात्रिलोकेशंपितामहं १०३ देवाःप्रसादयामासुःसारथ्या
येतिनःश्रुतं पितामहउवाच नात्रकिंचिन्मृषावाक्यंयदुक्तंत्रिदिवौकसः १०४ ॥

४४

७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ॥

संयच्छामि हयानेष युध्यतो वै कपर्दिनः ततः स भगवान्देवो लोकस्रष्टा पितामहः ७५ सारथ्ये कल्पि
तो देवैरीशानस्य महात्मनः तस्मिन्नारोहति तदा प्रस्थिते लोकपूजिते ७६ शिरोभिरगमन्भूमिं ते
हया वातरंहसः आरुह्य भगवान्देवो दीप्यमानः स्वतेजसा ७७ अभीषून्हि प्रतोदं च संजग्राह पि
तामहः तत उत्थाप्य भगवांस्तान्हयाननिलोपमान् ७८ बभाषे च तदा स्थाणुमारोहेति सुरोत्तमः
ततस्तमिषुमादाय विष्णुसोमाग्निसंभवं ७९ आरुरोह तदा स्थाणुर्धनुषा कंपयन्परान् तमारूढं
तु देवेशं तुष्टुवुः परमर्षयः ८० गंधर्वा देवसंघाश्च तथैवाप्सरसां गणाः स शोभमानो वरदः खड्गी
बाणी शरासनी ८१ प्रदीपयन्निव तस्थौ त्रींल्लोकान्स्वेन तेजसा ततो भूयोऽब्रवीद्देवो देवानिंद्रपु
रोगमान् ८२ न हन्यादिति कर्तव्यो न शोको वः कथंचन हतानित्येव जानीत बाणेनानेन चासुरा
न् ८३ ते देवाः सत्यमित्याहुर्निहता इति चाब्रुवन् न च तद्वचनं मिथ्या यदाह भगवान्प्रभुः ८४ इ
ति संचिंत्य वै देवाः परां तुष्टिमवाप्नुवन् ततः प्रयातो देवेशः सर्वैर्देवगणैर्वृतः ८५ रथेन म
हता राजन्नुपमा नास्ति यस्य ह स्वपार्षदैश्च देवेशः पूज्यमानो महायशाः ८६ नृत्यद्भिरपरै
श्चैव मांसभक्षैर्दुरासदैः धावमानैः समंताच्च तर्जमानैः परस्परं ८७ ऋषयश्च महाभागास्तपो
युक्ता महागुणाः आशंसुर्वै जयं देवा महादेवस्य सर्वशः ८८ एवं प्रयाते देवेशे लोकानामभयंकरे
तुष्टमासीज्जगत्सर्वं देवताश्च नरोत्तम ८९ ॥

क॰टी॰ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ २ ३ ४ ॥

९९ ऋषयस्तत्र देवेशं स्तुवंतो बहुभिः स्तवैः तेजश्चास्य वर्धयंतो राजन्नासन्पुनः पुनः ९० गंधर्वाणां स
हस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च वादयंति प्रयाणेस्य वाद्यानि विविधानि च ९१ ततोधिरूढे वरदे प्रयाते
चासुरान्प्रति साधु साध्विति विश्वेशः स्मयमानोभ्यभाषत ९२ याहि देव यतो दैत्याश्चोदयाश्वानतं
द्रितः पश्य बाह्वोर्बलं मेद्य निघ्नतः शात्रवान्रणे ९३ ततोश्वांश्चोदयामास मनोमारुतरंहसः येन
तत्त्रिपुरं राजन्दैत्यदानवरक्षितं ९४ पिबद्भिरिव चाकाशं तैर्हयैर्लोकपूजितैः जगाम भगवान्क्षि
प्रं जयाय त्रिदिवौकसां ९५ प्रयाते रथमास्थाय त्रिपुराभिमुखे भवे ननाद सुमहान्नादं वृषभः पू
रयन्दिशः ९६ वृषभस्यास्य निनदं श्रुत्वा भयकरं महत् विनाशमगमंस्तत्र तारकाः सुरशत्रवः
९७ अपरेवस्थितास्तत्र युद्धायाभिमुखास्तदा ततः स्थाणुर्महाराज शूलधृक्क्रोधमूर्छितः ९८
त्रस्तानि सर्वभूतानि त्रैलोक्यं भूः प्रकंपते निमित्तानि च घोराणि तत्र संदधतः शरं ९९ तस्मिन्सोमा
ग्निविष्णूनां क्षोभेण ब्रह्मरुद्रयोः स रथोधनुषः क्षोभाद्तीव ह्यवसीदति १०० ततो नारायणस्त
स्मात्छरभागाद्विनिःसृतः वृषरूपं समास्थाय उज्जहार महारथं १०१ सीदमाने रथे चैव नर्दमानेषु
शत्रुषु स संभ्रमात्तु भगवान्नादं चक्रे महाबलः २ वृषभस्य स्थितो मूर्ध्नि हयपृष्ठे च मानद तदास
भगवान्रुद्रो निरैक्षद्दानवं पुरं ३ वृषभस्यास्थितो रुद्रो हयस्य च नरोत्तम स्तनौ तदा पातयत खु
रांश्च द्विधाकरोत् ४ ॥ ९९

६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२

ततः प्रभृति भद्रं ते गवां द्वैधीकृताः खुराः हयानां च स्तना राजंस्तदा प्रभृति नाभवन् ५ पीडितानां
बलवता रुद्रेणाद्भुतकर्मणा अथाधिज्यं धनुः कृत्वा शर्वः संधाय तं शरं ६ युक्त्वा पाशुपतास्त्रे
ण त्रिपुरं समचिंतयत् तस्मिन्स्थिते महाराज रुद्रे विधृतकार्मुके ७ पुराणि तानि कालेन ज
ग्मुरेकत्वं तदा एकीभावं गते चैव त्रिपुरत्वमुपागते ८ बभूव तुमुलो हर्षो देवतानां महात्म
नां ततो देवगणाः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ९ जयेति वाचो मुमुचुः संस्तुवंतो महेश्वरं ततो
ग्रतः प्रादुरभूत्त्रिपुरं निघ्नतोऽसुरान् १० अनिर्देश्योग्रवपुषो देवस्यासह्यतेजसः स तद्विकृष्य
भगवान्दिव्यं लोकेश्वरो धनुः ११ त्रैलोक्यसारं तमिषुं मुमोच त्रिपुरं प्रति उत्सृष्टे वै महाभाग
तस्मिन्निषुवरे तदा १२ महानार्तस्वरो ह्यासीत्पुराणां पततां भुवि तान्सोऽसुरगणान्दग्ध्वा प्रा
क्षिपत्पश्चिमार्णवे १३ एवं तु त्रिपुरं दग्धं दानवाश्चाप्यशेषतः महेश्वरेण क्रुद्धेन त्रैलोक्यस्य
हितैषिणा १४ स चात्मक्रोधजो वह्निर्हाहेत्युक्त्वा निवारितः माकार्षीर्भस्मसाल्लोकानिति
त्र्यक्षोऽब्रवीत्तु तं १५ ततः प्रकृतिमापन्ना देवा लोकास्तथर्षयः तुष्टुवुर्वाग्भिरग्र्याभिः स्थाणु
मप्रतिमौजसं १६ तेऽनुज्ञाता भगवता जग्मुः सर्वे यथागतं कृतकामाः प्रयत्नेन प्रजापतिमुखाः
सुराः १७ एवं स भगवान्देवो लोकस्रष्टा महेश्वरः देवासुरगणाध्यक्षो लोकानां विदधे शिवं १८

२० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ॥

यथैवभगवान्ब्रह्मालोककर्त्तापितामहः सारथ्यमकरोत्तत्ररुद्रस्यपरमोव्ययः १९ तथाभवा
नपिक्षिप्रंरुद्रस्येवपितामहः संयच्छतुहयानस्यराधेयस्यमहात्मनः २० त्वंहिकृष्णाच्चकर्णाच्चफा
ल्गुनाच्चविशेषतः विशिष्टोराजशार्दूलनास्तितत्रविचारणा २१ युद्धेह्ययंरुद्रकल्पस्त्वंचब्रह्मसमो
नघ तस्माच्छक्तोभवान्जेतुंमच्छत्रूंस्तानिवासुरान् २२ यथाशल्याद्यकर्णोयंश्वेताश्वंकृष्णसारथिं प्र
मथ्यहन्यात्कौंतेयंतथाशीघ्रंविधीयतां २३ त्वयिमद्रेशराज्यस्याप्राणाजीविताशातथैवच विजयश्च
तथैवाद्यकर्णस्याश्वविद्याकोविदः २४ त्वयिकर्णश्चराज्यंचवयंचैवप्रतिष्ठिताः विजयश्चैवसंग्रामे
संयच्छात्रहयोत्तमान् इमंचाप्यपरंभूयइतिहासंनिबोधमे पितुर्ममसकाशेयद्ब्राह्मणःप्राहधर्मवि
त् २५ श्रुत्वाचैतद्वचश्चित्रंहेतुकार्यार्थसंहितं कुरुशल्यविनिश्चित्यमाभूदत्रविचारणा २६
भार्गवाणांकुलेजातोजमदग्निर्महायशाः तस्यरामेतिविख्यातःपुत्रस्तेजोगुणान्वितः २७ सती
व्रंतपआस्थायप्रसादयितवान्भवं अस्त्रहेतोःप्रसन्नात्मानियतःसंयतेंद्रियः २८ तस्यतुष्टोम
हादेवोभक्त्याचप्रशमेनच हृद्गतंचास्यविज्ञायदर्शयामासशंकरः २९ महेश्वरउवाच रामतुष्टो
स्मिभद्रंतेविदितंमेतवेप्सितं कुरुष्वपूतमात्मानंसर्वमेतदवाप्स्यसि ३० दास्यामितेतदास्त्राणि
यदापूतोभविष्यसि अपात्रमसमर्थंचदहंत्यस्त्राणिभार्गव ३१ ॥ ॥

६

३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ॥

इत्युक्तो जामदग्न्यस्तु देवदेवेन शूलिना प्रत्युवाच महात्मानं शिरसावनतः प्रभुं ३२ यदा जानाति
देवेशः पात्रं मामस्त्रधारणे तदास्त्रशुश्रूषवेऽस्त्राणि भवान्मे दातुमर्हति ३३ दुर्योधन उवाच ततः
स तपसा चैव दमेन नियमेन च पूजोपहारबलिभिर्होममंत्रपुरस्कृतैः ३४ आराधयितवान्
शर्वं बहून्वर्षगणांस्तदा प्रसंनश्च महादेवो भार्गवस्य महात्मनः ३५ अब्रवीत्तस्य बहुशो गुणान्
देव्याः समीपतः भक्तिमानेष सततं मयि रामो दृढव्रतः ३६ एवं तस्य गुणान्प्रीतो बहुशोऽक
थयत्प्रभुः देवतानां पितॄणां च समक्षमरिसूदन ३७ एतस्मिन्नेव काले तु दैत्या ह्यासन्महाब
लाः तैस्तदा दर्पमोहादबाध्यन्त दिवौकसः ३८ ततः संभूय विबुधास्तान्हन्तुं कृतनिश्चयाः
चक्रुः शत्रुवधे यत्नं न शेकुर्जेतुमेव तान् ३९ अभिगम्य ततो देवा महेश्वरमुमापतिं प्रसादयंस्त
दा भक्त्या जहि शत्रुगणानिति ४० प्रतिज्ञाय ततो देवो देवतानां रिपुक्षयं रामं भार्गवमाहूय
सोऽभ्यभाषत शंकरः ४१ रिपून्भार्गव देवानां जहि सर्वान्समागतान् लोकानां हितकामार्थं
मत्प्रीत्यर्थं तथैव च ४२ एवमुक्तः प्रत्युवाच त्र्यंबकं वरदं प्रभुं राम उवाच का शक्तिर्मम देवे
श अकृतास्त्रस्य संयुगे ४३ निहंतुं दानवान्सर्वान्कृतास्त्रान्युद्धदुर्मदान् महेश्वर उवाच गच्छ
त्वं मदनुज्ञातो निहनिष्यसि शात्रवान् ४४ ॥

क.टी. ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ॥

९८ विजित्वरिपून्सर्वान्गणान्प्राप्स्यसिपुष्कलान् एतच्छ्रुत्वातुवचनंप्रतिगृह्यचसर्वशः ४५ रामःकृत
स्वस्त्ययनःप्रययौदानवान्प्रति अब्रवीद्देवशत्रूंस्तान्मद्दर्पबलान्वितान् ४६ ममयुद्धंप्रयच्छध्वंदै
त्यायुद्धमदोत्कटाः प्रेषितोदेवदेवेनवोविजेतुंमहासुराः ४७ इत्युक्ताभार्गवेणाथदैत्यायुद्धंप्रच
क्रमुः सतान्विहत्यसमरेदैत्यान्भार्गवनंदनः ४८ वज्राशनिसमस्पर्शैःप्रहारैरेवभार्गवः सदा
नवैःततस्तनूर्जामदग्न्योद्विजोत्तमः ४९ सस्मे[illegible]ःस्यभागनासघोनिर्व्रणःसमजायत शीतश्चभग
वान्देवःकर्मणातेनतस्यवै ५० वरान्स्रादाद्बहुविधान्भार्गवायमहात्मने उक्तश्चदेवदेवेनप्रीति
युक्तेनशूलिना ५१ निपातात्तववशस्त्राणांशरीरेयाभवद्रुजा तयातेमानुषंकर्मव्यपोढंभृगु
नंदन ५२ गृहाणास्त्राणिदिव्यानिमत्सकाशाद्यथेप्सितं दुर्योधनउवाच ततोस्त्राणिसम
स्तानिवरांश्चमनसेप्सितान् ५३ लब्ध्वाबहुविधान्रामःप्रणम्यशिरसाभवं अनुज्ञांप्राप्यदे
वेशाज्जगाममसमहातपाः ५४ एवमेतत्पुराख्यातंतदाकथितवानृषिः भार्गवोपिददौदिव्यं
धनुर्वेदंमहात्मने ५५ कर्णायपुरुषव्याघ्रसुप्रीतेनांतरात्मना वृजिनंहियभवेत्किंचिद्यदि
कर्णस्यपार्थिव ५६ नास्मैह्यस्त्राणिदिव्यानिप्रादास्यद्भृगुनंदनः नापिसूतकुलेजातंकर्णंममये ९८
कथंचन ५७ ॥

५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ चतुस्त्रिंशःपर्व १२३४ नरसिंहयोः कृष्णार्जुनयोः श्रुतस्तयोर्मध्येसाम्प्रतमकी
सर्वथानघयथेशल्यकर्णः सत्कुलोद्भवः सकुंडलेसकवचंदीर्घबाहुंमहारथं ५९ कथमादित्यस
दृशंमृगीव्याघ्रंजनिष्यति यथाह्यस्यभुजौपीनौनागराजकरोपमौ ६० वक्षःपश्यविशालंचस
र्वशत्रुनिबर्हणं नत्वेषःप्राकृतःकश्चित्कर्णोवैकर्तनोनृपः ६१ महात्माह्येषराजेंद्रामशिष्यः
प्रतापवान् ६२ इतिश्रीकर्णपर्वणित्रिपुरवधोपाख्याने दुर्योधनउवाच एवंसभगवान्देवःसर्व
लोकपितामहः सारथ्यमकरोत्तत्रब्रह्मारुद्रोभवद्रथी १ रथिनोभ्यधिकोवीरकर्तव्योरथसा
रथिः तस्मात्त्वंपुरुषव्याघ्रनियच्छतुरगान्युधि २ यथादेवगणैस्तत्रवृतोयत्नात्पितामहः त
थास्माभिर्भवान्यत्नात्कर्णादभ्यधिकोवृतः ३ यथादेवैर्महाराजईश्वरादधिकोवृतः तथाभ
वानपिक्षिप्रंरुद्रस्येवपितामहः ४ नियच्छतुरगान्युद्धेराधेयस्यमहाद्युते शल्यउवाच मया
प्येतन्नरश्रेष्ठबहुशोनरसिंहयोः ५ कथ्यमानंश्रुतंदिव्यमाख्यानमतिमानुषं यथाचचक्रे
सारथ्यंभवस्यप्रपितामहः ६ यथासुराश्चनिहताइषुणैकेनभारत कृष्णस्यचापिविदि
तंसर्वमेतत्पुराह्यभूत् ७ यथापितामहोजज्ञेभगवान्सारथिस्तदा अनागतमतिक्रांतंवेद
कृष्णोपितत्त्वतः ८ एतदर्थंविदित्वापिसारथ्यमुपजग्मिवान् स्वयंभूरिवरुद्रस्यकृष्णःपार्थ
स्यभारत ९ ॥
त्रिकरमेवेति ५ ६ ७ ८ ९ ॥ ३५

यदि हन्याच्च कौंतेयं सूतपुत्रः कथंचन दृष्ट्वा पार्थं हि निहतं स्वयं योत्स्यति केशवः १० शंखचक्रगदा
पाणिर्दहेत्सेनां तव वाहिनीं नचापि तस्य क्रुद्धस्य वार्ष्णेयस्य महात्मनः ११ स्थास्यते प्रत्यनीके वै कश्चिद्
वै नृपसत्तम संजय उवाच तं तथा भाषमाणं तु मद्रराजमरिंदमः १२ प्रत्युवाच महाबाहुर्हृष्टेनात्मा।
हृतस्त्वेव मावमंस्था महाबाहो कर्ण वैकर्तने रणे १३ सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं सर्वशास्त्रार्थपारगं य
स्य ज्यातलनिर्घोषं श्रुत्वा भयकरं महत् १४ यो द्रावयति सैन्यानि विद्रवंति दिशो दश प्रत्यक्षं तेम।
हाबाहो यथा रात्रौ घटोत्कचः १५ मायाशतानि कुर्वाणो हतो मायापुरस्कृतः नचाविष्टस्तव बीभत्सुः
प्रत्यनीके कथंचन १६ एतांश्च दिवसान्सर्वान्भयेन महताऽवृतः भीमसेनश्च बलवान्मन्युना साभिचो
दितः १७ ऊरुश्चमं तथा राजन्दुर्ग्रोदरिको यथा माद्रीपुत्रौ तथा शूरौ येन जित्वा महारणे १८ कमप्य
र्थं पुरस्कृत्य न हतौ युधि मारिष येन वृष्णिप्रवीरस्तु सात्यकिः सात्वतां वरः १९ निर्जित्य समरे वीरो वि
रथश्च बलात्कृतः संजयाश्चेतरे सर्वे धृष्टद्युम्नपुरोगमाः २० असकृद्विर्जिताः संख्ये स्मयमानेन संयु
गे तं कथं पांडवा युद्धे विजेष्यंति महारथं २१ यो हन्यात्समरे क्रुद्धो वज्रहस्तं पुरंदरं त्वं च सर्वास्त्रविद्वी
रः सर्वविद्यास्त्रपारगः २२ बाहुवीर्येण तेनाल्पः पृथिव्यां नास्ति कश्चन त्वं शल्यभूतः शत्रूणामविष
ह्यः पराक्रमे २३ ॥

२४ २५ किमर्थमिति सारथ्यमात्रं प्रतिज्ञाय यथातिभंचेत्तत्सः कुर्यात्तर्हि त्वं युध्यन् तद्धन्मिथ्याप्रतिज्ञो न भ
ततस्त्वमुच्यसे राजन् प्राप्तः सत्वरिसूदन तव बाहुबलं प्राप्य न शोकः सर्वसात्वताः २४ तव बाहुबला
द्राजन्किं तत्कर्णो बलाधिकः यथा हि कृष्णेन बलं धार्यं वै फाल्गुने हते २५ तथा कर्णात्ययी भावे
त्वया धार्यं महद्बलं किमर्थं समरे सैन्यं वासुदेवो न्यवारयत् २६ किमर्थं च भवान्सैन्यं न हनिष्यति मा
रिष त्वत्कृते पदवीं गंतुमिच्छेयं युधि मारिष २७ सोदराणां च वीराणां सर्वेषां च महीक्षितां शल्य उ
वाच यन्मां ब्रवीषि गांधारे अग्रे सैन्यस्य मानद विशिष्टं देवकीपुत्रात्प्रीतिमानस्म्यहं त्वयि २८ एषा
सारथ्यमातिष्ठे राधेयस्य यशस्विनः युध्यतः पांडवाग्र्येण यथा त्वं वीर मन्यसे २९ समयश्च हि मे वीर क
श्चिद्वैकर्तनं प्रति उत्सृजेयं यथाश्रद्धं मह्यं वाचोस्य संनिधौ ३० संजय उवाच तथेति राजंस्त्वत्पुत्रः स
ह कर्णेन मारिष अब्रवीन्मद्रराजानं सर्वक्षत्रस्य संनिधौ ३१ सारथ्यस्याभ्युपगमाच्छल्येनाश्वासित
स्तदा दुर्योधनस्तदा हृष्टः कर्णं तमभिसस्वजे ३२ अब्रवीच्च पुनः कर्णं स्तूयमानः सुतस्तव जहि पा
र्थान्रणे सर्वान्महेंद्रो दानवानिव ३३ स शल्येनाभ्युपगते हयानां संनियच्छने कर्णो हृष्टमना भूयो
दुर्योधनमभाषत ३४ ॥

विष्यसीति भावः २६ पदवीमार्गं २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४

क॰टी॰ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ वसेवोहृस्मि ४३ ४४ ४५ आत्मनिंदापरस्तवावपिश्रेयसोनिंद्योक्तिम
७०
नातिहृष्टमनाद्येषमद्रराजोभिभाषते राजन्मधुरयावाचापुनरेवंब्रवीहिवै ३५ ततोराजामहाप्राज्ञः
सर्वास्त्रकुशलोबली दुर्योधनोब्रवीच्छल्यंमद्रराजंमहीपतिं ३६ शृणुयत्त्रिवक्ष्यामिमेचगंभीरया
गिरा शल्यकर्णोर्जुनेनाद्ययोद्धुमितिमन्यते ३७ तस्यत्वंपुरुषव्याघ्रनियच्छत्वंरणाम्युधि क
र्णोहत्वेतरान्सर्वान्फाल्गुनंहंतुमिच्छति ३८ तस्याभीशुग्रहेराजन्प्रयाचेत्वांपुनःपुनः पार्थस्य
सचिवःकृष्णोयथाभीशुग्रहोवरः ३९ तथात्वमपिराधेयंसर्वतःपरिपालय ४० संजयउवा
च ततःशल्यःपरिष्वज्यसुतंतेवाक्यमब्रवीत् दुर्योधनममित्रघ्नंप्रीतोमद्राधिपस्तदा ४१ शल्य
उवाच एवंचेन्मन्यसेराजन्गांधारेप्रियदर्शन तस्मात्तेयत्प्रियंकिंचित्तत्सर्वंकरवाण्यहं ४२
यत्रास्मिभरतश्रेष्ठयोग्यःकर्मणिकर्हिचित् तत्रसर्वात्मनायुक्तोवक्ष्येकार्यंपरंतप ४३ यत्तुक
र्णमहंब्रूयांहितकामःप्रियाप्रिये ममतत्क्षमतांसर्वंभवान्कर्णश्चसर्वशः ४४ कर्णउवाच
ईशानस्ययथाब्रह्मायथापार्थस्यकेशवः तथानित्यंहितेयुक्तोमद्रराजभवस्वनः ४५ शल्यउ
वाच आत्मनिंदात्मपूजाचपरनिंदापरस्तवः अनाचरितमार्याणांवृत्तमेतच्चतुर्विधं ४६ ॥
नात्मपूजापरनिंदेतदुभयमहंकरोमीतिभावः ४६ ॥ ~ ॥ ७०

४६ अप्रमादोवधानेप्रयोगःअस्त्रेरणं ज्ञानेस्त्रागामिदोषावेक्षणंविघाननिर्हारज्ञानेदोषपरिहारमाम।
यत्तविद्दत्त्ववक्ष्यामिप्रत्ययार्थमहंतव आम्नानस्तत्वसंयुक्तंतन्निबोधयथातथं ४७ अहंशक्रस्यसा
रथ्येयोगयोमातलिर्वत्सभो अप्रमादप्रयोगाच्चज्ञानविद्याचिकित्सितैः ४८ ततःपार्थेनसंग्रामेयुध्य
मानस्यतेनघ वाहयिष्यामितरगान्विज्वरोभवसत्तम ४९ इतिश्रीकर्णपर्वणि ।। ९९२ दुर्योधनउवा
च अयंतेकर्णसारथ्यंमद्रराजःकरिष्यति कृष्णादभ्यधिकोयंतादेवेशस्येवमातलिः १ यथाहरिह
यैर्युक्तंसंगृह्णातिसमातलिः शल्यस्तथातवाद्यायंसंयंतारथवाजिनो २ योधेत्वयिरथस्थेचमद्र
राजेचसारथौ रथश्रेष्ठोध्रुवंसंख्येपार्थानभिभविष्यति ३ संजयउवाच ततोदुर्योधनोभूयोमद्रराजंत
रस्विनं उवाचराजन्संग्रामेध्युषितेपर्युपस्थिते ४ कर्णस्ययच्छसंग्रामेमद्रराजहयोत्तमान् त्वयाभि
गुप्तोराधेयोविजेष्यतिधनंजयं ५ इत्युक्तोरथमास्थायतथेतिप्राहभारत शल्येभ्युपगतेकर्णःसा
रथिंसुमनाब्रवीत् ६ त्वंसूतस्यंदनंमह्यंकल्पयेत्यसकृत्त्वरन् ततोजैत्रंरथवरंगंधर्वनगरोपमं ७
विधिवत्कल्पितंभद्रंजयेत्युक्त्वान्यवेदयत् तंरथंरथिनांश्रेष्ठःकर्णोभ्यर्च्ययथाविधि ८ संपादितं
ब्रह्मविदापूर्वमेवपुरोधसा कृत्वाप्रदक्षिणंयत्नादुपस्थायचभास्करं ९ ।।

र्थ्य ४८ ४९ पंचत्रिंशः अयंः हरिहयैः इंद्रतरोर्युक्तंरथं २ ३ अध्युषितेप्राप्तःकाले ४ ५ ६ ७ ८ ९

समीपस्थंमद्रराजमारोहत्वमथाब्रवीत् ततःकर्णस्यदुर्धर्षंस्यंदनप्रवरंमहत् १० आरुरोह
महातेजाःशल्यःसिंहइवाचलं ततःशल्यास्थितंदृष्ट्वाकर्णःस्वरथमुत्तमं ११ अध्यतिष्ठद्य
थांभोदंविद्युत्वंतंदिवाकरः तावेकरथमारूढावादित्याग्निसमत्विषौ १२ आभ्राजेतांयथा
मेघेसूर्याग्नीसहितौदिवि संस्तूयमानौतौवीरौतदास्तांद्युतिमत्तमौ १३ ऋत्विक्सदस्यैरिंद्रा
ग्नीस्तूयमानाविवाध्वरे सशल्यसंगृहीताश्वेरथेकर्णःस्थितोभवत् १४ धनुर्विस्फारयन्घो
रंपरिवेषीवभास्करः आस्थितःसरथश्रेष्ठंकर्णःशरगभस्तिमान् १५ प्रबभौपुरुषव्याघ्रो
मंदरस्थइवांशुमान् तंरथस्थंमहाबाहुंयुद्धायामिततेजसं १६ दुर्योधनस्तुराधेयमिदंवच
नमब्रवीत् अकृतंद्रोणभीष्माभ्यांदुष्करंकर्मसंयुगे १७ ॥

१८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ॥

कुरूणामधिरथेवीरमिषतांसर्वधन्विनां मनोगतंममह्यासीद्भीष्मद्रोणौमहारथौ १८ अर्जुनेभीम
सेनेचनिहतारावितिध्रुवं ताभ्यांपरकृतंवीरवीरकर्ममहामृधे १९ तत्कर्मकुरुराधेयवज्रपाणि
रिवापरः गृहाणधर्मराजंवाजहिवात्वंधनंजयं २० भीमसेनंचराधेयमाद्रीपुत्रौयमावपि जय
श्चतेस्तुभद्रंतेप्रयाहिपुरुषर्षभ २१ पांडुपुत्रस्यसैन्यानिकुरुसर्वाणिभस्मसात् ततस्तूर्यसहस्रा
णिभेरीणामयुतानिच २२ वाद्यमानान्यरोचंतमेघशब्दोयथादिवि प्रतिगृह्यतुतद्वाक्यंरथस्थो
रथसत्तमः २३ अभ्यभाषतराधेयःशल्यंयुद्धविशारदं चोदयाश्वान्महाबाहोयावद्धन्मिधनंजयं
२४ भीमसेनंयमौचोभौराजानंचयुधिष्ठिरं अद्यपश्यतुमेशल्यबाहुवीर्यंधनंजयः २५ अस्यतः
कंकपत्राणांसहस्राणिशतानिच अद्यतेप्यास्यहंशल्यशरान्परमतेजनान् २६ पांडवानांवि
नाशायदुर्योधनजयायच शल्यउवाच सूतपुत्रकथंनुत्वंपांडवानवमन्यसे २७ सर्वास्त्रज्ञान्म
हेष्वासान्सर्वानेवमहाबलान् अनिवर्तिनोमहाभागानजय्यान्सत्यविक्रमान् २८ अपिसंजन
येयुर्येभयंसाक्षाच्छतक्रतोः यदाश्रोष्यसिनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः २९ राधेयगांडिवस्यातो
तदानैवंवदिष्यसि यदाद्रक्ष्यसिभीमेनकुंजरानीकमाहवे ३० विशीर्णदंतंनिहतंतदानैवंवदिष्य
सि यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेधर्मपुत्रंयमौनरान् ३१ ॥

क.री. ३२ ३३ ३४ षट्त्रिंशाः दृष्टा १ तरस्विनां ग्रथादीनां २ ३ ववाशशश्रृंचकार रासेतिपाठेपि सएवार्थः निः
७२
स्थितैः ऽथत्कैः कुर्वाणान भ्रछायामिवांबरे अस्यतः शिरावतश्चारीन्त्सुहस्तान् ड्रासदान् ११ पा
र्थिवानपिचान्यांस्त्वंतदानेवेवदिष्यसि संजयउवाच अनादृत्यततछ्राकं मद्रराजेन भाषितं याही
त्येवाब्रवीत्कर्णोमद्रराजंतरस्विनं १२ इतिश्रीकर्णपर्वणिकर्णशल्यसंवादे संजयउवाच दृष्टाक
र्णंमहेष्वासंयुयुत्सुंसमवस्थितं चुक्रुशुः कुरवः सर्वेहृष्टरूपाः समंततः १ ततोदुंदुभिनिर्घोषै
र्भेरीणांनिनदेनच बाणशब्दैश्चविविधैर्गर्जितैश्चतरस्विनां २ निर्ययुस्तावकायुद्धेमृत्युंकृत्वा
निवर्तनं प्रयातेततःकर्णेयोधेषुमुदितेषुच ३ चचालपृथिवीराजन्रारासचसुविस्तरं निः
सरंतोभ्यदृश्यंतसूर्यात्सप्तमहाग्रहाः ४ उल्कापाताश्चसंजज्ञुर्दिशांदाहास्तथैवच शुष्काशन्य
श्चसंपेतुर्ववुर्वाताश्चभैरवाः ५ मृगपक्षिगणाश्चैवपृतनांबहुशस्तव अपसव्यंतदाचक्रुर्वेद
यंतोमहाभयं ६ प्रस्थितस्यचकर्णस्यनिपेतुस्तुरगाभुवि अस्थिवर्षंचपतितमंतरिक्षाद्भया
नकं ७ जज्वलुश्चैवशस्त्राणिध्वजाश्चैवचकंपिरे अश्रूणिचव्यमुंचंतवाहनानिविशांप
ते ८ एतेचान्येचबहवउत्पातास्तत्रदारुणाः समुत्पेतुर्विनाशायकौरवाणांसुदारुणाः ९
सरंतोऽभ्यदृश्यंतेतिशेषः सूर्यात्सूर्यमारभ्यसूर्यादयोन्योन्यंयुध्यंतीत्यर्थः ४ ५ ६ ७ ८ ९ ७२

१० भीष्मद्रोणावतिक्रान्तौ वीर्ययशसा वनि वीर्यौ समीक्ष्य कृष्णमालोक्य जगाद सूतरेणान्वयः ११ आ
भाष्य भोः शल्य इति संबोध्य १२ अस्थिरताज्जहातीत्यं चञ्चलोऽस्मीत्यर्थः १३ ततोऽपि मे भयसाध्वसं भयं नास्ती
त्यवतारणाय आमात्रः सर्वे दैवेन मोहिताः अस्थिते सूतपुत्रे च जये तत्र धुर्ये राधिपाः निर्जितान्यो
ऽद्वांश्चैव मे निरन्तरं कौरवाः १४ ततो रथस्थः परवीरहन्ता भीष्मद्रोणावतिवीर्यौ समीक्ष्य सम
ज्वलन्निवाग्रपावको भाषे वैकर्तनो मारथकुञ्जरोत्तम १५ सशल्यमाभाष्य जगाद वाक्यं पार्थस्य क
र्मातिशयं विचिन्त्य मानेन दर्पेण विदह्यमानः क्रोधेन दीप्यन्निव निःश्वसंश्च १६ नाहं महेन्द्रादपि
वज्रपाणेः क्रुद्धाद्विभेम्यात्तधनुर्वरूथस्थः दृष्ट्वा हि भीष्मप्रमुखाञ्छयानानतीव मां ह्यस्थिर
ताजहाति १७ महेन्द्रविष्णुप्रतिमावनिन्दितौ रथाश्वनागप्रवरप्रमाथिनौ अवध्यकल्पौ नि
हतौ यदा परैस्ततो न मेऽद्यापि रणेऽस्ति साध्वसं १८ समीक्ष्य संख्येऽतिबलान्नराधिपान्ससूतमा
तङ्गरथान्परैर्हतान् कथं न सर्वानहितान्रणे वधीन्महास्त्रविद्ब्राह्मणपुङ्गवो गुरुः १९ स संस्
मरन्द्रोणमहं महाहवे ब्रवीमि सत्यं कुरवो निबोधत न वो मदन्यः प्रसहेद्रणेऽर्जुनं समागतं मृ
त्युमिवोग्ररूपिणं २० शिक्षाप्रसादश्च बलं धृतिश्च द्रोणे महास्त्राणि च संनतिश्च स चेदगान्मृत्यु
वशं महात्मा सर्वाननन्यानातुरानद्य मन्ये २१ ॥

तियाजना १८ १९ २० आतुरानद्य मन्ये मृत्युं २१ ॥

क॰टी॰ विघ्नंज्ञानीयां भावंस्वाहंस्यास्यामीतिनिश्चयं १८ ग्रस्तादीनिमनुष्यस्यमृत्वायवर्तितेनग्रलमितिसंबंधः
२२ उग्रानोःउग्रानसोःउपास्तउपातिष्ठतग्रात्तमितिशेषः ग्रस्तंग्रस्तादि २० सेयाकृष्टेसम्मगाक्रोशवतिपरा

नेहध्रुवंकिंचिदपिप्रवितपनिघ्नंलोकेकर्मणोदैवयोगात् सर्वोदयेकोहिविमुक्तसंशयोभावे
कुर्वीताद्यगुरोनिपातिते १८ ननूनमस्त्राणिबलंपराक्रमःक्रियाःस्वनीतपरमाणुध्यानिवाग्र
लमनुष्यस्यमृत्वायवर्तितेनयाहियुद्धेनिहतःपरैर्गुरुः १९ द्रुतातमानादिसमसमानतेजसंप
राक्रमेविलप्युद्रोणपमं नयेहद्रस्यमृग्रानोःसदासमेनचैनमस्त्रेतदुपास्तदुःसहे २० सेया
कृष्टेनरितेस्त्रीकुमारेपराकृतेपौरुषेधार्तराष्ट्रे मयाकृत्यमितिजानामिशाल्यप्रयाहितस्या
हिषतामनीकं २१ यत्रराजापाण्डवःसत्यसंधोव्यवस्थितोभीमसेनार्जुनौच वासुदेवःसात्य
किःसृंजयाश्चयमौचकस्तान्विषहेत्मदन्यः २२ तस्मात्क्षिप्रमद्यपतेप्रयाहित्राणोपांचाला
मांदुर्वासृंजयाश्च नान्याहनिष्यामिसमेत्यसंख्येयास्यामिवाद्रोणपथ्यायमाय २३ नत्वे
वाहंनगमिष्यामिमध्येतेषांसूराणामितिमांशाल्यविद्धि मित्रद्रोहोमर्षणीयोनमेयस्त
क्त्वाप्राणाननुयास्यामिद्रोणं २४ ॥
भूतेनिरस्तेधार्तराष्ट्रध्वजराष्ट्रपुत्रसंबंधिनि पौरुषपुत्रे २१ २२ द्रोणपथ्याद्रोणपथ्येन २३ तेषांभी
रूणांमध्येनगमिष्यामीतिनग्रपिमरिष्याम्येवतस्थैः संग्रामात्पलायनेहिमित्रस्यदुर्योधनस्यद्रोहः २२

॥ श्री [illegible]

जीवितांतेयायुषः समाप्तौ प्रमोदो मरणनिवर्तने २५ २६ वैयाघ्रचर्माणि व्याघ्रचर्मपरिवृते २७ २८ २९ श्र

प्राप्तस्य मरणस्य च जीवितांते नास्ति प्रमोदो न कस्तं जनस्य अतो विहन्तुं भियासामि पार्थान् दिष्टं
न शक्यं यन्निवर्तितुं वै २५ कल्याणान्वितः सततं हि राजा वै विचित्रवीर्यस्य सुतो ममासीत् तस्या
र्थसिद्ध्यर्थमहं त्यजामि प्रियान्भोगान्दुस्त्यजं जीवितं च २६ वैयाघ्रचर्माणमकूजनं तं हेम
त्रिकोशं रजतत्रिवेणुं रथप्रवरं तुरगप्रवरैर्युक्तं प्रशाद्यसमिमे हि रामः २७ धनूंषि चित्रा
णि विरीसस्पर्शाल्पध्वजान्वाराः सायकांश्चोग्ररूपान् असिं चरीमे परमायुधं च शंखं च शुभ्रं प्र
नवंतमुग्रं २८ पताकिनं वज्रनिपातनिस्वनं सिताश्वयुक्तं शुभतूणशोभितं इमं समास्थाय र
थं रथर्षभं रणे हनिष्याम्यहमर्जुनं बलात् २९ तं चेन्मृत्युः सर्वहरोभिरक्षेत्सदाप्रमत्तः सम
रे पांडुपुत्रं तं वाहनिष्यामि रणे समेत्य यास्यामि वा भीष्ममुखो यमाय ३० यमवरुणकुबेरवा
सवावायदि गुणगणमहाहवे जुगुपिषवः सहायपांडवं किं बहुना सह तेजयामि तं ३१
संजय उवाच इति रणारभसस्य कत्थनस्तदुपनिशम्य वचः समद्रराट् अवहसदवमन्यवीर्यवा
न् प्रतिषिषिधे च जगाद चोत्तरं ३२ ॥

यमन्वरति हेदं भीष्ममुखः भीष्माभिमुखः ३० जुगुपिषवः गोप्तुमिच्छवः ३१ रणारभसस्य रणोत्कटस्य ३२

के.री. अतिरभसोपितं प्रतिवाचं समामर्षादधिकां ३३ पुरुषवरस्य कुलस्यावरजो कनीयसी त्वभद्रा ३४ ३५ ३६

शल्य उवाच विरम विरम कर्ण कस्य नादतिरभसोप्यतिवाचमुक्तवान् क्वचहि नरवरो धनंज
यः क्व पुनरहो पुरुषाधमो भवान् ३४ यदमदनमुपेंद्रपालितं त्रिदशानिवामरराजरक्षितं प्रस
भमतिविलोडको हरेत्सु हृषवराश्वरज्ञाम्रतेर्जुनात् ३५ त्रिभुवनविभुमीश्वरेश्वरं कः स्वहनुमान्त
वमाहवे युधि मृगवधकलहे स्मृतेर्जुनात्तु सुरपतिवीर्यसमप्रभावतः ३६ असुरसुरमहोर
गान्धर्वनरुड पिशाचसमयतरात्समान् शुभिरजयद्दग्निगोरवात् समभिलपितेचहविर्ददौ ज
यः ३७ स्मरसि न नयदाभवे पुनः सचधृतराष्ट्रसुतोपि मोचितः दिनकरसहशोः श्रोत्रमेकु
रुणवहूनि निहत्य तानरीन् ३८ प्रथममपि पलायिते त्वयि प्रियकलहाद्धृतराष्ट्रसूनवः
स्मरसि न नयदा प्रमोचिताः खचरगणान्नवजित्य पांडवैः ३९ समुदितबलबाहनाः पुनः
पुरुषवरेणजितास्तु गोग्रहे सगुरुगुरुसुताः सभीष्मकाः किमु न जितः सुतदा त्वयार्जु
नः ४० इदमपरमुपस्थितं पुनस्तव निधनाय सुयुद्धमग्रवे यदि न रिपुभयात्पलायसे समम
रगतो यदहतो सि सूतज ४१ संजय उवाच इति बहुपरुषं प्रभाषति प्रमनसि मद्रपतौ रिपुस्त
वे भृशमभिरुषितः परंतपः कुरुपतिनाथपतिरिदमब्रवीत् ४२ ॥

स्मरसीति विषमं छंदः ३७ खचरगणान्गंधर्वान् ३८ ३९ ४० ४१ ॥

४४ श्वेतयुजाश्वेताश्वयुजा ४५ सन्नद्धिशः प्रयाणोपि त्वमभिमन्येत ग्लमित्यवजानीत ३ अंजनकेशीभिः
ह्रस्वकेशीभिरश्वतरीभिर्युक्तं ६ हस्तिषड्गवं हस्तिषड्ं हस्तिषड्गवमिष्ठं निबोधः षड्डच दंतिना मिति श्रो
कर्णउवाच भवतु भवतु किं विकत्थसे नन्तु मम तस्याद्दि युद्धमुद्यतं यदि स जयति मामिहाद्द्य वेत
न इदमस्त्वस्तु कल्पितं तव ४२ संजयउवाच एवमस्त्विति मद्रेशाउक्तो नोत्तरमुक्तवान् याहि शल्ये
ति चाप्येनं कर्णः प्राह युयुत्सया ४३ स श्वेतः प्रययौ शत्रून्श्वेताश्वः शल्यसारथिः निघ्नन्नमित्रान्स
मरे तमो घ्नन्सविता यथा ४४ ततः प्रायात्प्रीतिमान्वै रथेनवैयाघ्रेण श्वेतयुजाथ कर्णः सचालो
क्य ध्वजिनीं पांडवानां धनंजयं त्वरया पर्यपृच्छत ४५ इति कर्णपर्वणि संजयउवाच प्रयाणे च
ततः कर्णो हर्षयन्वाहिनीं तव एकैकं समरे दृष्ट्वा पांडवान्पर्यपृच्छत १ यो मामद्य महात्मानं दर्श
येच्छ्वेतवाहनं तस्मै दद्यामभिप्रेतं धनं यन्मनसेच्छति २ न चेत्तदभिमन्येत तस्मै दद्यामहं पुनः
शकटं रत्नसंपूर्णं यो मे ब्रूयाद्धनंजयं ३ न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोर्जुनदर्शिवान् शतं दद्यां ग
वां तस्मै नैत्यकं कांस्यदोहनं ४ शतं ग्रामवरांश्चैव दद्यामर्जुनदर्शिने तथा तस्मै पुनर्दद्यां श्वेत
मश्वतरीरथं ५ युक्तमंजनकेशीभिर्यो मे ब्रूयाद्धनंजयं न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोर्जुनदर्शिवान् ६
अन्यं चास्मै पुनर्दद्यां सौवर्णं हस्तिषड्गवं तथाप्यस्मै पुनर्दद्यां स्त्रीणां शतमलंकृतं ७ ॥

वः अन्यं वास्मै सौवर्णं[?]

विनिश्चयः हस्तितुल्याः षड्गाव उत्तमा यस्मिन्नंते षड्हस्तिनएवगोवन्तवोह्वारोयस्तात्तहृश्वो ७ ॥

वि.री.
७४

स्पामानांयुतानांनिष्ककण्ठोभूषणं ८ शतंशतान्दशसहस्राणि ९ रथ्यायुक्तान्सुदांतान्विनीतान्

रुपामानांनिष्ककंठीनांगीतवाद्यविपश्चितां नचेतदभिमन्येतपुरुषोर्जुनदर्शिवान् ८ तस्मै
दद्यांशतंनागान्शतंग्रामान्शतंरथान् सर्वास्यचसुवर्णस्यसहस्राणिशतंशतान् ९ अ
ध्यायुतैःसुदांतांश्चधुर्यवाहान्सुशिक्षितान् तथासुवर्णशृंगीणांगोधेनूनांवत्सःशतं १० द
द्यांतस्मैसवत्सानांयोमेब्रूयाद्धनंजयं नचेतदभिमन्येतपुरुषोर्जुनदर्शिवान् ११ अन्यदस्मैवरं
दद्यांश्वेतान्पंचशतानहयान् हेमभांडपरिच्छन्नान्सुमृष्टमणिभूषणान् १२ सुदांतानपि
चैवाहंदद्यामष्टादशापरान् रथंचशुभ्रंसौवर्णंदद्यांतस्मैस्वलंकृतं १३ युक्तंपरमकांबोजै
र्योमेब्रूयाद्धनंजयं नचेतदभिमन्येतपुरुषोर्जुनदर्शिवान् १४ अन्यदस्मैवरंदद्यांकुंजराणां
शतानिषट् कांचनैर्विविधैर्भांडैराच्छन्नान्हेममालिनः १५ उत्पन्नानपरांतेषुविनीतान्हस्ति
शिक्षकैः नचेतदभिमन्येतपुरुषोर्जुनदर्शिवान् १६ अन्यदस्मैवरंदद्यांवैश्यग्रामांश्चतुर्द
श स्फीतान्धनसंयुक्तान्प्रत्यासन्नवनोदकान् अकुतोभयान्सुसंपन्नान्राजभोज्यांश्चतु
र्दश १७ दासीनांनिष्ककंठीनांमागधीनांशतंतथा प्रथमवयसांदद्यांयोमेब्रूयाद्धनंजयं १८
नचेतदभिमन्येतपुरुषोर्जुनदर्शिवान् अन्यंतस्मैवरंदद्यांयमसौकामयेत्स्वयं १९॥

धुर्यवाहान्रथाश्वान् १०
नरमान् ११ भांडमाभरणं १२ अपरांतेषुपश्चिमकच्छेषु १५ १७ प्रथमवयसांअभिनवयौवनानां १८ सबमा

७४

१९ २० २१ अष्टविंशः मासत १ वसुवित्तं द्रष्टासि द्रक्ष्यसि परित्यजसि त्यात्मजसि ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

पुत्रदारान्विहायांश्च यदन्यद्वित्तमस्तिमे तच्चतस्मैपुनर्दद्यां यद्यत्तुमनसेछति १९ हत्वाचसहि
तौकृष्णौ तयोर्वित्तानि सर्वशः तस्मैदद्यामहंयोमे प्रब्रूयात्केशवार्जुनौ २० एतावाचः सुबहुशः
कर्णउच्चारयन्युधि दध्मौसागरसंभूतं सुस्वरंशंखमुत्तमं २१ तावाचः सूतपुत्रस्य तथायुक्ता निश
म्यत दुर्योधनोमहाराज सहृष्टः सानुगोभवत् २२ ततोदुंदुभिनिर्घोषोमृदंगानांचसर्वशः सिं
हनादः सवादित्रः कुंजराणांचनिस्वनः २३ प्रादुरासीत्तदाराजन्स्तैन्ये पुरुषर्षभ योधानां संप्र
हृष्टानां तथासमभवत्स्वनः २४ तथाप्रहृष्टेसैन्येतं प्लवमानंमहारथं विकत्थमानंचतदाराधे
यमरिकर्षणं २५ मद्रराजः प्रहस्येदंवचनंप्रत्यभाषत २६ इतिकर्णपर्वणि २९९ शाल्यउवा
च मासूतपुत्रदानेन सौवर्णंहस्तिषड्गवं प्रयच्छपुरुषायाद्य द्रक्ष्यसित्वंधनंजयं १ बाल्यादिह
त्वंत्यजसि वसुवैश्रवणोयथा अयत्नेनैवराधेय द्रष्टास्यद्यधनंजयं २ परित्यजसि यद्वित्तं किंचि
त्तं बहुमूढवत् अपात्रदानेयेदोषास्तान्मोहान्नावबुध्यसे ३ यत्त्वंप्रेरयसेवित्तं बहुतेनखलुत्वया
शक्यंबहुविधैर्यज्ञैर्यष्टुंसूत यजस्वतैः ४ यच्चप्रार्थयसेहंतुं कृष्णौमोहाद्वृथैवतत् नहिशुश्रु
मसंमर्देक्रोष्ट्रासिंहौनिपातितौ ५ ॥

क॰टी॰ ५८

३ प्रवदंश्चानर्थकं अकर्णीयं अनाकर्णनीयं ४ सहितो युध्यस्व नैवैकाकी ५ एवं ब्रह्मस्व यदि जिजीविषा
अप्रार्थितं प्रार्थयसे सुहृदो न हि संति ते ये त्वां निवारयंत्याशु प्रपतंतं हुताशने ६ कार्याकार्यं न जा
नीषे कालपक्वोस्यसंशयं बहुबद्धमकर्णीयं को हि ब्रूयाज्जिजीविषुः ७ समुद्रतरणं दोर्भ्यां कंठेब
ध्वा यथा शिलां गिर्यग्राद्वा निपतनं तादृक्तव चिकीर्षितं ८ सहितः सर्वयोधैस्त्वं व्यूढानीकैः
सुरक्षितः धनंजयेन युध्यस्व श्रेयश्चेत्प्राप्तुमिच्छसि ९ हितार्थं धार्तराष्ट्रस्य ब्रवीमि त्वां न हिंसया
श्रद्धत्स्वैवं मया प्रोक्तं यदि तेस्ति जिजीविषा १० कर्ण उवाच स्वबाहुवीर्यमाश्रित्य प्रार्थयाम्यर्जुनं र
णे त्वं तु मित्रमुखः शत्रुर्मां भीषयितुमिच्छसि ११ न मामस्मादभिप्रायात्कश्चिदद्य निवर्तयेत् अ
पींद्रो वज्रमुद्यम्य किमु मर्त्यः कथंचन १२ संजय उवाच इति कर्णस्य वाक्यांते शल्यः प्राहोत्तरं व
चः चुकोपयिषुरत्यर्थं कर्णं मद्रेश्वरः पुनः १३ यदा वै त्वां फाल्गुनवेगयुक्ता ज्याचोदिता हस्त
वता विसृष्टाः अन्वेतारः कंकपत्राः शिताग्रास्तदा तप्स्यस्यर्जुनस्यानुयोगात् १४ यदा दिव्यं ध
नुरादाय पार्थः प्रतापयन् पृतनां सव्यसाची त्वां मर्दयिष्यन्निशितैः पृषत्कैस्तदा पश्चात्तप्स्यसे स
तपुत्र १५ बालश्चंद्रं मातुरंके शयानो यथा कश्चित्प्रार्थयते पहर्तुं तद्वन्मोहाद्यातमानो रथ
स्थस्त्वं प्रार्थयस्यर्जुनं नेतुमद्य १६ त्रिशूलमाश्रित्य सुतीक्ष्णधारं सर्वाणि गात्राणि निघर्षसि त्वं सु
तीक्ष्णधारोपमकर्मणा त्वं युयुत्ससे योर्जुनेनाद्य कर्ण १७ ॥

तेस्मिन्नग्न्याम यामतिष्यसि १० ११ १२ १३ १७

५८

२२ भोगीसर्पःपातेपतनार्थः २३ ऋषभैर्मीनैरासमेनानपुतंकषायुतंग्रज्ञवः बाडभ्यामित्यर्थः २४ २५ २६
क्रुद्धंसिंहंकेसरिणंमहांतंबालोमूढःक्षुद्रमृगस्तरस्वी समाह्वयेत्तद्वदेतन्नवाचःसमाह्वानंसूतपुत्रा
र्जुनस्य १८ मासूतपुत्राह्वयराजपुत्रंमहावीर्यंकेसरिणंयथैव वनेशृगालःपिशितेनतृप्तोमापा
र्थमासाद्यविनंक्ष्यसित्वं १९ ईषादंतंमहानागंप्रभिन्नकरटामुखं शशकाह्वयसेपुष्टंकर्णपार्थं
धनंजयं विलस्थंकृष्णसर्पंत्वंबाल्यात्काष्ठेनविध्यसि महाविषंपूर्णकोपंयत्पार्थंयोद्धुमिच्छ
सि २१ सिंहंकेसरिणंक्रुद्धमतिक्रम्याभिनर्दसे शृगालइवमूढत्वंनृसिंहंकर्णपांडवं २२ सुपर्णं
पतगश्रेष्ठंवैनतेयंतरस्विनं भोगीवाह्वयसेपातेकर्णपार्थंधनंजयं २३ सर्वांभसांनिधिंभीमम
र्मिमंतंझषायुतं चंद्रोदयेविवर्धंतमप्लवःसंतितीर्षसि २४ ऋषभंदुंदुभिग्रीवंतीक्ष्णशृंगंप्रहा
रिणं वत्सआह्वयसेयुद्धेकर्णपार्थंधनंजयं २५ महामेघंमहाघोरंदर्दुरःप्रतिनर्दति कामतोय
प्रदंलोकेनरपर्जन्यमर्जुनं २६ यथाचस्वगृहस्थःश्वाव्याघ्रंवनगतंभषेत् तथात्वंभषसेकर्णनर
व्याघ्रंधनंजयं २७ शृगालोपिवनेकर्णशशैःपरिवृतोवसन् मन्यतेसिंहमात्मानंयावत्सिंहंनप
श्यति २८ तथात्वमपिराधेयसिंहमात्मानमिच्छसि अपश्यन्शत्रुदमनंनरव्याघ्रंधनंजयं २९ ॥
व्याघ्रंत्वंमन्यसेआत्मानंयावत्कृष्णौनपश्यसि समास्थितावेकरथेसूर्याचंद्रमसाविव ३० ॥ ~

क॰टी॰ २४ एकोनचत्वारिंशः प्रथिवाक् शल्यत्वादेवायं शल्यनामेतिनिश्चिन्वन् १ २ ३ ५ ५ ॥
८०

यावद्गांडीवनिर्घोषंत्वेनश्रृणोषिमहाहवे तावदेवत्वयाकर्णशक्यंवक्तुंयथेछसि २१ रथशब्दं
धनुःशब्दंश्रुत्वेमौदृयंतंदिशोदश नर्दंतमिवशार्दूलंदृष्ट्वाक्रोष्टाभविष्यसि २२ नित्यमेवशृगालस्त्वं
नित्यंसिंहोधनंजयः वीरप्रद्वेषणान्मूढतस्मात्क्रोष्टेवलक्ष्यसे २३ यथाखुःस्याद्विडालश्चश्वा
व्याघ्रश्चबलाबले यथाशृगालःसिंहश्चयथाचशशकुंजरो २४ यथानृतंचसत्यंचयथा
चापिविषामृते तथात्वमपिपार्थश्चप्रख्यातावात्मकर्मभिः २५ इतिश्रीकर्णपर्वणिकर्ण
शल्यसंवादे ४०॰१ संजयउवाच अधिक्षिप्तस्तुराधेयःशल्येनामिततेजसा शल्यमाहसुसं
क्रुद्धोवाक्शल्यमवधारयन् १ कर्णउवाच गुणान्गुणवतांशल्यगुणवान्वेत्तिनागुणः त्वं
तुशल्यगुणैर्हीनःकिंज्ञास्यसिगुणागुणं २ अर्जुनस्यमहास्त्राणिक्रोधंवीर्यंधनुःशरान् अ
हंशल्याभिजानामिविक्रमंचमहात्मनः ३ तथाकृष्णस्यमाहात्म्यमृषभस्यमहीक्षितां यथा
हंशल्यजानामिनत्वंजानासितत्तथा ४ एवमेवात्मनोवीर्यमहंवीर्यंचपांडवे जानन्नेवाह्वये
युद्धेशल्यगांडीवधारिणं ५ ॥

८०

१ शाहेयः सर्पमयः ७ ८ नाभेयंनदिपेयं ९ १० ११ १२ सजातंशोभनेजन्म १३ शोतौपकसत्रेमणीश्वशेम
श्रस्तिवायमिषुः शल्यसुंरवोरक्तभोजनः एकतूणीशयः पत्रीसधौतः समलंकृतः ९ शेतेचं
दनचूर्णेषुपूजितोवहुलाः समाः शाहेयोविषवानुग्रोनरास्वहिपसंचयः ७ ह्योरूपोमहारौद्र
स्तनुत्रास्थिविदारणः निर्भिद्यायेनत्वष्टाहमपिमेरुंमहागिरिं ८ नमहंजातनाभेयमन्यस्मिन्
फाल्गुनादृते कृष्णाद्वादेवकीपुत्रात्सत्यंचापिंव्रणञ्वमे ९ तेनाहमिषुणाशल्यवासुदेवधनंज
यौ योत्स्येपरमसंक्रुद्धस्तत्कर्मसदृशंमम १० सर्वेषांवृष्णिवीराणांकृष्णेलक्ष्मीःप्रतिष्ठिता सर्वेषां
पाण्डुपुत्राणांजयःपार्थेप्रतिष्ठितः ११ उभयंतत्समासाद्यकोनिवर्तितुमर्हति तावेतौपुरुषव्याघ्रौस
मेतौस्यन्दनेस्थितौ १२ मामेकमभिसंयातौसुजातंपश्यशल्यमे पितृष्वसामातुलजौभ्रातरावप
राजितौ १३ मणीसूत्रइवप्रोतौद्रष्टासिनिहतौमया अर्जुनेगाण्डिवंकृष्णेचक्रंतार्क्ष्यकपिध्वजौ १४
भीरूणांत्रासजननंशल्यहर्षकरंमम त्वंतुदुष्प्रकृतिर्मूढोमहायुद्धेष्वकोविदः १५ भयावतीर्ण
ःसंत्रासादबद्धंबहुभाषसे संस्तौषितौतुकेनापिहेतुनात्वंकुदेशज १६ तौहत्वासमरेहे
तात्वामद्यसहवांधवं पापदेशजदुर्बुद्धेक्षुद्रक्षत्रियपांसन १७ ॥
संवदेत् १४ त्रासजननेऽतिसन्दर्शापापेनयासामान्येननिर्देशः १५ १६ ॥ १७ ॥

क॰ टी॰ १८ १९ जोषंतुस्त्रीश्च सवनितिष्ठ क्रीडागताः लीलयाश्चागताः २० २१ २२ २३ मड्केषु कुत्सितेषु मड्देशेषु च
७८ रतेन चरतीत्यान्तिकः यावदेतत्स्थ अनजपर्यंतं मरणावधीतिवा २४ २५ पुंभिः पुरुषैः विमिश्राः संगताः

सहृद्दत्वारिपुः किं मां कुत्साभ्यां भीषयिष्यसि तो वा मामयं हंता रोहनिष्ये वा पितावहं १८ नाहंबि
भेमि कुत्साभ्यां विज्ञानेनात्मनो बलं वासुदेव सहस्त्वं वा फाल्गुनानाशानातिवा १९ अहमेकोहं।
निष्यामि जोषं मासकृद्देशज स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च प्रायः क्रीडागता जनाः २० या गाथाः संप्र
गायंति कुर्वंतो ध्ययनं यथा ता गाथाः श्रुणमे शल्यमड्केषु डारात्मय २१ ब्राह्मणैः कथिताः पूर्वं
यथावद्राजसंनिधौ श्रुत्वा चैकमना मूढ तत्समवा ब्रूहि चोत्तरं २२ मित्रध्रुग्मड्कोनित्यं यो नो द्वेष्टि
स मड्कः मड्के संगतेनास्ति त्वड्वाक्येन राधमे २३ डारात्मा मड्को नित्यं नित्यमानृतिको नृजः
यावदेतत्स्थेहि दौरात्म्यं मड्केष्विति नः श्रुतं २४ पिता पुत्रश्च माता च श्वश्रूश्वशुरमातुलाः जामाता
दुहिता भ्राता नप्ता ते ते च बांधवाः २५ वयस्याभ्यागता श्चान्ये दासीदासं च संगतं पुंभिर्विमिश्रा।
नार्यश्च ज्ञाताज्ञाताः स्वयेच्छया २६ येषां गृहेषु शिष्टानां सक्तुमत्स्याशिनां तथा पीत्वा सीधु स
गोमांसं कंदंति च हसंति च २७ ॥ इत्युयामेषु निनः मत्तात्व त ज्ञाताश्च विगीताः स्त्रियः
२९ येषां मड्काणां सक्तुमिश्रितमत्स्याशिनां सीधुमद्यं २८ ॥ ७८

कश्मलाभिहतौजसः तीव्रशोकाभिघातव्यामोहेननिरस्तसामर्थ्याः श्वासहतीस्तुतेद्रौणिं ३ समाश्वस्य ताव
धानाभूत्वा राज्यागमेप्रदोषकाले ४ दृष्ट्वाशाः राजानः स्वयंभूतंभाविनंचचिंतयंतः परामृश्यंतः ५ ६ क्लेशा
नद्रोणमनुशोचंतः कश्मलाभिहतौजसः पर्युपासंतशोकार्त्तास्ततः श्वासहतीस्तुतं १ तेमुहूर्त्तंस
मास्वास्यहेतुभिः शास्त्रसंमितैः राज्यागमेमहीपालाः स्वानिवेश्मानिभेजिरे ४ तेवृश्मन्यपिकौरव्य
दृष्ट्वाशानामनुवन्सुतं चिंतयंतः स्वयंतीव्रं दुःखशोकसमन्विताः ५ विशेषतः सुतपुत्रो राजाचैवसु
योधनः दुःशासनश्चशकुनिः सौबलश्चमहाबलः ६ उषितास्तेनिशांतांतदुर्योधननिवेशनेचिं
तयंतः परिक्लेशान्पांडवानांमहात्मनां ७ यत्तद्यूतेपरिक्लिष्टाकृष्णाचानायितासभां तस्मरं
तोनुशोचंतोभृशमुद्विग्नचेतसः ८ तथात्संचिंतयंतोतान्क्लेशान्द्यूतकारितान् दुःखेनक्षण
दाराजन्जगामाद्दृशांतोपमा ९ ततः प्रभातेविमलेस्थितादिष्टस्यशासने चक्रुरावश्यकंसर्वेवि
धिदृष्टेनकर्मणा १० तेकृत्वावश्यकार्याणि स्नात्वास्यामचभारत योगमाज्ञापयामासर्युद्धायचवि
निर्ययुः ११ कर्णंसेनापतिंकृत्वाकृतकौतुकमंगलाः पूजयित्वाद्विजश्रेष्ठान्दधिपात्रघृताक्षतैः
नक्कचगृहस्यादीन्ह्यस्तणदाराद्भिः ९ श्रावयणंकेनित्यकृत्ये १० योगमस्त्रहृतं ११२ निष्कैः सुवर्णाहारैः म
हाधनैः बहुमूल्यैः वंद्यमानास्तूयमानाः सूताः वंशानुक्रमविदः मागधाः पाणिस्वनिकाः वंदिनस्तुतिपाठकाः

क॰टि॰ ९ वृषंकर्णः पश्यतामनादेवषष्ठी १७ १८ १९ सममन्येतसम्प्रागवध्नतवान् २० दुर्मरंदुःखेनापिम।
२
गोभिरश्वैश्चबहुभिर्वासोभिश्चमहाधनैः वंद्यमानाजयाशीर्भिःसूतमागधवंदिभिः १३ तथैव।
पांडवाराजन्कृतपूर्वाह्णिकक्रियाः शिविरान्निर्ययुस्तूर्णं युद्धायकृतनिश्चयाः १४ ततःप्रववृ
तेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं कुरूणांपांडवानांचपरस्परजयैषिणां १५ तयोर्द्वौदिवसौयुद्धंकु
रुपांडवसेनयोः कर्णसेनापतौराजन्बभूवाद्भुतदर्शनं १६ ततःशत्रुक्षयंकृत्वासुमहांतंर
णेवृषः पश्यतांधार्तराष्ट्राणांफाल्गुनेननिपातितः १७ ततस्तत्संजयःसर्वंगत्वानागपुरेद्रु
तं आचख्यौधृतराष्ट्राययद्वृत्तंकुरुजांगले १८ जनमेजयउवाच आपगेयंहतंश्रुत्वाद्रोणंचा
पिमहारथं आजगामपरामार्तिंवृद्धोराजांबिकासुतः १९ सश्रुत्वानिहतंकर्णंदुर्योधनहिते।
षिणं कथंद्विजवरप्राणानधारयतदुःखितः २० यस्मिन्जयाशांपुत्राणाममन्यतसपार्थिवः
तस्मिन्हतेसकौरव्यःकथंप्राणानधारयत् २१ दुर्मरंतमहंमन्येनृणांकृच्छ्रेपिवर्ततां २२
यत्रकर्णंहतंश्रुत्वानात्यजज्जीवितंनृपः तथाशांतनवंवृद्धंब्रह्मन्बाह्लीकमेवच २३ ॥

र्तमप्राकंपंस्वेच्छया २१ २२ ततमरणंदुष्करंमन्ये २३ ॥ ७ ॥ ७ २

२४ इति नैलकंठीये भारतभावदीपे कर्णपर्वणि प्रथमोध्यायः हते १ तयं गरेह्व २ ३ हा कष्टमिति खेदात् ।

द्रोणं च सोमदत्तं च भूरिश्रवसमेव च तथैव चान्यान् सुहृदः पुत्रान्पौत्रांश्च पातितान् २४ श्रुत्वा
यद्राजहतानां स्तन्मन्वेदुष्करं द्विज एतन्मे सर्वमाचक्ष्व विस्तरेण महामुने २५ न हि तृप्यामि
पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि जनमेजयवाक्यं नामाध्यायः १
वैशंपायन उवाच हते कर्णे महाराज निशि गावल्गणिस्तदा दीनो ययौ नागपुरमश्वैर्वातसमै
र्जवे १ स हास्तिनपुरं गत्वा भृशमुद्विग्नचेतनः जगाम धृतराष्ट्रस्य क्षयं प्रक्षीणबांधवं २ स त
मुदीक्ष्य राजानं कश्मलाभिहतौजसं ववंदे प्रांजलिर्भूत्वा मूर्ध्ना पादौ नृपस्य ह ३ संपूज्य च यथा
न्यायं धृतराष्ट्रं महीपतिं हा कष्टमिति चोक्त्वा स ततो वचनमाददे ४ संजयोहं क्षितिपते कच्चित्
ते सुखमेव भवान् स्वदोषेणापदं प्राप्य कच्चिन्नाद्य विमुह्यसि ५ हितान्युक्तानि विदुरद्रोणगांगेयके
शवैः अगृहीतान्यनुस्मृत्य कच्चिन्न कुरुषे व्यथां ६ रामनारदकण्वाद्यैर्हितमुक्तं सभातले न गृही
तमनुस्मृत्य कच्चिन्न कुरुषे व्यथां ७ सुहृदस्त्वद्धिते युक्तान्भीष्मद्रोणमुखान्परैः निहतान्युधि सं
स्मृत्य कच्चिन्न कुरुषे व्यथां ८ ॥

अथ स च कं वाक्यमुक्त्वा पश्चाद्वचनं च वक्ष्यमाणमाददे ४ शान्तेति शेषः ५ ६ ७ ८ ॥

कं.टी. २ दंशितानां संनद्धानां वसुसंभवः क्षमतां मे घ्नोभ्यः संभृतः ११ भार्गवः रामः यस्मै भीष्माय धनुर्वेद उपाकृतः स्वी
१ कृतः शिष्यत्वेन १२ यस्य द्रोणस्य १३ सत्यसंधं अवितथप्रतिज्ञं १४ चलविधे मक्रबाणादिग्रमक्रं खड्गादि यंत्रमु

तमेवंवादिनं राजा सूतपुत्रं कृतांजलिं सुदीर्घमिव निश्वस्य दुःखार्त इदमब्रवीत् ८ धृतराष्ट्र उवाच
आपगेये हते शूरे दिव्यास्त्रवति संजय द्रोणे च परमेष्वासे भृशं मे व्यथितं मनः ९ यो रथानां सहस्रा
णि दंशितानां दृशेव तु अहन्यहनि तेजस्वी निजघ्ने वसुसंभवः १० तं हतं यज्ञसेनस्य पुत्रेणेह शिखं
डिना पांडवेयाभिगुप्तेन श्रुत्वा मे व्यथितं मनः ११ भार्गवः प्रददौ यस्मै परमास्त्रं महाहवे साक्षाद्रामेण
यो बाल्ये धनुर्वेद उपाकृतः १२ यस्य प्रसादात्कौंतेया राजपुत्रा महारथाः महारथत्वं संप्राप्तास्तथा
न्ये वसुधाधिपाः १३ तं द्रोणं निहतं श्रुत्वा धृष्टद्युम्नेन संयुगे सत्यसंधं महेष्वासं भृशं मे व्यथितं मनः १४
यथा लोके पुमानन्येन समोस्ति चलविधे तौ द्रोणभीष्मौ श्रुत्वा तु हतौ मे व्यथितं मनः १५ त्रैलोक्ये
यस्य चास्त्रेषु न पुमान्विद्यते समः तं द्रोणं निहतं श्रुत्वा किमकुर्वत मामकाः १६ संशप्तकानां च
बलं पांडवेन महात्मना धनंजयेन विक्रम्य गमितं यमसादनं १७ नारायणास्त्रे च हते द्रोण
पुत्रस्य धीमतः विप्रद्रुतेष्वनीकेषु किमकुर्वत मामकाः १८ विप्रद्रुतानहं मन्ये निमग्नान्शो
कसागरे प्लवमानान् हते द्रोणे सन्ननौकानिवार्णवे १९ ॥

कंगोलादि मक्रकामुक्तं सोपसंहारमस्त्रं १५ १६ गमिते सति किमकुर्वत मन्त्ररेण संबंधः १९ ॥ ३

सौवीरकं कांजिकं स्त्रियो कटिशोभ्यौ ४९ निर्ह्रीकाः निर्लज्जाः घस्मराः बहुभक्षकाः ५०।५१ वक्तव्ये गार्हपत्ये
प्रदातुकामा वचनमिदं वदति दारुणं मामां सौवीरकं कश्चिद्याचतां दयितं मम ४९ पुत्रं दद्यां पतिं
दद्यां न तु दद्यां सौवीरकं गौर्यो बृहत्यो निर्ह्रीकाः मद्रिकाः कंबलावृताः ५० घस्मरा नष्टशौचाश्च प्रा
यशस्मनुशुश्रुम एवमादि मयान्यैर्वा शक्यं वक्तुं भवेद्बहु ५१ आकेशाग्रान्नखाग्राच्च वक्तव्येषु च कर्म
सु मद्रकाः सिंधुसौवीराः धर्मं विद्युः कथं त्विह ५२ पापदेशोद्भवा म्लेच्छा धर्माणामविचक्षणाः
एष मुख्यतमो धर्मः क्षत्रियस्येति नः श्रुतं ५३ यदाजौ निहतः शेते सद्भिः समभिपूजितः आयुधा
नां संपराये यन्मुच्येयमहं ततः ५४ ममैष प्रथमः कल्पो निधने स्वर्गमिच्छतः सोयं प्रियः सखा
वास्मि धार्तराष्ट्रस्य धीमतः ५५ तदर्थं हि मम प्राणा यच्च मे विद्यते वसु व्यक्तं त्वमप्युपहितः पांड
वैः पापदेशज ५६ यथाचामित्रवत्सर्वं त्वमस्मासु प्रवर्तसे कामं न खलु शक्योहं त्वद्विधानां
शतैरपि ५७ संग्रामाद्विमुखः कर्तुं धर्मज्ञ इव नास्तिकः सारंग इव धर्मार्तः कामं विलप शुष्य च
५८ नाहं भीषयितुं शक्यः क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः तनुत्यजां नरसिंहानामाहवेष्वनिवर्तिनां ५९ या
गतिर्गुरुणा प्रोक्ता पुरा रामेण तां स्मरे तेषां त्राणार्थमुद्युक्तं वधार्थं द्विषतामपि ६० विद्धि मामा
स्थितं वृत्तं पौरूरवसमुत्तमं न तद्भूतं प्रपश्यामि त्रिषु लोकेषु मद्रप ६१ ॥ षु ५२ ५३ सांपराये सम ७८
हे संग्रामे स्पर्धः मुच्येयं जीवितमिति शेषः ५४ ५५ उपहितः उपजप्तः ५६ ५७ ५९ तेषां धार्तराष्ट्राणां ५९।६०

१९ मद्रकेषु संसृष्टं नष्टं एवं गांधारकेषु शौचं नष्टं भवेत् २० राजा याजको यस्य तस्मिन्याज्ये हविर्नष्टं भवेत्
२१ २२ यथैवेति यथा मद्रकैः संगतं कृत्वा पतति यथा वा मद्रके संगतं नास्ति हे वृश्चिक तया ते विषं हतं य
गायंति चाप्यवहानि प्रवर्त्तंते च कामतः कामप्रलापिनो न्यान्यं तेषु धर्मः कथं भवेत् २३ मद्रकेषु
वलिप्तेषु प्रख्यातोत्ताशुभकर्मसु नापि वैरं न सौहार्दं मद्रकेण समाचरेत् २४ मद्रके संगतं नास्ति मद्र
को हि सदामलः मद्रकेषु च संसृष्टं शौचं गांधारकेषु च २५ राजयाजकयाज्ये च नष्टं दत्तं हविर्भवे
त् मद्रसंस्कारको विप्रो यथा याति पराभवं २६ तथा ब्रह्मद्विषो नित्यं गच्छंतीह पराभवं तथैव संग
तं कृत्वा नरः पतति मद्रकैः २७ मद्रके संगतं नास्ति हतं ते वृश्चिक ते विषं अथर्वणेन मंत्रेण यथा
शांतिः कृता मया २८ इति वृश्चिकदष्टस्य विषवेगहतस्य च कुर्वंति भेषजं प्राज्ञाः सत्यं तच्चापि दृ
श्यते २९ एवं विद्वन्जोषमास्व शृणु चात्रोत्तरं वचः वासांस्युत्सृज्य नृत्यंति स्त्रियो या मद्यमोहिताः
३० मैथुनेऽसंयताश्चापि यथाकामचराश्च ताः तासां पुत्रः कथं धर्मं मद्रको वक्तुमर्हति ३१ यास्ति
ष्ठंत्यः प्रमेहंति यथैवोष्ट्रदसेरकाः तासां विभ्रष्टधर्माणां निर्लज्जानां ततस्ततः ३२ त्वं पुत्रस्तादृशी
नां हि धर्मं वक्तुमिहेच्छसि सुवीरकं याच्यमाना मद्रिका कर्षति स्फिचौ ३३ ॥ ध्येतस्त्वं तर्हि तव विषन
यत्विति मंत्रेण सर्वथा विषं नश्यतीत्यर्थः मयेत्यात्मानं भवसिद्धमिति द्योतयति ३४ यथाकामं वर्त्यंति
ताः असंयता इति छेदः ३५ तासां पुत्रः संकरजात इत्यर्थः प्रमेहंति मूत्रयंते दसेरकाः गर्दभाः ३६ ॥

हत्वाग्रजेनेनत्वानयित्वामित्रप्रतीत्त्वयामित्रकार्यार्थीवेत्स्यामित्रकार्यार्थीवेत्तोन चातुर्योधनस्यनयोरेवोम
मात्वाग्रजेनेनत्वानयित्वामित्रप्रतीत्त्वयामित्रकार्यार्थीवेत्स्यामित्रकार्यार्थीवेत्तोन
होमामस्मादभिप्रायाद्धारयेदितिममतिः एवंविद्धत्रोघमास्वग्रामात्किंबहुभाषसे ५२ नतांहत्वा
महास्वामिकत्वाम्होमद्रकाधम मित्रप्रतीत्त्वयाशल्यधनराष्ट्रस्यचोभयोः ५३ अपवादतितित्ता
भिस्त्विभिरेतैर्हिजीवसि पुनश्चेदीदृशंवाक्यंमद्रराजवदिष्यसि ५४ शिरस्तेपातयिष्यामिगदयावज्र
कल्पया श्रोतारस्त्विदमद्येहद्रष्टारोवाकुदेशज ५५ कर्णंवाजनन्त्वं वःक्रुसोकर्णोवानिजघाननतो ए
वम्रकात्ततायेयः पुनरेवविशांपते ५६ अब्रवीन्मद्रराजानंमाहियाहीत्यसंभ्रमं ५७ इतिकर्णपर्व
णिकर्णमद्राधिपसंवादे १८५८ संजयउवाच मारिषाधिरथेःश्रुत्वावाचोयुद्धाभिनंदिनः शल्यो
ब्रवीत्पुनःकर्णंनिदर्शनमिदंवचः १ जातोहंयज्वनांवंशेसंग्रामेष्वनिवर्तिनां राज्ञांमूर्धाभिषि
क्तानांस्वयंधर्मपरायणः २ यथैवमत्तोमद्येनत्वंतथालक्ष्यसेवृष तथाद्यत्वांप्रमाद्यंतंचिकित्से
यंसुहृत्तया ३ इमांकाकोपमांकर्णप्रोच्यमानांनिबोधमे श्रुत्वायथेष्टंकुर्यास्त्वंनिहीनकुलपां
सन ४ नाहमात्मनिकिंचिद्वैकिल्बिषंकर्णमेस्मरे येनमांत्वंमहाबाहोहंतुमिच्छस्यनागसं ५ अ
वश्यंतुमयावाच्यंबुध्यताहिताहितं विशेषतोरथस्थेनराज्ञश्चैवहितैषिणा ६ समंचविष
मंचैवरथिनश्चबलाबलं श्रमःखेदश्चसततंहयानांरथिनांसह ७॥
योः ५३ अपवादोनिंदातितिक्षाचतैः त्रिभिर्हेतुभिः ५४ ५७ चत्वारिंशः मारिष हेराजन् १२ वृषः महो

आयुधस्याभिनवेति ज्ञाने कृतं जयपराजयसूचकं प्रतिभागोऽर्थ हते ८ निमित्तानि दिव्यान्तरिक्षभौमानि। ग्रहाघातजन्मकल्यप्रातिकल्यादीनि ९ निदर्शनं दृष्टान्तः १० ११४ अतिपातिनः गत्यतिशयगामिनः १५ काको

आयुधस्य परिज्ञाने कृते च मृगपक्षिणां । भारश्चाप्यतिभारश्च शल्यानां च प्रतिक्रिया ८ अश्वयोग
आयुर्वेदं च निमित्तानि तथैव च । सर्वमेतन्मयाज्ञेयं रथस्यास्य कुटुंबिना ९ अतस्त्वां कथये कर्ण।
निदर्शनमिदं पुनः । वैश्यः किल समुद्रांते प्रभूतधनधान्यवान् १० यज्वा दानपतिः क्षांतः स्वकर्म।
स्थोभवच्छुचिः । बहुपुत्रः प्रियापत्यः सर्वभूतानुकंपकः ११ राज्ञो धर्मप्रधानस्य राष्ट्रे वसति निर्भ
यः । पुत्राणां तस्य बालानां कुमाराणां यशस्विनां १२ काको बहूनामभवदुच्छिष्टकृतभोजनः । तस्मै
सदा प्रयच्छंति वैश्यपुत्राः कुमारकाः १३ मांसोदनं दधि क्षीरं पायसं मधुसर्पिषी । स चोच्छिष्टभृतः का
को वैश्यपुत्रैः कुमारकैः १४ सदृशान्पक्षिणो दृप्तः श्रेयसश्चाधिचिक्षिपे । अथ हंसाः समुद्रांते क
दाचिदतिपातिनः १५ गरुडस्य गतौ तुल्याश्चक्रांगा हृष्टचेतसः । कुमारकास्ततो हंसान्दृष्ट्वा काक
मथाब्रुवन् १६ भवानेव विशिष्टो हि पतत्रिभ्यो विहंगम । प्रतार्यमाणस्त्वेतैः सर्वैरल्पबुद्धिभिर्द्विजः
१७ तद्वचः सत्यमित्येवं मौर्ख्याद्दर्पाच्च मन्यते । तान्सोभिपत्य जिज्ञासुः क एषां श्रेष्ठभागिति १८ उच्छि
ष्टदर्पितः काको बहूनां दूरपातिनां । तेषां यं प्रवरं मेने हंसानां दूरपातिनां १९ तमाह्वयत दुर्बुद्धिः प
ताव इति पक्षिणां । तच्छ्रुत्वा प्राहसन्हंसा ये तत्रासन्समागताः २० ॥

गाः मानसचारिणः १६ पतत्रिभ्यो
त्रेभ्यः प्रतार्यमाणो व्यर्थप्रशस्यमानः १७ श्रेष्ठभाक् श्रेष्ठं श्रेष्ठत्वं भजते १८ १९ पतावः गच्छावः २० ॥

२१ दूरपातेनदूरगमनेन २२ २३ पतितापतिष्यसि कस्यनःगुणश्लाघी २४ पतितास्मिपतिष्यामि २५ पा
तानांशतमेकंगणयति उड्डीनमित्यादिना उड्डीनमूर्ध्वगमनंअवडीनमधोगतिः प्रडीनंसर्वतोयानंडीनं
गमनमात्रकं निडीनंशनकैर्यानंसंडीनंललितंगतंतिर्यक्कुडीनंगतंप्राङ्गुलिःशचरणांतथाः तान्माषा

भाषतोबहुकाकस्यबलिनःपततांवराः इदमूचुःसचक्राङ्गावचःकाकंविहंगमाः २१ हंसा
ऊचुः वयंहंसाश्चरामेमांपृथिवींमानसौकसः पक्षिणांचवयंनित्यंदूरपातेनपूजिताः २२ कथं
नुहंसंबलिनंचक्राङ्गंदूरपातिनं काकोभूत्वानिपतनेसमाह्वयसिदुर्मते २३ कथंत्वंपतिताका
कसहास्माभिर्ब्रवीहितत् अथहंसवचोमूढःकुत्सयित्वापुनःपुनः २४ प्रजगादोत्तरंकाकःक
त्थनोजातिलाघवात् काकउवाच शतमेकंचपातानांपतितास्मिनसंशयः २५ शतयोजनमे
कैकंविचित्रंविविधंतथा २६ उड्डीनमवडीनंचप्रडीनंडीनमेवच निडीनमथसंडीनंतिर्यग्डी
नगतानिच २७ विडीनंपरिडीनंचपराडीनंसुडीनकं अतिडीनंमहाडीनंवडीनंपरिडीनकं २८

मेदभिन्नानिचत्वारिप्रतिजानते तानितिर्यक्डीनानि २९ विडेवितेविडीनंस्यात्परिडीनंतुसर्वतःप
श्चाद्गतिःपराडीनंस्वर्गमार्गंसुडीनकं अभिमुखेनगमनमभिडीनंप्रचक्षते यानंमहाडीनमाहुःप
विन्नामूर्जितांगतिं निडीनंनिश्चलंयानंप्रचंडमतिडीनकं विडेविते मल्लवडडीयोड्डीयगमनं ३० ॥

क॰टी॰
८१

प्रवमोहावडीनंस्यात्प्रडीनंविज्ञमुच्यते गत्वाललितयापूर्वमुपक्रम्यसमेनतः परिक्रम्यप्रपतनंसंडीनाडीनडी
नकं संडीनोड्डीनडीनंस्यात्तदेवोर्ध्वप्रकल्पनात् गतोगत्वेनतोऽह्नेदोभवेड्डीनविडीनके १८ ततास्तेगत्वाति
क्रम्यपतनंसंपातमुच्यते उड्डीयोगतिसंबंधःसमुदीषंप्रचक्षते संकल्पपतनागमनमुच्यतेव्यतिरिक्तकं षडि
शतिरमीभेदाःपातानामिहदर्शिताः महाडीनंविहायैषांपातानांत्रिविधागतिः गतंपुनरागमःप्रत्या

अवडीनंप्रडीनंचसंडीनंडीनडीनकं विडीनोड्डीनसंडीनंपुनर्डीनंविडीनकं १८ संपातंसमुदी
षंचततोन्यद्व्यतिरिक्तकं गतागतप्रतिगतंबह्वीश्चनिकुलीनकाः १९ कर्तास्मिमिषतांवो
ऽद्य ततोद्रक्ष्यथमेबलं तेषामन्यतमेनाहंपतिष्यामिविहायसं २० प्रदिशध्वंयथान्यायंकेनहं
साःपताम्यहं तेवैभुवंविनिष्क्रम्यपतध्वंतमयासह २१ पातैरेभिःखलुखगाःपतितंखेनिरा
श्रये एवमुक्तेतकाकेनप्रहस्यैकोविहंगमः २२ उवाचकाकंराधेयवचनंतंनिबोधमे हंसउवाच
शतमेकंचपातानांत्वंकाकपतिताध्रुवं २३ एकमेवतुयंपातंविदुःसर्वेविहंगमाः तमहंपतिता
काकनान्यंजानामिकिंचन २४ पतत्वमपितामृत्वयेनपातेनमन्यसे अथकाकाःप्रजहसुर्येत
त्रासन्समागताः २५ ॥

उक्तिःप्रतिगतिरितिषट्सप्ततिःस्मृताः तेषांनिपाताःकथ्यंतेप्रत्येकंपंच
विंशतिः निकुलीनकाःनिपाताः १९ मिषतांपश्यतां २० केनपातेन २१ पतध्वंनेतिशिरश्चालनेनकिं
नपतध्वमपितुपतध्वमेवेतिकाकूक्त्यापरिहासः संपतध्वमितिवापाठः २२ २३ एकमन्यं २४ २५ ८१

एकेनपातेन ३९ ४० ४१ ४२ ऽद्रमब्रुवन्काकाः स्वर्थात् ४३ ४५ ४६ नभसश्चाकाशात् ४७ गांभीर्यात्

कथमेकेनपातेनहंसःपातशतंजयेत् एकेनैवशतसंख्यपातेनाभिपतिष्यति ३९ हंसस्संपतिते
काकोबलवानाशुविक्रमः अपेततुःस्पर्धयाचततस्तौहंसवायसौ ४० एकपातीचचक्रांगःका
कःपातशतेनच पतितावाथचक्रांगःपतितावाथवायसः ४१ विसिस्मापयिषुःपातैराचख्यौ
णात्मनःक्रियाः अथकाकस्यचित्राणिपतितानिमुहुर्मुहुः ४२ दृष्ट्वाप्रमुदिताःकाकाविनेदुर
धिकैःस्वरैः हंसाश्चावहसंतिस्मप्रावदन्नप्रियाणिच ४३ उत्पत्योत्पत्यचमुहूर्त्तमितिचेति
च वृक्षाग्रेभ्यःस्थलेभ्यश्चनिपतंत्युत्पतंतिच ४४ कुर्वाणाविविधान्नावानाशंसंतोजयंतथा
हंसस्तुमृदुनैकेनविक्रांतमुपचक्रमे ४५ प्रत्यहीयतकाकाच्चमुहूर्त्तमिवमारिष अवमत्य
वैहंसांस्तानिदंवचनमब्रुवन् ४६ योसावुत्पतितोहंसःसोसावेवंप्रहीयते अथहंसःसत
च्छ्रुत्वाप्रापतत्पश्चिमांदिशं ४७ उपर्युपरिवेगेनसागरंमकरालयं ततोभीःप्राविशत्काकंत
दातत्रविचेतसं ४८ द्वीपद्रुमानपश्यंतंनिपातार्थंश्रमान्विते नियतेयंक्कनुश्रांतंइतितस्मिन्
जलार्णवे ४९ अविषह्यःसमुद्रोहिबहुसत्वगणालयः महासत्वशतोद्भासीनभसोपिविशिष्य
ते ५० गांभीर्याद्धिसमुद्रस्यनविशेषंहिसूतज दिगंबराभसांकर्णासमुद्रस्थाविदुर्जनाः ५१ ॥

गद्ध्नत्वात्दिगंबरांभसः दिशएवावरणंयस्यतादृशांअंभोयस्यतेनाकाशोपमा समुद्रस्यसंबंधिनस्तोयस्य

क॰री॰ ८२ ४९ अपसर्पितंत्वकागेनंदयावशात्तान्त्राशाकत ५० मामनुलसेतिशेषः ५१ ५५ दुष्टात्मन्निति कर्णसंबोध

विदूरपातातोयस्य किंपुनः कर्णवायसः अथहंसोप्यतिक्रम्यमुहूर्त्तमिति चेतिच ४९ अवेक्षमा
णस्तंकाकेनाशाकद्यपसर्पितं प्रतिक्रम्यचवक्रांगः काकंतंसमुदैक्षत ५० यावद्गत्वापतत्से
षकाकोमामिति चिंतयन् ततःकाकोभृशंश्रांतोहंसमभ्यागमत्तदा ५१ तंतथाहीयमानं
चहंसोदृष्ट्वाब्रवीदिदं उज्जिहीर्षुर्निमज्जंतंस्मरन्सत्पुरुषव्रतं ५२ हंस उवाच बहूनिपति
तानित्वमाचक्षाणोमुहुर्मुहुः पातस्याव्याहृतंछेदेननोगुह्यंप्रभाषसे ५३ किंनामपतितंका
कयेत्वंपतसिसांप्रतं जलंस्पृशसिपक्षाभ्यांतुंडेनचपुनःपुनः ५४ प्रब्रूहिकतमत्तत्रपातेव
र्त्तसिवायस एह्येहिकाकशीघ्रंत्वमेषत्वांप्रतिपालये ५५ शल्य उवाच सपक्षाभ्यांस्पृशन्ना
र्त्तस्तुंडेनचजलेतदा दृष्टोहंसेनदुष्टात्मन्निदंहंसंततोब्रवीत् ५६ अपश्यन्नंभसःपारंनिपतं
श्चश्रमान्वितः पातवेगप्रमथितोहंसंकाकोब्रवीदिदं ५७ वयंकाकाकृतानामचरामःका
कजान्वयाः हंसप्राणैःप्रपद्येत्वामुदकांतंनयस्वमां ५८ ॥

ने ५९ ६० काकवाशिकाःकाकाइतिवाशंतःशब्दंकुर्वतः ५८ ॥ ८२

५९ ६० ६१ सानं ब्रात्मानं ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२

सपक्षाभ्यांस्फुरन्नार्तस्तुंडेनचमहार्णवं काकोथपरिश्रांतःसहसानिपपातह ५९ सागरांभ
सितंदृष्ट्वापतितंदीनचेतसं म्रियमाणमिदंकाकंहंसोवाक्यमुवाचह ६० शतमेकंचपातानांप
तामीहमनुस्मर श्लाघमानस्त्वमात्मानंकाकभाषितवानसि ६१ सत्वमेकशतंपातंपतन्लभ्य
धिकोमया कथमेवंपरिश्रांतःपतितोसिमहार्णवे ६२ सउवाचततःकाकःसीदमानइदंव
चः उपरिष्टात्तदाहंसमभिवीक्ष्यप्रसादयन् ६३ काकउवाच उच्छिष्टदर्पितोहंसमन्येत्मानंसुप
र्णवत् अवमन्यबहूंश्चाहंकाकानन्यांश्चपक्षिणः ६४ प्राणैर्हंसप्रपद्येत्वांद्वीपांतंप्रापयस्व
मां यद्यहंस्वस्तिमान्हंसस्वदेशंप्राप्नुयांविभो ६५ नकंचिदवमन्येहमापदोमांसमुद्धर तमेवं
वादिनंदीनंविलपंतमचेतनं ६६ काककाकेतिवाशंतंनिमज्जंतंमहार्णवे कृपयादायहंसस्तं
जलक्लिन्नंसुदुर्दशं ६७ पद्भ्यामुत्क्षिप्यवेगेनपृष्ठमारोपयच्छनैः आरोप्यपृष्ठंहंसस्तंकाकंतू
र्णंविचेतनं ६८ आजगामपुनर्द्वीपंस्पर्धयापेततुर्यतः संस्थाप्यतंचापिपुनःसमाश्वास्यचखे
चरं ६९ गतोयथेप्सितंदेशंहंसोमनइवाशुगः एवमुच्छिष्टपुष्टःसकाकोहंसपराजितः ७०
बलंवीर्यंमहत्कर्णत्यक्त्वाक्षांतिमुपागतः उच्छिष्टभोजनःकाकोयथावैश्यकुलेतुसः ७१ एवं
त्वमुच्छिष्टभृतोधार्तराष्ट्रैर्नसंशयः सदृशाञ्छ्रेयसश्चापिसर्वान्कर्णावमन्यसे ७२ ॥

क.टी. ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ॥

८३ द्रोणाद्द्रौणात्कृपैर्गुप्तो भीष्मेणान्यैश्च कौरवैः विराटनगरे पार्थमेकं किं नावधीस्तदा ७३ यत्रत्य
स्ताः समस्ताश्च निर्जिताः स्थ किरीटिना सृगाला इव सिंहेन क्व ते वीर्यमभूत्तदा ७४ भ्रातरं निह
तं दृष्ट्वा समरे सव्यसाचिना पश्यतां कुरुवीराणां प्रथमं त्वं पलायितः ७५ तथा द्वैतवने कर्ण गंध
र्वैः समभिद्रुतः कुरून्समग्रानुत्सृज्य प्रथमं त्वं पलायितः ७६ हत्वा जित्वा च गंधर्वांश्चित्रसेनमु
खान्रणे कर्ण दुर्योधनं पार्थः सभार्यं सममोचयत् ७७ पुनः प्रभावः पार्थस्य पौराणः केशव
स्य च कथितः कर्ण रामेण सभायां राजसंसदि ७८ सततं च तव मश्रौषीर्वचनं द्रोणभीष्मयोः अ
वध्यौ वदतः कृष्णौ संनिधौ च महीक्षितां ७९ कियंतं तत्र वक्ष्यामि येन येन धनंजयः त्वत्तोति
रिक्तः सर्वेभ्यो भूतेभ्यो ब्राह्मणो यथा ८० इदानीमेव द्रष्टासि प्रधाने स्यंदने स्थितौ पुत्रं च वसु
देवस्य कुंतीपुत्रं च पांडवं ८१ यथाश्रयत चक्रांगं वायसो बुद्धिमास्थितः तथाश्रयस्व वार्ष्णेयं
पांडवं च धनंजयं ८२ यदा त्वं युधि विक्रांतौ वासुदेवधनंजयौ द्रष्टासि एकरथे कर्ण तदा नैवं व
दिष्यसि ८३ यदा शरशतैः पार्थो दर्पं तव वधिष्यति तदा त्वमंतरं द्रष्टा आत्मनश्चार्जुनस्य च ८४
देवासुरमनुष्येषु प्रख्यातौ यौ नरोत्तमौ तौ मावमंस्था मौर्ख्यात्त्वं खद्योत इव रोचनौ ८५ सूर्याचं ८३
द्रमसौ यद्वत्तद्वदर्जुनकेशवौ प्राकाश्येनाभिविख्यातौ त्वं तु खद्योतवन्नृषु ८६ ॥ ~

८ हंसकाकीयोपाख्यानेएकचत्वारिंशः मद्र १५ चलितवानचलितवान् ९८ सूतोपधौसूनत्वपिधा

एवंविद्वन्नावमंस्थाः सूतपुत्राच्युतार्जुनौ नृसिंहौतौमहात्मानौजोषमास्स्वविकत्थने ८० इति
श्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिकर्णशल्यसंवादेहंसकाकीयोपाख्याने ४५ संजयउवाच मद्रा
धिपस्याधिरथिर्महात्मावचोनिशम्याप्रियमप्रतीतः उवाचशल्यंविदितंममैतद्यथाविधावर्जु
नवासुदेवौ १ शौरेरथंवाहयतोर्जुनस्यबलंमहास्त्राणिचपांडवस्य अहंविजानामियथावद
द्यपरोक्षभूतंतवतन्नुशल्य २ तौचाप्रधृष्यौशस्त्रभृतांवरिष्ठौव्यपेतभीर्योधयिष्यामिकृष्णौ सं
तापयत्यभ्यधिकंनुरामाच्छापोद्यमांब्राह्मणसत्तमाच्च ३ अवसंवैब्राह्मणछद्मनाहंरामेपुरा
दिव्यमस्त्रंचिकीर्षुः तत्रापिमेदेवराजेनविघ्नोहितार्थिनाफाल्गुनस्यैवशल्य ४ कृतोविभेद
नममोरुमेत्यप्रविश्यकीटस्यतनुंविरूपां ममोरुमेत्यप्रविभेदकीटः सुप्तेगुरौतत्रशिरोनि
धाय ५ ऊरुप्रभेदाच्चमहान्बभूवशरीरतोमेघनशोणितौघः गुरोर्भयाच्चापिनचलितवान
हंततोविबुद्धोददृशेसविप्रः ६ सधैर्ययुक्तंप्रसमीक्ष्यमांवैनत्वंविप्रःकोसिसत्यंवदेति त
स्मैतदात्मानमहंयथावदाख्यातवान्सूतवदेत्यशल्य ७ समांनिशम्याथमहातपस्वीसंश
प्तवान्रोषपरीतचेताः सूतोपधावाप्तमिदंतवास्त्रंनकर्मकालेप्रतिभास्यतित्वां ८

ननिमित्तं कर्मकालेस्वप्रतिज्ञारक्षणकाले ८ ॥ ८ ॥

क॰टी॰ पर्यायंसमार्गविस्तरतमित्यर्थः ९ अस्त्रंततोरामदत्तादन्मतप्रतिपन्नंप्रामेअहिवाणाख्यमित्यर्थः ११ ११
८४ अन्यत्रतस्मात्त्वमस्तुकालादस्त्राग्निणाग्निहितुवंस्मात् तरस्यपर्यायमतीवचास्त्रमस्मिन्मे
ग्रामेतमुलेतीवभीमे ९ योयंशल्यभवतेशूपपन्नःप्रकर्षणःसर्वहरोतिभीमः सोभिमन्येत्तत्रिया
णाप्रवीरान्प्रतापिनाबलवान्मेविमर्दः १० शाल्योग्रधन्वानमहेववरिष्ठंतरस्विनंभीममसह्यवीर्यं
मत्यप्रतिज्ञेत्तयुधिपांडवेयंधनंजयंमस्त्रमुखेनयिष्ये ११ अस्त्रंहिमेतत्प्रतिपन्नमद्ययेनत्वेष्मेत
मेरेशात्रुघ्नान् प्रतापिनंबलवंतंकृतास्त्रंतमुग्रधन्वानममितौजसंच १२ क्रूरंशूरंरौद्रमस्मि
माहंधनंजयंसंयुगेहंहनिष्ये अपांपतिर्वेगवानप्रमेयोनिमज्जयिष्यन्बहुलाःप्रजाश्च १३ म
हावेगंसंक्रुद्धंतंसमुद्रंवेलाचैनंधारयत्यप्रमेयं अमर्षंचंतंवाणसंघानमेयान्मर्मच्छिदोवीर
हणःस्वपन्नान् १४ कुंतीपुत्रंयत्रयोत्स्यामियुद्धेज्याकर्षतामुत्तमममद्यलोके एवंबलेनाति
बलंमहास्त्रंसमुद्रकल्पंसुदुरापमुग्रं १५ शरौघिणःपार्थिवान्मज्जयंतंवेलेवपार्थमिषुभिः
संमहिष्ये अद्याहवेयस्यननुल्यमन्यंमन्येमनुष्यंधनुरादधानं १६ सुरासुरान्युधिवैयोजये
ततेनाद्यमेप्रयुद्धंसुघोरं अतीवमानीपांडवोयुद्धकामोह्यमानुषैरेष्यतिमेमहास्त्रैः १७
तस्यास्त्रमस्त्रैःप्रतिहत्यसंख्येबाणोत्तमैःपातयिष्यामिपार्थं सहस्ररश्मिप्रतिमंज्वलंतंदिश
असर्वाःप्रतपंतमुग्रं १८ ॥ १४ १५ १६ समेमोप्रतिरप्स्यति १७ १८ ॥

श्रेस्वरस्ततस्यैः १९ २० २१ २२ प्रस्थेयखांडवदाहे २३ २४ २५ २६ २७ २८ ॥

तमोनुदंमेघइवातिमात्रंधनंजयंछादयिष्यामिबाणैः वैश्वानरंधूमशिखंज्वलंतंतेजस्विनंलोक
मिमंदहंतं १९ पर्जन्यभूतःशरवर्षैर्यथाग्निंतथापार्थंशमयिष्यामियुद्धे प्रमाथिनंबलवंतंप्रहा
रिणंप्रभंजनंमातरिश्वानमुग्रं २० युद्धेसहिष्येहिमवानिवाचलोधनंजयंक्रुद्धममर्षमाणं वि
शारदंरथमार्गेषुशक्तंधुर्यंनित्यंसमरेषुप्रवीरं २१ लोकेवरंसर्वधनुर्धराणांधनंजयंसंयुगेसं
सहिष्ये अद्याहवेयस्यनतुल्यमन्यंमन्येमनुष्यंधनुरादधानं २२ सर्वामिमांयःपृथिवींविजिग्ये
तेनप्रयोद्धास्मिसमेत्यसंख्ये यःसर्वभूतानिसदैवकानिप्रस्थेजयत्खांडवःसव्यसाची २३ को
जीवितंरक्षमाणोहितेनयुयुत्सेहमानुषोमामृतेन्यः मानीकृतास्त्रःकृतहस्तयोगोदिव्या
स्त्रविच्छ्वेतहयःप्रमाथी २४ तस्याहमद्यातिरथस्यकायाच्छिरोहरिष्यामिशितैःपृषत्कैः
योत्स्याम्येनंशल्यधनंजयंवैमृत्युंपुरस्कृत्यरणेजयंवा २५ अन्योहिनह्येकरथेनमर्त्योयुध्ये
तयःपांडवमिंद्रकल्पं तस्याहवेपौरुषंपांडवस्यब्रूयाहृष्टःसमितौक्षत्रियाणां २६ किंत्वंमू
र्खःप्रभवन्मूढचेताममावोचःपौरुषंफाल्गुनस्य अप्रियोयःपरुषोनिष्ठुरोहिक्षुद्रःक्षेप्ताक्षमि
णश्चाक्षमावान् २७ हन्यामहंतादृशानांशतानिक्षमाम्यहंक्षमयाकालयोगात् अवोचस्त्वंपां
डवार्थेप्रियाणिप्रधर्षयन्मांमूढवत्पापकर्मन् २८ ॥

आर्जवे कर्तव्ये मति १९ अहंमिद्धिं कांक्षमाणोऽस्मि तेन त्वन्मम्यसे यत्र एकोऽपि मत्त्वेनास्ति अपर पतीयोऽय
न्यत्र त्वेहवानसीत्यर्थः तदेवाह मित्रमिति मिंदयति मेदयति वा स्नेहाद्यान्मिंदे मिंदे वा मित्रमिति रू
पं नेदते रित्यत्रम दते रिति पाठः मदी हर्षे इत्यस्य वा रूपं मादयति तर्पयतीति वा मादयते र्मित्रं मिदते
स्त्राणार्थस्य वा मिदे देविदं रूपं नंदयतेः प्रीतयतेः संत्रायते वा योर्थो वर्तमानस्य मिदे र्मित्रमिति वार्थः मित्र
ते मानेन करोति सर्वहितमस्य संगरह्णातीति वा मोदते स्य सुखेनेति वा मित्रमिस्यते र्थाः मयि सतीत्यर्थः

मयार्जवे जिह्ममतिर्हतस्त्वं मित्रद्रोही सा त्वपदं हि मे त्वं कालस्त्वयं त्वमुपयाति दारुणो दुर्योध
नो पुरु मुपागमद्यत् १९ अस्यार्थ सिद्धिं त्वभिकांक्षमाणस्त्वमन्यसे यत्र नैकोऽत्य मस्ति मित्रं
मिदे र्नंदतेः प्रीयते र्वा संत्रायते र्मिनुते र्मोदते र्वा २० ब्रवीमि ते सर्वमिदं ममाशिस्त्वाधिपि सर्व
ममवेति राजा प्राह शदेः शासते र्वा शपते र्वा प्र णाने र्वा श्वसतेः सीदते र्वा २१ उपसर्गाद्दृद्धा
त्सदते श्च प्रायेण सर्वत्व यितश्च मह्ये दुर्योधनार्थे तव च प्रियार्थ यशोर्थ मात्मार्थ मपी श्वरार्थे २२

२० शत्रुरिति शदेः शातनार्थात् शास्तेः शासनार्थात् शपतेः तनूकरणार्थात् श्र णाते र्हिंसार्थात् श्वस
ते रुच्छ्वासार्थात् दत भावितस्य यथात् सीदतेः सदते र्वा दंत्यस्याने तालव्यस्योपसर्जनात् शत्रुरिति शब्द
स्यन्वत्स्त हर्ष्यं श्व सर्वत्व मपली त्यर्थः २१ दुर्योधनस्य तव मम च प्रीति र्जयलाभेन यशसश्च प्राप्ति श्वै
या णामधिपि श्वरप्रीति स्वधर्माचरणेनेत्यर्थः २२ ॥

अस्त्राणीति काले स्मृतेन प्रतिभास्यतीति पूर्वमुक्तापि आवेशात्तस्य विद्यमानमस्त्रसंपदमभिप्रेत्याह ब्राह्मा
णीन्द्रस्त्रशिरआदीनि दिव्यानि पैंद्रवारुणगांधर्वादीनि भौमानि दिव्यधनुरादीनि ११ अस्त्रमिति पतत्य
तस्मादहं पांडव वासुदेवौ योत्स्ये यत्नात्कर्मतत्त्वपथमेव अस्त्राणि पथपाद्यममोत्नमानि ब्राह्माणि
दिव्यान्यथमानुषाणि १२ आसादयिष्याम्यहमग्रवीर्यं हि योहि पमन्नमिवातिमनः अस्त्रग्रामे
ध्य३ मनसात [illegible] जर्यंत्स्ये पार्थायाप्रमेयं जयाय १३ तेनापि मैनेवमुच्यतस्पुड्हेनचेत्पतेहि षमेमे
धवक्रं वैवस्वतादहं हत्वा हुत्वा णाद्यापिपाशिनः १४ सगदाद्धाधनपतेः सवज्राद्धापि वासव
त अन्यस्मादपि कस्माच्चिदमित्रादाततायिनः १५ इति प्रोक्तं विजानीहि यथा नाहं बिभेम्यतः
तस्मात्त्वमेभयं पार्थात्त्वापि चैव जनार्दनात् १६ सहयुद्धं हि मे ताभ्यां संपरायेभविष्यति क
दाचिद्धिजयस्याहमस्त्रहेतोरटेनृप १७ अस्त्राभ्यां हि लिप्सन्वाणान्घोररूपान्भयानकान् होम
येत्वावत्समस्यप्रमनः इषुणाहते १८ चरन्तं विजने शल्यं ततोनुव्याजहार मां यस्मात्त्वपात्र
मत्रेनहोमयेन्वाहतः स्तनः २० स्वभूतेयततां चक्रमिति मां ब्राह्मणोब्रवीत् युध्यमानस्य
संग्रामे प्राप्तस्यैकायनं भयं २१ तस्माद्धि भेमि बलवद्ब्राह्मणव्याहृतादहं एते हि सोमराजा
न ईश्वराः सुखदुःखयोः २२ ॥ यदि हि प्रसिद्धं ते स्यान्न तर्हि नैवमुच्येत शत्रुः परंतयदि चक्रं वि
षमेन पतेदित्यपमिति हि तीयो दोषो दर्शितः १४ १८ अस्त्रेणहतवानस्मि १९ २० २२

क.टी.
८८

४२.४८ समाप्नुहि शरणमनुभवस्वेत्यर्थः ४९ ५० द्विचत्वारिंशः ततः अनंतरं शल्येन वक्ष्यमाणं वचः संनिवार्य स
ग्रदांतस्मै गोसहस्रं बलीवर्दांश्च षट्शतान् प्रसादं न लभे शल्य ब्राह्मणान्मद्रकेश्वर ४३ ईषा
दंतान्सप्तशतान्दासीदासशतानि च ददतो द्विजमुख्यो मे प्रसादं न चकार सः ४४ कृष्णानां श्वे
तवत्सानां सहस्राणि चतुर्दश आहरं न लभे तस्मात्प्रसादं द्विजसत्तमात् ४५ ऋद्धं गेहं स
र्वकामैर्यच्च मे वसु किंचन तत्सर्वमस्मै सत्कृत्य प्रयच्छामि न चेच्छति ४६ ततोऽब्रवीन्मां या
चंतमपराधं प्रयत्नतः व्याहृतं यन्मया सूत तत्तथा न तदन्यथा ४७ अनृतोक्तं प्रजा हन्यात्त
तः पापमवाप्नुयां तस्माद्धर्माभिरक्षार्थं नानृतं वक्तुमुत्सहे ४८ मा त्वं ब्रह्मगतिं हिंस्याः प्राय
श्चित्तं कृतं त्वया मद्वाक्यं नानृतं लोके कश्चित्कुर्यात्समाप्नुहि ४९ इत्येतेनेमया प्रोक्तं क्षिप्तेना
पि सुहृत्तया जानामि त्वां विक्षिपंतं जोषमास्स्वोत्तरं शृणु ५० इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि
कर्णशल्यसंवादे ४२ ४३ संजय उवाच ततः पुनर्महाराज मद्रराजमरिंदमः अभ्यभाषत राधे
यः संनिवार्योत्तरं वचः १ यत्त्वं निदर्शनार्थं मां शल्य जल्पितवानसि नाहं शक्यस्त्वया वाचा विभी
षयितुमाहवे २ यदि मां देवताः सर्वा योधयेयुः सवासवाः तथापि मे भयं न स्यात्किमु पार्थात्स
केशवात् ३ नाहं भीषयितुं शक्यो वाङ्मात्रेण कथंचन अन्यं जानीहि यः शक्यस्त्वया भीषयितुं रणे
४ नीचस्य बलमेतावत्पारुष्यं यत्त्वमात्थ मां अशक्तो मद्गुणान्वक्तुं वल्गसे बहु दुर्मते ५ ॥ २ ४ ५ ॥ ८८

६ सखिभावः सारथ्येनोपकारकत्वं सौहार्दं मदीयात्मा मित्रस्य दुर्योधनस्य भावः ३ इष्टसिद्धिः हेतुरिमर्थः
७ एतदेव त्रयं व्याचष्टे राजन्नित्यादिना ८ शल्यसहस्रेणलोहमेवास्मीत्यर्थः ९ ४ त्रिचत्वारिंशः नन्वक

नहि कर्णः समुद्भूतो भयार्थमिह मद्रक विक्रमार्थमहं जातो यशोर्थं च तथात्मनः ६ सखिभावे
न सौहार्दान्मित्रभावेन चैव हि कारणैस्त्रिभिरेतैस्त्वं शल्य जीवसि सांप्रतं ७ राज्ञश्च धृतराष्ट्रस्य
कार्यस्य महतः कृते मयि तन्नाहितं शल्य तेन जीवसि मद्रक ८ कृतश्च समयः पूर्वं क्षन्तव्यं विप्रियं
तव ऋते शल्यसहस्रेण विजयेयमहं परान् ९ मित्रद्रोहस्तु पापीयानिति जीवसि सांप्रतं १० इ
ति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि कर्णशल्यसंवादे २०४ शल्य उवाच नन्वप्रलापाः कर्णैते यान्ब्रवी
षि परान्प्रति ऋते कर्णसहस्रेण शक्या जेतुं परा युधि १ संजय उवाच तथा ब्रुवंतं परुषं कर्णो मद्रा
धिपं तदा परुषं द्विगुणं भूयः प्रोवाच प्रियदर्शने २ कर्ण उवाच इदं तु मे त्वमेकाग्रः शृणु मद्रज
नाधिप संनिधौ धृतराष्ट्रस्य प्रोच्यमानं मया श्रुतं ३ देशांश्च विविधांश्चित्रान्पूर्ववृत्तांश्च पार्थिवान्
ब्राह्मणाः कथयंति स्म धृतराष्ट्रनिवेशने ४ तत्र वृद्धः पुरावृत्ताः कथाः कश्चिद्द्विजोत्तमः वाही
कदेशान्मद्रांश्च कुत्सयन्वाक्यमब्रवीत् ५ बहिष्कृता हिमवता गंगया च बहिष्कृताः सरस्वत्या
यमुनया कुरुक्षेत्रेण चापि ये ६ ॥

र्णसहस्रेण विनापि परे जेतुं शक्या मयेति शेषः कर्णसहस्रवत्
लोहमेकं वास्मीति भावः १ भूयः गुणं अधिकं गुणं २ ३ ४ ५ ६ ॥

क.श.
८७

पंचानां वक्ष्यमाणानां सिंधुः षष्ठी यासां अंतरमवकाशमाश्रितः ७ गोवर्धनः गवां छेदनस्थाने सुभद्रं चत्वरे
सुरामांसाशनयप्मते एतद्भयं राजकुलस्य राजगृहद्वारस्योपलक्षणं ८ वृत्ते चरित्रे ९ धानाः भ्रष्टयवाः
गोमांसं सवं सुराविशेषं वाह्यायवान्नवा रोहृतो च मार्गे चेति विस्वः स्वादं द्वीं नामन्नमाश्रितः भक्षणशीलाः

पंचानां सिंधुषष्ठीनां नदीनां येंतराश्रिताः तान्धर्मबाह्यानशुचीन्वाहीकान्परिवर्जयेत् ७ गोवर्ध
नो नाम वृक्षः सुभद्रं नाम चत्वरं एतद्राजकुलद्वारमाकुमारान्स्मराम्यहं ८ कार्येणात्यर्थमूढेन वाही
केषूषितं मया ततएषां समाचारः संवासाद्विदितो मम ९ शाकलं नाम नगरमापगा नाम निम्नगा
जर्तिका नाम वाहीकास्तेषां वृत्तं सुनिंदितं १० धानागौडासवं पीत्वा गोमांसं लशुनैः सह अपूप
मांसमद्यानामाशिनः शीलवर्जिताः ११ गायंत्यथ च नृत्यंति स्त्रियो मत्ता विवाससः नगरागारव
प्रेषु बहिर्माल्यानुलेपनाः १२ मत्तावगीतैर्विविधैः खरोष्ट्रनिनदोपमैः अनावृता मैथुने ताः का
मचाराश्च सर्वशः १३ आहुरन्योन्यमुक्तानि प्रब्रुवाणा मदोत्कटाः हे हते हे हते त्येवं स्वामिभर्तृ
हतेति च १४ आक्रोश्यंत्यः प्रनृत्यंति व्रात्याः पर्वस्वसंयताः तासां किलावलिप्तानां निवसन्कुरु
जांगले १५ कश्चिद्वाहीकदुष्टानां नातिहृष्टमना जगौ सा नूनं बृहती गौरी सूक्ष्मकंबलवासिनी १६

११ वेश्मेषु प्राकारभित्तिषु १२ अवगीतैः भगलिंगादि विगीतशब्दैः अनावृताः स्वपरपुरुषविवेकही
नाः कामचाराः पथेष्टचारिण्यः १३ उक्तानि विनोदवचनानि पर्वसु उत्सवदिनेषु आक्रोशंत्यः गालयं
त्यः हे हते भो लिंगनाडिते इत्याक्रोशे हितं मधिः ... दशः स्वामिहते भर्तृहते इति च तदुक्तं १४ ॥ ॥ ८

तासांपतिरितिशेषः १५ १६ १९ खादियाने २० मथितंतक्रं २१ भूयसः बहून् २२ २३ वाहोवृषभःतस्मादेववा
मामनुस्मरतीशेतेवाहीकंकुरुजंगले शतद्रुकामहंतीर्त्वातांचरम्यामिरावतीं १७ गत्वास्वदेशेद्र
क्ष्यामिस्थूलशंखाः शुभास्त्रियः मनःशिलोज्ज्वलापांगागौर्यस्त्रिककुदांजनाः १८ कंबलाजिनसं
वीताः क्रंदंत्यः प्रियदर्शनाः मृदंगानकशंखानांमर्दलानांचनिःस्वनैः १९ खरोष्ट्राश्वतरैश्चैव
मत्तायास्यामहेसुखं शमीपीलुकरीराणांवनेषुसुखवर्त्मसु २० अपूपान्सक्तुपिंडीश्चप्राशंतोम
थितान्वितान् पथिषुप्रबलाभूत्वाकदासंपततोध्वगान् २१ चेलापहारंकुर्वाणास्ताडयिष्याम
भूयसः एवंशीलेषुव्रात्येषुवाहीकेषुदुरात्मसु २२ कश्चेतयानोनिवसेन्मुहूर्तमपिमानवः ई
दृशाब्राह्मणेनोक्तावाहीकामोघचारिणः २३ येषांषड्भागहर्तात्वमुभयोःशुभपापयोः इत्युक्त्वा
ब्राह्मणः साधुरुत्तरंपुनरुक्तवान् २४ वाहीकेष्वविनीतेषुप्रोच्यमानंनिबोधतत् तत्रस्मराक्षसी
गातिसदाकृष्णचतुर्दशीं २५ नगरेशाकलेस्फीतेआहत्यनिशिदुंदुभिं कदावाहेयिकागाथाः
पुनर्गास्यामिशाकले २६ गव्यस्यतृप्तामांसस्यपीत्वागौडंमहासवं गौरीभिःसहनारीभिर्बृहतीभिः
स्वलंकृताः २७ पलांडुगंडूषयुतान्खादंतीचैडकान्बहून् वाराहंकौक्कुटंमांसंगव्यंगार्दभमौष्ट्रि
कं २८ ॥
पर्ववाहं तत्रोचिताःवाहेयिकाःगाथाःगीतिः २६ २७ खादंतिबलिरूपान्एडका
मेषान्वाराहंविड्वराहजं २८ ॥

क॰टी॰ शाकलाः शाकलपुरवासिनः २९ ३० ३१ गिरेः हिमाद्रेः ३२ व्रात्यानां उपनयनादिसंस्कारहीनानां दासमीया
८८ नां दशमदेशोद्भवानां दासं गर्हस्तु इंमिमते मानयंतीति मैथुनार्थिमस्त्राः दासम्यः तज्जानां दासमीयानां ३४
देहं च येन खादंति तेषां जन्म निरर्थकं इति गायंति ये मत्ताः सीधुना शाकलाश्रये २९ सबालवृद्धाः
कूर्दंतस्तेषु धर्मः कथं भवेत् इति शल्य विजानीहि हंत भूयो ब्रवीमि ते ३० यदन्योप्युक्तवानस्मा
न्ब्राह्मणः कुरुसंसदि पंच नद्यो वहंत्येता यत्र पीलुवनान्युत ३१ शतद्रुश्च विपाशा च तृतीयैराव
ती तथा चंद्रभागा वितस्ता च सिंधुषष्ठा बहिर्गिरेः ३२ आरट्टा नाम ते देशा नष्टधर्मा न तान्व्रजे
त् व्रात्यानां दासमीयानां वाहीकानामयज्वनां ३३ न देवाः प्रतिगृह्णंति पितरो ब्राह्मणास्तथा
तेषां प्रनष्टधर्माणां वाहीकानामिति श्रुतिः ३४ ब्राह्मणेन तथा प्रोक्तं विदुषा साधुसंसदि का
ष्ठकुंडेषु वाहीका मृन्मयेषु च भुंजते ३५ सक्तुमद्यावलिप्तेषु श्वावलीढेषु निर्घृणाः आवि
कं चौष्ट्रिकं चैव क्षीरं गार्दभमेव च ३६ तद्विकारांश्च वाहीकाः खादंति च पिबंति च पुत्रसंकी
र्णा जाल्माः सर्वान्नक्षीरभोजनाः ३७ आरट्टा नाम वाहीका वर्जनीया विपश्चिता हंत शल्य वि
जानीहि हंत भूयो ब्रवीमि ते ३८ यदन्योप्युक्तवान्मह्यं ब्राह्मणः कुरुसंसदि युगंधरे पयः पीत्वा
प्रोष्य चाप्यच्युतस्थले ३९ ॥
कुंडेषु महोदरपात्रेषु ३५ ३६ सर्वमन्नमनीयं क्षीरं च भोजनं येषां ते ३७ ३८ युगंधरे नगरे प्रोष्य चारि
कमपि क्षीरं पीयते भस्माभस्मविवेकाभावात्तत्रापवर्गमभस्मभस्मतां प्राप्तस्येवएवम ॥ ८८

सुतस्थलेनगेरुषितस्यागस्यागमनमवश्यंभावि ताहशीनामेवतत्रसत्वात् भूतिलयेहि चंडालब्राह्म
णसाधारणएकोजलाशयः तत्रचस्नातः कथंस्वर्गंगच्छेत्कथंचिदित्यर्थः ३९ ४० द्व्यहमित्येकरात्रवा
तदङ्गूतिलयेस्नात्वाकथंस्वर्गंगमिष्यति पंचनद्योवहंत्येतायत्रनिःसृत्यपर्वतात् ४० आरट्टाना
मवाहीकानतेष्वार्योद्व्यहंवसेत् बहिश्चनामहीकश्चविपाशायांपिशाचकौ ४१ तयोरपत्यंवाही
कानैषासृष्टिःप्रजापतेः तेकथंविविधान्धर्मान्ज्ञास्यंतेहीनयोनयः ४२ कारस्करान्माहिषका
कालिंगान्केरलांस्तथा कर्कोटकान्वीरकांश्चदुर्धर्मांश्चविवर्जयेत् ४३ इतितीर्थानुसर्त्तारंराक्षसी
काचिदब्रवीत् एकरात्रशयीगेहेमहोलूखलमेखला ४४ आरट्टानामतेदेशावाहीकंनामतज्ज
लं ब्राह्मणापसदायत्रतुल्यकालाःप्रजापतेः ४५ वेदानतेषांवेद्यंचयज्ञायजनमेवच व्रात्यानांदा
समीयानामन्नंदेवानभुंजते ४६ प्रस्थलामद्रगांधाराआरट्टानामतःखशाः वसातिसिंधुसौवी
राइतिप्रायोतिकुत्सिताः ४७ इतिमहाभारतेकर्णपर्वणिकर्णशल्यसंवादे २०५२ कर्णउवाच
हंतशल्यविजानीहिहंतभूयोब्रवीमिते उच्यमानंमयासम्यक्त्वमेकाग्रमनाःशृणु १ ब्राह्मणः
किलनोगेहमध्यगच्छत्पुरातिथिः आचारंतत्रसंप्रेक्ष्यप्रीतोवचनमब्रवीत् २ मयाहिमवतःशृंग
मेकेनाध्युषितंचिरं दृष्टाश्चबहवोदेशानानाधर्मसमावृताः ३॥

सेनदोषइत्यर्थः ४१ ४२ कारस्कराद
योदेशाः एकरात्रशयीएकरात्रशायिनंब्राह्मणमितितृतीयार्थेप्रथमा ४३ ४७ चतुश्चत्वारिंशः हतं १२१

क. टी.
८८

म्नाः अनुभूतपूर्वाः प्रजाः केनचकेनापि अर्थकामादिना निमित्तेन धर्मेण सह न विरुध्यंते नकेनचिदधर्मेण
निपातकेनाप्यधर्मेणेतान विरुध्यंते तेन किंचिदप्यधर्मं कृत्वा शास्त्रेण विरुध्यंते इत्यर्थः ४ निशामितं श्रुतं ५
ब्राह्मणोभूत्वेत्यादि तज्जातीयकर्माचरणनिबंधनं ६ ७ कुलेएकएव विप्रोभवत्यन्येभ्रातरः स्वैरं सं

नकेनचिदधर्मेण विरुध्यंते प्रजाः इमाः सर्वं हितेत्तुवचनं मेयडकं वेदपारगे ४ अटतानततोदेशा
न्नानाधर्मसमाकुलान् आगच्छन्महाराज वाहीकेषु निशामितं ५ तत्रवैब्राह्मणोभूत्वा ततो
भवति क्षत्रियः वैश्यः शूद्रश्च वाहीकस्ततोभवति नापितः ६ नापितश्च ततोभूत्वा पुनर्भवति
ब्राह्मणः द्विजोभूत्वा च तत्रैव पुनर्दासोभिजायते ७ भवत्येककुले विप्राः स्वैरं शिष्टाः कामचारि
णः गांधारमद्रकाश्चैव वाहीकाश्चाल्पचेतसः ८ एतन्मयाश्रुतं तत्र धर्मसंकरकारकं कृत्स्ना
मटित्वा पृथिवीं वाहीकेषु विपर्ययः ९ हंत शल्य विजानीहि हंत भूयो ब्रवीमि ते यदप्यन्योब्र
वीद्वाक्यं वाहीकानां च कुत्सितं १० सती पुराहृता काचिदारट्टात् किल दस्युभिः अधर्मतश्चोपया
ता सा तानभ्यशपत्ततः ११ बालां बंधुमतीं यन्मामधर्मेणोपगच्छत तस्मान्नार्यो भविष्यति बं
धकीवैकुलेस्य च १२ नचैवास्मात्प्रमोक्ष्यध्वं घोरात्पापान्नराधमाः तस्मात्तेषां भागहरा भा
गिनेया नसूनवः १३ ॥
कीर्णक्रियाः इत्यर्थः ८ तत्र वाहीकेषु धर्मसंकरकारको विपर्ययः श्रुतः इति लिंगं विपरिणेयं विप
र्ययोविरितिवैपरीत्यं ९ १० ११ बंधकी वेश्याः पंचमे व्यभिचारे बंधकाः १३ ॥ ~ ६७

नवेवेतिः न वन्द्येदं बंधकीत्वं सर्वत्रानुवर्तिष्यते यस्मात्तस्मान्मातर्धनं दुहिता हरति पितुः पुत्र इति नियमा
त्पयापि पुत्री पुत्रस्थाने हाव पित्रा रक्षितेति तथापि पितृत्वं व मातृत्वे विसंवादाभावात् दौहित्र एव रिक्थहारी
भवति न पुत्र इति भावः पतंते भगिनीष्वेवापत्यानि जनयंतीति न स्वदारेषु तत्र तेषां भागिनेया भागहरा

कुरवः सह पांचालाः शाल्वा मत्स्याः सनैमिषाः कोशलाः काशयोंऽगाश्च कालिं
गा मागधास्तथा १४ चेदयश्च महाभागा धर्मं जानंति शाश्वतं नानादेशेषु सं
तश्च प्रायो बाह्यनयादृते १५ आमत्स्येभ्यः कुरुपांचालदेश्या आनैमिषाच्चेदयो
ये विशिष्टाः धर्मं पुराणमुपजीवंति संतो मद्रानृते पंचनदांश्च जिह्मान् १६ एवं
विद्वन्धर्मकथास्तु राजंस्तूष्णींभूतो जडवच्छल्य भूयाः त्वं तस्य गोप्ता च जनस्य रा
जा षड्भागहर्ता शुभदुष्कृतस्य १७ अथवा दुष्कृतस्य त्वं हर्ता तेषामरक्षिता रक्षिता
पुण्यभाग्राजा प्रजानां त्वं त्वपुण्यभाक् १८ ॥

इति व्याख्यातं प्राचा १२ १४ असंतश्चात्र संतश्च वर्तंते परं तु बाह्यनयादृते वाहीकनीतिं विना तत्र
केवलमसंत एव वर्तंते इत्यर्थः १५ १६ १७ १८ ॥

क.टी. ह्रियमाणे प्रणश्यमाने १९ कृते कृतयुगेऽपि धर्मे वाहीकानामिति शेषः सः वाहीकस्त्वं २० नाभ्यपूजय
५१ त् न प्रशंसितवान् २१ २२ २३ २४ म्लेच्छाः पामराः धर्माधर्मविचारहीनाः म्लेच्छः पापरते जातिभे

ह्रियमाणे तु धर्मे सर्वदेशेषु शाश्वते धर्मं पांचनदं दृष्ट्वा धिगित्याह पितामहः १९
व्रात्यानां दासमीयानां कृतेप्यशुभकर्मणां ब्रह्मणा निंदिते धर्मे स त्वं लोके किमब्र
वीः २० इति पांचनदं धर्ममवमेने पितामहः स्वधर्मस्थेषु वर्णेषु सोप्येतान्नाभ्य
पूजयत् २१ हंत शल्य विजानीहि हंत भूयो ब्रवीमि ते कल्माषपादः सरसि निम
ज्जन्राक्षसोब्रवीत् २२ क्षत्रियस्य मलं भैक्षं ब्राह्मणस्याव्रतं मलं मलं पृथिव्या वा
हीकाः स्त्रीणां मद्रस्त्रियो मलं २३ निमज्जमानमुद्धृत्य कश्चिद्राजा निशाचरं अपृ
च्छत्तेन चाख्यातं प्रोक्तवांस्तं निबोध मे २४ मानुषाणां मलं म्लेच्छा म्लेच्छानां मौष्टिकाम
लं मौष्टिकाणां मलं षंढाः षंढानां राजयाजकाः २५ ॥

देशादपभाषणादितिविश्वः औष्ट्रिकामत्रिकाभांडभेदे पिकरभस्त्रियामितिविश्वः मौष्टिकस्तेहभांड
नी वीतेलिकाः इत्यर्थः षंढाः वर्षधराः राजयाजकाः क्षत्रियस्य याज्याः तेषामपि याज्याः राजपुरोहितयाज्या ५०
वा २५ ॥ ॥

२५ रत्नोपसृष्टेषु रत्नमा उपद्रुतेषु राजसंरक्षणो नाशकस्थिरं गतम् २६ ब्राह्मं वेदसमूहं धर्म्यं धर्मोक्तमये
तेकर्म मानयंतीति शेषः आचाराः सा शूद्रधर्माणः दासा इति पाठे मत्स्यजीविनः वृषधर्मत्वात् आ
यद्देते ते वृषलाः धर्मसंग्रहपराः धर्मद्वेषिणः इति वा २८ बहिर्गेहे रात्रिचर्यासु ठन्नेचौर्यपाः दा

राजयाजकयाज्यानां मद्रकाणां च यन्मलं तद्दत्वैतत्त्वं मलेयस्मात्त्वं विमुंचसि २५ इति
रत्नोपसृष्टेषु विषवीर्यहतेषु च राक्षसं भेषजं प्रोक्तं संसिद्धवचनोत्तरं २६ ब्राह्मं पांचालाः
कौरवेयास्तु धर्म्यं सत्यं मत्स्याः शूरसेनाश्च यज्ञं प्राच्या दासा वृषला दाक्षिणात्याः स्तेना बाह्लीकाः
संकरा वै सुराष्ट्राः २७ कृतघ्नता परवित्तापहारो मद्यपानं गुरुदारावमर्दः वाक्पारुष्यं गो
वधो रात्रिचर्या बहिर्गेहं परवस्त्रोपभोगः २८ येषां धर्मस्तान्प्रति नास्त्यधर्मो ह्यारट्टकान्पंच
नदान्धिगस्तु आ पांचालेभ्यः कुरवो नैमिषाश्च मत्स्याश्चैवाप्यथ जानंति धर्मं २९ ॥

ष्टीति २९ आपांचालेभ्यः धर्मज्ञाः उदीच्या यास्तु स्वयं धर्मस्वरूपमजानंतोपि शिष्टानुगामिन।
इत्यर्थः आरट्टास्तु भयभ्रष्टा इति भावः २९ ॥

क.पी.
११

प्राचीमिन्द्रश्चजातवेदश्चत्वमेनाग्नेयीसंहिताप्राचीदेवानामाश्रयः दक्षिणापितृणांतत्रैवश्राद्धादिधर्मो
दृश्यते ११ एवंप्रतीच्यांवरुणः उदीचींसोमःइतिकुबेरेशानयोर्ग्रहणं परिशेषान्नैर्ऋत्यांवायव्यांच
वाहीकाश्रयायांनैर्ऋताख्यादशावात्लाश्चसंतीत्यर्थः १२ तथारक्षःइतिहिमवतोप्यग्रेसजेना

अथोदीच्यामंगकामागधाश्चशिष्टान्धर्माननुपजीवंतिरुद्धाः प्राचींदिशंश्रितादेवा
जातवेदःपुरोगमाः ११ दक्षिणांपितरोगुप्तांयमेनशुभकर्मणा प्रतीचींवरुणःपा
तिपालयानःसुराणवली उदीचींभगवान्सोमोब्राह्मणैःसहरक्षति १२ तथारक्षः
पिशाचाश्चहिमवंतंनगोत्तमं गुह्यकाश्चमहाराजपर्वतंगंधमादनं १३ ध्रुवः
सर्वाणिभूतानिविष्णुःपातिजनार्दनः इंगितज्ञाश्चमगधाःप्रेक्षितज्ञाश्चकोश
लाः १४ अर्धोक्ताःकुरुपांचालाःशाल्वाःकृत्स्नानुशासनाः पार्वतीयाश्चविषमायथै
वशिवयस्तथा १५

अथतन्मतंके गंधमादनस्तभोगलोलुपानांगुह्यकादीनामाश्रयः १३ एवमपिसवाहीकान्सनैर्ऋतान्
देशान्विष्णुःपातिपर्जन्यवत्ननदेशांतरेष्वपिवाहीकेषुविशेषतोदेवतानुग्रहोदृश्यतइत्यभिप्रायः अत
एवतेषामौत्कृष्ट्यंवर्णयतिइंगितज्ञाश्चेति १४ विषमाःदुःखसाध्याः १५ ॥ ११ २१

सर्वज्ञानं ते तोपि यवना म्लेच्छाश्च स्वसंज्ञया मीयैः कृतो योधर्मसंकेतस्तत्रैव नियताः वैदिकं धर्मं न
मानयन्तीत्यर्थः इतरेत्वनुक्ता हितेनावबुध्यन्ते ४६ प्रतिरथाः ह्निवादिनि प्रतिकूलाः गुरुद्वेषि

सर्वज्ञा यवना राजन्शूराश्चैव विशेषतः म्लेच्छाः स्वसंज्ञानियता नानुक्तमितरे जनाः ४६
प्रतिरथास्तु वाह्लीका न च केचन मद्रकाः सत्वमेतादृशः शल्य नोत्तरं वक्तुमर्हसि ४७
पृथिव्यां सर्वदेशानां मद्रको मलमुच्यते [illegible] तथा स्त्रीणां च
सर्वासां मद्रिका मलमुच्यते ४८ सीधोःपाने गुरुतल्पावमर्दी [illegible]णहत्या परवित्तापहाराः
येषां धर्मस्तान्प्रतिनास्त्यधर्म आरट्टजान्पंचनदान्धिगस्तु ४९ एतज्ज्ञात्वा जोषमास्स्व प्रती
पं मास्मवै कृथाः मा त्वां पूर्वमहं हत्वा हनिष्ये केशवार्जुनौ ५० शल्य उवाच आतुराणां
परित्यागः स्वदारसुतविक्रियः अंगेषु वर्त्तते कर्ण येषामधिपतिर्भवान् ५१ ॥

णः इत्यर्थः नादृशात्स्वं हितोपदेष्टारं मां निंदसीत्यर्थः ४७ ४८ प्रतीपं प्रतिकूलं तेनो वध्या
स्ये ४९ ५० ५१ ॥

क॰टी॰
९२

देवाअपीतिहृतेनेदेवानपिअतिक्रामंतीत्यर्थः ५७ स्वांजल्पकेनसमस्यग्रेजलिकर्मणा ५८ ५९ ६०

रथातिरथसंख्यायांयत्त्वांभीष्मस्तदाब्रवीत् तान्विदित्वात्मनोदोषान्निर्मन्युर्भवमाक्रुधः ५२
सर्वत्रब्राह्मणाःसंतिसंतिसर्वत्रक्षत्रियाः वैश्याःशूद्रास्तथाकर्णस्त्रियःसाध्व्यश्चसुव्रताः
५३ रमंतेचोपहासेनपुरुषाःपुरुषैःसह अन्योन्यमवक्षंतोदेशेदेशेसमैथुनाः ५४ पर
वाच्येषुनिपुणःसर्वोभवतिसर्वदा आत्मवाच्यंनजानीतेजानन्नपिचमुह्यति ५५ सर्वत्र
संतिराजानःस्वंस्वंधर्ममनुव्रताः दुर्मनुष्यान्निगृह्णंतिसर्वत्रधार्मिकाः ५६ नकर्णदेश सन्निप
सामान्यात्सर्वःपापंनिषेवते यादृशाःस्वस्वभावेनदेवाअपिनतादृशाः ५७ संजयउवाच
ततोदुर्योधनोराजाकर्णशल्याववारयत् सखिभावेनराधेयंशल्यंस्वांजल्पकेनच ५८
ततोनिवारितःकर्णोधार्तराष्ट्रेणमारिष कर्णोपिनोत्तरंप्राहशल्योप्यभिमुखःपरान् ५९
ततःप्रहस्यराधेयःपुनर्याहीत्यचोदयत् ६० इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिकर्णशल्यसं
वादः ४२

पंचचत्वारिंशः ॥ ॥ ९२

॥ १९ १० अग्निरिति योयंवैश्वानरोविश्वस्यनेताअग्निः सर्वब्राह्मणाः प्रजापतिर्बोद्धव्यः सामान्यात् एवं रु
द्रः उन्नीतिश्रुत्यतेर्जलाधीशः सोमरसस्य सएवसमितामख्यतेगतः वारुणोवाअग्रइतिश्रुतेः सोमोप्य
तस्यपत्रप्रपतेभ्योनिष्मृतेतिश्रुतेस्तवः पत्रस्यरथमातंगाः शत्रुघोवलाहकाः १८ ततःसेनाम
विकर्णोहृष्ट्वाराजायुधिष्ठिरः धनंजयममित्रघ्नमेकवीरमुवाचह १९ धनंजयमहाबाहोकर्णे
नविहितेरणेयुद्धंपृष्टैः प्रपत्स्ये पराणीकंप्रकाशते तदेतद्धैममालोक्यप्रत्यमित्रंमहद्बलं
यथानाभिभवत्यस्मांस्तथानीतिर्विधीयतां २१ एवमुक्तोर्जुनोराजा प्रांजलिर्नृपमब्रवीत् यथा
भवानाहतथ्यात्सर्वंननतदन्यथा २२ यत्त्वस्यविहितोघातस्तंकरिष्यामिभारत प्रधानवध
एवास्यविनाशस्तंकरोम्यहं २३ युधिष्ठिरउवाच तस्मात्त्वमेवराधेयंभीमसेनःसुयोधनं वृष
सेनंचनकुलःसहदेवोपिसौबलं २४ दुःशासनंशतानीकोहार्दिक्यंशिनिपुंगवः पांड्योद्रोण
सुतंयातुस्वयंयोत्स्याम्यहंकृपं २५ द्रौपदेयाधार्तराष्ट्रान्शिष्टान्सहशिखंडिना तेतेचताल्ला
नहिंतानस्माकंघ्नंतुमामकाः २६ संजयउवाच इत्युक्तोधर्मराजेनतथेत्युक्त्वाधनंजयः व्यादि
देशस्वसैन्यानिस्वयंचागाच्चमूमुखे २७ अग्निर्वैश्वानरः पूर्वोब्रह्मोडःसमितागतः तस्मायः
प्रथमंजातस्तंदेवाब्राह्मणाविदुः २८ ॥ सत्वेनलभ्यतेसर्वंसंसरजेतिकलशोदग्राहिपरस्यादेग्र
संग्रस्यंकुलशोद्रोणःकलशोत्थितयोग्रेगुलयः तमस्यदेवाःब्राह्मणाश्चविदुःसएकएवदेवश्चतथाला
नंच्यवानानरथ्येवाहपतीत्यर्थः ब्राह्मणवदेनरुद्रःस्तुत्याप्रदीप्तः सएवाग्यतेगतइत्यर्थः २८ ॥ ७

क॰ टी॰
५५

एवमश्वान्स्तवारथ्यं सौतिर्ब्रवीति ४९ ५० अयं स रथः कौन्तेयस्यायात इति हयोः संबंधः श्वेतो रथस्येति शेषः
ब्रह्मेशानेंद्रवरुणान्क्रमशो यो ववहस्तथा तमाद्यं रथमास्थाय प्रयातौ केशवार्जुनौ ४९ अथ तं रथमा
यांतं दृष्ट्वात्यद्भुतदर्शनं उवाचाधिरथिं शल्यः पुनस्तं युद्धदुर्मदं ५० अयं स रथ आयातः श्वेताश्वः कृष्ण
सारथिः दुर्वारः सर्वसैन्यानां विपाकः कर्मणामिव ५१ निघ्नन्नमित्रान्कौन्तेयो यं कर्ण परिपृच्छसि
श्रूयते तुमुलः शब्दो यथा मेघस्वनो महान् ५२ ध्रुवमेतौ महात्मानौ वासुदेवधनंजयौ एष रे-
णुः समुद्भूतो दिवमावृत्य तिष्ठति ५३ चक्रनेमिप्रणुन्नेव कंपते कर्ण मेदिनी प्रवात्येष महा-
वायुरभितस्तव वाहिनीं ५४ वमसमध्येमां विपुलां समरे ह्यमसंख्येयां कर्णरथाश्वभागैः क्रव
प्रथसे चरणे धनंजयः कृतान्देहान्महश्वामितात्मनो अमी हयाश्चेंद्रमरीचिवर्णाः कृष्णप्रनोदे
नप्रनुद्यमानाः वहंति तं वीरमुदारसत्वाः श्रितप्रभाः खमिवाभ्रसंघाः द्रष्टास्यघ महेष्वासं
श्वेताश्वं कृष्णसारथिं निघ्नंतमुमरेशाचुन यं कर्णमनुपृच्छसि अयतो पुरुषव्याघ्रौ लोहिता-
क्षौ परंतपौ वासुदेवार्जुनौ कर्ण द्रष्टास्यमिततेजसौ यत्र कृष्णो जगन्नाथो यत्र राजा युधिष्ठिरः
यत्र गांडीवधन्वा च कथं तेहं न्यसबले सारथिर्यस्य गोविंदो गांडीवं यस्य वै धनुः तं चेद्धंतासि क
र्णत्वं त्वं नो राजा भविष्यसि रथनेमिस्वनः संख्ये मेघस्येवाभिगर्जतः श्रूयते सो यथा कृष्णमेतो
कृष्णधनंजयौ कृष्णाराध्याहवे न्येते मृगाः क्रंदंति भैरवं पश्य कर्ण महाघोरां भयदां लोमहर्षणीं ५५
५८ ५९ प्रवातीस्यादि पराजयलक्षणमाह तेजोभंगार्थमेव ५५ कबंधकेतुमृगादिभिरादित्यावेतणं क्रिय

५५

ततः १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ ॥। ॥

संजयउवाच ततःपरानीकभिदंव्यूहमप्रतिमंकृतं समीक्ष्यकर्णःपार्थानांधृष्टद्युम्नाभि
रक्षितं १ प्रययौरथघोषेणसिंहनादरवेणच वादित्राणांचनिनदैःकंपयन्निवमेदिनीं २
वेपमानइवक्रोधाद्युद्धशौंडःपरंतपः प्रतिव्यूह्यमहातेजायथावद्भरतर्षभ ३ व्यधमत्पांडवीं
सेनामासुरींमघवानिव युधिष्ठिरंचाभ्यहनदपसव्यंचकारह ४ धृतराष्ट्रउवाच कथंसं
जयराधेयःप्रत्यव्यूहतपांडवान् धृष्टद्युम्नमुखान्सर्वान्भीमसेनाभिरक्षितान् ५ सर्वाने
वमहेष्वासानजय्यानमरैरपि केचप्रपक्षौपक्षौवाममसैन्यस्यसंजय ६ प्रविभज्ययथान्या
यंकथंवासमवस्थिताः कथंपांडुसुताश्चापिप्रत्यव्यूहतमामकान् ७ कथंचैवमहद्यु
द्धंप्रावर्ततसुदारुणं क्वचबीभत्सुरभवद्यत्कर्णोयाद्युधिष्ठिरं ८ कोह्यर्जुनस्यसांनिध्येश
क्तोऽभ्येतुंयुधिष्ठिरं सर्वभूतानियोह्येकःखांडवेजितवान्पुरा ९ कस्तमन्यस्तुराधेयात्प्रतियु
द्ध्याज्जिजीविषुः संजयउवाच शृणुव्यूहस्यरचनामर्जुनश्चयथागतः परिवार्यनृपंस्वंस्वंसंग्रा
मश्चाभवद्यथा १० कृपःशारद्वतोराजन्मागधाश्चतरस्विनः सात्वतःकृतवर्माचदक्षिणंपक्षमाश्रि
ता ११ तेषांप्रपक्षेशकुनिरुलूकश्चमहारथः सादिभिर्विमलप्रासैस्तवानीकमरक्षतां १२ गांधारि
भिरसंभ्रांतैःपार्वतीयैश्चदुर्जयैः शलभानामिवव्रातैःपिशाचैरिवदुर्दृशैः १३ ॥

क॰ दी॰ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७

वत्वर्विंशत्सहस्राणिरथानामनिवर्तिनां संसप्तकायुद्धशौंडावामंपार्श्वमपालयन् १४ सम
विताःसवहृतैःकृष्णार्जुनजिगीषवः तेषांप्रपन्नाःकांबोजाःशकाश्चयवनैःसह १५ निदेशा
त्तत्पुत्रस्यसरथाःसाश्वपत्तयः आहूयंतोर्जुनंतस्थुःकेशवंचमहाबलं १६ मध्येसेनामुखे
कर्णोप्यवतिष्टतदंशितः चित्रवर्मांगदःस्रग्वीपालयन्वाहिनीमुखे १७ रक्षमाणैःसमर
श्लैःपुत्रैःशस्त्रभृतांवरः वाहिनींप्रमुखेवीरःसंप्रकर्षन्नशोभत १८ अभ्यवर्तन्महाबाहुःस
र्वैस्थानरप्रभः महाद्विपस्कंधगतःपिंगलःप्रियदर्शनः १९ दुःशासनोवृतःसैन्यैःस्थितो
व्यूहस्यपृष्टतः तमन्वयान्महाराजस्वयंदुर्योधनोनृपः २० चित्राश्वैश्चित्रसंनाहैःसोदर्यै
रभिरक्षितः रक्षमाणोमहावीर्यैःसहितैर्मद्रकेकयैः २१ अशोभतमहाराजदेवैरिवश
तक्रतुः अश्वत्थामाकुरूणांचयेप्रवीरामहारथाः २२ नित्यमत्ताश्चमातंगाःशूरैर्म्लेच्छैः
समन्विताः अन्वयुस्तद्रथानीकंक्षरंतइवतोयदाः २३ तेध्वजैर्वैजयंतीभिर्ज्वलद्भिःपरमा
युधैः सादिभिश्चास्थितारेजुर्द्रुमवंतइवाचलाः २४ तेषांपदातिनागानांपादरक्षाःसहस्रशः
पट्टिशासिधराःशूराबभूवुरनिवर्तिनः २५ सादिभिःस्यंदनैर्नागैरधिकंसमलंकृतैः सव्यू
हराजोविबभौदेवासुरचमूपमः २६ बार्हस्पत्यःसुविहितोनायकेनविपश्चिता नृत्यतीवम
हाव्यूहःपरेषांभयमादधत् २७ ॥

१३

४० वामतः स्येचलेवेनोरथात्तचक्रयोः संघर्षजैः स्फुलिंगैर्ज्वलतीत्यर्थः ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५९

कवंधमेघसंकाशंभानुमावृत्यसंस्थितं पश्यपृष्ठैर्बहुविधैर्मृगाणांसर्वतोदिशं ४६ बलिभि
र्दिग्गजैर्लीलादृश्योभिनिरीक्ष्यते पश्यकाकोध्वजाग्रंसमवेतान्सहस्रशः ४७ स्थितानभिमु
खान्घोरानन्योन्यमभिभाषतः रंजिताश्चामरायुक्तास्तवकर्णमहारथे ४८ ध्वजाः प्रज्वलंति
तेध्वजस्यैवप्रकंपते सवेयश्यन्नृयान्पश्यमहाकायान्महाजवान् ४९ प्लवमानान्दर्शनीया
नाकाशेगरुडानिव ध्रुवमेषुनिमित्तेषुभूमिमाश्रित्यपार्थिवाः स्वप्स्यंतिनिहताः कर्णशतशो
थसहस्रशः ५० शंखानांतुमुलः शब्दः श्रूयतेलोमहर्षणः आनकानांचराधेयमृदंगानां
चसर्वशः ५१ बाणशब्दान्बहुविधान्नराश्वगजवाजिनां ज्यातलत्रेषुशब्दांश्चश्रृणुकर्णमहात्म
नो ५२ हेमरूप्यप्रसृष्टानांवाससांशिल्पिनिर्मिताः नानावर्णारथेभांतिश्वसनेनप्रकंपिताः ५३
सहेमचंद्रतारार्काः पताकाः किंकिणीयुताः पश्यकर्णार्जुनस्यैताः सौदामिन्यइवांबुदे ५४ ध्व
जाः कणकणायंतेवातेनाभिसमीरिताः विभ्राजंतिरथेकर्णविमानेदेवतायथा ५५ सपता
कारथाश्चैतेपंचालानांमहात्मनां पश्यकुंतीसुतंवीरंबीभत्सुमपराजितं प्रहर्षयितुमायांतं
कपिप्रवरकेतनं एषध्वजाग्रेपार्थस्यप्रेक्षणीयः समंततः दृश्यतेवानरोभीमोद्विषतामघव
र्द्धनः एतच्चक्रंगदाशार्ङ्गंशंखंकृष्णस्यधीमतः ॥

क.टी.
५५

९ स्यातल्लत्रेषु कर्णा निनिपाठे कर्णोवाय विशेषः ६१ अग्रवर्धनः ऽः स्वसवर्धयिता हन्ता वनैर्षांध्वनी

अत्यर्थं भ्राजते कृष्णे कौस्तुभस्तु मणिस्ततः एष शार्ङ्गगदापाणिर्वासुदेवोतिवीर्यवान् वाहय
न्नेति तस्मान्पांडुरान्वा तरे हमः एतत्कूजति गांडीवं विकृष्टं सव्यसाचिना ६२ एते हन्तवतामु।
कान्त्रं स्वमित्रानुष्ठिताः शराः विशालायतताम्राक्षैः पूर्णचंद्रनिभाननैः एषाभूः कीर्यते राज्ञां
शिरोभिरपलायिनां एतेषु परिघाकाराः पुण्यगंधानुलेपनाः उद्यतायुधशौंडानां पात्यंते सा
युधा भुजाः निरस्तनेत्रजिह्वाश्च वाजिनः सह सादिभिः पतिताः पात्यमानाश्च क्षितौ क्षीणाश्च
एतेद शेरते पर्वतस्य शृंगाणां तुल्यरूपा हता द्विपाः संछिन्नभिन्नाः पार्थेन प्रपतंत्यद्रयो यथा गंधर्व
नगराकारा रथा हतनरेश्वराः विमानानीव पुण्यानि स्वर्गिणां निपतंत्यमी ६७ व्याकुलीकृ
तमत्यर्थं पश्य सैन्यं किरीटिना नानानरगसहस्राणां यूथं केसरिणा यथा ६८ घ्नंत्येते पार्थि
वान्वीराः पांडवाः समभिद्रुताः नागाश्वरथपत्त्यौघांस्तावकान्समभिघ्नतः ६९ एष सूर्य इ
वाम्भोदैश्छन्नः पार्थो न दृश्यते ध्वजाग्रं दृश्यते त्वस्य ज्याशब्दश्चापि श्रूयते ७० असौ दृष्टासि
तेवीरं श्वेताश्वं कृष्णसारथिं निघ्नंतं शात्रवान्संख्ये यं कर्ण परिपृच्छसि ७१ ॥

नस्थिल्पिनोरंजको

७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ८० ८१ ८२ ८३ ॥ ८५

अथतौपुरुषव्याघ्रौलोहितात्तौपरंतपौ वासुदेवार्जुनौकर्णद्रष्टारौकरथेस्थितौ ७२ सारथिर्य
स्यवार्ष्णेयोगांडिवंयस्यकार्मुकं तंचेद्धंतासिराधेयत्वंनोराजाभविष्यसि ७३ एषसंसप्तकाहूत
स्तानेवाभिमुखोगतः करोतिकदनंचैषांसंग्रामेद्विषतांबली ७४ इतिब्रुवाणंमद्रेशंकर्णःप्रा
हातिमन्युना पश्यसंसप्तकैःक्रुद्धैःसर्वतःसमभिद्रुतः ७५ एषसूर्यइवांभोदैश्छन्नःपार्थोनदृ
श्यते एतदंतोर्जुनःशल्यनिमग्नोयोधसागरे ७६ शल्यउवाच वरुणंकोंभसाहन्यादिंधनेनच
पावकं कोवानिलंनिगृह्णीयात्पिबेद्वाकोमहार्णवं ७७ ईदृग्रूपमहंमन्येपार्थस्ययुधिनिग्रहं
नहिशक्योर्जुनोजेतुंयुधिसेंद्रैःसुरासुरैः ७८ अथवापरितोषस्तेवाचोक्त्वासुमनाभव नसशा
क्यायुधाजेतुमन्यंकुरुमनोरथं ७९ बाहुभ्यामुद्धरेद्भूमिंदहेत्क्रुद्धइमाःप्रजाः पातयेत्रिदिवा
द्देवान्योर्जुनंसमरेजयेत् ८० पश्यकुंतीसुतंवीरंभीममक्लिष्टकारिणं प्रभासंतंमहाबाहुं।
स्थितंमेरुमिवापरं ८१ अमर्षीनित्यसंरब्धश्चिरंवैरमनुस्मरन् एषभीमोजयप्रेप्सुर्युधितिष्ठ
तिवीर्यवान् ८२ एषधर्मभृतांश्रेष्ठोधर्मराजोयुधिष्ठिरः तिष्ठत्यसुकरःसंख्येपरैःपरपुरंज।
यः ८३ एतौचपुरुषव्याघ्रावश्विनाविवसोदरौ नकुलःसहदेवश्चतिष्ठतोयुधिदुर्जयौ ८४
अमीस्थितादौपदेयाःपंचपंचाचलाइव व्यवस्थितायोद्धुकामाःसर्वेर्जुनसमायुधि ८५ ॥

४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ षट्चत्वारिंशः तथा १ ॥
एते द्रुपदपुत्राश्च धृष्टद्युम्नपुरोगमाः स्फीताः सत्यजितो वीरा लिखंतिपरमौजसः ७९ प्रसाविंद्रश्वासयुः
सात्यकिः सात्वतो वरः युयुत्सुरूपयास्यस्मान् क्रुद्धांतकसमः पुरः ८० इतिसंवदतोरेवतयोः पुरुषसिं
हयोः तेसेनेसमसज्जेतांगांगायमुनवद्भृशं ८८ इतिकर्णपर्वणि ५६ धृतराष्ट्र उवाच तथा।
व्यूढेष्वनीकेषु संसक्तेषु च संजय संशप्तकान्कथं पार्थो गतः कर्णश्च पांडवान् १ एतद्विस्तरशो
युद्धं शंस मे कुशलो ह्यसि नहि तृप्यामि वीराणां शृण्वानो विक्रमान् रणे २ संजय उवाच तदा
स्थितमवज्ञाय प्रत्यमित्रबलं महत् अव्यूहतार्जुनो व्यूहं पुत्रस्य तव दुर्नये ३ तत्सादिनागक
लिलपदातिरथसंकुलं धृष्टद्युम्नमुखं व्यूहमशोभत महद्बलं ४ पारावतसवर्णाश्वश्चंद्रादित्य
समद्युतिः पार्षतः प्रबभौ धन्वी कालो विग्रहवानिव ५ पार्षतं तु गुप्तुः सर्वे द्रौपदेया युयुत्सवः
दिव्यवर्माद्युधधराः शार्दूलसमविक्रमाः ६ सानुगा रौश्रवपुषश्चंद्रं तारागणा इव अथ व्यू
ष्वनीकेषु प्रेक्ष्य संशप्तकान्रणे ७ क्रुद्धोर्जुनोभिदुद्राव व्याक्षिपन्गांडिवं धनुः अथ संशप्तकाः पा
र्थमभ्यधावन्वधैषिणः ८ विजये धृतसंकल्पा मृत्युं कृत्वा निवर्तनं तन्नराश्वौघबहुलं मत्त
नागरथाकुलं ९ पत्तिमच्छूरवीरौघं द्रुतमर्जुनमार्दयत् स संप्रहारस्तुमुलस्तेषामासीत्कि ५६
रीटिना १० ॥

तस्मिंवनस्युतोयाद्वृष्टिर्वातकवचैः सह रथानश्वान्ध्वजान्नागान्पत्तीन्रणगतानपि ११ रश्मीन्यंत्राणि वर्ह्माणि
श्वचक्राणि चपरश्वधान् सायुधान्युद्यतान्बाहून्विविधान्यायुधानि च १२ चिच्छेद द्विषतां पार्थः शिरांसि च
सहस्रशः तस्मिन्सैन्यमहावर्ते पातालतलसंनिभे १३ निमग्नं तं रथं मत्वा नेदुः संसप्तकास्तथा स पुन
स्तानरीन्हत्वा पुनरुत्तरतोवधीत् १४ दक्षिणेन च पश्चाच्च क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव अथ पांचालचेदीनां
संजयानां च मारिष १५ त्वदीयैः सह संग्राम आसीत्परमदारुणः कृपश्च कृतवर्मा च शकुनिश्चापि सौ
बलः १६ हृष्टसेनाः ससंरब्धा रथानीकप्रहारिणः कोशलैः काश्यमत्स्यैश्च कारूषैः कैकयैरपि
१७ शूरसेनैः शूरवीरैर्युयुधुर्युद्धदुर्मदाः तेषामंतकरं युद्धं देहपाप्मासुनाशनं १८ तत्र विट्शूद्रवीरा
णां धर्म्यं स्वर्ग्यं यशस्करं दुर्योधनोपि सहितो भ्रातृभिर्भरतर्षभ १९ गुप्तः कुरुप्रवीरैश्च मद्राणां च म
हारथैः पांडवैः सह पांचालैश्चेदिभिः सात्यकेन च २० युध्यमानं रणे कर्णं कुरुवीरोभ्यपालयत्
कर्णोपि निशितैर्बाणैर्विनिहत्य महाचमूं २१ प्रमथ्य च रथश्रेष्ठान्युधिष्ठिरमपीडयत् विवस्त्रायु
धदेहासून्कृत्वा शत्रून्सहस्रशः २२ युक्तान्स्वर्गयशोभ्यां च स्वेभ्यो मुदमुदावहत् एवं मारिष संग्रामो
नरवाजिगजक्षयः २३ कुरूणां संजयानां च देवासुरसमोभवत् २४ इति श्रीमहाभारते कर्ण
पर्वणि २२० ॥ ६६ ॥

क॰टी॰ १८ तत्रविद्रुत्सर्वीराणामित्यनेनब्राह्मणा दत्तेयुद्धंसर्वेषांश्रेयस्करमित्यर्थः १९ २० २१ २२ युक्तायोजयित्वा
४० धृतराष्ट्रउवाच यत्तत्प्रविश्यपार्थानांसेनांकुर्वन्ननर्दयं कर्णोराजन्महाभाग तन्ममाचक्ष्वसंजय १
केचप्रवीराःपार्थानांयुधिकर्णमवारयन् कांश्चप्रमथ्याधिरथिर्युधिष्ठिरमपीडयत् २ संजयउवा
च धृष्टद्युम्नमुखान्पार्थान्दृष्ट्वाकर्णोव्यवस्थितान् समभ्यधावत्त्वरितःपांचालाञ्छत्रुकर्शनः ३ तं
तूर्णमभिधावंतंपांचालाजितकाशिनः प्रत्युद्ययुर्महात्मानंहंसाइवमहार्णवं ४ ततःशंखसह
स्राणांनिःस्वनोहृदयंगमः प्रादुरासीदुभयतोभेरीशब्दश्चदारुणः ५ नानाबाणनिपाताश्चद्विपा
श्वरथनिस्वनः सिंहनादश्चवीराणामभवद्दारुणस्तदा ६ साद्रिद्रुमार्णवाभूमिःसवातांबुदमंब
रं सार्केंदुग्रहनक्षत्रा घोषव्यक्तंविघूर्णिता ७ इतिभूतानितंशब्दंमेनिरेतेचविव्यथुः यानिचा
ल्पसत्वानितत्रायस्तानिमृतानिच ८ अथकर्णोभृशंक्रुद्धःशीघ्रमस्त्रमुदीरयन् जघानपांडवीं
सेनामासुरींमघवानिव ९ सपांडवबलंकर्णःप्रविश्यविसृजञ्छरान् प्रभद्रकाणांप्रवरानहन
त्सप्तसप्ततिं १० ततःसुपुंखैर्निशितैरथश्रेष्ठोरथेषुभिः अवधीत्पंचविंशत्यापांचालान्पंचविं
शतिं ११ सुवर्णपुंखैर्नाराचैःपरकायविदारणैः चेदिकानवधीद्वीरःशतशोऽथसहस्रशः
१२ ॥
२३ सप्तचत्वारिंशः ४७ यत्तत् प्रभेत्यपदकरोत्तन्ममाचक्ष्वेत्यन्वयः ॥ ॥ ४७

तंतथासमरेकर्मकुर्वाणमतिमानुषं परिवव्रुर्महाराजपंचालानांरथव्रजाः १३ ततःसंधायविशि
खान्पंचभारतदुःसहान् पंचालानवधीत्संचकर्णोवैकर्तनोवृषः १४ भानुदेवंचित्रसेनंसेनाविंदुंच
भारत तपनंशूरसेनंचपंचालानहनद्रणे १५ पंचालेषुचशूरेषुवध्यमानेषुसायकैः हाहाकारोमहा
नासीत्पंचालानांमहाहवे १६ परिवव्रुर्महाराजपंचालानांरथाद्दश पुनरेवचतान्कर्णोजघानाशुप
तत्रिभिः १७ चक्ररक्षौतुकर्णस्यपुत्रौमारिषदुर्जयौ सुषेणःसत्यसेनश्चत्यक्त्वाप्राणानयुध्यतां १८ पृष्ठ
गोपास्तुकर्णस्यज्येष्ठःपुत्रोमहारथः वृषसेनःस्वयंकर्णंपृष्ठतःपर्यपालयत् १९ धृष्टद्युम्नःसात्य
किश्चद्रौपदेयाव्रकोदरः जनमेजयःशिखंडीचप्रवीराश्चप्रभद्रकाः २० चेदिकेकयपंचालायमौ
मत्स्याश्चदंशिताः समभ्यधावन्राधेयंजिघांसंतःप्रहारिणं २१ तएनंविविधैःशस्त्रैःशरधाराभिरेव
च अभ्यवर्षन्विमर्दंतंप्रावृषीवांबुदागिरिं २२ पितरंतुपरीप्संतःकर्णपुत्राःप्रहारिणः त्वदीयाश्चाप
रेराजन्वीरावीरानवारयन् २३ सुषेणोभीमसेनस्यछित्वाभल्लेनकार्मुकं नाराचैःसप्तभिर्विध्वाहृदि
भीमेननादह २४ अथान्यद्धनुरादायसुदृढंभीमविक्रमः सज्यंवृकोदरःकृत्वासुषेणस्याछिनद्धनुः २५
विव्याधचैनंदशभिःक्रुद्धोनृत्यन्निवेषुभिः कर्णंचतूर्णंविव्याधत्रिसप्तत्याशितैःशरैः २६ भानुसेनंचदश
भिःसाश्वसूतायुधध्वजं पश्यतांसुहृदांमध्येकर्णपुत्रमपातयत् २७ क्षुरप्रणुन्नंतत्तस्यशिरश्चंद्रनिभाननं
शुभदर्शनमेवासीन्नालभ्रष्टमिवांबुजं २८ हत्वाकर्णसुतंभीमस्तावकान्पुनरार्दयत् कृपहार्दिक्ययोश्छित्वा

क॰ टी॰ दुःशासनं त्रिभिर्विध्वा शकुनिं षड्भिरायसैः उलूकं च पतत्रिं च चकार विरथावुभौ ३० हा सुषेण हतोसीति ब्रुव
९८ न्नादत्त सायकं तमस्य कर्णस्त्रिभिश्छित्वा त्रिभिश्चैनमताडयत् ३१ अथान्यं परिजग्राह सुपर्वाणं सुतेजनं सुषे
णोथास्यज्जीमस्तमप्यस्याछिनद्वृषः ३२ पुनः कर्णस्त्रिसप्तत्या भीमसेनमयोषुभिः पुत्रं परीप्सन् विव्या
ध कृतं कृतैरजिह्मगैः ३३ सुषेणस्तु धनुर्गृह्य भारसाधनमुत्तमं नकुलं पंचभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चा
र्पयत् ३४ नकुलस्तं तु विंशत्या विध्वा भारसहैर्दृढैः ननाद बलवान्नादं कर्णस्य भयमादधत् ३५ तं सु
षेणो महाराज विध्वा दशभिराशुगैः चिच्छेद च धनुः शीघ्रं क्षुरप्रेण महारथः ३६ अथान्यद्धनुरादा
य नकुलः क्रोधमूर्छितः सुषेणं नवभिर्बाणैर्वारयामास संयुगे ३७ स तु बाणैर्दिशो राजन्नाछाद्य
परवीरहा आजघ्ने सारथिं चास्य सुषेणं च ततस्त्रिभिः ३८ चिच्छेद चास्य सुदृढं धनुर्भल्लैस्त्रिभिस्त्रिधा
अथान्यद्धनुरादाय सुषेणः क्रोधमूर्छितः ३९ आविध्यन्नकुलं षष्ट्या सहदेवं च सप्तभिः तद्युद्धं सुमह
द्धोरमासीद्देवासुरोपमं ४० निघ्नतां सायकैस्तूर्णमन्योन्यस्य वधं प्रति सात्यकिर्वृषसेनस्य सूतं हत्वा
त्रिभिः पात्रैः ४१ धनुश्चिच्छेद भल्लेन जघानाश्वांश्च सप्तभिः ध्वजमेकेषुणोन्मथ्य त्रिभिस्तं हृद्य
ताडयत् ४२ अथावसन्नः स्वरथे मुहूर्तात्पुनरुत्थितः सराणा युयुधानेन विस्रस्ताश्वरथध्वजः ४३
कृतो जिघांसुः शैनेयं खड्गचर्मधृगभ्ययात् तस्य चाप्लवतः शीघ्रं वृषसेनस्य सात्यकिः ४४ वाराहकर्णैर्द
शभिर्विध्यदसिचर्मणी दुःशासनस्तु तं दृष्ट्वा विरथं व्यायुधं कृतं ४५ आरोप्य स्वरथे तूर्णमपोवाह रथान्तरं
अथान्यं रथमास्थाय वृषसेनो महारथः ४६ द्रौपदेयांस्त्रिसप्तत्या युयुधानं च पंचभिः भीमसेनं चतुःषष्ट्या सह ९८

विवर्णं प्रेतरं द्रुः प्रहतास्त्वयः ५८ ४९ अष्टाचत्वारिंशः ॥

४८ विवर्णं प्रेतरं द्रुः प्रहतास्त्वयः शरैः ... धर्मराजं शतेन च एतांश्चान्यांश्च
नकुलं त्रिशता बाणैः शतानीकं च सप्तभिः शिखण्डिनं च दशभिर्धर्मराजं शतेन च एतांश्चान्यांश्च
नकुलं त्रिंशता बाणैः शतानीकं च सप्तभिः शिखण्डिनं च दशभिर्धर्मराजं शतेन च एतांश्चान्यांश्च
राजेंद्र प्रवीरान्जयगृद्धिनः अभ्यर्दयन्महेष्वासः कर्णपुत्रो विशांपते कर्णस्य युधि दुर्धर्षस्ततः ह
ष्टमपालयत् दुःशासनं च शैनेयो नवभिर्नवभिरायसैः ४७ विरथाश्वरथं कृत्वा ललाटे त्रिभिरार्पय
त् सत्वन्यं रथमास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ४८ युयुधे पाण्डुभिः सार्धं कर्णस्याप्याययन्बलं ४६ ...
द्युम्नस्ततः कर्णमविध्यद्दशभिः शरैः ४९ द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या युयुधानस्तु सप्तभिः भीमसेनश्चतुः
षष्ट्या सहदेवश्च सप्तभिः ५० नकुलस्त्रिंशता बाणैः शतानीकस्तु सप्तभिः शिखण्डी दशभिर्वीरो ध
र्मराजः शतेन च ५१ एते चान्ये च राजेंद्र प्रवीरा जयगृद्धिनः अभ्यर्दयन्महेष्वासं सूतपुत्रं महामृधे
५२ तान्सूतपुत्रो विशिखैर्दशभिर्दशभिः शरैः रथेनानुचरन्वीरः प्रत्यविध्यदरिंदमः ५२ तत्रास्त्र
वीर्यं कर्णस्य लाघवं च महात्मनः अपश्याम महाभाग तदद्भुतमिवाभवत् ५४ न ह्याददानं ददृशुः
संदधानं च सायकान् विमुंचंतं च संरंभाद्ददृशुस्ते हतानरीन् ५५ द्यौर्वियद्भूर्दिशश्चैव प्रणुन्नानि
शितैः शरैः अरुणाभ्रावृताकारं तस्मिन्देशे बभौ वियत् ५६ नृत्यन्निव हि राधेयश्चापहस्तः प्रता
पवान् ये विद्धः प्रत्यविध्यत्तानेकैकं त्रिगुणैः शरैः ५७ शतैस्तं दशभिश्चैतान्पुनर्विध्यानना दच
सास्वसूतरथच्छत्रास्ततस्ते विवरं द्रुः ५८ ॥

कं.टी. तांस्तमध्यमहेष्वासान्राधेयः शरवृष्टिभिः गजानीकमसंबाधं प्राविशच्छत्रुकर्षणः ५९ सरथांस्त्रिशतांस्त
५५ त्वावेदीनामनिवर्तिनां राधेयो निशितैर्बाणैस्ततोभ्यर्द्दयुधिष्ठिरं ६० ततस्ते पांडवा राजंश्छित्वेदीश्च ससा
त्यकिः राधेयात्परिरक्षंतो राजानं पर्यवारयन् ६१ तथैव तावकाः सर्वे कर्णं इर्वा शरणं रणे यत्ताः शूराम
हेष्वासाः पर्यरक्षंत सर्वशः ६२ नानावादित्रघोषाश्च प्रादुरासन्विशांपते सिंहनादश्च संजज्ञे शूराणाम
भिगर्जतां ६३ ततः पुनः समाजग्मुरभीताः कुरुपांडवाः युधिष्ठिरमुखाः पार्थाः सूतपुत्रमुखा वयं
६४ इति महाभारते कर्णपर्वणि ॥ संजय उवाच विदार्य कर्णस्तां सेनां युधिष्ठिरमथाद्रवत् रथहस्त
श्वपत्तीनां सहस्रैः परिवारितः १ नानायुधसहस्राणि प्रेषितान्यरिभिर्वृषः छित्वा बाणशतैरुग्रैस्ता
नविध्यदसंभ्रमात् २ निचकर्त शिरांस्येषां बाहूनूरूंश्च सर्वतः ते हता वसुधां पेतुर्भग्नाश्चान्ये विदु
द्रुवुः ३ द्रविडास्तु निषादास्तु पुनः सात्यकिचोदिताः अभ्यद्रवञ्जिघांसंतः पत्तयः कर्णमाहवे ४ ते
विबाहुशिरस्त्राणाः प्रहताः कर्णसायकैः पेतुः पृथिव्यां युगपच्छिन्नं शालवनं यथा ५ एवं योध
शतान्याजौ सहस्राण्ययुतानि च हतानीयुर्महीं देहैर्यशसापूरयन्दिशः ६ अथ वैकर्तनं कर्णं र
णे क्रुद्धमिवांतकं रुरुधुः पांडुपांचाला व्याधिं मंत्रौषधैरिव ७ स तान्प्रमथ्याभ्यपतत्पुनरेव युधि
ष्ठिरं मंत्रौषधिक्रियातीतो व्याधिरत्युल्बणो यथा ८ स राजगृद्धिभी रुद्धः पांडुपांचालकेकयैः
नाशकत्तानतिक्रांतुं मृत्युर्ब्रह्मविदो यथा ९ ॥

ततो युधिष्ठिरः कर्णमहरस्थं निवारितं । अब्रवीत्परवीरघ्नं क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ १० ॥ कर्ण कर्ण वृथादृष्टे सूतपु
त्र वचः शृणु । सदा स्पर्धसि संग्रामे फाल्गुनेन तरस्विना ॥ ११ ॥ तथास्मान्बाधसे नित्यं धार्तराष्ट्रमते स्थितः । यद्ब
लं यच्च ते वीर्यं प्रद्वेषो यश्च पांडुषु ॥ १२ ॥ तत्सर्वं दर्शय स्वाद्य पौरुषं महदास्थितः । युद्धश्रद्धां च तेऽद्याहं विने
ष्यामि महाहवे ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा महाराज कर्णं पांडुसुतस्तदा । सुवर्णपुंखैर्विशिखाभिर्विव्याधायसमयैः शरैः
॥ १४ ॥ तं सूतपुत्रो दशभिः प्रत्यविध्यदरिंदमः । वत्सदंतैर्महेष्वासः प्रहसन्निव भारत ॥ १५ ॥ सोऽवज्ञाय तु निर्वि
द्धः सूतपुत्रेण मारिष । प्रजज्वाल ततः क्रोधाद्धविषेव हुताशनः ॥ १६ ॥ ततो विस्फार्य सुमहच्चापं हेमप
रिष्कृतं । समाधत्त शितं बाणं गिरीणामपि दारणं ॥ १७ ॥ ततः पूर्णायतोत्कृष्टं यमदंडनिभं शरं । मुमोच
त्वरितो राजा सूतपुत्रजिघांसया ॥ १८ ॥ स तु वेगवता मुक्तो बाणो वज्राशनिस्वनः । विवेश सहसा कर्णं
सव्ये पार्श्वे महारथं ॥ १९ ॥ स तु तेन प्रहारेण पीडितः प्रमुमोह वै । स्रस्तगात्रो महाबाहुर्धनुरुत्सृज्य स्यंदने ॥
२० ॥ ततो हाहाकृतं सैन्यं धार्तराष्ट्रं बलं महत् । विवर्णमुखभूयिष्ठं कर्णं दृष्ट्वा तथागतं ॥ २१ ॥ सिंहनादश्च
संजज्ञे क्ष्वेलाः किलकिलास्तथा । पांडवानां महाराज दृष्ट्वा राज्ञः पराक्रमं ॥ २२ ॥ प्रतिलभ्य तु राधेयः संज्ञां
नातिचिरादिव । दध्रे राजविनाशाय मनः क्रूरपराक्रमः ॥ २३ ॥ स हेमविकृतं चापं विस्फार्य विजयं मह
त् । अवाकिरदमेयात्मा पांडवं निशितैः शरैः ॥ २४ ॥ ततः क्षुराभ्यां पांचाल्यौ चक्ररक्षौ महात्मनः । जघान
चंडदेवं च दंडधारं च संयुगे ॥ २५ ॥ तावुभौ धर्मराजस्य प्रवीरौ परिपार्श्वतः । रथाभ्याशे चकाशेते चंद्र
स्येव पुनर्वसू ॥ २६ ॥ ॥

कं.टी.
१०० युधिष्ठिरः पुनः कर्णमविध्यत्त्रिभिराशुगैः सुषेणं सत्यसेनं च त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् २७ शल्यं नवत्या वि-
व्याध त्रिसप्तत्या च सूतजं तांस्तस्य गोप्तॄन्विव्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः २८ ततः प्रहस्याधिरथिर्विधुन्वा-
नः स कार्मुकं भित्त्वा भल्लेन राजानं विद्ध्वा षष्ट्यानदन्मुदा २९ ततः प्रवीराः पांडूनामभ्यधावन्नमर्षि-
ताः युधिष्ठिरं परीप्सन्तः कर्णमभ्यर्दयञ्छरैः ३० सात्यकिश्चेकितानश्च युयुत्सुः पांड्य एव च धृष्टद्यु-
म्नः शिखंडी च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ३१ यमौ च भीमसेनश्च शिशुपालस्य चात्मजः कारूषा मत्स्यशे-
षाश्च केकयाः काशिकोशलाः ३२ एते च त्वरिता वीरा वसुषेणमताडयन् जनमेजयश्च पांचाल्यः
कर्णं विव्याध सायकैः ३३ वाराहकर्णनाराचैर्नालीकैर्निशितैः शरैः वत्सदंतैर्विपाटैश्च क्षुरप्रैश्च
टकामुखैः ३४ नानाप्रहरणैश्चोग्रै रथहस्त्यश्वसादिभिः सर्वतोऽभ्यद्रवन्कर्णं परिवार्य जिघांस-
या ३५ स पांडवानां प्रवरैः सर्वतः समभिद्रुतः उदैरयद्ब्राह्ममस्त्रं शरैः संपूरयन्दिशः ३६ ततः शर-
महाज्वालो वीर्योष्मा कर्णपावकः निर्दहन्पांडववनं वीरः पर्यचरद्रणे ३७ स संधाय महास्त्राणि
महेष्वासो महामनाः प्रहस्य पुरुषेंद्रस्य शरैश्चिच्छेद कार्मुकं ३८ ततः संधाय नवतिं निमेषान्न-
तपर्वणां बिभेद कवचं राज्ञो रणे कर्णः शितैः शरैः ३९ तद्वर्म हेमविकृतं रत्नचित्रं बभौ पतत्
सविद्युदभ्रं सवितुः श्लिष्टं वातहतं यथा ४० तदंगात्पुरुषेंद्रस्य भ्रष्टं वर्म व्यरोचत रत्नैरलंकृतं दि-
व्यं व्यभ्रं निशि यथा नभः ४१ छिन्नवर्मा शरैः पार्थो रुधिरेण समुक्षितः ततः सर्वायसीं शक्तिं चिक्षेपा- १००
धिरथिं प्रति ४२ ॥

ऽंतस्थंनीलमिवाकाशेशशेस्थितंहृदसन्निभिः साछिन्नाभूमिमागमन्महेद्राभस्यसायकैः ५३ ततोबाह्लीकलला
देवहृदिचैवयुधिष्ठिरः चतुर्भिस्तोमरैःकर्णताडयित्वानदन्मुदा ५४ उद्भिन्नरुधिरःकर्णःक्रुद्धःसर्पइव
श्वसन् ध्वजंचिच्छेदभल्लेनत्रिभिर्विव्याधपांडवं ५५ इषुधीचास्यचिच्छेदरथंचतिलशोछिनत् कालवा
लाख्येपार्थंदंतवर्णावहन्हयाः ५६ तैर्युक्तंरथमास्थायप्रायाद्राजापराङ्मुखः एवंपार्थोभ्युपाया
त्तुनिहतःपार्ष्णिसारथिः ५७ अशक्नुवन्प्रमुखतःस्थातुंकर्णस्यदुर्मनाः अभिद्रुत्यतुराधेयःपांडुपुत्रं
युधिष्ठिरं ५८ वज्रछत्रांकुशैर्मत्स्यैर्ध्वजकूर्माम्बुजादिभिः लक्षणोपपन्नेनपांडुनापांडुनंदनं ५९
पवित्रीकर्तुमात्मानंस्कंधेसंस्पृश्यपाणिना गृहीतुमिच्छन्सबलात्कुंतीवाक्यंचसोस्मरत् ५० तंश
ल्यःप्राहमाकर्णगृहीथाःपार्थिवोत्तमं गृहीतमात्रोहत्वात्वांमांकरिष्यतिभस्मसात् ५१ अब्रवीत्स
हसन्राजन्कुत्सयन्निवपांडवं कथंनामकुलेजातःक्षत्रधर्मेव्यवस्थितः ५२ प्रजह्यात्समरेभीतःप्रा
णान्रक्षन्महाहवे नभवान्क्षत्रधर्मेषुकुशलोहीतिमेमतिः ५३ ब्राह्मेबलेभवान्युक्तःस्वाध्यायेयज्ञ
कर्मणि मास्मयुध्यस्वकौंतेयमास्मवीरान्समासदः ५४ माचैतानप्रियंब्रूहिमाचैव्रजमहारणं ए
वमुक्त्वाततःपार्थंविसृज्यचमहाबलः ५५ न्यहनत्पांडवीसेनांवज्रहस्तइवासुरीं ततोपायात्द्रुतं
राजन्व्रीडन्निवनरेश्वरः ५६ अथापयातंराजानंमत्वान्वीयुस्तमच्युतं चेदिपांडवपांचालाःसात्यकि
श्चमहारथः ५७ द्रौपदेयास्तथाशूरामाद्रीपुत्रौचपांडवौ ततोयुधिष्ठिरानीकंदृष्ट्वाकर्णःपराङ्मु
खं ५८ कुरुभिःसहितोवीरःप्रहृष्टःपृष्ठतोन्वगात् भेरीशंखमृदंगानांकार्मुकाणांचनिस्वनः ५

कं.टी.
१७

बभूव धार्तराष्ट्राणां सिंहनादरवस्तथा युधिष्ठिरस्तु कौरव्य रथमारुह्य सत्वरं ८९ श्रुतकीर्तेर्महाराज
दृष्टवान्कर्णविक्रमं कालमाने बले दृष्ट्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ९० स्वान्योधानब्रवीत्क्रुद्धो निघ्नतेना
न्किमासत ते च राज्ञाभ्यनुज्ञाताः पाण्डवानां महारथाः ९१ भीमसेनमुखाः सर्वे पुत्रांस्ते प्रत्युपाद्रव
न् अभवत्तुमुलः शब्दो योधानां तत्र भारत ९२ रथहस्त्यश्वपत्तीनां शस्त्राणां च ततस्ततः अभिहत
प्रहरत प्रेताभिपततेति च ९३ इति ब्रुवाणा ह्यन्योन्यं जघ्नुर्योधा महारणे अभ्रच्छायेव तत्रासीच्छरवृ
ष्टिभिरंबरे ९४ समावृतैर्नरवरैर्निघ्नद्भिरितरेतरं विपताकध्वजच्छत्रा व्यश्वसूतायुधा रणे ९५
व्यंगांगावयवाः पेतुः क्षितौ क्षीणाः क्षितीश्वराः प्रवणादिव शैलानां शिखराणि द्विपोत्तमाः ९६
सारोहा निहताः पेतुर्वज्रभिन्ना इवाद्रयः छिन्नभिन्नविपर्यस्तैर्वर्मालंकारभूषणैः ९७ सारोहास्तु
रगाः पेतुर्हतवीराः सहस्रशः विप्रविद्धायुधाश्चैव विरथा अरथैर्हताः ९८ प्रतिवीरैश्च संमर्दप
तिसंख्याः सहस्रशः विशालायतताम्राक्षैः पद्मेंदुसदृशाननैः ०० शिरोभिर्युद्धशौण्डानां सर्वतः सं
स्तृता मही यथा भुवि तथा व्योम्नि निस्वनैः शुश्रुवुर्जनाः ०१ विमानैरप्सरःसंघैर्गीतवादित्रनिःस्व
नैः हतानभिमुखान्वीरान्वीरैः शतसहस्रशः ०२ आरोप्यारोप्य गच्छंति विमानेष्वप्सरोगणाः त
द्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं प्रत्यक्षं स्वर्गलिप्सया ०३ प्रहृष्टमनसः शूराः क्षिप्रं जघ्नुः परस्परं रथिनो रथिभिः
सार्धं चित्रं युयुधुराहवे ०४ पत्तयः पत्तिभिर्नागाः सह नागैर्हयैर्हयाः एवं प्रवृत्ते संग्रामे ग
जवाजिनरक्षये ०५ सैन्येन रजसा व्याप्ते स्वे स्वान्जघ्नुः परे परान् कचाकचि युद्धमासीद्दंतादं।

१७

तिनलानवि ७६ अस्थिग्रहं निग्रहं च देहपाप्मास्तनाशनं तथा वर्त्तति संग्रामे गजवाजिनरक्षये ७७
नराश्वनागदेहेभ्यः प्रसृता लोहितापगा गजाश्वनरदेहान्सा प्रवाह पतितान्बहून् ७८ नराश्वगजसं
बाधे नराश्वगजसादिनां लोहितोदा महाघोरा मांसशोणितकर्द्दमा ७९ नराश्वगजदेहानां वहंती भी
रुभीषणा तस्याः पारमपारं च व्रजंति विजयैषिणः ८० गाधेन चाप्लवंतश्च निमज्योन्मज्य चापरे ते
तु लोहितदिग्धांगा रक्तवर्मायुधांबराः ८१ सस्नुस्तस्यां पपुश्चास्यां मम्लुश्च भरतर्षभ रथानश्वान्
नरान्नागानायुधाभरणानि च ८२ वसनान्यथ वर्माणि वध्यमानान्हतानपि भूमिं खं द्यां दिशश्चैव प्रा
यः पश्याम लोहितं ३ लोहितस्य तु गंधेन स्पर्शेन च रसेन च रूपेणा चातिरक्तेन शब्देन च विसर्पता ८४
विषादः सुमहानासीत्प्रायः सैन्यस्य भारत तत्तु विप्रहतं सैन्यं भीमसेनमुखास्तदा ८५ भूयः समा
द्रवन्वीराः सात्यकिप्रमुखास्तदा तेषामापततो वेगमविषह्यं महात्मनां ८६ पुत्राणां ते महासै
न्यमासीद्राजन्पराङ्मुखं तत्प्रकीर्णरथाश्वेभं नरवाजिसमाकुले ८७ विध्वस्तचर्मकवचं प्रव
द्धायुधकार्मुकं व्यद्रवत्तावकं सैन्यं लोड्यमानं समंततः ८८ सिंहार्दितमिवारण्ये यथा गजकुलं
तथा ८९ इति कर्णपर्वणि ४४ संजय उवाच तानभिद्रवतो दृष्ट्वा पांडवांस्तावकं बलं दुर्योधनो
महाराज वारयामास सर्वशः १ योधांश्च स्वबलं चैव समंताद्भरतर्षभ क्रोशतस्तव पुत्रस्य न स्म राज
न्यवर्त्तत २ ततः पक्षः प्रपक्षश्च शकुनिश्चापि सौबलः तदा सशस्त्राः कुरवो भीममभ्यद्रवन्रणे ३ क

क॰टी॰
१२२

ऐर्णो पि दृष्ट्वाऽऽद्रवतो धार्तराष्ट्रान्सराजकान् मद्रराजमुवाचेदं याहि भीमरथं प्रति ४ एवमुक्तस्य कर्णेन श
ल्यो मद्राधिपस्तदा हंसवर्णान्हयानग्र्यान्प्रैषीद्यत्र वृकोदरः ५ ते प्रेरिता महाराज शल्येनाहवशो
भिना भीमसेनरथं प्राप्य समसज्जंत वाजिनः ६ दृष्ट्वा कर्णं समायांतं भीमः क्रोधसमन्वितः मतिं
चक्रे विनाशाय कर्णस्य भरतर्षभ ७ सोऽब्रवीत्सात्यकिं वीरं धृष्टद्युम्नं च पार्षतं यूयं रक्षत राजानं
धर्मात्मानं युधिष्ठिरं ८ संशयान्महतो मुक्तं कथंचित्प्रेक्षतो मम अग्रतो मे कृतो राजा छिन्नसर्व
परिच्छदः ९ दुर्योधनस्य प्रीत्यर्थं राधेयेन दुरात्मना अंतमद्य गमिष्यामि तस्य दुःखस्य पार्षत १०
हतास्म्य घरणे कर्णं स वा मां निहनिष्यति संग्रामेण सुघोरेण सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ११ राजानम
द्य भवतां न्यासभूतं ददानि वै तस्य संरक्षणे सर्वे यतध्वं विगतज्वराः १२ एवमुक्त्वा महाबाहुः प्राया
दाधिरथिं प्रति सिंहनादेन महता सर्वाः संनादयन्दिशः १३ दृष्ट्वा त्वरितमायांतं भीमं युद्धाभिनं
दिनं सूतपुत्रमथोवाच मद्राणामीश्वरो विभुः १४ शल्य उवाच पश्य कर्ण महाबाहुं संक्रुद्धं पांडुनं
दनं दीर्घकालार्जितं क्रोधं मोक्तुकामं त्वयि ध्रुवं १५ ईदृशं नास्य रूपं मे दृष्टपूर्वं कदाचन अभिम
न्यौ हते कर्ण राक्षसे च घटोत्कचे १६ त्रैलोक्यस्य समस्तस्य शक्तः क्रुद्धो निवारणे बिभर्ति सदृशं रूपं
युगांताग्निसमप्रभं १७ संजय उवाच इति ब्रुवति राधेयं मद्राणामीश्वरे नृप अभ्यवर्त्तत वै कर्णं क्रो
धदीप्तो वृकोदरः १८ अथागतं तं संप्रेक्ष्य भीमं युद्धाभिनंदिनं अब्रवीद्वचनं शल्यं राधेयः प्रहसन्निव ॥ १२२

२४ किंकरोयतनरंदेन करोणायतनदेशोमरस्तेनममः किमितिकिंशाहृउपमार्थे २५ ॥
यउक्तंवचनेमेघत्वयामहजनेश्वर भीमसेनंप्रतिविभोतत्सत्यंनात्रसंशयः २६ एषशूरश्चवीरश्चक्रोध
नश्चवृकोदरः निरपेक्षःशरीरेचप्राणतश्चबलाधिकः २७ अज्ञातवासेवसताविराटनगरेतदा द्रौ
पद्याःप्रियकामेनकेवलंबाहुसंश्रयात् २८ गूढभावंसमाश्रित्यकीचकःसगणोहतः सोद्यसंग्राम
शिरसिसंनद्धःक्रोधमूर्छितः २९ किंकरोद्यतदंडेनमृत्युनापिव्रजेद्रणे चिरकालाभिलषितोममा
यंतुमनोरथः ३० अर्जुनंसमरेहन्यांमांवाहन्याद्धनंजयः समेकदाचिदद्यैवभवेद्भीमसमागमा
त् ३१ निहतेभीमसेनेवायदिवाविरथीकृते अभियास्यतिमांपार्थस्तन्मेसाधुभविष्यति ३२ अत्रय
न्मन्यसेप्राप्तंतच्छीघ्रंसंप्रधारय एतच्छ्रुत्वातुवचनंराधेयस्यामितौजसः ३३ उवाचवचनंशल्यःस
तपुत्रंतथागतं अभियाहिमहाबाहोभीमसेनंमहाबलं ३४ निरस्यभीमसेनंतुततःप्राप्स्यसिफा
ल्गुनं यस्तेकामोभिलषितश्चिरात्प्रभृतिहृद्गतः ३५ सवैसंपत्स्यतेकर्णसत्यमेतद्ब्रवीमिते ए
वमुक्तेततःकर्णःशल्यंपुनरभाषत ३६ हंताहमर्जुनंसंख्येमांवाहन्याद्धनंजयः युद्धेमनःसमा
धाययाहियत्रवृकोदरः ३७ संजयउवाच ततःप्रायाद्रथेनाशुशल्यस्तत्रविशांपते यत्रभीमोमहे
ष्वासोव्यद्रावयतवाहिनीं ३८ ततस्तूर्यनिनादश्चभेरीणांचमहास्वनः उदतिष्ठद्राजेंद्रकर्णभी
मसमागमे ३९ भीमसेनोथसंक्रुद्धस्तवसैन्यंदुरासदं नाराचैर्विमलैस्तीक्ष्णैर्दिशःप्राद्रावयद्बली ४०

क॰री॰ रोदसी द्यावाभूमी ४१ ॥
१२
सम्यङ्निपातस्तुमुलो घोररूपो विशांपते आसीद्धोरो महाराज कर्णपाण्डवयोर्मृधे ३५ ततो मुहूर्ताद्राजेन्
द्र पाण्डवः कर्णमाद्रवत् समापतन्तं संप्रेक्ष्य कर्णो वैकर्तनो नृपः ३६ आजघान सुसंक्रुद्धो नाराचेन स्त
नान्तरे पुनश्चैनममेयात्मा शरवर्षैरवाकिरत् ३७ स विद्धः सूतपुत्रेण छादयामास पत्रिभिः विव्याध
निशितैः कर्णं नवभिर्नतपर्वभिः ३८ तस्य कर्णो धनुर्मध्ये द्विधा चिच्छेद पत्रिभिः अथैनं छिन्नधन्वा
नं प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ३९ नाराचेन सुतीक्ष्णेन सर्वावरणभेदिना सोन्यत्कार्मुकमादाय सूतपुत्रं वृ
कोदरः ४० राजन्मर्मसु मर्मज्ञो विव्याध निशितैः शरैः ननाद बलवन्नादं कंपयन्निव रोदसी ४१
तं कर्णः पंचविंशत्या नाराचेन समार्पयत् मदोत्कटं वने दृप्तमुल्काभिरिव कुंजरं ४२ ततः सायक
भिन्नांगः पाण्डवः क्रोधमूर्छितः संरंभामर्षताम्राक्षः सूतपुत्रवधेप्सया ४३ स कार्मुके महावेगं भार
साधनमुत्तमं गिरीणामपि भेत्तारं सायकं समयोजयत् ४४ विकृष्य बलवच्चापमाकर्णादतिमा
रुतिः तं मुमोच महेष्वासः क्रुद्धः कर्णजिघांसया ४५ स विसृष्टो बलवता बाणो वज्राशनिस्वनः
अदारयद्रणे कर्णं वज्रवेगो यथाचलं ४६ स भीमसेनाभिहतः सूतपुत्रः कुरूद्वह निषसाद रथोप
स्थे विसंज्ञः पृतनापतिः ४७ ततो मद्राधिपो दृष्ट्वा विसंज्ञं सूतनंदनं अपोवाह रथेनाजौ कर्णमाह
वशोभिनं ४८ ततः पराजिते कर्णे धार्तराष्ट्रीं महाचमूं व्यद्रावयद्भीमसेनो यथेन्द्रो दानवान्पुरा ४९ १२

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि ४५२ धृतराष्ट्र उवाच सुदुष्करमिदं कर्म कृतं भीमेन संजय येन कर्णो
महाबाहू रथोपस्थे निपातितः १ कर्णो ह्येको रणे हन्ता पांडवान्संजयैः सह इति दुर्योधनः सूत प्राब्रवी
न्मां मुहुर्मुहुः २ पराजितं तु राधेयं दृष्ट्वा भीमेन संयुगे ततः परं किमकरोत्पुत्रो दुर्योधनो मम ३ संजय उवा
च विमुखं प्रेक्ष्य राधेयं सूतपुत्रं महाहवे पुत्रस्तव महाराज सोदर्यान्समभाषत ४ शीघ्रं गच्छत भद्रं वो
राधेयं परिरक्षत भीमसेन भयागाधे मज्जंतं व्यसनार्णवे ५ ते तु राज्ञा समादिष्टा भीमसेनं जिघांसवः
भ्यवर्तंत संक्रुद्धाः पतंगाः पावकं यथा ६ श्रुतर्वा दुर्धरः क्राथो विवित्सुर्विकटः समः निषंगी कव
ची पाशी तथा नंदोपनंदकौ ७ दुःप्रधर्षः सुबाहुश्च वातवेगसुवर्चसौ धनुर्ग्राहो दुर्मदश्च जलसं
धः शलः सह ८ एते रथैः परिवृता वीर्यवंतो महाबलाः भीमसेनं समासाद्य समंतात्पर्यवारयन् ९
ते व्यमुंचन् शरव्रातान्नानालिंगान्समंततः स तैरभ्यर्द्यमानस्तु भीमसेनो महाबलः १० तेषामापत
तां क्षिप्रं सुतानां ते जनाधिप रथैः पंचदशैः सार्द्धं पंचाशद्हनद्रथान् ११ विवित्सोस्तु ततः क्रुद्धो भ
ल्लेनापाहरच्छिरः भीमसेनो महाराज स पपात हतो भुवि १२ सकुंडलशिरस्त्राणं पूर्णचंद्रोपमं त
था तं दृष्ट्वा निहतं शूरं भ्रातरः सर्वतः प्रभो १३ अभ्यद्रवंत समरे भीमं भीमपराक्रमं ततोपराभ्यां भल्ला
भ्यां पुत्रयोस्ते महाहवे १४ जहार समरे प्राणान्भीमो भीमपराक्रमः तो धरामन्वपद्येतां वातरुग्णा
विव द्रुमौ १५ विकटश्च सहश्चोभौ देवपुत्रोपमौ नृप ततस्तु त्वरितो भीमः क्राथं निन्ये यमक्षयं १६

क॰ १५

नाराचेनसुतीक्ष्णेनसहतोऽपतद्भुवि हाहाकारस्ततस्तीव्रः संबभूवजनेश्वर १७ वध्यमानेषुवीरेषुतव
पुत्रेषुधन्विषु तेषांसुललितेसैन्येपुनर्भीमोमहाबलः १८ नंदोपनंदौसमरेप्रेषयद्यमसादनं तत
स्तेप्राद्रवन्भीताः पुत्रास्तेविह्वलीकृताः १९ भीमसेनंरणेदृष्ट्वाकालांतकयमोपमं पुत्रांस्तेनिहता
न्दृष्ट्वासूतपुत्रःसुदुर्मनाः २० हंसवर्णान्हयान्भूयःप्रैषयद्यत्रपांडवः तेप्रेषितामहाराजमद्रराजेन
वाजिनः २१ भीमसेनरथंप्राप्यसमसज्जंतवेगिताः ससन्निपातस्तुमुलोघोररूपोविशांपते २२
आसीद्रौद्रोमहाराजकर्णपांडवयोर्मृधे दृष्ट्वाममममहाराजतौसमेतौमहारथौ २३ आसीद्बुद्धिःक
थंयुद्धमेतदद्यभविष्यति ततोभीमोरणश्लाघीछादयामासपत्रिभिः २४ कर्णंरणेमहाराजपुत्रा
णांतवपश्यतां ततःकर्णोऽभ्यसंक्रुद्धोभीमंनवभिरायसैः २५ विव्याधपरमास्त्रज्ञोभल्लैःसन्नतपर्वभिः
आहतःसमहाबाहुर्भीमोभीमपराक्रमः २६ आकर्णपूर्णैर्विशिखैःकर्णंविव्याधसप्तभिः ततःक
र्णोमहाराजआशीविषइवश्वसन् २७ शरवर्षेणमहताछादयामासपांडवं भीमोपितंशरव्रातै
श्छादयित्वामहारथं २८ पश्यतांकौरवेयाणांविननर्दमहाबलः ततःकर्णोऽभ्यसंक्रुद्धोदृढमादा
यकार्मुकं २९ भीमंविव्याधदशभिःकंकपत्रैःशिलाशितैः कार्मुकंचास्यचिच्छेदभल्लेननिशि
तेनच ३० ततोभीमोमहाबाहुर्हेमपट्टविभूषितं परिघंघोरमादायमृत्युदंडमिवापरः ३१
कर्णस्यनिधनाकांक्षीचिक्षेपातिबलोनदन् तमापतंतंपरिघंवज्राशनिसमस्वनं ३२ ॥३३ २०४

३१ ३२ ३३ ३४ हरींद्रयोः वानरेंद्रयोः वालिसुग्रीवयोरिवस्पर्धः ३५ ३६ ४६ ॥
विव्याध बहुधा कर्णः शरैराशीविषोपमैः ततः कार्मुकमादाय भीमो हृष्टतनूरुहः ३३ छादयामास
विशिखैः कर्णं परबलार्दनः ततो युद्धमभूद्घोरं कर्णपांडवयोर्मृधे ३४ हरींद्रयोरिव मुहुः परस्पर
वधैषिणोः ततः कर्णो महाराज भीमसेनं त्रिभिः शरैः ३५ आकर्णमूलं विव्याध दृढमायम्य का
र्मुकं सोतिविद्धो महेष्वासः कर्णेन बलिनां वरः ३६ घोरमादत्त विशिखं कर्णकायावदारणं त
स्य भित्वा तनुत्राणं भित्वा कायं च सायकः ३७ प्राविशद्धरणीं राजन् वल्मीकमिव पन्नगः सतेनाति
प्रहारेण व्यथितो विह्वलन्निव ३८ संचचाल रथे कर्णः क्षितिकंपे यथाचलः ततः कर्णो महा
राज रोषामर्षसमन्वितः ३९ पांडवं पंचविंशत्या नाराचानां समार्पयत् आजघ्ने बहुभिर्बाणैर्ध्व
जमेकेषुणाहनत् ४० सारथिं चास्य भल्लेन प्रेषयामास मृत्यवे छित्वा च कार्मुकं तूर्णं पांडव
स्याशुपत्रिणा ४१ ततो मुहूर्ताद्राजेंद्र नातिकृच्छ्रादिव हसन्निव विरथं भीमकर्माणं भीमं कर्णश्च
कार ह ४२ विरथो भरतश्रेष्ठ प्रहसन्ननिलोपमः गदां गृह्य महाबाहुरपतत्स्यंदनोत्तमात् ४३
अवप्लुत्य च वेगेन तव सैन्यं विशांपते अथमद्गदया भीमः शरन्मेघानिवानिलः ४४ नागान्स
प्तशतान् राजन्नीषादंतान्प्रहारिणः अथमत्सहसा भीमः क्रुद्धरूपः परंतपः ४५ दंतवेष्टेषु ने
त्रेषु कुंभेषु च करेषु च मर्मस्वपि च मर्मज्ञस्तान्नागानवधीद्बली ४६ ततस्ते प्राद्रवन्भीताः

क॰टी॰ १०५ प्रतीपं प्रहिताः पुनः महामात्रैस्तमाववुर्मेघा इव दिवाकरं ४७ तान्स सप्तशतान्नागान्सारोहायुधकेत
नान् भूमिष्ठो गदया जघ्ने वज्रेणेंद्र इवाचलान् ४८ ततः सुबलपुत्रस्य नागानतिबलान्पुनः पोथ
यामास कौंतेयो द्विपंचाशदरिंदमः ४९ तथा रथशतं साग्रं पत्तींश्च शतशोपरान् न्यहनत्पांडवो यु
द्धे तापयंस्तव वाहिनीं ५० प्रताप्यमाने सूर्येण भीमेन च महात्मना तव सैन्यं संचुकोच चर्माग्नावा
हितं यथा ५१ ते भीमभयसंत्रस्तास्तावका भरतर्षभ विहाय समरे भीमं दुद्रुवुर्वै दिशो दश ५२ र
थाः पंचशतास्त्वान्ये ह्रादिनश्चर्मवर्मिणः भीममभ्यद्रवंस्तूर्णं शरपूगैः समंततः ५३ तान्स सप्त
शतान्वीरान्सपताकध्वजायुधान् पोथयामास गदया भीमो विष्णुरिवासुरान् ५४ ततः शकुनि
निर्दिष्टाः सादिनः शूरसंमताः त्रिसाहस्रा अभ्ययुर्भीमं शक्त्यृष्टिप्रासपाणयः ५५ प्रत्युक्रम्य जवेनाशु
साश्वारोहांस्तदारिहा विविधान्विचरन्मार्गान्गदया समपोथयत् ५६ तेषामासीन्महाञ्छब्द
स्ताडितानां च सर्वशः अश्मभिर्वध्यमानानां नागानामिव भारत ५७ एवं सुबलपुत्रस्य त्रिसाह
स्रान्हयोत्तमान् हत्वान्यं रथमास्थाय क्रुद्धो राधेयमभ्ययात् ५८ कर्णोपि समरे राजन्धर्मपुत्र
मरिंदमं शरैश्छादयामास सारथिं चाप्यपातयत् ५९ ततः स प्रद्रुतः संख्ये रथं दृष्ट्वा महारथः
अन्वधावत्किरन्बाणैः कंकपत्रैरजिह्मगैः ६० राजानमभिधावंतं शरैरावृत्य रोदसी क्रुद्धः प्रच्छा
दयामास शरजालेन मारुतिः ६१ संनिवृत्तस्ततस्तूर्णं राधेयः शत्रुकर्शनः भीमं प्रच्छादयामास स १०५

मेतान्निशितैः शरैः ६२ भीमसेनरथव्यग्रं कर्णं भारत सात्यकिः अभ्यर्दयदमेयात्मा पार्ष्णिग्रहणकारणा
त् ६३ अभ्यवर्तत कर्णस्तमर्दितोपि शरैर्भृशं तावन्योन्यं समासाद्य वृषभौ सर्वधन्विनां ६४ विसृजंतौ
शरान्दीप्तान्विभ्राजेतां मनस्विनौ ताभ्यां वियति राजेंद्र विततं भीमदर्शनं ६५ क्रौंचपृष्ठारुणं रौद्रं बाण
जालं व्यदृश्यत नैव सूर्यप्रभा राजन्न दिशः प्रदिशस्तथा ६६ प्राज्ञासिष्म वयं ते वा शरैर्मुक्तैः सहस्रशः
मध्याह्ने तपतो राजन्भास्करस्य महाप्रभाः ६७ हताः सर्वाः शरौघैस्तैः कर्णपांडवयोस्तथा सौबलं
कृतवर्माणं द्रौणिमाधिरथिं कृपं ६८ संसक्तान्पांडवैर्दृष्ट्वा निवृत्ताः कुरवः पुनः तेषामापततां शब्द
स्तीव्र आसीद्विशांपते ६९ उद्धूतानां यथा वृष्ट्या सागराणां भयावहः ते सेने भृशसंसक्ते दृष्ट्वान्योन्यं म
हाहवे ७० हर्षेण महता युक्ते परिगृह्य परस्परं ततः प्रववृते युद्धं मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ७१ यादृशं न क
दाचिद्धि दृष्टपूर्वं न च श्रुतं बलौघस्तु समासाद्य बलौघं सहसा रणे ७२ उपासर्पत वेगेन वार्योघ इव
सागरं आसीन्निनादः सुमहान्बाणौघानां परस्परं ७३ गर्जतां सागराणां च यथा स्यान्निःस्वनो महा
न् तथा सेने समासाद्य वेगवत्यौ परस्परं ७४ एकीभावमनुप्राप्ते नद्याविव समागमे ततः प्रववृते यु
द्धं घोररूपं विशांपते ७५ कुरूणां पांडवानां च लिप्सतां सुमहद्यशः शूराणां गर्जतां तत्र ह्यविच्छेदकृता
गिरः ७६ श्रूयंते विविधा राजन्नामान्युद्दिश्य भारत यस्य यद्धि रणे व्यंगं पितृतो मातृतोपि वा ७७
कर्मतः शीलतो वापि स तच्छ्रावयते युधि तान्दृष्ट्वा समरे शूरांस्तर्जमानान्परस्परम् ७८ ॥

क.टी. ५१ एकपंचाशत्तमः त्रि १२ दृष्ट्वाः दृष्टयः २ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०

१५६ प्रभवन्मे मती राजन्तेषामस्तीति जीवितं तेषां दृष्ट्वा तु कृष्णानां वपुंष्यमिततेजसां ७९ अभवन्मे
भयं तीव्रं कथमेतद्भविष्यति ततस्ते पांडवा राजन्कौरवाश्च महारथाः ८० ततस्तु सायकैस्तीक्ष्णै
र्निघ्नंतो हि परस्परं ८१ इति महाभारते कर्णपर्वणि ५१ संजय उवाच ततः प्रयाते महाराज पर
स्परवधैषिणः अन्योन्यं समरे जघ्नुः कृतवैराः परस्परं १ रथौघाश्च हयौघाश्च नरौघाश्च समंततः
गजौघाश्च महाराज संसक्ताश्च परस्परं २ गदानां परिघाणां च कणपानां च क्षिप्यतां प्रासानां भिं
डिपालानां भुशुंडीनां च सर्वशः ३ संपातं चान्वपश्याम संग्रामे भृशदारुणे शलभा इव संपेतुः श
रवृष्टयः समंततः ४ नागा नागान्समासाद्य व्यधमंत परस्परं हया हयांश्च समरे रथिनो रथिनस्तथा
५ पत्तयः पत्तिसंघांश्च हयसंघांश्च पत्तयः पत्तयो रथमातंगान्रथा हस्त्यश्वमेव च ६ नागाश्च सम
रे त्र्यंगं ममृदुः शीघ्रगामिनः वध्यतां तत्र शूराणां क्रोशतां च परस्परं ७ घोरमायोधनं जज्ञे पशूनां
वैशसं यथा रुधिरेण समास्तीर्णा भाति भारत मेदिनी ८ शक्रगोपगणाकीर्णा प्रावृषीव यथा ध
रा यथा वा वाससी शुक्ले महारजनरंजिते ९ बिभृयाद्युवती श्यामा तद्वदासीद्वसुंधरा मांसशोणित
चित्रेव शातकुंभमयीव च १० भिन्नानां चोत्तमांगानां बाहूनां चोरुभिः सह कुंडलानां प्रविद्धानां भूषणा
नां च भारत ११ निष्काणामथ शूराणां शरीराणां च धन्विनां वर्मणां सपताकानां संघास्तत्रापतन्भुवि १२ १५६

२ नगनिभोपमाः नगेषु नितरां भांतिते नगनिभाः पर्वतास्तन्नमास्ते उपमा येषामित्यर्थः १२ ११ ॥
गजा गजान्समासाद्य विषाणाग्रैरर्दयन्नृप विषाणाभिहतास्तत्र भ्राजंते द्विरदास्तथा १३ हरि
रेणावसिक्तांगा गैरिकप्रस्रवा इव यथा भ्राजंति स्पंदंतः पर्वता धातुमंडिताः १४ तोमरान्भुज
निर्मुक्तान्व्रतीपानास्थितान्बहून् हस्तैर्विचेरुस्तेनागा बभंजुश्चापरे तथा १५ नाराचैश्छिन्न
वर्माणो भ्राजंति स्म गजोत्तमाः हिमागमे यथा राजन्व्यभ्रा इव महीधराः १६ शरैः कनकपुंखै
श्चित्रा रेजुर्गजोत्तमाः उल्काभिः संप्रदीप्ताग्राः पर्वता इव भारत १७ केचिदभ्याहता नागैर्ना
गा नगनिभोपमाः विनेदुः समरे तस्मिन्पतवंत इवाद्रयः १८ अपरे प्राद्रवन्नागाः शल्यार्तास्त्रण
पीडिताः प्रतिमानैश्च कुंभैश्च पेतुरुर्व्यां महाहवे १९ विनेदुः सिंहवच्चान्ये नदंतो भैरवान्रवान्
बभ्रमुर्वद्रवो राजंश्चुक्रुशुश्चापरे गजाः २० हयाश्च निहता बाणैर्हेमभांडविभूषिताः निषेदु
श्चैव मम्लुश्च बभ्रमुश्च दिशो दश २१ अपरे कृष्यमाणाश्च विचेष्टंतो महीतले भावान्बहुविधां
श्चक्रुस्ताडिताः शरतोमरैः २२ नरास्तु निहता भूमौ कूजंतस्तत्र मारिष दृष्ट्वा च बांधवानन्ये पितॄन्नन्ये
पितामहान् २३ धावमानान्परांश्चान्ये दृष्ट्वान्ये तत्र भारत गोत्रनामानि ख्यातानि शशंसुरित
रेतरं २४ तेषां छिन्ना महाराज भुजाः कनकभूषणाः उद्वेष्टंते विचेष्टंते पतंते चोत्पतंति च
२५ निपतंति तथैवान्ये स्फुरंति च सहस्रशः वेगांश्चान्ये रणे चक्रुः पंचास्या इव पन्नगाः २६

क॰टी॰
१०८

२५ २६ २९ ३० धनुःशरगदाख्यभास्वरत्वाउद्भवन्नतत्रसहस्रशीःपांतीमहुपाःधनुरादिवड्डुपशोभाया
तेभुजाभोगिभोगाभश्चंदनाक्ताविषर्णपतेलोहिताद्रीभश्शेरेज्जस्तपनीयध्वजाइव २७ वर्तमाने
तथाघोरेसंकुलेसर्वतोदिशं अविज्ञाताःस्मपुध्यंतेविनिघ्नंतःपरस्परं २८ भीमेनरजसाकी
र्णेशस्त्रसंपातसंकुले नैवस्वेनपरेराजन्व्यज्ञायंततमोवृताः २९ तथातदभवद्युद्धंघोररूपं
भयानकं लोहितोदामहानद्यःप्रसस्रुस्तत्रचासकृत् ३० शीर्षपाषाणसंछन्नाःकेशशैवा
लशाद्वलाः अस्थिमीननसमाकीर्णाधनुःशरगदोडुपाः ३१ मांसशोणितपंकिन्योघोररू
पाःसुदारुणाः नदीःप्रावर्त्तयामासुःशोणितौघविवर्धनी ३२ भीरुवित्रासकारिण्यःशू
राणांहर्षवर्द्धनाः तानदीघोररूपास्तुनयंत्योयमसादने ३३ अवगाह्यन्मज्जयंत्यःक्षत्रमा
जनयन्भयं क्रव्यादानांनरव्याघ्रनर्दतांतत्रतत्रह ३४ घोरमायोधनंजज्ञेप्रेतराजपुरोप
मं उत्थितान्यगणेयानिकबंधानिसमंततः ३५ नृत्यंतिवैभूतगणाःसंतृप्तामांसशोणि
तैः पीत्वाचशोणितंतत्रवसांपीत्वाचभारत ३६ मेदोमज्जावसामत्तास्तृप्तामांसस्यचैवह धा
वमानाःस्मदृश्यंतेकाकगृध्रवकास्तथा ३७ शूरास्तुसमरेराजन्भयंत्यक्त्वासुदुस्त्यजं योधव्र
॥तेसमाख्याताश्चक्रुः
सोताइति ३८ उपस्तुत्सवेवंद्रेप्रतापेस्वेदतेजसोः ३९ ४० अगणेयानिशाणाश्चिन्नसपाकानि ३५ ३६ ॥

४९ ५० ५१ ५२ द्विपंचाशः १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ॥
प्रासशक्तिसमाकीर्णेकृव्यादगणसंकुले अचरंतरणेशूराःस्थापयंतःस्वपौरुषं ४९ अन्योन्यंश्रा
वयंतिस्मनामगोत्राणिभारत पितृनामानिचरणेगोत्रनामानिवाविभो ५० श्रावयानाश्चबह
वस्तत्रयोधाविशंपते इतस्ततश्चबहवस्तत्रयोधाविशांपते ५१ अन्योन्यमवमर्दंतःशक्तितो
मरपद्विषः वर्तमानेतथायुद्धेघोररूपेसुदारुणे असीदत्कौरवीसेनाभिन्नानौरिवसागरे ५२
इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि ५१५२ संजयउवाच वर्तमानेतथायुद्धेक्षत्रियाणांनिमज्जने गांडी
वस्यमहाघोषःश्रूयतेयुधिमारिष १ संसप्तकानांकदनमकरोद्यत्रपांडवः कोशलानांतथाराज
न्नारायणबलस्यच २ संसप्तकास्तुसमरेशरवृष्टीःसमंततः अपातयन्पार्थमूर्ध्निजयगृद्धाः
प्रमन्यवः ३ तावृष्टीःसहसाराजंस्तरसाधारयन्प्रभुः व्यगाहतरणेपार्थोविनिघ्नन्रथिनांव
रान् ४ विगाह्यतद्रथानीकंकंकपत्रैःशिलाशितैः आससादततःपार्थःसुशर्माणंवरायुधं
५ सतस्यशरवर्षाणिववर्षरथिनांवरः तथासंसप्तकाश्चैवपार्थबाणैःसमार्पयन् सुशर्मात
तःपार्थंविध्वादशभिराशुगैः जनार्दनंत्रिभिर्बाणैरहनद्दक्षिणेभुजे ६ ततोपरेणभल्ले
नकेतुंविव्याधमारिष सवानरवरोराजन्विश्वकर्मकृतोमहान् ७ ननादसुमहान्नादंभी
षयानोजगर्जच कपेस्तुनिनदंश्रुत्वासंत्रस्तातववाहिनी ८ भयंविपुलमाधायनिश्चेष्टासम

क. द्री.
१०८

पयत ततः सा सुसुभे सेनानिवेष्टावस्थितान्ऽप ९ नानापुष्पसमाकीर्णं यथा चैत्ररथं वनं प्रतिलभ्यत
ततः संसप्तका योधास्ते कुरुसत्तम १० अर्जुनं सिषिचुर्बाणैः पर्वतं जलदा इव परिवव्रुस्ततः सर्वे पांडवस्य म
हारथं ११ निगृह्यंते प्रचुक्रुशुर्वध्यमानाः शितैः शरैः ते हयान् रथचक्रे च रथेषां चापि मारिष १२ नि
गृहीतमुपाक्रामं क्रोधाविष्टाः समंततः निगृह्यंते रथं तस्य योधास्ते तु सहस्रशः निगृह्य बलवा
त्सर्वे सिंहनादमथानदन् अपरे जगृहुश्चैव केशवस्य महाभुजौ १३ पार्थमन्ये महाराज रथस्थं
जगृहुर्मुदा केशवस्तु ततो बाहू विधुन्वन् रणमूर्धनि १४ पातयामास तान् सर्वान् दुष्टहस्तीव हस्ति
पान् ततः क्रुद्धो रणे पार्थः संवृतस्तैर्महारथैः १५ निगृहीतं रथं दृष्ट्वा केशवं चाप्यभिद्रुतं रथारू
ढांस्तु सुबहून् पदातींश्चाप्यपातयत् १६ आसन्नांश्च ततो योधाञ्छरैरासन्नयोधिभिः छादयामास
समरे केशवं चेदमब्रवीत् १७ पश्य पश्य कृष्ण महाबाहो संसप्तकगणान्बहून् कुर्वाणान् दारुणं क
र्म वध्यमानान् सहस्रशः १८ रथबंधमिमं घोरं पृथिव्यां नास्ति कश्चन यः सहेत पुमांल्लोके मदन्यो
यदुपुंगव १९ इत्येवमुक्त्वा बीभत्सुर्देवदत्तमथाधमत् पांचजन्यं च कृष्णोपि पूरयन्निव रोदसी २०
तं तु शंखस्वनं श्रुत्वा संसप्तकवरूथिनी संचचाल महाराज वित्रस्ता चाभवद् भृशं २१ पादबंधं ततश्चक्रे
पांडवः परवीरहा नागमस्त्रं महाराज संप्रकीर्य मुहुर्मुहुः २२ ते बद्धाः पादबंधेन पांडवेन महात्मना १०८
निश्चेष्टा ह्यभवन् राजन्नश्मसारमया इव २३ निश्चेष्टांस्तु ततो योधानवधीत् पांडुनंदनः यथेंद्रः सम

दैत्यसंघांस्तारकस्य वधे पुरा २४ ते वध्यमानाः समरे मृष्यंतस्तं रथोत्तमे आयुधानि च सर्वाणि विस्रष्टुमुप
चक्रमुः २५ ते बद्धाः पादबंधेन न शेकुश्चेष्टितुं नृप ततस्तानवधीत्पार्थः शरैः संनतपर्वभिः २६ स
र्वे योधा हि समरे भुजगैर्वेष्टिताभवन् यानुद्दिश्य रणे पार्थः पादबंधं चकार ह २७ ततः सुशर्मा राजेंद्र
गृहीतां वीक्ष्य वाहिनीं सौपर्णमस्त्रं त्वरितः प्रादुश्चक्रे महारथः २८ ततः सुपर्णाः संपेतुर्भक्षयंतो भुज
गमान् ते वै विदुद्रुवुर्नागा दृष्ट्वा तान्खचरान्नृप २९ बभौ बलं तद्विमुक्तं पादबंधाद्विशांपते मेघवृंदा
द्यथा मुक्तो भास्करस्तापयन्प्रजाः ३० विप्रमुक्तास्तु ते योधाः फाल्गुनस्य रथं प्रति ससृजुर्बाणसंघांश्च
शस्त्रसंघांश्च मारिष ३१ विविधानि च शस्त्राणि प्रत्यविध्यंत सर्वशः तां महास्त्रमयीं वृष्टिं संछिद्य शर
वृष्टिभिः ३२ न्यवधीच्च ततो योधान्वासविः परवीरहा सुशर्मा तु ततो राजन्बाणेनानतपर्वणा ३३
अर्जुनं हृदये विद्ध्वा विव्याधान्यैस्त्रिभिः शरैः स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ३४ तत उ
च्चुक्रुशुः सर्वे हतः पार्थ इति स्म ह ततः शंखनिनादाश्च भेरीशब्दाश्च पुष्कलाः ३५ नानावादित्रनिन
दाः सिंहनादाश्च जज्ञिरे प्रतिलभ्य ततः संज्ञां श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ३६ ऐंद्रमस्त्रममेयात्मा प्रादुश्च
क्रे त्वरान्वितः ततो बाणसहस्राणि समुत्पन्नानि मारिष ३७ सर्वदिक्षु व्यदृश्यंत निघ्नंति तव वाहिनीं
हयान्रथांश्च समरे शस्त्रैः शतसहस्रशः ३८ वध्यमाने ततः सैन्ये भयं सुमहदाविशत् संसप्तकगणानां
च गोपालानां च भारत ३९ न हि तत्र पुमान्कश्चिद्योऽर्जुनं प्रत्ययुध्यत पश्यतां तत्र वीराणामहन्यत बलं तव ४०

क॰टी॰ ११९ दृश्यमानमपश्यंश्चनिश्चेष्टंस्मपराक्रमे अच्युतंतत्रयोधानांहत्वापांडुसुतोरणे ४१ व्यभ्राजतमहाराजवि
धूमोग्निरिवज्वलन् चतुर्दशसहस्राणियानिहृष्टानिभारत ४२ रथानामयुतंचैवत्रिसाहस्रांश्चदंति
नः ततःसंशप्तकाभूयःपरिवव्रुर्धनंजयं ४३ मर्तव्यमितिनिश्चित्यजयंवाप्यनिवर्तनं तत्रयुद्धम
हद्वासीत्तावकानांविशांपते ४४ शूरेणबलिनासार्धंपांडवेनकिरीटिना ४५ इतिश्रीमहाभारते
कर्णपर्वणि २५९ संजयउवाच कृतवर्माकृपोद्रोणिःसूतपुत्रश्चमारिष उलूकःसौबलश्चैवरा
जाचसहसोदरैः १ सीदमानांचमूंदृष्ट्वापांडुपुत्रभयार्दितां समुज्जह्रुःस्मवेगेनभिन्नांनावमिवार्ण
वे २ ततोयुद्धमतीवासीन्मुहूर्तमिवभारत भीरूणांत्रासजननंशूराणांहर्षवर्धनं ३ कृपेणशरव
र्षाणिप्रतिमुक्तानिसंयुगे सृंजयान्छादयामासुःशलभानांव्रजाइव ४ शिखंडीचततःक्रुद्धोगौ
तमंत्वरितोययौ ववर्षशरवर्षाणिसमंताद्द्विजपुंगवे ५ कृपस्तुशरवर्षंतद्विनिहत्यमहास्त्रवित् शि
खंडिनंरणेक्रुद्धोविव्याधदशभिःशरैः ६ ततःशिखंडीकुपितःशरैःसप्तभिराहवे कृपंविव्याधकु
पितंकंकपत्रैरजिह्मगैः ७ ततःकृपःशरैस्तीक्ष्णैःसोतिविद्धोमहारथः अश्वसूतरथंचक्रेशिखंडि
नमयोद्विजः ८ हताश्वात्तुततोयानादवप्लुत्यमहारथः खड्गंचर्मतथागृह्यसत्वरंब्राह्मणंययौ ९
तमापतंतंसहसाशरैःसन्नतपर्वभिः छादयामाससमरेतदद्भुतमिवाभवत् १० तत्राद्भुतमपश्याम
शिलानांप्लवनंयथा निश्चेष्टस्तद्रणेराजन्शिखंडीसमतिष्ठत ११ कृपेणछादितंदृष्ट्वानृपोत्तमशिखं १८

रितं अभ्यधावत्कृपं तूर्णं धृष्टद्युम्नो महारथः १२ धृष्टद्युम्नं ततो यांतं शारद्वतरथं प्रति प्रतिजग्राह वेगेन कृ
तवर्मा महारथः १३ युधिष्ठिरमथायांतं शारद्वतरथं प्रति सपुत्रं सह सैन्यं च द्रोणपुत्रो न्यवारयत् १४ न
कुलं सहदेवं च त्वरमाणौ महारथौ प्रतिजग्राह ते पुत्रः शरवर्षेणावारयत् १५ भीमसेनं करूषांश्च के
कयान्सह सृंजयैः कर्णो वैकर्तनो युद्धे वारयामास भारत १६ शिखंडिनस्ततो बाणान्कृपः शारद्वतो
युधि प्राहिणोत्त्वरया युक्तो दिधक्षन्निव मारिष १७ तान्शरान्प्रेषितांस्तेन समंतात्स्वर्णभूषितान् चिच्छेद
खड्गमाविध्य भ्रामयंश्च पुनः पुनः १८ शतचंद्रं च तच्चर्म गौतमस्य भारत अथ मत्सायकैस्तूर्णं तत
उच्चुक्रुशुर्जनाः १९ स विचर्मा महाराज खड्गपाणिरुपाद्रवत् कृपस्य वशमापन्नो मृत्योरास्यमिवातुरः
२० शारद्वतशरैर्ग्रस्तः क्लिश्यमानो महाबलः चित्रकेतुसुतो राजन्सुकेतुस्त्वरितो ययौ २१ विकिरन्बा
णान्युद्धे बहुभिर्निशितैः शरैः अभ्यापतदमेयात्मा गौतमस्य रथं प्रति २२ दृष्ट्वा च युक्तं तं युद्धे ब्राह्म
णं चरितव्रतं अपयातस्ततस्तूर्णं शिखंडी राजसत्तम २३ सुकेतुस्तु ततो राजन्गौतमं नवभिः शरैः वि
द्ध्वा विव्याध सप्तत्या पुनश्चैनं त्रिभिः शरैः २४ अथास्य सशरं चापं पुनश्चिच्छेद मारिष सारथिं च शरेण
संस्पृश्य मर्मस्वताडयत् २५ गौतमस्तु ततः क्रुद्धो धनुर्गृह्य नवं दृढं सुकेतुं त्रिंशता बाणैः सर्वमर्मस्वता
डयत् २६ स विह्वलितसर्वांगः प्रचचाल रथोत्तमे भूमिकंपे यथा वृक्षश्चचाल कंपितो भृशं २७ चल
तस्तस्य कायात्तु शिरो ज्वलितकुंडलं सोष्णीषं सशिरस्त्राणं क्षुरप्रेणाभ्यपातयत् २८ तच्छिरः प्रापतद्भूमौ

क॰टी॰ रूपेणाहतमिवाग्निषं ततोऽस्य कायो वसुधां पपात स्रस्तापतद्च्युत ७९ तस्मिन्हते महाराज त्रस्तास्तस्य पुरो-
१० गमाः गौतमं समवेत्यका ऽद्रवुस्ते दिशो दश ८० धृष्टद्युम्नं तु समरे संनिवार्य महारथः कृतवर्माब्रवीद्
हृष्टस्तिष्ठ तिष्ठेति भारत ८१ तदभूत्तुमुलं युद्धं वृष्णिपार्षतयो रणे आमिषार्थे यथा युद्धं श्येनयोः क्रुद्धयो-
र्नृप ८२ धृष्टद्युम्नस्तु समरे हार्दिक्यं नवभिः शरैः आजघानोरसि क्रुद्धः पीडयन्हृदिकात्मजं ८३ कृत-
वर्मा तु समरे पार्षतेन दृढाहतः पार्षतं सरथं साश्वं छादयामास सायकैः ८४ सरथश्छादितो राजन्धृ-
ष्टद्युम्नो न दृश्यते मेघैरिव परिछन्नो भास्करो जलधारिभिः ८५ विधूय तं बाणगणं शरैः कनकभूष-
णैः व्यरोचत रणे राजन्धृष्टद्युम्नः कृतव्रणः ८६ ततस्तु पार्षतः क्रुद्धः शस्त्रवृष्टिं सुदारुणां कृतवर्म-
णमासाद्य व्यसृजत्पृतनापतिः ८७ तामापतन्तीं सहसा शस्त्रवृष्टिं सुदारुणां शरैरनेकसाहस्रैर्हा-
र्दिक्यो व्यधमद्युधि ८८ दृष्ट्वा तु वारितां युद्धे शस्त्रवृष्टिं दुरासदां कृतवर्माणमासाद्य वारयामास पार्ष-
तः ८९ सारथिं चास्य तरसा प्राहिणोद्यमसादनं भल्लेन शितधारेण स हतः प्रापतद्रथात् ९० धृष्टद्युम्न-
स्तु बलवान्जित्वा शत्रुं महाबलं कौरवान्समरे तूर्णं वारयामास सायकैः ९१ ततस्ते तावका योधा
धृष्टद्युम्नमुपाद्रवन् सिंहनादरवं कृत्वा ततो युद्धमवर्तत ९२ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि ॥ २१ ॥
संजय उवाच द्रौणिर्युधिष्ठिरं दृष्ट्वा शैनेयेनाभिरक्षितं द्रौपदेयैस्तथा शूरैरभ्यवर्तत हृष्टवत् १ किरन्नि-
षुगणान्घोरान्स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाशितान् दर्शयन्विविधान्मार्गान्शिक्षाश्च लघुहस्तवत् २ ततः खं प-

रयामासशरैर्दिव्यास्त्रमंत्रितैः युधिष्ठिरंचसमरेपरिवार्यमहास्त्रवित् ३ द्रोणायनिःशरछन्नेनशाला
यतकिंचन बाणभूतमभूत्सर्वमायोधनशिरोमहत् ४ बाणजालंदिविछन्नंस्वर्णजालविभूषि
तं शुशुभेभरतश्रेष्ठ वितानमिवधिष्ठितं ५ तेनछन्नेनभोराजन्बाणजालेनभास्वता अभ्रछायेवसं
जज्ञेबाणरुद्धेनभस्तले ६ तत्राश्चर्यमपश्यामबाणभूतेतथाविधे नस्मसंपततेभूतंकिंचिदेवांत
रिक्षगं ७ सात्यकिर्यतमानस्तुधर्मराजश्चपांडवः तथेतराणिसैन्यानिनस्मचक्रुःपराक्रमं ८ लाघ
वंद्रोणपुत्रस्यदृष्ट्वातत्रमहारथाः व्यस्मयंतमहाराजनचैनंप्रत्युदीक्षितुं ९ शेकुस्तेसर्वराजानस्तपं
तमिवभास्करं वध्यमानेततःसैन्येद्रौपदेयामहारथाः १० सात्यकिर्धर्मराजश्चपांचालाश्चापिसंग
ताः संक्रामस्तुभयंघोरंद्रोणायनिमुपाद्रवन् ११ सात्यकिःसप्तविंशत्याद्रौणिंविध्वाशिलीमुखैः
पुनर्विव्याधनाराचैःसप्तभिःस्वर्णभूषितैः १२ युधिष्ठिरस्त्रिसप्तत्याप्रतिविंध्यश्चसप्तभिः श्रुतकर्मा
त्रिभिर्द्रौणिंश्रुतकीर्तिश्चसप्तभिः १३ सुतसोमस्तुनवभिःशतानीकश्चसप्तभिः अन्येचबहवःशूरा
विव्यधुस्तंसमंततः १४ सतुक्रुद्धस्ततोराजन्नाशीविषइवश्वसन् सात्यकिंपंचविंशत्याप्राविध्यतशि
लीमुखैः १५ श्रुतकीर्तिंचनवभिःसुतसोमंचपंचभिः अष्टाभिःश्रुतकर्माणंप्रतिविंध्यंत्रिभिःशरैः १६
शतानीकंचनवभिर्धर्मपुत्रंचपंचभिः तथेतरांस्ततःशूरान्द्वाभ्यांद्वाभ्यामताडयत् १७ श्रुतकीर्तेस्तथा
चापंचिछेदनिशितैःशरैः अथान्यद्धनुरादायश्रुतकीर्तिर्महारथः १८ द्रोणायनिंत्रिभिर्विध्वाविव्या
धान्यैःशितैःशरैः ततोद्रौणिर्महाराजशरवर्षेणमारिष १९ छादयामासतंसंख्येसमंताद्भरतर्षभ त

क.टि. तःपुनरमेयात्माधर्मराजस्यकार्मुकं २० द्रौणिश्चिच्छेदविहसन्विव्याधचपत्रैस्त्रिभिः ततोधर्मसुतो
१११ राजन्नन्यद्गृह्यान्यन्महद्धनुः २१ द्रौणिंविव्याधसमरेबाह्वोरुरसिचार्पयत् सात्यकिस्तुततःक्रुद्धोद्रौ
णेःप्रहरतोरणे २२ अर्द्धचंद्रेणतीक्ष्णेनधनुश्छित्वानदद्भृशं छिन्नधन्वाततोद्रौणिःशक्त्याशक्तिमतां
वरः २३ सारथिंपातयामाससैनेयस्यरथाद्द्रुतं अथान्यद्धनुरादायद्रोणपुत्रःप्रतापवान् २४ शैने
यंशरवर्षेणछादयामासभारत तस्याश्वाःप्रद्रुताःसंख्येपतितेरथसारथौ २५ तत्रतत्रैवधावंतःसमदृश्यंत
भारत युधिष्ठिरपुरोगास्तुद्रौणिंशस्त्रभृतांवरं २६ अभ्यवर्षंतवेगेनविसृजंतःशिताञ्छरान् आगच्छमानांस्ता
न्दृष्ट्वाक्रुद्धरूपान्परंतप २७ प्रहसन्निवतान्जग्राहद्रोणपुत्रोमहारणे ततःशरशतज्वालःसेनाकक्षंमहारथः २८
द्रौणिर्ददाहसमरेकक्षमग्निर्यथावने तद्बलंपांडुपुत्रस्यद्रोणपुत्रप्रतापितं २९ चुक्षुभेभरतश्रेष्ठतिमिनेवन
दीमुखं दृष्ट्वाचैवमहाराजद्रोणपुत्रपराक्रमं ३० निहतान्मेनिरेसर्वान्पांडून्द्रोणसुतेनवै युधिष्ठिरस्त्वरितो
द्रोणशिष्यंमहारथः ३१ अब्रवीद्द्रोणपुत्रायरोषामर्षसमन्वितः नैवनामतवप्रीतिर्नैवनामकृतज्ञता ३२
यतस्त्वंपुरुषव्याघ्रमामेवाद्यजिघांससि ब्राह्मणेनतपःकार्यंदानमध्ययनंतथा ३३ क्षत्रियेणधनुर्ना
म्यंसभवान्ब्राह्मणब्रुवः मिषतस्तेमहाबाहोयुधिजेष्यामिकौरवान् ३४ कुरुष्वसमरेकर्मब्रह्मबंधुरसि
ध्रुवं एवमुक्तोमहाराजद्रोणपुत्रःस्मयन्निव ३५ युक्तंतत्त्वंचसंचिंत्यनोत्तरंकिंचिदब्रवीत् अनुक्त्वाचततः
किंचिच्छरवर्षेणपांडवं ३६ छादयामाससमरेक्रुद्धोंतकइवप्रजाः सछाद्यमानस्तुतदाद्रोणपुत्रेणमारिष
३७ पार्थोपयातःशीघ्रंवैविहायमहतींचमूं अपयातेततस्तस्मिन्धर्मपुत्रेयुधिष्ठिरे ३८ द्रोणपुत्रस्ततोराजन्। १११

ग्रसमानस्य महामनाः ततो युधिष्ठिरो राजन्सम्यक्कार्डिणिं महाहवे प्रययौ तावकं सैन्यं युक्तः क्रूराय कर्मणि ५९ इ
ति श्री महाभारते कर्णपर्वणि ५९ संजय उवाच भीमसेनं च पांचालांश्चेदिकैकयसंवृतान् वैकर्तनः स्वयं रु
द्ध्वा वारयामास सायकैः १ ततस्तु चेदिकारूषान्संजयांश्च महारथान् कर्णो जघान समरे भीमसेनस्य पश्य
तः २ भीमसेनस्ततः कर्णं विहाय रथसत्तमं प्रययौ कौरवं सैन्यं कक्षमग्निरिव ज्वलन् ३ सूतपुत्रोपि सम
रे पांचालान्केकयांस्तथा संजयांश्च महेष्वासान्निजघान सहस्रशः ४ संसप्तकेषु पार्थश्च कौरवेषु वृको
दरः पांचालेषु तथा कर्णः क्षयं चक्रुर्महारथाः ५ ते क्षत्रिया दह्यमानास्त्रिभिस्तैः पावकोपमैः जग्मु
र्विनाशं समरे राजन्दुर्मंत्रिते तव ६ ततो दुर्योधनः क्रुद्धो नकुलं नवभिः शरैः विव्याध भरतश्रेष्ठ चतु
रश्चांश्चास्य वाजिनः ७ ततः पुनरमेयात्मा तव पुत्रो जनाधिप क्षुरेण सहदेवस्य ध्वजं चिच्छेद कांचनं न
कुलस्तु ततः क्रुद्धस्तव पुत्रं च सप्तभिः जघान समरे राजन्सहदेवश्च पंचभिः ८ तावुभौ भरतश्रेष्ठौ
श्रेष्ठौ सर्वधनुष्मतां विव्याधोरसि संक्रुद्धः पंचभिः पंचभिः शरैः १० ततोपराभ्यां भल्लाभ्यां धनुषी सम
कृंतत यमयोः सहसा राजन्विव्याध च त्रिसप्तभिः ११ तावन्ये धनुषी श्रेष्ठे शक्रचापनिभे शुभे प्रगृह्य
रेजतुः शूरौ देवपुत्रसमौ युधि १२ ततस्तौ रभसौ युद्धे भ्रातरौ भ्रातरं नृप शरैर्ववर्षतुर्घोरैर्महामेघौ
यथाचलं १४ ततः क्रुद्धो महाराज तव पुत्रो महारथः पांडुपुत्रौ महेष्वासौ वारयामास पत्रिभिः १४ धनु
र्मंडलमेवास्य दृश्यते युधि भारत सायकाश्च वहंस्पंते निश्चरंतः समंततः १५ आच्छादयन्दिशः सर्वाः
सूर्यस्येवांशवो यथा बाणाभूते ततस्तस्मिन्संछन्ने च नभस्तले १६ यमाभ्यां ददृशे रूपं कालांतकयमोप

क॰टी॰
११२
मे पराक्रमं तत्र ते दृष्ट्वा तव सैन्ये महारथाः १७ सभेरांपांतिकं प्राप्तौ माद्रीपुत्रौ समेनिरे ततः सेनापती राज
न्मोऽव समहारथाः १८ पार्षतः प्रययौ तत्र यत्र राजा सुयोधनः माद्रीपुत्रौ ततः शूरौ व्यतिक्रम्य महारथौ
१९ धृष्टद्युम्नस्तव सुतं वारयामास सायकैः तमविध्यदमेयात्मा तव पुत्रो ह्यमर्षणः २० पांचाल्यं पंच
विंशत्या बहस्पुरुषर्षभः ततः पुनरमेयात्मा तव पुत्रो ह्यमर्षणः २१ विध्वाननाद पांचाल्यं षष्ट्या पं
चभिरेव च तथास्य समपारं चापं हस्तावापं च मारिष २२ क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन राजा चिच्छेद संयुगे तद
पास्य धनुश्छिन्नं पांचाल्यः शत्रुकर्शनः २३ अन्यदादत्त वेगेन धनुर्भारसहं नवं प्रज्वलन्निव वेगेन
संरंभाद्रुधिरेक्षणः २४ अशोभत महेष्वासो धृष्टद्युम्नः कृतव्रणः स पंचदश नाराचान् श्वसतः पन्नगा
निव २५ जिघांसुर्भरतश्रेष्ठ धृष्टद्युम्नो व्यपासृजत् ते वर्म हेमविकृतं भित्त्वा राज्ञः शिलाशिताः २६
विविशुर्वसुधां वेगात् कंकबर्हिणवाससः सोतिविद्धो महाराज पुत्रस्ते तिव्यराजत २७ वसंतका
ले सुमहान्सुफुल्ल इव किंशुकः संछिन्नवर्मा नाराचप्रहारैर्जर्जरीकृतः २८ धृष्टद्युम्नस्य भल्लेन क्रुद्ध
श्छिच्छेद कार्मुकं अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महीपतिः २९ सायकैर्दशभी राजन्भ्रुवोर्मध्ये समार्प
यत् तस्य ते शोभयन्वक्त्रं कर्मारपरिमार्जिताः ३० प्रफुल्लं पंकजं यद्वद्भ्रमरा मधुलिप्सवः तदपास्य
तु च्छिन्नं धृष्टद्युम्नो महामनाः ३१ अन्यदादत्त वेगेन धनुर्भल्लांश्च षोडश ततो दुर्योधनस्याश्वान्हत्वा स
तं च पंचभिः ३२ धनुश्चिच्छेद भल्लेन जातरूपपरिष्कृतं रथं सोपस्करं छत्रं शक्तिं खड्गं गदां ध्वजं ३३ भल्लै
श्छिच्छेद दशभिः पुत्रस्य तव पार्षतः तपनीयांगदं चित्रं नागं मणिमयं शुभं ३४ ध्वजं कुरुपतेः छिन्नं ११२

श्च सर्वपार्थिवाः दुर्योधनेन विरथे छिन्नवर्मा युधांपते ४५ भ्रातरः पर्यरक्षंस्तं सोदर्या भरतर्षभ तमारोप्य रथे
राजेन्द्र दुर्योधनो जनाधिपः ४६ अपाहरदसंभ्रान्तो धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः कर्णस्तु सात्यकिं जित्वा राजगृद्धी म
हाबलः ४७ द्रोणहंतारमुग्रेषुं ससाराभिमुखो रणे तं पृष्ठतोभ्ययात्तूर्णं शैनेयो वितुदन् शरैः ४८ वारणं
जघनेनोपेत्य विषाणाभ्यामिव द्विपः स भारत महानासीद्योधानां सुमहात्मनां ४९ कर्णपार्षतयोर्मध्ये त्व
दीयानां महारणः न पाण्डवानां नास्माकं योधः कश्चित्पराङ्मुखः ५० प्रत्यदृश्यत्ततः कर्णः पाञ्चालांस्त्वरि
तो ययौ तस्मिन्क्षणे नरश्रेष्ठ गजवाजिजनक्षयः ५१ प्रादुरासीदुभयतो राजन्मध्यगतेहनि पंचालास्तु
महाराज त्वरिता विजिगीषवः ५२ ते सर्वेभ्यद्रवन्कर्णं पतत्रिण इव द्रुमं तांस्तथाधिरथिः क्रुद्धो यतमा
नान्मनस्विनः ५३ विचिन्वन्निव बाणौघैः समासादयदग्रगान् व्याघ्रकेतुं सुशर्माणं चित्रं चोग्रायुधं
जयं ५४ शुक्लं च रोचमानं च सिंहसेनं च दुर्जयं ते वीरा रथमार्गेण परिवव्रुर्नरोत्तमं ५५ सृजंतं साय
कान् क्रुद्धं कर्णमाहवशोभिनं युध्यमानांस्तु तान्शूरान्मनुजेंद्रः प्रतापवान् ५६ अष्टाभिरष्टौ राधेयो
भ्यर्दयन्निशितैः शरैः अथापरान्महाराज सूतपुत्रः प्रतापवान् ५७ जघान बहुसाहस्रान्योधान्युद्धवि
शारदान् जिष्णुं च जिष्णुकर्माणं देवापिं भद्रमेव च ५८ दण्डं च राजन्समरे चित्रं चित्रायुधं हरिं सिंहकेतुं
रोचमानं शलभं च महारथं ५९ निजघान सुसंक्रुद्धश्चेदीनां च महारथान् तेषामाददतः प्राणानासी
दाधिरथेर्वपुः ६० शोणिताभ्युक्षिताङ्गस्य रुद्रस्येवोर्जितं महत् तत्र भारत कर्णेन मातङ्गास्ताडिताः शरैः
६१ सर्वतोभ्यद्रवन्भीताः कुर्वन्तो महदाकुलं निपेतुरुर्व्यां समरे कर्णसायकताडिताः ६२ कुर्वन्तो विवि

क॰ शं॰
१११

यान्नादान्वत्रुन्नाश्ववाचलाः गजवाजिमनुष्येषु निपतद्भिः समंततः ५३ रथेभ्यश्चापि रथेभ्यो मार्गे समास्ती
र्यंत मेदिनी नैवं भीष्मो न च द्रोणो नाप्यन्ये युधि तावकाः ५४ चक्रुः स्म तादृशं कर्म यादृशं वै कृतं रणे
सूतपुत्रेण नागेषु हयेषु च रथेषु च ५५ नरेषु च महाराज कृतं स्म कदनं महत् मृगमध्ये यथा सिंहो
दृश्यते निर्भयश्चरन् ५६ पंचालानां तथा मध्ये कर्णो चरदभीतवत् यथा मृगगणांस्त्रस्तान्सिंहो
द्रावयते दिशः ५७ पांचालानां रथव्रातान्कर्णो विद्रावयत्तथा सिंहास्यं च यथा प्राप्य न जीवंति मृगाः
क्वचित् ५८ तथा कर्णमनुप्राप्य न जिजीवुर्महारथाः वैश्वानरं यथा प्राप्य प्रतिदह्यंति वै जनाः कर्णा
ग्निना वने तद्वद्दग्धा भारत संजयाः कर्णेन चेदिकेकयपांचालेषु च भारत ६० विश्राव्य नाम निहता
बहवः शूरसंमताः मम चासीन्मती राजन्दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमं ६१ नैकोप्यापि रथेर्जीवन्पांचालो
मोक्ष्यते युधि पांचालान्मथमत्संख्ये सूतपुत्रः पुनः पुनः ६२ पांचालान्नथ निघ्नंतं कर्णं दृष्ट्वा महार
णे अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धो धर्मराजो युधिष्ठिरः ६३ धृष्टद्युम्नश्च राधेयं द्रौपदेयाश्च मारिष परिवव्रु
रमित्रघ्नं शतशश्चापरे जनाः ६४ शिखंडी सहदेवश्च नकुलो नाकुलिस्तथा जनमेजयः शिनेर्नप्ता
बहवश्च प्रभद्रकाः ६५ एते पुरोगमा भूत्वा धृष्टद्युम्नस्य संयुगे कर्णमस्यंत मिषवैर्विरेजुर्जयमितौज
सः ६६ तांस्तत्राधिरथिः संख्ये चेदिपांचालपांडवान् एको बहूनभ्यपतद्गरुत्मान्पन्नगानिव ६७ तैः
कर्णस्याभवद्युद्धं घोररूपं विशांपते तादृग्यादृक्पुरा वृत्तं देवानां दानवैः सह ६८ तान् समेतान्महेष्वा
सान्शरवर्षौघवर्षिणः एको व्यभवद्राधेयस्तमांसीव दिवाकरः भीमसेनस्तु संसक्तो राधेयेन पांडवैः १११

नद्र सर्वतोभ्यहनत्क्रुद्धो यमदंडनिभैः शरैः वाह्लीकान्केकयान्मत्स्यान्वासात्यान्मद्रसैंधवान् ६९ एकः सं-
ख्ये महेष्वासो योधयन्वह्वशोभत तत्र मर्मसु भीमेन नाराचैस्ताडिता गजाः ७० प्रपतंतो हतारोहाः कंपयं-
तिस्म मेदिनीं वाजिनश्च हतारोहाः पत्तयश्च गतासवः ७१ शेरते युधि निर्भिन्ना वमंतो रुधिरं बहु सहस्र-
शश्च रथिनः पातिताः पतितायुधाः ७२ ते तत्राः समदृश्यंत भीमभीता गतासवः रथिभिः सादिभिः स-
तैः पादातैर्वाजिभिर्गजैः ७३ भीमसेनशरैश्छिन्नैराछन्ना वसुधाभवत् तत्स्तंभितमिवातिष्ठद्भीम-
सेनभयार्दितं दुर्योधनबलं सर्वं निरुत्साहं कृतव्रणं निश्चेष्टं तुमुलं दीनं बभौ तस्मिन्महारणे ७५
प्रसन्नसलिले काले यथा स्यात्सागरो नृप तद्वत्तद्बलं तद्धि निश्चलं समवस्थितं ७६ मन्युवीर्यब-
लोपेतं दर्पात्प्रत्यवरोपितं अभवत्तव पुत्रस्य तत्सैन्यं निष्प्रभं तदा ७७ तद्बलं भरतश्रेष्ठ वध्यमानं परस्प-
रं रुधिरौघपरिक्लिन्नं रुधिरार्द्रं बभूव ह ७८ जगाम भरतश्रेष्ठ वध्यमानं परस्परं सूतपुत्रो रणे क्रुद्धः
पांडवानामनीकिनीं ७९ भीमसेनः कुरूंश्चापि द्रावयंतौ विरेजतुः वर्तमाने तथा रौद्रे संग्रामेऽद्भुतद-
र्शने ८० निहत्य पृतनामध्ये संशप्तकगणान्बहून् अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो वासुदेवमथाब्रवीत् ८१
प्रभग्नं बलमेतद्धि योत्स्यमानं जनार्दन एते ऽद्रवंति सगणाः संशप्तकमहारथाः ८२ अपारयंतो मद्बाणा-
न्सिंहशब्दं मृगा इव दीर्यते च महत्सैन्यं सृंजयानां महारणे ८३ हस्तिकक्ष्यो ह्ययं कृष्ण केतुः कर्णस्य
धीमतः दृश्यते राजसैन्यस्य मध्ये विचरतो मुहुः ८४ न च कर्णं रणे शक्ता जेतुमन्ये महारथाः जानी-
ते हि भवान्कर्णं वीर्यवंतं पराक्रमे ८५ तत्र याहि यतः कर्णो द्रावयत्येष नो बलं वर्जयित्वा रणे याहि

द्रो. वतस्तुवैमहारथं ८६ एवमेरोचतेकृष्णयथावातवरोचते एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यगोविंदःप्रहसन्निव ८७ अ
ब्रवीदर्जुनंतूर्णंकौरवानुजहिपांडव ततस्तवमहासैन्यंगोविंदप्रेरिताहयाः ८८ हंसवर्णाःप्रविवि
शुर्वहंतःकृष्णपांडवौ केशवप्रेरितैरश्वैःश्वेतैःकांचनभूषणैः ८९ प्रविशद्भिस्तवबलंचतुर्दिशम
भिद्यत मेघस्तनितनिर्घोषःसरथोवानरध्वजः ९० चलत्पताकस्तांसेनांविमानंद्यामिवाविशत्।
तौविदार्यमहासेनांप्रविष्टौकेशवार्जुनौ ९१ क्रुद्धौसंरंभरक्ताक्षौव्यभ्राजेतांमहाद्युती युद्धशौंडौस
माहूतावागतौतौरणाध्वरे ९२ यज्वभिर्विधिनाहूतौमखेदेवाविवाश्विनौ क्रुद्धौतौतुनरव्याघ्रौयोगव
तौबभूवतुः ९३ तलशब्देनरुषितौयथानागौमहावने विगाह्यतुरथानीकमश्वसंघांश्चफाल्गुनः
९४ व्यचरत्पृतनामध्येपाशहस्तइवांतकः तंदृष्ट्वायुधिविक्रांतंसेनायांतवभारत ९५ संशप्तकगणा
न्भूयःपुत्रस्तेसमचूचुदत् ततोरथसहस्रेणद्विरदानांत्रिभिःशतैः ९६ चतुर्दशसहस्रैश्चतुरगाणां
महाहवे द्वाभ्यांशतसहस्राभ्यांपदातीनांचधन्विनां ९७ शूराणांलब्धलक्षाणांविदितानांसमंत
तः अभ्यवर्तंतकौंतेयछादयंतोमहारथाः ९८ शरवर्षैर्महाराजसर्वतःपांडुनंदनं सछाद्यमानः
समरेशरैःपरबलार्दनः ९९ दर्शयन्रौद्रमात्मानंपाशहस्तइवांतकः निघ्नन्संशप्तकान्पार्थःप्रेक्ष
णीयतरोभवत् १०० ततोविद्युत्प्रभैर्बाणैःकार्तस्वरविभूषितैः निरंतरमिवाकाशमासीछन्नंकिरीटि
ना १ किरीटिभुजनिर्मुक्तैःसंपतद्भिर्महाशरैः समाछन्नंबभौसर्वंकाद्रवेयैरिवप्रभो २ रुक्मपुंखान्प्र ११४
सन्नाग्रांछरान्सन्नतपर्वणः अवासृजदमेयात्मादिक्षुसर्वासुपांडवः ३ महीवियद्दिशःसर्वाःसमुद्रा

गिरेर्वापि वा स्फुरंतीति जनाजन्तुः पार्थस्य तलनिस्वनात् ४ हत्वा दश सहस्राणि पार्थिवानां महारथः
संसप्तकानां कौंतेयः प्रसव्यं त्वरितोभ्ययात् ५ प्रसव्यं च समासाद्य पार्थः कांबोजरक्षितं प्रममाथ बला
द्द्राणेर्दैन वानिव वासवः ६ प्रचिच्छेदाशु भल्लेन द्विषतामाततायिनां शस्त्रपाणींस्तथा बाहूंस्तथापि च
शिरांसि तत ७ अंगांगावयवैश्छिन्नैर्व्यायुधास्ते पतन् भुवि विष्वग्वाताभिसंभग्ना बहुशाखा इव द्रुमाः
८ हस्त्यश्वरथपत्तीनां व्रातान्निघ्नंतमर्जुनं सुदक्षिणादवरजः शरवृष्ट्याभ्यवीवृषत् ९ तस्यास्यतोर्द्ध
चंद्राभ्यां बाहू परिघसन्निभौ पूर्णचंद्राभवक्त्रं च क्षुरेणाभ्यहरच्छिरः १० सपपात ततो वाहात्स्वलोहि
तपरिस्रवः मनःशिलागिरेः शृंगं वज्रेणेवावदारितं ११ सुदक्षिणादवरजं कांबोजं ददृशुर्हतं प्रां
शुं कमलपत्राक्षमत्यर्थं प्रियदर्शनं १२ कांचनस्तंभसदृशं भिन्नं हेमगिरिं यथा ततोभवत्पुनर्युद्धं
घोरमत्यद्भुतं १३ नानावस्थाश्च योधानां बभूवुस्तत्र युध्यतां एकेषुनिहतैरश्वैः कांबोजैर्यवनैः
शकैः १४ शोणिताक्तैस्तदारक्तं सर्वमासीद्विशांपते रथैर्हताश्वसूतैश्च हतारोहैश्च वाजिभिः १५ द्वि
रदैश्च हतारोहैर्महामात्रैर्हतद्विपैः अन्योन्येन महाराज कृतो घोरो जनक्षयः १६ तस्मिन्प्रपक्षेपक्षे च
निहते सव्यसाचिना अर्जुनं जयतां श्रेष्ठं त्वरितो द्रौणिरभ्ययात् १७ विधुन्वानो महच्चापं कार्तस्वरवि
भूषितं आददानः शरान्घोरान्स्वरश्मीनिव भास्करः १८ क्रोधामर्षविवृत्तास्यो लोहिताक्षो बभौ बली
अंतकाले यथा क्रुद्धोऽस्तु किंकरदंडभृत् १९ ततः शरसहस्राणि शरवर्षाणि सत्तमः तैर्विसृष्टै
र्महाराज व्यद्रवंस्तांडीवमः २० स दृष्ट्वा तदा पार्थः स्यंदनस्य विशांपते पुनः शरसहस्राणि शरवा

द्रो॰
११४

षोणिमारिष २१ तैःपतद्भिर्महाराजद्रोणार्जुनमुक्तैः समंततः संछादितोऽभवद्व्योमतावुभौक्रुद्धयनेजयो २२ त
तःशरशतैस्तीक्ष्णैरस्यामाप्रतापवान् निविष्टौतावुभौयुद्धेकृतामाधवपांडवौ २३ हाहाकृतमभूत्
सर्वंस्थावरंजंगमंतथा चराचरस्यगोप्तारौहृष्ट्वासंछादितौशरैः २४ सिद्धचारणसंघाश्चसंपेतुस्तेसमं
ततः चिंतयंतोभवेदद्यलोकानांस्वस्त्यपीतिच २५ नमयानादृशोराजन्दृष्टपूर्वःपराक्रमः संग्रामे
यादृशोद्रौणेःक्रुद्धोसंछादयिष्यतः २६ द्रोणोस्त्रधनुषःशब्दमहितत्रासनंरणे अश्रौषंबहुशोराज
न्सिंहस्येवनिनदोयथा २७ तथाचास्यचरतोयुद्धेसव्यदक्षिणमस्यतः विद्युदंबुदमध्यस्थाभ्राजमानेव
साभवत् २८ सतथाक्षिप्रकारीचदृढहस्तश्चपांडवः प्रमोहंपरमंगत्वाप्रेक्षंतेद्रोणार्जुनंततः २९ विक्र
मेविहितेमेनेआत्मनःसममहायशाः तस्यासमंसमेराजन्नवशमासीत्सुदुर्दृशं ३० द्रौणिपांडवयोरेवंव
र्तमानेमहारणे वर्द्धमानेचराजेंद्रद्रोणपुत्रेमहाबले ३१ हीयमानेचकौंतेयेक्रुद्धस्त्रोषःसमाविशत्
सरोषात्रिःश्वसन्राजन्निर्द्दहन्निवचक्षुषा ३२ द्रौणिंह्यपश्यत्संग्रामेफाल्गुनंचमुहुर्मुहुः ततःक्रुद्धोव
वीत्कृष्णःपार्थंसप्रणयंतदा ३३ अत्यद्भुतमिदंपार्थतवपश्यामिसंयुगे अतिशेतेहियत्त्वांद्रोणपुत्रो
यभारत ३४ कच्चिद्वीर्यंयथापूर्वंभुजयोर्वाबलंतव कच्चित्तेगांडिवंहस्तेरथेतिष्ठतिचार्जुन ३५ क
च्चित्कपालिनौबाहूमुष्टिर्वानव्यशीर्यत अर्द्यमाणंहिरणेपश्यामिद्रौणिमाहवे ३६ गुरुपुत्रइतिह्येव
नंमानयन्भरतर्षभ उपेक्षांकुरुपार्थ(गा)नायंकालउपेक्षितुं ३७ एवमुक्तस्तुकृष्णेनगृह्यभल्लांश्चतुर्द
श त्वरमाणस्त्वराकालेद्रौणेर्धनुरथाछिनत् ३८ ध्वजंछत्रंपताकांश्चरथशक्तिंगदांतथा जत्रुदेशेच

११४

सुमर्मपांवत्सदंतैस्तैरताडयत् ४१ समर्च्छांपरमांगत्वाध्वजयष्टिंसमाश्रितः तंविसंज्ञंमहाराजशत्रुणामभ्यपी
डितं ४० अपोवाहरणात्तस्मात्तोवत्समाणोधनंजयात् एतस्मिन्नेवकालेचविजयःशत्रुतापनः ४१ यद्दन्तता
वकेसैन्यंशतशोथसहस्रशः पश्यतस्तस्यवीरस्यतवपुत्रस्यभारत ४२ एवमेषहयोभृत्तस्तावकानांप
रैःसह क्रूरोविशसनोघोरोराजन्दुर्मंत्रितेतव ४३ संशप्तकांश्चकौंतेयःकुरूंश्चापिवृकोदरः वसुषेण।
श्चपांचालान्सगणान्व्यधमद्रणे ४४ वर्त्तमानेतथारौद्रेराजन्वीरवरक्षये उत्थितान्यगणेयानिकबंधानि
समंततः ४५ युधिष्ठिरोपिसंग्रामेप्रहारैर्गाढवेदनः क्रोशमात्रमपक्रम्यतस्थौभरतसत्तमः ४६ इति
श्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि २२७ संजयउवाच दुर्योधनस्ततःकर्णमुपेत्यभरतर्षभ अब्रवीन्मद्रा
जेचतथैवान्यांश्चपार्थिवान् १ यदृच्छयैतत्संप्राप्तंस्वर्गद्वारमपावृतं सुखिनःक्षत्रियाःकर्णलभंतेयु
द्धमीदृशं २ सदृशैःक्षत्रियैःशूरैःशूराणांयुध्यतांयुधि इष्टंभवतिराधेयतदिदंसमुपस्थितं ३ हत्वाच
पांडवान्युद्धेस्फीतामुर्वीमवाप्स्यथ निहतावापरैर्युद्धेवीरलोकमवाप्स्यथ ४ दुर्योधनस्यतच्छ्रुत्वाक्ष
त्रियर्षभाः हृष्टानादानुदक्रोशन्वादित्राणिचसर्वशः ५ ततःप्रमुदितेतस्मिन्दुर्योधनबलेतदा
हर्षयंस्तावकान्योधान्द्रौणिर्वचनमब्रवीत् ६ प्रत्यक्षंसर्वसैन्यानांभवतांचापिपश्यतां न्यस्तशस्त्रोमम
पिताधृष्टद्युम्नेनपातितः ७ सतेनाहममर्षेणमित्रार्थेचापिपार्थिवाः सत्यंवःप्रतिजानामितद्वाक्यंमे
निबोधत ८ धृष्टद्युम्नमहत्वाहंनविमोक्ष्यामिदंशनं अनृतायांप्रतिज्ञायांनाहंस्वर्गमवाप्नुयां ९ अर्जुनो
भीमसेनश्चयोयोरक्षितारणे धृष्टद्युम्नस्यतंसंख्येनिहनिष्यामिसायकैः १० एवमुक्तेततःसर्वासह

क.टी.
११८

ताभारतीचमूः प्रभग्नइवतत्कौंतेयांस्तथानेवापिपांडवाः ११ समंनिपातोरथयूथपानांबभूवराजन्नतिभी
मरूपः जनत्रयःकालयुगांतकल्पःप्रावर्ततोग्रेकुरुसंजयानां १२ ततःप्रवृत्तेयुधिसंप्रहारेभूतानिस
र्वाणिसदैवतानि ग्रासन्समेतानिसहाप्सरोभिर्दिदृक्षमाणानिनरप्रवीरान् १३ दिव्यैश्चमाल्यैर्विविधैश्च
गंधैर्दिव्यैश्चरत्नैर्विविधैर्नराग्र्यान् रणेस्वकर्माद्भुततःप्रवीरानवाकिरन्नप्सरसःप्रहृष्टाः १४ समीर
णास्तांश्चनिषेव्यगंधान्निषेवसर्वानपियोधमुख्यान् निषेव्यमाणास्त्वनिलेनयोधाःपरस्परञ्चाधरणी
निपेतुः १५ सादिव्यमाल्यैरवकीर्यमाणासुवर्णपुंखैश्चशरैर्विचित्रैः नक्षत्रसंघैरिवचित्रिताद्यौःक्षिति
र्बभौयोधवरैर्विचित्रा १६ ततोंतरिक्षादपिसाधुवादैर्वादित्रघोषैःसमुदीर्यमाणैः ज्याघोषनेमिस्वन
नादचित्रःसमाकुलःसोभवत्संप्रहारः १७ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैय्यासिक्यांक
र्णपर्वणि ८६४ संजयउवाच एवमेषमहानासीत्संग्रामःपृथिवीक्षितां क्रुद्धेर्जुनेतथाकर्णेभीमसे
नेचपांडवे १ द्रोणपुत्रंपराजित्यजित्वाचान्यान्महारथान् अब्रवीदर्जुनोराजन्वासुदेवमिदंवचः २ प
श्यकृष्णमहाबाहोद्रवंतींपांडवींचमूं कर्णंपश्यचसंग्रामेकालयंतंमहारथान् ३ नचपश्यामिदाशा
र्हधर्मराजंयुधिष्ठिरं नापिकेतुर्युधांश्रेष्ठधर्मराजस्यदृश्यते ४ त्रिभागश्चावशिष्टोयंदिवसस्यजनार्द
न नचमांधार्तराष्ट्रेषुकश्चिद्युध्यतिसंयुगे ५ तस्मात्त्वमत्प्रियंकुर्वन्याहियत्रयुधिष्ठिरः दृष्ट्वाकुशलि
नंयुद्धेधर्मपुत्रंसहानुजं ६ पुनर्योद्धास्मिवार्ष्णेयपराञ्छत्रुभिःसहसंयुगे ततःप्रायाद्रथेनाशुबीभत्सोर्व
चनाद्धरिः ७ ततोयुधिष्ठिरोराजासंजयाश्चमहारथाः प्रयुध्यंस्तावकैःसार्द्धंमरणंकृत्वानिवर्त्तनं ८

ततः संग्रामभूमिं तां वर्त्तमाने जनक्षये प्रवेक्ष्यमाणो गोविंदः सव्यसाचिनमब्रवीत् ९ पश्य पार्थ महारौद्रो
वर्त्तते भरतक्षयः पृथिव्यां क्षत्रियाणां वै दुर्योधनकृते महान् १० पश्य भारत चापानि रुक्मपृष्ठानि धन्वि
नां म्रतानामपविद्धानि कलापांश्च महाधनान् ११ जातरूपमयैः पुंखैः शरांश्चानतपर्वणः तैलधौता
न्नाराचान्निर्मुक्तान्पन्नगानिव १२ हस्तिदंतत्सरून्खड्गान्जातरूपपरिष्कृतान् चर्माणि चापविद्धानि
रुक्मगर्भाणि भारत १३ सुवर्णविकृतान्प्रासान्शक्तीः कनकभूषणाः जांबूनदमयैः पट्टैर्बद्धाश्च वि
पुला गदाः १४ जातरूपमयीश्चर्ष्टीः पट्टिशान्हेमभूषणान् दंडैः कनकचित्रैश्च विप्रविद्धान्परश्वधा
न् १५ अयः कुंतांश्च पतितान्मुसलानि गुरूणि च शतघ्नीः पश्य चित्राश्च विपुलान्परिघांस्तथा १६ चक्रा
णि चापविद्धानि तोमरांश्च महारणे नानाविधानि शस्त्राणि प्रगृह्य जयगृद्धिनः १७ जीवंत इव दृश्यंते ग
तसत्वास्तरस्विनः गदाविमथितैर्गात्रैर्मुसलैर्भिन्नमस्तकान् १८ गजवाजिरथक्षुण्णान्पश्य योधान्सह
स्रशः मनुष्यहयनागानां शरशस्त्रर्ष्टिपट्टिशैः १९ परिघैरायसैर्घोरैरयस्कैतैः परश्वधैः शरीरैर्बहुभि
श्छिन्नैः शोणितौघपरिप्लुतैः २० गतासुभिरमित्रघ्न संवृता रणभूमयः बाहुभिश्चंदनादिग्धैः सांगदैर्हे
मभूषितैः २१ सतलत्रैः सकेयूरैर्भाति भारत मेदिनी सांगुलित्रैर्भुजाग्रैश्च विप्रविद्धैरलंकृतैः २२ ह
स्तिहस्तोपमैश्छिन्नैरूरुभिश्च तरस्विनां बद्धचूडामणिवरैः शिरोभिश्च सकुंडलैः २३ पतितैर्वृषभा
क्षाणां विराजति वसुंधरा कबंधैः शोणितादिग्धैश्छिन्नगात्रशिरोधरैः २४ भूर्भाति भरतश्रेष्ठ शांता
र्चिर्भिरिवाग्निभिः रथान्बहुधा भग्नान्हेमकिंकिणिनः शुभान् २५ वाजिनश्च हतान्पश्य निष्कीर्णांत्रा

क·टी·
११७

नगाराहतान् अनुकर्षान्पासंगान्पताका विविधध्वजान् ३६ रथिनां च महाराज बाणांस्तूणांश्च प्रकीर्णका
न् निरस्तजिह्वान्मातंगान्स्रपाणानान्पर्वतोपमान् ३७ वैजयंतीविचित्रांश्च हतांश्च गजवाजिनः वारणा
नोपरिस्तोमांस्तथैवाजिनकंबलान् ३८ विपाटितविचित्रांश्च रूप्यचित्रान्कुथांकुशान् भिन्नाश्च बहु
धाघंटा महद्भिः पतितैर्गजैः ३९ वैदूर्यदंडांश्च शुभान्पतितानंकुशान भुवि बद्धाः सादिभुजाग्रेषु सुव
र्णविकृताः कशाः ४० विचित्रमणिचित्रांश्च जातरूपपरिष्कृतान् अश्वास्तरपरिस्तोमान्रांकवान्पति
तान्भुवि ४१ चूडामणीन्नरेंद्राणां विचित्राः कांचनस्रजः छत्राणि चापविद्धानि चामरव्यजनानि च ४२
चंद्रनक्षत्रभासैश्च वदनैश्चारुकुंडलैः क्लृप्तश्मश्रुभिरत्यर्थं वीराणां समलंकृतैः ४३ वदनैः पश्य सं
छन्नां महीं शोणितकर्दमां सजीवांश्चापरान्पश्य कूजमानान्समंततः ४४ उपास्यमानान्बहुशो न्यस्त
शस्त्रैर्विशांपते ज्ञातिभिः सहितान्स्तत्र रोदमानैर्मुहुर्मुहुः ४५ व्युत्क्रांतानपरान्योधांश्छादयित्वा तर
स्विनः पुनर्युद्धाय गच्छंति जयगृद्धाः प्रमन्यवः ४६ अपरे तत्र तत्रैव परिधावंति मानवाः ज्ञातिभिः पति
तैः परैर्याच्यमानास्तथोदकं ४७ जलार्थं च गताः केचिन्निःप्राणा बहवोऽर्जुन संनिवृत्ताश्च ते शूरास्ता
न्दृष्ट्वा विचेतसः ४८ जलं त्यक्त्वा प्रधावंति क्रोशमानाः परस्परं जलं पीत्वा मृतान्पश्य पिबतोऽन्यांश्च मा
रिष ४९ परित्यज्य प्रियानन्ये बांधवान्बांधवप्रियाः व्युत्क्रांताः समदृश्यंत तत्र तत्र महारणे ५० तथापरा
न्नरश्रेष्ठ संदष्टौष्ठपुटान्पुनः भ्रुकुटीकुटिलैर्वक्त्रैः प्रेक्षमाणान्समंततः ५१ एवं ब्रुवंस्तदा कृष्णो ययौ
येन युधिष्ठिरः अर्जुनश्चापि नृपतेर्दर्शनार्थं महारणे ५२ याहि याहीति गोविंदं मुहुर्मुहुरचोदयत् ता ११७

युद्धभूमिंपार्थस्यदर्शयित्वाचमाधवः ४३ त्वरमाणस्ततःकृष्णःपार्थमाहशनैरिदं पश्यपांडवराजान
मुपयातांश्चपार्थिवान् ४४ कर्णपश्यमहारंगेज्वलंतमिवपावकं असौभीमोमहेष्वासःसंनिवृत्तोर
णंप्रति ४५ तमेतेविनिवर्तंतेधृष्टद्युम्नपुरोगमाः पांचालसंजयानांचपांडवानांचयेमुखं ४६ नि
वृत्तैश्चपुनःपार्थैर्भग्नंप्राज्ञबलंमहत् कौरवान्द्रवतोह्येषकर्णोभोधयतेर्ज्जुन ४७ अंतकप्रतिमोवे
गेशक्रतुल्यपराक्रमः असौगच्छतिकौरव्यद्रोणिःशस्त्रभृतांवरः ४८ तमेवप्रद्रुतंसंख्येधृष्टद्युम्नोम
हारथः अनुप्रयातिसंग्रामेहतान्पश्यचसृंजयान् ४९ सर्वमाहस्मदुर्द्धर्षोवासुदेवःकिरीटिने ततोरा
जन्महाघोरःप्रादुरासीन्महारणः ५० सिंहनादरवाश्चैवप्रादुरासन्समागमे उभयोःसेनयोराजन्मसे
कृत्वानिवर्तनं ५१ एवमेषतयोवृत्तःशूरिणांपृथिवीपते तावकानांपरेषांचराजन्दुर्मंत्रितेतव ५२ इ
तिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि २०९९ संजयउवाच ततःपुनःसमाजग्मुरभीताःकुरुसृंजयाः युधिष्ठि
रमुखाःपार्थाःसूतपुत्रमुखावयं १ ततःप्रववृतेभीमःसंग्रामोलोमहर्षणः कर्णस्यपांडवानांचयम
राष्ट्रविवर्द्धनः २ तस्मिन्प्रवृत्तेसंग्रामेतुमुलेशोणितोदके संसप्तकेषुशूरेषुकिंचिच्छिष्टेषुभारत ३
धृष्टद्युम्नोमहाराजसहितःसर्वराजभिः कर्णमेवाभिदुद्रावपांडवाश्चमहारथाः ४ आगच्छमानांस्तान्सं
ख्येप्रहृष्टान्विजयैषिणः दधारैकोरणेकर्णोजलौघानिवपर्वतः ५ समासाद्यतुतेकर्णंव्यशीर्यंतमहा
रथाः यथाचलंसमासाद्यवार्योघाःसर्वतोदिशः ६ तयोरासीन्महाराजसंग्रामोलोमहर्षणः धृष्टद्युम्न
स्तुराधेयंशरेणानतपर्वणा ७ ताडयामाससमरेतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् विजयंचधनुःश्रेष्ठंविधुन्वा

द्रो॰
११८

नोमहारथः ८ पार्थंतस्यधनुश्छित्वाशरांश्चाशीविषोपमान् ताडयामाससंक्रुद्धःपार्थंतेनवभिःशरैः ९ तेवर्म
हेमविकृतंभित्वातस्यमहात्मनः शोणिताक्ताग्रराजंतपुंखगोपाःखगानिव १० ततस्तस्यधनुश्छित्वाधृष्टद्यु
म्नोमहारथः प्रगृह्यान्यद्धनुर्वेगादायसांश्चाशीविषोपमैः द्रोणशत्रुर्महेष्वासोविव्याधनिशितैःशरैः ११
तस्यकर्णौमहाराजशरैःकनकभूषणौ प्रेषयामाससंक्रुद्धोमस्तदंडमिवापरं १४ तमापतंतंसहसाघो
ररूपंविशांपते चिच्छेदशततथाराजन्शैनेयःकृतहस्तवत् १५ दृष्ट्वाविनिहतंबाणंशरैःकर्णौविशांप
ते सात्यकिंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवारयत् १६ विव्याधचैनंसमरेनाराचैस्तत्रसप्तभिः तंप्रत्यविध्यच्छैने
यःशरैर्हेमपरिष्कृतैः १७ ततोयुद्धंमहाराजचक्रतुःघोरंभयानकं आसीद्घोरंचचित्रंचप्रेक्षणीयंसमं
ततः १८ सर्वेषांतत्रभूतानांलोमहर्षोभ्यजायत तद्दृष्ट्वासमरेकर्मकर्णशैनेययोर्नृप १९ एतस्मि
न्नंतरेद्रोणिरभ्ययात्तंमहाबलं पार्थंतंशत्रुदमनंशत्रुवीर्यास्तनाशने २० अभ्यभाषतसंक्रुद्धोद्रोणिः
परपुरंजयः तिष्ठतिष्ठाद्यब्रह्मघ्ननमेजीवन्विमोक्ष्यसे २१ इत्युक्त्वासुभृशंवीरःशीघ्रकृन्निशितैःशरैः
पार्थंतंछादयामासघोररूपैःसुतेजनैः २२ यतमानंपरंशक्त्यायतमानोमहारथः यथाहिसमरेद्रो
णःपार्थंतंवीक्ष्यमारिष २३ तथाद्रोणिंरणेदृष्ट्वापार्थंतःपरवीरहानातिहृष्टमनाभूत्वामन्यतेमृत्यु
मात्मनः २४ सज्ञात्वासमरेत्मानंशस्त्रेणावध्यमेवतु जवेनाभ्याययौद्रोणिंकालःकालमिवक्षये २५
द्रोणिस्तुदृष्ट्वाराजेंद्रधृष्टद्युम्नमवस्थितं क्रोधेननिःश्वसन्वीरःपार्थंतंसमुपाद्रवत् २६ तावन्योन्यंतुदृष्ट्वा ११८
वमर्षंजग्मतुःपरं अथाब्रवीन्महाराजद्रोणपुत्रःप्रतापवान् २७ धृष्टद्युम्नंसमीपस्थंत्वरमाणोविशां

गते पांचालापसदाद्य त्वां प्रेषयिष्यामि मृत्यवे २८ पापं हि यत्त्वया कर्म घ्नता द्रोणं पुरा कृतं अद्य त्वां तत्प्र
तपेत्तद्वद्यथा न कुशलं तथा २९ अरक्ष्यमाणः पार्थेन यदि तिष्ठसि संयुगे नापक्रामसि वा मूढ सत्यमेत
द्ब्रवीमि ते ३० एवमुक्तः प्रत्युवाच धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् धृष्टद्युम्न उवाच प्रतिवाक्यं स एवासिर्मामको
दास्यते तव ३१ येनैव ते पितुर्दत्तं यतमानस्य संयुगे यदि तावन्मया द्रोणो निहतो ब्राह्मणब्रुवः ३२ त्वामि
दानीं कथं युद्धे न हनिष्यामि विक्रमात् एवमुक्त्वा महाराज सेनापतिरमर्षणः ३३ निशितेनाथ बाणेन
द्रौणिं विव्याध पार्षतः ततो द्रौणिः सुसंक्रुद्धः शरैः सन्नतपर्वभिः ३४ आच्छादयद्दिशो राजन्धृष्टद्यु
म्नस्य संयुगे नैवांतरिक्षं न दिशो नापि योधाः समंततः ३५ दृश्यंते वै महाराज धौष्टद्युम्नाः सहस्र
शः तथैव पार्षतो राजन्द्रौणिमाहवशोभिनं ३६ शरैः संछादयामास सूतपुत्रस्य पश्यतः राधेयो
ऽपि महाराज पांचालान्सह पांडवैः ३७ द्रौपदेयान्युधामन्युं सात्यकिं च महारथं एकः संवारयामास प्रेक्ष
णीयः समंततः ३८ धृष्टद्युम्नस्तु समरे द्रौणेश्चिच्छेद कार्मुकं तदपास्य धनुर्द्रौणिरन्यदादाय कार्मुकं
३९ वेगवान्समरे घोरे शरांश्चाशीविषोपमान् स पार्षतस्य राजेंद्र धनुः शक्तिं गदां ध्वजं ४० हयान्सूतं र
थं चैव निमेषाद्व्यधमच्छरैः स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ४१ खड्गमादत्त विपुलं शतचंद्रं
च भानुमत् द्रौणिस्तदपि राजेंद्र भल्लैः क्षिप्रं महारथः ४२ चिच्छेद समरे वीरः क्षिप्रहस्तो दृढायुधः रथाद
नवरूढस्य तदद्भुतमिवाभवत् ४३ धृष्टद्युम्नं हि विरथं हताश्वं छिन्नकार्मुकं शरैश्च बहुधा विद्धमस्त्रैश्च
शकलीकृतं ४४ नाशकद्भरतश्रेष्ठ यतमानो महारथः तस्यांतमिषुभी राजन्यदा द्रौणिर्न जग्मिवान् ४५

अथ संक्राथन वीरः पार्षतं त्वरितोन्वगात् आसीदाहवतो वेगात्तस्य राजन्महात्मनः ४६ गरुडस्येव पततो जि
घृक्षोः पन्नगोत्तमं एतस्मिन्नेव काले तु माधवोर्जुनमब्रवीत् ४७ पश्य पार्थ यथा द्रौणिः पार्षतस्य रथं प्र
ति एतं करोति विपुलं हत्वा स्वेनेन संशयः ४८ तं मोचय महाबाहो पार्षतं शत्रुकर्षन द्रौणेरास्यमनुप्रा।
प्तं मृत्योरास्यगतं यथा ४९ एवमुक्त्वा महाराज वासुदेवः प्रतापवान् प्रेषयत्तुरगांस्तत्र यत्र द्रौणिर्व्यवस्थि
तः ५० ते हयाश्चंद्रसंकाशाः केशवेन प्रचोदिताः आपिवंत इव व्योम जग्मुर्द्रौणिरथं प्रति ५१ दृष्ट्वायांतौ
महावीर्यौ तु भौ कृष्णधनंजयौ धृष्टद्युम्नवधे यत्नं चक्रे राजन्महाबलः ५२ विकृष्यमाणं दृष्ट्वैव धृष्टद्युम्नं
नरेश्वर शरांश्चिक्षेप वै पार्थो द्रौणिं प्रति महाबलः ५३ ते शरा हेमविकृता गांडीवप्रेषिता भृशं द्रौणिं।
मासाद्य विविशुर्वल्मीकमिव पन्नगाः ५४ स विद्धस्तैः शरैर्घोरैर्द्रौणपुत्रः प्रतापवान् उत्सृज्य समरे राज
न्पांचाल्यममितौजसं ५५ रथमारुह्य वीरो धनंजयशरार्दितः प्रगृह्य च धनुः श्रेष्ठं पार्थं विव्याध सायकैः
५६ एतस्मिन्नंतरे वीरः सहदेवो जनाधिप अपोवाह रथेनाजौ पार्षतं शत्रुतापनं ५७ अर्जुनोपि महाराज
द्रौणिं विव्याध पत्रिभिः ते द्रोणपुत्रः संक्रुद्धो बाहू रसि चार्पयत् ५८ क्रोधितस्तु रणे पार्थो नाराचं का
लसंमितं द्रोणपुत्राय चिक्षेप कालदंडमिवापरं ५९ ब्राह्मणस्यांसदेशे स निपपात महाद्युतिः स विह्व॰
लो महाराज शरवेगेन संयुगे ६० निषसाद रथोपस्थे कश्मलं च परं ययौ ततः कर्णो महाराज व्याक्षिपद्विजयं
धनुः ६१ अर्जुनं समरे क्रुद्धः प्रेक्षमाणो मुहुर्मुहुः द्वैरथं चापि पार्थेन कामयानो महारणे ६२ विह्वलं तं तु वी
क्ष्याथ द्रोणपुत्रं च सारथिः अपोवाह रथेनाजौ त्वरमाणो रणाजिरात् ६३ अथोत्क्रुष्टं महाराज पांचालैर्जित।

काशिभिः मोत्तिंतंपार्षतंदृष्ट्वाद्रोणपुत्रेचपीडिते ९४ वादित्राणिचदिव्यानिप्रावाद्यंतसहस्रशः सिंहनादो
श्चचक्रुस्तेदृष्ट्वासंख्येनदद्भुतं ९५ एवंकृत्वाब्रवीत्पार्थोवासुदेवंधनंजयः याहिसंसप्तकान्कृष्णकार्य
मेतत्परंमम ९६ ततःप्रयातोदाशार्हःश्रुत्वापांडवभाषितं रथेनातिपताकेनमनोमारुतरंहसा ९७
इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि नवपंचाशत्तमोध्यायः ५९ संजयः एतस्मिन्नंतरेकृष्णःपार्थंवच
नमब्रवीत् दर्शयन्निवकौंतेयंधर्मराजंयुधिष्ठिरं १ एषपांडवतेभ्राताधार्त्तराष्ट्रैर्महाबलैः जिघांस
भिर्महेष्वासैर्द्रुतंपार्थोनुसार्यते २ तंचानुयांतिसंरब्धाःपांचालायुद्धदुर्मदाः युधिष्ठिरंमहात्मानं
परीप्संतोमहाबलाः ३ एषदुर्योधनःपार्थरथानीकेनदंशितः राजासर्वस्यलोकस्यराजानमनुधाव
ति ४ जिघांसुःपुरुषव्याघ्रभ्रातृभिःसहितोबली आशीविषसमस्पर्शैःसर्वयुद्धविशारदैः ५ एतेजि
घृक्षवोयांतिद्विपाश्वरथपत्तयः युधिष्ठिरंधार्तराष्ट्रारत्नोत्तममिवार्थिनः ६ पश्यसात्वतभीमाभ्यांनि
रुद्धाधिष्ठिताःपुनः जिहीर्षवोमृतंदैत्याःशक्राग्निभ्यामिवासकृत् ७ एतेबहुत्वात्त्वरिताःपुनर्यां
तिपांडवं समुद्रमिववार्योघाःप्रावृट्कालेमहारथाः ८ नदंतःसिंहनादांश्चधमंतश्चापिवारिजान् व
लवंतोमहेष्वासाविधुन्वंतोधनूंषिच ९ मन्येमृत्युवशंप्राप्तंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं हुतमग्नौचकौंतेयंदुर्यो
धनवशंगतं १० यथाविधमनीकंतुधार्तराष्ट्रस्यपांडवः नास्यशक्रोपिमुच्येतसंप्राप्तोबाणगोचरं ११ दु
र्योधनस्यवीरस्यशरौघान्शीघ्रमस्यतः संक्रुद्धस्यांतकस्येवकोवेगंसमहेद्रणे १२ दुर्योधनस्यवीरस्य
द्रौणेःशारद्वतस्यच कर्णस्यचेषुवेगोवैपर्वतानपिशातयेत् १३ कर्णेनचकृतोराजाविमुखःशत्रुताप
CC-0 Punjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative
९ जिहीर्षवोयुधिष्ठिरंहतंमिच्छंतःनिरुद्धाःसंतो
टीका एतस्मिन् १५ नरोत्तमंवदान्यंरत्नोत्तमममितिपाठेकांचनंनहिरत्नंकरोतीत्यर्थः

क॰ टी॰ ॥१३।१४ तस्ययुधिष्ठिरस्यकर्मकर्तव्यंपराजयाख्यंप्रभिर्दुर्योधनादिभिःकृतंनिष्पादितं १६ तत्रहेतुःब्राह्मेबले
१२॰ नः बलवान्नतुदृढस्तस्मकृतोयुद्धविशारदः १४ राधेयःपांडवश्रेष्ठंशक्तःपीडयितुंरणे सहितोधार्त
राष्ट्रस्यपुत्रैःशूरैर्महाबलैः १५ तस्मिन्नभियुध्यमानस्यसंग्रामेष्वमितात्मनः श्रमेणापिचपार्थस्यकृ
तेकर्मेमहारथैः १६ उपवासकृतोराजाभ्रष्टोभरतसत्तमः ब्राह्मेबलेस्थितोह्येषनक्षात्रेहिबले
विभुः १७ कर्णेनचाभियुक्तोयंभूपतिःशत्रुतापनः संशयंसमनुप्राप्तःपांडवोवैयुधिष्ठिरः १८
नजीवतिमहाराजोमन्येपार्थयुधिष्ठिरः यद्भीमसेनःसहतेसिंहनादममर्षणः १९ नर्दतांधा
र्तराष्ट्राणांपुनःपुनररिंदमः धमतांचमहाशंखान्संग्रामेजितकाशिनां २० युधिष्ठिरंपांडवेयं
हतेतिभरतर्षभ संचोदयत्यसौकर्णोधार्तराष्ट्रान्महाबलान् २१ स्थूणाकर्णेंद्रजालेनपार्थपा
शुपतेनच प्रछादयंतिराजानंशस्त्रजालैर्महारथाः २२ आतुरोहिकृतोराजासंनिषण्णश्चभार
त यथैनमनुवर्तंतेपांचालाःसहपांडवैः २३ त्वरमाणास्त्वराकालेसर्वशस्त्रभृतांवराः मज्जं
तमिवपातालेबलिनोयुज्जिहीर्षवः २४ नकेतुर्दृश्यतेराज्ञःकर्णेननिहतःशरैः पश्यतोर्य
मयोःपार्थसात्यकेश्चशिखंडिनः २५ धृष्टद्युम्नस्यभीमस्यशतानीकस्यवाविभो पांचालानांच
सर्वेषांचेदीनांचैवभारत २६ ॥ तमायांस्तात्रेबलेनिष्ठुरत्वे १७ २० हतनाशयतेतिकर्णश्चो
दयतीतिसंबंधः २१ स्थूणाकर्णःगांधर्वः तस्मात्त्रस्थूणाकर्णागांधर्वं इंद्रजालमयंततं २२ २६ १२॰

निषेव्यः विकित्स्यकैराराध्यः संनिषण्ण इति पाठे वसेनः ३० हस्तिकक्ष्यां केव मिति संबंधः ३१ ३२ ३३ ३४
एष कर्णो रणे पार्थ पांडवानामनीकिनीं शरैर्विध्वंसयति वै नलिनीमिव कुंजरः २७ एते द्रवंति र
थिनस्त्वदीयाः पांडुनंदन पश्य पश्य यथा पार्थ गच्छंत्येते महारथाः २८ एते भारत मातंगाः कर्ण
नाभिहताः शरैः आर्त्तनादान्विकुर्वाणा विद्रवंति दिशो दश २९ रथानां द्रवतां वृंदमेतच्चैव समंत
तः द्राव्यमाणं रणे पार्थ कर्णेनामित्रकर्षिणा ३० हस्तिकक्ष्यां रणे पश्य चरंतीं तत्र तत्र ह रथस्थस्य सू
तपुत्रस्य केतुं केतुमतां वर ३१ असौ धावति राधेयो भीमसेनरथं प्रति किरन्शरशतान्येव विनि
घ्नंस्तव वाहिनीं ३२ एतान्पश्य च पांचालान्द्रवमाणान्महारथान् शक्रेणेव यथा दैत्यान्हन्यमाना
न्महाहवे ३३ एष कर्णो रणे जित्वा पांचालान्पांडुसृंजयान् दिशो विप्रेक्षते सर्वास्त्वदर्थमिति मे म
तिः ३४ पश्य पार्थ धनुःश्रेष्ठं विकर्षन्साधु शोभते शत्रुं जित्वा यथा शक्रो देवसंघैः समावृतः ३५
एते नर्दंति कौरव्या दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमं त्रासयंतो रणे पांडून्सृंजयांश्च समंततः ३६ एष सर्वा
त्मना पांडूंस्त्रासयित्वा महारणे अभिभाषति राधेयः सर्वसैन्यानि मानद ३७ अभिद्रवत भद्रं वो द्रु
तं द्रवत कौरवाः यथा जीवन्न वः कश्चिन्मुच्यते युधि सृंजयः ३८ तथा कुरुत संयत्ता वयं यास्याम
पृष्ठतः एवमुक्त्वा ततो ह्येष पृष्ठतो विकिरंछरान् ३९ पश्य कर्णं रणे पार्थ श्वेतच्छत्रविराजितं
उदयं पर्वतं यद्वच्छशांकेनाभिशोभितं ४० पूर्णचंद्रनिकाशेन मूर्ध्नि छत्रेण भारत ध्रियमाणेन

क.टी.
१२।

ष्टेणोपलक्षितः ४० प्रार्थयन्मुहुमितिशेषः ४४ ४९ ॥

समरेश्रीमत्छत्रशलाकिना ४१ एषत्वांप्रेक्षतेकर्णः सकरादेविशांपते उत्तमंजवमास्थायध्रुवमे
ष्यतिसंयुगे ४२ पश्यपश्यैनंमहाबाहोविधुन्वानंमहद्धनुः शरांश्चाशीविषाकारान्विसृजंतंमहार
णा ४३ असौनिवृत्तोराधेयोदृश्यतेवानरध्वज प्रार्थयन्समरंपार्थत्वयासहपरंतप ४४ वधाय
चात्मनोभ्येतिदीप्तास्यंशलभोयथा कर्णमेकाकिनंदृष्ट्वारथानीकेनभारत ४५ रिरक्षिषुःसु
संक्रुद्धोधार्तराष्ट्रोनिवर्तते सर्वैःसहैभिर्दुष्टात्मावध्यतांचप्रयत्नतः ४६ त्वयायशश्चराज्यंचसु
खंचोत्तममिच्छता अर्जुनयोर्विश्रुतयोर्युवयोर्योत्स्यमानयोः ४७ देवासुरेपार्थमृधेदेवदानवयो
रिव त्वांचदृष्ट्वातिसंरब्धंकर्णंचभरतर्षभ ४८ असौदुर्योधनःक्रुद्धोनोत्तरंप्रतिपद्यते आत्मानं
चकृतात्मानंसमीक्ष्यभरतर्षभ ४९ कृतागसंचराधेयंधर्मात्मनियुधिष्ठिरे प्रतिपद्यस्वकौंते
ययास्मकालमनंतरं ५० आर्ययुद्धेमतिंकृत्वाप्रत्येहिरथयूथपं पंचह्येतानिमुख्यानिरथानांर
थसत्तम ५१ शतान्यायांतिसमरेबलिनांतिग्मतेजसां पंचनागसहस्राणिद्विगुणावाजिनस्तथा
५२ अभिसंहत्यकौंतेयपदातिप्रयुतानिच अन्योन्यंरक्षितंवीरबलंत्वामभिवर्तते ५३ सूतपु
त्रेमहेष्वासेदर्शयात्मानमात्मना उत्तमंजवमास्थायप्रत्येहिभरतर्षभ ५४ ॥ १२१

असौकर्णःसुसंरब्धःपंचालानभिधावति केतुमस्यहिपश्यामिधृष्टद्युम्नरथंप्रति ५५ समुत्पेक्ष्यतिपं
चालानितिमन्येपरंतप अत्रचतेप्रियंपार्थतवेदंभरतर्षभ ५६ राजासौकुशलीश्रीमान्धर्मपुत्रो
युधिष्ठिरः असौभीमोमहाबाहुःसंनिवृत्तश्चमूमुखे ५७ वृतःसंजयसैन्येनशैनेयेनचभारत वध्यं
तएतेसमरेकौरवानिशितैःशरैः ५८ भीमसेनेनकौंतेयपांचालैश्चमहात्मभिः सेनाहिधार्तराष्ट्र
स्यविमुखाविद्रवद्रुणा ५९ विप्रधावतिवेगेनभीमस्याभिहताशरैः विपन्नसस्येवमहीरुधिरेणस
मुक्षिता ६० भारतीभरतश्रेष्ठसेनाकृपणदर्शना निवृत्तंपश्यकौंतेयभीमसेनेयुधांपतिं ६१ आशी
विषमिवक्रुद्धंद्रावयंतेवरूथिनीं पीतरक्तासितसितास्ताराचंद्रार्कमंडिताः ६२ पताकाविप्रकी
र्यंतेछत्राण्येतानिचार्जुन सौवर्णाराजताश्चैवतैजसाश्चपृथग्विधाः ६३ केतवोभिनिपात्यंतेहस्त
स्वेचप्रकीर्यंते रथेभ्यःप्रपतंत्येतेरथिनोविगतासवः ६४ नानावर्णैर्हताबाणैःपंचालैरपलायिभिः
निर्मनुष्यान्गजानश्वान्रथांश्चैवधनंजय ६५ समाद्रवंतिपांचालाधार्तराष्ट्रांस्तरस्विनः विमर्द
तिनरव्याघ्राभीमसेनबलाश्रयात् ६६ बलेपरेषांदुर्धर्षासमाक्रामणानरिंदम एतेनर्दंतिपांचाला
ध्मापयंतिचवारिजान् ६७ अभिद्रवंतिचरणेमृडंतःसायकैःपरान् पश्यस्वेषांचमाहात्म्यपांचाला
हिपराक्रमात् ६८ धार्तराष्ट्रान्विनिघ्नंतिक्रुद्धासिंहाइवद्विपान् शस्त्रमाच्छिद्यशत्रूणांसायुधानांनि
रायुधाः ६९ तैस्तैरेवतानमोघास्त्रान्निघ्नंतिचनदंतिच शिरांस्येतानिपात्यंतेशत्रूणांबाहवोपिच ७०
रथनागहयाधीरायशस्याःसर्वएवच सर्वतश्चाभिपन्नेषाधार्तराष्ट्रीमहाचमूः ७१ पंचाले

क॰ टी॰
१२२

मौनमास्थितस्य हंसैर्गोगौवेगितैः सुभृशं च पराक्रांताः पंचालानां निवारणे ॥ ३२ ॥ कृपकर्णादयो वीरा ऋ
षभाणामिवर्षभाः भीमसेनस्तु निर्भग्नान्धार्तराष्ट्रान्महारथान् ॥ ३३ ॥ धृष्टद्युम्नस्तथा वीरा ह्यंतिश
ऋस्सहस्रशः पंचालेष्वभिभूतेषु द्विषद्भिरपभीर्नदन् ॥ ३४ ॥ प्राद्रुपत्तमवस्कंध शरानस्यति मारुतिः
विषमस्भूपिश्शतराधार्तराष्ट्री महाचमूः ॥ ३५ ॥ रथाश्चैते सविवस्ता भीमसेनभयार्दिताः पश्य भीमसेन
नाराचैर्भिन्ना नागाः पतंत्यमी ॥ ३६ ॥ वज्रिवज्राहतानीव शिखराणि धराभृतां भीमसेनस्य निर्विद्धा
बाणैः संनतपर्वभिः ॥ ३७ ॥ स्वान्यनीकानि मृद्नंतो द्रवंत्येते महागजाः अभिजानीहि भीमस्य सिंहना
दं सुदुःसहं ॥ ३८ ॥ नदतोऽर्जुन संग्रामे वीरस्य जितकाशिनः एष नैषादिरभ्येति द्विपमुख्येन पांडवं ॥ ३९ ॥
जिघांसुस्तोमरैः क्रुद्धो दंडपाणिरिवांतकः सतोमरावस्य भुजौ छिन्नौ भीमेन गर्जता ॥ ४० ॥ तीक्ष्णा
ग्निरविप्रख्यैर्नाराचैर्दशभिर्हतः हत्वैनं पुनरायाति नागानन्यान्प्रहारिणः ॥ ४१ ॥ पश्य नीलांबुदनि
भान्महामात्रैरधिष्ठितान् शक्तितोमरसंघातैर्विनिघ्नंतं वृकोदरं ॥ ४२ ॥ सप्तसप्त च नागांस्तान्वैजयं
तीश्च सध्वजाः निहत्य निशितैर्बाणैश्छिन्नाः पार्थाग्रजेन ते ॥ ४३ ॥ दशभिर्दशभिश्चैको नाराचैर्निह
तो गजः न चामी धार्तराष्ट्राणां श्रूयते निनदस्तथा ॥ ४४ ॥ पुरंदरसमे क्रुद्धे निघ्नत्ने भरतर्षभ अक्षौहिण्य
स्तथा तिस्रो धार्तराष्ट्रस्य संहताः ॥ ४५ ॥ क्रुद्धेन भीमसेनेन नरसिंहेन वारिताः संजय उवाच भीमसेने
न तत्कर्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करं ॥ ४६ ॥ अर्जुनो व्यधमच्छिष्टानहितान्निशितैः शरैः ते वध्यमानाः समरे सं
सप्तकगणाः प्रभो ॥ ४७ ॥ प्रभग्नाः समरे भीता दिशो दश महाबलाः शक्रस्यातिथितां गत्वा विशोका १२२

सभवेस्तदा ८८ पार्थश्च पुरुषव्याघ्रः शरैः संनतपर्वभिः जघानधार्तराष्ट्रस्य चतुर्विधबलं चमूं ८९ इति
श्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि ९ १५२ धृतराष्ट्र उवाच निवृत्ते भीमसेने च पांडवे च युधिष्ठिरे वध्यमाने
बले चापि मामके पांडुसृंजयैः १ द्रवमाणे बलौघे च निराक्रंदे मुहुर्मुहुः किमकुर्वत कुरवस्तन्ममाच
क्ष्व संजय २ संजय उवाच दृष्ट्वा भीमं महाबाहुं सूतपुत्रः प्रतापवान् क्रोधरक्तेक्षणो राजन् भीमसेनम
पाद्रवत् ३ तावकं च बलं दृष्ट्वा भीमसेनात्पराङ्मुखं यत्नेन महता राजन्पर्यवस्थापयद्बली ४ व्यव
स्थाप्य महाबाहुस्तव पुत्रस्य वाहिनीं प्रत्युद्ययौ तदा कर्णः पांडवान्युद्धदुर्मदान् ५ प्रत्युद्ययुस्तु राधे
यं पांडवानां महारथाः धुन्वानाः कार्मुकाण्याजौ विक्षिपंतश्च सायकान् ६ भीमसेनः शिनेर्नप्ता शिखं
डी जनमेजयः धृष्टद्युम्नश्च बलवान्सर्वे चापि प्रभद्रकाः ७ जिघांसंतो नरव्याघ्राः समंतात्तव वाहि
नीं अभ्यद्रवंत संक्रुद्धाः समरे जितकाशिनः ८ तथैव तावका राजन्पांडवानामनीकिनीं अभ्यद्रवंत
त्वरिता जिघांसंतो महारथाः ९ रथनागाश्वकलिलं पत्तिध्वजसमाकुलं बभूव पुरुषव्याघ्र सैन्यमद्भुतदर्शनं १०
शिखंडी च ययौ कर्णं धृष्टद्युम्नः सुतं तव दुःशासनं महाराज महत्या सेनया वृतं ११ नकुलो वृषसेनं तु चित्रसेनं
युधिष्ठिरः उलूकं समरे राजन्सहदेवः समभ्ययात् १२ सात्यकिः शकुनिं चापि द्रौपदेयाश्च कौरवान् अर्जुनं वा
रणयत्तो द्रोणपुत्रो महारथः १३ युधामन्युं महेष्वासं गौतमोभ्यपतद्रणे कृतवर्मा च बलवानुत्तमौजसमाद्रव
त् १४ भीमसेनः कुरून्सर्वान्पुत्रांश्च तव मारिष सहानीकान्महाबाहुरेक एवाभ्यवारयत् १५ शिखंडिनस्ततः
कर्णो विचरंतमभीतवत् भीष्महंतारं महाराज वारयामास पत्रिभिः १६ प्रतिरुद्धस्ततः कर्णो रोषात्प्रस्फुरिता

क॰ टी॰ यः शिखंडिनं त्रिभिर्बाणैर्भ्रुवोर्मध्येऽभ्यताडयत् १७ धारयंस्तु स तान्बाणान्शिखंडी बह्वशोभत राजतः पर्वतो यद्व
२२ त्रिभिः शृंगैरिवोत्थितैः १८ सोतिविद्धो महेष्वासः सूतपुत्रेण संयुगे कर्णं विव्याध समरे नवत्या निशितैः शरैः
१९ तस्य कर्णो हयान्हत्वा सारथिं च त्रिभिः शरैः उन्ममाथ ध्वजं चास्य क्षुरप्रेण महारथः २० हताश्वात्तु ततो याना
दवप्लुत्य महारथः शक्तिं चिक्षेप कर्णाय संक्रुद्धः शत्रुतापनः २१ तां छित्वा समरे कर्णस्त्रिभिर्भरत सायकैः शि
खंडिनमथाविध्यन्नवभिर्निशितैः शरैः २२ कर्णचापच्युतान्बाणान्वर्जयंस्तु नरोत्तमः अपयातस्ततस्तूर्णं
शिखंडी भृशविक्षतः २३ ततः कर्णो महाराज पांडुसैन्यान्यशातयत् तूलराशिं समासाद्य यथा वायुर्महा
बलः २४ धृष्टद्युम्नो महाराज तव पुत्रेण पीडितः दुःशासनं त्रिभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनांतरे २५ तस्य दुः
शासनो बाहुं सव्यं विव्याध मारिष सितेन रुक्मपुंखेन भल्लेनानतपर्वणा २६ धृष्टद्युम्नस्तु निर्विद्धः शरं
घोरममर्षणः दुःशासनाय संक्रुद्धः प्रेषयामास भारत २७ आपतंतं महावेगं धृष्टद्युम्नसमीरितं घोरे
श्चिच्छेद पुत्रस्ते त्रिभिरेव विशांपते २८ अथापरैः सप्तदशैर्भल्लैः कनकभूषणैः धृष्टद्युम्नं समासाद्य बा
ह्वोरुरसि चार्पयत् २९ ततः स पार्षतः क्रुद्धो धनुश्चिच्छेद मारिष क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन तत उच्चुक्रुशुर्जनाः
३० अथान्यद्धनुरादाय पुत्रस्ते प्रहसन्निव धृष्टद्युम्नं शरव्रातैः समंतात्पर्यवारयत् ३१ तव पुत्रस्य ते दृ
ष्ट्वा विक्रमं सुमहात्मनः व्यस्मयंत रणे योधाः सिद्धाश्चाप्सरसां गणाः ३२ धृष्टद्युम्नेन पश्याम यत्नमाने
महाबले दुःशासनेन संरुद्धं सिंहेनेव महागजं ३३ ततः सरथनागाश्वाः पांचालाः पांडुपूर्वज सेना
पतिं परीप्संतो रुरुधुस्तनयं तव ३४ ततः प्रववृते युद्धं तावकानां परैः सह घोरं प्राणभृतां काले भी २२

महारथं परंतप ३५ नकुलं वृषसेनस्तु भित्त्वा पंचभिरायसैः पितुः समीपे तिष्ठन्वै त्रिभिरन्यैरविध्यत ३६ न
कुलस्तु ततः क्रुद्धो वृषसेनं हसन्निव नाराचेन सुतीक्ष्णेन विव्याध हृदये भृशं ३७ सोतिविद्धो बलवता
शत्रुणा शत्रुकर्षण शत्रुं विव्याध विंशत्या स च तं पंचभिः शरैः ३८ ततः शरसहस्रेण तावुभौ पुरुषर्षभौ
अन्योन्यमाच्छादयतामथाभज्यत वाहिनी ३९ दृष्ट्वा प्रद्रुतां सेनां धार्तराष्ट्रस्य सूतजः निवारयामास ब
लादनुसृत्य विशांपते ४० निवृत्ते तु ततः कर्णे नकुलः कौरवान्ययौ कर्णपुत्रस्तु समरे हित्वा नकुलमेव
तु ४१ जुगोप चक्रं त्वरितो राधेयस्यैव मारिष उलूकस्तु रणे क्रुद्धः सहदेवेन वारितः ४२ तस्याश्वांश्चतु
रो हत्वा सहदेवः प्रतापवान् सारथिं प्रेषयामास यमस्य सदनं प्रति ४३ उलूकस्तु ततो यानादवप्लुत्य वि
शांपते त्रिगर्तानां बलं तूर्णं जगाम पितृनंदनः ४४ सात्यकिः शकुनिं विद्ध्वा विंशत्या निशितैः शरैः ध्व
जं चिच्छेद भल्लेन सौबलस्य हसन्निव ४५ सौबलस्तस्य समरे क्रुद्धो राजा प्रतापवान् विदार्य कवचं भूयो
ध्वजं चिच्छेद कांचनं तथैनं निशितैर्बाणैः सात्यकिः प्रत्यविध्यत सारथिं च महाराज त्रिभिरेव समार्प
यत् ४६ अथास्य वाहांस्त्वरितः शरैर्निन्ये यमक्षयं ततो वप्लुत्य सहसा शकुनिर्भरतर्षभ ४७ आरु
रोह रथं तूर्णं उलूकस्य महात्मनः अपोवाहाथ शीघ्रं स शैनेयाद्युद्धशालिनः ४८ सात्यकिस्तु रणे रा
जंस्तावकानामनीकिनीं अभिदुद्राव वेगेन ततोनीकमभज्यत ४९ शैनेयशरसंछन्नं तव सैन्यं वि
शांपते भेजे दश दिशस्तूर्णं न्यपतच्च गतासुवत् ५० भीमसेनं तव सुतो वारयामास संयुगे तं तु भीमो

क॰री॰ १२४

मुहूर्त्तेनव्यश्वसूतरथध्वजं ५१ चक्रेलोकेषुसंतत्रतेनातुष्यंतवैजनाः ततोभ्यायात्रपल्लत्रभीमसेनस्यगो
चरात् ५२ कुरुसैन्यंततःसर्वंभीमसेनमुपाद्रवत् तत्रनादोमहानासीद्भीमसेनंजिघांसतो ५३ पृथाम
न्युःकृपंविव्याधनुरस्याशुचिच्छिदे अथान्यद्धनुरादायकृपःशस्त्रभृतांवरः ५४ पृथामन्योर्ध्वजंसूतं
छत्रंचापातयत्क्षितौ ततोपायाद्रथेनैवपृथामन्युर्महारथः ५५ उत्तमौजाश्चहार्दिक्यंभीमसेनंभीमपरा
क्रमं छादयामाससहसामेघोवृष्ट्येवपर्वतं ५६ तद्युद्धमासीत्सुमहद्घोररूपंपरंतप यादृशंनमयादृ
ष्टंदृष्टपूर्वंविशांपते ५७ कृतवर्माततोराजन्नुत्तमौजंसमाहवे हृदिविव्याधसहसारथोपस्थउपाविश
त् ५८ सारथिस्तमपोवाहरथेनरथिनांवरं कुरुसैन्यंततःसर्वंभीमसेनमुपाद्रवत् ५९ दुःशासनःसौ
बलश्चगजानीकेनपांडवं महतापरिवार्यैवक्षुद्रकैरभ्यताडयत् ६० ततोभीमःशरशतैर्दुर्योधनमम
र्षणं विमुखीकृत्यतरसागजानीकमुपाद्रवत् ६१ तमापतंतंसहसागजानीकंवृकोदरः दृष्ट्वैवसुभृ
शंक्रुद्धोदिव्यमस्त्रमुदीरयत् ६२ गजैर्गजानभ्यहनद्वज्रेणेंद्रइवासुरान् ततोंतरिक्षंबाणौघैःशलभैः
रिवपावकं ६३ छादयामाससमरेगजान्निघ्नन्वृकोदरः ततःकुंजरयूथानिसमेतानिसहस्रशः व्य
धमत्तरसाभीमोमेघसंघानिवानिलः सुवर्णजालापिहितामणिजालैश्चकुंजराः ६५ रेजुरभ्यधिकं
संख्येविद्युत्वंतइवांबुदाः तेवध्यमानाभीमेनगजाराजन्विदुद्रुवुः ६६ केचिद्धिभिन्नहृदयाःकुंजरान्यपत
न्भुवि पतितैर्निपतद्भिश्चगजैर्हेमविभूषितैः ६७ अशोभतमहीतत्रविशीर्णैरिवपर्वतैः दीप्ताभैर १२४

लवद्भिश्चपतितैर्गजयोधिभिः १८ रराजभूमिःपतितैःक्षीणपुण्यैरिवग्रहैः ततोभिन्नकटानागाभि
न्नकुंभकरास्तथा १९ दुद्रुवुःशतशःसंख्येभीमसेनशराहताः केचिद्वमंतोरुधिरंभयार्त्ताःपर्वतोप
माः २० विद्रवंतश्चविह्वलागाधातुचित्राइवाचलाः महाभुजगसंकाशौचंदनागरुरूषितौ २१ अपश्यं
भीमसेनस्यधनुर्विक्षिपतोभुजौ तस्यज्यातलनिर्घोषंश्रुत्वाशनिसमस्वनं २२ विमुंचंतशकृन्मूत्रं
गजाःप्राद्रुद्रुवुर्भृशं भीमसेनस्यतत्कर्मराजन्नेकस्यधीमतः २३ निवृत्तःसर्वभूतानिरुद्रस्येवचरि
र्विभो २४ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि ११९ संजयउवाच ततःश्वेताश्वसंयुक्तेनारायणसमाहि
ते तिष्ठन्रथवरेश्रीमानर्जुनःसमपद्यत १ तद्बलंनृपतिश्रेष्ठतावकंविजयोरणे व्यक्षोभयदुदीर्णं
संमहोदधिमिवानिलः २ दुर्योधनस्तवसुतःप्रमत्तेश्वेतवाहने अभ्येत्यसहसाक्रुद्धःसैन्यार्द्धेनाभि
संवृतः ३ पर्यवारयदायांतंयुधिष्ठिरममर्षणं त्रयःप्राणांस्त्रिसप्तत्याततोविध्यतपांडवं ४ अक्रुध्यत
भृशंतत्रकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः सभल्लांस्त्रिंशतस्तूर्णंतवपुत्रेन्यवेशयत् ५ ततोधावंतकौरव्याजिघृ
क्षंतोयुधिष्ठिरं दुष्टभावान्परान्ज्ञात्वासमवेतामहारथाः ६ आजग्मुस्तेपरीप्संतःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं न
कुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ७ अक्षौहिण्यापरिवृतास्तेभ्यधावन्युधिष्ठिरं भीमसेनश्चसमरे
मृद्नंस्तवमहारथान् ८ अभ्यधावदभिप्रेप्सूराजानंशत्रुभिर्वृतं तांस्तुसर्वान्महेष्वासान्कर्णोवैकर्तनो
नृप ९ शरवर्षेणमहताप्रत्यवारयदागतान् शरौघान्विसृजंतस्तेप्रेरयंतश्चतोमरान् १० नशेकुर्यत्न

क॰टी॰ वृतोपिराधेयंप्रतिवीक्षितं तांश्चसर्वान्महेष्वासान्सर्वशस्त्रास्त्रपारगान् ११ महताशरवर्षेणराधेयःप्रत्यवार
१२५ यत् दुर्योधनंचविंशत्याशीघ्रमस्त्रमुदीरयत् १२ अविध्यत्कर्णमभ्येत्यसहदेवःप्रतापवान् सविद्धःसह
देवेनराजाचलसंनिभः १३ प्रभिन्नइवमातंगोरुधिरेणपरिप्लुतः दृष्ट्वातवसुतंतत्रगाढविद्धंसतेजनैः
१४ अभ्यधावद्दृढंक्रुद्धोराधेयोरथिनांवरः दुर्योधनेतदादृष्ट्वाशीघ्रमस्त्रमुदीरयत् १५ तेनयौधिष्ठिरंसै
न्यमवधीत्पार्षतेनतथा ततोयौधिष्ठिरंसैन्यंवध्यमानंमहात्मना १६ सहसापांडवाराजन्सूतपुत्रशरार्दि
तं विविधाविशिखास्तत्रसंपतंतःपरस्परं १७ फलैःपुंखास्तमाजघ्नुःसूतपुत्रधनुश्च्युताः अंतरिक्षेश
रौघाणांपततांचपरस्परं १८ संघर्षेणमहाराजपावकःसमजायत ततोदशदिशःकर्णःशलभैरि
वयाविभिः १९ अभ्यघ्नंस्तरसाराजन्सुशरैःपरशरीरगैः रक्तचंदनसंदिग्धौमणिहेमविभूषितौ २०
बाहूव्यत्क्षिपत्कर्णःपरमास्त्रंविदर्शयन् ततःसर्वादिशोराजन्सायकैर्विप्रमोहयन् २१ अपीडय
द्भृशंकर्णोधर्मराजंयुधिष्ठिरं ततःक्रुद्धोमहाराजधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः २२ निशितैरिषुभिःकर्णंपं
चाशद्भिःसमार्पयत् बाणांधकारमभवत्तद्युद्धंघोरदर्शनं २३ हाहाकारोमहानासीत्तावकानांवि
शांपते वध्यमानेतदासैन्येधर्मपुत्रेणमारिष २४ सायकैर्विविधैस्तीक्ष्णैःकंकपत्रैःशिलाशितैः भ
ल्लैरनेकैर्विविधैःशक्त्यृष्टिमुशलैरपि २५ यत्रयत्रसधर्मात्मादुष्टांदृष्टिंव्यसर्जयत् तत्रतत्रव्यशीर्यं
ततावकाभरतर्षभ २६ कर्णोपिभृशसंक्रुद्धोधर्मराजंयुधिष्ठिरं नाराचैरर्धचंद्रैश्चवत्सदंतैश्चसंयुगे २७ १२५

अमर्षी क्रोधनश्चैव रोषप्रस्फुरिताननः सायकैरप्रमेयात्मा युधिष्ठिरमभिद्रवत् २८ युधिष्ठिरस्त्वापि शातै
स्वर्णपुंखैः शितैः शरैः प्रहसन्निव तं कर्णः कंकपत्रैः शिलाशितैः २९ उरस्य विध्यद्राजानं त्रिभिर्भल्लैश्च
पांडवं सपीडितो भृशं तेन धर्मराजो युधिष्ठिरः ३० उपविश्य रथोपस्थे सूतं याहीत्यचोदयत् प्राक्रोशंत त
तः सर्वे धार्तराष्ट्राः सराजकाः ३१ गृह्णीध्वमिति राजानमभ्यधावंत सर्वशः ततः शताः सप्तदशा केके
यानां प्रहारिणां ३२ पांचालैः सहिता राजन्धार्तराष्ट्रानवारयन् तस्मिन्सुतुमुले युद्धे वर्त्तमाने जनक्ष
ये ३३ दुर्योधनश्च भीमश्च समेयातां महाबलौ ३४ इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैया
सिक्यां कर्णपर्वणि ३५० संजय उवाच कर्णोपि शरजालेन केकयानां महारथान् अधमत्समरे
धामानग्रतः पर्यवस्थितान् १ तेषां प्रयतमानानां राधेयस्य निवारणे रथान्पंचशतान्कर्णः प्राहिणो
द्यमसादनं २ अविषह्यं ततो दृष्ट्वा राधेयं युधि योधिनः भीमसेनमुपागच्छन्कर्णबाणप्रपीडिताः ३
रथानीकं विदार्यैव शरजालैरनेकधा कर्ण एकरथेनैव युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ४ सेनानिवेशमार्छंतं
मार्गणैः क्षतविक्षतौ यमयोर्मध्यगं वीरं शनैर्यांतं विचेतसं ५ समासाद्य तु राजानं दुर्योधनहितेप्स
या सूतपुत्रस्त्रिभिस्तीक्ष्णैर्विव्याध परमेषुभिः ६ तथैव राजा राधेयं प्रत्यविध्यत्स्तनांतरे शरैस्त्रिभि
श्च यंतारं चतुर्भिश्चतुरो हयान् ७ चक्ररक्षौ तु पार्थस्य माद्रीपुत्रौ परंतपौ तावप्यधावतां कर्णं राजा
नं मा वधीरिति ८ तौ पृथक्शरवर्षाभ्यां राधेयमभ्यवर्षतां नकुलः सहदेवश्च परमं यत्नमास्थि

क॰टी॰ तौ ९ तथैवतौप्रत्यविध्यत्स तत्र तेजः प्रतापवान् भल्लाभ्यां शितधाराभ्यां महात्मानावरिंदमौ १० दंतवर्णा
१२६ स्त्वाधेयो निजघान मनोजवान् युधिष्ठिरस्य संग्रामे कालवालान्हयोत्तमान् ११ ततोपरेण भल्लेन शि
रस्त्राणमपातयत् कौंतेयस्य महेष्वासः प्रहसन्निव सूतजः १२ तथैव नकुलस्यापि हयान्हत्वा प्रता
पवान् ईषां धनुश्च चिच्छेद माद्रीपुत्रस्य धीमतः १३ तौ हताश्वौ हतरथौ पांडवौ शरविक्षतौ भ्रातरावा
रुरुहतुः सहदेवरथं तदा तौ दृष्ट्वा मातुलस्तत्र विरथौ परवीरहा १४ अभ्यभाषत राधेयं मद्रराजोनुकं
पया योद्धव्यमद्य पार्थेन फाल्गुनेन त्वया सह किमर्थं धर्मराजेन युध्यसे भृशरोषितः क्षीणशस्त्रा
स्त्रकवचः क्षीणबाणो विबाणधिः १५ श्रांतसारथिवाहश्च छन्नोस्त्रैररिभिस्तथा पार्थमासाद्य राधे
य उपहास्यो भविष्यसि १६ एवमुक्तोपि कर्णस्तु मद्रराजेन संयुगे तथैव कर्णः संरब्धो युधिष्ठिरमा
ताडयत् १७ शरैस्तीक्ष्णैः पराविध्यत्माद्रीपुत्रौ च पांडवौ प्रहस्य समरे कर्णश्चकार विमुखं शरैः १८
ततः शल्यः प्रहस्येदं कर्णं पुनरुवाच ह रथस्थमतिसंरब्धं युधिष्ठिरवधे धृतं १९ यदर्थं धार्तराष्ट्रे
ण सततं मानितो भवान् तं पार्थं जहि राधेय किं ते हत्वा युधिष्ठिरं २० शंखयोर्ध्मायतोः शब्दः सुम
हानेष कृष्णयोः श्रूयते चापघोषोयं प्रावृषीवांबुदस्य ह २१ असौ निघ्नन्रथोदारानर्जुनः शरवृष्टि
भिः सर्वां ग्रसति नः सेनां कर्ण पश्यैनमाहवे २२ पृष्ठरक्षौ च शूरस्य युधामन्यूत्तमौजसौ उत्तरं चा
स्य वै चक्रं रक्षते सात्यकिः २३ धृष्टद्युम्नस्तथा चास्य चक्रं रक्षति दक्षिणं भीमसेनश्च वै राजा १२६

धार्त्तराष्ट्रेण युध्यते २४ यथा न हन्यात्तं भीमः सर्वेषां नो धनुष्मतां तथा राधेय क्रियतां राजा मुच्येत नो
यथा २५ यद्यपैनं भीमसेनेन ग्रस्तमाहवशोभिनं यदित्वासाद्य मुच्येत विस्मयः सुमहान् भवेत् २६
परित्रायैनमभ्येत्य संशयं परमं गतं किंतु माद्रीसुतो हत्वा राजानं च युधिष्ठिरं २७ इति शल्यवचः श्रु
त्वा राधेयः पृथिवीपते दृष्ट्वा दुर्योधनं चैव भीमग्रस्तं महाहवे २८ राजगृद्धी भृशं चैव शल्यवा
क्यप्रचोदितः अजातशत्रुमुत्सृज्य माद्रीपुत्रौ च पांडवौ २९ तव पुत्रं परित्रातुमभ्यधावत वीर्यवान्
२ महाराज प्रणदितैः खेगा काशगैरिव ३० गते कर्णे तु कौंतेयः पांडुपुत्रो युधिष्ठिरः अपायाज्जवनैरश्वैः
सहदेवस्य मारिष ३१ ताभ्यां समहितस्तूर्णं व्रीडन्निव नरेश्वरः प्राप्य सेनानिवेशं च मार्गणैः क्षतवि
क्षतः ३२ अवतीर्णो रथात्तूर्णमाविशच्छयनं शुभं अपनीतशल्यः सुभृशं पोहृच्छल्याभिनिपीडितः ३३
सोऽब्रवीद्भ्रातरौ राजा माद्रीपुत्रौ महारथौ अनीकं भीमसेनस्य पांडवावाशु गच्छतां ३४ जीमूत इव नर्द
स्तु युध्यते स वृकोदरः ततोऽन्यं रथमास्थाय नकुलो रथपुंगवः ३५ सहदेवश्च तेजस्वी भ्रातरौ शत्रु
कर्षणौ तुरगैरग्र्यंरंहोभिर्यात्वा भीमस्य शुष्मिणौ ३६ अनीकं सहितौ तत्र भ्रातरौ समवस्थितौ ३७
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि ३३० संजय उवाच द्रोणिस्तु रथवंशेन महता परिवारितः अपतत्स
हसा राजन्यत्र पार्थो व्यवस्थितः १ तमापतंतं सहसा शूरः शौरिसहायवान् दधार सहसा पार्थो वे
लेवमकरालयं २ ततः क्रुद्धो महाराज द्रोणपुत्रः प्रतापवान् अर्जुनं वासुदेवं च छादयामास सा

द्रो.टी. यकैः ३ प्रवहन्नौ ततः कृष्णो दृष्ट्वा तत्र महारथाः विस्मयं परमं गत्वा प्रैक्षंत कुरवस्तदा ४ अर्जुनस्तु त
१२७ तो दिव्यमस्त्रं चक्रे दृष्टमन्त्रिव तदस्त्रं वारयामास ब्रह्मास्त्रेणापि धुधि भारत ५ यद्यद्धिप्यातिपयुद्धे पांडवोस्त्रं जि
घांसया तत्तदस्त्रं महेष्वासो द्रोणपुत्रो व्यशातयत् ६ अस्त्रयुद्धे ततो राजन्वर्त्तमाने महाभये अपश्याम
रणे द्रौणिं व्यात्ताननमिवांतकं ७ स दिशः प्रदिशश्चैव छादयित्वा जिह्मगैः वासुदेवं त्रिभिर्बाणैर
विध्यद्दक्षिणे भुजे ८ ततोर्जुनो हयान्हत्वा सर्वांस्तस्य महात्मनः चकार समरे भूमिं शोणितौघतरं
गिणीं ९ सर्वलोकवहां रौद्रां परलोकवहां नदीं सरथान्रथिनः सर्वान्पार्थचापच्युतैः शरैः १० द्रौ
णेरपहृतान्संख्ये ददृशुः स च तांस्तथा प्रावर्तयन्महाघोरां नदीं परवहां तथा ११ तयोस्तु व्याकुले यु
द्धे द्रौणेः पार्थस्य दारुणे अमर्यादं योधयंतः पर्यधावंत पृष्ठतः १२ रथैर्हताश्वसूतैश्च हतारोहै
श्च वाजिभिः द्विरदैश्च हतारोहैर्महामात्रैर्हतद्विपैः १३ पार्थेन समरे राजन्कृतो घोरो जनक्षयः नि
हतारथिनः पेतुः पार्थचापच्युतैः शरैः १४ हयाश्च पर्यधावंत मुक्तयोक्त्रास्ततस्ततः तद्दृष्ट्वा कर्म
पार्थस्य द्रौणिराहवशोभिनः १५ अर्जुनं जयतां श्रेष्ठं त्वरितोभ्येत्य वीर्यवान् विधुन्वानो महच्चा
पं कार्तस्वरविभूषितं १६ अवाकिरत्ततो द्रौणिः समंतान्निशितैः शरैः भूयोर्जुनं महाराज द्रौणि
रायम्य पत्रिणा १७ वक्षोदेशे भृशं पार्थं ताडयामास निर्दयं सोतिविद्धो रणे तेन द्रोणपुत्रेण भारत
१८ गांडीवधन्वा प्रसभं शरवर्षैरुदारधीः संछाद्य समरे द्रौणिं चिच्छेदास्य च कार्मुकं १९ ॥ १२७

सच्छिन्नधन्वापतितंवज्रस्पर्शसमंयुधि प्राह्णपविक्षेपनदाद्रोणपुत्रःकिरीटिने २० तमापतंतंनपरिवं
जांबूनदपरिष्कृतं चिछेदसहसाराजन्प्रहसन्निवपांडवः २१ सपपाततततोभूमौ निकृत्तःपार्थसा
यकैः विकीर्णःपर्वतोराजन्यथावज्रेणताडितः २२ ततःक्रुद्धोमहाराजद्रोणपुत्रोमहारथः ऐंद्रे
णचास्त्रवेगेनबीभत्सुंसमवाकिरत २३ तस्यैंद्रजालावततंसमीक्ष्यपार्थोराजन्गांडीवमाददेसः
ऐंद्रंजालंप्रत्यहनत्तरस्वीवरास्त्रमादायमहेंद्रसृष्टं २४ विदार्यतज्जालमहेंद्रयुक्तंपार्थस्ततोद्रौ
णिरथंक्षणेन प्रछादयामासततोभ्युपेत्यद्रौणिस्तदापार्थशराभिभूतः २५ विगाह्यतांपांडवबा
णवृष्टिंशरैःपरंनामततःप्रकाश्य शतेनकृष्णंसहसाभ्यविध्यत्त्रिभिःशतैरर्जुनेनक्षुद्रकाणां २६
ततोर्जुनःसायकानांशतेनगुरोःसुतंमर्मसुनिर्बिभेद अश्वांश्चसूतंचतथाधनुर्ज्यामवाकिरत्पश्यतांता
वकानां २७ सविध्वामर्मसुद्रौणिंपांडवःपरवीरहा सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् २८ संसं
गृह्यस्वयंवाहान्कृष्णौप्राछादयच्छरैः तत्राद्भुतमपश्यामद्रौणेराशुपराक्रमं २९ आयछत्तुरगान्यच्च
फाल्गुनंचाप्ययोधयत् तदस्यसमरेराजन्सर्वेयोधाःअपूजयन् ३० ततःप्रहस्यबीभत्सुद्रौणपुत्रस्य
संयुगे क्षिप्रंरश्मीनथाश्वानांक्षुरप्रैश्चिछिदेजयः ३१ प्राद्रवंस्तुरगास्तेतुशरवेगप्रपीडिताः ततोभ
त्रिनदोघोरस्तवसैन्यस्यभारत ३२ पांडवास्तुजयंलब्ध्वातवसैन्यमभिद्रवन् समंतान्निशितान्बाणा
न्विमुंचंतोजयैषिणः ३३ पांडवैस्तुमहाराजधार्तराष्ट्रीमहाचमूः पुनःपुनरथोवीरैःसंयुगेजितका

कर्ण
१२८
त्रिभिः ३४ पश्यतां ते महाराज पुत्राणां चित्रयोधिनां शकुनेः सौबलेयस्य कर्णस्य च विशांपते ३५ नार्द्यमा
णा महासेना पुत्रैस्तव जनेश्वर नचातिष्ठत संग्रामे पीड्यमाना समंततः ३६ ततो योधैर्महाराज पलाय
द्भिः समंततः अभवद्व्याकुलं भीतं पुत्राणां ते महद्बलं ३७ तिष्ठ तिष्ठेति च ततः सूतपुत्रस्य जल्पतः
नावतिष्ठति सा सेना वध्यमाना महात्मभिः ३८ अथोत्क्रुष्टं महाराज पांडवैर्जितकाशिभिः धार्तराष्ट्र
बलं दृष्ट्वा विद्रुतं वै समंततः ३९ ततो दुर्योधनः कर्णमब्रवीत्प्रणयादिव पश्य कर्ण महासेनां पांचा
लैरर्दितां भृशं ४० त्वयि तिष्ठति संत्रासात्पलायनपरायणां एतज्ज्ञात्वा महाबाहो कुरुप्राप्तमरिंदम
४१ सहस्राणि च योधानां त्वामेव पुरुषोत्तम क्रोशंति समरे वीर द्राव्यमाणानि पांडवैः ४२ एतच्छ्रुत्वा
विराधेयो दुर्योधनवचो महत् मद्रराजमिदं वाक्यमब्रवीत्प्रहसन्निव ४३ पश्य मे भुजयोर्वीर्यमस्त्रा
णां च जनेश्वर अद्य हन्मि रणे सर्वान्पांचालान्पांडुभिः सह ४४ वाहयाश्वान्नरव्याघ्र भद्रेणैव नसंश
यः एवमुक्त्वा महाराज सूतपुत्रः प्रतापवान् ४५ प्रगृह्य विजयं वीरो धनुः श्रेष्ठं पुरातनं सज्यं कृत्वा
महाराज संमृज्य च पुनः पुनः ४६ सन्निवार्य च योधान्स सत्येन शपथेन च प्रायोजयदमेयात्मा भा
र्गवास्त्रं महाबलः ४७ ततो राजन्सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च कोटिशश्च शरास्तीक्ष्णा निरगच्छ
न्महामृधे ४८ ज्वलितैस्तैः शरैर्घोरैः कंकबर्हिणवाजितैः संछन्ना पांडवी सेना न प्राज्ञायत किंचन ४९
हाहाकारो महानासीत्पांचालानां विशांपते पीडितानां बलवता भार्गवास्त्रेण संयुगे ५० निपतद्भि १२८

गीजैराजन्नस्वैस्थापिमहत्वशाः रथैस्थापिनरव्याघ्रनैरेस्त्रैवसमंततः ५१ प्राकंपतमहीराजन्निहतैस्तैःसमं
ततः व्याकुलंसर्वमभवत्पांडवानांमहद्बलं ५२ कर्णस्त्वेकोयुधांश्रेष्ठोविधूमइवपावकः दहन्नृपा
न्नरव्याघ्रस्तस्थुमेसपरंतपः ५३ तेवध्यमानाःकर्णेनपांचालाश्चेदिभिःसह तत्रतत्रव्यमुह्यंतव
नदाहेयथाद्विपाः ५४ चुक्रुशुस्तेनरव्याघ्रायथाव्याघ्रानरोत्तमाः तेषांतुक्रोशतामासीद्भीतानांरण
मूर्धनि ५५ धावतांचततोराजंस्त्रस्तानांचसमंततः आर्तनादोमहांस्तत्रभूतानामिवसंप्लवे ५६ व
ध्यमानांस्ततस्तान्दृष्ट्वासूतपुत्रेणमारिष वित्रेसुःसर्वभूतानितिर्यग्योनिगतान्यपि ५७ तेवध्यमानाः
समरेसूतपुत्रेणसृंजयाः अर्जुनंवासुदेवंचक्रोशंतिचमुहुर्मुहुः ५८ प्रेतराजपुरेयद्वत्प्रेतराजंविचे
तसः श्रुत्वातुनिनदंतेषांवध्यतांकर्णसायकैः ५९ अथाब्रवीद्वासुदेवंकुंतीपुत्रोधनंजयः भार्गवा
स्त्रंमहाघोरंदृष्ट्वातत्रसमीरितं ६० पश्यकृष्णमहाबाहोभार्गवास्त्रस्यविक्रमं नैतदस्त्रंहिसमरेशाक्यं
हंतुंकथंचन ६१ सूतपुत्रंचसंरब्धंपश्यकृष्णमहारणे अंतकप्रतिमंवीर्येकुर्वाणंकर्मदारुणं
६२ अभीक्ष्णंचोदयन्नश्वान्प्रेक्षतेमांमुहुर्मुहुः नचपश्यामिसमरेकर्णंप्रतिपलायितं ६३ जीवन्प्रा
प्नोतिपुरुषःसंख्येजयपराजयौ मृतस्यतुहृषीकेशभंगएवकुतोजयः ६४ एवमुक्तस्तुपार्थेनकृ
ष्णोमतिमतांवरं धनंजयमुवाचेदंप्राप्तकालमरिंदम ६५ कर्णेनहिदृढंराजाकुंतीपुत्रःपरिक्षतः तं
दृष्ट्वाश्वासयचपुनःकर्णंपार्थवधिष्यसि ६६ एवमुक्त्वापुनःप्रायाद्द्रष्टुमिच्छन्युधिष्ठिरं श्रमेणग्राहयि

क॰टी॰
१५१
यंश्च युद्धे कर्णो विशीर्णोपते ९७ ततो धनंजयो दृष्ट्वा राजानं बाणपीडितं रथेन प्रययौ तीक्ष्णं संग्रामात्केशवात्मया
९८ गच्छन्नेव तु कौंतेयो धर्मराजदिदृक्षया सैन्यमालोकयामास नापश्यत्तत्र चाग्रजं ९९ युद्धं कृत्वा तु कौं
तेयो द्रोणपुत्रेण भारत दुःसहं वज्रिणा संख्ये पराजित्य गुरोः सुतं १०० इति कर्णपर्वणि संजय उवाच द्रौ
णिं पराजित्य ततो ग्रधन्वा कृत्वा महद्दुष्करं शूरकर्म आलोकयामास ततः स्वसैन्यं धनंजयः शत्रुभिरप्रधृ
ष्यः १ स युध्यमानान्स्तनान्मुखस्थान्शूरैः शूरान्हर्षयन्सव्यसाची पूर्वप्रहारैः प्रथितः प्रशंसन्स्थिता
न्महारथान्सरथाननेकान् २ अपश्यमानस्तु किरीटमाली युधिष्ठिरं भ्रातरमाजमीढं उवाच भीमं तर
साभ्युपेत्य राज्ञः प्रवृत्तिं त्विह क्व नु राजा ३ भीमसेन उवाच अपयात इतो राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः क
र्णबाणाभितप्तांगो यदि जीवेत्कथंचन ४ अर्जुन उवाच तस्माद्भवान्शीघ्रमितः प्रयातु राज्ञः प्रवृत्त्यै
कुरुसत्तमस्य नूनं स विद्धोतिभृशं पृषत्कैः कर्णेन राजा शिबिरं गतोसौ ५ यः संप्रहारे निशितैः पृष
त्कैर्द्रोणेन विद्धोतिभृशं तरस्वी तस्थौ स तत्रापि जयप्रतीक्षो द्रोणोपि यावन्न हतः किलासीत् ६ स सं
शयं गमितः पांडवाग्र्यः संख्येद्य कर्णेन महानुभावः ज्ञातुं प्रयाह्याशु तमद्य भीम स्थास्याम्यहं शत्रुग
णान्निरुध्य ७ भीमसेन उवाच त्वमेव जानीहि महानुभाव राज्ञः प्रवृत्तिं भरतर्षभस्य अहं हि यद्यर्जु
न यास्यमित्रा वदंति मां भीत इति प्रवीराः ८ ततोब्रवीदर्जुनो भीमसेनं संसप्तकाः प्रत्यनीकास्थिता मे
एतानहत्वाद्य मया न शक्यमितो पयातुं रिपुसंघगोष्ठात् ९ अथाब्रवीदर्जुनं भीमसेनः स्ववीर्यमा १५१

॰॰ चक्रःषष्टिःद्रोणिं ततोग्रधन्वाविस्फारितोग्रचापः १ नैकान्बहून् २ उवाचनपश्चा ९ गोष्ठान्तस्या
मायकुरुप्रवीर संसप्तकान्वतियास्यामिसंख्येसर्वानहंयाहिधनंजयत्वं १० तद्भीमसेनस्यवचोनिश
म्यसुदुष्करंभ्रातुरमित्रमध्ये संसप्तकानीकमसह्यमेकःसुदुष्करंधारयामीतिपार्थः ११ उवाचनारा
यणमप्रमेयंकपिध्वजःसत्यपराक्रमस्य श्रुत्वावचोभ्रातुरदीनसत्वस्तदाहवेसत्यवचोमहात्मा १२
हृष्टःकुरुश्रेष्ठमभिप्रयास्यन्नेवाचवृष्णिप्रवरंतदानीं अर्जुनउवाच चोदयाश्वान्हृषीकेशविगाह्यै
तद्बलार्णवं प्रजानतभ्राताश्रुत्वाराजानंद्रष्टुमिच्छामिकेशव १३ संजयउवाच ततोहयान्सर्वदाशार्हमु
ख्यःप्रचोदयन्भीममुवाचचेदं नैतच्चित्रंतवकर्माद्यभीमयास्याम्यहंजहिपार्थारिसंघान् १४ त
तोययौहृषीकेशोयत्रराजायुधिष्ठिरः शीघ्राच्छीघ्रतरंराजन्वाजिभिर्गरुडोपमैः १५ प्रत्यनीकेव्य
वस्थाप्यभीमसेनमरिंदमं संदिश्यचैवंराजेन्द्रयुद्धंप्रतिवृकोदरं १६ ततस्तुगत्वापुरुषप्रवीरौरा
जानमासाद्यशयानमेकं रथादुभौप्रत्यवरुह्यतस्माद्ववंदतुर्धर्मराजस्यपादौ १७ तौदृष्ट्वापुरुषव्या
घ्रौक्षेमिणौपुरुषर्षभ मुदाभ्युपगतौकृष्णावश्विनाविववासवः १८ तावभ्यनंदद्राजापिविवस्वा
नश्विनावपि हतेमहासुरेजंभेशक्रविष्णूयथागुरुः १९ मन्यमानोहतंकर्णंधर्मराजोयुधिष्ठिरः हृ
र्षगद्गदयावाचाप्रीतःप्राहपरंतपः २० ॥
नात् ४९ भ्रातर्वचःश्रुत्वातदेवसत्यंवचोनारायणंप्रतिकपिध्वजउवाचेसत्यवपः १२ १३ १४५

क॰टी॰ ५९ अनिलानिलयोरितिक्रमात्तेजोबलाभ्यां ७ ८ ९ १० ११ ॥

१६०

संजयउवाच अथोपयातौपृथुलोहिताक्षौशराचितांगौरुधिरप्रदिग्धौ समीक्ष्यसेनाग्रनरप्रवी
रौयुधिष्ठिरोवाक्यमिदंबभाषे २१ महात्मनौहितौहृष्टौसहितौकेशवार्जुनौ हतमाधिरथिंमे
नेसंख्येगांडीवधन्वना २२ तावभ्यनंदत्कौंतेयःसाम्नापरमवल्गुना स्मितपूर्वममित्रघ्नश
जयद्भरतर्षभ २३ इतिश्रीकर्णपर्वणि २२८ युधिष्ठिरउवाच स्वागतंदेवकीमातः स्वागतंते
धनंजय प्रियंमेदर्शनंगाढंयुवयोरच्युतार्जुनौ १ अक्षताभ्यामरिष्टाभ्यांहतःकर्णोमहारथः
आशीविषसमंयुद्धेसर्वशस्त्रविशारदं २ अग्रगंधार्तराष्ट्राणांसर्वेषांशर्मवर्मच रक्षितंवृ
षसेनेनसुषेणेनचधन्विना ३ अनुज्ञातंमहावीर्यंरामेणास्त्रेषुदुर्जयं अग्र्यंसर्वस्यलोकस्य
रथिनंलोकविश्रुते ४ त्रातारंधार्तराष्ट्राणांगंतारंवाहिनीमुखे हंतारंपरसैन्यानाममित्रग
णमर्दनं ५ दुर्योधनहितेयुक्तमस्मद्दुःखायचोद्यतं अप्रधृष्यंमहायुद्धेदेवैरपिसवासवैः ६
अनलानिलयोस्तुल्यंतेजसाचबलेनच पातालमिवगंभीरंसुहृदानंदवर्द्धनं ७ अंतकंममि
त्राणांहत्वाकर्णंमहामृधे दिष्ट्यायुवामनुप्राप्तौजित्वासुरमिवामरौ ८ घोरंयुद्धमदीनेनमयाद्यस
च्युतार्जुनौ कृतंतेनांतकेनेवप्रजाःसर्वाजिघांसता ९ तेनकेतुश्चमेछिन्नोहतौचपार्ष्णिसारथी हत
वाहःकृतश्चास्मियुयुधानस्यपश्यतः १० ॥ १६०

१० मरणोऽपस्थिते मन्तियातः पलायितोऽस्मि बाध्रीणसः मेघविशेषः यस्यनासापुटस्योर्वीसहस्रांवरमभव

ष्टः पुत्रस्य यमयोर्वीरस्य च शिखंडिनः पश्यतां द्रौपदेयानां पांचालानां च सर्वशः ११ एतान्निताम

हावीर्यः कर्णः शत्रुगणान्बहून् जितवान्संमहाबाहो यतमानो महारणे १२ अभिरत्य च मां युद्धे प

रुषाण्युक्तवान्बहु तत्रतत्र युधां श्रेष्ठ परिभूय न संशयः १३ भीमसेनप्रभावात्तु यज्जीवामि धनंजय

बहुनात्र किमुक्तेन नाहं तत्सोढुमुत्सहे १४ त्रयोदशाहं वर्षाणि यस्माद्भीतो धनंजय न स्म निद्रां ल

भे रात्रौ न चाहनि सुखं क्वचित् १५ तस्य द्वेषेण संयुक्तः परिदह्ये धनंजय आत्मनो मरणायातो वाध्री

णसः खड्गिजः १६ तस्यायमगमत्कालश्चिंतयानस्य मे चिरं कथं कर्णो मया शक्यो युद्धे क्षपयितुं

भवेत् १७ जाग्रत्स्वपंश्च कौंतेय कर्णमेव सदा ह्यहं पश्यामि तत्र तत्रैव कर्णभूतमिदं जगत् १८

यत्र यत्र हि गच्छामि कर्णाद्भीतो धनंजय तत्र तत्र हि पश्यामि कर्णमेवाग्रतः स्थितं १९ सोऽहं तेने

व वीरेण समरेष्वपलायिना सहयः सरथः पार्थ जित्वा जीवन्विसर्जितः २० को नु मे जीवितेना

र्थो राज्येनार्थो भवेत्पुनः ममैवं धिक्कृतस्याद्य कर्णेनाहवशोभिना २१ न प्राप्तपूर्वं यद्भीष्मात्कृ

पाद्द्रोणाच्च संयुगे तत्प्राप्तमद्य मे युद्धे सूतपुत्रान्महारथात् २२ स त्वां पृच्छामि कौंतेय यथा ह्यकुश

लस्तथा तन्ममाचक्ष्व कार्त्स्न्येन यथा कर्णो हतस्त्वया २३ शक्रतुल्यबलो युद्धे यमतुल्यः पराक्रमे

ति हि जः इति पाठः कृष्णग्रीवो रक्तशिराः श्वेतपक्षो विहंगमः स वै वाध्रीणसः प्रोक्तो याज्ञिकैः पितृकर्मणीति॥

क.री.
।।।

णमबल्पस्तथासेनाणामकथंवैनिषूदितः २५ महारथःसमाख्यातःसर्वयुद्धविशारदः धनुर्धराणांप्रवरः।
सर्वेषामेकपूरुषः २६ पूजितोधृतराष्ट्रेणसपुत्रेणविशांपते त्वदर्थमेवराधेयःसकथंनिहतस्त्वया
२७ धार्त्तराष्ट्रोहियोधेषुसर्वेष्वेवसदार्जुन तवमृत्युंरणेकर्णंमन्यतेपुरुषर्षभ २८ सत्वयापुरुषव्या
घ्रकथंयुद्धेनिषूदितः तन्ममाचक्ष्वकौंतेययथाकर्णोहतस्त्वया २९ युध्यमानस्यचशिरःपश्यप।
तोसुहृदांहृतं त्वयापुरुषशार्दूलसिंहेनेवयथाहतः ३० यःपर्युपासीत्प्रदिशोदिशश्चत्वांसूतपु
त्रःसमरेपरीप्सन् दिदृक्षुःकर्णःसमरेह्यक्लिष्टरूपैः सहीदानींकंकपत्रैःसुतीक्ष्णैः ३१ त्वयारणे
निहतःसूतपुत्रःकच्चिच्छेतेभूमितलेदुरात्मा प्रियश्चमेपरमोवैकृतोयंत्वयारणेसूतपुत्रंनिहत्य
३२ यःसर्वतःपर्यपतत्त्वदर्थेमदार्चितोगर्वितःसूतपुत्रः सशूरमानीसमरेसमेत्यकच्चित्त्वयानिह
तःसंयुगेसौ ३३ योकंमवंहस्तिगवाश्वयुक्तंरथंप्रदित्सुर्यःपरेभ्यस्त्वदर्थे महारणेस्पर्द्धतेयःसपापः
कच्चित्त्वयानिहतस्तातयुद्धे ३४ योसौसदाशूरमदेनमत्तोविकत्थतेसंसदिकौरवाणां प्रियोत्यर्थंत
स्यसुयोधनस्यकच्चित्सपापोनिहतस्त्वयाद्य ३५ कच्चित्समागम्यधनुःप्रयुक्तैस्त्वत्प्रेषितैर्लौहितो
गैर्विहंगैः शेतेसपापःसुविभिन्नगात्रःकच्चिद्भग्नौधार्त्तराष्ट्रस्यबाहू ३६ योसौसदाश्लाघतेराजम
ध्येदुर्योधनंहर्षयन्दर्पपूर्णः अहंहंताफाल्गुनस्येतिमोहात्कच्चिद्वचस्तस्यनवैतथातत् ३७ नाहंपा
दौधावयिष्येकदाचिद्यावत्स्थितःपार्थइत्यल्पबुद्धिः व्रतंतस्यैतत्सर्वदाशक्रसूनोकच्चित्त्वयानिह ।।।

तः सोद्य कर्णः ३८ यो मां कृष्णामब्रवीद् दुष्टबुद्धिः कर्णः सभायां कुरुवीरमध्ये किं पांडवांस्त्वं न जहासि कृ
ष्णे सुदुर्बलान्पतितान्हीनसत्वान् ३९ यो मां कर्णः प्रत्यजानात्त्वदर्थे नाहं हत्वा सह कृष्णेन पार्थं इहोप
यातेति स पापबुद्धिः कच्चिच्छेते शरसंभिन्नगात्रः ४० कच्चित्संग्रामो विदितो वै तवायं समागमे सृंजयकौ
रवाणां यत्रावस्थामीदृशीं प्रापितो हं कच्चित्त्वया सोद्य हतो दुरात्मा ४१ कच्चित्त्वया तस्य सुमंदबुद्धेर्गां
डीवमुक्तैर्विशिखैर्ज्वलद्भिः सकुंडलं भानुमदुत्तमांगं कायात्प्रकृत्तं युधि सव्यसाचिन् ४२ यत्तन्मया बा
णसमर्पितेन ध्यातोसि कर्णस्य वधाय वीर तन्मे त्वया कच्चिदमोघमद्य ध्यानं कृतं कर्णनिपातनेन
४३ यद्दर्पपूर्णः स सुयोधनोस्मानुदीक्षते कर्णसमाश्रयेण कच्चित्त्वया सोद्य समाश्रयोस्य भग्नः पराक्र
मं सुयोधनस्य ४४ यो नः पुरा षंढतिलानवोचत्सभामध्ये कौरवाणां समक्षं स दुर्मतिः कच्चिदुपेत्य सं
ख्ये त्वया हतः सूतपुत्रोद्य मर्षी ४५ यः सूतपुत्रः प्रहसन्दुरात्मा पुराब्रवीन्निर्जितां सौबलेन स्वयं प्र
सह्यानय याज्ञसेनीमपीह कच्चित्स हतस्त्वयाद्य ४६ यः शस्त्रभृच्छ्रेष्ठतमः पृथिव्यां पितामहं व्या
क्षिपदल्पचेताः संख्यायमानोर्द्धरथः स कच्चित्त्वया हतो ह्याधिरथिर्महात्मन् ४७ अमर्षजं निकृतिसमी
रणेरितं हृदि शिथिलं ज्वलन्निमं सदा मम हतो मया सोद्य समेत्य कर्ण इति ब्रुवन्प्रशमय मेद्य फाल्गुन ४८
ब्रवीहि मे दुर्लभमेतदद्य कथं त्वयाभिहतः सूतपुत्रः ध्यायेत्वां सततं प्रवीर वृत्रे हते सो भगवानिवेंद्रः
४९ इति कर्णपर्वणि ११९ संजय उ० न हृष्टशीलस्य वचो निशम्य राज्ञः क्रुद्धस्यातिरथो महात्मा उवाच दुर्द्धर्ष

क॰टी॰
१६६

त्वगमान्वाणान् १२ वध्यतां वध्यमानानां कौरवाणां उज्जिहीर्षोऽहतो न्यमिच्छाम कार्षीत् ४ ५ अष्टौ गावो
मदीनसत्वं युधिष्ठिरं जिष्णुरनंतवीर्यः १ अर्जुन उवाच संसप्तकैर्युध्यमानस्य मे द्य सेनाग्रयायी कुरु
सैन्येषु राजन् आशीविषाभान्वगमान्समेत्य द्रौणिः पुरस्तात्सहसाभ्यतिष्ठत् २ दृष्ट्वा रथं मेघर
वं ममैव संमस्तसेनावरणोभ्यतिष्ठत् तेषामहं पंचशतानि हत्वा ततो द्रौणिमगमं पार्थिवाग्र्य स
मासमासाद्य नरेंद्र यत्तः समभ्ययात्सिंहमिव द्विपेंद्रः अकार्षीच्च रथिनामुज्जिहीर्षो महाराज वध्य
तां कौरवाणां ४ ततो रणे भारत दुःप्रकंप्य आचार्यपुत्रः प्रवरः कुरूणां मामर्दयामास शितैः पृष
त्कैर्जनार्दनं चैव विषाग्निकल्पैः ५ अष्टौ गवामष्टशतानि बाणान्मया प्रयुक्तस्य वहंति तस्य तां स्तेन
प्रक्षानहमस्य बाणैर्व्यनाशयं वायुरिवाभ्रजालं ६ ततो परान्बाणसंघाननेकानाकर्णकृष्णान्घनवि
प्रवकान् समर्जशिक्षास्त्रबलप्रयत्नैस्तथा यथा प्रावृषि कालमेघः ७ नैवाददानं न च संदधानं
जानीमहे कतरेणास्यतीति वामेन वाथ दक्षिणेन स द्रोणपुत्रः समरे पर्यवर्तत् ८ तस्यात तं मे
डलमेव सज्यं प्रदृश्यते कार्मुकं द्रोणसूनोः सो विध्यन्मां पंचभिर्द्रोणपुत्रः शितैः शरैः पंचभिर्वासु
देवं ९ अहं हि तं त्रिंशता वज्रकल्पैः समार्दयं निमिषस्यांतरेण तणात्स श्वाविस्समरूपो वभूव सा
मार्दितो महिषः पृषत्कैः १० ॥
स्मिन्नतत् अष्टौ गवं शकटं तेषामष्टगवामष्टसंख्यानि शकटानि शतानि बाणान् अनेकशतसंख्यान्व १६६

सविक्षत्यपुरिसर्वगात्रैरथानीकंसुतनस्ततोविविश मयाभिभूतान्सैनिकानांप्रवर्हानसौप्रपश्यन्रुधिरप्रदि
ग्धान् ११ ततोभिभूतेपृथिवीसमेतेविचित्रलेयोध्रुतवाजिनाशे पंचाशतारथमुख्यैःसमेत्यकर्णस्त्वात्मा
नृपघात्समाप्यौ १२ तान्सूदयित्वाहमथास्यकर्णंद्रष्टुंभवन्तंत्वरयाभियातः सर्वेपंचालाह्युद्विजन्तेस्मकर्णा
दृष्ट्वागावःकेसरिणंयथैव १३ मृत्योरास्यंव्यात्तमिवाभ्युपेत्य प्रभद्रकाःकर्णमासाद्यराजन् रथांस्तता
स्त्वमनयानाभ्युमग्रोम्रदाकर्णःआहिणोन्नस्तसप्त १४ नचाप्यभूत्क्लान्तमनाःसराजन्यावन्नास्मान्दृष्ट
वान्स्तनेपुत्रः श्रुत्वातत्त्वांतेनदृष्टंसमेतमश्वत्थाम्नापूर्वतरंततेनच १५ मन्येकालमपयानस्यराजन्कृ
तात्कर्णात्तेहमचिन्त्यकर्मन् मयाकर्णस्यास्त्रमिदंपुरस्तात्युद्धेदृष्टंपांडवचित्ररूपं १६ नह्यन्योयोद्धावि
द्यतेसृंजयानांमहारथोयोद्यसहेतकर्णं शैनेयोमेसात्यकिश्चक्ररक्षौधृष्टद्युम्नश्चापितथैवराजन् १७
युधामन्युश्चोत्तमौजाश्चशूरौपृष्ठतोमांरक्षतोराजपुत्रौ रथप्रवीरेणमहानुभावद्विषत्सैन्येवर्त्तमानाडुतस्ते।
णा १८ समेत्याहंसूतपुत्रेणसंख्येवृत्रेणवज्रीवनरेंद्रमुख्य योत्स्यामहंभारतसूतपुत्रमस्मिन्संग्रामेयदि
वैरस्यनेष्य १९ आयाहिपश्याद्ययुध्यमानंमांसूतपुत्रंचरणेजयाय महर्षभस्येवमुखंप्रपन्नाःप्रभ
द्रकाःकर्णमभिद्रवंति २० बहवो हताभारतराजपुत्राःस्वर्गायलोकायरणेनिमग्नाः कर्णंनचेदद्यनिहं।
सिराजन्सर्वापार्थयुध्यमानेप्रमद्य २१ प्रतिश्रुत्याकुर्वतोवैगतिर्याकष्टायातातामहेराजसिंह ग्रामेत्र
यत्नाच्छिहजेयेरणेमेपुराभीमंधार्तराष्ट्रास्त्रमेते २२ सौतिंहनिष्यामिनरेंद्रसिंहसमेत्यतथापानुगणांश्च
सर्वान् २३ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि २३ ५२ संजयउवाच श्रुत्वाकर्णंकल्यमुदारवीर्यंक्रुद्धःपा

क. टी. ष्टः फाल्गुनस्यामितौजाः धनंजयं वाक्यमुवाच चेदं युधिष्ठिरः कर्णशराभितप्तः १ विप्रद्रुता तात तव चमूस्त्व
दीया तिरस्कृता चाद्य यथा न साधु भीतो भीमं त्यज्य चायास्तथा त्वं यन्नाशकः कर्णमथो निहंतुं २ स्नेह
१११ स्त्वया पार्थ कृतः पृथाया गर्भं समाविश्य यथा न साधु त्यक्त्वा रणे यदपयाः स भीमं यन्नाशकः सूतपु
त्रं निहंतुं ३ यत्तद्वाक्यं द्वैतवने त्वयोक्तं कर्णं हंतास्म्येकरथेन सत्यं त्यक्त्वा च तं कथमद्यापयातः क
र्णाद्भीतो भीमसेनं विहाय ४ इदं यदि द्वैतवने ह्यवक्ष्यः कर्णं योद्धुं न प्रसक्ष्ये नृपेति वयं ततः प्राप्त
कालं च सर्वे कृत्वानुपैष्याम तथैव पार्थ ५ मयि प्रतिश्रुत्य वधं हि तस्य न वै कृतं तच्च तथैव वीर आ
नीय नः शत्रुमध्यं स कस्मात्समुत्क्षिप्य स्थंडिले प्रत्यपिष्टाः ६ अप्याशिष्म वयमर्जुन त्वयि यियास
वो बहु कल्याणमिष्टं तन्नः सर्वं विफलं राजपुत्र फलार्थिनामफलस्येवातिपुष्पः ७ प्रच्छादितं बडिश
मिवामिषेण संछादितं गरलमिवाशनेन अनर्थकं मे दर्शितवानसि त्वं राज्यार्थिनो राज्यरूपं विना
शं ८ त्रयोदशेमा हि समाः सदैव यं त्वामन्वजीविष्म धनंजयाशया काले वर्षं देवमिवोप्तबीजं त
न्नः सर्वान्नरके त्वं न्यमज्जः ९ यत्तत्पृथां वागुवाचांतरिक्षे सप्ताहजाते त्वयि मंदबुद्धे जातः पुत्रो
वासवविक्रमोऽयं सर्वान् शूरान् शात्रवान् जेष्यतीति १० अयं जेता खांडवे देवसंघान् सर्वाणि भूतान्यपि
चोत्तमौजाः अयं जेता मद्रकलिंगकेकयानयं कुरून्राजमध्ये निहंता ११ अस्मात्परो नो भविता धनुर्धरो ने १११
नं भूतं किंचन जातु जेता इच्छन्नयं सर्वभूतानि कुर्याद्वशे वशी सर्वसमाप्तविद्यः १२ कांत्या शशांकस्य जवेन
वायोः स्थैर्येण मेरोः क्षमया पृथिव्याः सूर्यस्य भासा धनदस्य लक्ष्म्या शौर्येण शक्रस्य बलेन विष्णोः १३

कृष्णमहात्मानंवक्तुंनिपुत्रोजातोदितेर्विस्मुरिवारिहंता तेषांजगायहिषिनांवधायथातोमितौजाःकुलंतंत
कर्णो १४ इमंतरिदेषान्तरेणगामृर्धितपस्विनाश्णवंतांवागुवाच एवंविधंतत्त्वनाभूत्तथाचदेवापिन्नमरत्त
वदंति १५ तथापेषामृषिसत्तमानांश्रुत्वागिरःश्रृजयतांसदातां नसैनतिष्ठेमिमृधोधनस्यनत्वाजानान्मा
पिरथ्येर्भयार्तं १६ त्वष्टाकृतंवाहमकूजनातेशुभंसमास्थायकपिध्वजंतं खड्गंगृहीत्वाहेमपट्टानुबद्धंधनु
श्चेदंगांडिवंतालमात्रं १७ सकेशवेनोह्यमानःकथंत्वंकर्णाद्भीतोह्यपयातोसिपार्थ धनुश्चैतत्केशवाय
प्रयच्छयंताभविष्यस्त्वंरणेकेशवस्य १८ तदाहनिष्यत्केशवःकर्णमुग्रंमरुत्पतिर्वृत्रमिवात्तवज्रः राधे
यमेतंयदिनाद्यशक्तश्चरंतमुग्रंप्रतिबाधनाय १९ प्रयच्छान्यस्मैगांडीवमेतद्यस्त्वत्तोयोस्त्रैरभ्यधिको
वानरेंद्रः अस्मानेवंपुत्रदारैर्विहीनान्सुखाद्भ्रष्टान्राज्यनाशाच्चभूयः २० इष्टालोकःपतितानप्यगाधे
पापेजुष्टेनरकेपांडुवेय मासेपतिष्यःपंचमेत्वंसकृत्तेनवागर्भेत्राभविष्यःपृथायाः २१ नतच्छ्रेयोराज
पुत्राभविष्यन्नवैतस्यग्रामादपयातुंदुरात्मन् धिग्गांडीवंधिक्चतेबाहुवीर्यमसंख्येयान्बाणगणांश्च
धिक्ते धिक्केतुंकेसरिणःसुतस्यकृशानुदत्तंचरथंचधिक्ते २२ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि
२२ ६७ संजयउवाच युधिष्ठिरेणैवमुक्तःकौंतेयःश्वेतवाहनः असिंजग्राहसंक्रुद्धोजिघांसुर्भरतर्षभ
१ तस्यकोपंसमुद्वीक्ष्यचित्तज्ञःकेशवस्तदा उवाचकिमिदंपार्थगृहीतःखड्गइत्युत २ नहिपश्यामियो
द्धव्यंत्वयाकिंचिद्धनंजय तेग्रस्ताधार्तराष्ट्राहिभीमसेनेनधीमता ३ अपयातोसिकौंतेयराजाद्रष्टुमर्ह
स्यपि सराजाभवताद्दृष्टःकुशलीचयुधिष्ठिरः ४ सदृष्ट्वानृपशार्दूलंशार्दूलसमविक्रमं हर्षका

क.टी. भवान्यत्संरंभंप्रगात्तत्कालेनप्रकालेस्मर्थः १६ कर्तमयोग्यानांकर्मणांसंयोगंकर्तेयोग्यानामपि

१६५ लेवसंश्रयेकिमिदंमोहकारितं ५ नतेपश्यामिकौंतेययस्तेवध्योभविष्यति प्रहर्तुमिच्छसेक
स्मात्किंवातेचित्तविभ्रमः ६ कस्मात्त्वंवान्महाखड्गंपरिगृह्णासित्वरः तत्त्वांपृच्छामिकौंतेयकि
मिदंतेविकीर्षितं ७ पराम्रशसियत्क्रुद्धः खड्गमद्भुतविक्रमः एवमुक्तस्तुकृष्णेनप्रेक्षमाणो
युधिष्ठिरं ८ अर्जुनःप्राहगोविंदंक्रुद्धःसर्पइवश्वसन् अन्यस्मैदेहिगांडीवमितिमांयोभिचोदयेत्
९ भिंद्यामहंतस्यशिरइत्युपांशुव्रतंमम तदुक्तंममचानेनराज्ञामितपराक्रम १० समक्षंतवगो
विंदनतत्क्षंतुमिहोत्सहे तस्मादेनंवधिष्यामिराजानंधर्मभीरुकं ११ प्रतिज्ञांपालयिष्यामिह
त्वैनंनरसत्तम एतदर्थंमयाखड्गोगृहीतोयदुनंदन १२ सोहंयुधिष्ठिरंहत्वासत्यस्यानृण्यतांग
तः विशोकोविज्वरश्चापिभविष्यामिजनार्दन १३ किंवात्वंमन्यसेप्राप्तमस्मिन्कालउपस्थिते
त्वमस्यजगतस्तातवेत्थसर्वंगतागतं १४ तत्तथाप्रकरिष्यामियथामांवक्ष्यतेभवान् संजयउ
वाच धिग्धिगित्येवगोविंदःपार्थमुक्त्वाब्रवीत्पुनः १५ कृष्णउवाच इदानींपार्थजानामिनवृद्धाःसे
वितास्त्वया कालेनपुरुषव्याघ्रसंरंभयद्भवानगात् १६ नहिधर्मविभागज्ञःकुर्यादेवंधनंजय य
थात्वंपांडवाद्येहधर्मभीरुरपंडितः १७ ॥

अक्रियाणांनिषिद्धक्रियाणांसंयोगंयःकरोतिसपुरुषाधमःस्यादस्यकार्याणामिति १८ ॥ ५ १६५

उपस्थिताःशिष्यैरनुसृताःगुरवः १९ २० त्वंवैवनधीयेत्यर्थःकृतेनशास्त्रेण २१ यद्भवान्धर्मरक्षतितद्
ज्ञानात् अधर्ममेवधर्ममनुवेरत्यर्थः यतःप्राणिनांवधंदोषकरंरम्यतेतन्नावबुध्यसे २२ २३ अशक्तो:
अकार्याणांक्रियाणांचसंयोगंयःकरोतिवै कार्याणामक्रियाणांचसपार्थपुरुषाधमः १८ अनुष्ट
स्यतुयेधर्मकवयःसमुपस्थिताः समासविस्तरविदांनतेषांवेत्सिनिश्चयं १९ अनिश्चयज्ञोहिनाः
कार्याकार्यविनिश्चये अवशोमुह्यतेपार्थयथात्वंमूढएवतु २० नहिकार्यमकार्यंवासुखंज्ञातुंक
थंचन श्रुतेनज्ञायतेसर्वंतच्चत्वंनावबुध्यसे २१ अविज्ञानाद्भवान्यच्चधर्मंरक्षतिधर्मवित् प्राणि
नांत्वंवधंपार्थधार्मिकोनावबुध्यसे २२ प्राणिनामवधस्तातसर्वज्यायान्मतोमम अनृतांवावदे
द्वाचनतुहिंस्यात्कथंचन २३ सकथंभ्रातरंज्येष्ठंराजानंधर्मकोविदं हन्याद्भवान्नरश्रेष्ठप्राकृतो
यःपुमानिव २४ अयुध्यमानस्यवधस्तथाशत्रोश्चमानद पराङ्मुखस्यद्रवतःशरणंचापिगच्छतः
२५ कृतांजलेःप्रपन्नस्यप्रमत्तस्यतथैवच नवधःपूज्यतेसद्भिस्तच्चसर्वंगुरौतव २५ त्वयाचैवं
व्रतंपार्थबालेनैवकृतंपुरा तस्मादधर्मसंयुक्तंमौढ्यात्कर्मव्यवस्यति २६ सगुरुंपार्थकस्माद्धं
तुकामोभियावसि असंप्रधार्यधर्माणांगतिंसूक्ष्मांदुरन्वयां २७ इदंधर्मरहस्यंचवक्ष्यामिपांड
वयद्ब्रूयात्भीष्मोहिपांडवोवायुधिष्ठिरः २८ विदुरोवातथाक्षत्ताकुंतीवापियशस्विनी तत्तेवक्ष्या
मितत्वेननिबोधैनंधनंजय २९ ॥

अप्यानतनीयमस्य वाचस्प २४ सत्यंनत्वेनयाप्यातथ्येनस्पडर्तैयं ३०॥

क०प०
२२५
यद्यपक्कं विस्तरं यमद्यधर्मोयं भवतीत्यर्थः ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५

सत्यस्य वदिता साधुर्न सत्याद्विद्यते परं तत्त्वेनैव सुदुर्ज्ञेयं पश्य सत्यमनुष्ठितं ३० भवेत्सत्यमवक्तव्यं
वक्तव्यमनृतं भवेत् यत्रानृतं भवेत्सत्यं सत्यं चाप्यनृतं भवेत् ३१ विवाहकाले रतिसंप्रयोगे प्रा
णात्यये सर्वधनापहारे विप्रस्य चार्थे ह्यनृतं वदेत पंचानृतान्याहुरपातकानि ३२ सर्वस्वस्याप
हारे तु वक्तव्यमनृतं भवेत् तत्रानृतं भवेत्सत्यं सत्यं चाप्यनृतं भवेत् ३३ तादृशं पश्यते बालो य
स्य सत्यमनुष्ठितं सत्यानृते विनिश्चित्य ततो भवति धर्मवित् भवेत्सत्यमवक्तव्यं न वक्तव्यमनुष्ठि
तं ३४ किमाश्चर्यं कृतप्रज्ञः पुरुषोपि सुदारुणः सुमहत्प्राप्नुयात्पुण्यं बलाकोंधवधादिव ३५
किमाश्चर्यं पुनर्मूढो धर्मकामो ह्यपंडितः सुमहत्प्राप्नुयात्पापमापगास्विव कौशिकः ३६ अर्जु
न उवाच आचक्ष्व भगवन्नेतद्यथा विद्यामहं तथा बलाकस्यानुसंबद्धं नदीनां कौशिकस्य च
३७ वासुदेव उवाच मृगव्याधोभवत्कश्चिद्बलाको नाम भारत यात्रार्थं पुत्रदारस्य मृगान्हंति न
कामतः ३८ वृद्धौ च मातापितरौ बिभर्त्यन्यांश्च संश्रितान् स्वधर्मनिरतो नित्यं सत्यवागनसूयकः
३९ स कदाचिन्मृगांल्लिप्सुर्नाभ्यविंदन्मृगं क्वचित् अपः पिबंतं ददृशे श्वापदं घ्राणचक्षुषं ४०
अदृष्टपूर्वमपि तत्सत्त्वं तेन हतं तदा अंधे हते ततो व्योम्नः पुष्पवर्षं पपात च ४१ अप्सरोगीतवा
दित्रैर्नादितं च मनोरमं विमानमागमत्स्वर्गान्मृगव्याधनिनीषया ४२ ॥ २२५

मधुभिरिव नरकं ग्रहष्टापप्तेनाहेतित्रधर्माधर्मयोस्ते निश्चितं प्रलक्षणमस्तउदेशपः वचनं भविष्यति ४१
क्वचित्तर्केणापि धर्मस्वरूपं निर्णीयमित्याह दुष्करमिति २४ न श्रव्यस्यामि न दूषयामि अनुमानतोपि
तदिदं सर्वभूतानामभावाय किलार्जुन तपस्तप्त्वा वरं प्राप्य कृतमंधेन पापभवा ४२ तद्धत्वा सर्वभू
तानामभावकृतं निश्चयं ततो बलाकः स्वर्गाद्देवधर्मः सुदुर्विदः ४४ कौशिकोप्यभवद्विप्रस्त
पस्वीनो बहुश्रुतः नदीनां संगमे ग्रामादद्वूरात्सकिलावसत् ४५ सत्यं मया सदा वाच्यमिति तेन
स्माभवद्व्रतं सत्यवादीति विख्यातः सतदासीद्धनंजय ४६ अथ दस्युभयात्केचित्तदा तद्वनमावि
शन् तत्रापि दस्यवः क्रुद्धास्तानमार्गन्त यत्नतः ४७ अथ कौशिकमभ्येत्य प्राहुस्तं सत्यवादिनं क
तमेन पथा याता भगवन्बहवो जनाः ४८ सत्येन पृष्टः प्रब्रूहि यदि तान्वेत्थ शंस नः स पृष्टः कौ
शिकः सत्यं वचनं तानुवाच ह ४९ बहुवृक्षलतागुल्ममेतद्वनमुपाश्रिताः इति तान्ख्यापयामा
स तेभ्यस्तत्त्वं स कौशिकः ५० ततस्ते तान्समासाद्य क्रूरा जघ्नुरिति श्रुतिः तेनाधर्मेण महता वाग्दु
रुक्तेन कौशिकः ५१ गतः सकष्टं नरकं सूक्ष्मधर्मेष्वकोविदः यथा वाल्पश्रुतो मूढो धर्माणाम
विभागवित् ५२ वृद्धानपृष्ट्वा संदेहं महच्छ्वभ्रमिहार्हति तत्र ते लक्षणोद्देशः कश्चिदेव भविष्य
ति ५३ दुःकरं परमं ज्ञानं तर्केणानुव्यवस्यति श्रुतेर्धर्म इति ह्येके वदंति बहवो जनाः ५४ न त्वेतत्
प्रत्यसूयामि न च सर्वं विधीयते प्रभवार्थाय भूतानां धर्मप्रवचनं कृतं ५५ ॥
धर्मं त्रिधा प्राप्य येनाहन चेति लक्षणोद्देशमाह प्रभवेति ५५ ॥ ॥

क.टी. अहिंसैवधारणात्धर्मइत्याहहिंसार्थायेति नतुसंतोषंजनयेत्सातत्रदेवेष्वरशृंजनमित्यादिवाक्यावष्टं
८८ भेनग्रंथोन्यस्तु एवेहेतत्वासारदार्थादिकमपिधर्मइतिवदंतोधर्मापहारमिच्छंतितेअकूजनेनवेदशा
स्त्राहितेनतहिंसरूपंधर्ममोक्षंवावेदवाह्यमिच्छंति तान्प्रतिनानुकूजेन तैः सहसंवादमपिनकुर्या
दसंभाष्यास्ते तेनवेदाविरोधेसतिपदन्यस्मात्एवकर्तव्यंतद्धर्मइत्यर्थः ५८ यत्रतुधर्मसंदेहेवेदशास्त्रो

यस्माद्धारणसंयुक्तः सधर्मइतिनिश्चयः अहिंसार्थायहिंस्राणांधर्मप्रवचनंकृतं ५६ धारणाद्ध
र्ममित्याहुर्धर्मोधारयतेप्रजाः यस्माद्धारणसंयुक्तः सधर्मइतिनिश्चयः ५७ येन्यायेनजिहीर्षं
तोधर्ममिच्छंतिकर्हिचित् अकूजनेनमोक्षोवानानुकूजेत्कथंचन ५८ अवश्यंकूजितव्येवा
शंकेरन्वाप्यकूजतः श्रेयस्तत्रानृतंवक्तुंतत्सत्यमविचारितं ५९ यःकार्येभ्योव्रतंकृत्वाकर्म
णानोपपादयेत् नतत्फलमवाप्नोतिएवमाहुर्मनीषिणः ६० ॥

नास्तिनापिलौकिकीयुक्तिरस्तितत्रकिंकर्तव्यमित्याशंक्याहअवश्यमिति यत्रब्राह्मणास्तेनत्वेनस्ता
नः तत्रतैरेषांस्तेनोयमस्तेनोवेतिसंशयेपन्नह्युयेपिहिंसाशंसीमौनमेवाश्रयेत् मौनेनाप्यसिद्धोऽनृ
तमपिवदेदित्यर्थः ५९ यइतिकार्येभ्यः यत्किंचित्कार्यंमनसिइष्टंतद्व्रतंकृत्वातस्यव्रतस्यनानाप्रे
ष्यकारेणोपपादनंकरोतिसदांभिकोव्रतफलंनाप्नोतीत्यर्थः ६० ॥

तैर्भ्यस्तैनेभ्यः पीडयेत् नरकं प्रापयेत् ६३ ६० अविदितमितिच्छेदः ६८ अनुग्रहं अवधेन प्रतिज्ञारक्षणं
प्राणानां त्यये विवाहे वा सर्वज्ञातिवधात्यये नर्मण्यभिप्रवृत्ते वा न च प्रोक्तं मृषा भवेत् अधर्मं नात्र पश्य-
न्ति धर्मतत्त्वार्थदर्शिनः ६१ यस्तेनैः सह संबंधान्मुच्यते शपथैरपि श्रेयस्तत्रानृतं वक्तुं तत्सत्यमवि-
चारितं ६२ न च तेभ्यो धनं देयं शक्ये सति कथंचन पापेभ्यो हि धनं दत्तं दातारमपि पीडयेत् ६३ त-
स्माद्धर्मार्थमनृतमुक्त्वा नानृतभाग्भवेत् एष ते लक्षणोद्देशः समयोद्दिष्टो यथाविधि ६४ यथाधर्मं
यथाबुद्धि मया चैवेहितार्थिना एतच्छ्रुत्वा ब्रूहि पार्थ यदि वध्यो युधिष्ठिरः ६५ अर्जुन उवाच यथा
ब्रूयान्महाप्राज्ञो यथा ब्रूयान्महामतिः ६६ हितं चैव यथास्माकं तथैतद्वचनं तव भवान्मातृसमो
ऽस्माकं तथा पितृसमोपि च गतिश्च परमा कृष्ण त्वमेव च परायणं ६७ न हि ते त्रिषु लोकेषु विद्यते
विदितं क्वचित् तस्माद्भवान्परं धर्मं वेद सर्वं यथातथं ६८ अवध्यं पांडवं मन्ये धर्मराजं युधिष्ठिरं
अस्मिंस्तु मम संकल्पे ब्रूहि किंचिदनुग्रहं ६९ इदं चापरमत्रैव श्रूयतां हृदि संस्थितं जानासि दा-
शार्ह मम व्रतं त्वं यो मां ब्रूयात्कश्चन मानुषेषु ७० अन्यस्मै त्वं गांडिवं देहि पार्थ त्वत्तोस्त्रे वीर्ये भविता वा
विशिष्टः हन्यामहं केशव तं प्रसह्य भीमो हन्यात्तूवरकेति चोक्तः ७१ तन्मे राजा प्रोक्तवांस्ते समक्षं
धनुर्देहीत्यसकृद्वृष्णिवीर तं हन्यां चेत्केशव जीवलोके स्थाता नाहं कालमप्यल्पमात्रं ७२ ॥
६९ तूवरकः वहुभोजनः तं हन्यामिति स्यातानस्यासे ७२ ॥

क॰टी॰ एवमस्मि कृष्णापि कृतप्रायश्चित्तोपि न स्यामित्यर्थः किं कृत्वमात्तो वधं ध्यात्वा ७२ ७५ समतं स्त्रावयोरिति शेषः ७६
१२ ध्यात्वान्नं नेहयेन मा चापि मङ्क्षो वधं राज्ञोहं भ्रष्टवीर्यो विचेताः यथाप्रतिज्ञा मम लोकवुद्धौ भवेत्स तत्त्वाद्ध
मे भ्रंतो वरिष्ठ ७३ यथा जीवेत्पांडवोहं च कृष्ण तथा वुद्धिं दातुमद्यार्हसि त्वं वासुदेव उवाच राजाश्रा
न्तो विद्वतो दुःखितश्च कर्णेन संख्ये निशितैर्वाणसंघैः यश्चानिशं सूतपुत्रेण वीर शरैर्भृशं ताडितो युध्य
मानः ७४ अतस्त्वमेतेन सरोषमुक्तो दुःखान्वितेनेदमयुक्तरूपं प्रकोपितो ह्येष यदि स्म संख्ये कर्णं
निहन्यादिति चाब्रवीत्सः ७५ जानाति तं पांडव एष चापि पापं लोके कर्णमसह्यमन्यैः ततस्त्वमुक्तो
भृशरोषितेन राज्ञा समक्षं परुषाणि पार्थ ७६ नित्योद्युक्ते सततं चाप्रसह्ये कर्णे द्यूतं ह्यद्य रणे निव
द्धं तस्मिन्हते कुरवो निर्जिताः स्युरेवं वुद्धिः पार्थिव धर्मपुत्रे ७७ ततो वधं नार्हति धर्मपुत्रस्त्वया प्रति
ज्ञार्जुन पालनीया जीवन्नयं येन मृतो भवेद्धि तन्मे निबोधेह तवानुरूपं ७८ यदा मानं लभते मान
नार्हस्तदा स वै जीवति जीवलोके यदावमानं लभते महान्तं तदा जीवन्मृत इत्युच्यते सः ७९ संमानि
तः पार्थिवोयं सदैव त्वया च भीमेन तथा यमाभ्यां वृद्धैश्च लोके पुरुषैश्च शूरैस्तस्यापमानं कलया।
प्रयुंक्ष्व ८० त्वमित्यत्रभवन्तं हि ब्रूहि पार्थ युधिष्ठिरं त्वमित्युक्तो हि निहतो गुरुर्भवति भारत ८१ एव।
माचर कौन्तेय धर्मराजे युधिष्ठिरे अधर्मयुक्तं संयोगं कुरुष्वेनं कुरूद्वह ८२ ॥ कर्णोपर्णीकृतेत्युपहृ
पं॰ १२ ८० अत्रभवंतं मान्यं त्वमिति ब्रूहि तावतैव तद्वधः कृतो भवतीत्यर्थः ८१ एवं शस्त्रावमानरूपं से १२७

तन्मानमाहुःप्राप्तंवैति ९८ यत्तुगुरुस्त्वमितिप्रोक्तस्तत् अवधेनशमंयातनमंनरोगौववधः वधकोभवतीत्य
र्थः ९४ प्रयुक्तमेवंत्वत्तोवधंवेत्स्यतेअनेनाहं हतइतिज्ञास्यतीत्यर्थः समेवैषम्यपरिहारो भुनसत्त तितमः
अथर्वांगिरसीह्येषाश्रुतीनामुत्तमाश्रुतिः अविचार्यैवकार्यैषाश्रेयस्कामैर्नरैःसदा ९५ अवधेनवधः
प्रोक्तोयद्गुरुस्त्वमितिप्रभुः तद्ब्रूहित्वंयन्मयोक्तंधर्मराजस्यधर्मवित् ९६ वधंह्येवंपांडवधर्मराजस्त्व
त्तोयुक्तंवेत्स्यतेचैवमेषः ततोस्यपादावभिवाद्यपश्चात्समंब्रूयाःसांत्वयित्वाचपार्थं ९७ भ्राताप्राज्ञ
स्तवकोपेनजातंकुर्याद्राजाधर्ममवेक्ष्यचापि मुक्तोनृताद्भ्रातृवधाच्चपार्थहृष्टः कर्णंत्वंजहिसूतपु
त्रं ९८ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि ४६० संजयउवाच इत्येवमुक्तस्तुजनार्दनेनपार्थःप्रशस्याथ।
सुहृद्वचस्तत् ततोब्रवीदर्जुनोधर्मराजमनुक्तपूर्वंपरुषंप्रसह्य १ अर्जुनउवाच मात्वंराजन्व्याहर।
स्वयस्तिष्ठसेक्रोशमात्रेरणाद्धि भीमस्तुमामर्हतिगर्हणाययोयुध्यतेसर्वलोकप्रवीरैः २ कालेहिशत्रू
न्पीडयित्वासंख्येहत्वाचशूरान्पृथिवीपतींस्तान् रथप्रधानोत्तमनागमुख्यान्सादिप्रवेकानमितांश्च।
वीरान् ३ यःकुंजराणामधिकंसहस्रंहत्वानदंस्तुमुलंसिंहनादं कांबोजानामयुतंपार्वतीयान्मृगा
न्सिंहोविनिहत्येवचाजौ ४ सुदुष्करंकर्मकरोतिवीरःकर्तुंयथानार्हसित्वंकदाचित् रथादवप्लुत्य
गदांपरामृशंस्तयानिहत्याश्वरथद्विपान्रणे ५ असिनावाजिरथाश्वकुंजरांस्तथारथांगैर्धनुषाददह=
त्यरीन् प्रमृद्यपद्भ्यामहितान्निहं ६
तिपुनस्तुदोर्भ्यांशतमन्युविक्रमः
व्याहरव्याहरवचनंक्रोशमात्रेनतिष्ठसिअपितततोपिहृद्देइत्यर्थः २ ६॥

क॰टी॰
१२८

महाबलो वै प्रवणान्तकोपमः प्रसह्य हन्ता द्विषतामनीकिनीं स भीमसेनो र्हति गार्हणां मे न त्वं निरंतरं तमे
यः सहद्भिः ७ महारथान्नागवरान्हयांश्च पदातिमुख्यानपि च प्रमथ्य एको भीमो धार्तराष्ट्रेषु मग्नः
स मामनुपालक्ष्मुमरिंदमो र्हति ८ कलिंगवंगांगनिषादमागधान्सदामदान्नीलबलाहकोपमान्
निर्हंति यः शात्रुजनाननेकान्समामनुपालक्ष्मुमरिंदमो र्हति ९ स युक्तमास्थाय रथं हि काले धनुर्विधु
न्वन्शरपूर्णमुष्टिः सृजत्यसौ शरवर्षाणि वीरो महाहवे मेघ इवांबुधाराः १० शतान्यष्टौ वारणाना
मवश्यं पविशातिते ः कुंभकराग्रहस्तैः भीमेनाजौ निहतान्यग्रबाणैः स मां क्रूरं वक्तुमर्हत्यरिघ्नः ११
बलं तु वाचि द्विजसत्तमानां तात्रं तु धा बाहुबलं वदंति त्वं वाग्बलो भारत निष्ठुरश्च त्वमेव मां वेत्थ य
थाबलोहं १२ यत्ने हि नित्यं तव कर्तुमिष्टं दारैः सुतैर्जीवितेनात्मना च एवं यन्मां वाग्विशिखैर्निहंसि
त्वत्तः सुखं न वयं विद्म किंचित् १३ मामावमंस्था द्रौपदीतल्पसंस्थो महारथान्प्रति हन्मि त्वदर्थे ते
नाभिशंकी भारत निष्ठुरोसि त्वत्तः सुखं नाभिजानामि किंचित् १४ प्रोक्तः स्वयं सत्यसंधेन मृत्युस्तव
प्रियार्थं नरदेव युद्धे वीरः शिखंडी द्रौपदेसौ महात्मा मया भिगुप्तेन हतश्च तेन १५ न चाभिनंदामि तवा
धिराज्यं यतस्त्वमक्षेष्वहिताय सक्तः स्वयं कृत्वा पापमनार्यजुष्टमस्माभिर्वा तर्तुमिच्छस्यरीन्स्त्वं १६ अक्षेषु
दोषा बहवो विधर्माः श्रुतास्त्वया सहदेवोब्रवीद्यान् तान्नैषि त्वं सत्कृतमसाधुजुष्टं तेन स्म सर्वे निरयं प्रप

१२८

२२ अनुतेपे ग्रनृतापं प्राप्तवान् ऽतवबर्ह कोशान्निष्काशितवान् २२ २४ ॥
सुतं त्वत्तो नाभिजानीम किंचिद्यतस्त्वमद्येदं वित्तसंभ्रमतः स्वयं कृत्वा त्वमनेपांडवत्वमस्मांस्तीव्राः आ
वयस्यवाचः २८ प्रोतेस्माभिर्निहता शत्रुसेना छिन्नैर्गात्रैर्भूमितलेन दंती त्वया हितत्कर्म कृतं न रश
संयस्माद्दोषः कौरवाणां वधस्त्र २९ हता उदीच्या निहताः प्रतीच्या नष्टाः प्राच्या दाक्षिणात्या विशालाः
कृतं कर्माप्रतिरूपं महद्भिस्तेषां योधैरस्मदीयैश्च युद्धे ३० त्वं देविता त्वत्कृते राज्यनाशस्त्वत्संभवं नोद्य
मनेन मरेंद्र मास्मान्क्रूरैर्वाक्यतोदैस्तुदंस्त्वं भूयो राजन्कोपयेस्त्वल्पभाग्यः ३१ संजय उवाच एता वाचः
परुषाः सव्यसाची स्थिरप्रज्ञः श्रावयित्वा तु रूक्षाः बभूवासो विमना धर्मभीरुः कृत्वा प्राज्ञः पातकं
किंचिदेवं ३२ तदानुतेपे सुरराजपुत्रो विनिश्वसंश्चासिमथोद्ववर्ह तमाह कृष्णः किमिदं पुनर्भवा
न्विकोशमाकाशनिभं करोषि ३३ ब्रवीहि मां त्वं पुनरुत्तरं वचस्तथा प्रवक्ष्याम्यहमर्थसिद्धये इत्ये
वमुक्तः पुरुषोत्तमेन सुदुःखितः केशवमर्जुनोब्रवीत् ३४ अहं हनिष्ये स्वशरीरमेव प्रसह्य येना
हितमाचरं वै निशम्य तत्पार्थवचोब्रवीदिदं धनंजयं धर्मभृतां वरिष्ठः ३५ राजानमेनं त्वमिती
दमुक्त्वा किं कश्मलं प्राविशः पार्थ घोरं त्वं चात्मानं हंतुमिच्छस्यरिघ्न नेदं सद्भिः सेवितं वै किरीटिन्
३६ धर्मात्मानं भ्रातरं ज्येष्ठमद्य खड्गेन चैनं यदि हन्यान्नरवीर धर्माद्भीतस्तत्कथं नाम ते स्यात्किं चो
त्तरं वा करिष्यस्त्वमेव ३७ ॥ ३३ ॥

क.टी. ९९

शमसमस्तवादात्महत्याथरहत्यास्यकृत्स्नादिस्यथापतनात्यर्थं २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ॥

सएषोधर्मोदुर्विदस्स्यादपिपार्थविशेषतोज्ञैःप्रोच्यमानंनिबोध हत्वात्मानमात्मनाप्राप्नुयास्त्वंवधाद्भ्रा
तुर्नरकंवातिघोरं २८ ब्रवीहिवाचाद्यगुणानिहात्मनस्तथाहतात्माभवितासिपार्थ तथास्त्वकृत्से
ऽभिनंद्यतद्वचोधनंजयःप्राहधनुर्विनाम्य युधिष्ठिरंधर्मभृतांवरिष्ठंशृणुष्वराजन्निविशक्रसू
नुः नमादृशोन्योनरदेवविद्यतेधनुर्धरोदेवमृतेपिनाकिनं २९ अहंहितेनानुमतोमहात्मनाक्षण
नहन्यांसचराचरंजगत् मयाहिराजन्सदिगीश्वरादिशोविजित्यसर्वाभवतःकृतावशे ३० सराजसू
यश्चसमाप्तदक्षिणःसभाचदिव्याभवतोममौजसा पाणौपृषत्कानिशितामसैवधनुश्चसव्यंविततं
सबाणं ३१ पादौचमेसरथौसध्वजौचनमादृशंयुद्धगतंजयंति हताउदीच्यानिहताःप्रतीच्याःप्रा
च्यानिरस्तादाक्षिणात्यानिशस्ताः ३२ संसप्तकानांकिंचिदेवास्तिशिष्टंसर्वस्यसैन्यस्यहतंमयार्द्धं शे
तेमयानिहताभारतीयंचमूराजन्देवचमूप्रकाशा ३३ येचास्त्रज्ञास्तानहंहन्मिचास्त्रैस्तस्माल्लोका
न्नेहकरोमिभस्म जैत्रंरथंभीमसमास्थायकृष्णयावःशीघ्रंसूतपुत्रंनिहंतुं ३४ राजाभवत्वद्यसुनिर्वृ
तोयंकर्णंरणेनाशयितास्मिबाणैः इत्येवमुक्त्वापुनराहपार्थोयुधिष्ठिरंधर्मभृतांवरिष्ठं ३५ अद्याप्र
जासूतमाताभवित्रीकुंतीवाप्यथवातेमयानवापि सत्यंवदाम्यद्यनकर्णमाजौशरैरहत्वाकवचं
विमोक्ष्ये ३६ ॥ ॥

९९

संजय उवाच इत्येवमुक्त्वा पुनरेव पार्थो युधिष्ठिरं प्रांजलिरभ्युवाच प्रसीद राजन्क्षम यन्मयोक्तं काले भवान्वेत्स्य
ति तन्नमस्ते ३८ प्रसाद्य राजानममित्रसाहं स्थितोब्रवीच्चैव पुनः प्रवीरः नेदं चिरात्क्षिप्रमिदं भविष्यत्यावर्त्त
तेसाव भियामि चैनं ३९ याम्येष भीमं समरात्प्रमोक्तुं सर्वात्मना सूतपुत्रं च हंतुं तव प्रियार्थं मम जीवितं
हि ब्रवीमि सत्यं तदवेहि राजन् ४० इति प्रयास्यन्नुपगृह्य पादौ समुत्थितो दीप्ततेजाः किरीटी एतच्छ्रुत्वा
पांडवो धर्मराजो भ्रातुर्वाक्यं परुषं फाल्गुनस्य ४१ उत्थाय तस्माच्छयनादुवाच पार्थं ततो दुःखपरीत
चेताः कृतं मया पार्थ यथा न साधु येन प्राप्तं व्यसनं वः सुघोरं ४२ तस्माच्छिरश्छिंधि ममेदमद्य कुला
न्तकस्याधमपूरुषस्य पापस्य पापव्यसनान्वितस्य विमूढबुद्धेरलसस्य भीरोः ४३ वृद्धावमंतुः परुषस्य
चैव किं ते चिरं मेह्यनुसृत्य रूक्षं गच्छाम्यहं वनमेवाद्य पापः सुखं भवान्वर्ततां मद्विहीनः ४४ योग्यो
राजा भीमसेनो महात्मा क्लीबस्य वा मम किं राज्यकृत्यं न चापि शक्तः परुषाणि सोढुं पुनस्तवेमानि रुषा
न्वितस्य ४५ भीमस्तु राजा मम जीवितेन न कार्यमद्यावमतस्य वीर इत्येवमुक्त्वा सहसोत्पपात राजा त
तस्तच्छयनं विहाय ४६ इयेष निर्गंतुमथो वनाय तं वासुदेवः प्रणतोभ्युवाच राजन्विदितमेतत्ते य
था गांडीवधन्वनः ४७ प्रतिज्ञा सत्यसंधस्य गांडीवं प्रति विश्रुता ब्रूयाद्य एवं गांडीवमन्यस्मै देयमित्युत ४८
वध्योस्य स पुमांल्लोके त्वया चोक्तोयमीदृशं ततः सत्यां प्रतिज्ञां तां पार्थेन प्रतिरक्षता ४९ मच्छंदादवमानोयं
कृतस्तव महीपते गुरूणामवमानो हि वध इत्यभिधीयते ५० तस्मात्त्वं वै महाबाहो मम पार्थस्य चोभयोः स

क॰टी॰ १८० ५८ ५९ सप्ततितमः धर्मराजस्येति स्पष्टार्थः १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८

व्यतिक्रममिमं राजन्संत्यसे रक्षणं प्रति ५१ शरणं त्वां महाराज प्रपन्नौ स्व उभावपि तं त्वमर्हसि मे रा
जन्प्रणतस्याभियाचतः ५२ राधेयस्याद्य पापस्य भूमिः पास्यति शोणितं सत्यं ते प्रतिजानामि हतं वि
द्ध्यद्य सूतजं ५३ यस्येच्छसि वधं तस्य गतमद्यैव जीवितं इति कृष्णवचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ५४
ससंभ्रमं हृषीकेशमुत्थाप्य प्रणतं तदा कृतांजलिस्ततो वाक्यमुवाचानंतरं वचः ५५ एवमेव यथा
त्थ त्वमस्त्वेषोतिक्रमो मम अनुनीतोस्मि गोविंद तारितश्चास्मि माधव ५६ मोचिता व्यसनाद्घोरादद्य
वयं त्वयाच्युत भवंतं नाथमासाद्य ह्यावां व्यसनसागरात् ५७ घोराद्य समुत्तीर्णावुभावज्ञानमो
हितौ त्वद्बुद्धिप्लवमासाद्य दुःखशोकार्णवाद्वयं ५८ समुत्तीर्णाः सहामात्याः सनाथाः स्म त्वयाच्यु
त ५९ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि ७० संजय उवाच धर्मराजस्य तच्छ्रुत्वा प्रीतियुक्तं वचस्त
तः पार्थं प्रोवाच धर्मात्मा गोविंदो यदुनंदनः १ इति स्म कृष्णवचनात्प्रत्युच्चार्य युधिष्ठिरं बभूव विम
नाः पार्थः किंचित्कृत्वेव पातकं २ ततोब्रवीद्वासुदेवः प्रहसन्निव पांडवं कथं नाम भवेदेतद्यदि त्वं पार्थ
धर्मजं असिना तीक्ष्णधारेण हन्या धर्मे व्यवस्थितं त्वमित्युक्त्वाथ राजानमेवं कश्मलमाविशः ४ हत्वा तु नृप ३
तिं पार्थ अकरिष्यः किमुत्तरं एवं हि दुर्विदो धर्मो मंदप्रज्ञैर्विशेषतः ५ स भवान्धर्मभीरुत्वाद्ध्रुवमेष्यन्महत्तमः
नरकं घोररूपं च भ्रातुर्ज्येष्ठस्य वै वधात् ६ स त्वं धर्मभृतां श्रेष्ठं राजानं धर्मसंहितं प्रसादय कुरुश्रेष्ठमेतदत्र मतं मम ८६

प्रसाद्य भ्रातराजानं प्रीतं चैव युधिष्ठिरं यथावत्त्वरितो योद्धुं सूतपुत्ररथं प्रति ८ हत्वाद्य समरे कर्णं त्वमद्य
निशितैः शरैः विपुलां प्रीतिमाधत्स्व धर्मपुत्र समानद ९ एतद्द्य महाबाहो प्राप्तकाले मतं मम एवं कृ
ते कृतं चैव तव कार्यं भविष्यति १० ततोर्जुनो महाराज लज्जया वै समन्वितः धर्मराजस्य चरणौ प्रपद्य शि
रसानतः ११ उवाच भरतश्रेष्ठं प्रसीदेति पुनः पुनः त्वमस्व राजन्यत्प्रोक्तं धर्मकामेन भीरुणा १२ दृष्ट्वा
त्पतितं पादयोर्धर्मराजो युधिष्ठिरः धनंजयममित्रघ्नं रुदन्तं भरतर्षभ १३ उत्थाप्य भ्रातरं राजा धर्मरा
जो धनंजयं समाश्लिष्य च सस्नेहं प्ररुरोद महीपतिः १४ रुदित्वा तु चिरं कालं भ्रातरौ सुमहाद्युती कृ
तशौचौ महाराज प्रीतिमन्तौ बभूवतुः १५ ततस्त्वाश्लिष्य तं प्रेम्णा मूर्ध्नि चाघ्राय पाण्डवः प्रीत्या परमया यु
क्तो विस्मयंश्च पुनः पुनः अब्रवीत्तं महेष्वासं धर्मराजो धनंजयं १६ कर्णेन मे महाबाहो सर्वसैन्यस्य
पश्यतः कवचं च ध्वजं चैव धनुः शक्तिर्हयाः शराः १७ शरैः कृत्ता महेष्वास यतमानस्य संयुगे सोहं ज्ञात्वा
रणे तस्य कर्म दृष्ट्वा च फाल्गुन १८ व्यवसीदामि दुःखेन न च मे जीवितं प्रियं न चेदद्य हि तं वीरं निहनि
ष्यसि संयुगे १९ प्राणानेव परित्यक्ष्ये जीवितार्थो हि को मम एवमुक्तः प्रत्युवाच विजयो भरतर्षभ २० स
त्येन ते शपे राजन्प्रसादेन तथैव च भीमेन च नरश्रेष्ठ यमाभ्यां च महीपते २१ यथाद्य समरे कर्णं हनिष्या
मि हतो वापि महीतले पतिष्यामि सत्येनायुधमालभे २२ एवमाभाष्य राजानमब्रवीन्माधवं वचः अद्य
कर्णं रणे कृष्ण सूदयिष्ये न संशयः २३ तव बुद्ध्या हि भद्रं ते वधस्तस्य दुरात्मनः एवमुक्तोऽब्रवीत्पार्थं केशवो

क०प०
२५२

राजसत्तम २४ शक्तोसिभरतश्रेष्ठहंतुंकर्णंमहाबलं एषचापिहिमेकामोनित्यमेवमहारथ २५ कथं
भवान्रणेकर्णंनिहन्यादितिसत्तम भूयश्चोवाचमतिमान्माधवोधर्मनंदनं २६ युधिष्ठिरेमंबीभत्सुं
त्वंसांत्वयितुमर्हसि अनुज्ञातंचकर्णस्यवधायाघदुरात्मनः २७ श्रुत्वाह्यहमयंचैवत्वांकर्णशरपी
डितं प्रवृत्तिंज्ञातुमायाताविहावांपांडुनंदन २८ दिष्ट्यासिराजन्नहतोदिष्ट्यानग्रहणंगतः परिसां
त्वयबीभत्सुंजयमाशाधिचानघ २९ युधिष्ठिरउवाच एह्येहिपार्थबीभत्सोमांपरिष्वजपांडव वक्तव्य
मुक्तोस्मिहितंत्वयानुज्ञातंचतन्मया अहंत्वामनुजानामिजहिकर्णंधनंजय मन्युंचमाकृथाःपार्थ
यन्मयोक्तोसिदारुणं ३१ संजयउवाच ततोधनंजयोराजन्शिरसाप्रणतस्तदा पादौजग्राहपाणिभ्यां
भ्रातुर्ज्येष्ठस्यमारिष ३२ तमुत्थाप्यततोराजापरिष्वज्यचपीडितं मूर्ध्न्युपाघ्रायचैवैनमिदंपुनरुवा
चह ३३ धनंजयमहाबाहोमानितोस्मिदृढंत्वया महात्म्यंविजयंचैवभूयःप्राप्नुहिशाश्वतं ३४ अ
र्जुनउवाच अद्यतंपापकर्माणंसानुबंधंरणेशरैः नयाम्यंतंसमासाद्यराधेयंबलगर्वितं ३५ येनत्वंपी
डितोबाणैर्दृढमायम्यकार्मुकं तस्याद्यकर्मणःकर्णःफलमाप्स्यतिदारुणं ३६ अद्यत्वामनुपश्यामि
कर्णंहत्वामहीपते सभाजयितुमाक्रंदादितिसत्यंब्रवीमिते ३७ नाहत्वाविनिवर्त्तिष्येकर्णमद्य
रणाजिरात् इतिसत्येनतेपादौस्पृशामिजगतीपते ३८ संजयउवाच इतिब्रुवाणंसुमनाःकिरीटिनं
युधिष्ठिरःप्राहवचोबृहत्तरं यशोक्षयंजीवितमीप्सितंतेजयंसदावीर्यमरिक्षयंतदा ३९ प्रयाहिवृद्धिंच

२५२

दिशंत्वेदेवतायथाहमिछामितवास्तुनत्तथा प्रयाहिशीघ्रंजहिकर्णमाहवेपुरंदरोवृत्रमिवात्मवृद्धये ५१
इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांकर्णपर्वणि १५५८ संजयउवाच प्रसाद्यधर्मराजानंप्रहृष्टेना
न्तरात्मना पार्थःप्रोवाचगोविंदंसूतपुत्रवधोद्यतः १ कल्प्यतांमेरथोभूयोयुज्यंतांचहयोत्तमाः शस्त्रा
णिचसर्वाणिसज्यंतांमेमहारथे २ उपावृत्ताश्चतुरगाःशिक्षिताश्चाश्वसादिभिः रथोपकरणैःस
ह्ना उपायांतुत्वरान्विताः ३ प्रयाहिशीघ्रंगोविंदसूतपुत्रजिघांसया एवमुक्तोमहाराजफाल्गुनेनम
हात्मना ४ उवाचदारुकंकृष्णःकुरुसर्वंयथाब्रवीत् अर्जुनोभरतश्रेष्ठःश्रेष्ठःसर्वधनुष्मतां ५ आज्ञ
प्तस्त्वथकृष्णेनदारुकोराजसत्तम योजयामासमरथंवैयाघ्रंशत्रुतापने ६ सज्जंनिवेदयामासपांडव
स्यमहात्मनः युक्तंतुतंरथंदृष्ट्वादारुकेणमहात्मना ७ आपृछ्यधर्मराजानंब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच
सुमंगलस्वस्त्ययनमारुरोहरथोत्तमं ८ तस्यराजामहाप्राज्ञोधर्मराजोयुधिष्ठिरः आशिषोयुंक्तसत
तःप्रायात्कर्णरथंप्रति ९ तमायांतंमहेष्वासंदृष्ट्वाभूतानिभारत निहतंमेनिरेकर्णंपांडवेनमहा
त्मना १० बभूवुर्विमलाःसर्वादिशोराजन्समंततः चाषाश्चशतपत्राश्चक्रौंचाश्चैवजनेश्वर ११ प्रद
क्षिणमकुर्वंततदावैपांडुनंदनं बहवःपक्षिणोराजन्पुन्नामानःशुभाःशिवाः १२ त्वरयंतोर्जुनंयुद्धेहृ
ष्टरूपाववाशिरे कंकागृध्रावकाःश्येनावायसाश्चविशांपते १३ अग्रतस्तस्यगच्छंतिमांसहेतोर्भया
नकाः निमित्तानिचधन्यानिपार्थस्यप्रशशंसिरे १४ विनाशमरिसैन्यानांकर्णस्यचवधंप्रति प्रयातस्या

क.टी. यथापार्थस्य महान्स्वेदो व्यजायत १५ चिंता च विपुला जज्ञे कथं चेदं भविष्यति ततो गांडीवधन्वानमब्रवी
१५२ न्मधुसूदनः १६ दृष्ट्वा पार्थं तथायांतं चिंतापरिगतं तदा वासुदेव उवाच गांडीवधन्वन्संग्रामे ये त्वया
धनुषा जिताः १७ न तेषां मानुषो जेता त्वदन्य इह विद्यते दृष्टा हि बहवः शूराः शक्रतुल्यपराक्रमाः त्वां
प्राप्य समरे शूरा ये गताः परमां गतिं १८ को हि द्रोणं च भीष्मं च भगदत्तं च मारिष विंदानुविंदावावं
त्यौ कांबोजं च सुदक्षिणं १९ श्रुतायुषं महावीर्यमच्युतायुषमेव च प्रत्युद्गम्य भवेत्क्षेमी यो न स्यात्त्व
मिव प्रभो २० तव ह्यस्त्राणि दिव्यानि लाघवं बलमेव च असंमोहश्च युद्धेषु विज्ञानस्य च संनतिः
२१ वेधः पातश्च लक्ष्ये तु योगश्चैव तवार्जुन भवान्देवान्सगंधर्वान्हन्यात्सह चराचरान् २२ पृथि
व्यां तु रणे पार्थ न योद्धा त्वत्समः पुमान् धनुर्ग्राहा हि ये केचित्क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः २३ आदेवा त्वत्स
मं तेषां न पश्यामि शृणोमि च ब्रह्मणा च प्रजाः सृष्टा गांडीवं च महद्धनुः २४ येन त्वं युध्यसे पार्थ त
स्मान्नास्ति त्वया समः अवश्यं तु मया वाच्यं यत्पथ्यं तव पांडव २५ मावमंस्था महाबाहो कर्णमाह
वशोभिनं कर्णो हि बलवान्दृप्तः कृतास्त्रश्च महारथः २६ कृती च चित्रयोधी च देशकालस्य को
विदः बहुनात्र किमुक्तेन संक्षेपात्शृणु पांडव २७ त्वत्समं त्वद्विशिष्टं वा कर्णं मन्ये महारथं परमं
यत्नमास्थाय त्वया वध्यो महाहवे २८ तेजसा वह्निसदृशो वायुवेगसमो जवे अंतकप्रतिमः क्रो
धे सिंहसंहननो बली २९ ॥ १५२

अष्टरत्निरितस्मविवृताणांमहाबाहुर्धृतोरस्कइति तथाहिसर्वस्यपुरुषस्यात्ममात्रेदैर्घ्यंतत्रपंचहस्तविंशा
त्यधिकशतांगुलं रत्निस्त्वेकविंशत्यंगुलः अष्टानामरत्नीनांअष्टषष्ट्यधिकंशतंअंगुलानिचभवंतिआजा
नबाहुपुरुषस्यात्मं अष्टरत्निमितंभवतिअष्टाचत्वारिंशदंगुलानतत्रवृद्धिः तत्रापिपंचमांशेनवर्द्ध
अष्टरत्निर्महाबाहुर्धृतोरस्कःसुदुर्जयः अभिमानीचशूरश्चप्रवीरःप्रियदर्शनः १० सर्वयोधगुणै
र्युक्तोमित्राणामभयंकरः सततंपांडवद्वेषीधार्तराष्ट्रहितेरतः ११ सर्वैरवध्योराधेयोदेवैरपिसवा
सवैः अतेत्वामितिमेबुद्धिस्तस्मात्जहिसूतजं १२ देवैरपिहिसंपन्नैर्बिभ्रद्भिर्मांसशोणितं अशक्यःसम
रेजेतुंसर्वैरपिपृथुस्तभिः १३ दुरात्मानंपापप्रज्ञंनृशंसंदुष्टप्रज्ञंपांडवेयेषुनित्यं हीनस्वार्थंपांड
वेयैर्विरोधेहत्वाकर्णंनिश्चितार्थोभवाद्य १४ तंसूतपुत्रंरथिनांवरिष्ठंनिष्कालिकंकालवशंनयाद्य
तंसूतपुत्रंरथिनांवरिष्ठंहत्वाप्रीतिंधर्मराजेकुरुष्व १५ जानामितेपार्थवीर्यंयथावद्दुर्वारणीयंवल
गन्हेरेषु सदावज्ञानातिहिपांडुपुत्रान्मोहात्सतपुत्रोदुरात्मा १६ आत्मानंमन्यतेवीरंयेनपापःसुयो
धनः तमद्यमूलंपापानांजहिसौतिंधनंजय १७ खड्गजिह्वंधनुरास्यंशरदंष्ट्रंतरस्विनं दृप्तंपुरुषशा
र्दूलंजहिकर्णंधनंजय १८ अहंत्वामनुजानामिवीर्येणाचबलेनच जहिकर्णंरणेशूरंमातंगमिववा
केसरी १९ यस्यवीर्येणवीर्यंतेधार्तराष्ट्रोवमन्यते तमद्यपार्थसंग्रामेकर्णंवैकर्तनंजहि ५०॥
विशालताशोषं
अंसार्दृश्यवाह्वोर्द्धिरितिसंनेपं १०।११।५४। निष्कालिकं निर्गतः कालयिताचेतास्यतित्नं १५ १६ २० २१ ५०

क॰वी॰ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि ५४८ संजयउवाच ततःपुनरमेयात्माकेशवोर्जुनमब्रवीत् कृतसं
१५२ कल्पमायांतंवधेकर्णस्यभारत १ अद्यसप्तदशाहानिवर्त्तमानस्यभारत विनाशस्यातिघोरस्यनरवार
णवाजिनां २ भूत्वाहिविपुलासेनातावकानांपरैःसह अन्योन्यंसमरंप्राप्यकिंचिच्छेषाविशांपते ३ भू
त्वावैकौरवाःपार्थप्रभूतगजवाजिनः त्वांवैशत्रुंसमासाद्यविनष्टारणमूर्धनि ४ एतेचपृथिवीपा
लाःसृंजयाश्चसमागताः त्वांसमासाद्यदुर्धर्षंपांडवाश्चव्यवस्थिताः पांचालैःपांडवैर्मत्स्यैःकरूषै
श्चेदिभिःसह त्वयागुप्तैरमित्रघ्नैःकृतःशत्रुगणक्षयः ६ कोहिशक्तोरणेजेतुंकौरवांस्तातसंयुगे
अन्यत्रपांडवान्युद्धेत्वयागुप्तान्महारथान् ७ शक्तस्त्वंहिरणेजेतुंससुरासुरमानुषान् त्रींल्लोकान्सम
वेतान्किंपुनःकौरवंबलं ८ भगदत्तंचराजानंकोन्यःशक्तस्त्वयाविना जेतुंपुरुषशार्दूलयोपिस्याद्वा
सवोपमः ९ तथेमांविपुलांसेनांगुप्तांपार्थत्वयानघ नशेकुःपार्थिवाःसर्वेचक्षुर्भिरपिवीक्षितुं १० तथै
वसततंपार्थरक्षिताभ्यांत्वयारणे धृष्टद्युम्नशिखंडिभ्यांभीष्मद्रोणौनिपातितौ ११ कोहिशक्तोरणेपार्थ
भारतानांमहारथौ भीष्मद्रोणौयुधाजेतुंशक्रतुल्यपराक्रमौ १२ कोहिशांतनवंभीष्मंद्रोणंवैकर्तनंकृ
पं द्रौणिंचसौमदत्तिंचकृतवर्माणमेवच १३ सैंधवंमद्रराजानंराजानंचसुयोधनं वीरान्कृतास्त्रान्स
मरेसर्वानेवानिवर्तिनः १४ अक्षौहिणीपतीनुग्रान्संहतान्युद्धदुर्मदान् त्वामृतेपुरुषव्याघ्रजेतुंशक्तःपु
मानिह १५ श्रेणयश्चबहुलाःक्षीणाःप्रदीर्णाश्वरथद्विपाः नानाजनपदाश्चोग्राःक्षत्रियाणाममर्षिणां १६ १५२

॥ यदि त्वं त्राता न भवेस्तर्हि धार्तराष्ट्रबलं को नु प्रतीयादिति संबंधः २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ॥

गावासदासमीयानां वसातीनां च भारत प्राच्यानां वाटधानानां भोजानां चाभिमानिनां १७ उदीच्या
णानां सेना ब्रह्मन्तत्र भारत त्वां समासाद्य निधनं गता भीमं च भारत १८ उग्राश्च भीमकर्माण
स्तुषाराः यवनाः खशाः दार्वाभिसारा दरदाः शका माठरतंगणाः १९ अंध्रकाश्च पुलिंदाश्च किरा
ताश्चोग्रविक्रमाः म्लेच्छाश्च पार्वतीयाश्च सागरानूपवासिनः २० संरंभिणो युद्धशौंडा बलिनो द
ढपाणयः एते सुयोधनस्यार्थे संरब्धाः कुरुभिः सह २१ न शक्या युधि निर्जेतुं त्वदन्येन परंतप धा
र्तराष्ट्रमुदग्रं हि व्यूढं दृष्ट्वा महद्बले २२ यत्र त्वं न भवेस्त्राता प्रतीयात्को नु मानवः तत्सागरमिवो
द्धूतं रजसा संवृतं बले २३ विदार्य पांडवैः क्रुद्धैस्त्वया गुप्तैर्हतं विभो मागधानामधिपतिर्जयत्सेनो म
हाबलः २४ अद्य सप्तैव चाहानि हतः संख्येभिमन्युना ततो दशसहस्राणि गजानां भीमकर्मणां २५
जघान गदया भीमस्तस्य राज्ञः परिच्छदं ततोन्येभिहता नागा रथाश्च शतशो बलात् २६ तदेवं सम
रे पार्थ वर्तमाने महाभये भीमसेनं समासाद्य त्वां च पांडव कौरवाः २७ सवाजिरथमातंगा मृत्युलो
कमितो गताः तथा सेनामुखे तत्र निहते पार्थ पांडवैः २८ भीष्मः प्रासृजदुग्राणि शरजालानि मारि
ष सचेदिकाशिपांचालान्करूषान्मत्स्यकेकयान् २९ शरैः प्राच्छाद्य निधनमनयत्परमास्त्रवित् तस्य
चापच्युतैर्बाणैः परदेहविदारणैः ३० पूर्णमाकाशमभवद्रुक्मपुंखैरजिह्मगैः हन्यादयुतसहस्राणि एकैके

क॰टी॰
२४४

लवंनरद्विपान्हत्वासमेतान्समहाबलान् गमाटशाम्यातेगत्वाजघ्नुर्वाजिरथद्विपान् ३२ हित्वानवगतीईष्टः स
बाणानाहवेत्यजन् दिनानिदशभीष्मेणनिघ्नतातावकेबले ३३ शून्याः कृतारथोपस्थाहताश्चगजवाजिनः
दृष्टीपितामनोरूपंरुद्रोपेंद्रसमंयुधि ३४ पांडवानामनीकानिप्रगृह्यासौव्यशातयत् विनिघ्नन्पृथिवीपालां
श्चेदिपांचालकेकयान् ३५ अदहत्पांडवींसेनांरथाश्वगजसंकुलां मज्जंतमप्लवेमंदमुज्जिहीर्षुः सुयोधनं
३६ तथाचरंतंसमरेतपंतमिवभास्करं पदातिकोटिसाहस्राः प्रवरायुधपाणयः ३७ नशेकुः संजयाद्दृष्टुं
तथैवान्येमहीक्षितः विचरंतंतथातंतुसंग्रामेजितकाशिनं ३८ सर्वोद्यमेनमहतापांडवान्समभिद्रव
न् सतुविद्राव्यसमरेपांडवान्संजयानपि ३९ एकएवरणेभीष्मएकवीरत्वमागतः तंशिखंडीसमासा
द्यत्वयायुध्येमहाव्रते ४० जघानपुरुषव्याघ्रंशरैःसन्नतपर्वभिः सएषपतितःशेतेशरतल्पेपितामहः
४१ त्वांप्राप्यपुरुषव्याघ्रंवृद्धःश्येववासवं द्रोणःपंचदिनान्युग्रोविधम्यरिपुवाहिनीं ४२ कृत्वाव्यूहम
भेद्येचपातयित्वामहारथान् जयद्रथस्यसमरेकृत्वारक्षांमहारथः ४३ अंतकप्रतिमश्चोग्रोरात्रियुद्धे
दहन्प्रजाः दग्ध्वायोधाञ्छरैर्वीरोभारद्वाजःप्रतापवान् ४४ धृष्टद्युम्नंसमासाद्यसगतःपरमांगतिं
यदिवायुधभवान्युद्धेसतनशक्यमर्त्यैरथान् ४५ नावारयिष्यत्संग्रामेनस्मद्रोणोधनंजय भवतात्रबले
सर्वंधार्तराष्ट्रस्यवारितं ४६ ततोद्रोणोहतोयुद्धेपार्षतेनधनंजय एवंवाकोरणेकुर्यात्त्वदन्यः सवि
कोयुधि ४७ यादृशंतेकृतंपार्थजयद्रथवधंप्रति निवार्यसेनांमहतींहत्वाशूरांश्चपार्थिवान् ४८ २४४

४८ त्वां हीतितेनोन सर्वं भस्मीकर्तुं समर्थस्त्वां प्राप्य पकाहान्न ब्रुपमानं तं त्वं युद्धं बलवत्तमं मन्ये पंजानीयां तेजो
निहतः सैंधवो राजा त्वयास्त्वबलतेजसा आश्चर्यं सिंधुराजस्य बधं जानेति पार्थिवाः ४९ अनाश्चर्यं हि
तत्वत्र स्त्वं हि पार्थ महारथः त्वां हि प्राप्य रणे तत्र मे कापहादिति भारत ५० न रूपमानमहं युद्धं मन्ये यमिति
मेमतिः सैयं पार्थ च महौ राधात्तेरा हूस्य संयुगे ५१ हतसर्वस्ववीरादि भीष्मद्रोणो यदाहतो शीर्णप्रवर
योधाय हतवाजिरथद्विपा ५२ हीनासूर्येंदुनत्तत्रै द्यौरिवाभाति भारती विध्वस्ता हि रणे पार्थ सेनेयं भी
मविक्रम ५३ आसुरीव पुरा सेना शक्रस्येव पराक्रमैः तेषां हतावशिष्टास्तु संति पंच महारथाः ५४
अश्वत्थामा कृतवर्मा कर्णो मद्राधिपः कृपः तांस्त्वमद्य नरव्याघ्र हत्वा पंच महारथान् हतामित्रः
प्रयच्छोर्वीं राज्ञे सद्वीपपत्तनां साकाशजलपातालां सपर्वतमहावनां प्राप्नोत्वमितवीर्यश्रीरद्य
पार्थो वसुंधरां ५५ एतां पुरा विष्णुरिव हत्वा दैतेयदानवान् प्रयच्छ मेदिनीं राज्ञे शक्रायेव हरिर्य
था ५६ अद्य मोदंतु पांचाला निहतेष्वरिषु त्वया विष्णुना निहतेष्विव दानवेयेषु देवताः ५७ य
दि वा द्विपदां श्रेष्ठ द्रोणं मानयतो गुरुं अश्वत्थाम्नि कृपा ते स्ति कृपे चाचार्यगौरवात् ५८ अत्यंताप
चितान्वंधन्मानयन्मातृबांधवान् कृतवर्माणमासाद्य न नेष्यसि यमक्षयं ५९ भ्रातरं मातुरा
साद्य शल्यं मद्रजनाधिपं यदित्वमरविंदाक्ष दयावान्न जिघांससि ६० ॥

नेनाश्चर्यमपि गोकाहर्पर्यंतं स्त्वामयित्वा इतिभावः ॥ ॥ ३

क॰टी॰
१४५

ऽस्मं पापमतिं त्वद्य मत्संते पांडवाः स्मृति कर्णमघनरश्रेष्ठजसाः सुनिशितैः शरैः ६२ एतन्नेसत्कृतं कर्मनात्र किं
वनयुध्यते वयमप्यनुजानीमो नात्र दोषोस्ति कश्चन दहने यत्सपुत्रायां निशि मातस्त्वयानघ द्यूतार्थे यच्च यु
ध्यासु प्रावर्त्तत सुयोधनः ६३ तस्य सर्वस्य दुष्टात्मा कर्णो वै मूलमित्युत कर्णाद्धि मन्यते त्राणं नित्यमेव सु
योधनः ६४ ततो मामपि संरब्धो निगृहीतुं प्रचक्रमे स्थिरा बुद्धिर्नरेंद्रस्य धार्त्तराष्ट्रस्य मानद ६५ कर्णः
पार्थान् रणे सर्वान् विजेष्यति न संशयः कर्णमाश्रित्य कौंतेय धार्त्तराष्ट्रेण विग्रहः ६६ रोचितो भवता सा
र्धं जानतापि बलं तव कर्णो हि भाषते नित्यमहं पार्थान्समागतान् ६७ वासुदेवं च दाशार्हं विजेष्यामि
महारथे प्रोत्साहयन् दुरात्मानं धार्त्तराष्ट्रं सुदुर्मतिं ६८ समितौ गर्जते कर्णस्तस्मायज्ञ हि भारत यच्च युष्मा
सु पापं वै धार्त्तराष्ट्रः प्रयुक्तवान् ६९ तत्र सर्वत्र दुष्टात्मा कर्णः पापमतिर्मुखं यच्च तद्धार्त्तराष्ट्रस्य क्रूरैः
षड्भिर्महारथैः ७० अपश्यं निहतं वीरं सौभद्रमृषभेक्षणं द्रोणद्रौणिकृपान्वीरान्कर्षयंतं नरर्षभान्
७१ निर्मनुष्यांश्च मातंगान्विरथांश्च महारथान् व्यश्वारोहांश्च तुरगान्पत्तीन्नायुधजीविनः ७२ कुर्वंत
मृषभस्कंधं कुरुवृष्णियशस्करं विधमंतमनीकानि व्यथयंतं महारथान् ७३ मनुष्यवाजिमातंगान्प्रा
हिण्वंतं यमक्षयं शरैः सौभद्रमायांतं दहंतमिव वाहिनीं ७४ तन्मे दहति गात्राणि सखे सत्येन ते शपे
यत्तत्रापि च दुष्टात्मा कर्णोऽभ्यद्रुह्यत प्रभो ७५ अशक्नुवंश्चाभिमन्योः कर्णः स्थातुं रणाग्रतः सौभद्रशर
निर्भिन्नो विसंज्ञः शोणितोक्षितः ७६ निःश्वसन्क्रोधसंदीप्तो विमुखः सायकार्दितः अपयानकृतोत्सा
हो निराशश्चापि जीविते ७७ तस्थौ सुविह्वलः संख्ये प्रहारजनितश्रमः अथ द्रोणस्य समये तत्कालसदृशं तदा १४५

श्रुत्वाकर्णोवचःक्रूरंततस्त्विष्ठेदरकार्मुकं ततस्त्विन्नायुधंतेनरणेपंचमहारथाः ७९ तेचैवनिकृतिप्रज्ञाःशाहनस्र
हुरङ्घ्रिभिः तस्मिंस्त्विनिहतेवीरेसर्वेषांदुःखमाविशत् ८० ग्राहसस्ततदुष्टात्माकर्णंसचसुयोधनः यच्चक
र्णोब्रवीत्सस्त्वांसभायांपरुषंवचः ८१ प्रनष्टाःपांडवेयानांकुरूणांचनशोसवतत् विनष्टाःपांडवाःकृष्णेशाश्व
तेनरकंगताः ८२ पतिमन्यंहष्यश्रोणिरणीश्वमदुभाषिणि पश्चात्वंधृतराष्ट्रस्यदासीभूतानिवेशने ८३ अ
विष्णाराल्पयस्मात्तिनसंतिपतयस्तव इत्युक्तवानधर्मज्ञस्तदापरमदुर्मतिः ८४ पापःपापंवचःकर्णःश्रु
एवतत्तवभारत अद्यपापस्यतत्तस्यकांस्यवर्णविकृताःशराः ८५ प्रशमयंतुशिलाधौतास्त्वयोस्ताजीवित
च्छिदः यानिचान्यानिदुष्टात्मापापानित्कृतवांस्त्वयि ८६ तान्यद्यजीवितेचास्यशमयंतुशरास्तव गांडीवप्र
हितान्घोरानद्यगात्रैःस्पृशान्तुतान् ८७ कर्णःस्मरतुदुष्टात्मावचनंद्रोणभीष्मयोः सुवर्णपुंखानाराचाःशत्रु
घ्नावैद्युतप्रभाः ८८ त्वयास्तास्तस्यवर्माणिभित्वापास्यंतिशोणितं उग्रास्त्वद्भुजनिर्मुक्तामर्मभित्वामहाशराः
८९ अद्यकर्णंमहावेगाःप्रेषयंतुयमक्षयं अद्यहाहाकृतादीनाविषण्णास्त्वच्छरार्दिताः ९० प्रपतंतंरथात्
कर्णंपश्यंतुवसुधाधिपाः अद्यशोणितसंमग्नंशयानंपतितंभुवि अपविद्धायुधंकर्णंदीनाःपश्यंतुबां
धवाः ९१ हस्तिकक्षोमहानस्यभल्लेनोन्मथितस्त्वया प्रकंपमानःपततुभूमावपिरथध्वजः ९२ त्वयाश
रशतैश्छिन्नंरथंहेमविभूषितं हतयोधास्वमुत्सृज्यभीतःशल्यःपलायतां ९३ ततःसुयोधनोदृष्ट्वाहत
माधिरथिंत्वया निराशोजीवितेत्वद्यराज्येचैवभवत्वरिः ९४ एतेद्रवंतिपांचाल्यावध्यमानाःशितैःशरैः
कर्णेनभरतश्रेष्ठपांडवानुज्जिहीर्षवः ९५ पांचालान्द्रौपदेयांश्चधृष्टद्युम्नशिखंडिनौ धृष्टद्युम्नतनयांश्च

क.पे.

शतानीकंचनाकुलिं ९६ नकुलंसहदेवंचदुर्मुखंजनमेजयं सुधर्माणंसात्यकिंचविद्धिकर्णवशंगतान् ९७
प्रभ्याहतानांकर्णेनपांचालानांमहारणे श्रूयतेनिनदोघोरस्त्वदर्थेपरंतप ९८ नत्वेवभीताःपांचालाः
कथंचित्स्युःपराङ्मुखाः नहिमृत्युंमहेष्वासागणयंतिमहारणे ९९ यश्चैकःपांडवींसेनांशरौघैःसमवे
ष्टयत् तंसमासाद्यपांचालाभीष्मंनासन्पराङ्मुखाः १०० तथाज्वलंतमस्त्राग्निंगुरुंसर्वधनुष्मतां नि
र्दहंतंचसमरेदुर्धर्षंद्रोणमोजसा १ तेनित्यमुदितास्तेनयुध्यंतेशत्रूनरिंदम नजात्वाधिरथेर्भीताःपांचा
लाःस्युःपराङ्मुखाः २ तेषामापततांशूरःपांचालानांतरस्विनां आदत्तासून्शरैःकर्णःपतंगानामि
वानलः ३ तांस्तथाभिमुखान्वीरान्मित्रार्थेत्यक्तजीवितान् क्षयंनयतिराधेयःपांचालान्शतशोरणे
४ त्वद्धारतमहेष्वासानगाधेमज्जतोऽप्लवे कर्णार्णवेप्लवोभूत्वापांचालांस्त्रातुमर्हसि ५ अस्त्रंहिरामात्क
र्णेनभार्गवादृषिसत्तमात् यदुपात्तंमहाघोरंतस्यरूपमुदीर्यते ६ तापनंसर्वसैन्यानांघोररूपंसुदा
रुणं समावृत्यमहासेनांज्वलितंस्वेनतेजसा ७ एतेचरंतिसंग्रामेकर्णचापच्युताःशराः भ्रमराणा
मिवव्राताःस्तापयंतिस्मतावकान् ८ एतेद्रवंतिपांचालादिक्षुसर्वासुभारत कर्णास्त्रंसमरेप्राप्यदुर्नि
वार्यमनात्मभिः ९ एषभीमोदृढक्रोधोवृतःपार्थसमंततः संजयैर्योधयन्कर्णंपीड्यतेनिशितैःशरैः
१० पांडवान्संजयांश्चैवपांचालांश्चैवभारत हन्यादुपेक्षितःकर्णोरोगोदेहमिवागतः ११ नान्यंत्वत्तो
हिपश्यामियोधंयौधिष्ठिरेबले यःसमासाद्यराधेयंस्वस्तिमान्प्रव्रजेद्गृहं १२ तमद्यनिशितैर्बाणै
र्विनिहत्यनरर्षभ यथाप्रतिज्ञंपार्थत्वंकृत्वाकीर्तिमवाप्नुहि १३ ॥

१४ ११ विमनमतिः १२ ५ ज्वलंतंपुंस्त्वमार्षं ९ ॥ स्मरतांस्मरत २ मंडलंघ्नतेप्रारीस्थापनपदंडूरोदंपाशं १३

तेविहिशाक्रोरणोजेनंतंसकर्णोनपिकौरवान् नान्योयुधिष्ठुधांश्रेष्ठसत्यमेतद्ब्रवीमिते १४ एतत्कृत्वाम

त्कर्मद्दत्वाकर्णंमहारथं कृतास्त्रःसफलःपार्थस्त्वंवीभवनरोत्तम १५ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्व

णि संजयउवाच सकेशवस्यवीभत्सुःश्रुत्वाभारतभाषितं विशोकःसंप्रहृष्टश्चतत्क्षणेनसमपद्यत

१ ततोज्यामभिमृज्याशुआत्तिपद्गांडिवंधनुः दध्रेकर्णविनाशायकेशवंचाभ्यभाषत २ त्वयानाः

थेनगोविंदध्रुवएवजयोमम प्रसन्नोयस्यमेयत्वंलोकेभूतभविष्यकृत् ३ त्वत्सहायोह्यहंकृष्णत्री

लोकान्वैसमागतान् प्रापयेयंपरंलोकंकिमुकर्णंमहाहवे ४ पश्यामिद्रवतींसेनांपांचालानांज

नार्दन पश्यामिकर्णंसमरेविचरंतमभीतवत् ५ भार्गवास्त्रंचपश्यामिज्वलंतंकृष्णसर्वशः सृष्टं

कर्णेनवार्ष्णेयशक्रेणेवयथाशनिं ६ अयंखलसंग्रामोयत्रकर्णंमयाहतं कथयिष्यंतिभूता

नियावद्भूमिर्धरिष्यति ७ अद्यकृष्णविकर्णमेकर्णंनेष्यंतिमृत्यवे गांडीवमुक्ताःक्षिप्तेवंतोममह

स्तप्रचोदिताः ८ अद्यराजाधृतराष्ट्रःस्वांबुद्धिमवमंस्यते दुर्योधनमराज्यार्हंयथाराज्येभ्यषिंचयत् ९

अद्यराज्यात्सुखाच्चैवश्रियोराष्ट्रात्तथापुरात् पुत्रेभ्यश्चमहाबाहोधृतराष्ट्रोविमोक्ष्यति १० अद्यदुर्यो

धनोराजाजीविताच्चनिराशकः भविष्यतिहतेकर्णेकृष्णसत्यंब्रवीमिते ११ अद्यदृष्ट्वामयाकर्णंशरैर्वि

शकलीकृतं स्मरतांतववाक्यानिशमंप्रतिजनेश्वरः १२ अद्यासौसौबलःकृष्णग्लहान्जानातुवैशरान् दुरो

क॰पी॰ १८० अद्यकुंतीसुतस्याहंहृद्रोगन्नःप्रजागरं अपनेष्यामिगोविंदहत्वाकर्णंशितैःशरैः १४ अद्यकुंतीसुतोराजा
हतेतस्मिन्हतेमयासुप्रहृष्टमनाःप्रीतश्चिरंसुखमवाप्स्यति १५ अद्यचाहमनाधृष्यंकेशवाप्रतिमंशरं
उत्स्रक्ष्यामीहयःकर्णंजीविताद्भ्रंशयिष्यति १६ यस्यचैतद्व्रतंमह्यंवधेकिलदुरात्मनः पादौनधावयेत्ता
वद्यावद्धन्यांनफाल्गुनं १७ मृषाकृत्वाव्रतंतस्यपापस्यमधुसूदन पातयिष्येरथात्कायंशरैःसन्नतप
र्वभिः १८ योसौरणेनरंनान्यंपृथिव्यामनुमन्यते तस्याद्यसूतपुत्रस्यभूमिःपास्यतिशोणितं १९ अद्य
तिर्हमसिकृतस्नेतिसूतपुत्रोयदाब्रवीत् धृतराष्ट्रमतेकर्णःश्लाघमानःस्वकान्गुणान् २० अनृतंतत्
त्करिष्यंतिमामकानिशिताःशराः आशीविषाइवक्रुद्धास्तस्यपास्यंतिशोणितं २१ मयाहस्तवतामु
क्तानाराचावैद्युतत्विषः गांडीवसृष्टादास्यंतिकर्णस्यपरमांगतिं २२ अद्यतप्स्यतिराधेयःपांचालींय
त्तदाब्रवीत् सभामध्येवचःक्रूरंकुत्सयन्पांडवान्प्रति २३ येवैषंढतिलास्तत्रभवितारोद्यतेतिलाः हते
वैकर्तनेकर्णेसूतपुत्रेदुरात्मनि २४ अहंवःपांडुपुत्रेभ्यस्त्रास्यामीतियदब्रवीत् धृतराष्ट्रसुताक
र्णःश्लाघमानोत्मनोगुणान् २५ अनृतंतत्करिष्यंतिमामकानिशिताःशराः हंताहंपांडवान्सर्वा
न्सपुत्रानितियोब्रवीत् २६ तमद्यकर्णंहंतास्मिमिषतांसर्वधन्विनां यस्यवीर्यंसमाश्रित्यधार्तराष्ट्रो
महामनाः २७ अवमन्यतदुर्बुद्धिर्नित्यमस्मान्दुरात्मवान् अद्यकर्णेहतेकृष्णधार्तराष्ट्राःसराजकाः २८
विद्रवंतुदिशोभीताःसिंहत्रस्तामृगाइव अद्यदुर्योधनोराजाआत्मानंचानुशोचतां २९ हतेकर्णेमया १८०

मंत्ये स पुत्रे समहज्जने अद्य कर्णे हते दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रोत्यमर्षणः ३० जानातु मां रणे कृष्ण प्रवरं सर्वधन्वि
नां सपुत्रपौत्रं सामात्यं सभृत्यं च निराशिषं ३१ अद्य राज्ये करिष्यामि धृतराष्ट्रं जनेश्वरं अद्य कर्णस्य
चक्रांगाः क्रव्यादाश्च पृथग्विधाः ३२ शरैश्छिन्नानि गात्राणि विचरिष्यंति केशव अद्य राधासुतस्याहं
संग्रामे मधुसूदन ३३ शिरश्छेत्स्यामि कर्णस्य मिषतां सर्वधन्विनां अद्य तीक्ष्णैर्विपाठैश्च क्षुरैश्च मधुसू
दन ३४ रणे छेत्स्यामि गात्राणि राधेयस्य दुरात्मनः अद्य राजा महत्कृच्छ्रं संत्यक्ष्यति युधिष्ठिरः ३५ संता
पं मानसं वीर चिरसंभृतमात्मनः अद्य केशव राधेयमहं हत्वा सबांधवं ३६ नंदयिष्यामि राजानं ध
र्मपुत्रं युधिष्ठिरं अद्याहमनुगान् कृष्ण कर्णस्य कृपणान्युधि ३७ हंता ज्वलनसंकाशैः शरैः सर्पवि
षोपमैः अद्याहं हेमविकचैर्गार्ध्रपत्रैरजिह्मगैः ३८ संस्तरिष्यामि गोविंद वसुधां वसुधाधिपैः अ
द्याभिमन्योः शत्रूणां सर्वेषां मधुसूदन ३९ प्रमथिष्यामि गात्राणि शिरांसि च शितैः शरैः अद्य नि
र्धार्तराष्ट्रां च भ्रातृभ्यो दास्यामि मेदिनीं ४० निरर्जुनां वा पृथिवीं केशवानुचरिष्यसि अद्याहमनृणः कृ
ष्ण भविष्यामि धनुर्भृतां ४१ कोपस्य च कुरूणां च शराणां गांडिवस्य च अद्य दुःखमहं मोक्ष्ये त्रयोदश
समार्जितं ४२ हत्वा कर्णं रणे कृष्ण शंबरं मघवानिव अद्य कर्णे हते युद्धे सोमकानां महारथाः ४३ कृतं
कार्यं च मन्यंतां मित्रकार्ये स्थिता युधि मम चैव कथं प्रीतिः शैनेयस्याद्य माधव ४४ भविष्यति हते कर्णे म

क.पै.
१६८

त्रिविष्टपजयाधिके अहंहत्वारणेकर्णंपुत्रंचास्यमहारथं ४५ प्रीतिंदास्यामिभीमस्ययमयोःसात्यकस्यच
धृष्टद्युम्नशिखंडिभ्यांपांचालानांचमाधव ४६ अद्यानृण्यंगमिष्यामिहत्वाकर्णंमहाहवे अद्यपश्य
तसंग्रामेधनंजयममर्षणं ४७ युध्यंतंकौरवान्संख्येपातयंतंचसूतजं भवत्सकाशेवक्ष्येचपुनरेवा
त्मसंस्तवं ४८ धनुर्वेदेमत्समोनास्तिलोकेपराक्रमेवाममकोस्तितुल्यः कोवाप्यन्योमत्समोस्तिक्ष
मावांस्तथाक्रोधेसदृशोन्योनमेस्ति ४९ अहंधनुष्मानसुरान्सुरांश्चसर्वाणिभूतानिचसंगतानि स
बाहुवीर्यात्क्रमयेपराभवंमत्पौरुषंविद्धिपरंपरेभ्यः ५० शरार्चिषागांडिवेनाहमेकः सर्वान्कुरून्बाल्हि
कांश्चाभिहत्य हिमात्ययेकक्षगतोयथाग्निस्तथादहेयंसगणान्प्रसह्य ५१ पाणौपृषत्कालिखिता
ममैतेधनुश्चसव्येविततंसबाणं पादौचमेसरथौसध्वजौचनमादृशंयुद्धगतंजयंति ५२ इत्येवमु
क्त्वाजनएककवीरः त्रिप्रविपुत्रः स्तनजोपमावः भीमंत्वमुक्त्वासमरेप्रयातः कर्णस्यकायाच्छिरसोजि
हीर्षुः ५३ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि ६९ धृतराष्ट्रउवाच समागमेपांडवसृंजयानांमहा
भयेमामकानामगाधे धनंजयेनातरणायप्रयातेकर्णेनतद्युद्धमभूत्कीदृक् १ संजयउवाच तेषाम
नीकानिबृहद्ध्वजानिरणेसमृद्धानिसमागतानि गर्जंतिभेरीनिनदोन्मुखानिनादैर्यथामेघगणास्त
पांते २ महागजाभ्राकुलमस्त्रतोयंवादित्रनेमीतलशब्दवच्च हिरण्यचित्रायुधविद्युतंचप्रासासिनारा
चमहास्त्रधारं ३ तद्भीमवेगंरुधिरौघवाहिखड्गाकुलंक्षत्रियजीवघाति अनार्त्तवंक्रूरमनिष्टवर्षंब १६८

भवनंसंहरणोप्रजानां ४ एकेरथंसंपरिवार्यमस्तंनयंत्यनेकेचरथाःसमेताः एकस्तथैकंरथिनंरथाग्र्यास्तथा
रथयश्चापिरथाननेकान् ५ रथंसमस्तंसहयंचक्रेविलक्ष्मिद्धयीमस्तवशानिनाय निनायचाप्येकगजेनकश्चि
द्रथान्बहून्मृत्युवशेतथाश्वान् ६ रथांश्चसूतान्सहयान्गजांश्चसर्वानरीन्मृत्युवशंशरौघैः निन्येहयांश्चैव
तथासमासादीन्पदातिसंघांश्चतथैवपार्थः ७ कृपःशिखंडीचरणेसमेतौदुर्योधनंसात्यकिरभ्यगच्छत् श्रु
तश्रवाद्रोणसुतेनसार्धंयुधामन्युश्चित्रसेनेनसार्धं ८ कर्णस्यपुत्रंतुरथीसुषेणंसमागतंसृंजयश्चोत्तमौ
जाः गांधारराजंसहदेवःक्षुधार्तोमहर्षभंसिंहइवाभ्यधावत् ९ शतानीकोनाकुलिःकर्णपुत्रंयुधुधानं
वृषसेनंशरौघैः समार्पयत्कर्णपुत्रश्चशूरःपांचालेयंशरवर्षैरनेकैः १० रथर्षभःकृतवर्माणमार्छन्मा
द्रीपुत्रोनकुलश्चित्रयोधी पांचालानामधिपोयाज्ञसेनिःसेनापतिःकर्णमार्छत्ससैन्यं ११ दुःशासनोभार
तभारतीचसंसप्तकानांपृतनासमृद्धाः भीमंरणेशस्त्रभृतांवरिष्ठंभीमंसमार्छन्नसह्यवेगं १२ कर्णात्म
जेनत्रजघानवीरस्तथाछिनच्चोत्तमौजाःप्रसह्य तस्योत्तमांगंनिपपातभूमौनिनादयन्नानिनदेनखंच
१३ सुषेणशीर्षंपतितंपृथिव्यांविलोक्यकर्णोथतदार्तरूपः क्रोधाद्धयानस्यरथध्वजंचबाणैःसुधारै
र्निशितैरकृंतत् १४ सतत्तमौजानिशितैःपृषत्कैर्विव्याधखड्गेनचभास्वरेण पार्ष्णिग्रहांश्चैवकृपस्यहत्वा
शिखंडिवाहंसततोध्यरोहत् १५ कृपंतदृष्ट्वाविरथंरथस्थोनैच्छच्छरैस्ताडयितुंशिखंडी तद्द्रौणिरावार्यरथं
कृपस्यसमुज्जहेपंकगतांयथागां १६ हिरण्यवर्मानिशितैःपृषत्कैस्तवात्मजानामनिलात्मजोवैप्रतापयत्सै
न्यमतीवभीमःकालेशुचौमध्यगतोयथार्कः १७ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि ४०८ ॥

७ पंचसप्ततिः ग्रंथ १२२

क.टी. संजयउवाच अथत्विदानींतुमुलेविमर्देद्विषद्भिरेकोबहुभिःसमावृतः महारणेसारथिमित्युवाचभीम
१५६ श्चमूंवाहयधार्तराष्ट्रीं १ त्वंसारथेयाहिजवेनवाहैर्नयाम्येतान्धार्तराष्ट्रान्यमाय संचोदितोभीमसेनेन
चैवंससारथिःपुत्रबलंत्वदीयं २ प्रायात्ततःसत्वरमुग्रवेगोयतोभीमस्तद्बलंगन्तुमैछत् ततोपरेनाग
रथाश्वपत्तिभिःप्रत्युद्ययुस्तंकुरवःसमंतात् ३ भीमस्यवाहाग्र्यमुदारवेगंसमंततोबाणगणैर्निजघ्नुः
ततःशरानापततोमहात्माचिछेदबाणैस्तपनीयपुंखैः ४ तेवैनिपेतुस्तपनीयपुंखाद्विधात्रिधाभी
मशरैर्निकृत्ताः ततोराजन्नागरथाश्वयूनांभीमाहतानांवरराजमध्ये ५ घोरोनिनादःप्रबभौनरेंद्र
वज्राहतानामिवपर्वतानां तेवध्यमानाश्चनरेंद्रमुख्यानिर्भिन्नातोभीमप्रवेकैः ६ भीमंसमंतात्स
मरेभ्यरोहन्वृक्षंशकुंताइवपुष्पहेतोः ततोभियातेतवसैन्यमभीमःप्रादुश्चक्रेवेगमनंतवेगः ७
यथांतकालेक्षपयन्दिधक्षुर्भूतांतकृत्कालइवात्तदंडः तस्यातिवेगस्यरणेतिवेगंनाशक्नुवन्धार
यितुंत्वदीयाः ८ व्यात्ताननस्यापततोयथैवकालस्यकालेहरतःप्रजावै ततोबलंभारतभारतानां
प्रदह्यमानंसमरेमहात्मना ९ भीतंदिशोकीर्यतभीमनुन्नंमहानिलेनाभ्रगणायथैव ततोधीमा
न्सारथिमब्रवीद्बलीसभीमसेनःपुनरेवहृष्टः १० सूताभिजानीहिस्वकान्परान्वारथान्ध्वजांश्चापततः
समेतान् युध्यन्नहंनाभिजानामिकिंचित्सैन्यंस्वकंछादयिष्येपृषत्कैः ११ अरीन्विशोकाभिनिरीक्ष्य
सर्वतोरथेध्वजाग्राणिधुनोतिमेमनः राजातुरोनागमयत्किरीटीबहूनिदुःखान्यभियातोस्मिसूत १२ १५६

या
एतद्दुःखंमारिषेधर्मराजोयन्मांहित्वायातवान्शत्रुमध्ये नैनंजीवंनाद्यजानामिजीवंवीभत्सुंवातन्ममा
धातिदुःखं १३ सोहंद्विषत्सैन्यमुदग्रकल्पंविनाशयिष्येपरमप्रतीतः एतान्निहत्याजिमध्येसमेतान्प्रीतो
भविष्यामिसहत्वयाद्य १४ सर्वांस्तूणान्सायकानामवेक्ष्यकिंशिष्टंस्यात्सायकानांरथेमे कावाजातिः
किंप्रमाणंचतेषांज्ञात्वाव्यक्तंतत्समाचक्ष्वसूत १५ विशोकउवाच षण्मार्गणानामयुतानिवीरक्षुरा
श्चभल्लाश्चतथायुताख्याः नाराचानांद्वेसहस्रेचवीरत्रीण्येवचप्रदराणांस्मपार्थ १६ अस्त्यायुधंपांड
वेयावशिष्टंनयद्वहेच्छकटंषड्गवीयं एतद्विद्वन्मुंचसहस्रशोपिगदासिबाहुद्रविणंचतेस्ति १७ प्रासा
श्चमुद्गराःशक्तयस्तोमराश्चमाभैषीस्त्वंसंक्षयादायुधानां १८ भीमसेनउवाच सूताद्येमंपश्यभीमप्रमु
क्तैःसंछिन्दद्भिःपार्थिवानांसुवेगैःकृत्स्नंबाणैर्गाढवेगैर्घोररूपंनष्टादित्यंमृत्युलोकेनतुल्यं १९ अद्यैतद्वै
विदितंपार्थिवानांभविष्यतिसकुमारंचसूत निमग्नोवासमरेभीमसेनएकःकुरून्वासमरेव्यजैषीत्
२० सर्वेसंख्येकुरवोनिःपतंतुमांवालोकाःकीर्तयंत्वाकुमारं सर्वानेकस्तानहंपातयिष्येतेवासर्वेभी
मसेनंतुदंतु २१ आशास्तारःकर्मचाप्युत्तमंयेतन्मेदेवाःकेवलंसाधयंतु आयात्विहाद्यार्जुनःशत्रुघा
तीशक्रस्तूर्णंयज्ञइवोपहूतः २२ ईक्षस्वैतांभारतींदीर्यमाणामेतेकस्माद्विद्रवंतेनरेंद्राः व्यक्तंधीमान्सव्य
साचीनराग्र्यःसैन्यंह्येतच्छादयत्याशुबाणैः २३ पश्यध्वजांश्चद्रवतोविशोकनागान्हयान्पत्तिसंघांश्चसं
ख्ये रथान्विकीर्णाञ्छरशक्तिताडितान्पश्यस्वैतान्रथिनश्चैवसूत २४ आपूर्यतेकौरवीचाप्यभीक्ष्णंसे

क॰टी॰ नागाःसौमश्चभृशंहन्यमाना धनंजयस्याशुनिकृत्तवेगैर्ग्रस्ताः शरैः कांचनबर्हिजालैः २५ एतेद्रवंतिस्म
५०॰ रथाश्वनागाः पदातिसंघाननतिमर्दयंतः संमुह्यमानाः कौरवाः सर्वएवद्रवंतिनागाइवदावभीताः
२६ हाहाकृताश्चैवरणेविशोकमुंचंतिनादान्विपुलान्नरेंद्राः २७ विशोकउवाच किंभीमनैनंत्वमि
हाश्रुणोषिविस्फारितंगांडीवस्यातितीव्रंघोरं क्रुद्धेनपार्थेनविकृष्यमाणं कच्चिन्नेमौतवकर्णौविनष्टौ २८
सर्वेकामाःपांडवतेसमृद्धाःकपिर्ह्यसौदृश्यतेहस्तिसैन्ये नीलाद्घनाद्विद्युतमुच्चरंतींतथापश्यंवि
स्फुरंतींधनुर्ज्यां २९ कपिर्ह्यसौवीक्ष्यतेसर्वतोवैध्वजाग्रमारुह्यधनंजयस्य वित्रासयन्रिपुसंघान्वि
मर्देबिभेम्यस्मादात्मनैवाभिवीक्ष्य ३० विभ्राजतेचातिमात्रंकिरीटंविचित्रमेतच्चधनंजयस्य दिवा
कराभोमणिरेषदिव्योविभ्राजतेचैवकिरीटसंस्थः ३१ पार्श्वेभीमंपांडुराभ्रप्रकाशंपश्यस्वनंव
देवदत्तंसुघोषं अभीषुहस्तस्यजनार्दनस्यविगाहमानस्यचमूंपरेषां ३२ रविप्रभंवज्रनाभंक्षुरांतं
पार्श्वेस्थितंपश्यजनार्दनस्य चक्रंयशोवर्द्धनंकेशवस्यसदार्चितंयदुभिःपश्यवीर ३३ महाद्विपानांसर
लद्रुमोपमाःकरानिकृत्ताःप्रपतंत्यमीरथैः किरीटिनातेनपुनःसमादिताःशरैर्निकृत्ताःकुलिशैरिवा
द्रयः ३४ तथैवकृष्णस्यचपांचजन्यंमहार्हमेतद्द्विजराजवर्णं कौंतेयपश्योरसिकौस्तुभंचजाज्वल्यमा
नंविजयांस्रजंच ३५ ध्रुवंरथाग्र्यःसमुपैतिपार्थोविद्रावयन्सैन्यमिदंपरेषां सिताभ्रवर्णैरसितप्रयुक्तैर्ह
यैर्महार्हैरथिनांवरिष्ठः ३६ रथान्हयान्पत्तिगणांश्चसायकैर्विदारितान्पश्यपतंत्यमीयथा तवानुजे १५०

नामरराजतेजसामहावनानीवस्तपर्णावायुना १७ चतुःशतान्यष्टपरथ्यानिमान्हतान्सवाजिसूतान्समरे।
किरीटिना मेहेषुभिःसप्तशतानिदंतिनांपदातिसादीश्चरथाननेकशः १८ अयंसमभ्येतितवांतिकंव
लीनिघ्नन्कुरूंश्चित्ररथइवग्रहोर्ज्जुनः समस्तकामोसिहतास्तवाहिताबलेनवायुश्चविदारयवईतां १९ भीम
सेनउवाच ददानितेग्रामवरांश्चतुर्दशप्रियाख्यानेसारथेसुप्रसन्नः दासीशतंचापिरथांश्चविंशतिं
यदर्ज्जुनंवेदयसेविशोक ५० इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि संजयउवाच श्रुत्वातुरथनिर्घोषंसिंह
नादंचसंयुगे अर्ज्जुनःप्राहगोविंदंशीघ्रंनोदयवाजिनः १ अर्ज्जुनस्यवचःश्रुत्वागोविंदोर्ज्जुनमब्रवीत्
एषगच्छामिसुक्षिप्रंयत्रभीमोव्यवस्थितः २ तंयांतमश्वैर्हिमशंखवर्णैः सुवर्णमुक्तामणिजालनद्धैः
जंभंजिघांसुंप्रगृहीतवज्रंजयायदेवेंद्रमिवोग्रमन्युं ३ रथाश्वमातंगपदातिसंघाबाणस्वनैर्नेमिखु
रस्वनैश्च संनादयंतोवसुधांदिशश्चक्रुद्धान्नरसिंहाजयमभ्युदीरयन् ४ तेषांचपार्थस्यचमारिषासीद्दे
हासुपाप्मक्षपणंसुयुद्धं त्रैलोक्यहेतोरसुरैर्यथासीद्देवस्यविष्णोर्जयतांवरस्य ५ तैरस्तमुच्चावचमा
युधंतदेकःप्रचिच्छेदकिरीटमाली क्षुरार्द्धचंद्रैर्निशितैश्चभल्लैःशिरांसितेषांबहुधाचबाहून् ६ छत्रा
णिवालव्यजनानिकेतूनश्वान्रथान्पत्तिगणान्द्विपांश्च तेपेतुरुर्व्यांबहुधाविरूपावातप्रभग्नानियथा
वनानि ७ सुवर्णजालावततामहागजाःसवैजयंतीध्वजयोधकल्पिताः सुवर्णपुंखैरिषुभिःसमाचि
ताश्चकाशिरेप्रज्वलितायथाचलाः ८ विदार्यनागाश्वरथान्धनंजयःशरोत्तमैर्वासववज्रसन्निभैः द्रुतं

क॰ री॰ ४॰ षट्सप्ततिः श्रुत्वान्तरयनिर्घोषमिति सप्तार्धोऽष्टसप्ततिः १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११
१५१ ययौकर्णजिघांसयातथायथामरुत्वान्बलभेदनेपुरा ९ ततःसपुरुषव्याघ्रस्तवसैन्यमरिंदमः प्रविवे
शमहाबाहुर्मकरःसागरंयथा १० तेदृष्ट्वातावकाराजन्रथपत्तिसमन्विताः गजाश्वसादिबहुलाःपांड
वंसमुपाद्रवन् ११ तेषामापततांपार्थमारावःसुमहानभूत् सागरस्येवक्षुब्धस्ययथास्यात्सलिलस्वनः
१२ तेतुतंपुरुषव्याघ्रंव्याघ्राइवमहारथाः अभ्यद्रवन्तसंग्रामेत्यक्त्वाप्राणकृतंभयं १३ तेषामापततांतत्र
शरवर्षाणिमुंचतां अर्जुनोव्यधमत्सैन्यंमहावातोघनानिव १४ तेर्जुनंसहिताभूत्वारथवंशैःप्रहारिणः
अभियायमहेष्वासाविव्यधुर्निशितैःशरैः १५ ततोर्जुनःसहस्राणिरथवारणवाजिनां प्रेषयामासवि
शिखैर्यमस्यसदनंप्रति १६ तेवध्यमानाःसमरेपार्थचापच्युतैःशरैः तत्रतत्रस्मलीयंतेभयेजातेमहा
रथाः १७ तेषांचतुःशतान्वीरान्यतमानान्महारथान् अर्जुनोनिशितैर्बाणैरनयद्यमसादनं १८ तेव
ध्यमानाःसमरेनानालिंगैःशितैःशरैः अर्जुनंसमभित्यज्यदुद्रुवुर्वैदिशोदश १९ तेषांशब्दोमहा
नासीद्द्रवतांवाहिनीमुखे महौघस्येवजलधेर्गिरिमासाद्यदीर्यतः २० तांतुसेनांभृशंविध्वाद्रावयि
त्वार्जुनःशरैः प्रायादभिमुखःपार्थःसूतानीकंहिमारिष २१ तस्यशब्दोमहानासीत्परानभिमुखस्यवै
गरुडस्येवपततःपन्नगार्थेयथापुरा २२ तंतुशब्दमभिश्रुत्यभीमसेनोमहाबलः बभूवपरमप्रीतःपा
र्थदर्शनलालसः २३ श्रुत्वैवपार्थमायांतंभीमसेनःप्रतापवान् त्यक्त्वाप्राणान्महाराजसेनांतवममर्दह २४ १५१

सवायुवीर्यप्रतिमो वायुवेगसमो जवे वायुवद्व्यचरद्भीमो वायुपुत्रः प्रतापवान् २५ तेनार्द्यमाना राजेंद्र से
ना तव विशांपते व्यभ्रश्यत महाराज भिन्ना नौरिव सागरे २६ तांस्तु सेनां तदा भीमो दर्शयन्पाणिलाघवं शरै
रेव चकर्त्तोग्रैः प्रेषयिष्यन्यमक्षये २७ तत्र भारत भीमस्य बलं दृष्ट्वातिमानुषं व्यभ्रमंत रणे योधाः काल
स्येव युगक्षये २८ तथार्दितान्भीमबलान्भीमसेनेन भारत दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा इदं वचनमब्रवीत् २९
सैनिकांश्च महेष्वासान्योधांश्च भरतर्षभ समादिशद्रणे सर्वान्हत भीममिति स्म ह ३० तस्मिन्हते हतं म
न्ये पांडुसैन्यमशेषतः प्रतिगृह्य च तामाज्ञां तव पुत्रस्य पार्थिवाः ३१ भीमं प्रच्छादयामासुः शरवर्षैः स
मंततः गजाश्च बहुला राजन्नराश्च जयगृद्धिनः ३२ रथे स्थितास्तु राजेंद्र परिवव्रुर्वृकोदरं स तैः परि
वृतः शूरैः शूरो राजन्समंततः ३३ शुशुभे भरतश्रेष्ठ नक्षत्रैरिव चंद्रमाः परिवेषी यथा सोमः परिपू
र्णो विराजते ३४ स रराज तथा संख्ये दर्शनीयो नरोत्तमः निर्विशेषो महाराज यथा हि विजयस्तथा ३५
तस्य ते पार्थिवाः सर्वे शरवृष्टिं समासृजन् क्रोधरक्तेक्षणाः क्रूरा हंतुकामा वृकोदरं ३६ तां विदार्य म
हासेनां शरैः संनतपर्वभिः निश्चक्राम रणाद्भीमो मत्स्यो जालादिवांभसि ३७ हत्वा दश सहस्राणि
गजानामनिवर्तिनां नृणां शतसहस्रे द्वे द्वे शते चैव भारत ३८ पंच चाश्वसहस्राणि रथानां शतमे
व च हत्वा प्रास्यंदयद्भीमो नदीं शोणितवाहिनीं ३९ शोणितोदां रथावर्त्तां हस्तिग्राहसमाकुलां नर
मीनाश्वनक्रां तां केशशैवलशाद्वलां ४० संछिन्नभुजनागेंद्रां बहुरत्नापहारिणीं ऊरुग्राहां मज्जप
कां शीर्षोपलसमावृतां ४१ धनुःकाशां शरावापां गदापरिघकेतनां हंसच्छत्रध्वजोपेतामुष्णीषव।

क॰ टी॰ रफेनिलां ५२ हारपद्माकरां चैव भूमिरेणूर्मिमालिनीं आर्यहृन्नवनीं संख्ये स्वतरां भीरुदुस्तरां ५३ योधग्राह
वतीं संख्ये वहंतीं पितृसादनं क्षणेन पुरुषव्याघ्रः आवर्त्तयत निम्नगां ५४ यथा वैतरणीमुग्रां दुस्तरामकृ
१५२ तात्मभिः तथा दुस्तरणीं घोरां भीरूणां भयवर्द्धिनीं ५५ यतो यतः पांडवेयः प्रविष्टो रथसत्तमः ततस्ततो
हानयत योधांछतसहस्रशः ५६ एवं दृष्ट्वा कृतं कर्म भीमसेनेन संयुगे दुर्योधनो महाराज शकुनिं वा
क्यमब्रवीत् ५७ जय मातुल संग्रामे भीमसेनं महाबलं अस्मिन् जिते जितं मन्ये पांडवेयं महाबलं ५८
ततः प्रायान्महाराज सौबलेयः प्रतापवान् रणाय महते युक्तो भ्रातृभिः परिवारितः ५९ स समासा
द्य संग्रामे भीमं भीमपराक्रमं वारयामास तं वीरो वेलेव मकरालयं ६० सन्यवर्त्तत तं भीमो वार्यमाणः
शितैः शरैः शकुनिस्तस्य राजेन्द्र वामपार्श्वे स्तनान्तरे ६१ प्रेषयामास नाराचान् रुक्मपुंखान् शिलाशिता
न् वर्म भित्वा तु ते घोराः पांडवस्य महात्मनः ६२ न्यमज्जंत महाराज कंकबर्हिणवाससः सोतिविद्धो र
णे भीमः शरं हेमविभूषितं ६३ प्रेषयामास संरुष्टः सौबलं प्रति भारत तमायांतं शरं घोरं शकुनिः
शत्रुतापनः ६४ चिच्छेद सप्तधा राजन् कृतहस्तो महाबलः तस्मिन्निपतिते भूमौ भीमः क्रुद्धो विशांप
ते ६५ धनुश्चिच्छेद भल्लेन सौबलस्य हसन्निव तदपास्य धनुश्छिन्नं सौबलेयः प्रतापवान् ६६ अन्यदा
दाय वेगेन धनुर्भल्लांश्च षोडश तैस्तस्य तु महाराज भल्लैः सन्नतपर्वभिः ६७ द्वाभ्यां स सारथिं ह्यार्छद्भीमं स
सप्तभिरेव च ध्वजमेकेन चिच्छेद द्वाभ्यां छत्रं विशांपते ६८ चतुर्भिश्चतुरो वाहान् विव्याध सुबलात्मजः
ततः क्रुद्धो महाराज भीमसेनः प्रतापवान् शक्तिं चिक्षेप समरे रुक्मदंडामयस्मयीं सा भीमभुजनिर्मुक्ता। १५२

नागजिह्वेव चंचला ६० निपपात रणे तूर्णं सौबलस्य महात्मनः ततस्तामेव संगृह्य शक्तिं कनकभूषणां ६१
भीमसेनाय चिक्षेप क्रुद्धरूपो विशांपते सा निर्भिद्य भुजं सव्यं पांडवस्य महात्मनः ६२ निपपात तदा भूमौ
यथा विद्युन्नभश्च्युता अथोत्क्रुष्टं महाराज धार्त्तराष्ट्रैः समंततः ६३ न तु तं ममृषे भीमः सिंहनादं तरस्वि
नां अन्यद्गृह्य धनुः सज्जं त्वरमाणो महाबलः ६४ मुहूर्तादिव राजेंद्र छादयामास सायकैः सौबलस्य
बलं संख्ये त्यक्त्वात्मानं महाबलः ६५ तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सूतं चैव विशांपते ध्वजं चिच्छेद भल्लेन त्व
रमाणः पराक्रमी ६६ हताश्वं रथमुत्सृज्य त्वरमाणो नरोत्तमः तस्थौ विस्फारयंश्चापं क्रोधरक्तेक्षणः
श्वसन् ६७ शरैश्च बहुधा राजन्भीममार्छत्समंततः प्रतिहत्य तु वेगेन भीमसेनः प्रतापवान् ६८ धनुश्चि
च्छेद संक्रुद्धो विव्याध च शितैः शरैः सोतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुकर्शनः ६९ निपपात तदा भूमौ किं
चित्प्राणो नराधिपः ततस्तं विह्वलं ज्ञात्वा पुत्रस्तव विशांपते ७० अपोवाह रथेनाजौ भीमसेनस्य पश्य
तः रथस्थे तु नरव्याघ्रे धार्त्तराष्ट्राः पराङ्मुखाः ७१ प्रदुद्रुवुर्दिशो भीता भीमाज्जाते महाभये सौबले
निर्जिते राजन्भीमसेनेन धन्विना ७२ भयेन महता विष्टः पुत्रो दुर्योधनस्तव अपायाज्जवनैरश्वैः सापे
क्षो मातुलं प्रति ७३ पराङ्मुखं तु राजानं दृष्ट्वा सैन्यानि भारत विप्रजग्मुः समुत्सृज्य द्वैरथानि समंततः ७४
तान्दृष्ट्वा विद्रुतान्सर्वान्धार्त्तराष्ट्रान्पराङ्मुखान् जवेनाभ्यपतद्भीमः किरन्शरशतान्बहून् ७५ ते वध्य
माना भीमेन धार्त्तराष्ट्राः पराङ्मुखाः कर्णमासाद्य समरे स्थिता राजन्समंततः ७६ स हि तेषां महीवीर्यो द्वी

क॰टी॰ योधस्तस्महाबलः भिन्ननौकायथाराजन्द्वीपमासाद्यनिर्वृताः १७ भवंतिपुरुषव्याघ्रनाविकाःकालपर्यये
१५२ तथाकर्णंसमासाद्यतावकाःपुरुषर्षभ १८ समाश्वस्ताःस्थिताराजन्संप्रहृष्टाःपरस्परं समन्विमत्ययुद्ध
यस्तुकृत्वानिवर्तनं १९ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि ४९२ धृतराष्ट्रउवाच ततोभग्नेषुसैन्येषुभीमसे
नेनसंयुगे दुर्योधनोब्रवीत्किंतसौबलोवापिसंजय १ कर्णोवाजयतांश्रेष्ठोयोधावामामकायुधि कृपोवा
कृतवर्माचद्रौणिर्दुःशासनोपिवा २ अत्यद्भुतमहंमन्येपांडवेयस्यविक्रमं यदेकःसमरेसर्वान्योधया
मासमामकान् ३ यथाप्रतिज्ञंयोधानांराधेयःकृतवानपि कुरूणामथसर्वेषांकर्णःशत्रुनिषूदनः
४ शर्मवर्मप्रतिष्ठाचजीविताशाचसंजय तत्प्रभग्नंबलंदृष्ट्वाकौंतेयेनामितौजसा ५ राधेयोवाप्याधि
रथिःकर्णःकिमकरोद्युधि पुत्रावाममदुर्धर्षाराजानोवामहारथाः ६ एतन्मेसर्वमाचक्ष्वकुशलोह्यसिसं
जय ६ संजयउवाच अपराह्णेमहाराजसूतपुत्रःप्रतापवान् जघानसोमकान्सर्वान्भीमसेनस्यपश्यतः
७ भीमोप्यतिबलंसैन्यंधार्तराष्ट्रंव्यपोथयत् अथकर्णोब्रवीच्छल्यंपांचालान्प्रापयस्वमां ८ द्राव्यमाणंब
लंदृष्ट्वाभीमसेनेनधीमता यंतारमब्रवीत्कर्णःपांचालानेवमांवह ९ मद्रराजस्ततःशल्यःश्वेतानश्वा
न्महाजवान् प्राहिणोच्चेदिपांचालान्करूषांश्चमहाबलः १० प्रविश्यचसतांसेनांशल्यःपरबलार्दनः म
यच्छत्तुरगान्हृष्टोयत्रयत्रैच्छदग्रणीः ११ तंरथंमेघसंकाशंवैयाघ्रपरिवारणं संदृश्यपांडुपांचालास्त्रस्ताह्या
सन्विशांपते १२ ततोरथस्यनिनदःप्रादुरासीन्महारणे पर्जन्यसमनिर्घोषःपर्वतस्येवदीर्यतः १३ ततःश १५२

रथानेतस्तीक्ष्णैः कर्णश्चाकर्षनिःसृतैः जघानपांडवबलेशतशोथसहस्रशः १४ तंतथासमरेकर्मकुर्वाणम
पराजितं परिवव्रुर्महेष्वासाःपांडवानांमहारथाः १५ तंशिखंडीचभीमश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः नकुलःस
हदेवश्चद्रौपदेयाश्चसात्यकिः १६ परिवव्रुर्जिघांसंतोराधेयंशरवृष्टिभिः सात्यकिस्तुततःकर्णंविंशत्या
निशितैःशरैः १७ अताडयद्रणेशूरोजत्रुदेशेनरोत्तमः शिखंडीपंचविंशत्याधृष्टद्युम्नश्चसप्तभिः १८ द्रौप
देयाश्चतःषष्ट्यासहदेवश्चसप्तभिः नकुलश्चशतेनाजौकर्णंविव्याधसायकैः १९ भीमसेनस्तुराधेयंन
वत्यानतपर्वणां विव्याधसमरेक्रुद्धोजत्रुदेशेमहाबलः २० अथप्रहस्याधिरथिर्विक्षिपन्धनुरुत्तमं मु
मोचनिशितान्बाणान्पीडयन्समहाबलः २१ तान्प्रत्यविध्यद्राधेयःपंचभिःपंचभिःशरैः सात्यकेस्तुध
नुश्छित्वाध्वजंचभरतर्षभ २२ तंतथानवभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे भीमसेनेततःक्रुद्धोविव्याधत्रिंशता
शरैः २३ सहदेवस्यभल्लेनध्वजंचिच्छेदमारिष सारथिंचत्रिभिर्बाणैराजघानपरंतपः २४ विरथान्द्रौप
देयांश्चचकारभरतर्षभ अक्ष्णोर्निमेषमात्रेणतदद्भुतमिवाभवत् २५ विमुखीकृत्यतान्सर्वान्शरैः
सन्नतपर्वभिः पांचालानहनच्छूरांश्चेदीनांचमहारथान् २६ तेवध्यमानाःसमरेचेदिमत्स्याविशांपते
कर्णमेकमभिद्रुत्यशरसंघैःसमर्पयन् २७ तान्जघानशितैर्बाणैःसूतपुत्रोमहारथः एतदत्यद्भुतंक
र्मदृष्टवानस्मिभारत २८ यदेकःसमरेशूरान्सूतपुत्रःप्रतापवान् यतमानान्परंशक्त्यायोधयामा
सधन्विनः २९ पांडवेयान्महाराजशरैर्वारितवान्रणे तत्रभारतकर्णस्यलाघवेनमहात्मनः ३० ॥

क॰टी॰
१५८

तुष्टुवुर्दैवताः सर्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः अपूजयन्महेष्वासं धार्तराष्ट्रा नरोत्तमं ११ कर्णं रथवरश्रेष्ठं श्रेष्ठं
सर्वधनुष्मतां ततः कर्णो महाराज ददाह रिपुवाहिनीं १२ कक्षमिद्धो महावह्निर्निदाघे ज्वलितो महान् ते
वध्यमानाः कर्णेन पांडवेयास्ततस्ततः १३ प्राद्रवंत रणे भीताः कर्णं दृष्ट्वा महारथं तत्राक्रंदो महानासीत् पां
चालानां महारणे १४ वध्यतां सायकैस्तीक्ष्णैः कर्णचापवरच्युतैः तेन शब्देन वित्रस्ता पांडवानां महाचमूः
१५ कर्णमेकं रणे योधं मेनिरे तत्र शात्रवाः तत्राद्भुतं पुनश्चक्रे राधेयः शत्रुकर्षणः १६ यदेनं पांडवाः स
र्वे न शेकुरभिवीक्षितुं यथौघः पर्वतश्रेष्ठमासाद्याभिप्रदीर्यते १७ तथा तत्पांडवं सैन्यं कर्णमासाद्य दी
र्यते कर्णोपि समरे राजन् विधूमोग्निरिव ज्वलन् १८ दहंस्तस्थौ महाबाहुः पांडवानां महाचमूं शिरां
सि च महाराज कर्णांश्चैव सकुंडलान् १९ बाहूंश्च वीरो वीराणां चिच्छेद लघु चेषुभिः हस्तिदंतत्सरून्
खड्गान् ध्वजान् शक्तीर्हयान् गजान् ४० रथांश्च विविधान् राजन् पताका व्यजनानि च अक्षं च युगयोक्त्राणि
चक्राणि विविधानि च ४१ चिच्छेद बहुधा कर्णो योधव्रतमनुष्ठितः तत्र भारत कर्णेन निहतैर्गजवाजि
भिः ४२ अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा विषमं च समं चैव हतैरश्वपदातिभिः ४३ रथैश्च कुंज
रैश्चैव न प्राज्ञायत किंचन नापि स्वे न परे योधाः प्राज्ञायंत परस्परं ४४ घोरे शरांधकारे तु कर्णास्त्रे च वि
जृंभते राधेयचापनिर्मुक्तैः शरैः कांचनभूषणैः ४५ संछादिता महाराज पांडवानां महारथाः ते पांड
वेयाः समरे राधेयेन पुनः पुनः ४६ अभज्यंत महाराज यतमाना महारथाः मृगसंघा यथा क्रुद्धः सिंहो १५८

द्राव्यते वने ४७ पंचालानां रथश्रेष्ठान् द्रावयन् शात्रवांस्तथा कर्णस्तु समरे योधांस्त्रासयन् स महायशाः ४८
कालयामास तत्सैन्यं यथा पशुगणान् वृकः दृष्ट्वा तु पांडवीं सेनां धार्तराष्ट्राः पराङ्मुखीं ४९ तत्राजगाम महेष्वा
मारवेतो भैरवान्नवान् दुर्योधनो हि राजेंद्र मुदा परमया युतः ५० वादयामास संहृष्टो नानावाद्यानि सर्वशः
पंचाला अपि महेष्वासा भग्नास्तत्र नरोत्तमाः ५१ न्यवर्तंत यथा शूरं मृत्युं कृत्वा निवर्तने तान्निवृत्तान् रणे शूरा
न्राधेयः शत्रुतापनः ५२ अनेकशो महाराज बभंज पुरुषर्षभः तत्र भारत कर्णेन पंचाला विंशती रथाः
५३ निहताः सायकैः क्रोधात् चेदयश्च परं शताः कृत्वा शून्यान् रथोपस्थान् वाजिपृष्ठांश्च भारत ५४ निर्मनु
ष्यान् गजस्कंधान् पदातींश्चैव विद्रुतान् आदित्य इव मध्याह्ने दुर्निरीक्ष्यः परंतपः ५५ कालांतकवपुः शूरः सू
तपुत्रोभ्यराजत एवमेतन्महाराज नरवाजिरथद्विपान् ५६ हत्वा तस्थौ महेष्वासः कर्णोरिगणसूदनः यथा
भूतगणान् हत्वा कालस्तिष्ठेन्महाबलः ५७ तथा स सोमकान् हत्वा तस्थावेको महारथः तत्राद्भुतमपश्याम
पंचालानां पराक्रमे ५८ वध्यमाना अपि कर्णेन नाजहू रणमूर्द्धनि राजा दुःशासनश्चैव कृपः शारद्वत
स्तथा ५९ अश्वत्थामा कृतवर्मा शकुनिश्च महाबलः न्यहनन् पांडवीं सेनां शतशोथ सहस्रशः ६० कर्ण
पुत्रौ तु राजेंद्र भ्रातरौ सत्यविक्रमौ निजघ्नाते बलं क्रुद्धौ पांडवानामितस्ततः ६१ तत्र युद्धं महच्चासीत् क्रूरं विशस
नं महत् तथैव पांडवाः शूरा धृष्टद्युम्नशिखंडिनौ ६२ द्रौपदेयाश्च संक्रुद्धा अभ्यघ्नंस्तावकं बलं एवमेष क्ष
यो वृत्तः पांडवानां ततस्ततः ६३ तावकानामपि रणे भीमे प्राप्य महाबलं ६४ इति महाभारते कर्णपर्व(

क०टि० गि १२६६ संजयउवाच अर्जुनस्तु महाराज हत्वा सैन्यं चतुर्विधं सूतपुत्रं च संक्रुद्धं दृष्ट्वा चैव महारणे १ शोणि
१५५ तोदां महीं कृत्वा मांसमज्जास्थिपंकिलां मनुष्यशीर्षपाषाणां हस्त्यश्वकृतरोधसं २ शूरास्थिचयसंकीर्णां
काकगृध्रानुनादितां छत्रहंसप्लवोपेतां वीरवृक्षापहारिणीं ३ हारपद्माकरवतीमुष्णीषवरफेनिलां ध
नुःशरध्वजोपेतां नररत्नकपालिनीं ४ चर्मवर्मभ्रमोपेतां रथोडुपसमाकुलां जयैषिणां च सुतरां भी
रूणां च सुदुस्तरां नदीं प्रावर्तयित्वा च बीभत्सुः परवीरहा वासुदेवमिदं वाक्यमब्रवीत्पुरुषर्षभः ६
अर्जुनउवाच एष केतू रणे कृष्ण सूतपुत्रस्य दृश्यते भीमसेनादयश्चैते योधयंति महारथं ७ एते द्रवंति
पंचालाः कर्णत्रस्ता जनार्दन एष दुर्योधनो राजा श्वेतछत्रेण धार्यता ८ कर्णेन भग्नाः पांचाला द्रावय
न्बहु शोभते कृपश्च कृतवर्मा च द्रौणिश्चैव महारथः ९ एते रक्षंति राजानं सूतपुत्रेण रक्षिताः अवध्य
मानास्तेस्माभिर्घातयिष्यंति सोमकान् १० एष शल्यो रथोपस्थे रश्मिसंचारकोविदः सूतपुत्ररथं कृष्ण वा
हयन्बहु शोभते तत्र मे बुद्धिरुत्पन्ना वाहयात्र महारथ नाहत्वा समरे कर्णं निवर्तिष्ये कथंचन १२ राधे
योप्यन्यथा पार्थान्सृंजयांश्च महारथान् निःशेषान्समरे कुर्यात्पश्यतो नो जनार्दन १३ ततः प्रायाद्रथेनाशु
केशवस्तव वाहिनीं कर्णं प्रति महेष्वासं द्वैरथे सव्यसाचिना १४ प्रयातश्च महाबाहुः पांडवानुज्ञया हरिः
आश्वासयन्रथेनैव पांडुसैन्यानि सर्वशः १५ रथघोषः स संग्रामे पांडवेयस्य संबभौ वासवाशनितुल्य
स्य महौघस्येव मारिष १६ महता रथघोषेण पांडवः सत्यविक्रमः अभ्ययादप्रमेयात्मा निर्जयंस्तव वा १५५

हिनीं १७ तमायांतंसमीक्ष्यैवश्वेताश्वंकृष्णसारथिं मद्रराजोब्रवीत्कर्णंकेतुंदृष्ट्वामहात्मनः १८ अयंसरथ
आयातिश्वेताश्वःकृष्णसारथिः १९ निघ्नन्नमित्रान्समरेयंकर्णपरिपृच्छसि १९ एषतिष्ठतिकौंतेयःसंस्
पृशन्गांडिवंधनुः तंहनिष्यसिचेदद्यतन्नःश्रेयोभविष्यति २० त्वामभिप्रेप्सुरायातिकर्णनिघ्नन्वरान्रथान् प्र
सह्यमानोराधेयतंयाहिप्रतिभारत २१ एषाविदीर्यतेसेनाधार्तराष्ट्रीसमंततः अर्जुनस्यभयात्तूर्णंनिघ्नतः
शात्रवान्बहून् २२ वर्जयन्सर्वसैन्यानित्वरतेहिधनंजयः त्वदर्थमितिमन्येहंयथास्योदीर्यतेवपुः २३
नह्यवस्थाप्यतेपार्थोयुयुत्सुःकेनचित्सह त्वामृतेक्रोधदीप्तोहिपीड्यमानेवृकोदरे २४ विरथंधर्मराजं
तुदृष्ट्वासुदृढविक्षतं शिखंडिनंसात्यकिंचधृष्टद्युम्नंचपार्षतं २५ द्रौपदेयान्युधामन्युमुत्तमोजसमे
वच नकुलंसहदेवंचभ्रातरौद्वौसमीक्ष्यच २६ सहसैकरथःपार्थस्त्वामभ्येतिपरंतपः क्रोधरक्तेक्ष
णःक्रुद्धोजिघांसुःसर्वपार्थिवान् २७ त्वरितोभिपतत्यस्मांस्त्यक्त्वासैन्यान्यसंशयं त्वंकर्णप्रतियाह्येनं
नास्त्यन्योहिधनुर्द्धरः २८ नतंपश्यामिलोकेस्मिंस्त्वत्तोन्यंधनुर्द्धरं अर्जुनंसमरेक्रुद्धंयोवेलामिव
धारयेत् २९ नचास्यरक्षांपश्यामिपार्श्वतोनचपृष्ठतः एकएवाभियातित्वांपश्यसाफल्यमात्मनः ३०
त्वंहिकृष्णौरणेशक्तःसंसाधयितुमाहवे तवैवभारोराधेयप्रत्युद्याहिधनंजयं ३१ समानोह्यसिभीष्मे
णद्रोणद्रौणिकृपेणच सव्यसाचिनमायांतंनिवारयमहारणे ३२ लेलिहानंयथासर्पंगर्जंतमृषभं
यथा वनस्थितंयथाव्याघ्रंजहिकर्णधनंजयं ३३ एतेद्रवंतिसमरेधार्तराष्ट्रामहारथाः अर्जुनस्यभया

क॰टी॰ तर्णंनिरयेताजनाधिपाः इत्युक्तमथतेषांतुनाम्नोस्मियुधिमानवः भयहायोभवेद्वीरस्तास्मतेसतनंदन
१५२ पतेत्वांकुरवःसर्वेद्वीपमासाद्यसंयुगे ३५ यिष्ठितांपुरुषव्याघ्रत्वनःप्राणकांक्षिणः वैदेहांवष्टकांबो
जास्तथानग्रजितस्त्वया ३६ गांधाराश्चयया‍ध्यासाजिताःसंख्येसुदुर्जयाः तांध्यतिंकुरुराधेयततःप्रो
द्विपांडवं ३७ वासुदेवंचवार्ष्णेयंप्रीयमाणंकिरीटिना प्रत्युद्याहिमहावाहोपौरुषेमहतिस्थितः ३८
कर्णउवाच प्रकृतिस्थोसिमेशल्यइदानींसंमतस्त्वया प्रतिभासिमहाबाहोमाभैषीस्त्वंधनंजयात् ३९
पश्यबाह्वोर्वलंमेद्यशिक्षितस्यचपश्यमे एकोद्यनिहनिष्यामिपांडवानांमहाचमूं ४० कृष्णौचपुरु
षव्याघ्रौतततःसत्यंब्रवीमिते नाहत्वायुधितौवीरौव्यपयास्येकथंचन ४१ शिष्येवानिहतस्ताभ्याम
नित्योहिरणोजयः कृतार्थोद्यभविष्यामिहत्वावाप्यथवाहतः ४२ शल्यउवाच अजय्यमेनंप्रवदंति
युद्धेमहारथाःकर्णरथप्रवीरं एकाकिनंकिमुकृष्णाभिगुप्तंविजेतुमेनंकइहोत्सहेत ४३ कर्णउवा
च नैतादृशोजातुवभूवलोकेरथोत्तमोयावदुपश्रुतंनः तमीदृशंप्रतियोत्स्यामिपार्थंमहाहवेपश्य
चपौरुषंमे ४४ रणेचरत्येषरथप्रवीरःसितैर्हयैःकौरवराजपुत्रः सवाद्यमांनेष्यतिकृच्छ्रमेतत्क
र्णस्यांतादेतदंतास्तुसर्वे ४५ अस्वेदिनौराजपुत्रस्यहस्तावबेपमानौजातकिणौबृहंतौ दृढायुधः
कृतिमान्क्षिप्रहस्तोनपांडवेयेनसमोस्तियोधः ४६ गृह्णात्यनेकानपिकंकपत्रानेकंयथातान्प्रतिया
त्यवाशु तेक्रोशमात्रेनिपतंत्यमोघाःकस्तेनयोधोस्तिसमःपृथिव्यां ४७ अतोषयत्पांडवोयोद्धतारं १५२

कृष्णसहितो योतिरथस्तरस्वी लेभे चक्रं यत्र कृष्णो महात्मा धनंजयो गांडीवं पांडवः सव्यसाची ४७ श्वेताश्वयुक्तं च
सुवर्णमग्र्यं रथं महाबाहुरदीनसत्वः महेषुधी चाक्षये दिव्यरूपे शस्त्राणि दिव्यानि च हव्यवाहात् ४८
तथेंद्रलोके निजघान दैत्यानसंख्येयान्कालकेयांश्च सर्वान् लेभे शंखं देवदत्तं स्म तत्र को नाम तेनाभ्य
धिकः पृथिव्यां ४९ महादेवं तोषयामास योसौ साक्षात्सुयुद्धेन महानुभावः लेभे ततः पाशुपतं सुघो
रं त्रैलोक्यसंहारकरं महास्त्रं ५० पृथक्पृथक्लोकपालाः समेता ददुर्महास्त्राण्यप्रमेयाणि संख्ये
स्तान्तेनासुराणान्नरसिंहः स कालकेयानसुरान्समेतान् ५१ तथा विराटस्य पुरे समेतान्सर्वानस्मानेक
रथेन जित्वा जहार तद्गोधनमाजिमध्ये वस्त्राणि चादत्त महारथेभ्यः ५२ तमीदृशं वीर्यगुणोपपन्नं कृ
ष्णसहितोयं परमं नृपाणां तमाह्वयस्यात्र समस्तमेव जाने स्वयं सर्वलोकस्य शल्य ५३ अनंतवीर्येण
च केशवेन नारायणेनाप्रतिमेन गुप्तः वर्षायुतैर्यस्य गुणान्न शक्या वक्तुं समेतैरपि सर्वलोकैः ५४ म
हात्मनः शंखचक्रासिपाणेर्विष्णोर्जिष्णोर्वसुदेवात्मजस्य भयं च मे जायते साध्वसं च दृष्ट्वार्जुनो वेकर
थ्ये समेतौ ५५ अतीव पार्थो युधि कार्मुके च कृष्णो नारायणश्चाप्रतिचक्रयुद्धे एवंविधौ पांडववासुदेवौ चले
त्स्वदेशाद्धिमवान्नकृष्णौ ५६ उभौ हि शूरौ बलिनौ दृढायुधौ महारथौ संहननोपपन्नौ एतादृशौ फाल्गुन
वासुदेवौ कोन्यः प्रतीयान्मदृते नु शल्य ५७ मनोरथो यस्तु ममाद्य तस्य मद्रेश युद्धं प्रति पांडवस्य नैतद्वि
राद्भविष्यतीदमत्यद्भुतं चित्रमतुल्यरूपं ५८ एतौ च हत्वा युधि पातयिष्ये मां वापि कृष्णौ निहनिष्यतो
द्य इति ब्रुवन्शल्यममित्रहंता कर्णो रणे मेघ इवोन्ननाद ५९ अभ्येत्य पुत्रेण तवाभिनंदितः समेत्य चोवाच

क.प.
१४७
कुरुप्रवीरं कृपं च भीमसेनं च महाभुजावुभौ नैषेव गांधारपतिं महात्मजं ९० गतोः स्मृते चावरजं तथात्मनः पराति
नोयद्विपसादिनश्चैतान् निरुध्यताभिद्रवता युतार्जुनेनोग्रमेणासेयोजयता युसर्वशः ९१ यथाभवद्भिर्भं
गाविततावुभौ स्तावेनहत्यामहमद्यभूमिपाः तथेतिचोक्त्वावरितास्ततेर्जुनेनजिष्णुंसमेवोवीरततः समा
यधुः ९२ शरैश्चजग्मुर्युधितंमहारथाधनंजयंकर्णनिदेशकारिणः नदीनदंभूरिजलोमहार्णवोयथा
तथातैसमरेर्जुनोग्रसत् ९३ नसंदधानोनतथापशरोत्तमान्प्रमुंचमानोरिपुभिः प्रदृश्यते धनंजयास्तै
स्तुशरैर्विदारिताहतानिपेतुर्नरवाजिकुंजराः ९४ शरार्चिषंगांडिवचारुमंडलं युगांतसूर्यप्रतिमान
तेजसं नकौरवाः शेकुरुदीक्षितुंजयंयथारविंव्याधितचक्षुषोजनाः ९५ शरोत्तमान्संप्रहितान्महा
रथैश्चिच्छेदपार्थः प्रहसञ्छरौघैः भूयश्चतानहनद्बाणसंघान्गांडीवधन्वायतपूर्णमंडले यथोग्रर
श्मिः शुचिशुक्रमध्यगोसुखंविवस्वान्हरतेजलौघान् तथार्जुनोवाणगणान्निरस्यददाहसेनांतव
पार्थिवेंद्र ९७ तमभ्यधावद्विसृजन्कृपः शरांस्तथैवभोजस्तववचात्मजः स्वयंमहारथोद्रोणसुतश्च
सायकैरवाकिरंस्तोयधरायथाचलं ९८ जिघांसुभिस्तान्कुशलैः शरोत्तमान्महाहवेसंजयितान्
स्वयत्नतः शरैः प्रचिच्छेदसपांडवस्त्वरन्पराभिनद्वक्षसिचेषुभिस्त्रिभिः ९९ सगांडिवव्यायतपूर्ण
मंडलस्तपन्रिपूनर्जुनभास्करोवभौ शरोग्ररश्मिः शुचिशुक्रमध्यगोयथैवसूर्यः परिवेषवांस्तथा
९८ अथाग्र्यवाणैर्दशभिर्धनंजयंपराभिनद्द्रोणसुतोच्युतंत्रिभिः चतुर्भिरश्वांश्चतुरः कपिंततः शरा
रैश्चनाराचवरैरवाकिरन् ९४ ॥ सेना युधिष्ठिरकर्णयोः मासाठजेद्वयोर्मध्येगतः ९० ९८ ॥ १४७

टी॰ आयुधं आयुधज्ञानां उपनिकीर्य निषंगकोशाद्विभ्यो निष्काश्य भूतले भग्नत्वेन हत्वा स सारथिं ध्वजं सरथं सोपस्थे १२
तथापि तं प्रस्फुरदन्तकार्मुकं त्रिभिः शरैर्यन्तृशिरः क्षुरेण ह्यांश्चतुर्भिश्च पुनस्त्रिभिर्ध्वजं धनंजयो द्रौणिरथा
दपातयत् १३ स रोषपूर्णो मणिवज्रहाटकैरलंकृतं तक्षकभोगवर्चसं महाधनं कार्मुकमन्यदाददे यथा
महाहिप्रवरं गिरेस्तथा १४ स्वमायुधं चोपनिकीर्य भूतले धनुश्च कृत्वा सगुणं गुणाधिकः समार्दयत्ता
वजितौ नरोत्तमौ शरोत्तमैर्द्रौणिरविध्यदंतिकात् १५ कृपश्च भोजश्च तथात्मजश्च ते शरैरनेकैर्युधि पांडव
र्षभं महारथाः संयुगमूर्ध्नि स्थितास्तमोनुदं वारिधरा इवापतन् १६ कृपस्य पार्थः सशरं शरासनं हयान्ध्व
जान्सारथिमेव पत्रिभिः समार्पयद्बाहुसहस्रविक्रमस्तथा यथा वज्रधरः पुरा बलेः १७ स पार्थबाणैर्वि
निपातितायुधो ध्वजावमर्दे च कृते महाहवे कृतः कृपो बाणसहस्रयंत्रितो यथापगेयः प्रथमं किरीटि
ना १८ शरैः प्रचिच्छेद तथात्मजस्य ध्वजं धनुश्च प्रचकर्त नर्दतः जघान चाश्वान्कृतवर्मणः शुभान्ध्वजं
च चिच्छेद ततः प्रतापवान् १९ सवाजिसूतेष्वसनान्सकेतनाञ्जघान नागाश्वरथांस्त्वरंश्च सः ततः प्र
कीर्णं सुमहद्बलं तव प्रदारितः सेतुरिवांभसा यथा २० ततोर्जुनस्याशु रथेन केशवश्चकार शत्रून
पसव्यमातुरान् ततः प्रयांतं त्वरितं धनंजयं शतक्रतुं वृत्रनिजघ्नुषं यथा २१ समन्वधावन्पुनरुच्छ्रि
तैर्ध्वजै रथैः सुयुक्तैरपरे युयुत्सवः अथाभिसृत्य प्रतिवार्य तानरीन्धनंजयस्याभिमुखं महारथाः २२ शिखं
डिशैनेययमाः शितैः शरैर्विदारयंतो व्यनदन्सुभैरवं ततोभिजघ्नुः कुपिताः परस्परं शरैस्तदाञ्जोगतिभिः सुते।

क.टी.
१५८
तैनैः ८० कुरुप्रवीराः सहसंजयैर्यथासुराः पुरा देवगणैस्तथाहवे जयेप्सवः स्वर्गमनाय चोत्सुकाः प्रतेतिना
गास्वरथाः परंतप ८१ जगर्जुरुच्चैर्बलवच्च विव्यधुः पृषत्कैः स्वसंकैरितरेतरं रथक शरान्धकारेण महात्मभिः
कृते महास्त्रैर्योधवरैः परस्परं ८२ चतुर्दिशो वै विदिशश्च पार्थिव प्रभा च सूर्यस्य तमोवृता भवत् ८३ इति
कर्णपर्वणि ५४९ संजय उवाच राजन्कुरूणां प्रवरैर्बलैर्भीमममभिद्रुते मज्जंतमिव कौंतेयमुज्जिहीर्षु
र्धनंजयः १ विसृज्य सूतपुत्रस्य सेनां भारत सायकैः प्राहिणोन्मृत्युलोकाय परवीरान्धनंजयः २ ततो
ऽस्यांबरमावृत्य शरजालानि भागशः अदृश्यंत तथान्ये च निजघ्नुस्तव वाहिनीं ३ सपत्तिसंघाचरित
माकाशं पूरयन्बाणैः धनंजयो महाबाहुः कुरूणामंतको भवत् ४ ततो भल्लैः क्षुरप्रैश्च नाराचैर्विमलै
रपि गात्राणि प्राछिनत्पार्थः शिरांसि च चकर्त्त ह ५ छिन्नगात्रैर्विकवचैर्विशिरस्कैः समंततः पतितैश्च प
तद्भिश्च योधैरासीत्समावृता ६ धनंजयशराभ्यस्तैः स्यंदनाश्वरथद्विपैः संछिन्नभिन्नविध्वस्तैर्व्यंगां
गावयवैस्तता ७ सुदुर्गमा सुविषमा घोरात्यर्थं सुदुर्दृशा रणभूमिरभूद्राजन्महावैतरणी यथा ८ ई
षाचक्राक्षभग्नैश्च व्यश्वैः साश्वैश्च युध्यतो ससूतैर्हतसूतैश्च रथैः स्तीर्णाभवन्मही ९ सुवर्णवर्णसंनाहैर्यो
धैः कनकभूषणैः आस्थिताः कृतवर्माणो भद्रानित्यमदा द्विपाः १० क्रुद्धाः क्रूरैर्महामात्रैः पार्ष्ण्यंगुष्ठप्रचोदितैः
चतुःशताः शरवरैर्हताः पेतुः किरीटिना ११ पर्यस्तानीव शृंगाणि ससत्वानि महागिरेः धनंजयशराभ्यस्तैः स्ती
र्णाभूर्वरवारणैः १२ समंताज्जलदप्रख्यान्वारणान्मदवर्षिणः अभिपेदेऽर्जुनरथो घनान्भिंदन्निवांशुमान् १३ ॥ १५८

हतैर्गजमनुष्याश्वैर्भिन्नैश्च बहुधा रथैः विशस्त्रयंत्रकवचैर्युद्धशौंडैर्गतासुभिः १४ अपविद्धायुधैर्मार्गः स्ती
र्णोभूत्फाल्गुनेन वै विस्फारयंश्च गांडीवं समहद्भैरवं रवं १५ घोरवज्रविनिष्पेषस्तनयित्नोरिवांबरे
ततः प्रादीर्यत चमूर्धनंजयशराहता १६ महावातसमाविद्धा महानौरिव सागरे नानारूपाः प्राण
हराः शरा गांडीवचोदिताः १७ अलातोल्काशनिप्रख्यास्तव सैन्यं विनिर्ददहुः महागिरौ वेणुवनं
निशि प्रज्वलितं यथा १८ तथा तव महासैन्यं प्रास्फुरच्छरपीडितं संपिष्टदग्धविध्वस्तं तव सैन्यं कि
रीटिना १९ कृतं प्रविहतं बाणैः सर्वतः प्रद्रुतं दिशः महावने मृगगणा दावाग्निग्रासिता यथा २० कु
रवः पर्यवर्तंत निर्दग्धाः सव्यसाचिना उत्सृज्य च महाबाहुं भीमसेनं तथा रणे २१ बलं कुरूणामुद्विग्नं
सर्वमासीत्पराङ्मुखं ततः कुरुषु भग्नेषु बीभत्सुरपराजितः २२ भीमसेनं समासाद्य मुहूर्तं सोभ्यवर्तत
समागम्य च भीमेन मंत्रयित्वा च फाल्गुनः २३ विशल्यमरुजं चास्मै कथयित्वा युधिष्ठिरं भीमसेनाभ्य
नुज्ञातस्ततः प्रायाद्धनंजयः २४ नादयन्रथघोषेण पृथिवीं द्यां च भारत ततः परिवृतो वीरैर्दशभिर्यो
धपुंगवैः २५ दुःशासनादवरजैस्तव पुत्रैर्धनंजयः ते तमभ्यर्दयन्बाणैरुल्काभिरिव कुंजरं २६ आत
तेष्वसनाः शूरान्नृत्यंत इव भारत अपसव्यांस्ततांश्चक्रे रथेन मधुसूदनः २७ निमुक्तान्हि सतांस्तेन यमा
शु किरीटिना ततस्तेषां द्रवतः पराङ्मुखरथेर्जुने २८ तेषामापततां केतून्नश्वांश्चापानि सायकान्
नाराचैरर्द्धचंद्रैश्च तिलशः पार्थोन्वपातयत् २९ अथान्यैर्दशभिर्भल्लैः शिरांस्येषामपातयत् रोषसंरक्तनेत्रा
णि संदष्टौष्ठानि भूतले ३० तानि वक्त्राणि विबभुः कमलानीव भूरिशः तान्भल्लैर्महावेगैर्दशभिर्दशकौ

क.टी.
१५८

हत्वांमानान्नुकम्पं वै देहं ताप्राघारश्मिवद्धा ३३ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि संजय उवाच ते प्रयांतं महावे
गैरश्वैः कपिवरध्वजं यद्धायाभ्यद्रवन्वीराः कुरूणां नवतीरथाः १ कृत्वा संसप्तकाघोरं शपथं पारलौकि
कं परिवव्रुर्नरव्याघ्रा नरव्याघ्रं रणेर्जुनं २ कृष्णः श्वेतान्महावेगानश्वान्कांचनभूषणान् मुक्ताजालप्र
तिच्छन्नान्प्रैषीत्कर्णरथं प्रति ३ ततः कर्णरथं यांतमरिघ्नं तं धनंजयं बाणवर्षैरभिघ्नंतः संसप्तकरथा
ययुः ४ त्वरमाणांस्तु तान्सर्वान्ससूतेषु सनध्वजान् जघान नवतिं वीरानर्जुनो निशितैः शरैः ५ तेप
तंत हता बाणैर्नानारूपैः किरीटिना सविमाना यथा सिद्धाः स्वर्गात्पुण्यक्षये तथा ६ ततः सरथनागा
श्वाः कुरवः कुरुसत्तम निर्भया भरतश्रेष्ठमभ्यवर्तंत फाल्गुनं ७ तदायस्तमनुष्याश्वमुदीर्णवरवा
रणं पुत्राणां ते महासैन्यं समरौत्सीद्धनंजयं ८ शक्त्यृष्टितोमरप्रासैर्गदानिस्त्रिंशसायकैः प्राछादय
न्महेष्वासाः कुरवः कुरुनंदनं ९ तां संततिं विततां शस्त्रवृष्टिं समंततः व्यधमत्पांडवो बाणैस्तमः
सूर्यइवांशुभिः १० ततोम्लेच्छाः स्थितैर्मत्तैस्त्रयोदशशतैर्गजैः पार्श्वतोभ्यहनन्पार्थं तव पुत्रस्य शासना
त् ११ कर्णिनालीकनाराचैस्तोमरप्रासशक्तिभिः मुसलैर्भिंडिपालैश्च रथस्थं पार्थमार्दयन् १२
तां शस्त्रवृष्टिमतुलां द्विपहस्तैः प्रवेरितां चिच्छेद निशितैर्भल्लैरर्धचंद्रैश्च फाल्गुनः १३ अथ तान्द्विरद
न्सर्वान्नानालिंगैः शरोत्तमैः सपताकध्वजारोहान्गिरीन्वज्रैरिवाहनत् १४ ते हेमपुंखैरिषुभिरर्दिता हेम
मालिनः हताः पेतुर्महानागाः साग्निज्वाला इवाद्रयः १५ ततो गांडीवनिर्घोषो महानासीद्विशांपते स्तन
तां कूजतां चैव मनुष्यगजवाजिनां १६ कुंजराश्च हता राजन्द्रुद्रुवुस्ते समंततः अश्वाश्च पर्यधावंत हतारोहा दि

१५५

रथाहीनामहाराजरथिभिर्वाजिभिस्तथा गंधर्वनगराकाराहृश्यंतेस्मसहस्रशः १८ अश्वारोहामहाराज
धावमानाइतस्ततः तत्रतत्रैवहृश्यंतेनिहताःपार्थसायकैः १९ तस्मिन्क्षणेपांडवस्यबाह्वोर्बलमदृश्यत
यत्सादिनोवारणांश्चरथांश्चैकोजयद्युधि २० ततस्सैन्येनमहताबलेनभरतर्षभ हृष्ट्वापरिवृतंराजन्
भीमसेनःकिरीटिनं २१ हत्वावशेषाननुगांस्त्वदीयान्कतिचिद्रथान् जवेनाभ्यद्रवत्राजन्धनंजयर
थंप्रति २२ ततस्तत्प्राद्रवत्सैन्यंहतभूयिष्ठमातुरं हृष्ट्वार्जुनंतदाभीमोजगामभ्रातरंप्रति २३ हताव
शिष्टांस्तुरगानर्जुनेनमहाबलान् भीमोव्यधमदभ्रान्तोगदापाणिर्महाहवे २४ कालरात्रिमिवात्युग्रां
नरनागाश्वभोजनां प्राकाराट्टपुरद्वारदारणीमतिदारुणां २५ ततोगदांनरनागाश्वेष्वाशुभीमोव्यवा
सृजत् साजघानबहूनश्वानश्वारोहांश्चमारिष २६ कार्ष्णायसतनुत्राणान्नरानश्वांश्चपांडवः पोथ
यामासगदयासशब्दंतेपतन्हताः २७ दंतैर्दशंतोवसुधांशेरतेक्षततजोक्षिताः भग्नमूर्द्धास्थिचरणाःक्रव्या
दगणभोजनाः २८ असृङ्मांसवसाभिश्चभूयसःभीमोभ्यधावत्संक्रुद्धोगदापाणिर्वितस्ततः ३० गदापा
णिंततोभीमंहृष्ट्वाभारततावकाः मेनिरेसमनुप्राप्तंकालदंडोद्यतंयमं ३१ समत्तइवमातंगःसंक्रुद्धः
पांडुनंदनः प्रविवेशगजानीकंमकरःसागरंयथा ३२ विगाह्यचगजानीकंप्रगृह्यमहतींगदां क्षणेन
भीमःसंक्रुद्धस्तन्निन्येयमसादनं ३३ गजान्सकंकटान्मत्तान्सारोहान्सपताकिनः पततःसमपश्यामस
पक्षान्पर्वतानिव ३४ हत्वातत्तद्गजानीकंभीमसेनोमहाबलः पुनःस्वरथमास्थायपृष्ठतोर्जुनमभ्ययात् ३५

ः तृप्तिमभ्यागतागदा अस्थीन्यप्यश्नतीतस्येकालरात्रीवदुर्दृशा २९ सहस्राणिदशाश्वानांहत्वापत्तींश्च ३ ५

क.टी.
२९
हतंपराभ्युवप्रायंनिरुत्साहंपरंबले यालंवनमहाराजप्रायशःशस्त्रवेष्टिते ३८ विलंबमानेतत्सैन्यमश
गत्ममवस्थितं दृष्ट्वाप्राच्छादयद्द्रौणिरर्जुनःशाणितायसैः ३९ नराश्वरथमातंगायुधिगांडीवधन्वनाश
रव्रातैश्चितोरेजेकदंबाइवकेसरैः ४० ततःकुरूणामभवदार्तनादोमहानृप नराश्वनागासुहृदैर्वध्य
तामर्जुनेषुभिः ४१ हाहाकृतंभृशंतत्रसंलीयमानंपरस्परं अलातचक्रवत्सैन्यंतदाभ्रमततावकं तत
स्तयुद्धमभवत्कुरूणांसुमहद्बलैः नह्यत्रासीदनिर्भिन्नोरथःसादीहयोगजः आसीनमिवनुत्सैन्यंश
रैश्छिन्नतनुच्छदं आसीत्क्षतशोणितक्लिन्नंफुल्लाशोकवनंयथा ४२ तंदृष्ट्वाकुरवस्तत्रविक्रांतंसव्यसा
चिनं निराशाःसमपद्यंतसर्वेकर्णस्यजीविते ४३ अविषह्यंतुपार्थस्यशरसंपातमाहवे मत्वान्यवर्त
न्कुरवोजितागांडीवधन्वना ४४ तेहित्वासमरेकर्णंवध्यमानाश्चसायकैः प्रदुद्रुवुर्दिशोभीताश्चुक्रु
शुश्चापिसूतजं ४५ अभ्यद्रवंततान्पार्थःकिरन्शरशतान्बहून् हर्षयन्पांडवान्योधान्भीमसेनपुरो
गमान् ४६ पुत्रास्तुतेमहाराजजग्मुःकर्णरथंप्रति अगाधेमज्जतांतेषांद्वीपःकर्णोभवत्तदा ४७ कु
रवोहिमहाराजनिर्विषाःपन्नगाइव कर्णमेवोपलीयंतभयाद्गांडीवधन्वनः ४८ यथासर्वाणिभू
तानिमृत्योर्भीतानिमारिष धर्ममेवोपलीयंतेकर्मवंतिहियानिच ४९ तथाकर्णंमहेष्वासंपुत्रास्तव
नराधिप उपालीयंतसंत्रासात्पांडवस्यमहात्मनः ५० तान्शोणितपरिक्लिन्नान्विषमस्थान्शरातुरान् मा
भैष्टेत्यब्रवीत्कर्णोह्यभितोमामितेतिच ५१ संभग्नंहिबलंदृष्ट्वाबलात्पार्थेनतावकं धनुर्विस्फारयन्कर्ण
स्तस्थौशत्रुजिघांसया ५२ तान्प्रद्रुतान्कुरून्दृष्ट्वाकर्णःशस्त्रभृतांवरः संचिंतयित्वापार्थस्यवधेदध्रे

मनः स्वमन् ५३ विस्फार्य सुमहच्चापं ततस्त्वाधिरथिर्वृषः पांचालान्पुनराधावत्पश्यतः सव्यसाचिनः ५४
ततः क्षणेन क्षितिपाः क्षतजप्रतिमेक्षणाः कर्णं ववर्षुर्बाणौघैर्यथा मेघा महीधरं ततः शरसहस्राणि कर्ण
मुक्तानि मारिष व्ययोजयंत पांचालान्प्राणैः प्राणभृतां वर ५६ तत्र शब्दो महानासीत्पांचालानां महाम
ते वध्यतां सूतपुत्रेण मित्रार्थे मित्रगृद्धिना ५७ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि ४८ संजय उवाच त
तः कर्णः कुरुषु प्रद्रुतेषु वरूथिना श्वेतहयेन राजन् पांचालपुत्रान्व्यधमत्सूतपुत्रो महेषुभिर्वात इवा
भ्रसंघान् १ सूतं रथादंजलिकेन पात्य जघान चाश्वान्जनमेजयस्य शतानीकं सुतसोमं च भल्लैरवा
किरद्धनुषी चाप्यहं ततः २ धृष्टद्युम्नं निर्बिभेदाथ षड्भिर्जघानाश्वान्दक्षिणं तस्य संख्ये हत्वा चाश्वान्सा
त्यकेः सूतपुत्रः कैकेयपुत्रं न्यवधीद्विशोकं ३ तमभ्यधावन्निहते कुमारे केकयसेनापतिरुग्रकर्मा श
रैर्विधुन्वन् भृशमुग्रवेगैः कर्णात्मजं चाप्यहनत्सुसेनं ४ तस्यार्द्धचंद्रैस्त्रिभिरुच्चकर्त प्रहस्य बाहू च
शिरश्च कर्णः स स्यंदनाद्गामगमद्गतासुः परश्वधैः शाल इवावरुग्णः ५ हताश्वमंजोगतिभिः प्र
सेनः शिनिप्रवीरं निशितैः पृषत्कैः प्रच्छादयन्नृत्यन्निव कर्णपुत्रः शैनेयबाणाभिहतः पपात ६
पुत्रे हते क्रोधपरीतचेताः कर्णः शिनीनामृषभं जिघांसुः हतोसि शैनेय इति ब्रुवन्स व्यवासृजद्बा
णममित्रसाहं ७ तमस्य चिच्छेद शरेण शिखंडी त्रिभिस्त्रिभिश्च प्रतुतोद कर्णं शिखंडिनः कार्मुकं च
ध्वजं च छित्वा क्षुराभ्यां न्यपतत्सुजातः ८ शिखंडिनं षड्भिरविध्यदुग्रो धार्ष्टद्युम्नेः स शिरश्चोच्चक
र्त तथाभिनत्सुतसोमं शरेण संशितेनाधिरथिर्महात्मा ९ अथाक्रंदे तुमुले वर्तमाने धार्ष्टद्युम्ने ति

क॰ हि॰ हतेतत्रकुलस्यःपांचाल्येक्रियतेयाहिपार्थकर्णंजहीत्यब्रवीद्राजसिंह ९ ततःप्रहस्याशुनरप्रवीरोरथं
१६१ रथेनाधिरथेर्जगाम भयेतेषांत्राणमिछन्सुबाहुरभ्याहतानांरथयूथपेन १० विस्फार्यगांडीवमथो
ग्रह्योग्रंज्यापामाहत्यतलेभृशंच बाणांधकारंसहसैवकृत्वाजघाननागाश्वरथध्वजांश्च ११ प्रति
श्रुतःप्राचरदंतरिक्षेगुहागिरीणामपतन्वयांसि यन्मंडलज्येनविजृंभमाणोरौद्रेमुहूर्तेभ्यपतत्कि
रीटी १२ तंभीमसेनोनुययौरथेनपृष्ठेरक्षन्पांडवमेकवीरः तौराजपुत्रौत्वरितौरथाभ्यांकर्णाययाता
वरिभिर्विषक्तौ १३ तत्रांतरेसुमहात्मतनुत्रचक्रेयुद्धंसोमकानांशरह्य रथाश्वमातंगगणान्जघा
नप्रच्छादयामासशरैर्दिशश्च १४ तमुत्तमौजाजनमेजयश्चक्रुद्धौयुधामन्युशिखंडिनौच कर्णंविभे
दुःसहिताःपृषत्कैःसंमर्दमानाःसहपार्षतेन १५ तेपंचपांचालरथप्रवीरावैकर्तनंकर्णमभिद्रवंतः
तस्माद्रथात्च्यावयितुंनशेकुर्धैर्यात्कृतात्मानमिवेंद्रियार्थाः १६ तेषांधनूंषिध्वजवाजिसूतांस्तूर्णं
पताकाश्चनिकृत्यबाणैः तान्पंचभिस्त्वभ्यहनत्पृषत्कैःकर्णस्ततःसिंहइवोन्ननाद १७ तस्यास्यत
स्तानभिनिघ्नतश्चज्याबाणहस्तस्यधनुःस्वनेन साद्रिद्रुमास्यात्पृथिवीविशीर्णेत्यतीवमत्वाज
नतावसीदत् १८ सशक्रचापप्रतिमेनधन्वनाभृशायतेनाधिरथिःशरान्सृजन् बभौरणेदीप्तमरी
चिमंडलोयथांशुमालीपरिवेषवांस्तथा १९ शिखंडिनंद्वादशभिःपराभिनच्छितैःशरैःषड्भिरथोत्त
मौजसं त्रिभिर्युधामन्युमविध्यदाशुगैस्त्रिभिस्त्रिभिःसोमकपार्षतात्मजौ २० पराजिताःपंचमहार १६१
थास्तुतेमहाहवेसूतसुतेनमारिष निरुद्यमास्तस्थुरमित्रनंदनायथेंद्रियार्थात्मवतापराजिताः २१

निमज्जतस्तानथकर्णसागरेविपन्ननावोवणिजोयथार्णवे उद्धृत्यनौभिरिवार्णवाद्रथैःसुकल्पितैः
र्द्रौपदेयाःस्वमातुलान् २२ ततःशिनीनामृषभःशितैःशरैर्निकृत्यकर्णप्रहितानिषून्बहून् विदा
र्यकर्णंनिशितैरयस्मयैस्तवात्मजंज्येष्ठमविध्यदष्टभिः २३ कृपोथभोजश्चतवात्मजस्तथास्वयंच
कर्णंनिशितैरताडयत् सतैश्चतुर्भिर्युयुधेयदूत्तमोदिगीश्वरैर्दैत्यपतिर्यथातथा २४ समाततेनेष्व
सनेनकूजतासृशायतेनामितबाणवर्षिणाबभूवदुर्द्धर्षतरःससात्यकिःशरन्नभोमध्यगतोयथा
रविः २५ पुनःसमास्थायरथान्सुदंशिताः शिनिप्रवीरंजगुहुःपरंतपाःसमेत्यपांचालमहारथारणे
मरुद्गणाःशक्रमिवारिनिग्रहे २६ ततोभवद्युद्धमतीवदारुणंतदाहितानांतवसैनिकैःसह रथा
श्वमातंगविनाशनंतथायथासुराणामसुरैःपुराभवत् २७ रथद्विपावाजिपदातयस्तथाभवंतिना
नाविधशस्त्रवेष्टिताः परस्परेणाभिहतास्त्रचस्खलुर्विनेदुरार्त्ताव्यसवोपतंस्तथा २८ तथागतेभी
ममभीस्तवात्मजःसमाससादावरजःकिरञ्छरैः तमभ्यधावत्त्वरितोवृकोदरोमहारुरुंसिंहइवाभि
पेदिवान् २९ ततस्तयोर्युद्धमतीवदारुणंप्रदीव्यतोःप्राणदुरोदरेह्वयोः परस्परेणाभिनिविष्टरोषयो
रुदग्रयोःशंबरशक्रयोर्यथा ३० शरैःशरीरांतिककरैःसुतेजनैर्निजघ्नतुस्तावितरेतरंभृशं सकृत्प्रभि
न्नाविववासितांतरेमहागजौमन्मथसक्तचेतसौ ३१ तवात्मजस्याथवृकोदरस्त्वरन्धनुःक्षुराभ्यां
ध्वजमेवचाच्छिनत् ललाटमप्यस्यबिभेदपत्रिणाशिरश्चकायात्प्रजहारसारथेः ३२ सराजपुत्रो
परमाप्यकार्मुकंवृकोदरंद्वादशभिःपराभिनत् स्वयंनियच्छंस्तुरगानजिह्मगैःशरैश्चभीमंपुन

क॰टि॰ १९१ हतेनत्वक्रतस्सःपुपांचाल्यंक्रियतेयाहिपार्थकर्णंजहीत्यब्रवीद्राजसिंह ९ ततःप्रहस्याशुनरप्रवीरोरथं
रथेनाधिरथेर्जगाम भयेतेषांत्राणमिछन्सबाहुरभ्याहतानांरथयूथपेन ११ विस्फार्यगांडीवमथो
ग्रघोषंज्यपासमाहत्यतलेभृशंच बाणांधकारंसहसैवकृत्वाजघाननागाश्वरथध्वजांश्च ११ प्रति
श्रुतःप्राद्रवदंतरिक्षेगुहागिरीणामपतन्वयांसि यन्मंडलज्येनविजृंभमाणोरौद्रेमुहूर्तेभ्यपतत्कि
रीटी १२ तंभीमसेनोनुययौरथेनपृष्ठेरक्षन्पांडवमेकवीरः तौराजपुत्रौत्वरितौरथाभ्यांकर्णाययाता
वरिभिर्विषक्तौ १३ तत्रांतरेसुमहात्मा तपुत्रश्चक्रेयुद्धंसोमकान्संप्रमृद्य रथाश्वमातंगगणान्जघा
नप्रक्रुद्धद्रावयामासशरैर्दिशश्च १४ तमुत्तमौजाजनमेजयश्चक्रुद्धौयुधामन्युशिखंडिनौच कर्णंविभे
दुःसहिताःपृषत्कैःसंमर्दमानाःसहपार्षतेन १५ तेपंचपंचालरथप्रवीरावैकर्तनंकर्णमभिद्रवंतः
तस्माद्रथाच्च्यावयितुंनशेकुर्धैर्यात्कृतात्मानमिवेंद्रियार्थाः १६ तेषांधनूंषिध्वजवाजिसूतांस्तूर्णं
पताकाश्चनिकृत्यबाणैः तान्पंचभिस्त्वभ्यहनत्पृषत्कैःकर्णस्ततःसिंहइवोन्ननाद १७ तस्यास्यत
स्तानभिनिघ्नतश्चज्याबाणहस्तस्यधनुःस्वनेन साद्रिद्रुमास्यात्पृथिवीविशीर्णेत्यतीवमत्वाज
नतोविषीदन् १८ सशक्रचापप्रतिमेनधन्वनाभृशायतेनाधिरथिःशरान्सृजन् बभौरणेदीप्तमरी
चिमंडलोयथांशुमालीपरिवेषवांस्तथा १९ शिखंडिनंद्वादशभिःपराभिनच्छितैःशरैःषड्भिरथोत्त
मौजसं त्रिभिर्युधामन्युमविध्यदाशुगैस्त्रिभिस्त्रिभिःसोमकपार्षतात्मजौ २० पराजिताःपंचमहार
थास्तुतेमहाहवेसूतसुतेनमारिष निरुद्यमास्तस्थुरमित्रनंदनायथेंद्रियार्थात्मवतापराजिताः २१ १९१

निमज्जतस्तानथकर्णसागरे विपन्ननावो वणिजो यथार्णवे उद्ध्रिरे नौभिरिवार्णवाद्रथैः सकल्पितै।
द्रौपदिजाः स्वमातुलान् २२ ततः शिनीनामृषभः शितैः शरैर्निकृत्य कर्णप्रहितानिषून्बहून् विदा
र्य कर्णं निशितैरयस्मयैस्तवात्मजं ज्येष्ठमविध्यदष्टभिः २३ कृपोथ भोजश्च तवात्मजस्तथा स्वयंच।
कर्णो निशितैरताडयत् स तैश्चतुर्भिर्युयुधे यदूत्तमो दिगीश्वरैर्दैत्यपतिर्यथा तथा २४ समानतेनेष्व
सनेन कूजता भृशायतेनामितबाणवर्षिणा बभूव दुर्धर्षतरः स सात्यकिः शरान्नभोमध्यगतो यथा
रविः २५ पुनः समास्थाय रथान्सुदंशिताः शिनिप्रवीरं जुगुपुः परंतपाः समेत्य पांचालमहारथा रणे
मरुद्गणाः शक्रमिवारिनिग्रहे २६ ततोभवद्युद्धमतीवदारुणं तवाहितानां तव सैनिकैः सह रथा
श्वमातंगविनाशनं तथा यथा सुराणामसुरैः पुराभवत् २७ रथद्विपा वाजिपदातयस्तथा भवंति ना
नाविधशस्त्रवेष्टिताः परस्परेणाभिहताश्च चस्खलुर्विनेदुरार्ताश्च गता व्यसवस्तथा २८ तथागते भी
मभीस्तवात्मजः समारराजावरजः किरञ्छरैः तमभ्यधावत्त्वरितो वृकोदरो महारुरुं सिंह इवाभि
पेदिवान् २९ ततस्तयोर्युद्धमतीवदारुणं प्रदीव्यतोः प्राणदुरोदरे ह्ययोः परस्परेणाभिनिविष्टरोषयो
रुदग्रयोः शंबरशक्रयोर्यथा ३० शरैः शरीरान्तिकरैः सुतेजनैर्निजघ्नतुस्तावितरेतरं भृशं सकृत्सुभि
न्नाविव वासितांतरे महागजौ मन्मथसक्तचेतसौ ३१ तवात्मजस्याथ वृकोदरस्त्वरन्धनुः क्षुराभ्यां।
ध्वजमेव चाछिनत् ललाटमप्यस्य बिभेद पत्रिणा शिरश्च कायात्स्वजहार सारथेः ३२ स राजपुत्रो
न्यदवाप्य कार्मुकं वृकोदरं द्वादशभिः पराभिनत् स्वयं नियच्छंस्तुरगानजिह्मगैः शरैश्च भीमं पुन

क॰ली॰
४८२

णवीवृषत् ११ ततः पार्श्वमूर्यमरीचिसप्रभं सुवर्णवर्ज्रोत्तमवत्प्रदलमभिवितं महेंद्रवज्राशनिपातदुःसहं
मुमोचभीमांगविदारणंक्षमं १४ सतेननिर्विद्धतनुर्वृकोदरोनिपातितः स्यंदनवर्यतास्तवत्प्रसा
र्यबाहुःस्वरथवरंप्रमाश्रितः पुनः ससंज्ञामुपलभ्यचानदत् १५ इतिश्रीकर्णपर्वणि संजयउवाच त
थाकरोद्दुष्करंराजपुत्रोदुःशासनस्तुमुलेयुध्यमानः चिच्छेदभीमस्यधनुःक्षुरेणषड्भिः शरैः सारथिम
प्यविध्यत् १ सतत्कृत्वाराजपुत्रस्तरस्वीविव्याधभीमंनवभिः पृषत्कैः ततोभिनद्दशभिः क्षिप्रमेव
वीरेषुभिर्भीमसेनंमहात्मा २ ततः क्रुद्धोभीमसेनस्तरस्वीशक्तिंचोग्रांप्राहिणोत्तेसुताय तामापतं
तींसहसातिघोरांदृष्ट्वाज्वलंतींज्वलितामिवोल्कां ३ आकर्णपूर्णैर्विशिखैर्महात्माचिच्छेदपुत्रोद
शभिः पृषत्कैः दृष्ट्वातुतत्कर्मकृतंसुदुष्करंप्रपूजयन्सर्वयोधाः प्रहृष्टाः ४ अथाशुभीमंचश
रेणभूयोगाढंसविव्याधसुतस्त्वदीयः चुक्रोधभीमः पुनरास्ततंसमभ्यप्रज्ज्वालरुषाभिवीक्ष्य ५
विद्धोस्मिवीराशुभृशंत्वयायसहस्वभूयोपिगदाप्रहारं उक्त्वैवमुच्चैः कुपितोथभीमोजग्राहतांभीम
गदांवधाय ६ उवाचचाद्याहमहंदुरात्मन्पास्यामितेशोणितमाजिमध्ये अथैवमुक्तस्तनयस्त
वोग्रांशक्तिंवेगात्प्राहिणोन्मृत्युरूपां ७ आविध्यभीमोपिगदांसुघोरांविचिक्षेपरोषपरीतमूर्तिः
सातस्यशक्तिंसहसाविरुज्यपुत्रंतवाजौताडयामासमूर्ध्नि ८ सविक्षरन्नागइवप्रभिन्नोगदामस्मै
तमुलेप्राहिणोद्वै तयाहरद्दशधन्वंतराणिदुःशासनंभीमसेनः प्रसह्य ९ तयाहतः पतितोवेप
मानोदुःशासनोगदयावेगवत्या हयाःसमस्ताविहतानरेंद्रचूर्णीकृतश्चास्यरथः पतंत्या १० विध्व

स्तवर्मा भरतां वरस्तु विचेष्टमानो भृशवेदनार्त्तः दुःशासने पांडवाः प्रेक्ष्य सर्वे हृष्टाः पांचालाः सिंहना-
दानमुंचन् ११ तं पातयित्वाथ वृकोदरोथ जगर्ज हर्षेण विनादयन्दिशः नादेन तेनाखिलपार्श्ववर्ति-
नो मूर्छाकुलाः पातिता आजमीढ १२ भीमोपि वेगादवतीर्य यानाद्दुःशासनं वेगवानभ्यधावत् ततः
स्मृत्वा भीमसेनस्तरस्वी सापत्नकं यत्प्रयुक्तं सुतैस्ते १३ तस्मिन्सुघोरे तुमुले वर्त्तमाने प्रधानभूमिष्ठ-
तरैः समंतात् दुःशासनं तत्र समीक्ष्य राजन्भीमो महाबाहुरचिंत्यकर्मा १४ स्मृत्वा च केशग्रहणं च दे-
व्या वस्त्रापहारं च रजस्वलायाः अनागसो भर्तृपराङ्मुखायाः दुःखानि दत्तान्यपि विप्रचिंत्य १५ जज्वाल
क्रोधामर्षेण भीमः आज्यप्रसिक्तो हि यथा हुताशः तत्राह कर्णं च सुयोधनं च कृपं द्रौणिं कृतवर्माणमेव
१६ निहन्मि दुःशासनमद्य पापं संरक्ष्यतामद्य समस्तयोधाः इत्येवमुक्त्वा सहसाभ्यधावत् निहंतुकामोति-
बलस्तरस्वी १७ तथा तु विक्रम्य रणे वृकोदरो महागजं केसरिणं यथैव निगृह्य दुःशासनमेकवीरः सुयो-
धनस्याधिरथेः समक्षं १८ रथादवप्लुत्य गतः स भूमौ यत्नेन तस्मिन्प्रणिधाय चक्षुः असिं समुद्यम्य शितं
सुधारं कंठे पराक्रम्य च वेपमानं १९ उत्कृत्य वक्षः पतितस्य भूमावथापिबच्छोणितमस्य कोष्णं आस्वाद्य चा-
स्वाद्य च वीक्षमाणः क्रुद्धो हि चैनं निजगाद वाक्यं २० स्तन्यस्य मातुर्मधुसर्पिषो वा माध्वीकपानस्य च सत्कृ-
तस्य दिव्यस्य वा तोयरसस्य पानात्पयोदधिभ्यां मथिताच्च मुख्यात् २१ अन्यानि पानानि च यानि लोके सुधा-
मृतस्वादुरसानि तेभ्यः सर्वेभ्य एवाभ्यधिको रसोयं ममाद्य चास्वादितलोहितस्य २२ अथाह भीमः पुनरु-

क॰टी॰

१६३

प्रक्रम्यदुःशासनंक्रोधपरीतचेताः गतासुमालोक्यविहस्यसुस्वरंकिंवाकुर्यांमृत्युनारक्षितोसि १९ एवं
ब्रुवाणंपुनराद्रवंतमास्वादयमानंतमतिप्रहृष्टं येभीमसेनंददृशुस्तदानींभयेनतेपिव्यथितानिपेतुः २०
येचापिनासन्व्यथितामनुष्यास्तेषांकरेभ्यःपतितंहिशस्त्रंभयाच्चसंचुक्रुशुरस्वरैस्तेनिमीलिताक्षाद
दृशुःसमंततः २१ तेतत्रभीमंददृशुःसमंताद्दौःशासनंतद्रुधिरंपिबंतं सर्वेपलायंतभयाभिपन्नान
वैमनुष्योयमितिब्रुवाणाः २२ तस्मिन्कृतेभीमसेनेनरूपेदृष्ट्वाजनाःशोणितंपीयमानं संप्राद्रवंश्चि
त्रसेनेनसार्धंभीमंरक्षोभाषमाणाभयार्ताः २३ युधामन्युःप्रद्रुतंचित्रसेनंसहानीकस्त्वभ्ययाद्राज
पुत्रः विव्याधचैनंनिशितैःपृषत्कैर्व्यपेतभीःसप्तभिराशुमुक्तैः २४ संक्रांतभोगाइवलेलिहानोमहो
रगःक्रोधविषंविसृजन् निवृत्यपांचालजमभ्यविध्यत्त्रिभिःशरैःसारथिमस्यषड्भिः २५ ततःसुपुंखे
नसुयंत्रितेनसुसंशिताग्रेणशरेणशूरः आकर्णमुक्तेनसमाहितेनयुधामन्युस्तस्यशिरोजहार
२६ तस्मिन्हतेभ्रातरिचित्रसेनेक्रुद्धःकर्णःपौरुषंदर्शयानः व्यद्रावयत्पांडवानामनीकंप्रत्युद्यातो
नकुलेनामितौजाः २७ भीमोपिहत्वातत्रैवदुःशासनममर्षणं पूरयित्वांजलिंभूयोरुधिरस्योग्रनि
स्वनः २८ शृण्वतांलोकवीराणामिदंवचनमब्रवीत् एषतेरुधिरंकंठात्पिबामिपुरुषाधम ब्रूही
दानींसुसंहृष्टःपुनर्गौरितिगौरिति येतदास्मान्प्रनृत्यंतिपुनर्गौरितिगौरिति तान्वयंप्रतिनृत्यामःपु
नर्गौरितिगौरिति प्रमाणकोटीशयनंकालकूटस्यभोजनं २९ दंशनंचाहिभिःकृष्णैर्दाहंचजतुवेश्मनि

१६३

एतेनराज्यहरणमरण्येवसतिस्तथा २९ द्रौपद्याःकेशपक्षस्यग्रहणंचसुदारुणं दुःखान्यानिचसंग्रामेषु
सुखानिचवेश्मनि ३० विराटभवनेयश्चक्लेशोऽस्माकंपृथग्विधः शकुनेर्धार्तराष्ट्रस्यराधेयस्यचमंत्रि
ते ३१ अनुभूतानिदुःखानितेषांहेतुस्त्वमेवहि दुःखान्येतानिजानीमोनसुखानिकदाचन ३२ एवमा
भुक्त्वाराजन्यात्तथाक्रुद्धःसमहाबलः इत्युक्त्वावचनंराजन्जयंप्राप्यवृकोदरः ३३ पुनराहमहाराजस्मयंस्तौके
शवार्जुनौ असृग्दिग्धोविस्रवल्लोहितास्यःक्रुद्धोत्यर्थंभीमसेनस्तरस्वी दुःशासनेयद्रणेसंश्रुतंमेतद्वै
समस्तंकृतमद्यैववीरौ ३४ अत्रैववश्यामिपरांद्वितीयांदुर्योधनेयज्ञपशुंविशस्य शिरोमृदित्वाचपदादु
रात्मनःशान्तिंलप्स्येकौरवाणांसमक्षं ३५ एतावदुक्त्वावचनंप्रहृष्टोननादचोच्चैरुधिरार्द्रगात्रः ननर्त
चैवातिबलोमहात्मावृत्रंनिहत्येवसहस्रनेत्रः ३६ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिदुःशासनवधः ॥ सं
जयउवाच दुःशासनेतुनिहतेतवपुत्रामहारथाः महाक्रोधविषावीराःसमरेष्वपलायिनः १ दश
राजन्महावीर्याभीमंप्राच्छादयंछरैः कवचीनिषंगीपाशीदंडधारोधनुर्ग्रहः २ अलोलुपःसलःसं
धोवातवेगसुवर्चसौ एतेसमेत्यसहिताभ्रातृव्यसनकर्षिताः ३ भीमसेनंमहाबाहुंमार्गणैःसमवा
रयन् सवार्यमाणोविशिखैःसमंतात्तैर्महारथैः ४ भीमःक्रोधाग्निरक्ताक्षःक्रुद्धःकालइवाबभौ ता
न्भल्लैर्महावेगैर्दशभिर्दशभारतान् ५ रुक्मांगदान्रुक्मपुंखैःपार्थोनिन्येयमक्षयं हतेषुतेषुवी
रेषुप्रदुद्राववलंतव ६ पश्यतःसूतपुत्रस्यपांडवस्यभयार्दितं ततःकर्णोमहाराजप्रविवेशमह
द्भयं ७ दृष्ट्वाभीमस्यविक्रांतमंतकस्यप्रजास्विव तस्याकारभावज्ञःशल्यःसमितिशोभनः ८

क॰टी॰ उवाच वचनं कर्णं प्राप्तकालमरिंदमं माद्रवस्यांकुरुराधेय पैनेवं त्वमुपपद्यते ९ एते द्रवंति राजानो भीमसे
१६४ नभयार्दिताः दुर्योधनश्च संमूढो भ्रातृव्यसनकर्षितः १० दुःशासनस्य रुधिरे पीयमाने महात्मना व्या
पन्नचेतसश्चैव शोकोपहतचेतसं ११ दुर्योधनमुपासंते परिवार्य समंततः कृपप्रभृतयश्चैते हतशेषाः
सहोदराः १२ पांडवा लब्धलक्षास्तु धनंजयपुरोगमाः त्वामेवाभिमुखाः सर्वे युद्धाय समुपस्थिताः १३
स त्वं पुरुषशार्दूल पौरुषेण समास्थितः क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य प्रत्युद्याहि धनंजयं १४ भारो हि धार्तराष्ट्रे
णात्वयि सर्वः समाहितः तमुद्वह महाबाहो यथाशक्ति यथाबलं १५ जये स्याद्विपुला कीर्तिर्ध्रुवः
स्वर्गः पराजये वृषसेनश्च राधेय संक्रुद्धस्तनयस्तव त्वयि मोहं समापन्ने पांडवानभिधावति एत
च्छ्रुत्वा तु वचनं शल्यस्यामिततेजसः १७ हृदि चावश्यकं भावं चक्रे युद्धाय सुस्थिरं ततः क्रुद्धो वृषसेनो
ऽभ्यधावदवस्थितं प्रमुखे पांडवं तं १८ वृकोदरं कालमिवात्तदंडं गदाहस्तं योधयंतं त्वदीयान् तमभ्य
धावन्नकुलः प्रवीरो रोषादमित्रं प्रतुदन् पृषत्कैः १९ कर्णस्य पुत्रं समरे प्रहृष्टः जिघांसुर्मघवेव जंभ
ततो ध्वजं स्फाटिकचित्रकंबुं चिच्छेद वीरो नकुलः क्षुरेण २० कर्णात्मजस्येष्वसनं च चित्रं भल्लेन जांबू
नदचित्रनद्धं अथान्यदादाय धनुः सुशीघ्रं कर्णात्मजः पांडवमभ्यविध्यत् २१ दिव्यैर्महास्त्रैर्नकुलं कृतास्त्रो
दुःशासनस्यापचितिं चिकीर्षुः ततः क्रुद्धो नकुलस्तं महात्मा शरैर्महोल्काप्रतिमैरविध्यत् २२ दिव्यैरस्त्रै
रभ्यवर्षच्च सोपि कर्णस्य पुत्रो नकुलं कृतास्त्रः शराभिघाताच्च रुषा च राजन् स्वया च भासास्त्रसमीरणाच्च २३
जज्वाल कर्णस्य सुतोतिमात्रमिद्धो यथाज्याहुतिभिर्हुताशः कर्णस्य पुत्रो नकुलस्य राजन्सर्वानश्वान्निरणाद्युत्तमा १६४

तेप्रसिनाविशस्ताः संतो गां रणभूमिं प्रापतन्निति संबंधः =

त्रैः २४ वनायुजान्वै नकुलस्य शुभ्रानुदग्रगान्हेमजालावनद्धान् ततो हताश्वादवरुह्य यानादादाय चर्मामल
रुक्मचंद्रं २५ आकाशसंकाशमसिं प्रगृह्य दोधूयमानः खगवच्चचार ततोंतरिक्षे च रथाश्वनागांश्चिच्छेद
तूर्णं नकुलश्चित्रयोधी २६ ते प्रापतन्नसिना गां विशस्ता यथाश्वमेधे पशवः शमित्रा हि साहस्राः पातिता
भुवि शूरैर्नानादेश्याः सुभृताः सत्यसंधाः २७ एकेन संख्ये नकुलेन कृत्ता जयेप्सुनानुत्तमचंदनांगाः तमा
पतंतं नकुलं सोभिपत्य समंततः सायकैः प्रत्यविध्यत् २८ स तुद्यमानो नकुलः पृषत्कैर्विव्याध वीरं स च
कोपविद्धः महाभये रक्षमाणो महात्मा भ्राता भीमेनाकरोत्तत्र भीमं तं कर्णपुत्रो व्यधमंतमेकं नराश्वमा
तंगरथाननेकान् २९ क्रीडंतमष्टादशभिः पृषत्कैर्विव्याध वीरं नकुलं सरोषः स तेन विद्धोतिभृशं ततस्
तो महाहवे वृषसेनेन राजन् ३० क्रुद्धोन्वधावत्समरे जिघांसुः कर्णात्मजं पांडुसुतो नृवीरः वितत्य प
क्षौ सहसा पतंतं श्येनं यथैवामिषलुब्धमाजौ ३१ अवाकिरद्वृषसेनस्ततस्तं संशितैः शरैर्नकुलमुदारवी
र्यं स तान्मोघांस्तस्य कुर्वन्शरौघांश्चचार मार्गान्नकुलश्चित्ररूपान् ३२ अथास्य तूर्णं चरतो नरेंद्र खड्गे
न चित्रं नकुलस्य तस्य महेषुभिर्व्यधमत्कर्णपुत्रो महाहवे चर्म सहस्रतारं ३३ तं चायसं निशितं तीक्ष्ण
धारं विकोशमुग्रं गुरुभारसाहं द्विषच्छरीरांतकरं सुघोरमाधुन्वतः सर्पमिवोग्ररूपं ३४ क्षिप्रं शरैः ष
ड्भिरमित्रसाहश्चकर्त खड्गं निशितैः सुवेगैः पुनश्च पीतैर्निशितैः पृषत्कैः स नांतरे गाढमथाभ्यविध्यत् ३५ कृ
त्वा तदुष्करमार्यजुष्टमन्यैर्नरैः कर्म रणे महात्मा ययौ रथं भीमसेनस्य राजन् शराभितप्तो नकुलस्त्वरावान्
स भीमसेनस्य रथं हताश्वो माद्रीसुतः कर्णसुताभितप्तः आप्लुत्य वै सिंह इवाचलाग्रं संप्रेक्षमाणस्य धनंजयस्य ३६

क॰टी॰ १२५ ततःक्रुद्धोवृषसेनोमहात्माववर्षतंविशिखजालेनवीरः महारथावैकरथेसमेतौशरैःप्रभिंदन्निवपांडवेयो ३६
तस्मिन्रथेनिहतेपांडवस्यतिष्ठंचवाचैकविशिखैर्विकृत्ते अन्येचसंहत्यकुरुप्रवीरास्ततोनिर्द्रुत्यवरवर्षैस्तथै
त ३७ तौपांडुवेयौपरितःसमंतात्संहूयमानाविवहव्यवाहौ ३८ भीमार्जुनौवृषसेनायक्रुद्धौववर्षतुःश
रवर्षमुग्रं अथाब्रवीन्मारुतिःफाल्गुनंचपश्यस्वैनंनकुलंपीड्यमानं ३९ अयंचनोवाधतेकर्णपुत्रस्त
स्माद्भवान्प्रत्युपयातुकर्णिंसतन्निशम्यैववचःकिरीटीरथंसमासाद्यवृकोदरस्य ४० अथाब्रवीन्नकु
लोवीक्ष्यवीरमुपागतंशातयशीघ्रमेनं इत्येवमुक्तःसहसाकिरीटीभ्रात्रासमक्षेननकुलेनसंख्ये ४१
कपिध्वजंकेशवसंगृहीतंप्रैषीद्रथंद्रोणवृषसेनस्यवाहान् इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिवृषसेनयुद्धे
नकुलःपराजयः संजयउवाच नकुलमथविदित्वाछिन्नवाणासनासिंविरथमरिशरार्तंकर्णपु
त्रास्त्रभग्नं पवनधुतपताकाह्रादिनोवल्गिताश्वावरपुरुषनियुक्तास्तेरथैःशीघ्रमीयुः १ द्रुपदसुतनव
रिष्ठाःपंचशैनेयषष्ठाःद्रुपददुहितृपुत्राःपंचचामित्रसाहाः द्विरदरथनराश्वान्सूदयंतस्त्वदीयान्
भुजगपतिनिकाशैर्मार्गणैरात्तशस्त्राः २ अथतववरथमुख्यास्तावत्तीपुत्रस्त्वरंतःकृपहृदिकसुतौच
द्रौणिदुर्योधनौच ३ शकुनिसुतवृकौचक्राथदेवावृधौचद्विरदजलदघोषैःस्यंदनैःकार्मुकैश्चतव
नरवरपृथिवीशास्तेदशैकंचवीरान्वरशरवराग्रेस्ताडयंतोभ्यरुंधन् नवजलदसवर्णैर्हस्तिभिस्तानुदीयु
र्गिरिशिखरनिकाशैर्भीमवेगैःकुलिंदाः ४ सुकल्पिताहैमवतामदोत्कटारणाभिकामैःकृतिभिःसमास्थिताः ५
सुवर्णजालैर्वितताबभुर्गजास्तथायथावैजलदाःसविद्युतः कुलिंदपुत्रोदशभिर्महायसैःकृपंससूताश्वमपीड १२५

यद्भुतं ६ ततः शरैर्हतस्तुतनसायकैर्हतः सहैव नागेन पपात भूतले कुलिंदपुत्रावरजस्ततो मरैर्दिवाकरांशुप्र
तिमैरयस्मयैः ७ रथं च विव्याध ननाद नर्दन्ततस्ततोस्य गांधारपतिः शिरो हरत् ततः कुलिंदेषु हतेषु तेषु
प्रहृष्टरूपास्तव ते महारथाः ८ भृशं प्रदध्मुर्लवणांबुसंभवान्परांश्च वाणासनपाणयो भ्यगुः अथाभवद्यु
द्धमतीव दारुणं पुनः कुरूणां सहपांडुसृंजयैः ९ शरासिशक्त्यृष्टिगदापरश्वधैर्नराश्वनागासुहरं भृशाकु
लं रथाश्वमातंगपदातिभिस्ततः परस्परं विप्रहताः पतंति ते १० यथा सविद्युत्स्तनिता बलाहकाः स
माहता दिग्भ्य इवोग्रमारुतैः ततः शतानीकहतान्महागजांस्तथा रथान्पत्तिगणांश्च तान्बहून् ११
जघान भोजस्य हयान्यथापतन्नरानगण्यान्कृतवर्मणः शरैः अथापरे द्रौणिहता महाद्विपास्त्रयः
समर्वायुधयोधकेतनाः १२ निपेतुरुर्व्यामशवो निपातितास्तथा यथा वज्रहता महाचलाः १३ कुलिं
दराजावरजादनंतरः स्तनांतरे पत्रिवरैरताडयत् तवात्मजं तस्य तवात्मजः शरैः शितैः शरीरं व्यहन
द्विपं च ते १४ स नागराजः सह राजसूनुना पपात रक्तं बहु सर्वतः सरन्महेंद्रवज्रप्रहतोंबुदागमे यथा
जलं गैरिकपर्वतस्तथा १५ कुलिंदपुत्रप्रहितोपरो द्विपः कृथं ससूतास्वरथं व्यपोथयत् ततोपतत्क्रा
थशराभिघातितः शाकेस्वरो वज्रहतो यथा गिरिः १६ रथी द्विपस्थेन हतोपतच्छरैः क्राथाधिपः पर्वतज
न दुर्जयः सवाजिसूतेष्वसनध्वजस्तथा यथा महावातहतो महाद्रुमः १७ वृको द्विपस्थं गिरिराजवासि
नं भृशं शरैर्द्वादशभिः पराभिनत् ततो वृकं साश्वरथं महाद्विपो द्रुतं चतुर्भिश्चरणैर्व्यपोथयत् १८ स ना
गराजः सनियंतृको पतत् शराहतो बभ्रुसुतेषुभिर्भृशं स चापि देवावृधसूनुरर्दितः पपात नुन्नः सहदेव

को॰ टी॰
१९९

सूतजा १९ विषाणमात्रावरोधपातिना गजेन हंतुं शकुनिं कुलिंदजः जगाम वेगेन भृशार्दयंश्च ततो ऽस्य
गांधारपतिः शिरो ऽहरत् २० ततः कुलिंदेषु हतेषु तेषु प्रहृष्टरूपास्तव ते महारथाः भृशं प्रदध्मुर्लवणांबु
सम्भवान् परांश्च बाणासनपाणयो ऽभ्ययुः २१ अथाभवद्युद्धमतीव दारुणं पुनः कुरूणां सह पांडुसृंजयैः
शरासिशक्त्यृष्टिगदापरश्वधैः नराश्वनागासुहरं भृशाकुलं २२ रथाश्वमातंगपदातयस्ततः परस्परं
विप्रहताः पतन् क्षितौ यथा सविद्युत्स्तनिता बलाहकाः समाहता दिग्भ्य इवोग्रमारुतैः २३ ततः श
तानीकहतान्महागजान् हयान् रथान् पत्तिगणांश्च तावकान् सुपर्णवातप्रहता यथा द्रुमास्तथा गता गां वि
वशा विचूर्णिताः २४ ततो ऽभ्यविध्यद्बहुभिः शितैः शरैः कुलिंदपुत्रो नकुलात्मजं स्मयन् ततो ऽस्य काया
द्धि चकर्त नाकुलिः शिरः क्षुरेणांबुजसन्निभाननं २५ ततः शतानीकमविध्यदाशुगैस्त्रिभिः शरैः कर्ण
सुतो ऽर्जुनं त्रिभिः [illegible] त्रिभिश्च भीमं नकुलं च सप्तभिर्जनार्दनं द्वादशभिश्च साय
कैः २६ तदस्य कर्मातिमनुष्यकर्मणः समीक्ष्य हृष्टाः कुरवो ऽभ्यपूजयन् पराक्रमज्ञास्तु धनंजयस्य
ये हुतो ऽयमग्नाविति तं तु मेनिरे २७ ततः किरीटी परवीरघाती हताश्वमालोक्य नरप्रवीरः माद्रीसुतं
नकुलं लोकमध्ये समीक्ष्य कृष्णं भृशविक्षतं च २८ समभ्यधावद्वृषसेनमाहवे स सूतजस्य प्रमुखे स्थि
तस्तदा तमापतंतं नरवीरमुग्रं महाहवे बाणसहस्रधारिणं २९ अभ्यापतत्कर्णसुतो महारथो यथा महें
द्रं नमुचिः पुरा तथा ततो ऽद्भुतेनैकशरेण पार्थं शितेन विध्वा युधि कर्णपुत्रः ३० ननाद नादं सुमहान्महा
त्मा विद्ध्वैव शक्रं नमुचिः स वीरः पुनः स पार्थं वृषसेन उग्रैर्बाणैरविध्यद्भुजमूलमध्ये ३१ तथैव कृष्णं १९९

नवभिः समार्दयत्सूतनमु पार्थं दशभिर्जघान । शरैर्यथा वृषसेनप्रयुक्तैरभ्याहतः श्वेतहयः शरैस्तैः ॥ ११ संरंभमी
षद्गमितो वधाय कर्णात्मजस्याथ मनः प्रदध्ये ततः किरीटी रणमूर्ध्नि कोपात् कृत्वा त्रिशाखां भ्रुकुटीं लला
टे ॥ १२ मुमोच तूर्णं विशिखान्महात्मा वधे वृतः कर्णसुतस्य संख्ये । आचक्रनेत्रान्तकपाटुहन्ताउवाच कर्णं
प्रमुखे स्थितं तदा ॥ १३ दुर्योधनं द्रौणिमुखांश्च सर्वान् हं रणेऽहं वृषसेनमग्रे संपश्यतः कर्ण तवाद्य संख्ये
नयामि लोकं निशितैः पृषत्कैः ॥ १४ जनं च तावद्धि जनावदंति सर्वैर्भवद्भिर्मम सूनुर्हतोऽसौ एकोरथो म
द्विहीनस्तरसी प्रहं हनिष्ये भवतां समक्षं ॥ १५ संरक्षतां रथमस्याः सुतोऽयं प्रहं हनिष्ये वृषसेनमग्रे प
श्चाद्धनिष्ये त्वामपि संप्रमूढ मह हनिष्येऽर्जुन आजिमध्ये ॥ १६ त्वमद्य मूलं कलहस्य संख्ये दुर्योधनाश्र
यजातदर्पः त्वामद्य हंतास्मि रणे प्रसह्य ह्यस्यैव हंता युधि भीमसेनः ॥ १७ दुर्योधनस्याधम पूरुषस्य
स्यानयादेष महानवयोऽभूत् स एवमुक्त्वा विनिमृज्य चापं लक्ष्यं हि कृत्वा वृषसेनमाजौ ॥ १८ ससर्ज बाणा
न्विशिखान्महात्मा वधाय राजन् कर्णसुतस्य संख्ये विव्याध चैनं दशभिः पृषत्कैर्मर्मस्वशंकं प्रहसन्कि
रीटी ॥ १९ विच्छेद चास्येष्वसनं भुजौ च क्षुरैश्चतुर्भिर्निशितैः शिरश्च स पार्थबाणाभिहतः पपात रथाद्वि
बाहुर्विशिरा धरायां ॥ २० सपुष्पितो ह्यलवरीतिकायो वातेरितः शालरिवाद्रिशृंगात् संप्रेक्ष्य बाणाभि
हतं पतंतं रथात्सुतं सूतजः क्षिप्रकारी रथं रथेनाशु जगाम रोषात् किरीटिनः पुत्रवधाभितप्तः ॥ २१ ततः
स मत्वैव सुतं विलोक्य कर्णो हतं श्वेतहयेन संख्ये संरंभमागम्य परं महात्मा कृष्णार्जुनौ सहसैवाभ्यधाव
त् ॥ २२ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि वृषसेनवधः ॥ संजय उवाच तमायांतमभिप्रेक्ष्य वेलोद्धृतमिवार्णवं ॥

क॰ री॰ गर्जंतमनुमहाकायंदुर्निवारंसुरैरपि २ अर्जुनेनैवमाहूतोदाशार्हःप्रहसन्पुरुषर्षभः अथंसरथमापातिष्ठेतामुःशल्यमा
१८० रथिः ३ येनतेसहयोद्धव्यंस्थिरोभवधनंजय पश्यपश्चैनंसमायुक्तंरथंकर्णस्यपांडव ४ श्वेतवाजिसमायुक्तंयुक्तंरा
धर्मुतेनृच नानापताकाकलिलंकिंकिणीजालमालिनं ५ उह्यमानमिवाकाशेविमानंपांडुरैर्हयैः ध्वजंच
पश्यकर्णस्यनागकक्षंमहात्मनः ६ आखंडलधनुःप्रख्यमुल्लिखंतमिवांबरं पश्यकर्णसमायांतंधार्तराष्ट्र
प्रियैषिणं ७ शरधाराविमुंचंतंधारासारमिवांबुदं एषमद्रेश्वरोराजारथाग्रेपर्यवस्थितः ८ नियच्छति
हयानस्यराधेयस्यामितौजसः शृणुदुंदुभिनिर्घोषंशंखशब्दंचदारुणं ९ सिंहनादांश्चविविधान्शृणु
पांडवसर्वतः अंतर्धायमहाशब्दान्कर्णेनामिततेजसा १० दोधूयमानस्यभृशंधनुषःशृणुनिस्वनं
एतेदीर्यंतिसगणाःपांचालानांमहारथाः ११ दृष्ट्वाकेसरिणंक्रुद्धंमृगाइवमहावने सर्वयत्नेनकौंतेय
हंतुमर्हसिसूतजं १२ नहिकर्णशरानन्यःसोढुमुत्सहतेनरः सदेवासुरगंधर्वांस्त्रीँल्लोकान्सचराचरान् १३
त्वंहिजेतारणेशक्रंसहितैरेवविदितंमम भीममुग्रंमहात्मानंत्र्यक्षंशर्वंकपर्दिनं १४ नशक्तोद्रष्टुमीशानं।
किंपुनर्योधितुंप्रभुं त्वयासाक्षान्महादेवःसर्वभूतशिवःशिवः १५ युद्धेनाराधितःस्थाणुर्देवाश्चवरदा।
स्तव तस्यपार्थप्रसादेनदेवदेवस्यशूलिनः १६ जहिकर्णंमहाबाहोनमुचिंवृत्रहायथा श्रेयस्तेस्तुसदापा
र्थयुद्धेजयमवाप्नुहि १७ अर्जुनउवाच ध्रुवएषजयःकृष्णममनास्त्यत्रसंशयः सर्वलोकगुरुर्यस्त्वंतुष्टो
सिमधुसूदन १८ चोदयाश्वान्हृषीकेशरथंममरथमहारथ नाहत्वासमरेकर्णंनिवर्तिष्यतिफाल्गुनः १९ अ
द्यकर्णंहतंपश्यमच्छरैःशकलीकृतं मांवाद्रक्ष्यसिगोविंदकर्णेननिहतंशरैः २० उपस्थितमिदंघोरंयुद्धंत्रैलो १८०
क्यमोहनं यज्जनाःकथयिष्यंतियावद्भूमिर्धरिष्यति २१ एवंब्रुवंस्तदापार्थःकृष्णमक्लिष्टकारिणं अभ्य

वीरेयेनासुरगणं प्रतिगर्जेयथा ॥ २१ पुनरथ्यारूढेनेजस्वी पार्थः कृत्स्नमिदं मे चोदयाश्वान्हृषीकेश कालोयम
निवर्तते २२ एवमुक्तस्तदा तेन पांडवेन महात्मना जयेन संश्रुत्य पांडवेन तदा प्रचोदयामास हयान्मनोजवा
न् स पांडुपुत्रस्य रथो मनोजवः स्तुणेन कर्णस्य रथाग्रतो भवत् २३ इति श्री कर्णपर्वणि कर्णार्जुनद्वैरथे वा
सुदेववाक्यं संजय उवाच वृषसेनं हतं दृष्ट्वा शोकामर्षसमन्वितः पुत्रशोकोद्भवं वारि नेत्राभ्यां समवासृ
जत् १ रथेन कर्णस्तेजस्वी जगामाभिमुखो रिपुं युद्धायामर्षताम्राक्षः समाहूय धनंजयं २ तौ रथौ सूर्य
संकाशौ वैयाघ्रपरिवारितौ समेतौ ददृशुस्तत्र द्वाविवार्कौ समुद्गतौ ३ श्वेताश्वौ पुरुषौ दिव्यावास्थितावरि
मर्दनौ शुशुभाते महात्मानौ चंद्रादित्यौ यथा दिवि ४ तौ दृष्ट्वा विस्मयं जग्मुः सर्वसैन्यानि मारिष त्रैलोक्यवि
जयेयत्तौ विंद्र वैरोचनाविव ५ रथज्यातलनिर्ह्रादैर्बाणसिंहरवैस्तथा तौ रथावभ्यधावेतौ समालोक्य म
हीक्षितौ ६ ध्वजौ च दृष्ट्वा संसक्तौ विस्मयः समपद्यत हस्तिकक्षं च कर्णस्य वानरं च किरीटिनः ७ तौ रथौ
संप्रसक्तौ तु दृष्ट्वा भारत पार्थिवाः सिंहनादरवांश्चक्रुः साधुवादांश्च पुष्कलान् ८ दृष्ट्वा च द्वैरथं ताभ्यां त
त्र योधाः सहस्रशः चक्रुर्बाहुस्वनांश्चैव तथा चैलावधूननं ९ आजघ्नुः कुरवस्तत्र वादित्राणि समंततः
कर्णं प्रहर्षयिष्यंतः शंखान्दध्मुश्च सर्वशः १० तथैव पांडवाः सर्वे हर्षयंतो धनंजयं तूर्यशंखनिनादेन दि
शः सर्वाभ्यनादयन् ११ क्ष्वेडितास्फोटितोत्क्रुष्टैस्तुमुलं सर्वतोभवत् बाहुशब्दैश्च शूराणां कर्णार्जुनसमाग
मे १२ तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ रथस्थौ रथिनां वरौ प्रगृहीतमहाचापौ शरशक्तिध्वजायुतौ १३ वर्मिणौ बद्धनिस्त्रिं
शौ श्वेताश्वौ शंखशोभितौ तूणीरवरसंपन्नौ द्वावप्येतौ सुदर्शनौ १४ रक्तचंदनदिग्धांगौ समदौ गोवृषाविव
चापविद्युद्ध्वजोपेतौ शस्त्रसंपत्तियोधिनौ १५ चामरव्यजनोपेतौ श्वेतछत्रोपशोभितौ कृष्णशल्यरथोपेतौ

क॰ री॰ १६८

तुल्यरूपौमहारथौ १५ सिंहस्कंधौदीर्घभुजौरक्ताक्षौहेममालिनौ सिंहस्कंधप्रतीकाशौव्यूढोरस्कौमहाब
लौ १६ अन्योन्यवधमिच्छंतावन्योन्यजयकांक्षिणौ १७ अन्योन्यमभिधावंतौगोष्ठेगोवृषभाविव प्रभि
न्नाविवमातंगौमत्तसंरब्धाविवाचलौ १८ आशीविषशिशुप्रख्यौयमकालांतकोपमौ इंद्रवृत्राविव
क्रुद्धौसूर्याचंद्रमसप्रभौ १९ महाग्रहाविवक्रुद्धौयुगांतायसमुत्थितौ देवगर्भौदेवबलौदेवतुल्यौ
चरूपतः २० यदृच्छयासमायातौसूर्याचंद्रमसौयथा बलिनौसमरेदृप्तौनानाशस्त्रधरौयुधि तौदृ
ष्ट्वापुरुषव्याघ्रौशार्दूलाविवधिष्ठितौ २१ बभूवपरमोहर्षस्तावकानांविशांपते २२ संशयःसर्वभू
तानांविजयेसमपद्यत समेतौपुरुषव्याघ्रौप्रेक्ष्यकर्णधनंजयौ २३ उभौवरायुधधरावुभौरणकृत
श्रमौ उभौचबाहुशब्देननादयंतौनभस्तलं २४ उभौविश्रुतकर्माणौपौरुषेणबलेनच उभौचसदृ
शौयुद्धेशंबरामरराजयोः २५ कार्तवीर्यसमौचोभौतथादाशरथेःसमौ विष्णुवीर्यसमौचोभौतथा
भवसमौयुधि २६ उभौश्वेतहयौराजन्रथप्रवरवाहिनौ सारथीप्रवरौचैवतयोर्भास्तांमहारणे २७
ततोदृष्ट्वामहाराजराजमानौमहारथौ सिद्धचारणसंघानांविस्मयःसमपद्यत २८ तावकास्ततःकर्णं
सबलाभरतर्षभ परिवव्रुर्महात्मानंक्षिप्रमाहवशोभिनं २९ तथैवपांडवाहृष्टाधृष्टद्युम्नपुरोगमाः
परिवव्रुर्महात्मानंपार्थमप्रतिमंयुधि ३० तावकानांरणेकर्णोग्लहोह्यासीद्विशांपते तथैवपांडवे
यानांग्लहःपार्थोभवत्तदा ३१ तएवसभ्यास्तत्रासन्प्रेक्षकाश्चाभवंस्तथा तत्रैषांग्लहमानानांध्रुवौज
यपराजयौ ३२ ताभ्यांद्यूतंसमासक्तंविजयायेतरायच अस्माकंपांडवानांचस्थितानांरणमूर्धनि ३३
तौतुस्थितौमहाराजसमरेयुद्धशालिनौ अन्योन्यंप्रतिसंरब्धावन्योन्यवधकांक्षिणौ ३४ तावुभौप्रजि १६८

दीर्घतालविद्वृत्ताविवभ्रमौ भीमरूपधरावास्तां महाधूमाविवग्रहौ ३५ ततोंतरिक्षेसाक्षेपाविवादाभरतर्ष
भ मिथोभेदास्त्वभूतानामासन्कर्णार्जुनांतरे ३६ व्यभ्रूयंतमिथोभिन्नाः सर्वलोकाश्चमारिष देवदान
वगंधर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ३७ प्रतिपक्षग्रहंचक्रुः कर्णार्जुनसमागमे द्यौरासीत्कर्णतस्तत्रसपक्षेमाते
वधिष्ठिता ३८ भूमिर्धनंजयस्यासीन्मातेवजयकांक्षिणी गिरयःसागराश्चैवनद्यश्चसजलास्तथा ३९
वृक्षाश्चौषधयश्चैवव्याश्रयंतपरस्परं असुरायातुधानाश्चगुह्यकाश्चपरंतप ४० तेकर्णंसमपद्यंतहृष्ट
रूपाः समंततः मुनयश्चारणाःसिद्धावैनतेयावयांसिच ४१ रत्नानिनिधयःसर्वेवेदाश्चाख्यानपंचमाः
सोपवेदोपनिषदः सरहस्याःससंग्रहाः ४२ वासुकिश्चित्रसेनश्चतक्षकोमणिकस्तथा सर्पाश्चैवत
थासर्वेकाद्रवेयाश्चसान्वयाः ४३ विषवंतोमहारौद्रानागाश्चार्जुनतोभवन् ऐरावताःसौरभेयाःवै
शालेयाश्चभोगिनः ४४ एतेभवन्नर्जुनतःक्षुद्रसर्पाश्चकर्णतः ईहामृगाव्यालमृगाः मांगल्याश्चमृगद्वि
जाः ४५ पार्थस्यविजयेराजन्सर्वएवाभिसंश्रिताः वसवोमरुतःसाध्यारुद्राविश्वेश्विनौतथा ४६ अग्नि
रिंद्रश्चसोमश्चपवनोथदिशोदश धनंजयमुपेतास्तेआदित्याःकर्णतोभवन् ४७ विशःशूद्राश्चसूता
श्चयेचसंकरजातयः सर्वशस्तेमहाराजराधेयमभजंस्तथा ४८ देवास्तुपितृभिःसार्द्धंसगणाःसप
राश्चैव दानुगाः यमोवैश्रवणश्चैववरुणश्चयतोर्जुनः ४९ ब्रह्मक्षत्रंचयज्ञाश्चदक्षिणाश्चार्जुनंश्रिताः प्रेताश्चैवपि
व शाचाश्चक्रव्यादाश्चमृगांडजाः ५० राक्षसाःसहयादोभिः श्वशृगालाश्चकर्णतः देवब्रह्मनृपर्षीणांगणाः
पांडवतोभवन् ५१ तुंबुरुप्रमुखाराजन्गंधर्वाश्चयतोर्जुनः प्रावेयाःसहमौनेयागंधर्वाप्सरसांगणाः ५२

ऽहामृगाःपक्षिगणाद्विपाश्वरथपत्तिभिः उह्यमानास्तथामेघैर्वायुनाचमनीषिणः ५३ दिदृक्षवःसमाज॰
ग्मुःकर्णार्जुनसमागमे देवदानवगंधर्वानागायक्षाःपतत्रिणः ५४ महर्षयोवेदविदःपितरश्चस्वधा
भुजः तपोविद्यास्तथौषध्योनानारूपबलान्विताः ५५ अंतरिक्षेमहाराजविनदंतोवतस्थिरे ब्रह्माब्र
ह्मर्षिभिःसार्द्धंप्रजापतिभिरेवच ५६ भवश्चैवस्थितोयानेदिव्यंतंदेशमागमत् समेतौतौमहात्मा॰
नौदृष्ट्वाकर्णधनंजयौ अर्जुनोजयतांकर्णमितिशक्रोब्रवीत्तदा जयतामर्जुनंकर्णइतिसूर्योभ्यभा
षत ५७ हत्वार्जुनंममसुतःकर्णोजयतुसंयुगे हत्वाकर्णंजयत्वद्यममपुत्रोधनंजयः ५८ इति
सूर्यस्यचैवासीद्विवादोवासवस्यच पक्षसंस्थितयोस्तत्रतयोर्विबुधसिंहयोः ५९ विपक्षमासीद्देवा
नामसुराणांचभारत ६० समेतौतौमहात्मानौदृष्ट्वाकर्णधनंजयौ अकंपंतत्रयोलोकाःसहदेवर्षि
चारणाः ६१ सर्वेदेवगणाश्चैवसर्वभूतानियानिच यतःपार्थस्ततोदेवायतःकर्णस्ततोसुराः ६२ रथ
यूथपयोःपक्षौकुरुपांडववीरयोः दृष्ट्वाप्रजापतिंदेवाःस्वयंभुवमचोदयन् ६३ कोनयोर्विजयी॰
देवकुरुपांडवयोधयोः समोस्तुविजयोदेवएतयोर्नरसिंहयोः ६४ कर्णार्जुनविवादेनसर्वंसंशयि
तंजगत् स्वयंभोब्रूहिनस्तथ्यमेतयोर्विजयंप्रभो ६५ स्वयंभोब्रूहितद्वाक्यंसमोस्तुविजयोनयोः तदु
पश्रुत्यमघवाप्रणिपत्यपितामहे ६६ विज्ञापयतदेवेशमिदंमतिमतांवर पूर्वंभगवताप्रोक्तंकृष्णयो
र्विजयोध्रुवः ६७ तत्तथास्तुनमस्तेस्तुप्रसीदभगवन्मम ब्रह्मेशानावथोवाक्यमूचतुस्त्रिदशेश्वरं ६८
विजयोध्रुवमेवास्यविजयस्यमहात्मनः खांडवेयेनहुतभुक्तोषितःसव्यसाचिना ६९ स्वर्गंचसम

न्नशाप्यमाहात्म्यंप्राकृतेकृतंकर्णाश्चदानवःपतत्यतःकार्यःपराजयः ७० एवंकृतेभवेत्कार्यंदेवानामेवनि
श्चितं आत्मकार्यंचसर्वेषांगरीयस्त्रिदशेश्वर ७१ महात्माफाल्गुनश्चापिसत्यधर्मरतःसदा विजयस्तस्यनि
यतंजायतेनात्रसंशयः ७२ तोषितोभगवान्येनमहात्मावृषभध्वजः कथंवातस्यनजयोजायतेशतलो
चन ७३ यस्यचक्रेस्वयंविष्णुःसारथ्यंजगतःप्रभुः मनस्वीबलवान्शूरःकृतास्त्रोयतपोधनः ७४ बिभर्तिच
महातेजाधनुर्वेदमशेषतः पार्थःसर्वगुणोपेतोदेवकार्यमिदंयतः ७५ क्लिश्यंतेपांडवानित्यंवनवासा
दिभिर्भृशं संपन्नस्तपसाचैवपर्याप्तःपुरुषर्षभः ७६ अतिक्रमेच्चमाहात्म्याद्दिष्टमर्थस्यपर्ययं अतिक्रां
तेचलोकानामभावोनियतंभवेत् ७७ नविद्यतेव्यवस्थानंक्रुद्धयोःकृष्णयोःक्वचित् स्रष्टारौजगतश्चै
वसततंपुरुषर्षभौ ७८ नरनारायणावेतौपुराणावृषिसत्तमौ अनियम्यौनियंतारावेतौनस्मात्परंतपो ७९
नैतयोस्तिसमःकश्चिद्दिविवामानुषेषुवा अनुगम्यत्रयोलोकाःसहदेवर्षिचारणैः ८० सर्वदेवगणाश्चा
पिसर्वभूतानियानिच अनयोस्तुप्रभावेनवर्तंतेनिखिलंजगत् ८१ कर्णोलोकानयंमुख्यानाप्नोतुपुरुष
र्षभःकर्णोवैकर्तनःशूरोविजयस्त्वस्तुकृष्णयोः ८२ वसूनांसमलोकत्वंमरुतांवासमाप्नुयात् सहितोद्रो
णभीष्माभ्यांनाकलोकमवाप्नुयात् ८३ इत्युक्तोदेवदेवाभ्यांसहस्राक्षोब्रवीद्वचः आमंत्र्यसर्वभूतानिब्र
ह्मशासनात् ८४ श्रुतंभवद्भिर्यत्प्रोक्तंभगवद्भ्यांजगद्धितं तत्तथानान्यथातद्धितिष्ठध्वंविगतज्वराः
८५ इतिश्रुत्वेंद्रवचनंसर्वभूतानिमारिष विस्मितान्यभवन्राजन्पूजयांचक्रिरेतदा ८६ व्यसृजंश्चसुगं
धीनिपुष्पवर्षाणिहर्षिताः नानारूपाणिविबुधादेवतूर्याण्यवादयन् ८७ दिदृक्षवश्चाप्रतिमंद्वैरथंन

क॰ टी॰
१७०

रथिनोर्द्वयोः देवदानवगंधर्वाः सर्वएवावतस्थिरे ८८ रथौ तयोः श्वेतहयौ दिव्यौ युक्तौ महात्मनोः यौ तौ कर्ण
र्जुनौ राजन्संहृष्टाववतिष्ठतां ८९ समागता लोकवीराः शंखान्दध्मुः पृथक्पृथक् वासुदेवार्जुनौ वीरौ क
र्णशल्यौ च भारत ९० तदा भीरुसंत्रासकरं युद्धं समभवत्तदा अन्योन्यस्पर्द्धिनोरुग्रं शक्रशंबरयोरिव ९१ तयो
र्ध्वजौ वीतमलौ शुशुभाते रथे स्थितौ राहुकेतू यथाकाशे उदितौ जगतःक्षये ९२ कर्णस्याशीविषनिभा र
त्नसारमयी दृढा पुरंदरधनुःप्रख्या हस्तिकक्षा विराजते ९३ कपिश्रेष्ठस्तु पार्थस्य व्यादितास्यः कृतांतकः
दंष्ट्राभिर्भीषयन्भाभिर्दुर्निरीक्ष्यो रविर्यथा ९४ युद्धाभिलाषुकोभूत्वा ध्वजो गांडीवधन्वनः कर्णध्वजमुपा
तिष्ठत्स्वस्थानाद्वेगवान्कपिः ९५ उत्पपात महावेगः कक्षामभ्याहनत्तदा नखैश्च दशनैश्चैव गरुडः प
न्नगं यथा ९६ सा किंकिणीकाभरणा कालपाशोपमायसी अभ्यद्रवत्सुसंरब्धा हस्तिकक्षाथ तं कपिं
९७ तयोर्घोरतरे युद्धे द्वैरथे द्यूत आहिते प्राकुर्वतां ध्वजौ युद्धं पूर्वं पूर्वतरं तदा हयाहयानभ्यहेषंस्पर्द्ध
मानाः परस्परं ९८ अविध्यत्पुंडरीकाक्षः शल्यं नयनसायकैः शल्यश्च पुंडरीकाक्षं तथैवाभिसमैक्षत ९९
तत्राजयद्वासुदेवः शल्यं नयनसायकैः कर्णं चाप्यजयद्दृष्ट्या कुंतीपुत्रो धनंजयः १०० अथाब्रवीत्स्मितपु
त्रः शल्यमाभाष्य सस्मितं यदि पार्थो रणे हन्याद्द्य मामिह कर्हिचित् १ किं करिष्यसि संग्रामे शल्य सत्य
मद्योच्यतां शल्य उवाच यदि कर्ण रणे हन्याद्द्य त्वां श्वेतवाहनः उभावेकरथेनाहं हन्यां माधवपांडवौ २ सं
जय उवाच एवमेव तु गोविंदमर्जुनः प्रत्यभाषत तं प्रहस्याब्रवीत्कृष्णः सत्यं पार्थमिदं वचः ३ पतेद्दिवाक
रः स्थानाच्छुष्येदपि महोदधिः शैत्यमग्निरियान्न त्वां हन्यात्कर्णो धनंजय ४ यदि चैतत्कथंचित्स्याल्लोक १७०

पर्यासनं भवेत्‌ हन्यां कर्णं तथा शल्यं बाहुभ्यामेव संयुगे ५ इति कृष्णवचः श्रुत्वा प्रहसन्‌ कपिकेतनः अर्जु
नः पार्थ प्रत्युवाचेदं कृष्णमक्लिष्टकारिणं ६ मम तावत्पर्याप्तौ कर्णशल्यौ जनार्दन सपताकध्वजं क
र्णं सशल्यरथवाजिनं ७ सछत्रकवचं चैव सशक्तिशरकार्मुकं द्रष्टास्यद्य रणे कृष्ण शरैश्छिन्नमनेक
धा ८ अद्यैव सरथं साश्वं सशक्तिकवचायुधं संचूर्णितमिवारण्ये पादपं दंतिना यथा ९ अद्य राधेय
भार्याणां वैधव्यं समुपस्थितं ध्रुवं स्वप्नेद्य निष्टानि ताभिर्दृष्टानि माधव ११ द्रष्टासि ध्रुवमद्यैव विधवाः कर्ण
योषितः नहि मे शाम्यते मन्युर्यदनेन पुराकृतं १२ कृष्णां सभागतां दृष्ट्वा मूढेनादीर्घदर्शिना अस्मांस्तथा
वहसता क्षिपता च पुनः पुनः १३ अद्य द्रष्टासि गोविंद कर्णमुन्मथितं मया वारणेनेव मत्तेन पुष्पितं जग
तीरुहं १४ अद्य ता मधुरा वाचः श्रोतासि मधुसूदन दिष्ट्या जयसि वार्ष्णेय इति कर्णे निपातिते १५ अद्याभि
मन्युजननीं प्रहृष्टः सांत्वयिष्यसि कुंतीं पितृष्वसारं च प्रहृष्टः सन्‌ जनार्दन १६ अद्य बाष्पमुखीं कृष्णां सां
त्वयिष्यसि माधव वाग्भिश्चामृतकल्पाभिर्धर्मराजं च पांडवं १७ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि कर्णार्जु
नसमागमे द्वैरथे संजय उवाच तं देवनागासुरसिद्धयक्षैर्गंधर्वरक्षोप्सरसां च संघैः ब्रह्मर्षिराजर्षिसुप
र्णैर्जुष्टं बभौ वियद्विस्मयनीयरूपं १ नानद्यमानं निनदैर्मनोज्ञैर्वादित्रगीतस्तुतिनृत्यहासैः सर्वं तदित्थं
ददृशुर्मनुष्याः खस्थाश्च तद्विस्मयनीयरूपं २ ततः प्रहृष्टाः कुरुपांडुयोधा वादित्रशंखस्वनसिंहनादैः वि
नादयंतो वसुधां दिशश्च स्वनेन सर्वान्‌ द्विषतो निजघ्नुः ३ नराश्वमातंगरथैः समाकुलं शरासिशक्त्यृष्टिनिपातदुः
सहं अभीरुजुष्टं हतदेहसंकुलं रणाजिरं लोहितमाबभौ तदा ४ बभूव युद्धं कुरुपांडवानां यथा सुराणामसुरैः

टी.
१७१

द्विषतः प्राकृत ३९ एकौ मत्स्यौ रथयो रथिनौ कर्णार्जुनौ एकौ च तौ रथौ चेति विग्रहः १ ततो निर्दोषं सर्वं चैवोग्र
महाभवत् तथा प्रवृत्ते तु महलेम दारुणे धनंजयसाधिरथ्योस्तु सायकैः २ दिशाश्च सैन्यं च शितैरजिह्मगैः
परस्परं प्राप्तगुणैस्तु सुदर्शितैः ततस्तदीयास्य परे च सायकैः कृतेंऽधकारे ददृशे न किंचन ३ भयान्तरा
करयौ समाश्रयस्ततो भवत्तद्भुतमेव सर्वतः ततोस्त्रमस्त्रेण परस्परं स्तौ विधूय वाताविव शुचेः पश्चि
मौ ४ घनांधकारे वितते तमोनुदौ यथोदितौ तत्र हताविवे जतः न चाभिमर्द्दत्वमिति प्रहर्षितौ परे न
दीयास्तु तथावतस्थिरे ५ महारथौ तौ परिवार्य सर्वतः सुरासुराः शंबरवासवाविव मृदंगभेरीपण
वानकस्वनैः ससिंहनादैर्ननदतुर्नरोत्तमौ ६ शशांकसूर्याविव मेघनिस्वनैर्विरेजतुस्तौ पुरुषर्षभौ
तदा महाधनुर्मंडलमध्यगावुभौ सुवर्चसौ बाणसहस्रदीधिती ७ दिधक्षमाणौ सचराचरं जगद्युगां
तसूर्याविव दुःसहौ रणे उभावजेयावहितांतकावुभावुभौ जिघांसू कृतिनौ परस्परं ८ महाहवे वीत
भयौ समीयतुर्महेंद्रजंभाविव कर्णपांडवौ ततो महास्त्राणि महाधनुर्द्धरौ विमुंचमानाविषुभिर्भया
नकैः ९ नराश्वनागानमितौ विजघ्नतुः परस्परं चापि महारथौ नृप ततो विसस्रुः पुनरर्दितास्तदा
नरोत्तमाभ्यां कुरुपांडवाश्रयाः १० सनागपत्त्यश्वरथा दिशो दश तथा यथा सिंहहता वनौकसः
ततस्तु दुर्योधनभोजसौबलाः कृपेण शारद्वतसूनुना सह १४ ॥ मिसर्द्दत्वं नापयातत्वमिति
निषमेन प्रचोदिताः प्रेरिताः ८ १२ विसस्रुः विद्रुताः १२ पंचैवावशिष्टा अन्याहतत इति १४ ॥

१७१

महारथाः पंच धनंजयाच्युतौ शरैः शरीरार्तिकरैरताडयन् धनूंषि तेषामिषुधीन्ध्वजान् हयान्रथांश्च सूतांश्च
धनंजयः शरैः १५ समं प्रमथ्याशु परान्समंततः शरोत्तमैर्द्वादशभिश्च सूतजं अथाभ्यधावंस्त्वरिताः शतंर।
थाः शतं गजाश्चार्जुनमाततायिनः १६ शकास्तुषारा यवनाश्च सादिनः सहैव कांबोजवरैर्जिघांसवः वा
युधान्पाणिगतैः शरैः सहस्तैर्व्यकृंतत्प्रपतन्नृशिरांसि च १७ हयांश्च नागांश्च रथांश्च युध्यतो धनंजयः श
त्रुगणानतितोत्तिणान् ततोंतरिक्षे प्रततूर्यनिःस्वनाः ससाधुवादाः हर्षितैः समीरिताः १८ निपेतुरप्युत्तम
पुष्पवृष्टयः सुगंधिगंधाः पवनेरिताः शुभाः तदद्भुतं देवमनुष्यसाक्षिकं समीक्ष्य भूतानि विसिस्मयुर्मु
दा १९ तवात्मजः सूतसुतश्च नव्यथां न विस्मयं जग्मतुरेकनिश्चयौ अथाब्रवीद्द्रौणिसुतस्तवात्मजं करेक
रेण प्रतिपीड्य सांत्वयन् २० प्रसीद दुर्योधन शाम्य पांडवैरलं विरोधेन धिगस्तु विग्रहं हतो गुरुर्ब्रह्मसमो
महास्त्रवित्तथैव भीष्मप्रमुखा महारथाः २१ अहं त्ववध्यो मम चापि मातुलः प्रशाधि राज्यं सह पांडवै।
श्चिरं धनंजयः शाम्यति वारितो मया जनार्दनो नैव विरोधमिच्छति २२ युधिष्ठिरो भूतहिते रतः सदा वृ
कोदरस्तद्वशगस्तथा यमौ त्वया च पार्थैश्च कृते च संविदे प्रजाः शिवं प्राप्नुयुरिच्छया तव २३ व्रजंतु शेषाः स्व
पुराणि बांधवा निवृत्तयुद्धाश्च भवंतु सैनिकाः न चेद्वचः श्रोष्यसि मे नराधिप ध्रुवं प्रतप्तासि हतोऽरिभिर्युधि
२४ इदं च दृष्टं जगता सह त्वया कृतं यदेकेन किरीटमालिना यथा न कुर्याद्बलभिन्न चांतको न चापि धाता भ।
गवान्न यक्षराट् २५ अतोपि भूयान्स्वगुणैर्धनंजयो न चातिवर्तिष्यति मे वचोऽखिलं तवानुयात्रं च सदा करि
ष्यति प्रसीद राजेंद्र शमं त्वमाप्नुहि २६ ममापि मानः परमः सदा त्वयि ब्रवीम्यतस्त्वां परमाच्च सौहृदात्॥

क॰टी॰ ४८ निसर्गतस्तु निसहत्रमित्रत्वोपपादनं सामाप्रीता प्रसन्नो राज्यार्धदानेन ४९ हितं श्चार्जुनकोपशमनेनेतिच
१२२
निवर्तयिष्यामि च कर्णमप्यहं यदा भवान्समरणयो भविष्यति ४६ वदंतिमित्रं सहजं विचक्षणास्तथैव साम्ना
वधनेन वार्जितं प्रतापतश्चोपनतं चतुर्विधं तदस्ति सर्वं त्वयि पांडवेषु ४८ निसर्गतस्ते तव वीर बांधवाः ७
नश्च साम्ना मम वाग्विहिप्रभो त्वयि प्रसन्ने यदि मित्रतो गता हितं कृतं सा ज्ञगतस्त्वया त्विले ४९ स एवमुक्तः
सुहृदा वचो हितं विचिंत्य निश्वस्य च दुर्मना ब्रवीत् यथा भवानाह सखे तथैव तन्ममापि विज्ञापयतो व
चः शृणु ५० निहत्य दुःशासनमुक्तवान् वचः प्रसह्य शार्दूलवदेव दुर्मतिः वृकोदरस्तद्धृदये मम स्थि
तेन तत्परोक्षे भवतः कुतः शमः ५१ न चापि कर्णं प्रसहेद्रणेर्जुनो महागिरिं मेरुमिवोग्रमारुतः न चाश्व
सिष्यंति पृथात्मजा मयि प्रसह्य वैरं बहुशो विचिंत्य ५२ न चापि कर्णं गुरुपुत्र संयुगादुपारमेत्यर्हसि वक्तुम
च्युत श्रमेण युक्तो महता ह्यफाल्गुनस्तमेष कर्णः प्रसभं हनिष्यति ५३ तमेवमुक्त्वाप्यनुनीय चासकृ
त्तवात्मजः स्वाननुशास्ति सैनिकान् समाहिता भिद्रवताहितान्मम सबाणहस्ताः किमु जोषमासत ५४
इतिश्रीमहाभारते कर्णपर्वणि अश्वत्थामवाक्यं संजय उवाच ततः शंखभेरीनिनदे समृद्धे समीयतुः श्वे
तहयौ नराग्र्यौ वैकर्तनः सूतपुत्रोर्जुनश्च दुर्मंत्रिते तव पुत्रस्य राजन् १
तृतीयपद्येपि विहृतः वचः दुर्योध
नस्य हतस्य शिरः पदा ताडयिष्यामीत्येवं रूपं ५१ यथार्जुनः कर्णं न प्रसहेत् तदपि भवतः परोक्षे तेनेतिर्श्वेण १२२

यथागजौहैमवतौप्रभिन्नौप्रवृद्धदंताविववासितार्थे तथासमाजग्मतुरुग्रवीर्यौधनंजयश्चाधिरथिश्च
वीरौ २ बलाहकेनेवमहाबलाहकोयदृच्छयावागिरिणायथागिरिः तथाधनुर्ज्यातलनेमिनिःस्वनैःस
मीयतुस्ताविषुवर्षवर्षिणौ ३ प्रवृद्धशृंगद्रुमवीरुधौषधीप्रवृद्धनानाविधनिर्झरौकसौ यथाचलावाचलि
तौमहाबलौतथामहास्त्रैरितरेतरंहतः ४ ससंनिपातस्तुतयोर्महानभूत्सुरेशवैरोचनयोर्यथापुरा श
रैर्विभिन्नांगनियंतृवाहयोःसुदुःसहस्त्वैःकटुशोणितोदकः ५ प्रभूतपद्मोत्पलमत्स्यकछपौमहाह्रदौप
क्षिगणैरिवावृतौ सुसंनिकृष्टावनिलोद्धुतौयथातथारथौतौध्वजिनौसमीयतुः ६ उभौमहेंद्रस्यसमानवि
क्रमावुभौमहेंद्रप्रतिमौमहारथौ महेंद्रवज्रप्रतिमैश्चसायकैर्महेंद्रवृत्राविवसंप्रजह्रतुः ७ सनागपत्त्य
श्वरथेशुभेबलेविचित्रवर्माभरणांबरायुधे चकंपतुर्विस्मयनीयरूपेवियद्गताश्चार्जुनकर्णसंयुगे ८
भुजाःसवस्त्रांगुलयःसमुच्छ्रिताःससिंहनादैर्हृषितैर्दिदृक्षुभिः यदर्जुनोमत्तइवद्विपोद्विपंसमभ्ययादा
धिरथिंजिघांसया ९ उदक्रोशन्सोमकास्तत्रपार्थंत्वरःस्वयाह्यार्जुनभिंधिकर्णं छिंध्यस्यमूर्धानमलंचिरे
णश्रद्धांचराज्याद्धृतराष्ट्रसूनोः १० तथास्माकंबहवस्तत्रयोधाःकर्णंतथायाहियाहीत्यवोचन् जह्यर्जु
नंकर्णशरैःसुतीक्ष्णैःपुनर्वनंयांतुचिरायपार्थाः ११ ततःकर्णःप्रथमंतत्रपार्थंमहेषुभिर्दशभिःप्रत्यवि
ध्यत् तंचार्जुनःप्रत्यविध्यच्छिताग्रैःकक्षांतरेदशभिःसंप्रहस्य १२ परस्परंतौविशिखैःसुपुंखैस्ततक्षतुःसूतपु
त्रार्जुनश्च परस्परंतौविविशुर्विमर्दंसुभीममभ्यापततःप्रहृष्टौ १३ ततोर्जुनःप्रासृजदुग्रधन्वाभुजावुभौगां
डिवंचानुमृज्यनाराचनालीकवराहकर्णान्क्षुरांस्तथासांजलिकार्धचंद्रान् १४ ॥

क॰टी॰ केतार्थस्यानार्थनीडेपत्तिगणाश्ववदेहेवाणालीघंतश्मर्थः १५ संधानन्बाणसंधान १६ ॥
१२३
तेसर्वतः समकीर्यंतराजन्पार्थेषवः कर्णरथेविशंतः अवाङ्मुखाः पत्तिगणाद्दिनोतेविशंतिकेतार्थमि
वाशुवृक्षं १५ यानर्जुनः समकुरीकरांतंकर्णायराजन्नसजज्जितारिः तान्सायकैर्ग्रस्ततेसूतपुत्रः स्थिमान्
स्थितान्पांडवस्येषुसंधान् १६ ततोस्त्रमाग्नेयममित्रसाधनं मुमोचकर्णायमहेंद्रसूनुः भूम्यंतरिक्षेच
दिशोर्कमार्गप्रावृत्यदेहोस्यवभूवदीप्तः १७ योधाश्चसर्वेज्वलितांवराभ्यः शेषद्रवन्तत्रविदग्धवस्त्राः
शब्दश्चघोरोतिबभूवतत्रयथावनेवेणुवनस्यदह्यतः १८ तदीक्ष्यकर्णोज्वलनास्त्रमुद्यतंसवारुणंतत्
प्रशमार्थमाहवे समुत्सृजन्सूतसुतः प्रतापवान्सतेननवह्निःशममेवसंबभूव १९ बलाहकौघश्चदिशस्त्व
रीचकारसर्वास्तिमिरेणसंवृताः ततोधरित्रीधरतुल्यरोधसः समंततोवैपरिवार्यवारिणा २० तैश्चातिवे
गात्सतथाविधोपिनीतः शमंवन्हिरतिप्रचंडः बलाहकैश्चैवदिगंतराणिव्याप्तानिसर्वाणियथानभश्च
२१ तथाचसर्वास्तिमिरेणवैदिशो मेघैर्वृतानप्रदृश्यंतकिंचित् अथापोवाहास्त्रसंघातमनान्वाय
व्यास्त्रेणततः सकर्णात् २२ ततोप्यसह्यंदयितंदेवराज्ञः प्रादुश्चक्रेवज्रमतिप्रभावं गांडीवंज्यांविशिखांश्चा
नुमंत्र्यधनंजयः शत्रुभिरप्रधृष्यः २३ ततः क्षुरप्रांजलिकार्धचंद्रनालीकनाराचवराहकर्णाः गांडी
वतः प्रादुरासन्सुतीक्ष्णाः सहस्रशोवज्रसमानवेगाः २४ तेकर्णमासाद्यमहाप्रभावाः सुतेजनागार्ध्रप
त्राः सुवेगाः गात्रेषुसर्वेषुहयेषुचापिशरासनेयुगचक्रेध्वजेच २५ ॥ १२३

निर्भिद्य तूर्णं विविशुः सुतीक्ष्णास्ता रक्तवस्ता भुमिमिवोरगास्ते पुनश्च तं गोवृषनाईगात्रः कर्णस्ततो
पविद्धनेत्रैः २६ हृद्यमानान्समरे हि तेषां संछाद्य कर्णं भार्गवास्त्रं महात्मा महेष्वासास्त्वभिमुखान्विमुक्ता
नशित्वा कर्णः पांडवसैन्यसंघान् २७ तस्मात्समस्तेण निहत्य सोथ जघान संख्ये रथनागपत्तीन् शस्त्रभृ
मामग्र्यमहेंद्रकर्मा महारणो भार्गवास्त्रप्रतापात् २८ पांचालानां प्रवरांश्चापि योधान् क्रोधाविष्टः सूतपु
त्रस्तरस्वी वाणोर्विद्याथाह देवस्तुप्रमुक्तैः शिलाशितैः हत्वा पुंखैः शराग्र्य २९ तत्पांचालाः सोमकाश्चापि ता
नेन कर्णेनाजौ पीड्यमानाः शरौघैः क्रोधाविष्टा विव्यधुस्तं समेता तीक्ष्णैर्बाणैः सूतपुत्रं समेताः ३० तान्सू
तपुत्रो निजघान बाणैः पांचालानां रथनागाश्वसंघान् प्रमर्द्य पद्भ्याण गाणैः प्रसह्य विध्वा हर्षात्संगरे सू
तपुत्रः ३१ ते भिन्नदेहा व्यसवो निपेतुः कर्णेषुभिर्भूमितले स्वनेनः क्रुद्धेन सिंहेन यथेभयूथा महाव
ने भीमबलेन तद्वत् ३२ पांचालानां प्रवरांस्ते निहत्य प्रसह्य योधान् खिलानदीनः ततः स राजन्निरराज
कर्णो यथांबरे भास्कर उग्ररश्मिः ३३ कर्णस्य मत्वा तु जयं त्वदीयाः परां मुदं सिंहनादांश्च चक्रुः सर्वे ह्यम
न्यंत भृशाहतौ च कर्णेन कृष्णाविति कौरवेंद्र ३४ तथा तु दृष्ट्वैव समहारथस्य कर्णस्य वीर्यं च परैरसह्यं
दृष्ट्वा च कर्णेन धनंजयस्य तथाजिमध्ये निहतं तदंगं ३५ ततस्त्वमर्षी क्रोधसंदीप्तनेत्रो वातात्मजः पाणि
नापाणिमाहत्य भीमोब्रवीद्वै नेमत्य संध ममर्षितो निश्वसन्जातमन्युः ३६ कथं नु पापोयमपेतधर्मः
सूतात्मजः समरे ह्य प्रसह्य पांचालानां योधमुख्याननेकान्निजघ्निवांस्त्वज्जिष्णो समक्षं ते ३७ पूर्वं देवैरजि
तं कालकेयैः साक्षात्स्थाणोर्बाहुसंस्पर्शमेत्य कथं नु त्वां सूतपुत्रः किरीटिन्नेषुभिर्दशभिराविध्यत् ३८

क० टी०
१७४

तयात्विनांह्याश्रमहात्मासंवादान् आश्चर्यमेतत्प्रतिभातिमेद्य कृत्स्नापरिक्लेशमनुस्मरंतं यथाब्रवीत्त्वंहृति
लोमवाचः ४६ हताःस्मृतीसत्त्वाह्यहिपापबुद्धिः स्मृतात्मतोयंगतभीईशात्मा संस्मृत्यसर्वंतदिहाद्यपा
पजस्याप्तुकर्णोपुथिसव्यसाचिन् ४७ कस्मादुपेक्षांकुरुषेकिरीटिन् उपेक्षितुंनायमिहाद्यकालः प
याद्यस्यासर्वभूतान्यजैषीग्रामेंद्रदत्तंबाडवेपावकाय ४८ तथाध्यस्यामृतपुत्रंजहित्व ग्रहूचैनगाद
यायोध्यपिवि अथाब्रवीद्धामदेवोपिपार्थं दृष्ट्वारथेबृस्मतिहन्यमानान् ४९ अमीमृदन्नस्वयातेध
कर्णोद्यस्तेरत्नंकिमिदंभोकिरीटिन् सवीरकिंमृद्यसिनावधस्येनदस्युतेकुरवः संप्रहृष्टाः ५१ क
र्णोप्युरस्त्वविद्धहिंसर्वंतवास्त्रमस्त्रैर्विनिपात्यमाने यथाध्यस्यानिहतेनामसास्त्रैर्युगेयुगेराहस्ता
स्वापितोगः दंभोद्भवाश्चाम्हराश्चाहवेषु तथाध्यस्याजहिकर्णस्त्वमद्य ५४ अनेनचास्मद्रथनेमिना
घ संहिंधिमहोनमेरेः प्रसह्यमयाविसृष्टेन सुदर्शनेनवज्रेणशाक्रेणनमुचेरिवारेः ५५ किरातरूपी
भगवान्स्यध्यस्यास्त्वयामहात्मापरितोषितोभूत् तांत्वंपुनर्वीरयध्यस्तिगत्वासहानुबंधंजहिसूत
पुत्रं ५६ ततोमहींसागरमेखलांत्वंसपत्तनांग्रामवतींसमृद्धां प्रयच्छराज्ञेनिहतारिसंघांयशश्चपा
र्थातुलमाप्नुहित्वं सएवमुक्तोतिबलोमहात्माचक्रात्बुद्धिंहिवधायसूतेः सचोदितोभीमजनार्दन
नाभ्यांस्मृत्वातथात्मानमवेक्ष्यसर्वं इहात्मनश्चागमनेविदित्वाप्रयोजनंकेशवमित्युवाच ५८ ॥

टी० ५० आत्मनोनरस्यचात् नारायणस्यचऽहमसौप्रयोजनंभूभारावतरणंविदित्वास्मृत्वा ५८ ५९ ६० १७४

माडुक्तोमोघमहास्त्रमुग्रं शिवाय लोकस्य वधाय सैनिकैः तन्मेनु जानानभवान्महागाण्डीवश्च ब्रह्माभगो वेदविस्य
सर्वे ४९ इत्युच्यते देवमतं सव्यसाचीनमस्कृत्वा ब्रह्मणे सोमितात्मा तदुत्तमं ब्राह्ममसह्यमस्त्रं प्रादुश्चकेम
नसाभिहितं यत् ५० ततस्तदस्त्रं हत्वा विरराज कर्णो मुक्त्वा शरान्मेघ इवाम्बुधाराः समीक्ष्य कर्णेन किरीटिनः कृत
प्राणिमध्ये निहतं तु नरस्त्रं ५१ ततो मर्षी बलवान्क्रोधदीप्तो भीमोब्रवीत्संनिभस्तसंध ननु त्वाहुर्वेदितारं म
हास्त्रं ब्राह्मस्य विधेयं परमं जनास्तत्र ५२ तस्मात्त्वमन्यं योजय सव्यसाचि निशम्य तद्ब्रह्म योजयत्सव्यसाची ततो दि
शः प्रदिशश्चापि सर्वाः समावृणोत्सायकैर्भूरितेजाः ५३ गाण्डीवमुक्तैर्भुजगैरिवोग्रैर्दिवाकरांशुप्रतिमैर्ज्व
लद्भिः स्वरूपाणा भरतर्षभेण शतेशतानीव सुवर्णपुंखाः ५४ प्राच्छादयत्कर्णरथं क्षणेन युगान्तवह्न्य
र्ककरप्रकाशाः ततस्त्रिशूलानि परश्वधानि चक्राणि नाराचशतानि चैव ५५ निश्चक्रमुर्घोरतराणि योधा
स्ततो व्यहन्यन्त समन्ततोपि छिन्नं शिरः कस्यचिदाजिमध्ये पपात योधस्य परस्य कायात् ५६ भयेन सोप्याशु
पपात भूमावपरः प्रनष्टः पतितं विलोक्य अन्यस्य सासिर्निपपात कृत्तो योधस्य बाहुः करिहस्ततुल्यः ५७
अन्यस्य सव्यः सह चर्मणा च तत्र प्रकृत्तः पतितो युराणा एवं समस्तानपि योधमुख्यान्विध्वंसयामास किरी
टमाली ५८ घोरैः शरीरान्तकरैः सुघोरैर्हयैर्यथा न सैन्यमशेषमेव वैकर्तनेनापि तथाजिमध्ये सहस्रशो बा
णगणा विसृष्टाः ५९ ते चोग्रास्तु पाण्डवमभ्युपेयुः पर्जन्यमुक्ता इव वारिधाराः ततः सकृष्णं च किरीटिनं च
वृकोदरं चाप्रतिमप्रभावः ६० त्रिभिस्त्रिभिर्भीमबलो निहत्य ननाद घोरं महता स्वरेण स कर्णबाणाभिह
तः किरीटी भीमं तथा प्रेक्ष्य जनार्दनं च ६१ अमृष्यमाणः पुनरेव पार्थः शरान्दशाष्टौ च समुद्बबर्ह स के

क॰ ही॰
१०५

तमेकेनशरेणविध्याशाल्यं चतुर्भिस्त्रिभिरेवकर्णं ९२ ततःसुमुक्तैर्दशभिर्जघानसभापतिंकोचनव
र्मनंहं ९३ सराजपुत्रोविशिखोविबाहुर्विवाजिसूतोविधनुर्विकेतुः हतोरथाग्रादपतत्सहरणाःपर
श्वधैःशालःस्वावकृत्तः ९४ पुनश्चकर्णंत्रिभिरष्टभिश्चद्वाभ्यांचतुर्भिर्दशभिश्चविध्यावतःशातान्
द्विरदान्सायुधान्वैहत्वारथान्वष्टशतान्जघान ९५ सहस्रशोश्वांश्चपुनःसमारोहान्नष्टौसहस्राणि
चपत्तिवीरान् कर्णंससूतंसरथंसकेतुमदृश्यमेजोगतिभिःप्रचक्रे ९६ अथाक्रोशन्कुरवोवध्य
मानाधनंजयेनाधिरथिंसमन्तात् संचाभिविध्यार्जुनमाशुकर्णोबाणैःपुराहेतिकुरून्समयात् ९७
सचोदितःसर्वयत्नेनकर्णोमुमोचबाणान्सुबहूनभीक्ष्णं ९८ तेपांडुपाचालगणान्निजघ्नुर्मर्म
च्छिदःशोणितपाःसुदीर्घाः तावुत्तमौसर्वधनुर्धराणांमहाबलौसर्वसपत्नसाहौ ९९ निजघ्नतु
श्चाहितसैन्यमुग्रमन्योन्यमप्यस्त्रविदौमहास्त्रैः अथोपयातस्त्वरितोदिदृक्षुर्मंत्रौषधीभिर्विरुजो
विशल्यः १०० नासत्यदस्राविवततोभवाद्यैरष्टागविषासनसुहृद्भिः यावद्धपृष्टमणवच्चवेतायथा
सुरेशोदितिजैःस्ततारः १०१ कृतःसुकृच्छ्रैर्भिषजैर्नाववरिष्ठैर्युधिष्ठिरस्तत्रसुवर्णवर्मा तथोपयातेषु
यिधर्मराजंहृष्टामुदासर्वभूतान्यनंदन् १०२ राहोर्विमुक्तंविमलंसमग्रंचंद्रंयथैवाभ्युदितंतथैव
हृष्ट्वानुमत्स्यावयथायुध्यमानौदिदृक्षवःसुरवरावरिष्ठौ १०३ कर्णंचपार्थंचविलोकयन्तःस्वस्थामहीस्था
श्चजनावतस्थुःसकार्मुकज्यातलसंनिपातःसुमुक्तबाणस्तुमुलोबभूव १०४ ततोस्त्रथान्योन्यमिषु
प्रवेकैर्धनंजयस्याधिरथेश्चतत्र ततोधनुर्ज्यांसहसातिकृष्टांसुघोषमच्छिद्यतपांडवस्य १०५ ॥ १०५

तस्मिन्नतोणपांडवस्तसूतपुत्रः समाचिनोत्तद्रुकाणांशतेन निर्मुक्तसर्पप्रतिमैश्चभीदृणैस्तैलप्रधौतैः खगप
त्रवाजैः ४९ षष्ट्याविभेदाशु च वासुदेवमनन्तरं फाल्गुनमष्टभिश्च पृषात्मजो मर्मसु निर्बिभेद महत्सु
तेचाशुतशाःशुगाग्रैः ५० कृष्णंचपार्थंचतथाध्वजंचपार्थानुजानन्सोमकान्पातयंश्च प्राच्छादयंस्तेवि
शिखैः शृषत्कैर्जीमूतसंघानभसीवसूर्यं ५१ ग्रामाद्भुतस्तान्विशिखैरनेकैर्ज्येष्ठं भयस्तत्र सूतपुत्रः कृता
स्त्रः तैरस्त्रमस्त्रैर्विनिहत्यसर्वं जघानतेषांरथवाजिनागान् ५२ तथान्तसैन्यप्रवरांश्चराजन्नभ्यर्दय
स्मारणैःसूतपुत्रः तेभिन्नदेहाव्यसवोनिपेतुःकर्णेषुभिर्भूमितलेस्वनंतः ५३ सिंहेनक्रुद्धेनयथा
शास्वयूथ्यामहाबलाभीमबलेनतद्वत् पुनश्चपांचालवरांस्तथान्येतदन्तरेकर्णधनंजयाभ्यां प्रस
ह्य तेबलिनासाधुमुक्तैःकर्णेनबाणैर्निहताःप्रसह्य ५४ जयंमत्वाविपुलंवैत्वदीयास्तलान्निजघ्नुःसिं
हनादांश्चनेदुः सर्वेह्यमन्यन्तवशीकृतौतौकर्णेनकृष्णाविति तेविमर्दे ५५ ततोधनुर्ज्यामवनाम्यशी
घ्रंशात्रानसौनानाधिरथेर्विधम्य सुसंरब्धःकर्णशरक्षतांगोरणेपार्थःकौरवान्प्रत्यरक्षत ५६ ततश्चान्
स्त्रज्याभ्यहनत्तलेवैबाणांधकारंसहसाचचक्रे कर्णंचशल्यंचकुरूंश्चसर्वान्बाणैरविध्यत्सभेकि
रीटी ५७ नपक्षिणोबभ्रमुरंतरिक्षेतदामहास्त्रेणकृतांधकारे वायुर्विपतस्थौगीरितोभूतसंघैरुवाहदि
वःस्थाभिस्तदानी ५८ शल्यंचपार्थोदशभिःशृषत्कैर्भृशंतनुत्रेप्रहसन्नविध्यत् ततःकर्णंद्वादशभिःस्व

क॰पे॰
५५

न्नोतेमनेनपातालंगंगायामसलेशयमतदभिपातेनपराभूताःस्पर्थः ४२ ततकर्णसुतवधः ततेसर्पवाणाःकतमे
॥नयमुक्ताः
मुक्तेर्विध्यापुनःसप्तभिरभ्यविध्यत ४८ सपार्थवाणासनवेगमुक्तैर्दृढाहतःपत्रिभिरुग्रवेगैः
विभिन्नगात्रःस्ततगोत्तितांगःकर्णोबभौहृदइवानलेषु ४९ प्रक्रीडमानोथश्मशानमध्ये रौद्रेमुहूर्तेरु
धिराद्रगात्रः ततस्त्रिभिस्तंत्रिदशाधिपोपमंपार्थैर्विभेदाथिरथिर्हनेजय ५० शराश्चपंचज्वलितानिवो
रगान्प्रवेशयामासजिघांसयाच्युते तेवर्मभित्वापुरुषोत्तमस्यसुवर्णचित्रान्यपतन्सुमुक्ताः ५१ वोगेन
गामाविविशुःसुवेगाःस्नात्वाचकर्णाहिमुखाःप्रतीयुःतान्पंचभल्लैर्दशभिःसमन्तैस्त्रिधात्रिधैके
कमथोच्चकर्त ५२ धनंजयस्तेन्यपतन्पृथिव्यांमहाहयः ततकर्णसुतवधः ततःप्रजज्वालकिरीट
मालीकोपेनकक्षंप्रदहन्निवाग्निः ५३ तथाविनुन्नागमवेसधर्ममर्थेषुभिःकर्णभुजप्रसृष्टैःसक
र्णमाकर्णविकृष्टसृष्टैःपार्थःशरीरांतकरैर्ज्वलद्भिः ५४ मर्मस्वविध्यत्सचचालकर्णःस्थोदैवादवातिष्ठ
तधैर्यबुद्धिः ५५ ततःशरौघैःप्रदिशोदिशश्चरवेःप्रभाःकर्णरथश्चराजन् अदृश्यमासीत्कुपितेधनं
जयेनुषारनीहारवृतंयथानभः ५६ सचक्ररक्षानथपादरक्षान्पुरःसरान्पृष्ठगोपांश्चसर्वान् दु
र्योधनेनानुमतानरिघ्नःसमुद्यतान्सरथ्यान्साहस्तान् ५७ द्विसाहस्रान्समरेसव्यसाचीकुरुप्रवीरान्
ऋषभःकुरूणां सतेनसर्वांस्तरथाश्वसूतान्निनायराजन्नक्षयमेकवीरः ५८ ततोपलायंतविहायक
र्णतवात्मजाःकुरवोयेचशिष्टाः हतानपाकीर्यशरैःततांश्चलालप्यमानांस्तनयान्पितृंश्च ५९ ॥ १५

समंततः प्रसदिशोविप्रभग्नाभयावदीर्णाः कुरुभिर्विहीनाः नविद्यथेभारततत्रकर्णः प्रहृष्टएवार्जुनमभ्य
धावत् ६६ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणि संजयउवाच ततः प्रयाताः शरपातमात्रमवस्थिताः कुरवो
भिन्नसेनाः विद्युत्प्रकाशंददृशुः समंताद्धनंजयास्त्रंसमुदीर्यमाणं १ तदर्जुनास्त्रंग्रसतिस्मकर्णोविय
द्गतंघोरतरैः शरैस्तत् क्रुद्धेनपार्थेनभृशाभिसृष्टंवधायकर्णस्यमहाविमर्दे २ उदीर्यमाणंस्मकुरून्दहं
तंसुवर्णपुंखैर्विशिखैर्ममर्द कर्णस्त्वमोघेष्वसनंदृढज्यंविस्फारयित्वाविसृजञ्छरांस्तान् ३ रामादुपा
त्तेनमहामहिम्नाह्याथर्वणेनारिविनाशनेन तदर्जुनास्त्रंव्यधमद्दहंतंकर्णस्सबाणैर्निशितैर्महात्मा
४ ततोविमर्दः सुमहान्बभूवतत्रार्जुनस्याधिरथेश्चराजन् अन्योन्यमासादयतोः पृषत्कैर्विषाणघा
तैर्द्विपयोरिवोग्रः ५ तत्रास्त्रसंपातसमावृतंतदाबभूवराजन् तुमुलंसमंततः तत्कर्णपार्थौशरवृ
ष्टिसंघैर्निरंतरंचक्रतुरंबरंतदा ६ ततोजालंबाणमयंमहांतंसर्वेद्राक्षुः कुरवः सोमकाश्च नान्यच्चभूतं
ददृशुस्तदातेबाणांधकारेतुमुलेथकिंचित् ७ तौसंदधानावनिशंचराजन्समस्यंतौचापिशराननने
कान् संदर्शयेतांयुधिमार्गान्विचित्रान् धनुर्धरौतौविविधैः कृतास्त्रैः ८ तयोरेवंयुध्यतोराजिमध्येसु
तात्मजोभूदधिकः कदाचित् पार्थः कदाचित्त्वधिकः किरीटीवीर्यास्त्रमायाबलपौरुषेण ९ दृष्ट्वातयो
स्तौयुधिसंप्रहारंपरस्परस्यांतरमीक्षमाणयोः घोरंतयोर्दुर्विषहंरणेन्येयोधाः सर्वेविस्मयमभ्यगच्छन् १०
ततोभूतान्यंतरिक्षस्थितानितौकर्णपार्थौप्रशशंसुर्नरेंद्र भोकर्णसाध्वर्जुनसाधुचेतिवियत्सुवाणी
श्रूयतेसर्वतोपि ११ तस्मिन्विमर्देरथवाजिनागैस्तदाभिघातेदलितेभूतलेच ततस्तुपातालतलेशया

कं॰टी॰
१८८

यातोनागोऽश्वसेनःकृतवैरोऽर्जुनेन १२ राजंस्तदाखांडवदाहमुक्तोविवेशकोपाद्रथधात्तेयः प्रयोर्ध्व
यातोर्ध्वगतिर्जवेनसंहृष्टपकर्णार्जुनयोर्विमर्दे १३ अयंहिकालोस्यदुरात्मनोवैपार्थस्यवैरप्रतियात
नायसंचिंत्यतूणंप्रविवेशचैवकर्णस्यराजन्शररूपधारी १४ ततोश्वसंज्ञानसमाकुलंतदावभूव
जालेवितताभ्रजाले तौकर्णपार्थौशरसंघवृष्टिभिर्निरंतरंचक्रतुरंबरंतदा १५ तद्बाणजालैकमयं
महांतंसर्वेत्रसन्कुरवःसोमकाश्च नान्यत्किंचिद्ददृशुःसंपतद्वैबाणांधकारेतुमलेतिमात्रं १६ त
तस्तौपुरुषव्याघ्रौसर्वलोकधनुर्धरौ त्यक्तप्राणौरणेवीरौपृष्ठश्रममुपागतौ समुत्क्षेपैर्वीज्यमा
नौसिक्तौचंदनवारिणा १७ सवालव्यजनैर्दिव्यैर्दिविस्थैरप्सरोगणैः शक्रसूर्यकराब्जाभ्यांप्रमार्जि
तमुखावुभौ १८ कर्णोथपार्थंनविशेषयद्यदाभृशंचपार्थेनशराभितप्तः ततस्तुवीरःशरविततांगो
दध्येमनोह्येकशयस्यतस्य १९ ततोरिघ्नंसमधत्तकर्णःसुसंचितंसर्पमुखंज्वलंतं रौद्रंशरंसेनतमु
ग्रधौतंपार्थार्थमत्यर्थचिराभिगुप्तं २० सदार्चितंचंदनचूर्णशायितंसुवर्णनालीरशायंमहाविषं
आकर्णपूर्णंचविकृष्यकर्णःपार्थोन्मुखःसंदधेचोग्रमोजाः २१ प्रदीप्तमैरावतवंशसंभवंशिरोजि
हीर्षुर्युधिसव्यसाचिनः ततःप्रजज्वालदिशोनभश्च उल्काश्चघोराःशतशःप्रपेतुः २१ तस्मिंस्तना
गेधनुषिप्रयुक्ते हाहाकृतालोकपालाःसशक्राः नचापितंबुबुधेसूतपुत्रोबाणेप्रविष्टंयोगबलेनना
गे २२ दृशाशतनयनोहिदृष्ट्वाबाणप्रविष्टं निहतःइतिस्वतोमेस्वस्तगात्रोबभूव जलजकुसुमयोनिः
श्रेष्ठभावोजितात्मा त्रिदशपतिमवोचन्माव्यथिष्ठाजयेश्रीः २३ ततोब्रवीन्मद्रराजोमहात्माह १८८

यः कर्णप्रहितेषु तन्मुखे न कर्णग्रीवामिषुरेष लप्स्यते समीक्ष्य संधत्स्व शरं शिरोहरं २५ अथाब्रवीत्क्रोधसंरक्त
नेत्रो महाधिपः स न पुत्रमस्त्वरस्वी २६ न मे सधत्ते हि शरं शल्य कर्णे न मा हरष्याजिह्मपुरोहा भवंति इतीरमुक्त्वा वि
ससर्ज तं शरं प्रयत्नतो वर्षगणाभिपूजितं २७ हतोसि वै फाल्गुन इत्यवोचद्व्वरत्स्व राजन् विजयार्थमुद्य
तः समाधकः कर्णभुजप्रसृष्टो हुताशनार्कप्रतिमः सुघोरः २८ गुणाच्युतः कर्णधनुःप्रमुक्तो वियद्गतः
प्राज्वलदंतरिक्षे तं प्रेक्ष्य सरीसृपं युधि माधवः स्त्वरान्वितः मत्वरयैव लीलया २९ पदा विनिष्पिष्य रथोत्त
मं सः प्रावेशयत्पृथिवीं किंचिदेव क्षितिं गता जानुभिरस्य वाहा हेमच्छन्नाश्चेंद्रमरीचिवर्णाः ३० संधी
यमाने भुजगे दृष्ट्वा कर्णेन माधवः आक्रमत्स्यंदनं पद्भ्यां बलेन बलिनां वरः अवगाढे रथे भूमौ जातु
भ्यामगमन्हयाः ततोंतरिक्षे सुमहान्निनादः संपूजनार्थं मधुसूदनस्य दिव्याश्च वाचः सहसा बभूवुः
दिव्यानि पुष्पाण्यथ सिंहनादाः ३१ तस्मिंस्तथा वै धरणीं निमग्ने रथे प्रयत्नान्मधुसूदनस्य ततः श
रः सोभ्यहनत्किरीटं तस्यैंद्रदत्तं सुदृढं च धीमतः अथार्जुनस्योत्तमगात्रभूषणं धरावियद्द्योः सलिले
षु विश्रुतं ३२ बलास्त्रसर्गोत्तमयत्नमन्युभिः शरेण मूर्ध्नः प्रजहार सूतजः दिवाकरेंदुज्वलनप्रभत्विषं
सुवर्णमुक्तामणिवज्रभूषितं ३३ पुरंदरार्थं तपसा प्रयत्नतः स्वयं कृतं यत्किल भास्वयंभुवा महार्हरू
पं द्विषतां भयंकरं विभर्तुरत्यर्थसुखं सुगंधिनं ३४ जिघांसते देवरिपून्सुरेश्वरः स्वयं ददौ यत्सुमनाः कि
रीटिने हराम्बुपाखंडलवित्तगोप्तृभिः पिनाकपाशाशनिसायकोत्तमैः ३५ सुरोत्तमैरप्यविषह्यमर्दितं।

कि.टी.
१८

अथेतिनरर्षभःसकाशात्व्यालास्त्रस्यसर्गश्चोत्तमयत्नस्यमन्त्रभिस्तैः प्रयुक्तेनशरेणोत्तमांगभूषणंप्रजह्रा

प्रसह्यनागेनजहारयद्वृषः सडृष्टभावोवितथप्रतिज्ञः किरीटमत्यद्भुतमर्जुनस्य
१४ नभोमहार्दं तपनीयचित्रंपार्थोत्तमांगात्प्रहृतंरत्नरश्मी तद्धेमजालावततंस्त्र
घोघंजाज्वल्यमानंनिपपातभूमौ १५ तदुत्तमेषून्मथितंविषाग्निनाप्रदीप्तमर्चि
ष्मद्द्योतितोप्रियं पपातपार्थस्यकिरीटमुत्तमंदिवाकरास्तादिवरक्तमंडलः
१६ सवैकिरीटंबहुरत्नभूषितंजहारनागोर्जुनमूर्द्धतोबलात् गिरेःसुजातो
कुरपुष्पितद्रुमंमहेंद्रवज्रःशिखरोत्तमंयथा १७ महीवियद्द्योःसलिलेचवा
युनाप्रसह्यमुग्रंविनिचूर्णितंयथा प्रतीवशब्दोभुवनेषुवेनराजताभ्रवस्य
व्यथिताश्चचसबलः १८ विनाकिरीटेनशुभेसपार्थःपणामोयुवानीलइवोद्य
ष्टंगः ततःसमुद्धृत्यासितेनवाससास्वमूर्धजानव्यथितस्त
राज्जुनः १९ ॥

इतिद्वयोःसंबंधः ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ १८

गोकर्णास्यमुकुटंजहारेत्यन्वयः अर्जुनस्यमुकुटहरणमपिमहत्कर्मेतिमत्वायन्मुकुटंविशिनष्टि गवि
वत्सविकर्णीयस्याः साचलः श्रवाःसर्पिणी अर्जुनेनयोऽश्वेनिहतानासतीदहनिमित्तभूतातस्यमु
कुटमेवजहारदहनवतीनतशिरः कथंहतायाहनननिमित्तत्वमतआहस्वमुखीकृतेनइषुणागोपु
त्रमेवेषिता सुधिरविवर्तितत्वात्रभवतिशोभनेपुत्रजीवनकरंस्वत्वंयस्याः सास्वमुखी साहिपुत्रे
निर्गीर्यदस्यमानात्योऽश्वाङ्कुरुत्पन्नंतीशिरोदेशेअर्जुनेनछिन्नासतीस्वयमन्तापुत्रेचवरतितवतीस्मा
विभासितःसूर्यमरीचिनाहृष्टःशिरोगतेनोदयपर्वतोयथा॥ गोकर्णास्वमुखीकृतेनइषुणा
गोपुत्रसंप्रेषितागोशाहात्मजभूषणांस्वविहितंस्वयज्ञगोसप्रभं दृष्ट्वागोगतकंजहारमु
कुटंगोशाहगोपुरिवैगोकर्णासनमर्दनेश्वनपपाववशाप्यमस्तोर्वशः ५॥
दिपर्वतस्युपाख्यायते कृतेनस्वयंनिर्मितेनपुत्रेणजातेनइषुणाइषुभावंगतेन आत्मावैपुत्रनामासी
तिश्रुतेरिष्वाकारपुत्ररूपेणसंपन्नासती गोमतःऋषिमनोःकस्यपुत्रेणकर्णेनप्रेषिता इषुणानीत्वा
भावत्वनीया गोपुत्रेतिमतमत्नोपश्रार्थः किंकृत्वामुकुटंजहारेत्यतआह स्वयज्ञगोसप्रभंगोगतकं
दृष्ट्वास्वयज्ञः प्रतिशयेनाविर्भूताःगावोयस्यमयस्तंजइतियावत् स्वयज्ञैर्गोभिरस्वभिप्रकर्षेणभास
मानंनिरतिशयतेजोबलमर्जुनं गोगतकंगोशाह्वेनहृदयस्थमीनंप्रदेशोल्लसते तत्रगतंविद्यमानंकपि

कु॰टी॰
१७८

तेयस्यतं अर्जुनस्यग्रीवादेशंकर्णेनलक्षीकृतं विज्ञायभगवतास्वभारेणअस्त्रेषुजानुभ्यामवनींग
मितेषुरश्मिभिः समस्तत्रदेशेअर्जुनस्यशिरोदृष्ट्वापिवेगातिशयात्स्वयं नीचीभवितमशक्तास्ततो
तदेशास्यमुकुटंजहारेत्यर्थः गोशब्दात्मजभूषणंमुविहितमिति गोः पृथिवीतयाश[illegible]तइति
गोशब्दात्अदितिः इयंवाअदितिरितिपृथिव्याअदितेर्निर्देशात् तस्याआत्मजस्येंद्रस्यभूषणंमु।
विहितंवेधसेतिशेषः तथाचात्रैवोक्तं पुरंदरार्थंतपसाप्रयत्नतः स्वयंकृतंयद्विधिनास्वयंभुवे
ति कीदृशंमुकुटंवैनिश्चितंप्रसिद्धंवा गोशतृगोपतिर्गोभीरश्मिभिः शातृते रश्मिमानितिकथ्यत
इतिसूर्यः तस्येवभुवनगर्भव्यापिनोगावःकिरणाःतैः भुवनंपूरयितुंशीलमस्यतत्तथा सूर्यस
मप्रभमित्यर्थः ननुचेतनाधिष्ठितोबाणःपुनरेत्यार्जुनंकुतोनहतवानित्यतआह गोकर्णास
नमर्दनस्थनयथावशाप्यमत्योर्वशमिति गोकर्णेसर्पपुनरर्जुनंहंतुंइच्छंतंअसनेनबाणेतेप
णामर्दयतियः सतथाभूतोअर्जुनस्थतमेवसर्पमनवाप्यमत्योर्वशंतेनयथोसर्पस्यपुनरागम
नेवधश्चात्रैवकीर्त्यते ४० ॥ ४४ ॥

५० कर्णेनवाक्यंउक्तःसन्नतद्वाक्यमसहन्नसहमानः स्वयंप्रायादिमुञ्चरेणान्वयः ५१ ५२ ॥

समायकःकर्णभुजप्रसृष्टोद्भुताग्न्यार्कप्रतिमोमहार्हः महोरगःकृतवैरोर्जुनेनकिरीटमाहृत्यत
तोव्यतीयात् तेचापिदग्धातपनीयचित्रंकिरीटमाकृष्यतदर्जुनस्य ४१ इयेषगंतुंपुनरेवतूणंहृष्ट
श्वकर्णेनततोब्रवीत्तं मुक्तस्त्वयाहंत्वसमीक्ष्यकर्णशिरोहृतेयन्नमयार्जुनस्य ४२ समीक्ष्यमांमुं।
चरणेत्वमाशुहंतास्मिशत्रुंतववात्मनश्च सएवमुक्तोयुधिसूतपुत्रस्तमब्रवीत्कोभवानुग्ररूपः
४३ नागोब्रवीद्विद्धिकृतागसंमांपार्थेनमातुर्वधजातवैरं यदिस्वयंवज्रधरोस्यगोप्तातथापिया
तापितृराजवेश्मनि ४४ कर्णउवाच ननागकर्णोद्यरणेपरस्यबलंसमास्थायजयंबुभूषेत्
नसंदध्यांद्विःशरंचैवनागयद्यर्जुनानांशतमेवहन्यां ४५ तमाहकर्णःपुनरेवनागंतदाजिम
ध्येरविसूनुसत्तमः व्यालास्त्रसर्गोत्तमयत्नमन्युभिर्हन्तास्मिपार्थंसुसुखीव्रजत्वं ४६ इत्येव
मुक्तोयुधिनागराजःकर्णेनरोषादसहंस्तस्यवाक्यं स्वयंप्रायात्पार्थवधायराजन्कृत्वास्वरूपं
विजिघांसुरुग्रः ५१ ततःकृष्णःपार्थमुवाचसंख्येमहोरगंकृतवैरंजहित्वं सएवमुक्तोमधुसूद
नेनगांडीवधन्वारिपुवीर्यसाहः उवाचकोह्येषममाद्यनागःस्वयंयआयाद्गरुडस्यवक्त्रं ५२ कृष्ण
उवाच योसौत्वयाखांडवेचित्रभानुंसंतर्पयानेनधनुर्द्धरेण ५३ ॥

क.टी.
१८

महोल्कामितिपाठश्चैवत्यथाहत्वयोज्यं ५५ गतेगमिते विभुःसमर्थः बर्हिणंबर्हाएववाजाःपक्षाःसंजा
तियस्ततोजननीगुप्तदेहोमत्वेकरूपंनिहतास्यमाता मत्पूर्वनहैरमनुस्मरन्वैतंपार्थपत्रात्मव
धायतूर्णं ५४ नभस्युतंप्रज्वलितामिवोल्कांपपातेनमायांतममित्रसाह? संजयउवाच ततःसजिष्णुः
परिवृत्यरोषाच्छिच्छेदषड्भिर्निशितैःसुधारैः ५५ नागंवियत्तिर्यगिवोत्पतंतंसछिन्नगात्रोनिपपात
भूमौ गतेचतस्मिन्भुजगेकिरीटिनास्वयंविभुःपार्थिवभूतलाद्दृष्ट? ५६ समुद्गहाराशुपुनःपते
न्तरूपंभुजाभ्यांपुरुषोत्तमस्ततः तस्मिन्मुहूर्तेदशभिःपृषत्कैःशिलाशितैर्बर्हिणबर्हवाजितैः ५७
विव्याधकर्णःपुरुषप्रवीरोधनंजयंतिर्यगवेक्षमाणः ततोर्जुनोद्वादशभिःसमुक्तैर्वराहकर्णैर्नि
शितैःसमर्प्य ५८ नाराचमाशीविषतुल्यवेगमाकर्णपूर्णायतमुत्ससर्ज सचित्रवर्मेषुवरोविदा
र्यप्राणान्निरस्यन्निवसाधुमुक्तः ५९ कर्णस्यपीत्वारुधिरंविवेशावसुंधरांशोणितदिग्धवाजः ततो
वृषोबाणनिपातकोपितोमहोरगोदंडविघट्टितोयथा ६० तथाशुकारीव्यसृजच्छरोत्तमान्महावि
षःसर्पइवोत्तमंविषं जनार्दनंद्वादशभिःपराभिनन्नवैर्नवत्याचशरैस्तथार्जुनं ६१ शरेणघोरेण
पुनश्चपांडवंविदार्यकर्णोव्यनदज्जहासच तमस्यहृष्टंममृषेनपांडवोबिभेदमर्माणिततोस्यमर्म
वित् ६२ ॥
तायेषांतैर्बर्हिणबर्हवाजितैः ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ॥ १८

९९ अग्निजः कार्त्तिकेयः १० द्वेषिवान् मनसि कृतवान् ११ १२ १३ १४ १५ ॥

परःशतैः पत्रिभिर्विद्धविक्रमस्तथापार्थेन्द्रो बलमोजसा रणे ततः शराणां नवतिं तदार्जुनः ससर्ज कर्णं
न कर्दंडसंनिभां ९३ तैः पत्रिभिर्विद्धतनुः स विव्यथे तथापि यथा वज्रविदारितो चलः मणिप्रवेकोत्तम
वज्रहाटकैरलंकृतं चास्य वरांगभूषणं ९४ प्रविद्धमुर्व्यां निपपात पत्रिभिर्धनंजयेनोत्तमकुंडलेपि
च महाधनं शिल्पिवरैः प्रयत्नतः कृतं यदस्योत्तमवर्म भास्वरं ९५ सुदीर्घकालेन ततोस्य पांडवः क्ष
णेन बाणैर्बहुधा व्यशातयत् स तं विवर्माणमथोत्तमेषुभिः शितैश्चतुर्भिः कुपितः पराभिनत् ९६
स विव्यथेत्यर्थमरिप्रताडितो यथातुरः पित्तकफानिलज्वरैः महाधनुर्मंडलनिःसृतैः शितैः क्रिया
प्रयत्नप्रहितैर्बलेन च ९७ ततस्तु कर्णं बहुभिः शरोत्तमैर्विभेद मर्मस्वपि चार्जुनस्त्वरन् दृढाहतः पत्रि
भिरुग्रवेगैः पार्थेन कर्णो विविधैः शिताग्रैः ९८ बभौ गिरिर्गैरिकधातुरक्तः क्षरन्प्रपातैरिव रक्तमंभः
ततोर्जुनः कर्णमवक्रगैर्नवैः सुवर्णपुंखैः सुदृढैरयस्मयैः ९९ यमाग्निदंडप्रतिमैः स्तनांतरे पराभिनत्
क्रौंचमिवाद्रिमग्निजः ततः शरावापमपास्य सूतजो धनुश्च तच्छक्रशरासनोपमं १ ततो रथस्थः स
मुमोह च स्खलन् प्रशीर्णमुष्टिः सुभृशाहतः प्रभो न चार्जुनस्तं व्यसने तदैषिवान्निहंतुमार्यः पुरुषव्रते स्थि
तः २ ततस्तमिंद्रावरजः ससंभ्रमादुवाच किं पांडव हे प्रमाद्यसे नैवाहितानां सततं विपश्चितः क्षणं प्रतीक्षंत्यपि
दुर्बलीयसो ३ विशेषतोरीन्व्यसनेषु पंडितो निहत्य धर्मं च यशश्च विंदते तदेकवीरेण च वाहितं सदा त्वरस्व कर्णं
सहसाभिमर्दितुं ४ पुरा समर्थः समुपैति सूतजो बिभिन्धि चैनं नमुचिं यथा हरिः ततस्तदेवेत्यभिपूज्य सत्वरं जनार्दनं

क॰ टी॰ २ कालश्चेति हेत्नपकर्णवधंग्रमिलसेतिशेषः ब्रुवाणः वक्ता ८२ ८३ वामंचक्रंग्रसति त्रवीरेत्यत्रातिसौनेरी
१८२ शरोत्तमैः सर्वकुरूत्तमस्त्वरंस्तथायथाशंबरहापुराबलिं साश्वंतुकर्णंसरथंकिरीटीसमाचिनोद्बाण
तदंतवक्त्रैः ७५ प्रच्छादयामासदिशश्चबाणैः सर्वप्रयत्नात्तपनीयपुंखैः सवत्सदंतैः पृथुपीनवक्षाः स
माचितः सोधिरथिर्विभाति ७६ सुपुष्पिताशोकपलाशशाल्मलिर्यथाचलश्चंदनकाननायुतः शरैः
शरीरेबहुभिः समर्पितैर्विभातिकर्णः समरेविशांपते ७७ महीरुहैराचितसानुकंदरोयथागिरींद्रः
स्फुटकर्णिकारवान् सबाणसंघान्बहुधाव्यवासृजन्विभातिकर्णः शरजालरश्मिवान् ७८ सलो
हितोरक्तगभस्तिमंडलोदिवाकरोस्ताभिमुखोयथातथा बाहूंतरादाधिरथेर्विमुक्तान्बाणान्महा
हीनिवदीप्यमानान् ७९ विध्वंसयन्नर्जुनबाहुमुक्ताः शराः समासाद्यदिशः शिताग्राः ततः सकर्णः
समवाप्यधैर्यंबाणान्विमुंचन्कुपिताहिकल्पान् ८० विव्याधपार्थंदशभिः पृषत्कैः कृष्णंचषड्
भिः कुपिताहिकल्पैः ततः किरीटीभृशमुग्रनिस्वनंमहाशरंसर्पविषानलोपमं ८१ अयस्मयंरौ
द्रमहास्त्रसंहितंमहाहवेक्षेप्तुमनामहामतिः कालोऽदृश्योनृपविप्रकोपान्निदर्शयन्कर्ण
वधंब्रुवाणः ८२ भूमिस्तुचक्रंग्रसतीत्यवोचत्कर्णस्यतस्मिन्वधकालआगते ततस्तदस्त्रंमन
सः प्रनष्टंयद्भार्गवोस्मैप्रददौमहात्मा ८३ चक्रंचवामंग्रसद्भूमिरस्यप्राप्तेतस्मिन्वधकालेनृवी
र ततोरथोघूर्णितवान्नरेंद्रशापात्तदाब्राह्मणसत्तमस्य ८४ ॥

लिपाठेग्रसमेग्रसतिचनतन्निगीर्णमिमतीत्यर्थः ८४ ॥ ॥ १८२

वैत्स्यः स वेदिको ग्रामस्त्वकोमहाद्रुमः ८५ ९१ अभ्युपमर्दयत् गांडीवमित्युनरानपि ९२ ॥ ९३

ततश्चक्रमपतत्तस्य भूमौ स विह्वलः समरे सूतपुत्रः स वेदिकश्चैत्यइवातिमात्रः सुपुष्पितो भूमितले
निमग्नः चूर्णीरथे ब्राह्मणस्याभिशापाद्रामादुपात्तेन विभाति चास्त्रे ८५ छिन्ने शरे सर्पमुखे च घोरे
पार्थेन तस्मिन्विषसाद कर्णः अमृष्यमाणो व्यसनानि तानि हस्तौ विधुन्वन्स विगर्हमाणः ८६ धर्मप्र
धाने किल पाति धर्म इत्यब्रुवन्धर्मविदः सदैव वयं च धर्मे प्रयताम नित्यं यथाबलं शक्तियया श्रुतं
च ८७ स चापि निघ्नाति न पाति भक्तान्मन्ये न नित्यं परिपाति धर्मः एवं ब्रुवन्प्रस्खलिताश्वसूतो वि
चाल्यमानोऽर्जुनबाणपातैः ८८ मर्माभिघाताच्छिथिलः क्रियासु पुनः पुनर्धर्ममसौ जगर्हे ततः शरैर्भी
मतरैरविध्यत्त्रिभिराहवे हस्ते कृष्णं तथा पार्थमभ्यविध्यच्च सप्तभिः ८९ ततोऽर्जुनः सप्तदशातिमवेगा
नजिह्मगान् इंद्राशनिसमानुग्रान्ससर्जत्पावकोपमान् ९० निर्भिद्य ते भीमवेगा ह्यपतन्पृथिवीत
ले कंपितात्मा ततः कर्णः शक्त्या चेष्टामदर्शयत् ९१ बलेनाथ स संस्तभ्य ब्रह्मास्त्रं समुदीरयत् ऐंद्रं त
तोऽर्जुनश्चापि तं दृष्ट्वाभ्युपमंत्रयत् ९२ गांडीवं ज्यां च बाणांश्च सोऽनुमंत्र्य परंतपः व्यसृजच्छरवर्षाणिव
र्षाणीव पुरंदरः ९३ ततस्तेजोमया बाणा रथात्पार्थस्य निःसृताः प्रादुरासन्महावीर्याः कर्णस्य रथमं
तिकात् ९४ तान्कर्णस्त्वग्रतो न्यस्तान्मोघांश्चक्रे महारथः ततोऽब्रवीद्वृष्णिवीरस्तस्मिन्नस्त्रे विनाशिते
९५ विसृजास्त्रं परं पार्थ राधेयो ग्रसते शरान् ततो ब्रह्मास्त्रमत्युग्रं संमंत्र्य समयोजयत् ९६ ॥

अश्वस्य तत्र तिपातिपत् ९० ९८ १०२ अभ्यसेत्पुनः पुनः अस्त्रं ग्रानिष्ट प्रेरयेत्यब्रवीदितियोजना ॥

छादयित्वा ततो बाणैः कर्णं प्रत्यस्यदर्जुनः ततः कर्णः शितैर्बाणैर्ज्यां चिच्छेद स्तुतेजनैः ९७ द्वितीयां च तृ
तीयां च चतुर्थीं पंचमीं तथा षष्टीमथास्य चिच्छेद सप्तमीं च तथाष्टमीं ९८ नवमीं दशमीं चास्य तथा वैका
दशीं वृषः ज्याशतं शतसंधानः स कर्णो नावबुध्यते ९९ ततो ज्यां विनिधायान्यामभिमंत्र्य च पांडवः शरै
रवाकिरत्कर्णं दीप्यमानैरिवाहिभिः १०० तस्य ज्याछेदनं कर्णो ज्यावधानं च संयुगे नान्वबुध्यत शीघ्रत्वा
त्तदद्भुतमिवाभवत् १ अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य प्रत्यघ्नन्सव्यसाचिनः चक्रे चाप्यधिकं पार्थात्स्ववीर्यमतिद
र्शयन् १०२ ततः कृष्णोऽर्जुनं दृष्ट्वा कर्णास्त्रेण च पीडितं अभ्यसेत्यब्रवीत्पार्थमातिष्ठास्त्रं व्रजेति च ३ ततो
ऽग्निसदृशं घोरं शरं सर्पविषोपमं अश्मसारमयं दिव्यमभिमंत्र्य परंतपः ४ रौद्रमस्त्रं समाधाय क्षेप्तुकामः
किरीटवान् ततोऽग्रसन्मही चक्रं राधेयस्य तदा नृप ५ ततोऽवतीर्य राधेयो रथादाशु समुद्यतः चक्रं भुजा
भ्यामालंब्य समुत्क्षेप्तुमियेष सः ६ सप्तद्वीपा वसुमती सशैलवनकानना गीर्णचक्रा समुत्क्षिप्ता कर्णे
न चतुरंगुलं ७ ग्रस्तचक्रस्तु राधेयः क्रोधादश्रूण्यवर्तयत् अर्जुनं वीक्ष्य संरब्धमिदं वचनमब्रवीत्
१०८ भोभो पार्थ महेष्वास मुहूर्तं परिपालय यावच्चक्रमिदं ग्रस्तमुद्धरा
मि महीतलात् १०९ ॥ ःः ॥

रथचक्रंमहीग्रस्तंदृष्ट्वादैवादिदंमम पार्थकापुरुषाचीर्णमभिसंधिंविसर्जय १० नत्वंकापुरुषाचीर्णंमा
र्गमास्थातुमर्हसि ख्यातस्त्वमसिकौंतेयविशिष्टोरणकर्मसु ११ विशिष्टतरमेवत्वंकर्तुमर्हसिपांडव
प्रकीर्णकेशेविमुखेब्राह्मणेथकृतांजलौ १२ शरणागतेन्यस्तशस्त्रेयाचमानेतथार्जुन अबाणेभ्रष्ट
कवचेभ्रष्टभग्नायुधेतथा १३ नविमुंचंतिशस्त्राणिशूराःसाधुव्रतेस्थिताः त्वंचशूरतमोलोकेसाधुवृ
त्तश्चपांडव १४ अभिज्ञोयुद्धधर्माणांवेदांतावभृथाप्लुतः दिव्यास्त्रविदमेयात्माकार्तवीर्यसमोयुधि १५
यावच्चक्रमिदंग्रस्तमुद्धरामिमहाभुज नमांरथस्थोभूमिष्ठंविकलंहंतुमर्हसि १६ नवासुदेवात्त्वत्तो
वापांडवेयबिभेम्यहं त्वंहिक्षत्रियदायादोमहाकुलविवर्द्धनः १७ अतस्त्वांप्रब्रवीम्येषमुहूर्त्तंक्षमपां
डव १८ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिरथचक्रग्रसने ४९९ संजयउवाच तमब्रवीद्वासुदेवोरथ
स्थोराधेयदिष्ट्यास्मरसीहधर्मं प्रायेणनीचाव्यसनेषुमग्नानिंदंतिदैवंकुकृतंनतत्तं १ यत्तद्द्रौपदीमे
कवस्त्रांसभायामानाययेस्त्वंचसुयोधनश्च दुःशासनःशकुनिःसौबलश्चनतेकर्णप्रत्यभात्तत्रधर्मः २
यदासभायांराजानमनक्षज्ञंयुधिष्ठिरं अजैषीच्छकुनिर्ज्ञानात्क्वतेधर्मस्तदागतः ३ वनवासेव्यतीतेच
कर्णवर्षेत्रयोदशे नप्रयच्छसियद्राज्यंक्वतेधर्मस्तदागतः ४ यद्भीमसेनंसर्पैश्चविषयुक्तैश्चभोजनैः आ
चरत्त्वन्मतेराजाक्वतेधर्मस्तदागतः ५ यद्वारणावतेपार्थान्सुप्तान्जतुगृहेतदा आदीपयस्त्वंराधेय
क्वतेधर्मस्तदागतः ६ यदारजस्वलांकृष्णांदुःशासनवशेस्थितां सभायांप्राहसःकर्णक्वतेधर्मस्तदा
गतः ७ यदानार्यैःपुराकृष्णांक्लिश्यमानामनागसं उपप्रेक्षसिराधेयक्वतेधर्मस्तदागतः ८ ॥

क॰ टी॰ विनष्टाः पांडवाः कृष्णे याहि त्वं नरकं गताः पतिमन्यं वृणीष्वेति वदंस्त्वं गजगामिनीं ९ उपप्रेक्षसि राधेय क्व ते
धर्मस्तदा गतः राज्यलुब्धः पुनः कर्ण समाहूयसि पांडवान् १० यदा शकुनिमाश्रित्य क्व ते धर्मस्तदा गतः य
१८२ दाभिमन्युं बहवो युद्धे जघ्नुर्महारथाः ११ परिवार्य रणे बालं क्व ते धर्मस्तदा गतः यद्येष धर्मस्तत्र न विद्यते
हि किं सर्वथा तालुविशोषणेन १२ अद्येह धर्म्याणि विधत्स्व सूत तथापि जीवन्न विमोक्ष्यसे हि नलो यद्वै
निर्जितः पुष्करेण पुनर्यशो राज्यमवाप वीर्यात् १३ प्राप्तास्तथा पांडवा बाहुवीर्यात्सर्वे समस्ताः परिवृत्तलो
भाः निहत्य शत्रून्समरे प्रवृद्धान्ससोमका राज्यमवाप्नुयुस्ते १४ तथा गता धार्त्तराष्ट्रा विनाशं धर्माभि
गुप्तैः सततं नृसिंहैः संजय उवाच एवमुक्तस्तदा कर्णो वासुदेवेन भारत १५ लज्जयावनतो भूत्वा नोत्त
रं किंचिदुक्तवान् क्रोधात्प्रस्फुरमाणौष्ठो धनुरुद्यम्य भारत १६ योधयामास वै पार्थं महावेगपराक्रमः त
तोऽब्रवीन्महादेवः फाल्गुनं पुरुषर्षभं १७ दिव्यास्त्रेणैव निर्भिद्य पातयस्व महाबल एवमुक्तस्तु देवेन क्रो
धमागात्तदार्जुनः १८ मन्युमभ्याविशद्घोरं स्मृत्वा तत्र धनंजयः तस्य क्रुद्धस्य सर्वेभ्यः स्रोतोभ्यस्तेजसो।
र्चिषः १९ प्रादुरासंस्तदा राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् तत्समीक्ष्य ततः कर्णो ब्रह्मास्त्रेण धनंजयं २० अभ्यव
र्षत्पुनर्यत्नमकरोद्रथमज्जने ब्रह्मास्त्रेणैव तं पार्थो ववर्ष शरवृष्टिभिः तदस्त्रमस्त्रेणावार्य प्रजहार च
पांडवः ततोऽन्यदस्त्रं कौंतेयो दयितं जातवेदसः २२ मुमोच कर्णमुद्दिश्य तत्प्रजज्वाल तेजसा वारुणे
न ततः कर्णः शमयामास पावकं २३ जीमूतैश्च दिशः सर्वाश्चक्रे तिमिरदुर्दिनाः पांडवेयस्त्वसंभ्रांतो वाय
व्यास्त्रेण वीर्यवान् २४ अपोवाह तदाभ्राणि राधेयस्य प्रपश्यतः ततः शरं महाघोरं ज्वलंतमिव पावकं २५ १८२

प्रादुरेषां दुवृत्तस्य सूतपुत्रो जितो मया योज्यमाने ततस्तस्मिन् बाणे धनुषि पूजिते १९ चचाल पृथिवी राज
ससैलवनकानना ववौ सशर्करो वायुर्दिशश्च रजसा वृताः हाहाकारश्च संजज्ञे सुराणां दिवि भारत तमि
षुं संधितं दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मारिष २० विषादं परमं जग्मुः पांडवा दीनचेतसः स सायकः कर्णभुजप्रमुक्तः
शक्राशनिप्रख्यरुचिः शिताग्रः २१ भुजांतरं प्राप्य धनंजयस्य विवेश वल्मीकमिवोरगोत्तमः सगाढविद्धः
समरे महात्मा विघूर्णमानः श्लथहस्तगांडिवः २२ चचाल बीभत्सुरमित्रमर्दनः क्षितेः प्रकंपे च यथाचलो
त्तमः तदंतरं प्राप्य वृषो महारथो रथांगमुर्वीगतमुज्जिहीर्षुः २३ रथादवप्लुत्य निगृह्य दोर्भ्यां शशाक दैवान्न
महाबलोपि ततः किरीटी प्रतिलभ्य संज्ञां जग्राह बाणं यमदंडकल्पं २४ ततोर्जुनः प्रांजलिकं महात्मा ततो
ब्रवीद्वासुदेवोपि पार्थ छिंध्यस्य मूर्धानमरेः शरेण न यावदारोहति वै रथं वृषः २५ तथैव संपूज्य स तद्वचः
प्रभोस्ततः क्षुरं प्रज्वलितं प्रगृह्य जघान कक्षाममलार्कवर्णां महाचक्रे रथचक्रे विमग्ने २६ तं हस्तिकक्षाप्र
वरं च केतुं सुवर्णमुक्तामणिवज्रपृष्ठं ज्ञानप्रकर्षोत्तमशिल्पियुक्तैः कृतं सुरूपं तपनीयचित्रं २७ जयास्पदं
तव सैन्यस्य नित्यममित्रवित्रासनमीड्यरूपं विख्यातमादित्यसमस्य लोके त्विषा समं पावकभानुचंद्रैः २८ ततः
क्षुरेणाधिशितेन सुवर्णपुंखेन हुताग्निवर्चसा श्रिया ज्वलंतं ध्वजमुन्ममाथ महारथस्याधिरथेः किरीटी २९
यशश्च दर्पश्च तथा प्रियाणि सर्वाणि कार्याणि च तेन केतुना सार्कं कुरूणां हृदयानि चापतन् बभूव हाहेति च निः
स्वनो महान् ३० दृष्ट्वा ध्वजं पातितमाशुकारिणा कुरुप्रवीरेण निकृत्तमाहवे नाशंसिरे सूतपुत्रस्य सर्वे जयं तदा भा
रतेयतदोयाः ३१ अथत्वरन् कर्णवधाय पार्थो महेंद्रवज्रानलदंडसंनिभ मादत्तपार्थोंजलिकं निषंगात्सहस्र

रोमेविद्ध्य । प्रिममुत्तमं ४० मर्मच्छिदं शोणितमांसदिग्धं वैश्वानरार्कप्रतिमं महार्हं नराश्वनागास्त्वहरं त्वचतिं
षड्रात्रमं जोगतिमृगवेगं ४१ सहस्रनेत्राशनितुल्यवीर्यं कालानलं व्यात्तमिवातिघोरं पिनाकनारायण
चक्रमेतं निमेषयेकं प्राणाभृतां विनाशने ४२ जग्राह पार्थः स शरं प्रहृष्टो यो देवसैन्यैरपि दुर्निवार्यः से शृजि
तोयः सततं महात्मा देवासुरान्यो विजयेन्महेषुः ४३ तं वै प्रहृष्टः प्रसमीक्ष्य युद्धे चचाल सर्वं सचराचरं ज
गत् स्वस्तिं जगत्स्यादृषयः प्रचुक्रुशुस्तमुघेनेपुस्तमहाहवेषु ४३ ततस्तु तं वै शरमप्रमेयं गाण्डीवधन्वा
धनुषि व्ययोजयत् युक्ता महास्त्रेण परेण चापं विकृष्य गाण्डीवमुवाच सत्वरं ४४ अयं महास्त्रप्रहितो म
हास्त्रः शार्वीरहस्त्रास्त्रदेवस्तुहृदः तपोस्ति तत्संगुरवश्च नो यदि तामयाय प्रदिष्टं सुहृदां श्रुतं तथा ४५ अनेन
सत्येन निहन्त्वयं शरः सुसंस्थितः कर्णमरिं ममोर्जितं इत्यूचिवांस्तं प्रमुमोच बाणं धनंजयः कर्णवधाय
घोरं ४६ कृत्यामथर्वाङ्गिरसीमिवोग्रां दीप्तामसह्यां युधि मृत्युनापि ब्रुवन् किरीटी तमतिप्रहृष्टो ह्ययं शरो
मे विजयावहोस्तु ४७ जिघांसुरर्केन्दुसमप्रभावः कर्णं मयास्तो नयतां यमाय तेनेषुवर्येण किरीटमा
ली प्रहृष्टरूपो विजयावहेन ४८ जिघांसुरर्केन्दुसमप्रभेण चक्रे विषक्तं रिपुमाततायी तथा विमुक्तो
बलिनार्कतेजाः प्रज्वालयामास दिशो नभश्च ४९ ततोर्जुनस्तस्य शिरो जहार वृत्रस्य वज्रेण यथा महे
न्द्रः शरोत्तमेनाञ्जलिकेन राजन्तदा महास्त्रप्रतिमन्त्रितेन पार्थोपराह्णे शिर उच्चकर्त वैकर्तनस्याथ
महेन्द्रसूनुः ५० तस्यापतच्चाञ्जलिकेन छिन्नमथास्य कायो निपपात पश्चात् तदुद्यतादित्यसमान
तेजसं शरद्घनान्तोमध्यगभास्करोपमं ५१ वराङ्गमुर्व्यामपतच्चमूमुखे दिवाकरोस्तादिव रक्तमंडलः

अपराह्नेदिवसस्यपश्चिमेभागेअपरंचरमंग्रहः मरणदिनेयस्य ९३ ॥

ततोस्यदेहंसततंसुखोचितंसरूपमत्यर्थमुदारकर्मणः ५२ परेणकृच्छ्रेणशिरः समत्यजद्गृहंमहर्द्धीवस
संगमीश्वरः शरैर्विभिन्नंव्यसुतत्सुवर्चसः पपातकर्णस्यशरीरमुच्छ्रितं ५३ स्रवद्व्रणंगैरिकतोयविस्र
वंगिरिर्यथावज्रहतंमहाशिरः देहाच्चकर्णस्यनिपातितस्यतेजः सूर्यंखंवितत्याविवेश ५४ तदद्भुतंस
र्वमनुष्ययोधाः संदृष्टवंतोनिहतेस्मकर्णे ततः शंखान्पाण्डवादध्मुरुच्चैर्दृष्ट्वाकर्णंपातितंफाल्गुनेन
५५ तथैवकृष्णश्चधनंजयश्चहृष्टौयमौदध्मतुर्वारिजातौ तंसोमकाः प्रेक्ष्यहतंशयानंसैन्यैः सार्द्धंसिं
हनादान्प्रचक्रुः ५६ तूर्याणिसंजघ्नुरतीवहृष्टावासांसिचैवादुधुवुर्भुजांश्च संवर्द्धयंतश्चनरेंद्रयोधाः
पार्थंसमाजग्मुरतीवहृष्टाः ५७ बलान्वितास्त्वापरेह्यप्यनृत्यन्नन्योन्यमाश्लिष्यनदंतऊचुः दृष्ट्वातुक
र्णंभुविवाविपन्नंकृत्तंरथात्सायकैरर्जुनस्य ५८ महानिलेनाद्रिमिवापविद्धंयज्ञावसानेग्निमिव
प्रशांतं रराजकर्णस्यशिरोनिकृत्तमस्तंगतंभास्करस्येवबिंबं ५९ प्रताप्यसेनांसतपांडवींशरै
शरांशुभिर्भास्करतुल्यदीधितिः किरीटिकालेनसकर्णभास्करोप्यनीयतास्तंदिवसावसाने ६०
शरैराचितसर्वांगः शोणितौघपरिप्लुतः विभातिदेहः कर्णस्यस्वरश्मिभिरिवांशुमान् ६१ प्रताप्य
सेनामामित्रींदीप्तैः शरगभस्तिभिः बलिनार्जुनकालेननीतोस्तंकर्णभास्करः ६२ अस्तंगच्छन्
यथादित्यः प्रभामादायगच्छति तथाजीवितमादायकर्णस्येषुर्जगामसः ६३ ॥ ३३

क॰टी॰
१८५

९० अथाद्यः शल्यः रथेनगस्तचक्रेणहेतुनापदानुगोपदचारिणि १ २ ३ मद्गुशायमर्जुनादयः वि
अपताहूपराहूस्सम तपुत्रस्समारिष ९१ छिन्नमंजलिकेनाजौसोत्सेधमपतच्छिरः उपर्युपरिसैन्या
नामस्यशत्रोस्तदंजसा शिरःकर्णस्यसोत्सेधमिषुःसोप्यहरद्द्रुतं ९४ कर्णंतंशूरंपतितंपृथिव्यांश
रार्चितंशोणितदिग्धगात्रं दृष्ट्वाशयानंभुविमद्रराजः छिन्नध्वजेनापययौरथेन ९५ हतेकर्णेकु
रवःप्राद्रवंतभयार्दिताःगाढविद्धाह्यसंख्ये अवेक्षमाणामुहुरर्जुनस्यध्वजंमहांतंवपुषाज्वलंतं
९६ सहस्रनेत्रप्रतिमानकर्मणःसहस्रनेत्रप्रतिमाननंशुभे सहस्ररश्मिर्दिनसंक्षयेयथातथा
पतत्कर्णशिरोवसुंधरां ९७ इतिश्रीमहाभारतेकर्णपर्वणिकर्णबधःसमाप्तः ९० ५० संजयउवा
च शल्यस्तुकर्णेनिहतेकिरीटिनात्रस्तेबलेप्रसमीक्षार्तरूपं ययौहतेवाधिरथौपदानुगेरथे
नसंछिन्नपरिच्छदेन १ शल्यस्तुकर्णार्जुनयोर्विमर्दैबलानिदृष्ट्वामृदितानिबाणैः ययौपरीतो
भृशमन्युनासोरथेनसंछिन्नपरिच्छदेन २ निपातितस्यंदनवाजिनागंबलंचदृष्ट्वाहतसूतपुत्रं
दुर्योधनोऽश्रुपरिपूर्णनेत्रोदीनोमुहुर्निश्वसन्नार्तरूपः ३ कर्णंतुशूरंपतितंपृथिव्यांशराचितंशो
णितदिग्धगात्रं यदृच्छयासूर्यमिवावनिस्थंदिदृक्षवःसंपरिवार्यतस्थुः ४ ॥

त्रस्ताभीरवः विषण्णाःशात्रवःविस्मिताःप्रेक्षकाः ५ ॥ १८५

प्रहृष्टवित्रस्तविषण्णविस्मितास्तथैव ते शोकहताश्च भवन् परेत्वदीयाश्च परस्परेण यथा यथैषां प्रकृतिस्तथा
भवन् ५ प्रविद्धवर्म्माभरणांबरायुधं धनंजयेनाभिहतं महौजसं निशाम्य कर्णं कुरवः प्रदुद्रुवुर्हतर्षभा गा
वः इवाजने वने ६ भीमश्च भीमेन ततः स्वनेन नादं कृत्वा रोदसी कंपयानः आस्फोटयन्वल्गमानस्तथैव हते
कर्णे त्रासयन्धार्त्तराष्ट्रान् ६ तथैव राजन्सोमकाः सृंजयाश्च शंखान्दध्मुः सस्वजुश्चापि सर्वे परस्परं
क्षत्रियाः हृष्टरूपाः सूतात्मजे वै निहते तदानीं ७ कृत्वा विमर्द्दं महदर्ज्जुनेन कर्णो हतः केसरिणेव नागः
तीर्णप्रतिज्ञा पुरुषर्षभेण वैरस्यांतं गतवांश्चापि पार्थः ८ मद्राधिपश्चापि विमूढचेतास्तूर्णं रथेनाप
कृतध्वजेन दुर्योधनस्यांतिकमेत्य राजन्सवाष्पदुःखाद्वचनं बभाषे ९ विशीर्णनागाश्वरथप्रवीरं बलं
त्वदीयं यमराष्ट्रकल्पं अन्योन्यमासाद्य हतं महद्भिर्नराश्वनागैर्गिरिकूटकल्पैः १० नैतादृशं भारत युद्धमा
सीद्यथा तु कर्णार्ज्जुनयोर्बभूव ग्रस्तौ हि कर्णेन समेत्य कृष्णावन्ये च सर्वे तव शत्रवो ये ११ दैवं प्रवृत्तं पार्थ
वशात्प्रवृत्तं यत्पांडवान्पाति हिनस्ति चास्मान् १२ तवार्थसिद्ध्यर्थकरास्तु सर्वे प्रसह्य वीरा निहता द्विषद्भिः
कुबेरवैवस्वतवासवानां तुल्यप्रभावा नृपते सुवीराः १३ वीर्येण शौर्येण बलेन तेजसा तैस्तैश्च युक्ता वि
विधैर्गुणौघैः अवध्यकल्पा निहता नरेंद्रास्तवार्थकामा युधि पांडवेयैः १४ तन्मा शुचो भारत दिष्टमेतत्पर्या
श्वसत्वं न सदास्ति सिद्धिः एतद्वचो मद्रपतेर्निशम्य स्वं चापनीतं मनसा निरीक्ष्य १५ दुर्योधनो दीनमना वि
संज्ञः पुनः पुनर्न्यश्वसदार्त्तरूपः १६ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि ४०९ धृतराष्ट्र उवाच तस्मिंस्तु
कर्णार्ज्जुनयोर्विमर्द्दे दग्धस्य रौद्रेह्नि विद्रुतस्य बभूव रूपं कुरुसृंजयानां बलस्य बाणोन्मथितस्य कीदृक्

क॰ टि॰ १८८

संजयउवाच शृणुराजन्नवहितोयथावृत्तोमहाक्षयः घोरोमनुष्यदेहानामाजौनरवरक्षयः २ यत्तत्क
र्णेहतेपार्थःसिंहनादमथाकरोत् तदातवसुतान्राजन्नाविवेशमहद्भयं ३ अपारेपारमिच्छंतोहते
द्वीपेकिरीटिना सूतपुत्रेहतेराजन्विह्वलाःशस्त्रविक्षताः ४ अनाथानाथमिच्छंतोमृगाःसिंहैरिवार्दि
ताः भग्नशृंगाइववृषायथाभग्नदंष्ट्राइवोरगाः ५ प्रत्यपायामसायाह्नेनिर्जिताःसव्यसाचिना हतप्रवीरावि
ध्वस्तानिकृत्तानिशितैःशरैः ६ सूतपुत्रेहतेराजन्पुत्रास्तेदुद्रुवुर्भयात् विस्रस्तयंत्रकवचाःकांदि
शीकाविचेतसः ७ अन्योन्यमवमर्दंतोवीक्षमाणाभयार्दिताः मामेवनूनंबीभत्सुर्मामेवचवृकोद
रः ८ अभियातीतिमन्वानाःपेतुर्मग्नाश्चसंभ्रमात् हयानन्येगजानन्येरथानन्येमहारथाः ९ आरु
ह्यजवसंपन्नाःपदातीन्प्रजहुर्भयात् कुंजरैःस्यंदनास्त्रस्ताःसादिनश्चमहारथैः १० पदातिसंघाश्चा
श्वौघैःपलायद्भिर्भयार्दितैः व्यालतस्करसंकीर्णेसार्थहीनायथावने ११ सूतपुत्रेहतेराजंस्तवयोधा
स्तथाभवन् हतारोहायथानागाःछिन्नहस्तायथानराः १२ सर्वंपार्थमयंलोकंसंपश्यंतोभयार्दि
ताः तान्दृष्ट्वाविद्रुतान्सर्वान्योधांस्तत्रसहस्रशः दुर्योधनोथस्वंसूतंहाहाकृत्वेदमब्रवीत् नातिक्र
मेतमांपार्थोधनुःपाणिमवस्थितं जघनेसर्वसैन्यानांशनैरश्वान्प्रचोदय युध्यमानंहिकौंतेय
हनिष्यामिनसंशयः नोत्सहेन्मामतिक्रांतुंवेलामिवमहोदधिः १३ अद्यार्जुनंसगोविंदंमानिनं
चवृकोदरं हत्वाशिष्टांस्तथाशत्रून्कर्णस्यानृण्यमाप्नुयां १४ तच्छ्रुत्वाकुरुराजस्यशूरार्यसदृ
शंवचः सूतोहेमपरिच्छन्नान्शनैरश्वानचोदयत् १५ रथाश्वनागहीनास्तुपादातास्तवमारिष १८९

पंचविंशतिसाहस्रायुद्धायैवव्यवस्थिताः १९ तान्भीमसेनः संक्रुद्धो धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः बलेन चतुरंगेण सं
वृत्याजघ्नतुः शरैः २० प्रत्ययुध्यंत समरे भीमसेनं सपार्षतं पार्थपार्षतयोश्चान्ये जगर्जुस्तत्र नामतः २१ त्र
कुध्यतरणे भीमसेनस्तदा पर्यवस्थितैः सोवतीर्य रथात्तूर्णं गदापाणिरयुध्यत ततस्तान्रथस्थो भूमिष्ठान्ध
र्मापेक्षी वृकोदरः योधयामास कौंतेयो भुजवीर्यमुपाश्रयः जातरूपपरिच्छन्नां प्रगृह्य महतीं गदां २२ त्र
वधीत्तावकान्सर्वान्दंडपाणिरिवांतकः पदातिनोपि संत्यक्ता प्रियं जीवितमात्मनः २३ भीममभ्यद्रवंस्ते
त्वपतंगाज्वलनं यथा आसाद्य भीमसेनं ते संरब्धा युद्धदुर्मदाः २४ विनेशुः सहसा दृष्ट्वा भूतग्रामा इवांतकं
श्येनवद्विचरन्भीमो गदाहस्तो महाबलः २५ पंचविंशतिसाहस्रांस्तावकानवपोथयत् हत्वा तत्पुरुषा
नीकं भीमः सत्यपराक्रमः २६ धृष्टद्युम्नं पुरस्कृत्य तस्थौ तत्र महाबलः धनंजयो रथानीकमभ्यवर्तत वी
र्यवान् २७ माद्रीपुत्रौ तु शकुनिं सात्यकिश्च महारथः जवेनाभ्यपतन्हृष्टा घ्नंतो दौर्योधनं बलं २८ तस्या
श्ववाहान्सुबहूंस्ते निहत्य शितैः शरैः समभ्यधावंस्त्वरितास्तत्र युद्धमभून्महत् धनंजयोपि चाभ्येत्य रथा
नीकं तव प्रभो विश्रुतं त्रिषु लोकेषु गांडीवं व्याक्षिपद्धनुः २९ कृष्णसारथिमायांतं दृष्ट्वा श्वेतहयं रथं अर्जु
नं चापि योद्धारं त्वदीयाः प्राद्रवन्भयात् ३० विप्रहीनरथाश्चैव शरैश्च परिकर्षिताः पंचविंशतिसाहस्राः का
लमार्छन्पदातयः हत्वा तान्पुरुषव्याघ्रः पांचालानां महारथः पुत्रः पांचालराजस्य धृष्टद्युम्नो महामनाः
भीमसेनं पुरस्कृत्य नचिरात्प्रत्यदृश्यत महाधनुर्धरः श्रीमानमित्रगणतापनः ३१ पारावतसवर्णाश्वं को
विदारमयध्वजं धृष्टद्युम्नं रणे दृष्ट्वा त्वदीयाः प्राद्रवन्भयात् ३२ गांधारराजं शीघ्रास्त्रमनुसृत्य यशस्विनौ

क.पं.
१८७

नचिरात्तत्र दृश्यंते तौ माद्रीपुत्रौ ससात्यकी ४७ चेकितानः शिखंडी च द्रौपदेयाश्च मारिष हतास्त्वदीयैश्च मरः
त्सैन्यं प्राध्वंसयाथ मन् तेसर्वे तावकान्प्रेक्ष्य द्रवतोपि पराङ्मुखान् अभ्यवर्तंत संरब्धान् वृषान्जित्वा य
था वृषाः ४९ सेनावशेषं तं दृष्ट्वा तव सैन्यस्य पांडवः अवस्थितं समग्रमाचीत्क्रोधबलवान्नृप ५० धनंज
यो रथानीकमभ्यवर्तत वीर्यवान् विश्रुतं त्रिषु लोकेषु व्याक्षिपद्गांडिवं धनुः ५१ ततएनं शरव्रातैः सहसा
समवाकिरन् तमसा संवृतेनाथ न स्म किंचिद्व्यदृश्यत ५२ अंधकारीकृते लोके रजोभूते महीतले यो
धाः सर्वे महाराज तावकाः प्राद्रवन्भयात् ५३ संभज्यमाने सैन्ये तु कुरुराजो विशांपते परानभिमुखांश्चै
व सुतस्ते समुपाद्रवत् ५४ ततो दुर्योधनः सर्वानाजुहावाथ पांडवान् युद्धाय भरतश्रेष्ठ देवानिव पुरा बलिः
५५ तएनमभिगर्जंतः सहिताः समुपाद्रवन् नानाशस्त्रभृतः क्रुद्धा भर्त्सयंतो मुहुर्मुहुः ५६ दुर्योधनो
प्यसंभ्रांतस्तानरीन्निशितैः शरैः तत्रावधीत्ततः क्रुद्धः प्राणश्चाथ सहस्रशः ५७ तत्सैन्यं पांडवेयानां योधया
मास सर्वतः तत्राद्भुतमपश्याम तव पुत्रस्य पौरुषं ५८ यदेकः सहितान्सर्वान्समयोधयत पांडवान् ततो
पश्यन्महात्मानः स्वसैन्यं भृशपाडुःखितं ५८ ततोवमृश्य राजेंद्र कृतबुद्धिस्तवात्मजः हर्षयन्निव तान्
योधानिदं वचनमब्रवीत् ५९ न तं देशं प्रपश्यामि यत्र याता भयार्दिताः गतानां यत्र वै मोक्षः पांडवात्किं
गतेन वः ६० अल्पं च बलमेतेषां कृष्णौ च भृशविक्षतौ अद्य सर्वान्हनिष्यामि ध्रुवो हि विजयो भवेत् ६१
विप्रयातांस्ततो भिन्नान्पांडवाः कृतकिल्बिषान् अनुसृत्य वधिष्यंति श्रेयान्नः समरे वधः ६२ सुखं सांग्रा
मिको मृत्युः क्षत्रधर्मेण युध्यतां मृतो दुःखं न जानीते प्रेत्य चानंत्यमश्नुते ६३ शृण्वंतु क्षत्रियाः सर्वे यावं १८७

तः स्म समागताः यदा शूरं च भीरुं च मारयत्यंतकोयमः ५४ को नु मद्विधो न युध्येत मादृशः क्षत्रियव्रतः द्विषतो
भीमसेनस्य क्रुद्धस्य वशमेष्यथ ५५ पितामहैराचरितं न धर्मं हातुमर्हथ न ह्यधर्मोस्ति पापीयान् क्षत्रियस्य
पलायनात् ५६ न युद्धधर्माच्छ्रेयो हि पंथाः स्वर्गस्य कौरवाः अचिरेण हतांल्लोकान् सद्यो योधाः समश्नुत ५७
संजय उवाच एवं ब्रुवति पुत्रे ते सैनिका भृशविक्षताः अनवेक्षैव तद्वाक्यं प्राद्रवन्सर्वतो दिशः ५८ इति श्रीम
हाभारते कर्णपर्वणि ९२ ३४ संजय उवाच दृष्ट्वा तत्सैन्यं परिवर्तमानं पुत्रेण ते मद्रपतिस्तदानीं संत्रस्तरू
पः परिमृष्टचेता दुर्योधनं वाक्यमिदं बभाषे १ शल्य उवाच पश्येदमुग्रं नरवाजिनागैरायोधनं वीरहतैः
स्तृणं महीधराभैः पतितैश्च नागैः सकृत्प्रभिन्नैः शरभिन्नदेहैः २ संविह्वलद्भिश्च गतासुभिश्च प्रध्वस्त
वर्मायुधचर्मखड्गैः वज्रापविद्धैरिव चाचलाग्रैर्विभिन्नपाषाणमहाद्रुमौषधैः ३ प्रविद्धघंटांकुशतोम
रध्वजैः सहेमजालै रुधिरौघसंप्लुतैः शरावभिन्नैः पतितैस्तुरंगमैः श्वसद्भिरार्तैः क्षतजं वमद्भिः ४ दीनंस्त
नुद्भिः परिवृत्तनेत्रैर्महीं दशद्भिः कृपणं नदद्भिः तथापविद्धैर्गजवाजियोधैर्बलापविद्धैश्च रथैश्च वीरसंघैः ५
मंदासुभिश्चैव मही महाहवे नूनं यथा वैतरणीव भाति ६ गजैर्निकृत्तैर्वरहस्तिगात्रैरुद्वेपमानैः पति
तैः पृथिव्यां विशीर्णदंतैः क्षतजं वमद्भिः स्फुरद्भिरार्तैः करुणं नदद्भिः ७ निकृत्तचक्रेषुयुगैः सयोक्त्र
भिः प्रविद्धतूणीरपताककेतुभिः सुवर्णजालावततैर्भृशं हतैर्महारथौघैर्जलदैरिवावृता ८ यशस्वि
भिर्नागरथाश्वयोधिभिः पदातिभिश्चाभिमुखैर्हतैः परैः विशीर्णवर्माभरणांबरायुधैर्वृता प्रशांतैरिव पाव

क॰टी॰ १८८ कैर्मही ॥ ९ प्रासप्रहाराभिहतैर्महाबलैरवेक्ष्यमाणैः पतितैर्महस्वनाः । दिव्यप्रुतैर्भ्रमतिदीप्तिमद्भिर्नक्षत्रग्रहे ।
र्द्यौरमलप्रदीप्तैः ॥ १० प्रनष्टसंज्ञैः पुनरप्युमद्भिर्मही बभूवानुगतैरिवार्चिभिः कर्णार्जुनाभ्यां शरवभि
न्नगात्रैर्हतैः प्रवीरैः कुरुसृंजयानां ॥ ११ प्रायास्तु कर्णार्जुनबाहुमुक्ता विदार्य नागाश्वमनुष्यदेहान्
प्राणान्निरस्याशु महीं प्रतीपुर्महोरगा वाममिवाभिनम्राः ॥ १२ हतैर्मनुष्याश्वगजैश्च संख्ये शरावपवि
द्धैश्च नरैर्नरेन्द्र धनंजयस्याधिरथेश्च मार्गणैरगम्यरूपा वसुधा बभूव ॥ १३ रथैर्वरेषून्मथितैः ।
सकल्पैः सयोधशस्त्रैश्च वरायुधैर्ध्वजैः विशीर्णयोक्त्रैर्विनिकृत्तबन्धनैर्निकृत्तचक्राक्षयुगत्रिवे
णुभिः ॥ १४ विमुक्तशस्त्रैश्च तथाप्युपस्करैर्हतानुकर्षैर्विनिषंगबन्धनैः प्रभग्ननीडैर्मणिहेमभूषि
तैर्वृता मही द्यौरिव शारदैर्घनैः ॥ १५ विकृष्यमाणैर्जवनैस्त्वरैर्गमैर्हतेश्वरैराजरथैः सकल्पितैः म
नुष्यमातंगरथाश्वराशिभिर्द्रुतं व्रजन्तो बहुधा विचूर्णिताः ॥ १७ सहेमपट्टाः परिघाः परश्वधाः शिता
श्च शूलानि मुसलानि मुद्गराः पेतुश्च खड्गा विमला विकोशा गदाश्च जाम्बूनदपट्टनद्धाः ॥ १८ चापानि
रुक्माङ्गदभूषणानि शराश्च कार्तस्वरचित्रपुङ्खाः ऋष्ट्यश्च पीता विमला विकोशाः प्रासाश्च दण्डैः कन
कावभासैः ॥ १९ छत्राणि वालव्यजनानि शंखाः स्वाश्छिन्नापविद्धाश्च स्रजो विचित्राः कुथाः पताकावरभू
षणानि किरीटमाला मुकुटाश्च शुभ्राः ॥ २० प्रकीर्णका विप्रकीर्णाश्च राजन् प्रवालमुक्तातरलाश्च हा
राः आपीडकेयूरवराङ्गदानि ग्रैवेयनिष्काः ससुवर्णसूत्राः ॥ २१ मण्युत्तमा वज्रसुवर्णमुक्ता रत्नानि । १८८

वोच्चावचमंगलानि गात्राणि चास्यंतमसत्वोचितानि शिरांसि चेंदुप्रतिमाननानि २२ देहांश्च भोगांश्च परि
त्यज्य तत्कामनोज्ञानि सुखानि चैव स्वधर्मनिष्ठां महतीमवाप्य आप्यासु लोकान् यशसा गतास्ते २३
निवर्तय दुर्योधन यांतु सैनिका व्रजस्व राजन् शिविराय मानद दिवाकरोप्येष विलंबते प्रभो पुनस्त्वमेवा
त्र नरेंद्र कारणं २४ इत्येवमुक्त्वा विरराम शल्यो दुर्योधनं शोकपरीतचेताः हा कर्ण हा कर्ण इति ब्रुवा
णमार्तो विसंज्ञो भृशमश्रुनेत्रः २५ तं द्रोणपुत्रप्रमुखा नरेंद्राः सर्वे समाश्वास्य मुहुः प्रयांति निरीक्ष्यमाणा
मुहुरर्जुनस्य ध्वजं महांतं यशसा ज्वलंतं २६ नराश्वमातंगशरीरजेन रक्तेन सिक्तां च तथैव भूमिं रक्तां
बरस्रक्तपनीययोगान्नारीं प्रकाशामिव सर्वगम्यां २७ प्रच्छन्नरूपां रुधिरेण राजन् रौद्रे मुहूर्तेतिविराज
माने नैवावतस्थुः कुरवः समीक्ष्य प्रव्राजिता देवलोकाय सर्वे २८ वधेन कर्णस्य ततः सुदुःखिता हा कर्ण हा
कर्ण इति ब्रुवाणाः द्रुतं प्रयाताः शिविराणि राजन् दिवाकरं रक्तमवेक्षमाणाः २९ गांडीवमुक्तैस्तु सुवर्णपुं
खैः शिलाशितैः शोणितदिग्धवाजैः शरैश्चितो भाति युधि भाति कर्णो हतोपि सन् सूर्य इवांशुमाली ३० कर्ण
स्य देहं रुधिरावसिक्तं भक्तानुकंपी भगवान् विवस्वान् स्पृष्ट्वांशुभिर्लोहितरक्तरूपः सिस्नासुरभ्येति परं
समुद्रं ३१ इतीव संचिंत्य सुरर्षिसंघाः संप्रस्थिता यांति यथानिकेतनं संचिंतयित्वा जनता विसस्रुर्य
थासुखं खं च महीतलं च ३२ तदद्भुतं प्राणभृतां भयंकरं निशाम्य युद्धं कुरुवीरमुख्ययोः धनंजयस्या
धिरथेश्च विस्मिताः प्रशंसमानाः प्रययुस्तदा जनाः ३३ शरैः संकृत्तवर्माणं रुधिरोक्षितवाससं गतासुम

विराधेयंनैवलक्ष्मीर्विमुंचति तप्तजांबूनदनिभंज्वलनार्कसमप्रभं ३५ जीवंतमिवतंशूरंसर्वभूतानिमे
निरे हतस्यापिमहाराजसूतपुत्रस्यसंयुगे ३६ वित्रेसुःसर्वतोयोधाःसिंहस्येवेतरेमृगाः हतोपिपुरुषव्या
घ्रोजीवन्निवलक्ष्यते ३७ नाभवद्विकृतिःकाचिद्धतस्यापिमहात्मनः चारुवेषधरंवीरंचारुमौलिशि
रोधरं ३८ तन्मुखंसूतपुत्रस्यपूर्णचंद्रसमद्युति नानाभरणवान्राजंस्तप्तजांबूनदांगदः हतोवैकर्त्तनः
शेते पादपोंकुरवानिव कनकोत्तमसंकाशोज्वलन्निवविभावसुः ३९ सशांतःपुरुषव्याघ्रःपार्थसा
यकवारिणा यथाहिज्वलनोदीप्तोजलमासाद्यशाम्यति ४० कर्णाग्निःसमरेतद्वत्पार्थमेघेनशामि
तः आहृत्यचयशोदीप्तंसुयुद्धेनात्मनोभुवि विसृज्यशरवर्षाणिप्रताप्यचदिशोदश सपुत्रःसमरे
कर्णःसशांतःपार्थतेजसा ४२ प्रताप्यपांडवान्सर्वान्पांचालांश्चास्त्रतेजसा वर्षित्वाशरवर्षेण
प्रताप्यरिपुवाहिनीं ४३ श्रीमानिवसहस्रांशुर्जगत्सर्वंप्रताप्यच हतोवैकर्त्तनःकर्णःसपुत्रःस
हवाहनः ४४ अर्थिनांपक्षिसंघस्यकल्पवृक्षोनिपातितः ददानीत्येवयोवाचनंनास्तीत्य
र्थितोर्थिभिः सद्भिःसदासत्पुरुषःसहतोद्वैरथेवृषः ४५ यस्यब्राह्मणसात्सर्वंवित्तमासीन्म
हात्मनः नादेयंब्राह्मणेष्वासीद्यस्यस्वमपिजीवितं ४६ सदास्त्रीणांप्रियोनित्यंदाताचैवमहारथः
सवैपार्थास्त्रनिर्दग्धोगतःपरमिकांगतिं यमाश्रित्याकरोद्वैरंपुत्रस्तेसगतोदिवं ४७ आदायत ९४
वपुत्राणांजयाशांशर्मवर्मच हतेकर्णेसरितोनप्रसस्रुर्जगाममचास्तंसवितादिवाकरः ४८ ॥

ग्रहश्चतिर्यक्ज्वलनार्कवर्णःसोमस्यपुत्रोभ्युदियायतिर्यक् ४९ नभःपफालेवननादचोर्वीववुश्चवा
ताःपरुषाःसघोराः दिशोबभूवुर्ज्वलिताःसधूमामहार्णवाःसस्वनुश्चुक्षुभुश्च ५० सकाननाश्चाद्रिच
याश्चकंपिरेप्रविव्यथुर्भूतगणाश्चसर्वे बृहस्पतिःसंपरिवार्यरोहिणींबभूवचंद्रार्कसमोविशांपते ५१
हतेनकर्णेविदिशोपिजज्वलुस्तमोवृताद्यौर्विचचालभूमिः पपातचोल्काज्वलनप्रकाशानिशाचरा
श्चाप्यभवन्प्रहृष्टाः ५२ शशिप्रकाशाननमर्जुनोयदाक्षुरेणकर्णस्यशिरोप्यपातयत् तदांतरिक्षे
सहसैवशब्दोबभूवहाहेतिसुरैर्विमुक्तः सदेवगंधर्वमनुष्यपूजितेनिहत्यकर्णंरिपुमाहवेर्जुनः ५३
रराजराजन्परमेणवर्चसायथापुरावृत्रवधेशतक्रतुः ततोरथेनांबुदवृंदनादिनाशरन्नभोमध्यगदिवा
करार्चिषा ५४ पताकिनाभीमनिनादकेतुनाहिमेंदुशंखस्फटिकावभासिना महेंद्रवाहप्रतिमेनतौ
तुभौमहेंद्रवीर्यप्रतिमानपौरुषौ ५५ सुवर्णमुक्तामणिवज्रविद्रुमैरलंकृतावप्रतिमेनरंहसा नरोत्त
मौकेशवपांडुनंदनौनरादृतावग्निदिवाकराविव ५६ रणाजिरेवीतभयौविरेजतुःसमानयानावि
वविष्णुवासवौ ततोधनुर्ज्यातलबाणनिस्वनैःप्रसह्यकृत्वाचरिपून्हतप्रभान् ५७ संछादयित्वा
तुकुरूञ्शरोत्तमैःकपिध्वजःपक्षिवरध्वजश्च हृष्टौततस्तावमितप्रभावौमनांस्यरीणामवदारयंतौ
सुवर्णजालावततौमहास्वनौहिमावदातौपरिगृह्यपाणिभिः ५८ चचुंबतुःशंखवरौनृणांवरौवरा
ननाभ्यांयुगपच्चदध्मतुः पांचजन्यस्यनिर्घोषोदेवदत्तस्यचोभयोः ५९ पृथिवींचांतरिक्षंचदिशश्चै

कर्ण.
४९०

वान्नादयन् वित्रस्ताश्चाभवन्सर्वेकौरवाराजसत्तम शंखशब्देनतेनाथमाधवस्यार्ज्जुनस्यच ९०
तौशंखशब्देननिनादयंतौवनानिशैलान्सरितोगुहाश्च वित्रासयंतौतवपुत्रसेनांयुधिष्ठिरंनंद
यंतौवरिष्ठौ ९१ ततःप्रयाताःकुरवोजवेनश्रुत्वैवशंखस्वनमीर्यमाणं विहायमद्राधिपतिंपतिं
चदुर्योधनंभारतभारतानां ९२ महाहवेतंबहुरोचमानंधनंजयंभूतगणाःसमेताः तदान्वमो
दंतजनार्दनंचदिवाकरावभ्युदितौयथैव ९३ समाचितौकर्णशरैःपरंतपावुभौव्यभातांसमरे
च्युताज्जुनौ तमोनिहत्याभ्युदितौयथामलौशशांकसूर्यौदिविरश्मिमालिनौ ९४ विहायतान्
बाणगणानथागतौसुहृद्वृतावप्रतिमानविक्रमौ सुखंप्रविष्टौशिविरंस्वमीश्वरौसदस्यहूतावि
वविष्णुवासवौ ९५ तौदेवगंधर्वमनुष्यचारणैर्महर्षिभिर्यक्षमहोरगैरपि जयाभिवृद्ध्यापरया
भिपूजितौहतेतुकर्णेपरमाहवेतदा ९६ यथानुरूपंप्रतिपूजितावुभौप्रशस्यमानौस्वकृतै
र्गुणोच्चैः ननंदतुस्तौससुहृद्गणौतदा बलिंनियम्येवसुरेशकेशवौ ९७ इतिश्रीमहाभारते
शतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यांकर्णपर्वणि ५९०० संजयउवाच हतेवैकर्तनेराजन्कु
रवोभयपीडिताः वीक्षमाणादिशःसर्वाःपर्यपेतुःसहस्रशः १ कर्णंतुनिहतंदृष्ट्वाशत्रुभिःपर
माहवे भीताद्दिशोविदीर्यंततावकाःक्षतविक्षताः २ ततोवहारंचक्रुस्तेयोधाःसर्वेसमंततः नि
वार्यमाणाश्चोद्विग्नास्तावकाभृशदुःखिताः ३ तेषांतन्मतमाज्ञायपुत्रोदुर्योधनस्तव श्रवहारंत

४९०

कृतवर्मा रथैः सार्धं ययौ तूर्णं ततो भारत तावकैः नारायणा वशेषैश्च शिबिरायैव दुद्रुवे ४ गांधारराजः सहस्रेण शकुनिः
परिवारितः हतमाधिरथिं दृष्ट्वा शिबिरायैव दुद्रुवे ६ कृपः शारद्वतो राजन्नागानीकेन भारत महामेघनि
भेनाशु शिबिरायैव दुद्रुवे ७ अश्वत्थामा ततः शूरो विनिःश्वस्य पुनः पुनः पांडवानां जयं दृष्ट्वा शिबिरायैव द्रु
द्रुवे ८ संशप्तकावशिष्टेन बलेन महता वृतः सुशर्मापि ययौ राजन् वीक्षमाणो भयार्दितः ९ दुर्योधनो
पि नृपतिर्हतसर्वस्वबांधवः ययौ शोकसमाविष्टश्चिंतयन्विमना बहु १० छिन्नध्वजेन शल्यस्तु रथेन
रथिनां वरः प्रययौ शिबिरायैव वीक्षमाणो दिशो दश ११ ततोऽपरे सुबहवो भारतानां महारथाः प्राद्रवंत
भयत्रस्ता ह्रिया विष्टा विचेतसः १२ असृक् क्षरंतः सोद्विग्ना वेपमानास्तथातुराः कुरवो दुद्रुवुः सर्वे दृ
ष्ट्वा कर्णं निपातितं १३ प्रशंसंतोऽर्जुनं केचित्केचित्कर्णं महारथाः व्यद्रवंत दिशो भीताः कुरवः कुरु
सत्तम १४ तेषां योधसहस्राणां तावकानां महामृधे नासीत्तत्र पुमान्कश्चिद्यो युद्धाय मनो दधे १५ ह
ते कर्णे महाराज निराशाः कुरवोऽभवन् जीवितेष्वपि राज्येषु दारेषु च धनेषु च १६ तान्समानीय पुत्र
स्ते यत्नेन महता विभुः निवेशाय मनो दध्रे दुःखशोकसमन्वितः १६ तस्याज्ञां शिरसा योधाः परिगृ
ह्य विशांपते विवर्णवदना राजन्न्यविशंत महारथाः १७ इति श्रीमहाभारते कर्णपर्वणि शिबिरप्रया
णं ४९ १८ संजय उवाच तथा निपातिते कर्णे परसैन्ये च विद्रुते आश्लिष्य पार्थं दाशार्हो हर्षाद्वचनमब्र
वीत् १ हतो वज्रभृता वृत्रस्त्वया कर्णो धनंजय वधं कर्णवधं घोरं कथयिष्यंति मानवाः वज्रेण निहतो वृ
त्रः संयुगे भूरितेजसा त्वया तु निहतः कर्णो धनुषा निशितैः शरैः २ तमिमं विक्रमं लोके प्रथितं ते यशः

क॰टि॰
१४१

स्तं निवेदयावःकौंतेयकुरुराजस्यधीमतः ३ वधंकर्णस्यसंग्रामेदीर्घकालचिकीर्षितं निवेद्यधर्मराजा
यत्वमानृण्यंगमिष्यसि ४ वर्त्तमानेमहायुद्धेतवकर्णस्यचोभयोः द्रष्टुमायोधनेपूर्वमागतोधर्मनंदनः ५
भृशंतुगाढविद्धत्वान्नाशक्तस्थातुमाहवे ततःसशिबिरंगत्वास्थितवान्पुरुषर्षभः ६ तथेत्युक्तःके
शवस्तुपार्थेनयदुपुंगवः पर्यवर्त्तयदव्यग्रोरथंरथवरस्यतं ७ एवमुक्त्वार्जुनंकृष्णःसैनिकानिदमब्रवी
त् परानभिमुखायत्तास्तिष्ठध्वंभद्रमस्तुवः ८ धृष्टद्युम्नंयुधामन्युंमाद्रीपुत्रौवृकोदरं युयुधानंचगोविं
दइदंवचनमब्रवीत् यावदावेद्यतेराज्ञेहतःकर्णोर्जुनेनवै ९ तावद्भवद्भिर्यत्तैस्तुभवितव्यंनराधिपैः
सतैःशूरैरनुज्ञातोययौराजनिवेशनं १० पार्थमादायगोविंदोददर्शचयुधिष्ठिरं शयानंराजशार्दूलंकां
चनेशयनोत्तमे अगृह्णीतांचमुदितौचरणौपार्थिवस्यतौ तयोःप्रहर्षमालक्ष्यहर्षोदश्रूण्यवर्तयत्
११ राधेयंनिहतंमत्वासमुत्तस्थौयुधिष्ठिरः उवाचचमहाबाहुःपुनःपुनररिंदमः १२ वासुदेवार्जुनौप्रेमणा
तावुभौपरिषस्वजे तत्रस्मैतद्यथावृत्तंवासुदेवःसहार्जुनः कथयामासकर्णस्यनिधनंयदुपुंगवः ईषद
त्स्मयमानस्तुकृष्णोराजानमब्रवीत् १४ युधिष्ठिरंहतामित्रंकृतांजलिरथाच्युतः दिष्ट्यागांडीवधन्वा
चपांडवश्चवृकोदरः १५ त्वंचापिकुशलीराजन्माद्रीपुत्रौचपांडवौ मुक्तावीरक्षयादस्मात्संग्रामाल्लोमह
र्षणात् १६ क्षिप्रमुत्तरकालानिकुरुकार्याणिपांडव हतोवैकर्त्तनोराजन्सूतपुत्रोमहारथः १७ दिष्ट्याज
यसिराजेंद्रदिष्ट्यावर्धसिभारत यस्तुद्यूतजितांकृष्णांप्राहसत्पुरुषाधमः १८ तस्याद्यसूतपुत्रस्यभूमिःपि
बतिशोणितं शेतेसौशरपूर्णांगःशत्रुस्तेकुरुपुंगव तंपश्यपुरुषव्याघ्रविभिन्नंबहुभिःशरैः १९ हता

१४१

मित्रामिमामुर्वीमनुशाधिमहाभुज यत्नोभूत्वासहास्माभिर्भुंक्ष्वभोगांश्चपुष्कलान् संजयउवाच इतिश्रुत्वा
वचस्तस्यकेशवस्यमहात्मनः धर्मपुत्रःप्रहृष्टात्मादाशार्हंवाक्यमब्रवीत् २१ दिष्ट्यादिष्ट्येतिराजेंद्रवाक्यं
चेदमुवाचह नैतच्चित्रंमहाबाहोत्वयिदेवकिनंदन त्वयासारथिनापार्थोयत्नवानहनच्चतं २२ नतच्चित्रं
महाबाहोयुष्मद्बुद्धिप्रसादजं प्रगृह्यचकुरुश्रेष्ठसांगदंदक्षिणंभुजं २३ उवाचधर्मभृत्पार्थउभौतौकेश
वार्जुनौ नरनारायणौदेवौकथितौनारदेनमे २४ धर्मात्मानौमहात्मानौपुराणावृषिसत्तमौ असकृच्चापि
मेधावीकृष्णद्वैपायनोमम २५ कथामेतांमहाभागोकथयामासतत्ववित् तवकृष्णप्रसादेनपांडवोयं
धनंजयः २६ जिगायाभिमुखःशत्रून्नचासीद्विमुखःक्वचित् जयश्चैवध्रुवोस्माकंनत्वस्माकंपराजयः २७
यदात्वंयुधिपार्थस्यसारथ्यमुपजग्मिवान् भीष्मोद्रोणश्चकर्णश्चमहात्मागौतमःकृपः २८ अन्येच
बहवःशूरायेचतेषांपदानुगाः २९ त्वद्बुद्ध्यानिहतेकर्णेहतागोविंदसर्वथा इत्युक्त्वाधर्मराजस्तुरथंहेम
विभूषितं ३० श्वेतवर्णैर्हयैर्युक्तंकालवालैर्मनोजवैः आस्थायपुरुषव्याघ्रःस्वबलेनाभिसंवृतः ३१ प्र
ययौसमहाबाहुर्द्रष्टुमायोधनंतदा कृष्णार्जुनाभ्यांवीराभ्यामनुमंत्र्यततःप्रियं ३२ आभाषमाणस्तौवी
रावुभौमाधवफाल्गुनौ सददर्शरणेकर्णंशयानंपुरुषर्षभं ३३ यथाकदंबकुसुमंकेसरैःसर्वतोवृतं
चितंशरशतैःकर्णंधर्मराजोददर्शसः ३४ गंधतैलावसिक्ताभिःकांचनीभिःसहस्रशः दीपिकाभिःकृ
तोद्योतंपश्यतेवैवृषंतदा ३५ संछिन्नभिन्नकवचंबाणैश्चविदलीकृतं सपुत्रंनिहतंदृष्ट्वाकर्णंराजा
युधिष्ठिरः ३६ संजातप्रत्ययोतीववीक्ष्यचैवपुनःपुनः प्रशशंसनरव्याघ्रावुभौमाधवपांडवौ ३७ अद्य

क॰प॰ राजास्मि गोविंद पृथिव्यां भ्रातृभिः सह त्वया नाथेन वीरेण विद्वषा परिपालितः ४८ हतं श्रुत्वा नरव्याघ्र
१६२ राधेयमतिमानिनं निराशो ऽद्य हते कर्णे धार्तराष्ट्रो भविष्यति जीविते चैव राज्ये च हते राधात्मजे रणे ४९
त्वत्प्रसादाद्वयं चैव कृतार्थाः पुरुषर्षभ दिष्ट्या जयसि गोविंद दिष्ट्या शत्रुर्निपातितः ५० दिष्ट्या गांडी
वधन्वा च विजयी पांडुनंदनः त्रयोदश समास्तीर्णा जागरेण सुदुःखिताः ५१ स्वप्स्यामो ऽद्य सुखं वीरा
त्वत्प्रसादान्महाभुज एवं स बहुशो राजा प्रशशंस जनार्दनं ५२ अर्जुनं च कुरुश्रेष्ठं धर्मराजो यु
धिष्ठिरः संजय उवाच दृष्ट्वा च निहतं कर्णं सपुत्रं पार्थसायकैः पुनर्जातमिवात्मानं मेने च स महीप
तिः समेत्य च महाराज कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरं ५५ हर्षयंति स्म राजानं हर्षयुक्ता महारथाः नकुलः सह
देवश्च पांडवश्च वृकोदरः सात्यकिश्च महाराज वृष्णीनां प्रवरो रथः धृष्टद्युम्नः शिखंडी च पांडुपांचा
लसृंजयाः ५६ पूजयंति स्म कौंतेयं निहते सूतनंदने ते वर्द्धयित्वा नृपतिं धर्मात्मानं युधिष्ठिरं ५७
जितकाशिनो लब्धलक्षा युद्धशौंडाः प्रहारिणः स्तुवंतः स्तवयुक्ताभिर्वाग्भिः कृष्णौ परंतपौ ५८ जग्मुः
स्वशिबिरायैव मुदा युक्ता महारथाः एवमेष क्षयो वृत्तः सुमहांल्लोमहर्षणः ५९ तव दुर्मंत्रितेरा
जन् किमर्थमनुशोचसि वैशंपायन उवाच श्रुत्वैतदप्रियं राजा धृतराष्ट्रोंबिकासुतः ६० पपात भू
मौ निकृत्त इव द्रुमः तथा सा पतिता देवी गांधारी दीर्घदर्शिनी ६१ शुशोच बहुलालापैः कर्ण
स्य निधनं प्रति तां पर्यगृह्णाद्विदुरो नृपतिं संजयस्तथा पर्याश्वासयतां चैव तावुभावेव भूमिपं ६२ तथै १६२
वोत्थापयामासुर्गांधारीं कुरुयोषितः स दैवं परमं मत्वा भवितव्यं च पार्थिवः ६३ परां पीडां समाश्रित्य नष्ट

क.टि.
१६३

वितोमहातपाः चिंताशोकपरीतात्मा न जज्ञे मोहपीडितः ५४ समभाष्याभिनोराजा तूष्णीमासीद्विचेतनः इदं
महापुण्यमत्वं महात्मनोर्थं नं जयसाधि स्थेय्यः पठेत् ५५ समस्य गिष्टस्य मखस्य यत्फलं तदाप्नुयात्स्तथैव
णान्नुभारत मखोहि विष्णुर्भगवान्सनातनो वदंति तच्चाग्निनिलेंडभानवः ५६ अतो नुसूयुः शृणुयात्प
ठेच्चयः स सर्वलोकान्नुचरः सुखी भवेत् नांसर्वदा भक्तिमुपागता नराः पठंति पुण्यं गवरसंहितामिमां ५७
धनेन धान्येन यशसा च मानुषानंदंति ते नात्र विचारणास्ति अतो नुसूयुः शृणुयात्सदा तु वै नरः स सर्वा
णि सुखानि चाप्नुयात् ५८ विष्णुः स्वयंभूर्भगवान्भवश्च तुष्यंति यस्य नरोत्तमस्य वेदा वाक्तिर्ब्राह्मणस्य
हृदृष्टाशेणबलं क्षत्रियाणां जयो युधि ५९ धनज्येष्ठाश्चापि भवति वैश्याः शूद्रा रोगवर्णा भवंतीह सर्वे न
ये च विष्णुर्भगवान्सनातनः स चात्र देवः परिकीर्त्यते यतः ६० ततः सकामान्लभते सुखी नरो महामुनेस्त
स्य वचोर्चितं यथा कपिलानां सवत्सानां वर्षमेकं निरंतरं यो दद्यात्स कृतं तच्छ्रवणात्कर्णपर्वणि इति
श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां कर्णपर्व समाप्तमिति ५९ ९६ शुभमस्तु अतः परं विवि
द्यार्थं शल्यपर्व भविष्यति यस्यायमाद्यश्लोकः जनमेजय उवाच एवं निपातिते कर्णे समरे सव्यसाचिना अ
ल्पावशिष्टाः कुरवः किमकुर्वत वै द्विज १ हतातत्राश्रमिन्पर्वणि कर्णाभिषेकः पौराणां त्रिपुराख्याने कर्णश
ल्ययोर्विवादः हंसकाकीयोपाख्याने भीमादिभिः सह युद्धं अर्जुनगर्हणं युधिष्ठिरार्जुनयोः क्रोधः युधिष्ठिर
प्रसादने दुःशासनवधः वृषसेनादिवधः कर्णार्जुनयोर्द्वैरथं दिव्यास्त्रयुद्धं किरीटहरणं चक्रग्रसने कर्णवासु
देवसंवादः कर्णवधः शल्यपलायनं कौरवपलायनं शिविरागमनं युधिष्ठिरहर्षः इति वृत्तांताः इति नीलकंठी [illegible] ॥

१६३

मंडायारप

कर्णपर्वपत्रे १९३